

VI. kötet.

1916.

I. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1916.

TARTALOM.

	Lap
PÁVEL AGOST: A legújabb vend irodalom nyelve	1
SCHMIDT JÓZSEF: Az idg. flexio genesisének problémája (Folytatás) ..	28
ASBÓTH OSZKÁR: <i>Bërce és Kázla</i>	43
BENIGNY GYULA: Az ó- és új-iráni nyelvek szórendje (Vége)	48

Ismertetések.

ASBÓTH OSZKÁR: Język polski i jego historya. II.	62
SCHMIDT JÓZSEF: K. MEISTER, Lat. griech. Eigennamen. Heft I.	74

Kisebb közlemények.

A. O.: *Brók	47
--------------------	----

---

*Folyóiratunk május és november 15-ikén jelenik
meg. Egy kötet 4 öttves füzetből áll s ára 6 korona.
Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-
hivatalához czímezendő.*

*A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egye-
dül a szerkesztő felelős.*

A LEGÚJABB VEND IRODALOM NYELVE.

1914 deczember 8.-a nagyjelentőségű dátum a vend (helyesebben: hazai szlovén) irodalom és művelődés történetében. Ezen a napon kezdődött ugyanis Cserföldön (Zala m.) az a búcsújárással összekötött, nyolcz napig (decz. 16-ig) tartó nagy ünnepély, mely — a «*Marijin List*» szerkesztőségének és munkatársainak vezetése mellett, a lap olvasóközönségének és jóbarátainak belevonásával — az első hazai szlovén havi folyóirat fennállásának 10. évfordulóját ünnepelte a hadseregünk győzelméért rendezett könyörgések keretében. Tíz év nem nagy idő, de egy annyira szegény, annyira elhanyagolt és egyoldalú irodalomban, minő a hazai szlovén, tíz év is rendkívüli fellendülésnek a jele; ezen tíz év irodalmi termelése és kulturális eredménye messze felülmúlja a vend irodalom bármely korábbi korszakát. Valóságos újjászületés ez, sok építéssel, sok rombolással, a nyelvújítás minden hibáival és erényeivel; az új irodalom és művelődés munkásainak lelkesedése, ügybuzgalma és kitartása azonban bámulatos. Ez, valamint a kifogástalan hazafias szellem, méltó biztosítéka jövőendő munkálkodásuk értékének, különösen akkor, ha a nyelvújítás viharain szerencsésen átvergődtek s egy tisztultabb, kiforrott nyelv áll majd rendelkezésükre.

Mikor virágzásról, újjászületésről, lendületről, értékről beszélünk, távolról sem szabad nagyobbszabású, aesthetikai alkotásokra gondolnunk. Ez az egész irodalom, egy-két aktuális kortesnótát, röpiratot, tankönyvet stb. kivéve, egész terjedelmében és minden vonatkozásában tipikus vallásos irodalom, melyből a középkori hasonló irodalomnak czifraczimű, gúnyolódó, sőt mocskolódó vitairatai sem hiányoznak (v. ö. *Marijina szenya* stb.). Olvasó közönsége tisztára a tanulatlan nép, mely nyelvi elszigeteltsége miatt egészen a legújabb időkig minden kulturbehatás-

tól távol élt s így szellemi igényeit egyoldalú és szegényes vallásos irodalma teljesen kielégítette a maga bibliafordításaival, imakönyveivel, hitbuzgalmi irataival, naptáraival. Voltak ugyan, kik a nép szellemi igényeinek megnövekedésével hetilapra is gondoltak, ezek a törekvések azonban részint meddők maradtak, részint rövid életű kísérletezések után megszűntek (*Prijátel*). Így állandóbb jellegű irodalmi vállalkozás híján, a nép, imakönyvét és kalendáriumát leszámítva, jóformán minden olvasmány nélkül maradt, mert a népiskolák még elégtelenek voltak a magyar nyelv bővebb elsajátítására, a szomszéd ausztriai szlovének irodalmi nyelvét pedig nem értették s ma is csak kevesen értik.

Hogy ezeken a hiányokon segítsen és addig is, míg a magyar nyelv elterjedésével magyar könyveknek haszonnal való terjesztése lehetővé válik, a népnek, műveltségi fokának, hajlamainak és igényeinek megfelelő hasznos és jó olvasmányokat adjon kezébe, egy lelkes kis csapat vállalkozott megkísérteni a lehetetlent és --- sikerült. A lap prosperál, a nép megszerette a betűt, az olvasmányt, kulturigényei napról-napra gyarapodnak s megvan rá minden kilátás, hogy az elvetett jó mag jó gyümölcsöt hoz. Ebben rejlik az egész újabb vend irodalom minden jelentősége; céljai elsősorban nem irodalmiak, hanem művelődéstörténetiek, törekvései és értéke nem æsthetikaiak, hanem gyakorlatiak. Kulturéletet teremtett, igaz hogy kezdetlegesen a maga kezdetleges eszközeivel, de életet a fejlődés és művelődés fokozódó vágyával. Ezért érdemel ez a korszak nagyobb figyelmet minden megelőzőnél, ezért fontosabb és jelentékenyebb a korábbi századok egész irodalmánál, bár belső értéke sokszor igen csekély, forrongó nyelve pedig — mint az minden nyelvújításnál történni szokott — tele van következtelenséggel, fattyúhajtásokkal.

Az egész új irodalmat bevezető lap megindítására, kizárólagos vallásos szellemének megfelelően, közvetlen okúl az «immaculata conceptio» 1904.-i ötven éves jubileuma szolgált. Az egyházi hatóság, mely kezdetben, politikai okokból, idegenkedett az engedély megadásától, végre, miután kétségtelenül meggyőződött a lap szükségességéről, kulturális és vallásos céljának becsületességéről és derék hazafias szelleméről, megadta hozzájárulását, sőt a püspök pászorlevélben külön is ajánlotta a lapot papjainak

figyelmébe. Miután az egyházi főhatóság engedélye megvolt, KLEKL JÓZSEF cserföldi káplán megkezdte a lap kiadását «*Nev-tepen» Poprijěta Devicza Marija, zmozna goszpá Vogrszka; pobozsen meszecszen liszt*» (Szeplőtlenül fogantatott B. sz. Mária, a Magyarok hatalmas asszonya; vallásos havi folyóirat) czímen; a legnagyobb nehézségek azonban még csak azután vártak a bátor szerkesztőre, mert a lap jövője se anyagi, se más tekintetben nem volt biztosítva; «*brez filera penez, z slabim zdrávjom, na velikoj fari v kaplanskoj dužnosti . . . med jezermi težávami od rse stráni. . .*» (X : 356; fillérnyi pénz nélkül, gyenge egészséggel, nagy paróchián kápláni teendőim mellett . . . minden oldalról ezer nehézség közepette), tehát nem a legkecsesetebb kilátások között látott munkájához; felhívására azonban mindjárt az első napokban ezren felül jelentkeztek előfizetők, a 10. évforduló alkalmával pedig ez a szám már 4063-ra emelkedett s ez az aránylag nagy elterjedtség bizonyítja leginkább a lap szükségességét és életképességét.

A 10 év folyamán, Klekl betegeskedése miatt, négy évig BASSA IVÁN bagonyai plébános szerkesztette a lapot; 1912-ban Klekl ismét átvette s azóta, mint nyugalomba vonult plébános, megszakítás nélkül, maga szerkeszti. Bassa adott először naptárt (*Kalendár*) a lapja mellé előfizetőinek *), a protestáns szellemű «*Dober Pajdás*» ellensúlyozására; azóta ez a naptár, mint a lap ingyen melléklete, minden évben újra megjelenik. Maga a lap a X. évfolyam 3. számával a régi és hosszadalmas címe mellé új és rövidebb főcímül a «*Marijin List*» elnevezést kapta, mint-hogy a nép csak ezen a néven ismerte s jellemző rövidséggel kezdettől fogva így hívta.

Az 1914. év elején végre Klekl és munkatársai elérkezettnek vélték az időt egy társadalmi hetilap kiadására is; hogy nem tévedtek, mi sem bizonyítja jobban, mint az a kétezer egy-

*) Külön fölhívjuk olvasóink figyelmét ennek a naptárnak 1915. évi számára, mely elég jól megírt terjedelmes életrajzot tartalmaz Dr. IVANÓCZY FERENCZ, csendlakai kanonokról (1857—1913.); a kit érdekel az a kulturális mozgalom és harc, mely az új irodalommal kapcsolatban megindult s Ivanóczy halálával sem ült el egészen, a ki közelebbről szeretne tájékozódni a mozgalom céljairól, eszközeiről és eredményeiről, ne mulassza el olvasni ezt az életrajzot.

néhány előfizető, kik mindjárt az első hónapokban jelentkeztek. A lapot a szombathelyi egyházmegyei könyvnyomda gyorsajtaján nyomják s czíme: *Novine. Pobožen, družbeni, pismeni list za vogrške slovence. Prihaja vsako nedelo* (Újság. Vallásos, társadalmi, irodalmi (!?) lap a magyar szlovénok számára. Megjelenik minden vasárnap). Főtartalma ennek a lapnak is elsősorban vallásos. Előttém fekszik pl. az I. évf. 19. száma; vezérczikke: *Nedela po vüzmi štrta* (husvét utáni 4. vasárnap; Ján. XVI. 5.); utána egy hosszú vallásos cikk a bérnálás szentségéről s a bérnászülők kötelességéről; majd: *Odgovor na pismo ednoga evangeličanca* (Válasz egy evangélikusnak levelére) a szentek tiszteletéről; a *Dom i svet* és *Glasi* rovatokban egy-két nevezetesebb, többnyire hitéleti újdonságról emlékezik meg röviden; tárczája (*Od vojaka. Narodna*) — a mi ritkán akad — egy népmesefolytatás; a *Gospodárstvo*, *Pošta* és *Knjižernost* cz. rövid rovatokban gazdasági tanácsok, szerkesztői üzenetek s könyvészeti híradások. Vagyis az egész lap jó háromnegyed része vallásos tartalmú s ilyenek a többi számok is, egytől-egyig. A nép azonban így szereti, mert jámbor, vallásos lelkiületének így felel meg legjobban. Jellemző, hogy erős és kizárólagos katolikus szelleme ellenére, a protestáns «goričanci» közül is számosan járattják, a mi legékesebben szóló bizonyosságtétel szükségessége mellett.

A *Marijin List*, *Novine* és a *Kalendár* az új irodalomnak három főorgánuma. Ezek mellett időről-időre megjelenik ugyan egy-egy imakönyv, vallásos tartalmú füzetke, evangelistarium, íróik azonban legértékesebb munkájukat nem ezekben, hanem az első háromban fejtik ki. Mindenesetre jellemző, hogy ez az egész irodalom a vendségnek csak katolikus részére számít, csak ennek számára munkálkodik, úgy hogy a protestánsok nagy száma jóformán olvasmány nélkül marad; nagy időközökben megjelenik ugyan egy-egy protestáns szellemű irat is, de organizációról, összefüggő irodalmi életről — ha még oly primitívről is — szó se lehet, mert naptárukat kivéve, semmiféle néven nevezendő állandó orgánumuk nincsen. Azért nagyon kíváncsatos volna, ha legalább a *Novine* szüntetné meg egyoldalú vallásos irányzatát, hogy így, hozzásimulván az egész nép közös kulturális és társadalmi érdekeihez, az egész hazai szlovénség számára hozzáférhető legyen.

Ennyit a mozgalomnak szorosabban vett irodalmi vonatkozásairól. Szükségesnek tartottuk ezeknek legalább vázlatos megemlítését a továbbiak könnyebb és teljes megérthetése és megvilágítása miatt. Mint láttuk, az egész, a maga viszonyaihoz mérten nagyszabású lendületnek indult új irodalom æsthetikailag csekély értékű, kulturtörténeti szempontból azonban rendkívüli fontosságú. Bennünket természetesen elsősorban a nyelvészeti szempont érdekel s minthogy valóságos nyelvújításról van szó, jogos kíváncsisággal keressük linguistikai tanulságait, annál is inkább, mert ezek a tanulságok a magyar-szláv kölcsönzések bonyodalmas problémáin keresztül a magyar nyelvtudományt is közéről érintik. Számtalanszor történtek hivatkozások régebbi és újabb hazai szlovén írók adataira s nem egyszer volt döntő szerepük a gyakran csak elvétve előforduló adatoknak is. Az ismétlődő adatoknak hitelével pedig alig törődtek, hiszen tudvalevő, hogy a szlovén *Pleteršnik* szótára is a legképtelenebb adatokkal szolgál vend nyelvterületről, úgy hogy azok, különösen fonetikai és szótani kutatásoknál teljességgel megbízhatatlanok. Lássuk hát, hogy a kifejezetten «vend» írások ebből a szempontból milyen értékűek?

Kétségtelen, hogy a hazai és osztrák szlovén nyelv egy és ugyanaz s hogy a kettő között csak nyelvjárási különbségek vannak. Ám a külön hazai szlovén irodalmi nyelvnek (*právi, isztinszki, sztári szlovenszki jezik*, vagyis: igazi, valódi, ősrégi szlovén nyelv, a hogy némely régebbi író büszkélkedik vele) és magyaros helyesírásának évszázados hagyománya van. A külön politikai élet s ebből kifolyólag a szomszéd stájer szlovénektől minden téren való elkülönültség, az eltérő viszonyok s a népélet más érdekei a hazai szlovént önálló fejlődésre kényszerítették s ebben a fejlődésben elsősorban a magyar nyelv és irodalmi élet kölcsönhatására utalták. A dialektikus különbség a két nyelv között a századok folyamán csak nagyobbodott, a külön hangtörvények önálló kialakulása állandóan folyamatban volt, szótani tekintetben pedig az erős magyar hatás mindjobban érvényesült s ha mindehhez hozzávesszük még azt a nagyfontosságú körülményt is, hogy a vend könyvek, nehogy a népnek két ábécével kelljen vesződnie, az iskolákban elsajátított magyar helyesírással voltak írva, cseppet se csodálkozhatunk, hogy a vend nép az

osztrák szlovén nyelvet idővel nem értette s könyveit olvasni nem tudta. Az utóbbi két évtizedben ugyan, főleg a határokon, többen megpróbálkoztak a klagenfurti szent Mohor társaság kiadványainak terjesztésével, sikert azonban csak azokban a szórványos esetekben értek el, mikor az olvasó nem sajnálta azt a jelentékeny időt és fáradságot, mely a szlovén kiadványok nyelvének és helyesírásának elsajátítására okvetlenül szükséges volt. *Szakovics József*, bántornyai (Zala m.) plébános még 1914-ben is a következőket írja (Marijin List X:434): «*Ali narečje teh... knig se malo loči od našega slovenskoga jezika, zato ki je ne naraden tistoga jezika, tisti v teh knjigaj nemre vse razmeti i težarno je čtē*» (de ezeknek a... könyveknek a nyelvjárása kicsit különbözik a mi szlovén nyelvünkötől, azért, a ki nem szokta meg azt a nyelvet, nem ért meg mindent ezekben a könyvekben és nehezen olvassa azokat).

Míg a dialektikus különbségek s a fentebb kifejtett okok miatt a vendül írás törekvése kezdettől fogva élénk volt, már csak a könyvek használhatóságának szempontjából is, addig az ábécé kérdésében bizonyos ide-odahullámzás, ingadozás észlelhető. IVANÓCZY, kinek kezdeményezésére Klekl és összes munkatársai is újra az osztrák-szlovén helyesírásra tértek át, 1901 május 29-én az egyházi főhatósághoz fölterjesztett nyilatkozatában (szombathelyi püspöki könyvtár, 1581—901) erről a kérdéstről a következőket írja*): «*To je jezikoslovno pitanje... Naše starinske slovenske knige so tu tüdi tak pisane. Sledkar, v začetki preminóčega stoletja so odišli naši pisatelje na vogrskę črke, dokeč v 1880-ga leta izdajaj znova vidim slovenske litere pa kak znám, té knige je pod štamp pripravo moj predhodnik v espršiji... kanonik RATKOVICS**).* Jas sam v mojoj šoli, naj bi včenjé vogrskoga jezika olejšao, včasí v začetki mojega esprškoga delovanja na tom bio, ka bi nazaj notrirlpelao vogrsko pismo, ka nájbole svedoči to, ka sam dozda v vseh mojih izdajaj to pismo nücao. Jas vü pisanje rečih za zcela vse edno držim...» (Vagyis: «Ez nyelvtudományi kérdés... A mi régi szlovén könyveink is

*) A nyilatkozat eredeti magyar szövegéhez nem juthattam, azért a már említett 1915. évi «*Kalendár*» szlovén fordításában közlöm (90. l.).

**) RATKOVICS VENDEL vízlendvai esperes-plébános, később szombathelyi kanonok.

így vannak írva. Később, a múlt század elején íróink áttértek a magyar betűkre, míg 1880. évi kiadásokban ismét a szlovén betűket látom s tudomásom szerint ezeket a könyveket esperes-elődöm, Ratkovics bocsátotta sajtó alá. Én az én iskolámban, hogy a magyar nyelv tanulását megkönnyítsem, mindjárt esperességi munkálkodásom legelején azon igyekeztem, hogy a magyar helyesírást újra bevezessem, a mit az bizonyít legjobban, hogy eddig minden kiadványomban ezt a helyesírást használtam. Én a szavak írását teljességgel mellékesnek tartom...») Ezt írta és így is gondolkozott jó sokáig Ivanóczy, az egész mozgalomnak igazi élesztője és legkiemelkedőbb, legnagyobb műveltségű és legszélesebb látókörű alakja; később azonban, tehát a legutóbbi években, maga is az osztrák-szlovén helyesírást vezette be új kiadványaiban s ma már a *Marijin List* köréhez csatlakozó egész irodalom ezt az orthographiát használja.

Igaz, hogy az ábécének ez a sokat hányatott kérdése csak másod-, sőt harmadrendű kérdés, ám bizonyos jelentőséget nem lehet tőle megtagadni. Természetesen mi csak szorosan vett nyelvészeti szempontból vizsgáljuk s ebben a tekintetben a magyar betűk használatát szerencsésebbnek tartjuk a szlovén betűkénél, mert véleményünk szerint a magyar betűk s a magyaros írás a vend nyelv hangtani jellegének jobban megfelelnek, mint amazok. Nem az *š*, *ž*, *č*, *s* betűkre gondolunk, — a melyekre nézve valóban közömbös, hogyan írjuk őket — hanem az *ü*, *ü*, *ö*, *ö* hangokra és főleg a *j* és a *j > gy (d)* hangváltozás kérdésének egész komplexumára, továbbá a hangsúlyviszonyokra s az ékezésre. Az egész kérdés azonban mindenképen szoros kapcsolatban van avval a másikkal, a mely a külön vend irodalmi nyelv jogosságára vonatkozik; mert ha lándzsát törünk jogossága mellett, akkor úgy kell megválasztanunk ábécéjét is, hogy külön hangtani jellegének legjobban megfeleljen s ez esetben a magyaros írás — nem tekintve egyéb körülményeket és okokat is — ha nem is a legmegfelelőbb, de mindenesetre alkalmasabb, mint a szlovén irodalmi helyesírás.

Jogos-e hát az osztrák-szlovén irodalmi nyelv mellett a külön hazai szlovén (vend) irodalmi nyelv? Szerintem igenis, még pedig nemcsak hagyományos volta miatt, hanem legfőképen azért is, mert a vend idiómának nagyszámú s az osztrák-szloven-

nal szemben elismerést igénylő hangtani jelenségei ezt határozottan megkívánják; a vend és az osztrák-szlov. irodalmi nyelv között nagyobb a különbség, mint a szerb és horvát irodalmi nyelv között; igaz hogy, viszont a *kaj* horvát sok tekintetben közelebb áll a vendhez, mint a szerb *štokavština*-hoz, azonban nem szabad felednünk, hogy míg a szerbeknek és horvátoknak értékes és fejlett irodalmuk van, mely most már majdnem kizárólag æsthetikai czélokat szolgál. addig a vend irodalom elsősorban gyakorlati czélzatu, æsthetikai értéke minimális és csakis a tanulatlan népnek szól. Ezért, hogy írásaikat élvezhetőkké tegyék, maguk a vend írók is, czélszerűségi szempontból, mindig alkalmazkodtak a nép nyelvéhez, ragaszkodtak a külön vend nyelvjáráshoz, melyet «*právi, sztáriszlovenszki jezik*»-nek hirdettek; ezen törekvés természetességét és jogosságát a «*Marijin List*» körének írói is elismerik, írásaik azonban mégis fokozatos közeledést mutatnak az osztrák-szlovén irodalmi nyelvhez, mely közeledés mind erősebb és erősebbé lesz, úgy hogy sokszor már, — a mindig szem előtt tartott czélszerűség rovására — a nép számára érthetatlenné válik a textus. Ebben a fokozatos közeledésben az osztr.-szlov. írásmód bevezetése bár látszólag csak mellékes és formális körülmény, mégis fontos stáczió, mert a nyelvnek önálló hangtani jellegét veszélyezteti, azt a jelleget, melynek a nyelv maga jogosságát köszönheti. Emellett ezek az írók abba a hibába és következetlenségbe is esnek, hogy, míg nyelvüket a szlovén irod. nyelv tökéletesebbeknek és szebbeknek, helyesebbeknek tartott formáival igyekeznek «meguemesíteni» az osztr.-szlov. képére és hasonlatosságára, addig maguk is a vendnek voltaképen csak egy tájsházát, még pedig nem is a legtipikusabbat, a muraszombatvidékit és zalamegyeit (markók s közvetlen szomszédaik, l. «A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana» cz. munkám bevezető részét) veszik alapul. A legjellemzőbb hangjelenségeket még ugyan elfogadják (*u > ü, ol + cons. > u* stb.), mert egyelőre sehogyan se térhetnek ki előlük, azonban szórványosan már is találkoztam írásaikban *lubezniv, ludje, spopolniti, spisal* stb. féle alakokkal (pl. Ivanóczy életrajzának bevezetésében is), melyek seholsem élnek, a legnagyobb mértékben mesterkéltek, néha egyenesen nevetségesek (pl. *na velikih nogálh*), s csak a nép nyelvérzékének megrontá-

sára vezethetnek, mert a nép természetesen ezeket az alakokat tartja szebbeknek, helyesebbeknek a maga «elfajult» idiómájával szemben, hiszen olvasmányában így olvassa, a szószékről így hallja; s bizony a lelkesebbek közül már is szép számmal akadnak, kik irodalmi műveltségüket, olvasottságukat az ilyen alakok terjesztésével fitogtatják. Nem tudom, öntudatos-e az új írók részéről ez a fokozatos és nagyarányú közeledés az osztr.-szlov. irodalmi nyelvhez, — szívesen elhiszem, hogy csak kényszerűség tudományos nyelvészeti előismeretek híján azon méltánylást érdemlő becsületes célból, hogy a szegényes népnyelvet nagyobb irodalmi igények kielégítésére is alkalmassá tegyék — de ha öntudatos s mindig fokozottabb mértékben növekszik, s a helyett, hogy a nép nyelvét tanulmányozná bővebben, az oktalan szógyártás és tudákos etimológizálás útjára téved, akkor méltán tiltakozhatunk a régebbi írók tisztább és a nép természetes, szép nyelvének irodalmi elsikkasztása, elrontása ellen.

A főbb nyelvi jelenségek, melyek a vendnek sajátos jelleget adnak s így az osztr.-szlovénnaal szemben bizonyos önállóságot biztosítanak számára, a következők:

1. *u* > *ü* hangváltozás, az egész nyelvterületen; pl. *kruh* > *krü* (kenyér); *duh* > *düj* (lélek); *muha* > *müja* (légy); *medu* > *mädü* (*med* = méz sg. gen. a régi *u* tövek szerint); *sukati* > *sükati* (csavarni) stb. Az *ol* + *cons.* hangkapcsolatból fejlődött másodlagos *u*-ra ez a hangváltozás nem terjed ki.

2. *i* > *ü*; pl. *nazlük* < *na* + *iz* + *lik* (o. szlov. *nalic*, *navzlic*); — *blblüzi*, *büzi* (szl. *blizu*); — *vümän* (tögy; szl. *ríme*); — *mülvati* < *milovati*; — *tüji* (csendes; < *tih*); — *sürotka* < *sirotka*; — *šürki* < *široki* stb.

3. *ol* + *cons.* > *u* + *cons.*, az egész vendségben; pl. *čoln* > *čün*; — *dolg* > *düg*; — *poln* > *pün*; — *volk* > *vük*; — *solnce* > *sünce*; — *solza* > *sküza* stb. Ebből az *u*-ból soha, semmiféle helyzetben nem fejlődött *ü*.

4. *ü* > *i* > *?*, hangsúlytalan helyzetben; mindenütt általános, azonban *ü*-vel, illetőleg tökéletlen *ü*-vel képzett mellékalakok is hallhatók, különösen ritkább, kevésbé megcsontosodott fordulatokban; pl. *duhá* > *dühá* > *dihá*, *dihá*, *diá*, *djá*; — *lūpati* : *lipüä*, *lūpüä*, *lipüä*; — *lūstro* : *lidi*, *ludi*, *zlüdmí*, *zlüdmí*; — *vüja* : *vihöu*, *viöü*, *viöü*, *vijöu* stb.

5. *e* (leginkább zárt *e*) > *i*, *ı*, ugyancsak hangsúlyon kívül; pl. *brèig* : *brigé*, *brigé*; — *sòusid*, *sòusid* (< *sosed*); — *cèina* : *ciní*, *ciní*; — *èlovik*, *èlovik* (< *èlovek*); — *zvèr* : *zvìrìnčä*, *zvìrìnčä*; — *mùdvid*, *mùdvid*, de gen.: *mùdvèda*, stb.

6. A hangsúlytalan *i* erős közeledése a nagyon zárt *e*-hez, úgy hogy gyakorlatlanabb fül akárhányszor *e*-t is hall az ilyen *i* helyén s vend anyanyelvű egyszerűbb emberektől származó kézírásokban minduntalan találkozzunk *pelé*, *prijlé*, *vejmé*, *pite*, *cankoszké*, *videté* stb. féle alakokkal *pilé* (*pìlé*), *prijdi* (*prijdi*), *vejmi* (*vejmi*), *piti* (*piti*), *cankoszki* (*cankoski*), *viditi* (*viditi*) helyett.

7. Az *ö* és *õ* hangok különböző megelőző vokálisok helyén (leginkább 1. óblg. *ê*, vagy korábbi zárt *e* > *ö*, pl. *vèra* > *võra*; — *vèkь* > *võk*; — 2. *u* > *ü* > *ö*, pl.: *ura* > *cura* > *vüra* > *võra*; — óblg. *šurь*, *šura*, > *šurja* > *šürja* > *šõrda*; — 3. idegen szavakban: *kõvät*, *kätöz*, *tõrvin* stb.).

8. Az *e* és *o* hangoknak a névszói ragozásban a palat. és nem palat. mássalhangzók után szokásos szabályszerű váltakozása különböző okok miatt (analógikus hatások, az egyes konsonansok hangtani színezetében történt módosulások) teljesen összezavarodott (*mòjo dèitü*, *nàšo mèsto* és *popüvdü*, *grofüvdü* egymás mellett); ma hol kettős alakok szerepelnek, hol pedig — az esetek legnagyobb részében — az *o* a kizárólagos; a főnévi ragozásban csak: *z nõžon*, *z bičon*, *s klüčon*, *s kònon*, de: *možev*, *očüvdü* (Klekl egy prédikációjában *očovje* is, Mar. L. X: 405), *koñev*, *koscëv*, *gospëv* (!! a *gospá* = úrnő pl. gen.-a), *grofüvdü*, melyek részben a régi hangállapotot jelzik, részben pedig az *e* túlkapásai az *o* rovására; az *e*-vel való alakok azonban a főnévi ragozásban csak kivételesek s legtöbb esetben *o*-val is közkeletűek; a névmási és melléknévi ragozásban ellenben mindkétfele kiejtés előfordul s vidékek szerint hol az egyik, hol a másik a túlnyomó; pl. *mòjä* és *mòjo dèitü*; *nàšam* és *nàšom*; *v rüšan* v. *rüšon rám* (a ti házatokban); *vèkšä* és *vèkšo mèsto* stb.

9. *i* > *é* hangváltozás *r* s ritkábban más konsonánsok előtt is, nyílt és zárt szótagban egyaránt; hangsúlytalan helyzetben ezt az *é*-t különféle rokon rövid hangok váltják fel (*ü*, *i*, *ı*); pl. *mér*, *zmèrüt* : *mirüjä*, *mürüjä*; — *šérš*, *süšéron* : *nüšarci*, *širina*, *širina*; — *tér*, szlov. *tír* = *gaz* v. *snegu*; — *ér*,

hír : < magy. *hír* ; — *zapérati*, *mérati*, *pobérati*, *požérati* ; — *kměčā* stb.

10. A *diftongusok* szélesebb körű alkalmazása az egész nyelvterületen ; a legtöbb hosszú vokális (főleg a magashangúak) *i* utóhangú diftongussal váltakozik, sőt vannak vidékek, hol ezek tisztán elő se fordulnak ; pl. *pét és pěit* ; *kōriti és kōjriti* ; *lūcati és lūjcati* ; *vīdin és vījdin* stb. ; a különbség a kétféle kiejtés között sokszor oly csekély, hogy alig vehető észre.

Szóvégi hangsúlyos *o* mindig és mindenütt diftongizálódik (néhány külön elbirálás alá eső egytagú kivételével, mint *stō* = asztal, *mo*, *do*), pl. *lipōu*, *prosōu*, *kolōu*, *bilōu*. — Leggazdagabb kettős mássalhangzóknak a markók és dolencok nyelve, mely a mult részesülőben az *uo és eo (iū)* diftongusokat hangsúlyon kívül is megtűri, pl. *lādwo*, *glēdwo*, *dēlwo*, *nāsōo*, *žilōo*, *vj'gōo* stb. a másutt kizárólagos *lādo*, *glēdo*, *dēlo*, *nāso*, *žilo*, *vj'go* alakok helyett. Az osztr.-szlov.-ben az *l* ezekben az esetekben szintén csak elméleti, mert a köznyelvben rövid *u*-t ejtenek helyette (Pleterník ezt az *l*-t *l*-vel jelöli) ; ám a különbség a *spisal*, *spisao és spiso* alakok között mégis nyilvánvaló.

11. A *sonans* *u*, *r* és *l* hangoknak, főleg a két utóbbinak nagyobb kedvelése ; többnyire egyes vokálisoknak (*i*, *e*, *o*, *a*) alkalmas feltételek mellett való kivetésével jut hozzájuk a nyelv. Pl. 1. *kovāčica* < *k. vačnica* = kovácsműhely ; — *lāčica* < *lačnica* < *hlačnica* = nadrágszár ; — *kūčica* < *kučnica* : egy határpatak neve stb. — 2. *pr* < *pri* ; — *brsāča* < *brisača* = törülköző ; — *držina* < *drīžina* < *drūžina* < *družina* (cselédség, a házhoz tartozók) ; — *krīčica* < *krivica* (igazságtalanság) ; — *křei* < *kriči* ; *křicati* = kiabálni ; — *trbēi* < *trebe* = kell ; — *prtī* < *proti* = felé ; stb. — 3. *kľbūk* < *klobūk* = kalap ; — *osľica* < *oslica* = szalmakazal ; — *grěbljica* < *grēbljica* ; — *rāqlca* < *rāglica* ; — *prūsľica* < *preslica* stb.

l végű — többnyire idegen — szavakban a nyelvérzék annyira ragaszkodik az *l*-hez, hogy ragozásközben, nehogy a nominativusból élénken felcsengő *l* veszendőbe menjen a vokális kezdetű ragok előtt, egy *n*-nel megtoldja, pl. *stōtl* (családnév Dombalján) :

Sg. N. <i>štòtl̥</i>	Pl. N. <i>štòtl̥-n-i</i> v. <i>štòtl̥dä</i>
G. <i>štòtl̥-n-a</i>	G. <i>štòtl̥-n-ov</i>
A. <i>štòtl̥-n-a</i>	A. <i>štòtl̥-n-ä</i>
D. <i>štòtl̥-n-i</i>	D. <i>štòtl̥-n-on</i>
L. <i>štòtl̥-n-i</i>	L. <i>štòtl̥-n-aḡ</i>
J. <i>štòtl̥-n-on</i>	J. <i>štòtl̥-n-ami</i> v. <i>štòtl̥-n-i</i>
DU. N. G. A. <i>štòtl̥-n-a</i>	
D. L. J. <i>štòtl̥-n-oma</i>	

12. *j > gy (d') > g* hangváltozás a nyelvterület legnagyobb részén a következő helyzetekben 1. szókezdő eredeti *j > d'*: *jesti* < *d'ęsti* = enni; ... *jegli* > *d'ęsl̥* = jászol; ... *jajce* > *d'äicü* = tojás; — *jama* > *d'äma* = verem, stb. — 2. szóbelsejében hangsúly előtt két vokális között: *pojas* > *podäs* = öv; — *dojiti* > *dođ'iti* = fejni; — *tajiti* > *tađ'iti* = titkolni; — *bojati* > *bođ'ati* = félni; — *pije* > *pidě* = iszik stb. — Hangsúly után (*pòjo*, *rlèjjo*, *májo*), participiumokban (*znajòuč̣i*, *dávajòuč̣i*) s néhány külön elbírálás alá eső kivételes helyzetben (*krajina*; a *h > j* összes eseteiben) a *j*-és ejtés az általános. Az eredeti indogermán *d + j* hangkapcsolatból fejlődött *j* osztoszkodik a rendes *j* sorsában s így alkalmas helyzetben szintén *d'*-vé válik; pl. *mèjja*, *sàja*, *tūj̣i*, *tiḥinac* (a *ròddäṇi* félék egytől-egyig másodlagos analógiás alakok); de: *ärđäica*, *mädläs*, *mägicä*. 3. Zöngés mássalhangzók után, a későbbi kapcsolatban, bárminő eredetű *j*-ből *d'* lesz, pl. *zohd'ę*, < *zohje*; *đivd'ę*, *lidd'ę*, *zùld'ä*, *pérđ'ä*, *glòužd'ä*, *kòuvrahd'ü*, *tòuvajd'ü*; — *ärđäica* stb.

Palatális vokálisok előtt a *j > d'* változás összes eseteiben egy további *d' > g* fejlődés lehetséges, úgy hogy az ilyen szavak vidékek szerint hol kétféleképpen, hol túlnyomóan *g*-vel hallhatók (a sokkal ritkább, erőltetett *j*-s alakok mellett); pl. *zobg'ę*, *gęsti*, *gęsl̥*, *tagiti*, *pig'ę*, *lidg'ę*, *zùlgä*, *pérgä* stb.

Az erős *j > d' > g* hangváltozás nyomában egy fordított irányú *g > d'* változás is megállapítható (*d'ibi* < *gibi*; *òdän* < *ògän*; *ändäo* < *ängüo*; *d'üliti* < *güiti* stb.), ez az analógikus jelenség azonban, mint a fejlődés természetes menetében beállott visszaesés, csak kivételes természetű.

13. Zöngétlen konzonánsok után, a *j > d' > g* hangváltozással párhuzamosan s annak egyébként teljesen megfelelő

helyzetben, egy $j > t$ és palatális hangzók előtt egy további $t > k$ hangváltozás konstatálható, még pedig nemcsak azon vend nyelvjárásokban, melyekben a $j > \check{d} > g$ is ismeretes, hanem kisebb-nagyobb mértékben az egész nyelvterületen (*vucké* féle alakokat ott is hallhatni, hol a *güslü*, *dogüti* félék nem szokásosak). Pl. *snopje* $>$ *snöpfä* $>$ *snöpkä* (kévék); — *cvetje* $>$ *cvëttä* $>$ *cvëtkä* (virágok); — *rucje* $>$ *vucté* $>$ *vucké* (farkasok); — *kačji* $>$ *káčti* $>$ *káčki* (kigyói); — *vlasje* $<$ *vlasté* $>$ *vlaské* (hajzat) stb. Mély hangzók előtt azonban csak t -vel: *cvëttä*, *snöpfä* stb.; a *käčka*, *cäcütko* félék a *-ski* 3 képzős melléknévi alakokra (*gräčka cërkkär*, *orsäčka* stb.) támaszkodó analógiák*).

14. Az eredeti palatális l' , — minthogy a többféle l hangok a vendben egyáltalában eltűntek s az egy tiszta l -ben olvadtak össze, — a mai hangállapotban seholsem mutatkozik, a mi nagyon különös karaktert ad a beszédnek a többi délszláv nyelvekkel szemben. Pl. *völa*, *čäliüsti*, *gräblä*, *klüč*, *kralä*, *pöulä* stb.

A *zäldä* (*zälgä*), *bildä*, *käldé* félékben a j későbbi eredetű s mint ilyen osztozott azon j sorsában, mely d -vé fejlődött.

Egy-két szóban az eredeti n is elvesztette palatális jellegét, mint pl. *knüja* $<$ *knjüja*; — *ägnäc* (óblg. *агнѣцъ*); — *poröulän*, *v poröudni* (óblg. *porodънь*; szlov. *porodenj*); — *ögän* (óblg. *огнъ*; szlov. *ogenj*); — *zöupston* (v. ö. óblg. *tunje* gratis, vend *töünä* = olcsó) stb.; ezek azonban csak szórványos esetek s a legtöbbször n -es mellékalakokkal is váltakoznak (*ägnäc*; *ögän*, *v ögünü*; *töünä*).

15. A h -nak majdnem teljes eltűnése, illetőleg j -be való átmenése az egész vend nyelvterületen; egyes esetekben már szinte elképzelhetetlen, különösen a h -ra végződő esetalakokban, ha a megelőző vokális hosszú, mint *na nogäh* $>$ *na nogäj*; *po potäh* $>$ *po potäj* stb.; az ilyen h -ás alakok hallatára még a «legvendebb» vend is okvetlenül zavarba jönne. Pl. *hüza*, *üza*; — *hrana* $>$ *räna* (élelem); — *hladno* $>$ *lädno* (hüvös); — *lehko* $>$ *läiko*; — *hübät* és *übät* (hát); — *sprhne* $>$ *sprnëi* (elporlad): —

*) Az egész rendkívül érdekes és fontos kérdésre vonatkozólag l. Asbóth O. akadémiai székfoglalóját: A $j > gy$ változása a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelvjárásokban, a melyben nemcsak a vend hangváltozásokat, de a dunántúli magyarságnak rokon hangjelenségeit is kimerítően és tüzetesen tárgyalja a szerző.

shaĵa > *s'ája*, > *sája* (támad, ered); — *muhe* > *mühe* > *mihé* > *mǎhé* > *mié*, *mǎé*, *miǎé*, *miǎé* (legyek) stb.

16. *m* > *n* szóvégi helyzetben: *īdān*; *grōn* (*groná*); *dīn* (*v dīnī*); *mān*; *sān*; *prpovidāvlān*; *v nāšān rāmī* stb.; egyike a legáltalánosabb és a legelevenebb hangjelenségeknek.

17. Szóvégi toldalék *k* vokális végű határozószavakban, praeposíciókban, sőt névmási alakokban is; a szóvégi hangzó többnyire *i*, de az ilyen *i* kivetésével képződött *r* után is megjelenik néha a *k*; pl. *pālī*, *pālīk* (ismét); — *tūdī*, *tūdīk* (is); — *brāz* *brāzī*, *brāzīk* (nélkül); — *pofsédī*, *pofsédīk* (mindenütt); — *fčāsi*, *fčāsiḱ*, (rögtön); — *īzda*, *īzdaḱ* (megint); — *rācno*, *rācnok* (épen); — *tābī*, *tābīk*, (v. ö. szerb. *tebeka*); — *īndrk*, *nōtrk*, *nīndrk* (*īndrk*, *īndrk*, *nōtr*, *nōtrī*, *nīndrk*, *nīndrk* mellett) stb.

18. Néhány *t*, *d*, *g*, *k* végű szóban a melléknévi *-ski* képző előtt egy jellemző *č* az összevonás után, pl. *člōrik*: *člōrōčkī* (< *člōreč-iski*; o. szlov. *človeški*); — *grād*: *grāčkī* (o. szlov. *grajski*, de: *Solnograški*); — *hrvāt*: *hrvāčkī* (o. szlov. *hrvatski*, *hrvaški*); — *kmāt*: *kmēčkī* (o. szlov. *kmetski*, *kmetiški*); — *orsāj*: *orsāčkī* (országos); — *grk*: *gr'čkī* (o. szlov. *grški*) stb.

19. *m* + *n* > *m* + *l*: *temnica* > *tāmlīca* (börtön, tömlöcz); — *pomniti* > *pōumlīti* (emlékezni, említeni); — *gumno* > *gūmlō* (szérű); — *kamna* (gen.) > *kāmla* (s ebből visszakövetkeztetett nom.-i *kāmāo* is) stb.

20. *d* + *n* > *g* + *n*: *danēs*, *dnes*, > *gnās*, *gnēšno* (ma, mai); — *skedenj* > *škūgān*, *škūgānī* (a gen.-i *škādīa* > *škūgāa* miatt); — *zadnji* > *zāgnī*, *zāgān* (hátsó, utolsó); — *prēigān*, *prēigānī* < *prednji* (első, elülső); — stb.

21. *t* > *k*, különböző hangtani helyzetekben: *tmīca* > *kmīca* (sötétség); — *metla* > *mākla* (seprű); — *tlačiti* > *klāčiti* (nyomni, tiporni); — *tjeden* > *kādān* (közvetítő *t* segítségével); — stb.

22. A hangsúlyviszonyok a vendben mind a hangsúly helyének, mind a quantitásnak és intonációnak tekintetében merőben mások, mint a horvátban vagy a szlovénban. Míg a horvátban intonáció szempontjából 4, a szlovénban pedig 3-féle hangsúlyozási mód lehetséges, addig a vendből a hanghordozás összes különbségei eltűntek, úgy hogy ma a hangsúly alatt álló vokális vagy egyszerűen rövid (mint pl. a magyarban *akar*, *nevet* stb.), vagy egyszerűen hosszú—hosszabb, mint az o.-szlov.-ban

a hosszú vokálisok általában (szakasztott olyan, mint a magyarban pl. *bátor, véres, nő* stb.); a hangsúlyozott vokális természetes, nyomatékos kiemelésén kívül, (melyhez a vokális hosszúsága v. rövidsége szerint még a quantitásnak a különbségei járulnak) az accentuált hangnak a többi hangokhoz viszonyítva semmi nemű, a hangsúlyból folyó külön jellege nincsen; nincsenek tehát emelkedő és ereszkedő rövid és hosszú hangsúlyos hangok, mert képzésüknek, illetőleg kiejtésüknek egész ideje alatt egyformák s egyes részeik között hangmagasság tekintetében semmiféle különbség sem észlelhető. Ez a rendkívül fontos körülmény ad a vend nyelvnek olyan különös, az összes többi délszláv nyelvektől elütő hangzást, bizonyos határozottságot, mely az első pillanatra szembeeszik. Nem tekintve azt, hogy a hangsúly helyére és egyéb körülményeire nézve is (hangsúlyon kívül nem állhat hosszú szótag; szóvégi hangsúlyos nyílt szótag vokálisa néhány egytagút leszámítva csak hosszú v. diftongusos lehet; *brat : brătî, kmăt : kmětî, pàmăt : pámătî, ròda : r rōdŭlî* féle váltakozások stb.) lényeges eltérések vannak a vend s az osztr.-szlovén meg a horvát között, a hangsúlyozásnak ez az egyedülálló módja teszi leginkább azt, hogy a vend nehezen érti meg a szlovént v. a horvátot, mert az intonáció különbségeihez sehogy sincs hozzá szokva a füle.

A mi e hangsúlyozás eredetét illeti, valószínű, hogy e téren is magyar nyelvi hatással van dolgunk.

23. A *tă, tu, to* (Pl. *ti, tă, ta* és *tă, Du. tĕra, tĕvi, tĕri* és *tĕra*) névelő általános használata minden esetben és számban. Pl. *tă drügî, tomî drügomî; tĕra năşira dră vĕkşira pōiĭba, tă năivĕkşî, ti năivĕkşî* stb.

24. Eredetibb, vagy egyébként különleges alakok az alak és mondatban (duális általánosabb használata; a nemek sokoldalú összekeveredése; a sg. dat. és loc. közös *i* ragja az összes deklinációkban; a határozott melléknévi alakok nagyobb kedvelése; a *păcĕti* féle infinitivusok; vonzati és szórendi különlegességek stb.).

25. Az ige tanban főleg a következő páros alakok:

Praes. Sg. 1. *şivan-şivlăn*

Pl. 1. *şivamo-şivlămo*

2. *şivaş-şivlăş*

2. *şivată-şivlătă*

3. *şiva-şivlă*

3. *şivajo-şivlăjo*

Du. 1. *šivava-šivlāva*
šivarā-šivlārā
 2. *šivata-šivlāta*
šivatā-šivlātā

Imperativ. Sg. 2. *šivai-šivlī*
 Pl. 1. *šivaimo-šivlīmo*
 2. *šivaitā-šivlītā*

Du. 1. *šivaiṣva-šivlīṣva*
šivaiṣvā-šivlīṣvā
 2. *šivaiṣta-šivlīṣta*
šivaiṣtā-šivlīṣtā

Ilyen igepár rengeteg van a vendben, különösen a *-cati*, *ovati*, *-ürati*, *-áratī*, *-èṣratī* végű igéknél (*mūṣratī* : *mūṣvan-mūṣlān* ; *psūratī* : *psūṣjān-psūṣlān* stb. stb.). A páros alakok azonban néha csak egyes személyekben képezhetők s nem mindig a præsensben is, imperativusban is.

26. Nagyszámú és értékes szótani különlegességek.

27. *vō*: ki, kifelé (<*vūn* < *run*; óblg. *рънъ*, *рънѣ*; o. szl. *run*, *van*, *ren*; v. ö. még *vōni*, *vōnī*, *vōn*: kint) igekötő a délszláv és szlov. *iz* helyett, a mi élénken emlékeztet az északi szláv *cy*, *бы* hasonló használatára; pl. *vōiti*, *vōžimā* és *vōžamā*, *vōr'čti* stb.

Mindezek a jelenségek az egész vend nyelvterületen érvényesülnek; a melyek pedig egyes vidékeken kevésbé elevenek — csak kevés van ilyen — azokról is bátran elmondható, hogy a vendség jó háromnegyed része ismeri és kizárólagosan alkalmazza őket (ilyenek a fenti 27 közül csak a 12. és 13. számúak). Legtöbbje annyira hozzánőtt a szóhoz és a szó által képviselt jelentéshez, hogy nélkülök a szó holtta, sőt számtalanszor érthetatlenné válik. Evvel a 27 ponttal azonban korántsem merítettük ki a vend nyelv összes tipikus jelenségeit. Nem szóltunk az *o > u* (*ūn*, *kubila*, *s pārun*, *cintur*), az *ä > a* és *a > ä* (*d'älič* és *d'älič*; *sānzāt* < *senožet*=rét, kaszáló; *äti*, *-a-o* és *ätä* 3; *namilo* és *nämilo**), az *o > i* (*tiváriš*, *na pōusido zēti*, *nicōu*, *prīlič*, *glōbiko*), a *t > d* (*molūdār*, *žūnīdār*, *sejūdār*) stb. hangváltozásokról, a *vūjāc*, *vūžda*, *vūpati*, *voqr'sko*, *vūdriti* félek

---

*) Mindkettő «szeliden, jámborul, ártatlanul» jelentésben, *na + mīlo*; pedig a *nämilo* változat — pl. az o.-szlov.-ban — jelenthetné épen az ellenkezőjét is (*ne + mīlo*), a vendben azonban «könyörtelenül» jelentésben a *nāsmilāno* használatos.

szókezdő toldalék *c-jéről*, az *arica* > *àica*, *orica* > *òica* (*rokàica*, *bradàica*, *pidàica*; *d'ùgoica*, *boròica*) féle összevont alakokról stb. stb., mert ezek részben kevésbé feltűnőek a kisebbszámú ide tartozó példa miatt, részben — mint a fenti 27 egyike-másika is — az o.-szlovénnek egyes, főleg határos nyelvjárásaiban is előfordulnak, ha nem is valamennyi egymás mellett s nem is mindig a vendben tapasztalt általánosságban, részben pedig a vendben is csak egyes nyelvjárások külön sajátosságai, vagy még fejlődésben lévő, szűkebb körű jelenségek. Csak a leglényegesebbekre szorítkoztunk, a legjellemzőbbekre, hogy a vend nyelv bizonyos önállósága az osztr.-szlovénnal szemben annál szembetűnőbb legyen. A politikai okok, a hagyomány, a vend irodalom speciális céljai és hivatása, a két nép külön élete és érdekei, a célszerűség stb. mind csak másodrendű érvek a tudományos szempont mellett, de mindannyi támogatja az utóbbit, mely a vendnek az irodalomban is némi önállóságot követel.

Hogy az új írók is erre az álláspontra helyezkedtek, az legelső kiadványaikból kétségtelen; munkaközben azonban a nyelv felmerülő hiányainak pótlására, — kényelem szempontjából is, de azon szent meggyőződésben is, hogy helyesen járnak el és tudományosan — a nép nyelve helyett mindinkább az o. szlov. irodalmi nyelvhez (itt-ott a horváthoz is) folyamodtak s jóformán maguk is alig vették észre, mennyire eltávolodtak eközben a népnyelvtől s hogy kényszerű újításaik mennyire ellenkeznek a nyelv egész szellemével. Ha így folytatják, akkor nemsokára fel kell adniok kiindulópontjukat is és akkor a vend irodalmi nyelv legszorgalmasabb munkásainak tollán vagy elsikkad, vagy egy lehetetlen keveréknyelv útvesztőibe téved.

Természetes, hogy egy irodalmi nyelv nem lehet a végletekig se fonétikus, se etimológikus. A fenti 27 pontban érintett jelenségeket nem is avval a célzattal foglaltuk össze, mintha azt követelnők, hogy az irodalmi nyelv mindenben alkalmazkodjék hozzájuk, hisz akkor magunk sürgetnők jogtalanul és okatlanul a sokszor legfinomabb részletekre (*i* > *ɿ*, *ü* > *i* > *ɿ* stb.) kiterjeszkedő egyoldalú fonétikus írást. Nem is az a célunk, hogy, miután a fentiek alapján a vend nyelv némi önállóságáról s

ennek jogosságáról az o.-szlovénnaal szemben meggyőződünk, a két nyelv között felmerülő eddigi és további különbségeket behatóan tárgyaljuk. Célunk a következőkben az, hogy a magyarszláv nyelvészet érdekében megállapítsuk a vend irodalmi nyelv hitelét s e végett lehetőleg pontosan és tüzetesen megvilágítsuk azokat az eltéréseket, melyek a vend népi s az új vend irodalmi nyelv között mutatkoznak, hogy azok a kutatók is, kik az élő nyelv ismerete nélkül tanulmányozzák a vendség régebbi s főleg újabb irodalmi emlékeit, tájékoztatva legyenek a veszélyekről, melyek kutatásaik közben rájuk várnak. Ha további fejtegetéseinkkel elérjük azt, hogy a jövőben nyelvészeink nagyobb óvatossággal használják majd a hazai szlovén nyelv írott emlékeit s kevesebb hiányos vagy téves következtetést vonnak le a holt formákból, akkor célunk legjavát elértük.

A vend íróknak, ha «vendül» szándékoztak írni, a mint-hogy tényleg szándékoztak is, nagy gonddal, s bizony, némi tudományos készültséggel kellett volna megvizsgálniok az irodalmi nyelv és helyesírás kényes kérdését s a fenti 27 pontban ismertetett jelenségeknek lelkiismeretes s alapos mérlegelésével egy határozott, kész programmban kellett volna megállapodniok, miután a nyelv szellemének, hangtani jellegének s egész struktúrájának legjobban megfelelő utat és módozatokat a nyelv irodalmivá tételére megtalálták. Ezen vizsgálódásaik közben rájöttek volna, hogy a magyaros írás az 1., 2., 7., 12., 13. és 22. pontokban jelzettek miatt jobban megfelel a nyelv specziális jellegének, mint az osztr.-szlovén. Rájöttek volna arra is, hogy a hangjelenségek közül melyek vannak abban a stádiumban, mely már az irodalmi nyelvben való elismerésüket kívánja, s melyek vannak kialakulóban; a népnyelv bővebb tanulmányozásával pedig a helyes szóalkotásnak törvényeit is elleshették volna. Ha aztán vizsgálódásaik eredményét a fonétikus és etimológikus követelésekkel egybevetették volna s a kikövetkeztetett rendszabályokhoz állandóan ragaszkodtak volna, akkor írásaiknak tudományos nyelvészeti értéke ma százszorta nagyobb lenne s nem volnának illethetők a megbízhatatlanság vádjával.

A régebbi protestáns írók műveinek tanulmányozását legtöbben vallási elfogultságuk miatt mellőzték; pedig ezeknek a régi íróknak (Küzmic-snak, Terplán-nak és másoknak) a nyelve

minden tekintetben tisztább és megbízhatóbb, ha nem is olyan gazdag, mint az újaké, úgy hogy tőlük igen sokat tanulhattak volna. Manapság nyelvészeti szempontból sokkal nagyobb biztonsággal lehet hivatkozni azokra, mint ezekre. De ne feledjük, hogy egy minden korábbinál nagyobb arányú nyelvújításról van szó egy aránylag szegényes nyelv keretein belül; a fejtelenség, mely minden hasonló mozgalomnál föl szokta ütni fejét, itt is hamarosan jelentkezett, annál is inkább, mert munkásainak se kidolgozott nyelvi programjuk, se kellő tudományos képzettségük nem volt. Innen tipikus tévedéseik és botlásaik. Kétségtelen, hogy jó termés is bőven akad, akárcsak Kazinczyék szöllejében, de ez a sok felmagzott burjántól alig látható s gyakorlott szemnek, tapasztalt gazdának kell lenni, ki a kettőt széjjel tudja választani. Az uralkodó rendszertelenségről, az általános kavardásról, a sejtelemszerű tapogatódzásról, az o. szlov. irodalmi nyelvhez szító oktalan alkalmazkodásról, egyszerűen az egész forrongó metamorfózisról az új vend irodalomnak majd minden lapja tanuskodik. Különösen érdekes világot derít azonban kísérletezéseik mikéntjére, okoskodásaik s egész tevékenységük irányára és terjedelmére az 1915. és 1916.-i *Kalendár* 30. lapja; ezeken a lapokon *Postni pred* czímen egy a bőjtök rendjéről szóló állandó szöveg olvasható. A két szöveg különben teljesen azonos s így annál feltűnőbbek és jellemzőbbek az észlelhető kisebb-nagyobb módosítások, minők: *po oblastjenja* (K. 1915.) és *pooblasčenja* (sic! kétszer is); — *kratreni petekje* (K. 1915.) és *kratrni petekji* (K. 1916; Plur. Nom!!); — *pred . . . Vsisvecovom* (K. 1915.) és *pred . . . Vsehsvéci* (K. 1916.); — *senje* (K. 1915.) és *sejmnje* (K. 1916; = vásár; kétszer is); — *za posebne peršone* (K. 1915) és *za zasebne osebe* (K. 1916; = egyes személyek számára); stb. Ime! egyetlen lapon, egyazon szövegben, egy évről a másra ennyi «simítás», ennyi «csiszolás», ilyen nagyarányú közeledés az o. szlovénhez (hozzátehetjük: az érthetőség rovására, mert a «*sejmnje*» szót bajosan érti meg a hazai szlovén). A ki ezen és hasonló szövegek alapján volna kénytelen keresni az igazságot, az élő nyelvet s élő formáit, annak valóban kétségbe kellene esnie már a második lépésnél.

Ha már most a közelebbi részletekre térünk, úgy állításaink igazolására s az új irodalom nyelvének további jellemzésére

bőven elegendőnek találjuk az alábbi összefoglalásokat és példákat).*)

1. Az ékezés a vendben a hangsúlyról és időmértékről a 22 pontban mondottak alapján szükségesnek és célszerűnek látszik. Rendkívül fontosnak tartjuk azért is, mert épen azon a primitív fokon, melyen a vend irodalom jelenleg még van s bizonyára még nagyon sokáig lesz, az érthetőséget s a világosságot szolgálja. A hagyomány is emellett szól s valóban az új írók is, kezdetben, elég lelkiismereteseknek mutatkoztak ebben a tekintetben. Később azonban, főleg miután bevezették az osztr.-szlovén helyesírást, mind nagyobb és nagyobb mértékben kezdik elhanyagolni a hosszú vokálisok megjelölését, sajnos, minden rendszer nélkül, a legnagyobb szeszélyességgel, ötletszerűen; ha még hozzáveszszük a sok sajtóhibát, bátran állíthatjuk, hogy teljes lehetetlenség eligazodni a hosszú és rövid vokálisok tömkelegében — ha csak magunk is nem ismerjük a nép nyelvét; pedig a szó hangtani jellege sok esetben szoros összefüggésben van, nem ugyan az ékezettel, hanem az általa is megjelölt hangsúlylyal (*brèjg*, gen.: *brígá*, *brigá*; *zamúdo já*; *midí sá* stb. stb.). Ma már annyira vitték a *Marijin List* körének írói, hogy sokszor egy egész lapon, sőt egész cikkben se találunk ékezetet, mert hát így van az az osztr.-szlovénban is. Különösen az *o*, *ü*, *u*, *ö* és *i* hosszúságának külön megjelölésétől tartózkodnak. — Példák: 1. az *a* hangoknál: *doma* és *domá* (otthon); — *lasten* (*lástän*); — *premišlarao* és ritkábban *premišlárvo*; — *glad* = éhség (*glád* h.); — *privažajo* (*privážajo* h.); — *blážno je lüdstvo, štero zná hválo dárati* (*blážno, hválo* h.; a *zná* és *dárati* helyes; X: 353); — *sad* = gyümölcs (*sád* h.); — *kaže nam* (*káže* h.); — *gospa, oblast, plehanoš, vračit, zlate, plač, dani, jakost, naruk* stb. stb., mindenütt a megfelelő hosszú *á* helyett; — helyes a jelölés s ezekben: *dájo, v dár, težáva, právi, glásom, odá se, na pámeti* stb.; csak az a baj, hogy ezeket is hol röviden, hol hosszan jelzik, minden törvény nélkül. Dialektikus esetek: *nájevékši, sám*

*) Minthogy példákat az új irodalom bármely lapjáról özönével lehetne idézni, azért a közlendő példák előfordulási helyeinek közelebbi megjelölésénél csak a különösebb figyelmet érdemlő és ritkább esetekre szorítkoztunk. Azoknál, melyek únosuntalan ismétlődnek, mellőzzük a pontosabb megjelölést.

(maga, egyedül), *stán*, *krščánske*, *mám* (habeo) stb.; *postávlánjom* (X : 378) hibás, *v Kárpátah* a magyar szó hatása miatt. 2. az *i* hangnál: *pošila* (*pošila* h.); — *maríjin list* (*maríjin list* h.); — *vidimo* (*vidimo* h.); — *morijo ga* (*moríjo* h.); — *stoji* (*stojí* h.); — *godilo*, *godí se*, *prido* (*godílo*, *godí*, *prído* h.), stb.; helyes a jelölés a köv. ritkább esetekben: *písana*, *prípraven*, *stojí*, *bíli*, *do cíla*, *krví*, stb.; — *sem vído* (X : 357; láttam) nem létezik; vagy sajtóhiba, vagy téves okoskodás (v. ö. *vídla*, *vidimo*, *vidíš* stb.). 3. az *ü* vokálisnál: *hüdi düh* (*hüdidüh* h.); — *slüžijo*, *drügi*, *trüd*, *rrejüje*, *zbičüjejo*, *vojsküjejo*, *lückenje*, *lüdih* stb. a megfelelő hosszú *ü* h.; hosszú *ü* csak igen ritkán található: *hüdo*, *düše*, *zbüdo*, *sinü*, *slüžena* (3 sorral lejjebb már: *slüžena*) stb. Téves jelölések: *dühovnik* (*dühovnik* h.; kiejtése: *dihòvnik*, *düòvnik*, az egész nyelvterületen a ritkább *ü*-s alak mellett); *lüdjé* = emberek (*lüdjé* h.; kiejtés: *liddé*, *lidge*); *vüri* (*vüri* h.; a népnyelvén *vöri*, v. *vöiri*). 4. az *u* hangnál: *dugo pot* (és *dúgo pot*; a *dúgi* 3 jelentése »hosszú», míg a *dügo* = sokáig); — *guči*, *gučao*, *njuve*, *dužnost do njé* stb. az *ü*-s alakok helyett; helyes jelöléssel (nagyon ritkán) *s súžnimi očmi*, *dúgi* stb. Téves: *napúnite* (*napunite* h. az imperativusban); 5. hosszú *ó* a vendben egyáltalában nagyon ritka; a *mró*, *dró* féle alakokat röviden írják (Kühár István a markók nyelvén írt népies szövegeiben e perticipiumokat így írja *trü*, *mrü*; l. *Ponatis iz «Časopisa»* 1913—1914, 7. és 11. l.); a diftongusos *öü*-t nem jelölik külön (egy-két helyen láttam *vnögo* jelölést a régi gyakorlat mintájára, sőt itt-ott, rendszertelenül, tehát nyilván merő véletlenségből, ötletszerűen egy-egy ékezetes *ó* is akad az ilyen diftongusok helyén); *giblejó* nyilván sajtóhiba. 6. *ö*: csak elvétve használják, akkor is rövid alakjában; *köriti* h. *küriti*-t írnak. Ettől a hangtól kölömben is nagyon idegenkednek s a hol csak lehet *ü*, *e* vokálisokkal pótolják. 7. az *e* féle hangok körül mutatkozik a legnagyobb zavar, de ez nem is csoda, mert ezek a hangok színezet és időmérték tekintetében igen gazdagok*). A legmagasabb állású rövid *e*-t, mely már az *i* határán áll, hol hosszán, hol röviden írják, a miből, az ő gyakorlatuk szerint, az következtethető, hogy ők általában hosszúnak fogják fel; példák: *pén* és *pen* (tuskó); — *cerkrene* és *cérkrene*

*) L. idézett munkámban az *e* féle hangokról tárgyaló részt.

(X : 353); — *den* és ritkábban: *dén* (nap), stb. Az *èi* diftongussal szakasztott így ál a dolog: *poré* = *porèi*, megmondja; — *želéla* (többször; = *žalèila*, kívánta); — *veléla* = *vàlèila* = megparancsolta, mondta, stb. — Egyéb jelölésekre példák: *svéci* és *sveci*; — *bile* és *bilé*; — *te pobožen list* = ez a vallásos folyóirat (*té h.*); — *jé* a kétféle *je* = van (1. *děj*, *gěj*, *dě*, *gě*, 2. *jā*) és a *jé* (*je* is) = eszik jelentésében (nép nyelvén *d'èi*, *g'èi*, *j'èi*); — *veseli* (*veséli h.*); helyes jelölések: *do nje*, *poprijéta*, *pastér*, *zacéti*, *od sébe*, *z mejé*, *hčéri*, *z nebés* stb.; elvétele hosszú *é* a rövid helyett az ilyenekben is: *šlé so* (mentek); *té* (akkor jelentéssel); *čérarno* stb.

A régebbi írók sokkal következetesebbek voltak a hosszú vokálisok jelölésénél, a kettős magánhangzók egy részét pedig rendszeren ' vagy ' ékezzettel különböztették meg (l. lejjebb is a diftongusoknál). A hangsúlyos rövid vokálisoknak külön feltüntetésére, minthogy az ilyen hang semminemű változást nem szenved, nem volt szükség s nem is jelölik se a korábbi, se az új irodalomban.

2. A helyesírás terén az osztr.-szlovén irodalmi példa és a többnyire tudákos etimologizálás a döntő faktorok, minek következtében a tényleg ejtett hangokról nem adnak tiszta képet; minthogy azonban minden író másképp etimologizál, kiadványaik csak úgy hemzsegnek ezen a téren is ellenmondásoktól és következetlenségektől. Tűrhetőbb még az állapot az egyszerűbb és átlátszóbb jelenségeknél, minők a szóvégi $m > n$ (*sam*, *čákam*, *cam*, *dam*, *v celom* *mojom žirlenji*, sőt: *v dīmi* is *v dīni h.* a *dīn* nom. után), a $tl > kl$ (*na tla*, *meila*, *tlači*, *sretlo de: kusti*), a $t > k$ (*tmico*; *názdr̥t*), a $dn > gn$ (*skrádnja*, *slednjen* és *sledjen*, *dnes*, *zadnjen*), az $mn > ml$ (*z kamna*), a $t > l$ az *ev > va* végű nőneműeknél (*naročitev*, *dariter*, *mlatitev*, *ženitev*), stb., melyek, bár az egész nyelvterületen általánosok s rendkívül elevenek, mégis — az $m > n$ kivételével — csak szűkebb körre szorítkoznak s noha a hagyományos gyakorlattal szemben visszaesést jelentenek, bizonyos konzervatív etimológikus felfogás mellett az irodalomban (de csak az irodalomban) ideigóráig még fenttarthatók, a mennyiben t. i. nem járnak következetlenséggel. De mekkora a száma ezek mellett azoknak az eseteknek, melyeknek értékét és hitelét a következetlenség vagy pláne az etimológikus játék teljesen lerontja! Az utóbbinak legjellemzőbb két példája a *nasz-*

hrbt és a *čiteti*, *čitenje* stb. féle alakok; az előbbit dr. ROGÁCS FERENCZ egy vallástani könyvében olvastam a *názdrk* (hátrafelé, hanyatt) határozószó *na* + *iz* + *hrbet* értelmezéseképen, holott a szó, miként az osztr.-szlov. *nazrt*, *nazdr*, *nazrit* is, a *na-izrit* összevonásából származik a *d*-nek ilyen helyzetben szokásos betoldásával (v. ö. még *zdrávän*); a *čiteti*, *čité*, *čitenje*, *čitevo* (olvasni, olvas, olvasás, olvasmány) stb. alakok KLEKL kedvencz alakjai a más írók *čteti*, *čté*, *čtenje*, *prečteli*, *čtevec*, *šté*, *prešteti* stb. változatai mellett; a nép nemcsak hogy nem ismer seholsem *i*-vel való alakot, de bátran állíthatom, hogy meg se érti, ha önállóan hallja vagy olvassa; de hát a horvátban *čitati* (a szlov.-ban a *brati* ige a közkeletű) s ez elegendő Kleklnek egy hasonló torzalak kikövetkeztetéséhez, mert a szó így «tudományos» jelleget, «patinát» nyert. Általában Klekl — ki külömben az egész mozgalomnak megindítója, a *Marijin List*, *Novine* és *Kalendar* szerkesztője s a legszorgalmasabb, leglelkesebb, legönzetlenebb munkása — az újítások terén a legmerészebb, azért nyelve sokszor nagyon is idegenszerű, mesterkéltné, adatai pedig megbízhatatlanok.

Egyéb kisebb-nagyobb, ritkább-gyakoribb következetlenséget még a következők: *suznimi očmi* néha *skúznimi očmi*, de mindig *skuza*; szerencse, hogy ebben a szóban mindezideig nem fedezték fel, hogy a *k* nem etimológikus, mert mihelyt felfedezik, biztosak lehetünk benne, hogy a *skuza* helyett is fellép a *suza*, esetleg *solza*; (mint a hogy egyesek a *popüno*, *spüniti*, *popünost* stb. félék helyett már az idegen *popolno*, *spolniti*, *popolnost* alakokat is használják); *privastlo* (X: 12, belső címlapon), *rástla je*, so *rastle*: szintén Klekl alakjai a praesens *t-s* alakjaiból kikövetkeztetve; másutt (Kleklnél is X: 380): *rasle*, *zraslo* stb.; — az eredeti -*e* végű *n* tövű semlegesek egy csoportjában a vendben a nom.-ban a többi esetektől elvont *n*-t találunk; ezekről Klekl igyekszik a bitorolt *n*-t újra elragadni s próbálkozik a *vreme*, *breme* nominativusi alakokkal; — *svéci*, *srecov*, *srečka*, *lúčka*, *gospocka* a *sretci*, *sretcov* (ritkán), *svetska*, *lúdska*, *gospodska* mellett; — *kje* (Kleklnél) *kda*, *nikdár*; máskor ismét: *gde*, *kde*, *nigdár*, *gda* (népiesen: *gè*, *dè*, *dà*, *gdè*, *gdà*, *nìgdár*; a *kje* seholsem hallható, merőben idegen); — *od hiše do hiše*; leginkább Kleklnél; máskor: *hìža*; a népnél csak *è*-vel fordul elő; — *po dežji*; a népnél mindenütt *dùšč*, *vděždžj*; — *drašenih*, kétszer

egymás után; a népnél: *odrâčsân*; *š*-vel soha; — *menjšo*, mert *měňä*, holott a népnél mindenütt csak *měňši*, sőt *měňši* fordul elő; hasonló: *mlajšé* = gyerek-lány, lány (*mlašé* h.), mert mint melléknév a középfokban *mlájši*-nak hangzik; — *primem*, *sprejme*; az *l*-es alakokat nem akarják elfogadni, pedig azok épen ebben az igében a legáltalánosabbak (*primlä*); — *nazvestšenjom*, mert inf.: *nazreštiti*; még ennél is bosszantóbb és kómikusabb az az etimológia, mely a *grehšni*, *poslühšati*, *gráhšec*, *práhšiti* stb. alakokat teremtette meg, úgy okoskodván, hogy az *š* képzős elem(!) előtt a többi *h*-t, ha nem is hangzik, illik feltüntetni; hogy az *š* a *h*-ból lett, arról sejtelmük sincs; — *tivariš* és *to-varis*; — *poslūhe*, *poslūho bi*, s ugyanott (X: 372) 3 sorral lejjebb: *poslūno* (a népnél: *poslūnoti*); — a *prlē*, *zdnesc* (ha ugyan él az utóbbi; én nem hallottam még, de valószínűnek tartom, hogy létezik), *cnogi*, *vsesérom*, *želočni* mindmegannyi tanuságtétel, hogy ők se ragaszkodnak mindig körömszakadtáig a «tudományos állásponthoz» s hogy ők se hóhérai a népiesnek.

3. A magánhangzók használatáról kiemelendők még a következők: 1. *a* > *o* hangváltozásnál: *zakaj* és *zakoj* (miért és valamiért); *z koj boš plačüvao*; *zanikajni* és *zanikojni* (a népnél csak az utóbbi fordul elő). — 2. *on*, *ona*, *-o*, mindenütt; a népnél csak *un* 3; — *coj*, *k koj* < ném. *zu*; a nép nyelvében legtöbbször *u*-val *cûj* és *cûj* is; a *coj* stájeros. — 3. Az *ö* hangot, miként már említettük, nem kedvelik s a hol csak lehet, elszakasztják, mert még nagyon parasztosnak tartják; csak a *vöra* (óra; de megkülönböztetésül mindig *vera*, *veren* = hit, hú) és *vö* (ki) szavakban általánosabb, bár Klekl amazt is *vüra*-nek írja, emennek használatát pedig úgy látszik akként szabályozta, hogy önálló helyzetben, ha mint adverbium szerepel, *vö* a helyes, igekötői minőségben pedig *vü* (pl. *vüzéta*); — a törki és türki felváltva fordul elő, mégis inkább az utóbbi; viszont a *šörki* (széles) igen gyakran *ö*-vel bár a nép legnagyobb részénél *šürki*, *šérši*, *šürši* a szokásos; — *rekirečen*, *pred dvema*, *obema*, *človeki* állandóan *e*-vel. — 4. Az *ü* hangsúlyon kívül is megmarad *ü*-nek s a régi *müdi*, *pistí* féle alakok eltűntek (pl. *dühovnik*, *zrünešnji*, *mühé* stb.); *i*-t találunk a népies *ü* helyett a következőkben: *tíhi*, *z tihim* (*tüj*, *s tüjm*; csendes); — *blizi* (! nagyon szokatlan; a népnél *blüzi*, *blüzik*); — *široki* (és *šörki* is); — a X: 370. lapon olvasható

verüstüvati igét én *vürostüvati* alakjában ismerem (a régiségben azonban mindkettő előfordul sőt egy *vörüsztüvati* alak is). — 5. Az *i > é* változást (többször *r* előtt) minden rendszer nélkül hol tűrik, hol nem: *papirnat*, *papir* a ritkább *papér* mellett; — *firma* és *férma*; *v pastirskom listi*; másutt *pastér* is; — *v miri*, *mir*, *mirno* és *mérno postúne*; — *vseširoma* és *vsešerom*; — *poberali* és *pobirali*; *širiti* csak *i*-vel. 6. A *e > i* változást (az *e* súlytalan helyzetében) szintén nem ismerik el, tanácstalan ingadozásaiik egyes kivételes esetekben azonban elárulják, hogy tudomásuk van róla, a mi természetes is, hisz a nép Zalaiban is csak a *ričt brigé* stb. féle alakokat ismeri s Kühár István népies szövegeiben is csak ilyenek fordulnak elő; pl. *če nej* és *či* (ha); — *rsele* és *vseli* (mindig); — *le ne* (csak nem, csak ne, csak még se) és *li*; — *gde se* (*si* helyett, < *sebi*) *tiudi mesto nihála*; máskor rendszeren *si*; — *osit* (< *ösät*); — *jocič* (sírva, *đočéc*); ezekben hol *i*-t, hol *e*-t használnak, mert nem tudják, melyik az etimológikus; a hol azonban nyilvánvaló az *e* eredetisége, ott ragaszkodnak is hozzá (*bregé*, *vlečé* stb.) — 7. Szeretik az *i* végű, többször idegen szavakvégét utólagosan megtoldani egy *j*-vel, mert az osztr.-szlovénban is így olvassák; pl. *juni*, *julij*, *moratorij*, *Antonij* stb.; a népnyelv ezeket seholsem ismeri s merőben idegeneknek érzi (a népnél csak 1. *júni*, *júnj*, gen. *júnija*, *júnja*; v. 2. *Antòuni*, *Antòunj*, illetőleg kettős *i*-vel: *Antòunii*, *Antòunji*, *Antòuniji*, *Antòunji*, sőt minden *i* nélkül egyszerűen *anton*, *antòun* is; Gen. *Antòunija*, *Antòunia*, *Antòunja*, *Antòunja*, vagy röviden: *Antòuna*). — 8. Az *i* kihasználásával hol túlfutól buzgólkodnak, hol fukarkodnak, a népnyelv rovására s nem is mindig etimológiailag indokolt helyzetekben; pl. *teliko*, *keliko* (népies: *tälko*, *kälko*); — *vedili* = tudtak (népies: *vèdli*, *zve'dli*); — *pišmo* = írjunk (*píšimo* gyakoribb); — *lelje* és *lelije* (a népnél: *lälijä*, *läljä*, *läljä*); — *z svétim oljom* (*òlijon*, *òljon*, *òljon*); — az *-ica* képzőben az *i*-t rendszeren meghagyják az olyan esetekben is, mikor a népnél az *i*-s alak nem használatos s idegenszerűen hangzik; pl. *predgjanice*, *ilovica* stb. — 9. A nagyon zárt *e* hangot néha — *e* hang színezetére jellemzően — *é*-vel jelzik; újabb példák: *dugi sén* (hosszú álom); *zkém* (és *z kim* is) = kivel; *béltinski* (a népnél *böltinski* is); *žén* (plur. gen.) stb. — 10. Nagy a fejetlenség a diftongusok használata körül, bár az a nyelvjárás, melyhez a *Marijin List* körének írói ragasz-

kodnak, kiválóan szereti a kettős mássalhangzókat s olyan helyzetben is alkalmazza őket, melyben a vendség legnagyobb része kerüli (az igék mult id. participiumában hangsúlyon kívül, egyes jellemző esetekben*). a) Az olyan gyakori s mindenütt általános *ou*-t semmivel sem jelzik; csak nagyon-nagyon elvétve találkozzunk ékezetes *ó*, *ô* betűkkel; a régebbi írók gyakorlata ebben a tekintetben is czélszerűbb és eredetibb volt; az *ou* különben is a legélénkebb diftongusok egyike s külön feltüntetése hangsúlyviszonyok szempontjából is kívánatos lenne. Példák: *pot* (*pòut*); *bilo* (*bìlòu*); *celo* = különösen, pláne (*cìlòu*; *cèilo* = egész); *pomoč* (*pomòuč*); *šo* (*šòu*); *ednok* (*ädnök*); *mogoče* (*mogòučè*) stb.; — *ô*-val: *móč* (X: 426); *celó* (Novine II: 14); *r tihóti* (Berdén András írása); *róžnoga venca* (három egymás után köv. sorban háromszor; X: 428); *z pobóžnostjov* (X: 428); *pódalo*; — *ô*-val: *cnógi*; *za bôse se njemi je zdelo to r bolši časaj rciniti* (X: 85; másutt *boši* is; a nép se az egyiket, se a másikat nem ismeri, mert *bòugšt*-nak ejti); ez a mondat ékes bizonyossága határozatlanságuknak s tehetetlen etimológiájuknak; utóbbinak köszönhetik létüket a *polleta*, *popoldné*, *predpoldnom* és *stol* fele alakok (népiesen: *pòulèta*, *popòulné*, *prätöpòuln*, *stò*; hasonló okból maradt meg a különben más irányban fejlődött *l* ezekben is: *dolctrgajo*, *doldjáti*, *dolpogleknorši* stb., melyek így seholsem hallhatók a rendes *dòj* helyett). — b) Az *èi*-t, melyet régebben *ê*, *é* vagy *ej*-vel jelöltek, rendes körülmények között nem különböztetik meg; csak elvétve láthatni az ilyen hangok helyén ékezetes *é*-ket, melyeket azonban, az ő gyakorlatuk szerint, csak hosszú zárt *é* (*è*)-nek lehetne olvasni; példák: *strár néma* (néma barom, de korántsem úgy ejtve, mint a magyar «néma», hanem *nèima*-nak); *méla* (*mèila*, *bírt*); *živlénji* (*živlèjñi*); *med svét* (*svèit*); *né* (*nèi*); *za témi* (*tèimi*, *tèmi*); *jé* = eszik (*dèi*); *ed dréj pa li sta dré* (*drèi*). Máskor mindig: *svet*, *mleko*, *dete* stb. A régi *ej* írást majdnem teljesen kiküszöbölték s csak hirmondónak hagytak meg itt-ott egyet-kettőt, pl. *mrejti*, *vejk*, *na svéjti* (X: 430), sőt *r teih*, *i tei szo* (Bratovesina Karm. Skapulira 5. l.). A *prejdi* (*pràjti*) igét azonban, mert az etimológikus *i* nagyon a szívükön fekszik, *j*-vel írják (másutt mégis: *doide* = *dòidä*, =

*) L. i. munkám ide vonatkozó fejezetét.

elegendő, kifutja); — c) Az *eo* (*ĕo*) diftongust — nyelvjárásuknak megfelelően — az igéknel majdnem kizárólagosan, névszóknál azonban csak ötletszerűen használják; pl. igéknel: *prĕeo* (a nyelvterület legnagyobb részében: *prĕšo*); *odiĕeo* és *odiĕao* (*odiĕšo*), épígy *mogeao* és *mogao* (*mōgo*), de egy helyen: *onemogo* is; *neĕeo* (*nĕšo*), stb.; kivételesen: *omedlo* = elájult *omedleo* h. (*ōmädlo* v. *omädllō*); névszóknál = *deo*, *braniteo*, *pisateo*; itt azonban — csudálatosképen — erős tendencia mutatkozik — nemcsak a népnyelv, de saját irodalmivá nemesített nyelvjárásuk rovására is — az osztr.-szlov. irodalmi formákhoz való alkalmazkodásra, mit a következők igazolnak: *zabel* (zsír; *zábĕo*); *postel*, *del*, *angel*, *pĕkel*(!), *obütel*, *ravnitel*, *stvoritel*, *odküpitel* stb. — Az *ĕo* > *ĕo* fejlődést még nem ismerik el, azért: *meo* (*mĕo*), *ĕteo* (*ĕtĕo* = akart; olvasott) stb. — d) Körülbelül analóg a helyzet az *ao* diftongussal, úgy névszók, mint igék esetében; pl. *podao* (másutt a népnél: *pōulo* v. *podĕo*); *opeĕao* (*opĕĕšo*); *spoznao* (*spōzno*); *ostao* (*ōsto*); *seĕao* (*sĕĕjo*); *guĕao* (*gúco*), stb., de: *poslal*, *spisal* is a képzetebbeknél; — *odsemao* és *odsehmal* (*otsĕĕmao*); *kral* és *kráo*, *krao* (*krĕo*), sőt ilyen csoportosításban is: *král*; *je poslaao*. Érdekesekek az ékezetes *ao*-val írt alakok, mint *kráo*, *prijáo*, *zváo*; az ilyen, hosszú *á*-val ejtet diftongusok a vendségnek csak egy igen kis részénél hallhatók. — e) Az *io* (*iĕu*) kettőshangzót (mindig *io*-nak írva) leginkább csak hangsúlyos helyzetben használják; pl. *vĕio* (*fĕĕu*); *rodio* (*rodĕu*, *rōudo*); *greĕio* (*grĕĕu*); *bio* (*bĕu*); *cio* (*cĕu*), de: *vraĕo*, *glasao* (*glasio* is), *vido*, *ĕiro*, sőt *sfálo* (*sfalio* h.; *sfalĕu* = hiányzott). A *slabio* és *trüdio* igékben a hangsúly tudomásom szerint az első szótagon általános: *slābo* (csak összetételekben: *oslābo*), *trūdō* sá: *fáradozott* (vagy az *ü* kivetésével a végszótagon is: *trĕdĕu* < *trĕdĕu*) — f) Az *i* (*j*) utótagú diftongusok — a mint azt már az *ĕi*-nél is láttuk — csak a legritkábban szerepelnek (pl. *lanski* = tavali; *lāĕnskĕ*; de: *malokdaj*).

(Folytatjuk.)

PÁVEL ÁGOST.

AZ IDG. FLEXIO GENESISÉNEK PROBLÉMÁJA.

(Folytatás.)

III. Kísérlet a probléma megoldására.

IV. A verbális flexio genetikus viszonyai.

A mediális személyragok.

A mi a mediális és aktiv személyragoknak egymáshoz való viszonyát illeti, már LUDWIG megállapította, hogy e két rendbeli suffixumok hangbeli differentiálása semmi arányban sincs a functiókülönbséggel [Genesis, p. 37]. Így pl. az ói. med. 2. sg. *bhārasē*, 3. sg. *bhāratē* és az ói. act. 2. sg. *bhāraṣi*, 3. sg. *bhāraṭi* hangalkata tényleg nem annyira eltérő, hogy a mediális alakok functióját sémantikus agglutinatio feltételezésével lehetne megérteni. S manapság csakugyan általánosan elfogadott nézet, hogy a med. pers. suffixumok csak bizonyos media tantum főjelentése folytán jutottak functiójukhoz [BRUGMANN, Grf. II. 3. 72—73. KVG. 599. BRUGMANN—THUMB, Gr. Gr⁴. 12, 526 etc.]. A mediális pers. suffixumok tehát csak secundär állottak a mediális diathesis szolgálatába: eredetileg act. suffixumok voltak s tehát ezekkel egyetemben szintén nominális eredetűek, a mivel a legszebb összhangban van az, hogy a nomen természetesen ab ovo nem illethette meg a diathesis [cf. HIRT, IF. XVII. 71; l. főlebb, Nyt. V. 121—122]. Hogy a mediális diathesis későbbi fejlemény, az abból is világos, hogy a különnyelvek erősen eltérnek s a közidg. alakok száma relative sokkal kisebb.

A med. pers. suffixumok tehát nagyban és egészben szintén nominális tövekkal v. casu-

sokkal azonosítandók. A nominális összefüggés egyes esetekben szinte kézzelfogható: 2. sg. ói. *bhārasē* és dat. sg. ói. *bhārasē*, 1. sg. ói. *vāci* és loc. sg. ói. *vāci* etc. minden tekintetben identikus alakok, hasonlóképpen 3. sg. gör. $\xi\text{-}\theta\epsilon\tau\omicron$ $\xi\text{-}\delta\omicron\tau\omicron$ etc. szemmel láthatólag oly képzések, mint a $\theta\epsilon\tau\omicron$ - $\delta\omicron\tau\omicron$ -nominális tövek stb. Ehhez járul, hogy az ói. 2. sg. med. *bhārasē* és 2. sg. act. *bhāraṣi* vagy 3. sg. med. ói. *bhāratē* és 3. sg. act. *bhāraṭi* közfelfogás szerint ablautban állanak egymással [BRUGMANN, KVG. 599. BRUGMANN—THUMB, Gr. Gr.⁴ 12. HIRT, IF. XVII. 70 etc.] — ép úgy mint dat. sg. ói. *padē* és loc. sg. ói. *padī* [l. főlebb, Nyt. IV. 282—283].

Ez az utóbbi párhuzam rávezet az ói. $-\tilde{e}$, gör. $-\alpha$: végződésű 'primär' mediális alakok helyes rekonstrukciójára. A szóban forgó diphtongus ma általánosan mint $*-ai$ van rekonstruálva, de könnyű belátni — s ez régen meg is van állapítva [v. ö. pl. BRUGMANN, Gr. I². 179. II¹. 1374. 1376. 1379 etc.] — hogy $*-ai$ végződés ab ovo éppen úgy, sőt a főlebbi párhuzam alapján egyedül lehetséges. Mivel ugyanis az ói. dat. sg. *padē* idg. alapalakja nem $*p.dai$, hanem $*p.dāi$, a vele egy színvonalon álló *bhāratē*, *bhārasē* etc. med. alakok számára is csak $*-ai$ végződésű idg. alapalakok rekonstruálhatók [l. főlebb, Nyt. IV. 280]. A med. $*-ai$ végződés és a dat. sg. funkciójú $*-ai$ suffixum közötti összefüggés egyúttal definitive véget vet annak a mesének, hogy a szóbanforgó med. funkciójú $*-ai$ [resp. $*-ai$] végződés partikula volna [l. főlebb, Nyt. V. 126].

A 1. sg. med. suffixumai.

Az alapnyelvi viszonyok egészen homályosak. A különnyelvi alak alapján csak annyit mondhatni, hogy biztosan idg. alapnyelvi eredetű a 'primär' $*-ai$ és esetleg még a $*-mai$ típus, ellenben az árja $*-i$ és $*-a$ s a gör. $-\mu\eta\nu$ < $-\mu\alpha\nu$ 'secundär' pers. suffixumok számára közidg. alapalak egyáltalán nem állítható föl — talán azért, mert nem is volt soha [cf. HIRT, IF. XVII. 289].

1. Az idg. $**ai$ típus.

E típus genesisé már korábban részletesen volt tárgyalva [l. főlebb, Nyt. III. 256—263]. Az $*-ai$ pers. suffixum közfel-

fogás szerint ős- és közidg. volt a perfectum rendszerében [cf. ói. *tutudē*, lat. *tutudī*, ószl. *vēdē*], de bizonyynyal nem csupán itt volt otthon, a mint ezt hinni szokták [BRUGMANN, Grr. II.¹ 1375. KVG. 595 etc.], hanem -- mivel med. praesenshez még gyakrabban activ perfectum csatlakozik [cf. ói. praes. *vártatē*: perf. *vávarta* etc.: BRUGMANN, KVG. 600 etc.] -- ab ovo valószínű, hogy az **ai* 'suffixum' székhelye nem is vagy nem csupán a perfectum volt, hanem a praesens. Az árjában csakugyan a praesensben is megjelen az **ai* még pedig nem csupán az athematikus flexióban is [cf. ói. *bruvē*, av. *mruyē*], hanem a thematikus praesensben is [cf. ói. *bhārē*, av. *ba're*] és itt épp oly eredeti, mert az az általános feltevés, hogy a thematikus flexióban árja **bhārāi* < **bhāra-ai* volna várható s hogy tehát a tényleges árja **bhārai* az athematikus verba analogiája volna [BARTHOLOMAE, Vorgeschichte der iran. Sps. 62. BRUGMANN, Grr. II.¹ 1375. THUMB, Hb. 293 etc.] egyszerű petitio principii, mely nem számol azzal, hogy mint minden 'rendszer', úgy a praesens systémája is lassankint alakult ki s hogy minden asystematikus 'szabálytalanság' vagy 'kivétel' s tehát a thematikus praesens rendszerében jelentkező izolált athematikus alak is mint a nivelláló 'rendszerezés' előtti stadium maradványa ipso facto eredetibb [l. főlebb, Nyt. III. 251—252; — az ott idézett tekintélyeken kívül l. még WINDISCH, Ber. d. sächs. Ges. d. Wiss. I. 13—14]. Az árja themat **bhārai* typus tehát épp oly régi, mint az athemat. **mrūai*. Mind a két árja typus ősrégi voltát pedig az a körülmény bizonyítja, hogy ilyen típusú alakok, pl. ói. ved. *īśē*, *stāvē*, *huvē*, *duhē*, *bruvē* etc., av. *mrūye*, *nīr̥ne* etc. [MACDONELL, Ved. Gr. 321. 328. 337. 342. 344. 347. 349. WHITNEY, Skt. Gr.⁴ 233. BARTHOLOMAE, Vorgesch. 64. 202] nem csupán 1., hanem 3. sg. functiójúak is -- éppen úgy mint a perfectumban, de nem a perfectum hatása alatt, a mint ezt hinni lehetne [BARTHOLOMAE, Vorg. 64] vagy mintha az árja **murūai* typus reduplicatio nélküli perfectum volna [BRUGMANN, Grr. II.¹ 1381]. Hogy a perfectum itt semmi szerepet sem játszhatott, azt mutatja már az is, hogy mediális praesensek mellett activ perfectumok állanak [l. főlebb] de első sorban az, hogy az árja **bhārai* typusnak megfelelő praesens-képzés az árjaságon kívül is kimutatható, a

mennyiben tekintélyek szerint is ilyen az izolált ős-nord *haite*, ószl. *heite* < ősgerm. *haitai [STREITBERG, Urgerm. 322. KLUGE, Urgerm³. 190. NOREEN, Gesch. der nord. Spr³. 218. HIRT, Hb³. 491 etc.] Az árja *bhārai typus idg. eredetéről HIRT is meg van győződve [IF. XVII. 82].

Szépen mutatja végül a szóban forgó *-*ai* typus eredetiségét nominális genesis is. Az ói. 1. és 3. sg. funkciójú -*ē* végű alakokat LUDWIG nyomán FICK is — SAYCE [Techmer's IZ. I. 222] és WINDISCH [Ber. d. sächs. G. d. W. I. p. 9. 12] helyeslése mellett — infinitivusi képzéseknek nyilvánította [GGA. 1881. p. 433]. Az ói. *bhārē* typus nominális genesis kedvéért HIRT még a partikula-theoriát is hajlandó feláldozni [IF. XVII. 82] s azon a nézeten van, hogy a 1. és 3. sg. perf. ói. -*ē* végződése consonantikus tövek sg. dativusának végződésével azonos, a mit a lat. perf. *ēgī* : inf. *agī* párhuzammal illusztrál [Fragen des Vokalismus, p. 315]. Tényleg nem csupán perfectikus, hanem praesentiális ói. -*ē* végű igealakok mellett is egész serege áll a nominális, dativusi és infinitivusi, materiális egyezéseknek; v. ö. többek közt:

{ {	1. és 3. sg. perf. <i>vidē</i> ; <i>ān-ajē</i> , <i>nu-nudē</i> , <i>rā-rabhē</i> , <i>mā-mahē</i> ,
	<i>sa-srajē</i> , <i>vā-vṛdhē</i> , <i>ru-rucē</i> , <i>yu-yujē</i> , <i>da-dhē</i> , <i>ma-mē</i> :
	infinit. - <i>vidē</i> ; - <i>ājē</i> , - <i>nūdē</i> , - <i>rābhē</i> , <i>mahē</i> ,
{ {	<i>srāje</i> , <i>vṛdhē</i> , <i>rucē</i> , - <i>yújē</i> , <i>śrad-dhē</i> , <i>pra-mē</i> .

{ {	1. és 3. sg. praes. <i>vidē</i> , <i>śáyē</i> , <i>dadhē</i> , <i>māhē</i> , <i>śōbhē</i> ; <i>īśē</i> , <i>citē</i> , <i>duhē</i> :
	infinit. - <i>vidē</i> , gör. <i>κείται</i> (Hes.), <i>śrad-dhē</i> , <i>mahē</i> , <i>śubhē</i> ; dat. sg.
	<i>īśē</i> , <i>citē</i> , - <i>dūhē</i> .

{ {	1. sg. praes. <i>vārtē</i> , <i>driṣē</i> , <i>duhē</i> ; - <i>ājē</i> , <i>namē</i> , <i>nīkṣē</i> , <i>yujē</i> , <i>rabhē</i> ,
	<i>srajē</i> , <i>nudē</i> , <i>pṛcchē</i> , <i>bkārē</i> , av. <i>ba're</i> :
	dat. sg. — <i>vītē</i> , - <i>driṣē</i> , - <i>dūhē</i> ; infinit. - <i>ājē</i> , - <i>nāmē</i> , - <i>nīkṣē</i> ,
{ {	<i>yujē</i> , - <i>rābhē</i> , - <i>srājē</i> , - <i>nūdē</i> , - <i>pṛcchē</i> , <i>bhuvē</i> , av. <i>ba're</i> .

Az ói. -*sē/ṣē* suffixummal bíró és 2. sg. külsejű, de 1. sg. funkciójú alakok [MACDONELL, Ved. Gr. 378. WHITNEY, Skt. Gr⁴. 319] mellett szintén állanak nominális képzések; cf.

{ 1. és 3. sg. *stuṣē* : infinit. *stuṣē*.

{ 1. sg. *ṛñjasē*, *arcasē*, *yajasē* : infinit. *ṛñjāsē*, *ṛcāsē*, dat. *yajāsē*.

E sajátos képzésekkel látszik összefüggni — nyilván HIRT nézete szerint is [cf. IF. XVII. 82] — a lat. *s-* perf. (aor.) 1. sg. alakja, a mely morphologiailag teljesen az a képzés, mint a gör. *s-* aor. infinitivus; cf.

- | 1. sg. lat. *dīxī, plexī, coxī, tīnxī, mulsī, clepsī, ussī* etc.:
| infinit. gör. *δειξαι, πλέξαι, πέψαι, τέγξαι, ἀμέλξαι, κλέψαι, εὔσαι*.

Causativ többől való 1. sg. praes. med. functiójú ói. alakok mellett is morphologiailag azonos vagy analog képzésű dativikus infinitivusok állanak:

- | 1. sg. *iśáyē, tujáyē, maháyē, citáyē; darśáyē, yōdháyē*:
| inf. *iśáyē, tujáyē, maháyē, citáyē; dṛśáyē, yudháyē*.

NB. Az árja conjunct. 1. sg. med. **bhārāi* (ói. *bhārāi*, av. *barāi*) mellett szintén vannak **-āi* végződésű nominális alakok: dativikus infinitivusok [MACDONELL, Ved. Gr. 408—410. BARTHOLOMAE, Vorg. 145] s azonkívül az óindben *-āya* végű részben szintén infinitivusi functiójú dativusok, mint pl. *sármāya* [WHITNEY, Skt. Gr.⁴. 349—350] — az *a*-töveknél fellépő *-a* elemmel, a mely — akár 'postpositio' [BRUGMANN, Grr. II. 2. 168], akár mondatphonetikai jelenség [MACDONELL, Ved. Gr. 257] — mindenestre secundár járulék, a mint ezt mutatják oly infinitivusok mint *bhāradyāi*, a pronominális *tāsmāi*, a prákrit *vahāi* 'vadhāya' etc. [BRUGMANN, Grr. 2. 168. PISCHEL, Prakr. Gr. 249 etc.]. Materiális egyezések többek között:

- | 1. sg. ói. *jáyāi, pātāi, vindāi, vōcāi* < **yā-ucāi, bhārāi* etc.:
| inf. av. *jayāi, a-fra-patāi, vindāi, fra-vākāi* — és
| dat. ói. *jáyāya, vindāya, vacāya* és *vākāya, -bhārāya*

Ezek szerint az árja themat. conj. 1. sg. med. **bhārāi* < idg. **bhērōi* végelemzésben szintén nem más, mint az árja themat. dat. sg. **bhārāi* < idg. **bhōrōi* (cf. gör. *φόρων*), a mi a főlebbiekkel teljes összhangban van. Idg. **bhērōi* **-ōi* végződése — a mely állítólag a főlebb említett ősgerm. **haitai* végződésében is lappangana [BRUGMANN, Grr. II.¹. 1374. 1376; cf. THURNEYSEN, KZ. XXXVII. 109] — az uralkodó nézet szerint contractio útján jött volna létre, épp úgy mint dat. sg. **-ōi* végzete. Ez lehetséges, de épp úgy nem biztos, mint a dat. sg. **-ōi* esetében [l. Nyt. IV. 281], s egyáltalán nem lehetetlen, hogy itt is valami

‘Dehn-bildung’ van előttünk [cf. THURNEISEN, l. c.]. Ha ez igaz, akkor a 1. sg. ind. árja **bhārai* < idg. **bhērāi* és a 1. sg. conj. árja **bhārāi* < indg. **bhērōi* ablautban állhatnak egymással, mint inf. *śrad-dhē: vayō-dhāi, pra-mē: prati-māi*.

2. A **-māi* typus.

E ‘primär’ typus repraesentansai: gör. *δίδομαι φέρομαι* etc., az ópor. izolált *asmai*, litv. act. *pa-velmi* [ha < **velmē*], reflex. *velmē-s(i)* etc. A görög és balti ág egyezése daczára nem bizonyos, hogy e typus idg. eredetű. A balti alakok e tekintetben igen keveset mondanak, mert ha a litv. *esm̃i* etc. csakugyan régibb < **esmē* — azaz az ópor. *asmai* alakkal egyetemben ósbalti **esmai* typusra utal — akkor a korrespondeáló idg. act. **ēsmi* typus hiányzik [cf. BRUGMANN, Grr. II. 1339—1340. MEILLET, *Introduc.*² 199. MEILLET—PRINTZ, *Einführung*, 137], s főleg mert a litv. 3. sg. reflex. nem **dūstē-s*, hanem *dūsti-s*, úgyhogy a balti állomány a themat. 2. sg. analogiája lehet [WIEDEMANN, Hb. 108]. A gör. -μαι szintén a 2. sg. -σαι vagy a 3. sg. -ται analogiájára lehet képezve s tehát esetleg szintén csak a görög nyelv különéletében keletkezett [HIRT, Hb². 491. THURNEISEN, KZ. XXXIX. 109].

Mindazáltal egy már idg. **-māi* typus felvételének sincs áthágthatatlan akadály. Egy ilyen typusnak genesisé két úton is volna magyarázható.

Lehetséges egyrészt, hogy az act. **-mi* a med. **-ai* hatása alá került, resp. hogy az act. **-m* és a med. **-ai* a **-māi* formációvá kontaminálódott.

A másik lehetőség, a melyre a görög terén már LUDWIG utalt [Infin. 81. 143], kapcsolat a *men-* tövű dativikus infinitívussal, a mely a balti állományra is átvihető és könnyen beigazolható. Az idg. **mn-*hangcsoport ugyanis suffixális szódarabban, mint ismeretes, bizonyos körülmények között mint **-m-* léphetett föl, cf. gör. *παλάμη: ἀ-πάλαμος, βαθό-λειμος: λειμών*, litv. *vēžamas*, ószl. *vezomъ: av. vazəmma-* [JOH. SCHMIDT, *Kritik. p. et seqq.* BRUGMANN, Grr. I². 347. II. 1². 230. 232. 244—245. HIRT, Hb². 192. 298 etc.]. E hangtörvény alapján 1. sg. gör. *δί-δομαι, δέ-δομαι*, litv. *dūmē-s(i)* végelemzésben kapcsolatban állhat a gör. *δόμεναι, όί. dāmanē* infinitívális alakokkal s a 1.

sg. ópor. *asmai* ép úgy lehet idg. **esmnai* átalakítása, mint a gör. inf. εἶναι [HIRT, Hb². 601] etc. Ilyetén analysis révén idg. **-mai* egy színvonalra kerülne a 1. plur. act. funkciójú **-me/mo* és **-men/mon* suffixumokkal, valamint az alább tárgyalandó gör. -μᾶν/μην suffixummal, a mi mindenesetre az analysis plausibilitását fokozza.

3. Az árja **-i* típus.

Noha e típusnak csak az árjában vannak reflexei — és pedig az athematikus flexióban (*áyuji*, gav. *aofī*; ói. *ákrši*, óp. *adaršiy*), ennek ellenére a morphologiai viszonyok ősidg. eredetere utalnak. Az **-i* suffixum ugyanis kétségkívül kapcsolatban van a főlebb már tárgyalt 1. sg. árja **-ai* < idg. **-ai* suffixummal, cf. ói. aor. *áyuji*: praes. *yujé*, s- aor. *ástōši*: 'praes'. *stušé* — és szemmel láthatólag ablautban áll vele, miért is idg. alapalakja nem **-a*, a mint hinni szokás [BRUGMANN, Grr. II. 1375], hanem **-i* (cf. idg. dat. **p_odai*: loc. **p_odi*), a hogyan nyilván HIRT is gondolja [cf. IF. XVII. 82]. Szoros összefüggése az idg. **-ai* suffixummal abban is jelentkezik, hogy ehhez hasonlóan 1. és 3. sg. funkciójú, a mennyiben — a mint ezt már LUDWIG [Inf. 139] s utána HIRT [IF. XVII. 82] is látta — e szóban forgó 1. sg. funkciójú **-i* suffixum kézzelfoghatólag azonos a 3. sg. funkciójú passiv aor. **-i* végzetével, cf. 1. sg. ói. *ájani*, *áyuji*, *ákri*, etc.: 3. sg. *á/ani*, *áyōji*, *ákāri*, etc.

Az **-i* suffixum kapcsolata az idg. **-ai* suffixummal a priori a mellett szól, hogy az is nominális eredetű. Verifikálja ezt a feltevést az, hogy 1. sg. med. funkciójú s- aor. alakok mellett a védikus indben oly materiális egyezések állanak, a melyek 2. sg. act. imperat. funkciójúak [MACDONELL, Ved. Gr. 336], tehát kétségkívül infinitívusok [BRUGMANN, Grr. II. 1². 525. etc.]; — cf.

- $$\begin{cases} 1. \text{ sg. ói. } bhakši, yakši, yaṁsi, á-māsi, á-stōši \\ 2. \text{ sg. ói. } bhakši, yákši, yáṁsi, māsi, stōši; \end{cases}$$

v. ö. még

- $$\begin{cases} 1. \text{ sg. ói. } á-diši, á-dhiši < *das-i, *dhās-i: \\ \text{inf. lat. } dare, con-dere, < das-i, *dhās-i. \end{cases}$$

Ezen *s*- aor. 1. sg. med. functiójú **i*- alakok infinitivusi (resp. 2. sg. imperativusi) functiójú párhuzamaikkal egyetemben eredetileg természetesen nominális (*e*)*s*- tövekből való locativusok voltak; cf.

- | 1. sg. ói. *á-jñāsi*, *á-māsi* :
- | loc. ói. *jñāsi*, *māsi* etc.

A nominális (*e*)*s*- tövek paradigmájában várható, de elveszett suffixális ablaut [cf. BRUGMANN, Grr. II. 1². 515—516] a mi *s*- aor. 1. sg. med. functiójú alakjainkban jelentkezik; cf.

- | loc. ói. *sāhasi*, *mānasi*, *vānasi*, *yajāsi* :
- | 1. sg. ói. *sākṣi*, *maṇsi*, *vāṇsi*, *yakṣi*.

A nominális (*e*)*s*- paradigmában valamikor radikális ablautkülönbségnek is kellett lenni, cf. ói. *rēpas*-: gör. *λίπος* etc. [BRUGMANN, Grr. II. 1². 516]; ez ősrégi ablautviszonyok hű tükrői az olyan párok, mint

- | 1. sg. ói. *á-rutsi*, *á-vitsi*, *á-lipsi* etc.:
- | loc. ói. *ródhasi*, *védasi*, *rēpasi* etc.

De nem csupán ezen *s*- aor. 1. sg. med. functiójú, hanem az összes többi 1. és 3. sg. functiójú **i*- alakok is mind nominális eredetűek: részben infinitivusok, a mint ezt már LUDWIG [Inf. 138—140] hirdette, resp. — a mi egyre megy — **i*- locativusok, részben nominális *i*- tövek, a mi végelemzésben megint egyre megy [l. főlebb, Nyt. IV. 282]. Az a föltevés, hogy 3. sg. functiójú **i*- alakok nominális eredetűek, úgyszólván általános tetszéssel találkozott [cf. FICK, GGA. 1881. p. 443. OSTHOFF—STREITBERG, IF. III. 390. HIRT, IF. XVII. 64—65. 82. XXXII. 271—272. BRUGMANN, Grr. II. 3².-435 etc.]; de akkor — quod uni iustum, alteri aequom — a morphologiailag azonos felépítésű 1. sg. functiójú alakok nominális genesisé ellen sem lehet kifogás. A materiális egyezések nagy tömegéből álljanak itt a következők:

- | 1. sg. ói. *á-dviṣi*, *á-duhi*, *á-dadi*, *á-yuñji* és *á-yuji* :
- | loc. ói. *dviṣi*, *-dúhi*. *-dádi*, *yúñji* és *yúji* ;
- | 1. sg. ói. *á-dadi*, *á-dadhi*, *á-jani*, *á-kri* :
- | *i*- tö ói. *dadí*-, *dádhi*-, *jáni*-, *cá-kri*-.

NB. Az árja themat. imperf. **á-bharai* (ói. *ábharē*, av. *abare*) természetesen nem < **á-bhara-i*, i. e. idg. **é-bhero-i*, a mint ezt hiszik [THUMB, Hb. 293 etc.], hanem, mint a praes. **bhárai*, régi athemat. alak < idg. **bhérāi*.

4. Az árja -a typus.

E typus csak az árjában s itt is csak az optativusban lép föl: athemat. ói. *tanvīyá*, av. *tanuya* i. e. *tanvīya*, themat. ói. *bhārēya*, gav. *vāurayā* < **uā-uraya*.

Mivel e typus az árjaságra van izolálva, egészen jogosult eredetének kiindulópontját is az árjaságon belül keresni.

A mi mindenekelőtt a töviszonyokat illeti, a themat. ói. *bhārēya* régibb **bhāraya* helyett állhat — a mint a 3. plur. act. *bhārēyuh* is e helyett áll: **bhārayuh*, cf. av. *barayən*, gör. *φάρων* [BARTHOLOMAE, Vorg. 90. BRUGMANN, Grr. II. 1312. KVG. 556 etc.]. Minden analogia szerint az athemat. ói. *tanvīyá* is **tanviyá* helyett áll [BRUGMANN, Grr. II. 1303. THUMB, Hb. 298], bár ez az av. *tanuya* i. e. *tanvīya* [BARTHOLOMAE, Vorg. 155. 212. REICHELT, Aw. 128 etc.] miatt talán nem egészen biztos.

A mi már most az árja **-a* suffixumnak genesisét illeti, szinte magától kínálkozik az a feltevés, hogy e suffixum a 1. sg. perf. act. árja **uaid-a* [ói. *vēda*, gav. *vaēdā*] -a elemével azonos. Hogy a perf. **uaida* -a eleme activ, az opt. **bhāraia* -a eleme mediális functió hordozója, az tekintve minden functiónak, jelesül a mediális functiónak secundär és relative késői voltát absolute irrelevans — annál inkább, mert a functiocsere a diathesis terén is közönséges jelenség: az idg. 1. sg. perf. **dedāi* (**dedai*) ói. *dadē* reflexe mediális, lat. *dedi* reflexe activ functiójú; — a 3. plur. act. gör. *φρόντων* — HIRT, (Hb². 598 etc.) szerint is — ugyanolyan képzés, mint a 3. plur. med. ói. *bhārantām*; — az a körülmény, hogy a gör. *ἐ-δότης* genetikus tekintetben közfelfogás szerint a med. ói. *á-dithāh* alakkal áll egy vonalon, nem volt akadály annak hogy az activ suffixumokkal bíró *ἐ-δότην* pass. paradigma tagjává lehessen, etc.

E teljesen megnyugtató magyarázat mellett volna még egy másik is, a mely persze vakmerőbbnek látszik, de éppen nem lehetetlen. E magyarázat vezérgondolata a primitiv polythematikus rendszertelenség, a melynek következtében különböző gene-

sisű alakok egyesülhettek egységes paradigmává, v. ö. pl. gót opt. *baírdu*: *baírás* etc., ószl. *bera*: *beresi* etc., lat. med. *dedi*: act. *dedit* etc. E látószögből nézve a dolgot semmiképpen sem feltűnő az a föltevés, hogy a szóban forgó árja typus csak secundär került be az athemat. *(i)īē/i-* resp. themat. *oi-* optativusba s eredetileg teljesen más eredetű — még pedig olyanféle nominális képzés, mint az árja **(i)ia* — [*<* idg: **(i)io/e* —] képzős gerundium és gerundivum; v. ö. pl.

- | 1. sg. ói. *dá-dīya*, *ā-dīya*. gav. *ā dyā*, i. e. *ā dīya*;
- | ger. ói. *dādya*, *-dāya* és *dāyá-*, *dēya-*, *dīya-*;
- | 1. sg. ói. *vrīyá*, gav. *vāurayā* *<* **uā-uraya*;
- | ger. ói. *vārya-*, *vār(i)ya-*, *vūr(i)ya-*.

Az optativusi **ī-* elem az eredetileg verbaladj. természetű árja **īas-* [*<* idg. **īes/īos-*] képzésekben lép föl, a melyek eredetileg *s* elemmel bővült árja **īia-* [idg. *īio/e-*] képzések [cf. BRUGMANN, Grr. II. 1². 547. 551]; — v. ö. tehát

- | 1. sg. ói. *vrīyá*, *turīyá*, *uhīyá*;
- | verb. adj. ói. *vārīya-s-*, *tārīya-s-*, *vāhīya-s-*.

5. A gör. -μᾶν, ion-att. -μην typus.

E homályos 'secundär' typus a görögre lévén izolálva, indokolt eljárás genesisét a görögön belül nyomozni. Ösgör. alapalakja magában véve ép úgy lehetett **mān*, mint **mām*, de a **mān* alapalak számára semmiféle flexiós analogia nincsen, mert a dór *δῶμην* típusú infinitivusok — feltéve, hogy idg. eredetűek, a mi nem biztos [cf. BRUGMANN—THUMB, Gr. Gr.⁴. 268] — ösgör. **mēn* alapalakra utalnak. Ily körülmények között csak a **m(e)no/ā-*, a vele összefüggő **mo/mā-* [cf. 1. sg. **mai* *<* **mnai*: p. . . .] tőképző jöhet tekintetbe még pedig a hozzávaló F. acc. sg. [cf. 1. sg. act. **bhérom*: M. acc. sg. **bhórom* — fölebb, Nyt. V, 169]; — v. ö. többek között:

- | 1. sg. *ἐ-φάμην*: acc. sg. *φίμην*, resp. *φάμην*;
- | 1. sg. *ἐ-με-μνήμην*: acc. sg. *μνήμην*, resp. *με-μνάμην*.

Csak egy árnyalattal különbözik ettől az a föltevés, hogy a suffixum ösgör. alakja **mā* volt, a mely a 1. sg. act. *ἐ-φην* etc. analogiájára -ν *<* **m* elemmel bővült, a minek lehetőségére

már LUDWIG utalt [Genesis, 118]. — Ellenben az a HIRT-féle feltevés, hogy $-\alpha\nu < *-\bar{a}m$ particula volt [Hb³. 491], számunkra nem létezik.

A 2. sg. medii suffixumai.

Ósidg. 2. sg. med. funkciójú suffixumok voltak az uralkodó felfogás szerint: 1. 'primär' $*-sai$ ($*-sai$), 2. 'secundär' $*-so$ és 3. $*-thēs$.

1. 'primär' $*-sai$ typus.

A $*-sai$ (nem: $*-sai$, l. fölebb, p. 29) 'primär' és perfektikus suffixumot tüntetik föl a következő különnyelvi alakok: praes. ói. *bhārasē*, gör. *φέρει φέρη*, gót *baíraza* (? l. alább; ói. *datsē*, gör. *δίδωται*, lit. *dāsi*, ószl. *dasi*; ói. *dhatsē*, gör. *τίθεται* litv. *desē-s*; perf. ói. *dadīšē*, gör. *δέδωται* etc.

E $*-sai$ typus nominális eredetére utal mindenekeelőtt az, hogy ily típusú alakok a ved. óindben 1. sg. funkciójúak is [MACDONELL, Ved. Gr. 378. WHITNEY, Skt. Gr⁴. 319], cf.

| 2. sg. ói. *árcasē*, *yájasē*, *rñjāsē*, *kṛṣē* etc.:

| 1. sg. ói. *árcasē*, *yájasē*, *rñjāsē*, *kṛṣē* etc.

Ennek alapján már LUDWIG, [Infinit. 79] infinitivusi eredetre következtetett s e finit verbális alakok mellett tényleg ói. $-sē$ végű ($s-$ töből való dativusi) infinitivusok állanak, cf.

| 2. sg. ói. *bhārasē*, *vārdhasē*, *śōbhasē*, *cákṣasē*, *rñjāsē* etc.:

| infinit. ói. *bhārasē*, *vārdhasē*, *śōbhasē*, *cákṣasē*, *rñjāsē* etc.

| 2. sg. gör. *γέ-γραφαι*, *δέ-δεξαι*, *λέ-λειψαι*, ói. *da-dišē* etc.:

| infinit gör. *γράφαι*, *δεῖξαι*, *λειψαι*, lat. *darī* etc.

A 1. és 2. sg. funkciójú $*-sai$ végű alakok és a $*-sai$ végű infinitivusok összefüggéséről HIRT is meg van győződve [cf. IF. XVII. 79. 82. 84]. Az összefüggésnek egy további jele az, hogy a 2. sg. perf. ói. *da-dišē* és 1. sg. $s-$ aor. ói. *á-diši*, 2. sg. perf. ói. *vi-vitšē* és 1. sg. $s-$ aor. *á-vitsi* etc. ablautban állanak egymással épp olyan ablautban, mint 2. sg. med. ói. *išē*: 2. sg. act. ói. *éši*, resp. mint inf. ói. *jīšē*, *stušē*: *jēši*, *stóši*.

NB. A gót *baíraza* — valószínűleg $<$ régibb $*baíriza$ helyett a 3. plur. *baíranda* analogiájára — általános feltevés

szerint idg. **bhéressi* reflexe [BRUGMANN, Grr. II¹. 1379. KVG. 594. STREITBERG, Urgerm. 188. 322. KLUGE, Urgerm³. 190 etc.]. Ez a feltevés azonban hangtani szempontból — cf. nom. plur. gót *blindái*: litv. *gerì gerė̀-ji*, gör. *καλοι* — nem valami megnyugtató. Ezzel szemben utalhatni arra a lehetőségre, hogy idg. **-sai* mellett valamilyen analogikus processus folytán — pl. a 1. sg. **-ōi* v. a 3. sg. **-tēi* [? l. később] hatása alatt — idg. **-sōi* v. **-sēi* állott — oly módon, mint a védikus conjunctivusban *-sē* mellett *-sāi* [WHITNEY, Skt. Gr⁴. 210. MACDONELL, Ved. Gr. 314], mely utóbbi az uralkodó feltevés szerint a 1. sg. *-āi* analógiája [BRUGMANN, Grr. II. 1289. THUMB, Hb. 300 etc.]. Ez idg. **-sēi* v. **-sōi* mondatphonetikai dublettje, **-sē* v. **-sō* [cf. ved. loc. *agnā*: *agnāy-i* etc.] hangtani szempontból teljesen kifogástalan kiindulópontja volna a gót *-za* végzetnek [cf. instr. gót *hamma*: *hammē-h*, N. *karjata*: *karjatō-h* etc.]. Egy másik lehetőség az volna, hogy a gót *-za* finális *-a* eleme későbbi germán, esetleg csak gót különnyelvi jelenség — valami analogikus függelék, a milyen a gótban egyébként is előfordul, cf. 3. plur. gót *bairáin-a*: gör. *ψέρονεν*, delph. *ψέρον*; acc. sg. M. gót *pan-a*: oi. *tám*; nom. acc. sg. N. gót. *pat-a*: ói. *tād* etc. E feltevés szerint a gót *bairaza* kiindulópontja a med. idg. **bhéreso* lehetne [l. alább, p. 41] vagy esetleg az act idg. **bhéres*.

2. A 'secundär' **-so* typus.

Közfelfogás szerint idg. **bhéreso* reflexei: gör. impf. ἐ ψέρεο -ου, inj. i. e. imp. ψέρεο -ου, impf. av. *baranha* < árja **bhárasa*, lat. *sequere*. Az av. és lat. alapján idg. **bhérese* is rekonstruálható. — Hogy a görögben **-so* a 3. sg. **-to* analógiája, mint ezt HIRT [IF. XVII. 70. Hb². 491] véli, az lehetséges, de nem kényszerítő s ezúttal irrelevans feltevés. Bizonytalán téves azonban az az állítása [l. c.], hogy a görög **-so* az ói. imperat. *-sva* miatt — < idg. **-syo* — már azért is, mert semmi tekintettel sincs az av. viszonyokra, cf. av. *baranha* = árja **bhárasa* av. *baranuha* = ói. *bhárasva*.

Ez a verbális idg. **-se/so* kétségtől nyilván nominális idg. **-se so*-tövekkel függ össze s úgy áll a 2. sg. act. **-s* suffixuma mellett, mint a nominális **-se/so* töképző a nominális **-s*-töképző mellett [cf. av. *sraoša*:- ói. *śrávas*;-; ói. *rukšá*:-; av. *raoča*h:-; ói. *vatsá*-.

gör. *ῥέτος* etc. BRUGMANN, Grr. II. 1². 538 et seqq.; — tehát

{	N. idg. <i>*léuqes- *luqés-</i> [ói. <i>svá-rōcas-</i> , cf. M. <i>rucá-h</i>]:
	M. idg. <i>*léuq(e)so *luq(e)só</i> [ói. <i>rukšá-</i> , ószl. <i>lióss</i>] =
	2. sg. act. idg. <i>*léuqes *luqés</i> [ói. <i>árōcah, árucah</i>]:
	2. sg. med. idg. <i>*léuq(e)so *luq(e)só</i> [av. <i>*raočanha *ruxša</i>].

A schematikus párhuzam teljes, de különnyelvi materiális egyezések a szóban forgó **se/so-* képzések ritkasága folytán már csak gyéren jelentkeznek; cf.

2. sg. gör. <i>δέξο δέ-δεξο</i> : M. ói. <i>dákša-</i> < <i>*dékso-</i> .	
{	2. sg. gör. <i>ῥέχο, σῥέχο</i> < <i>*sǵhēso</i> < <i>*seghēso</i> :
	M. gör. <i>εῖ-εξο-ς</i> , ói. <i>sakšá-</i> < <i>*seǵhso-</i> < <i>*segheso-</i> .
{	2. sg. gör. <i>δέ-δυο</i> < <i>*dusó</i> , <i>δόςο</i> < <i>*duǵēso</i> < <i>*deǵēso</i> :
	M. ói. <i>dōša-</i> , av. <i>daoša-tara-</i> < <i>*dēuso-</i> < <i>*dēueso-</i> .
{	2. sg. gör. <i>ἐρεύθο</i> < <i>*eréudheso</i> :
	M. lat. <i>russu-s</i> < <i>*rudhsó-</i> < <i>*ereudhesó-</i> .
{	2. sg. gör. <i>ῥ-κλέο</i> < <i>*ῥ-κλέσο</i> < <i>*klēueso</i> :
	M. av. <i>sraoša-</i> < <i>*klēuso-</i> < <i>*klēueso-</i> .
2. sg. gör. <i>πέλο</i> < <i>*q^héleso</i> . M. gót. <i>hals</i> < <i>*q^hólso-</i> .	
{	2. sg. gör. <i>πεῖθο</i> < <i>*bhéidheso</i> :
	M. lat. <i>fīsus</i> < <i>*bhoíd-so-</i> , cf. gör. <i>φ. πεῖσα</i> < <i>*πεῖθ-σθ</i> .

1. NB. A lat. *sequere* a tekintélyek egy része szerint < **séq^heso* = gör. *ἔπειο* [BRUGMANN, Grr. II¹. 1377—1378. KVG. 594. STOLZ, Lat. Gr⁴. 253. SOMMER, Hb². 494. 517], de természetesen < **séq^hese* is lehet [BRUGMANN, Grr. II¹. 1377. 1393. JURET, Dominance et resistance dans la phonétique latine, 103], azonkívül < **séquesi* = inf. *sequere* < **séquesi* [HIRT, IF. XVII. 64. LEVI, IF. A. XX. 128. JURET, Dominance, 104], sőt < idg. prim. **séq^hesai* mint gör. *φέπει*, ói. *bhárasē* [PARMENTIER, Mém. VI. 391]. — A *sequere* mellett fellépő *sequeris* bizonynyal analogikus új képzés az act. *age*: *agis* mintájára [BRUGMANN, Grr. II¹. 1378. KVG. 595. STOLZ, Lat. Gr⁴. 253. SOMMER, Hb². 494]. — Ólat. *ūtārus* etc. nyilván egy régi idg. **so-* forma bővülése a 2. sg. act. *-s* elemével [STOLZ, Lat. Gr⁴. 253: SOMMER, Hb².

494, de hogy ez a typus a *sequere* < *sequeso eredet felvételére kényszerítő volna, a mint ezt újabban SOMMER [Krit. Erl. 133] akarja, abból semmi sincs. Ilyféle okoskodás nem vet számot az idg. alapnyelv excessiv formabőségével s minden régiebb különnyelvi fázisnak relative nagyobb gazdagságával.

2. NB. A gót *baíraza* talán idg. *bhèreso átalakítása [l. főlebb, p. 39].

3. A 'secundär' *-*thēs* typus.

Idg. 2. sg. med. funkciójú *-*thēs* existentiájára utalnának általános feltevés szerint az olyan különnyelvi alakok, mint gör. ἐδόθη, ói. *ádithāh*, ir. *cluinte* < *-*clunītēs* és talán gót *mundēs* = ói. *mathāh* [STRETTBERG, Ugerm. 339. BRUGMANN, KVG. 550 etc.].

Ha ez az általánosan elfogadott alapalak helyes, akkor arra lehetne gondolni, hogy *-*thēs* a 2. sg. perf. *-*thā* (*-*tha*) suffixumával függ valahogyan össze [BRUGMANN, Grr. II¹. 1377. WINDISCH, Ber. d. sächs. Ges. d. Wiss. I. 21] s ezzel pláne ablautban áll [HIRT, IF. XVII. 81]. Ebben az esetben *-*thēs* *-*s* eleme a 2. sg. act. 'sec.' *-*s* elemével lehetne azonos, de a *-*thē*-elem genesisise a legnagyobb homályban marad. Ha egy idg. 2. du. act. funkciójú *-*thes/thos* csakugyan existált, a mi sehogyszem valószínű, de elvégre nem lehetetlen [l. főlebb, Nyt. V. 267], akkor *-*thēs* ezzel volna kombinálható [WINDISCH, l. c. 21] s olyan ablautban állana vele, mint ahd. -*mēs*: idg. *-*mes/mos*. Ezzel azonban a genetikus magyarázat nehézsége csak el volna odázva, mert egy *-*thes/thos* nominális tőképző s egyáltalában *-*th-* kezdetű nominális suffixum az idg. alapnyelvben — legalább ma már — kimutathatatlan.

Ha tehát csakugyan volt az idg. alapnyelvben *-*thēs* pers. suffixum, akkor ennek genesisise — éppen úgy, mint a többi állítólag szintén *-*th-* kezdetű (2. sg. perf. act. *-*thā* v. *-*tha* és a 2. du. act. 'prim.' *-*thes/thos*) suffixumok genesisise is — a mi számunkra körülbelül megközelíthetetlen, a mi — tekintve a megoldandó probléma természetét és nehézségeit — éppen nem volna feltűnő és semmi esetre sem jelenti az adaptációs elv kudarczát [v. ö. Nyt. IV. 197]. Egy ultimum refugium lehetne mégis a primitív nyelvfázisokban gyakori 'articulációs ingadozás' ['Schwankungsbreite der Articulation': ZUPITZA, KZ. XXXVIII.

387 et seqq.] tételével kapcsolatban az a feltevés, hogy a próto-idg. stadiumban még alternálódó **t-* és **th-* suffixumok közül később az előbbiek a nominális, az utóbbiak a verbális területre szorítkoztak. Ez esetben a verbális **th-* suffixumok nominális **t-* suffixumokkal volnának kombinálándók és jelesül **-thēs* mint részben a **-thes thos* suffixum is — a nominális **-tes/tos* töképzővel volna kapcsolatos [pl. ói. N. *srótas-*, *rētas-* etc.], a melylyel oly viszonyban állana, mint 1. plur. ahd. *beramēs* : dór. *φέρμες* vagy mint M. gör. *σarfής* : N. *σarfής* etc.

De mielőtt e sötétbe ugrásra elszánnók magunkat, újra meg újra érdemes megfontolni vajjon csakugyan voltak-e **th-* kezdetű pers. suffixumok. A mint a 2. sg. perf. act. és a 2. du. act. 'prim.' végzete esetében nem kellett szükségkép **th-* kezdetű suffixumot rekonstruálni [l. főlebb, *Nyt. V. 182—184, 267—268.*, úgy a jelen esetben sem elkerülhetetlenül szükséges. A gót *mundēs* nem szükségkép < **mū-thēs* = ói. *mathāh*, mert a germ. 'gyöngé' praeteritum dentálisa azonos lehet a praesensképző *-to-* < nominális *-to-* töképzővel, cf. gót *munda* : *munds* = lat. *plecto* : gör. *πλεκτός* etc. [BRUGMANN, KVG. 550. Gr. II. 3². 369 etc.]. A gör. *ἐδόθης* szintén nem szükségkép < **é-da-thēs* = ói. *ádithāh*, mert a **dhē-* gyökér act. praeterituma lehet: **dhē s* — mint a *θη-* aor. paradigmájához tartozó többi alak [BRUGMANN, KVG. 550. BRUGMANN—THUMB, Gr. Gr⁴. 327. HIRT, Hb². 558 etc.]. Az ó-ír *cluinte* dentálisa nem szükségkép < **-th-* [cf. *oentu* < **oino-tū(t)-s* etc.], s hozzá vocalismusa is talányos [cf. *fili* < **uelē(t)-s*; l. THURNEISEN, Air. Hb. 53. PEDERSEN, Vergl. Gr. der kelt. Spr. I. 249]. Így aztán az ói. *ádithāh* izoláltan maradna s *-th-* eleme az óindben gyakori irracionális tenuis aspiraták miatt a reconstrucciónál mellőzhető volna [l. *Nyt. V. 182*] és — esetleg az ó-ír *cluinte* *-t-* elemével egyetemben — egy idg. **t-* kezdetű suffixumra, resp. egy ilyen suffixum ősidg. átalakítására utalna.

NB. A gót 2. sg. opt. *bairáizáu* finális *-áu* diphthongusának kiindulópontja a 1. sg. opt. *bairáu*, resp. a 1. és 3. sg. opt. *bairáidáu* és 3. plur. opt. *bairáindáu* *-áu* eleme, mely idg. eredetű [l. főlebb, *Nyt. V. 174* és később].

(Folytatjuk.)

SCHMIDT JÓZSEF.

BÉRCE ÉS KÁZLA.

A *bérce* eredetileg kis házagtöltőnek készült e folyóirat utolsó füzetébe, de sehogy sem fért bele abba a kis rendelkezésemre álló helybe, no meg a *kázla* is erősen belekiváncozott és maga is hozzájárult, hogy szétrepessze a szűk keretet. De a mint akkor nem volt szándékom az érdekes *bérce* szót kimerítően és minden szempontból tárgyalni, úgy most sem kívánok a kérdésnek vagy mondjuk inkább a kérdéseknek a végére járni, csak rá akarok mutatni, hogy sehogy sem nyugodhatunk bele abba az eredménybe, a melyhez a magyar etymologiai szótár szerkesztői jutottak. Ide iktatom mindenk előtt az ő czikküket, hogy könnyen lehessen annak minden apróságára utalni:

1. *bérce* [MTsz., Cz; F.; első adat GYARM. Voc. 97 *bece*; alakv.: *bérce*, *béce*, *börce*, ?*börc* MTA, *bece* l. fentebb] 1. 'a járom bélfája'; 2. az a fácska, a melyre a háló szemét kötik; 3. oldal-*bérce* 'oldalborda' (egy adat Érsekújvárról, MTsz.).

Elfogadható magyarázata nincs. A Nyr. XI. 115 szerint (ismétli HORGER, FUF. XII, 299; tévesen MIKLOSICHNAK tulajdonítva, a Slav. el.-ben nincs) szláv jövevény, vö. cseh *brdce* 'hámfa, kisafa' JUNGM. | tót *brce*, *brco* ua. BERNOL., JANCs. | szlov. *brdce* 'das strickholz, worüber die grossen jagdnetze gestrickt werden, die ruckbank [recte *rückbank*! ASB. PLFt. Se jelentéséből, se hangalakjából a m. szó meg nem fejthető. HORGER FUF. XII, 299, NyF. LXV, 27 szerint a *bérce* tkp. a *bordica* alakváltozata; a közvetítő alak *borca lett volna. Még kevésbbé elfogadható magyarázatok: CzF. (< *bér-ce < *bél-ce, vö. *belfa* a bél c.); MUNKÁCSI Ethn. IV 207 (? < szerb *pérce*, *federchen*).

A mi meglep bennünket ebben a cikkben, az mindenk előtt az a kijelentés, hogy 'se jelentéséből se hangalakjából a m. szó meg nem fejthető'. A magyar szó jelentéséről lesz még bővebben szó, itt csak második jelentését ragadom ki: ,2. az a

fácska, a melyre a háló szemét kötik; hát hogy ez a jelentés meg nem volna fejthető az idézett szlovén *brdce* jelentéséből (das strickholz, worüber die grossen jagdnetze gestrickt werden), azt sehogyszem tudom megérteni. Mégis kíváncsiabb vagyok arra, vajjon mikép igazolják majd a szerzők azt a kijelentésüket, hogy a magyar szó *alakja* nem fejthető meg az említett szláv szók hangalakjából, mikép igazolják azt, hogy a magyar *bërce* *börce* nem felelhet meg tegyük p. o. egy szlovén *brdcenek*, a melyben a *d* természetesen csak úgy nem hangzik, mint akár a tót *d* nélkül is irt *brceben*. Addig, míg erre a kérdésre feleletet nem kapok, egyszerűen utalok arra, a mit a *Tátra*-czikemben, írtam, különösen a 203. l., névszerint arra, hogy a szláv *grčnek* a mi nyelvünkön *gőrcs* felel meg, a *grbanak* *görbe*, a *grlicanak* *gërlice*, l. e folyóirat IV. kötetét.

Mielőtt tovább megyek, végezmem kell HORGER föltevésével, hogy a *bërce* *bordicából* keletkezett volna. A szótár szerzői nem említik, hogy H. ezt egyre bátrabban állítja. Eleinte ugyanis (l. Nyr. 39 : 395 = NyF. 65 : 27) azt mondja: „Úgy látszik, hogy a 'járom bélfája' jelentésű *bërce* is nem más, mint magas hangú párja egy *borca alaknak, mely az előbbinek mintájára az ugyanilyen jelentésű *bordicából* keletkezett". Tehát „úgy látszik"! De már két hónappal később (l. Nyr. 40 : 16 = NyF. 65 : 37) ez a magyarázat már „biztos": „Biztos példa az előbbire *bërce*". A következő évben még egy jelentős lépéssel tovább halad, a specialis székely, oláhba oltott szláv kicsinyítő képzővel magyar földön, még pedig a Királyhágón túl képezett *bordicához* H. egy sehol ki nem mutatható szláv *bordica szót alkot, a melyet hússal és vérrel azaz jelentéssel is ellát, jelentéssel, a mely a székely *bordicatól* ugyan elüt egy kicsit, de nem tagadom vele kapcsolatba volna hozható: slav. *brdica* „weberkämmchen" > ung. *bordica* u. *bërce* „bestandtheil des joches" (MTysz.), l. FUF. 12 : 299. l. Tehát H. szerint „weberkämmchen" és *bërce* — járom bélfája azonosak, ez a *bërce* eredetileg voltaképp „bordácskát" jelent és Erdélyben *bordicának* is hívják, a mi a *borda* szóból lett. No akkor az egész kérdés mind hangtanilag mind jelentéstanilag a lehető legegyszerűbb és akkor a mi *bërcénk* nyilván a *borda* szláv eredetijéből, a *brdoból* képezett — *brdce* kicsinyítőjének a mása, mert így

hangzik a kicsinyítő, a mely *brdoból* képződött és csaknem valamennyi szláv nyelvben még ma is kimutatható. Kezdjük mindjárt a szlovén nyelven, a melyben a *brdce* szót olyan jelentésben találtuk, a milyent a m. *bërce* szó is több helyen mutat: strickholz, worüber die grossen Jagdnetze gestrickt werden. Hogy ez eredetileg csak olyasmit jelenthet, mint a *brdo* 'borda' maga, arról tanuskodik a *brdo* 3. alatt olvasható megjegyzés: pl. brda, stroj, s katerim se vrvi pletejo azaz 'többes brda, készülék, a melylyel köteleket fonnak'. Van azonban egy másik *brdo* 'Hügel, Anhöhe' is, ennek is *brdce* a kicsinyítője, így aztán érthető, hogy p. o. a horvát-szerb nyelvben a régi *bërce* csak ebben a jelentésben mutatható ki, míg arról a képzésről, a mely később amazt kiszorította, a *brdāšcer*ől legalább egy szótáríró azt mondja, hogy takácsbordácskát jelent. Az óbolgárból ez a képzés nem mutatható ki, igaz a tőszó sem a 'Weber kamm'-jelentésben, de a mai bolgár jól ismeri a *brd* takácsbordát és GEROV nagy szótárában a belőle képezett kicsinyítő is föl van említve — G. azt etymologice *brdčenek* írja. Az oroszban a *bërdo bërde* a megfelelő szavak. A tót *brce* úgy látszik csak specialis jelentésben maradt meg, a cseh *brdce brdco* is (l. KOTT szótárát), de ugyanabban a jelentésben használják a csehben a tőszót, a *brdot* is, a mely RANKE szótára szerint egyebek közt annyi is mint 'Ortscheit an der Wage'.*) Semmi szükség sincs tehát arra, hogy a m. *bërcét*, akár-hol és akármilyen jelentésben használják, egy székelyföldön vele részben egyjelentésű *bordicából* magyarázzuk, egy szláv *brdica föltevésére pedig jogunk sincs, mikor egy régi szabályos *brdce* (eredetileg *brdъce) kicsinyítőképzés jóformán az egész szlávzágon végig vonul és mikor ebből, ismétlem, a magyar szó hangalakja igenis játszva kimagyarázható.

Hogy a szó jelentése is ilyen alapon könnyen kimagyarázható azt már az eddig fölhozott anyagból is sejthetjük. Hisz már HORGER is a *bordából* lett *bordicával* hozza össze a *bërce* egyik használatát, a Mktsz. szerzői is szoros kapcsolatba hozzák ennek a *bërcének* a párját, a *bordicat*, igaz nem magával

---

*) *Wage* egyebek közt és itt is a székér egy részének a neve, annyi mint *föhlérez*, az *Ortscheit* pedig az annak a két végére erősített *hámja*.

a *bordával*, hanem kicsit zavarosan magával a szláv *brdoval*: *bordica* — az ökörjárom belfája'. Kétségtelen, hogy kicsinyített alak és a szláv *brdo* (l. az 1. *borda* c.) szóból való; egy szláv **brdica* alakot azonban forrásainkból nem tudunk kimutatni (magyar képzés?'). Pedig eddig még nem is említettük a *bërce* 3-ik jelentését, az *oldalbërcét*, a mely annyi, mint az *oldalborda*, már pedig a takácsborda meg az oldalborda a szlávban egy és ugyanaz a szó. Tehát csak a *bërce* 2-ik jelentését (az a fácska, a melyre a háló szemet kötik) nem köti össze a magyarban semmi adat sem a *borda* szóval, de minthogy a *bërce* nem is magyar képzés, nem a magyar *bordából* lett, hanem egy szláv *brdoból* képezett *brdce* mása, megelégedhetünk azzal, hogy a szlovénben megtaláltuk a *brdo* tőszóban ugyanazt a jelentést, a mely a *brdce* 'strickholz' jelentését megérteti velünk: ez is csak 'bordácska' a mely nem is szolgál annyira más célra mint a takácsborda. Ilyen bordácskának nézte nyilván a tót a kisafát is, mikor *brce* névvel illette, ezzel pedig vö. a régi lengyel *bierce* szót is a varsói szótárban.

Talán legnehezebb megérteni azt, hogy a járom belfáját *bërce* 'bordácská'-nak hívják, de a székely *bordica* használata erre is világot vet. De világot vet erre egy másik tájszó is, a melyben hasonló fogalmak találkoznak. A járom belfáját, a *bërcét*, a Dunán túl nyugati részeiben *kázlának* hívják l. MTsz. és Révai Lex. a *járom* szó alatt. De ezt a *kázlát* használják egyebek közt olyan jelentésben is, a milyenben az oldalbordát illetőleg bordácskát lehetne használni, a MTsz. szerint ugyanis 3-ik jelentése az hogy 'eggy-eggy íze a disznódalasnak', tehát annyi mind a német *Rippchen*: 'Ereggy a pallásra és mess abból az oldalasból egy darabot s főzd még ebédre. — Hány *kázlát* messek lē? — Három *kázlát*'. Úgy-e csodálatos találkozás! A *kázla* szó egészen sajátosságos, az ország nyugati határon való földrajzi elterjedéséhez szépen illenék az a sejtetem, hogy ez a tájszó szlovén eredetű. A *kázla* jelentése a MTsz. szerint a következő: 1. az igának felső és alsó darabját összetartó két függőleges fa; 2. eggy-eggy foga a szekéroidalnak. 3. eggy-eggy íze a disznóoldalnak. Ehhez hasonló, jelentésfejlődést vélek fölismerni a szlovén *kozel* szó használatában, a mely eredetileg — *kecskebakot* jelent, de azután mindenféle szer-

kezetnek, állványnak a neve is lett. PLETERŠNIK a következő jelentéseket említi: 1. der Ziegenbock; 2. ein Gestell mit Füßen, z. B. der Sägebock, der Feuerbock u. dgl; der Garnwindenstock; 3. die Garbenharfe; 4. die Dachstuhlsäule; 5. die Nase am Pfluge (der Theil, der das Streichbrett mit der Griessäule verbindet). Én azt hiszem ezekben elég elemet találni, a melyekből a magyar szó jelentését meg lehet érteni, ámbár nem tagadom, hogy kíváncsatos volna megtudni, nem használják-e a mi szlovéneink a szót a magyar jelentésekhez közelebb álló jelentésben. Hangtani alakja alig okoz nehézséget. Igaz, hogy ugyanabból a *kozel* szóból, a melyből kiindulok, más körülmények között és nyilván más érintő ponton a magyar *kazal* szó lett, de hisz más időben, más helyen, más viszonyok közt egy és ugyanaz a szó más-más alakot és más jelentést ölthet. Mindenekelőtt a *kázla* magyarázatánál nem a nominativusból indulok ki, hanem a gen.-acc.-ból, a mely *kozla*, ennek a magyarban **kozla* felelne meg, acentativusa **kozlát* volna, ebből azonban assimilatio következtében *kázlát* lehetett, ebből pedig *kázla*. No de ezt, a mint már mondtam, csak sejtés gyanánt adom elő, hisz a *kázla* igazán csak véletlenül került ebbe a czikkbe, csak annál a föltűnő találkozásnál fogva, a melyet részben az ő jelentésében meg a *bérce* szó jelentésében fölfedeztünk.

ASBÓTH OSZKÁR.

***Brók.**

Ha még megmagyarázták volna! De nem; „Eredete ismeretlen“, már mint a M. EtSz. szerkesztői előtt és mégis fölvették — csodabogárnak:

*brók ~ *brők [adatok Halmágyról, Nagyöküllő m.; alakv.: *bruók*, *borouók*, *brüők* (az i. h. sajtóhibával *brüök*), *börüök* NyK. XXXI, 404] „aludttej felfőzve és tálba aprított kenyérre öntve“.

Eredete ismeretlen.

Pedig az erd. szász *brók* némely változatának megkapóan hű, jelentésben is tökéletesen megfelelő mása! Vö. a német irod. nyelv *brocken* aprítani szavát.

A. O.

AZ Ó- ÉS ÚJ-IRÁNI NYELVEK SZÓRENDJE,

tekintettel a rokon indog. nyelvek szórendjére.

(Vége.)

II. Az állítmány megelőzi az alanyt.

27. Az ige az 1—5. §§-ban tárgyalt typusban az által kerül a mondat elejéről a mondat közepére, hogy valamely határozós kifejezés kerül a mondat élére. A főbb mondatrészek sorrendje tehát: határozós kifejezés (adv. vagy cas. obl.) + állítm. + alany.

A) adv. + állítm. + alany.

avesta: Yt. 10. 105. ida *ma in yete dušx^uarəną* «so denkt der übeltätige.» — Yt. 10. 20. *apaši vazaite arštiš* «rückwärts fliegt die lanze.» — Yt. 13. 94. — V. 5. 20.

osset: MILL. Et. 46. 16. *stāi á c i d i*. *Uržmäg* «тогда У. отправился.» — 40. 1. *stāi s d ä b ä x i čizg* «тогда дѣвушка выздоровѣла.» — 28. 11. *váljñj b á c i d i* *Bäðänäg* «между тѣмъ пришесть Б.» — 44. 16. *ūtixxäi á m a r d i läppñ* «поѣтому мальчикъ умеръ.» — A digori elbeszélésekből: Stack. 10. 10. *voťemäi r a n d ä n c ä j e t ä* «so gingen sie». — 16. 7. *vomi ba b a d t ä i sau-cästä*. . . *kizgä* «dort aber sassen schwarzäugige. . . mädchen.» MILL. Dig. 27. 25. *ordigäi r a c u d ä n c ä j e t ä jeumä* «оттуда вышли они вмѣстѣ.» — 22. 23., 27. 11., 23. 19. stb.

kurd: *Böhtän*: PS.II. 78. 18. *z^uwērē r ā b ū bākōē d^{na} ; āla* «nun trat Bako der verfluchte an.» — 79. 27, 80. 8. — 81. 17. *īnā r ā b ū n hārcar bera* «nun machten sich die 4 brüder auf.» — 87. 5. *īnā r ā b ū n e hārse* «da standen alle 3 auf.» — 91. 9. *rōžag r ā b ū rōštām* «eines tages machte sich Rustem auf.»

baluči: itt nagyon ritkán fordul elő: Dam. I. 4. 5. *guḏā p^aadī pahra* «ekkor az örség elment.» — I. 3. 9. *guḏā p^aabī hire* «ekkor egy örömlány jött.»

B) cas. obl. + állítm. + alany. (A cas. obl.-nak lehet præpositiója.)

avesta: Yt. 14. 29. *ahmāi da θa t vərəθraγnō... vərəzōiš xā bāzvā aojō* «ihm schenkte V... die quellen des hoden-sackes, die stärke der arme.» — Yt. 5. 31. *nōit ahmāi da θa t ta t avat āyaptəm arədvī* «nicht schenkte ihm da diesen erfolg die A.» — V. 7. 57. *āētašva daxmaēšva hγm b a v a i n t i a x t i š c a garənušcā tafnušcā* «an diesen leichenstätten entstehen krankheit u. krätze u. fieber.» — Yt. 10. 125. — Yt. 10. 100. *da-sinəm hē upa arəðəm vazaitē yō vanhuš sraošō* «auf seiner rechten seite fährt der gute Sr.» — Y. 9. 5. *pañcā.dasa fra c a r o i θ e p i t a pu d r a s c a ra o d a ē š v a* «15 jährig dem äusseren nach gingen der vater u. sohn einher.» — Y. 57. 24. *ava daēnaya fra v r e n t i a h u r o mazdā ašava frā vohu manah* «zu dieses religion bekannte sich A. M., dazu V. M.» — V. 2. 21. *ā ta t ha n j a m a n ə m p a i t i j a s a t yō da d v ā a h u r o mazdā* «zur versammlung kam er, der schöpfer, A. M.» — Yt. 10. 19. *ahmāi naēmāi uz j a s ā i t i m i d r o grantō* «nach der seite wendet sich der beleidigte M.»

osset: MILL. Et. 68. 23. *stāi mīl rā x a t t i Xcaū* «вотъ Богъ развернулся надъ мною.» 22. 10. *xastil ni ll i u d i s t i ā f s ā d t ā* «дружины пошли биться.» — 44. 4. *čilāxsārttomā u d i s Xca v ā i ārtā fātī* «были у Ч. отъ Бога три стрѣли.» — 28. 12. *jā f i d m ā b ā c i d i Būdānāg* «подошелъ Б. къ отцу.» — 18. 24. *t i n t i k a l a c i c ā r d i m ā l i k* «въ городѣ Тынть жилъ маликъ.» — 16. 23. *dēñjizī i s ā x ā m l ā g* «есть въ морѣ такой мужъ.» — 38. 18. *Alāgatām u d i s c i n d ā x s i v* «у Алагаевыхъ справлялась свадьба.» — 34. 21. *stāi jām ā c i d i s Mukkara jāxādāy* «тогда пошелъ къ нему М. самъ.» — 34. 30. *jā qūlāj ā k a l d i s t i k ā r c i c i ū t ā* «изъ него альчика высыпались куруные цыплята.» — stb. Stack. 30. 2, 19. 9, 15. 4, 7. 1, 29. 7, 6. 15, 2, 5 stb. A digoriból: MILL. Dig. 12. 1., 33. 27, 30. 1, 47. 7, 33. 17. stb.

Jegyzet. A kurd prózában ily példákat nem találtam.

balūči: itt is ritkán fordulnak elő. Dam. II. 14. 18. *Bā-dele biθagʿant saī bač* «B.-nak 3 fia volt.» — I. 26. 25. *ma fāqīr ūn kulan* «a faqīrnál sokan vannak.»

C) Az állítmány előtt 2 (v. több) határozós kifejezés áll.

óperzsa: BEN. 23. *pasāva hačāma atarsa Uvañjū* «da

fürchteten sich die Sūsianer vor mir.» — BEH. 11. *hačā Kābu-
jīyā abiy avam ašiyava utā Pārsa utā Mādu utā aniyā dahyāva*
«von K. ging es zu jenem über, sowohl Persien, als auch Me-
dien, als auch die übrigen länder.»

avesta: V. 9. 57. *pasčāēta ahmāi asanshaēča paiti'jasātō
ipāēa āzūitišča* «hernach werden zu diesen orten u. stätten
zurückkehren glück u. fülle.» — V. 13. 51. *aθr'a ānhām haṃ-
barainti dva udra upāpa* «dort entstehen daraus zwei, im wasser
lebende ottern.» — Y. 18. 5. *ahmāt manyōuš rārāšyeintē drag-
vantō mazdā spəntāt* «u. von diesem heiligen geist sind die Drug-
genossen abgefallen.»

osset: a digori elbeszélésekből: MILL. Dig. 33. 17. *vārtū
vā ivazǵdoni xussui jēn lǵqvān* «тамъ въ вапей кынацкоіи
снптъ одивъ юноша.» — 34. 11. *oi fǵstā sin zaxta Dan-
bolat* «послѣ этого Дз. сказалъ имъ.» — 31. 33. *otemāi Dan-
bolati vosi xǵtcā nillǵultāi Antonigo* «такимъ образомъ А. остался
съ женой Дзанболатова.» — 7. 1. *Borǵati Borǵfǵrnugān adtāi
avd ǵǵvi* «у Б. изъ Б. было семь деревень.» — 15. 14. *jeci
afoni babūi zǵnxi bunāi felǵsdtūi avdsǵron vǵjug* «въ это время
опять изъ подъ земли выскочлъ семи главнй великанъ.» —
10. 21. *vārtū jeci kiri āncā dāu āngǵrai ci gǵbpǵltā* «вотъ въ
этомъ сундукѣ одежды и доспѣхи.» — 12. 3., 32. 9. — 17.
25. *āma jǵtcǵdǵr-jǵtcǵdǵr xedmā ōrbaǵǵrtui jēu nǵl kǵnbec* «и
первымъ къ мосту подойдетъ одинъ самецъ буйволъ.»

Jegyzet. A kurdban és baluēiban ily mondatokat nem ta-
láltam.

28. A tárgy áll a mondat élén, utána állítm. +
alany. A tárgy ilyenkor ki lehet emelve.

avesta: e typus itt igen gyakran fordul elő. Yt. 17. 54.
paoiryǵm ǵǵrǵzǵm ǵǵrǵza ēta ašis vanuhi «die erste klage klagte
A., die gute.» — Yt. 10. 3. *razištēm pantǵm da dǵāiti ātarš*
«den geradesten weg weist A.» — Yt. 5. 129. *bauraini vastrā
vanhata arēdvī sūra* «biberkleider hat die gewaltige A. an.»
— Yt. 5. 127. *minum bara t hvāzāta arēdvī* «ein halsgeschmeide
trägt die hochedle A.» — V. 2. 20. *hanǵamanēm frabarata
yō da dǵvā ahurō mazdā* «eine versammlung veranstaltete er, der
schöpfer, A. M. — V. 5. 17. *āpēm zaza m i azēm yō ahurō
mazdā zrayanhat hača* «ich entlasse das wasser aus dem see.»

Yt. 19. 46. *adāt ašte fra nharəčaya t āsište katarasčit* «da schickte jeder von beiden die schnellsten boten aus.» — Yt. 8. 9. *āt tā āpō fra šavayeiti satavaēsō avi haptō-karəš-vairiš* «alsdann bringt S. diese wasser an die 7 erdteilen an.» — Yt. 10. 13. — Y. 62. 7. *vīspaēibyō sastīm baraiti ātarš* «an alle richtet A. die weisung.» — V. 22. 20. *navanəm aspanəm āršnəm gaonəm barat airyama* «von 9 rosshengsten brachte er haar, der Airyaman.» — V. 2. 6. *āt hē zaya frabarəm azəm* «da übergab ich ihn 2 geräte.» — V. 19. 15. *vaxšəm mē asysat zara duštrō* «mein geheiss vollzog Z.» — H. N. 2. 15. *paoirīm gāma frabarət yō narš ašaonō urva* «the soul of the pious man first advanced with a footstep.»

A tárgy gyakran *pronomen*. Yt. 5. 17. *təm yazata yō daōvā ahurō mazdā* «ihr opferte der schöpfer, A. M.» — Yt. 14. 28. — V. 2. 8. *nōit hīm gātvō vīndən pasvasča staorāšča* «es fanden ihn nicht mehr am platze kleinvieh u. grossvieh.» — Yt. 10. 43. *pasčāētu dīs fraspayeiti miθrō* «darauf wirft er. . . der M. . . sie zu boden.» — Yt. 17. 55. *āt man fra guzayanta yōi. . . tauruna yōi kainina* «da holten mich aus dem versteck, sie, die knaben. . . , sie die mädchen.» — V. 2. 11. *təm idra fračarəntu pasvasča staorāšča* «ein heim schafften sich da kleinvieh u. grossvieh.» — Yt. 8. 47. *tā avadu vī-baxšaiti ābyō dainhubyō səvištō* «diese (wasser) teilt er aus an die länder dort.»

1. jegyzet. A tárgy után obj. präd. következik, azután áll. + al. — V. 18. 1. *paiti dānəm ainīm baraiti anaiwyāstō daēnəm* «er braucht das schutztuch zum schein, (wer) nicht mit der religion umgürtet ist.»

2. jegyzet. Az obj. präd. áll a mondat élén, azután áll. + al. + tárgy. V. 1. 2. *paoirīm asanhmčā šōiθranqmčā vahištəm frāθwərəsem azəm. . . airyanəm vaējō* «als den erstbesten der orte u. stätten schuf ich. . . das arische Vaējah.»

3. jegyzet. Az óperzsa felíratokon e typus nem fordul elő. osset: e typus itt nem épen gyakori. MILL. 82. 24. *āmā bīrāři bābasta lāg vārdonul* «человѣкъ привѣзаль волка къ арбѣ.» — 98. 2. *nurtügkū jeu xēlagā ārba mardton āz* «сей-часъ я убилъ змѣю.» — 22. 5. *dā fidī dīn ā mardta Tīntī-kalači mālīk* «отца твоего убилъ маликъ города Тынта.» —

78. 27. *ûi nal báurä dta Bëzan* «этого болѣе не выдержалъ Б.» — A digori elbeszélésekből: Stack. 11. 1. *jeu bon rac ärdä i kosäq-vosä* «einen tag verlebte die dienerin.» — 10. 16. *äz in täreäd kodta Asägoi vosä* «A. s frau fasste mitleid.» — 13. 7. *väd ä säädag raista Asägo* «da nam A. seinen kocher.» — 25. 3. *nimät j' efcägi raftudta väjug* «der riese warf einen filzmantel um seinen hals.» — MILL. Dig. 19. 16, 9. 25, 27. 34 stb.

kurd: TÜR: PS. I. 4. 26. *ödäk řa kër mār* «die schlange öffnete ein zimmer.» — 11. 18. *varış ān ī mērīk* «der man hohlte einen strick.» — 7. 27. *hāsp' ž'uā stānd mār* «ihre pferde erhielt die schlange.» — 14. 13. *geleh kerin yūsīf. . . u selim* «die klage erhoben J. u. S.» — 26. 8. *daī nāker kurē pāšā* «der fürstenson erwiederte kein wort.» — E typus itt ritka.

Jegyzet. Ilyenemű példákat a balučiban nem találtam.

29. Az állitmány előtt subj. präd. foglal helyet, amely ilyenkor határozottan ki van emelve. A főbb mondatrészek sorrendje: subj. präd. + áll. + al.

avesta: Yt. 19. 1. *paoiryō gairiš h q n' h i š t a t. . . paiti āya zēmā haraiti* «als erstes gebirg entstand. . . auf der erde hier das H.-gebirge.» — V. 19. 23. *yaoždāta bun vohū manō* «es kann der gute sinn geläutert werden.»

osset: MILL. Et. 46. 1. *Boratj mad udīs Sasāna* «мать Бораевыхъ была Сасāна.» — A digoriból: Stack. 29. 14. *lāřuz saxat āi aci saxat* «diese stunde ist eine böse stunde.» — MILL. Dig. 20. 32.

kurd: ZAZÁ: *go'enī bēe Ah'mēdi cimi* «blutig wurden Ahmed's augen.» — TÜR: PS. I. 9. 16. *dīn bū barāz* «der eber wurde toll.» — I. 15. 6. *īnān bū saədīn* «S. wurde glaubend.» — 21. 1. *šah bū pāšā* «der p. wurde freudig.» — 15. 25. *brīn-dār bū ard-qrrahmān* «A. wurde verwundet.»

balūci: DAM. I. 16. 44. *gulā waš bīḡa bādšāh* «ekkor a király felvidúlt.» — I. 21. 14. *k'uš bīḡa Kismat Pari* «K. P. megörült.»

Jegyzet. Ilyenemű példák az óperzsában egyáltalában nem, az általunk tárgyalt többi iráni nyelvben pedig ritkán fordulnak elő.

30. A balūci sajátosságok körül említendő ismét a passiv mondat szerkezet. A mondat élén áll az *instrumentalis*, utána áll. + al. (= alany + áll. + tárgy. v. ö. 19. §.) Ritkán fordul elő. DAM. I. 36. 9. *wazīrā bur̄θa hazār rūpīā* «a miniszter 1000 rúpiát hozott.» — I. 13. 1. *buzenwālā ašk' u θa faqīr gwānk'* «B. meghallotta a faqīr kiáltását.»

30. A) Egy másik tulajdonsága a balūcinak az igéhez hozzáfűződő enklitikus pronomen- *i*, a mely más újiráni nyelvekben is előfordul a balūciban azonban rendkívüli kifejlődést ért el. Háromféle jelentése lehet: pótolja az alanyt, ha az nincs kifejezve pronom. által az ige előtt, azonkívül birhat tárgyi értelemmel, ilyenkor anaphorikus, s végül *instrumentalis* is lehet (v. ö. GEIGER: Grundr. der. iran. Phil. I. 2. 249 l. DAMES: A Balochi Grammar in the Text book 17. és 26. l.).

Megjegyzendő, hogy csak a 3. személyű alanyra vonatkozhatik, eredetileg csak a singularisra, most azonban a pluralisban is használják. A pluralisban különben eredetileg- *iš* fordult elő. Minket itt jelenleg csak amaz eset érdekel, a mikor az alanyt pótolja. Pl. DAM. I. 7. 37. *wadī zālār dāθaī* «a feleségemnek adták (őt) át.» — 7. 11. *maīn ramay k'urdaīnt'aī* «ő széjjelszórta a nyájamat.» — 3. 33. *goš buriθo dā θaī* «fület levágva odaadta.» — 2. 52. *hawān šāl... zurθo ništaγant-i* «a takarót felemelve kiterítették.» — 2. 32. *roš-āsānā šu θa-i* «hajnalkor jött ő vissza.» — 2. 9. *t'art'o loγa āxtaī* «visszatérve, házába ment.» — 28. 7. *ē'i faqīrā p'ursit'a-iš* «azt kérdezték a faqīrtól.» — 9. 8. *dast boxtaγant-iš* «kezét szabaddá tették.» — 6. 23. *maīn put t'eγā p'aṭṭaγant-is* «minden hajszaamat kiszakították ezek. — stb.

31. Ha összefoglaljuk a 27—30. §§-ban részletezett eseteket, azt látjuk, hogy oly esetek, midőn az állítmány nem áll a mondat élén, de megelőzi az alanyt, leggyakrabban az avestában fordulnak elő. Rendkívül sokszor található ott e típus: tárgy + áll. + al., épígy: határozós kifejezés + áll. + al. Az óperzsában előbbi típus egyáltalában nincs képviselve, utóbbi mindössze két példával. Talán a szöveghagyomány csekélységét kell ezért felelőssé tennünk, de semmi esetre sem szabad az óperzsának eme körülményéből valami következtetést vonnunk. Az általunk tárgyalt újiráni nyelvekben a helyzet elüt az aves-

tában tanultaktól. A kurd és balūči általában csak elvétele mutat egy-egy idevaló mondatot,*) gyakrabban látjuk őket az osset-ban,**) ahol a tárgy, de különösen a határozós kifejezések vonulhatnak az állitm. elé, a mondat élére.

Nézzük a rokon nyelveket. Az óiráni és óind között itt újra nevezetes különbség uralkodik. Míg az avestában e két típus: határ. kifej. + áll. + al., tárgy. + áll. + al. rendkívül gyakran található (l. fönt.), addig az óindben már csak hírmondónak maradt egynehány példa. THOMMEN KZ. 38. 511. s k. l. szerint «alkalmilag» állhat az igeállitm. az alany előtt, ha mondást jelentő igével van dolgunk, s a mondat «*atha*,» «*iti*» vagy pronom. dem.-mal van bevezetve. Mahābh. 3. 13153. *athō 'rāca kanyō* «u. das mädchen sagte.» u. o. 3. 13152. *tām abra-rīd rājā* «zu ihr sagte der könig.» Ez a régi típus meg van a Brāhmaṇákban, a Mahābhārata-ban, de hiányzik már a Jātaka-ban és később. Látnivaló tehát, hogy itt oly tendenciával van dolgunk, mely szerint az ind ige e nyelv külön életében mindinkább a mondat végére húzódik. (Más különbség az óind és óiráni között l. 6. és 26. §§.).

A görög viszonyokat KIECKERS i. m.-ből ismerhetjük meg. Az állitmány megelőzheti az alanyt a nélkül, hogy ennek valami különös okát lehetne adni, kiemelt szórendről tehát nem lehet szó mindenkor a görögben sem, épúgy mint az avestában. A mondatot ilyenkor igen gyakran időhatározós kifejezés (gen. absol.) vezeti be, de nincs kizárva más értelmű határozó sem. HEROD. THUC. XENOPH. műveiben számtalan példát találhatunk, épúgy a delphi-i «felszabadító» okiratokban. COLL.-BECHT. 1705. ἄρχοντας Βαβύλου μὴνός Ἡρακλείτου ἀπ[έ]δοντο Μενώ καὶ Καλλίας οἱ Δίωνος κοράσιον, αἱ ὄνομα Συνωρίς, τῷ Ἀπόλλωνι τῷ Προθία... (v. ö. KIECKERS §§. 13–15.) A mondat élén állhat praepositiós pronom. dem. is. Kreta: (COLL. BECHT. 5120. a): ἐπὶ τοῖσδε ἔδωκαν Πραΐσιοι Σταλίταις τὰν χ[ώρα]ν καὶ τὰν πόλιν καὶ νάσους... (KIECKERS 10. §.) — A tárgy is állhat a mondat élén utána áll. + al. Így különösen az elhatározást, szavazást jelentő igék-nél, feliratokon. A tárgy ilyenkor igen gyakran pronom. dem.

*) a balučinál természetesen eltekintünk a 30. A. §.-tól.

**) az újperzsában a viszonyok olyanok mint a kurdban és balučiban.

(l. avesta 28. §.) Azután áldozati feliratokon is gyakori ez eset. pl. Megaraból: (COLL. 5504.): τὰ ἀγάλματα τὰδε ἀνέθεσαν οἱ Πύθωνος παῖδες τοῦ ἀρχηγῶ... (v. ö. KIECKERS. 8—9., 11—12. §§.).

A latinban mindenesetre nem épen gyakran fordul elő az, hogy az áll. megelőzi az alanyt. Leggyakrabban ilyenkor ablat. absol. áll a mondat élén. Cæs. Bell. Gall. V. 27. 11. his rebus agitatis profitentur Carnutes... Más typus: IV. 3. 3. ad alteram partem succedunt Ubii. (KIECKERS. 15. §.). A tárgy + áll. + al. szerinti typus sem gyakori a latinban: Cæs. B. G. VI. 30. 2. multum cum in omnibus rebus, tum in re militari potest fortuna. (KIECKERS. 17. §.)

A mi a «határ. kif. + áll. + al.» typust a régi germánban illeti, DELBRÜCK (Zur german. syntax II. 23. l.) erre a runákból és a gótból nem ismer példát. De nem ritka e typus az óislandiban és angolszászban. Isl. Areb. 12. 14. *en et noesta sumar epter fōro þeir austan* «u. das nächste jahr darauf reisten sie von osten her.» SWEET: Anglo-sax. read. 3. 19. 67. *on þōem mōrum cardiad Finnas* «auf den mooren wohnen Finnen.» Az összes ógermán nyelvekben partikulák szeretnek e typusnál a mondat élére kerülni (DELBRÜCK: i. m. 24. s. k. l.) A tárgy + áll. + al. typus az összes régi germán dialektusokból illusztrálható, pl. a runákból (a hol egyenesen gyakori): *mik Marila wurta* «mich machte M.» (12.) (v. ö. DELBRÜCK: i. m. 22. s. k. l. és KIECKERS 17. §.).

A litvánban gyakran fordul elő, hogy határ. kif. vezeti be a mondatot, utána következik áll. + al. (BERNEKER i. m. 56. s. k. l.) pl. SCHLEICH Lit. leseb. 134. *vėnam mēste gyveno didei bagots kupczius* «in einer stadt lebte ein sehr reicher kaufmann.»

A szláv nyelvekben ez utóbbi typus majdnem általános (l. BERNEKER: az egyes nyelveknél külön-külön), ha a mondat élén határ. kif. áll.

III. Az alany nincs külön szóval kifejezve.

32. Végül nézzük ama eseteket, a hol az alany nincs külön szóval kifejezve. Különösen a tárgynak az igehez való viszonya (helyzete) érdekel itt bennünket.

A) A tárgy közvetlenül az ige előtt szeret állani. Az ige a mondat végén foglal helyet.

óperzsa: BEH. 26. *avadā hamaranam akunava* «dort lieferten sie die schlacht.» BEH. 9. *rašnā Auramazdāha ima xšatram dārayamiy* «nach dem willen des Aur. besitze ich diese herrschaft.» — BEH. 18. *rašnā Auramazdāha Tigrām riyatarayāma* «nach dem willen des Aur. überschritten wir den Tigris.» — Sz. C. 3. *hačū Pārsā Mudrāyam a gar b ā y a m* «von Persien aus eroberte ich Ägypten.» — BEH. 42. *utā avam Vahyazdātam a gar b ā y a* «u. sie ergriffen jenen V.» — Enklit. tárgy: BEH. 13. *avadašim ar v ā ŋ a n a m* «dort brachte ich ihn um.»

avesta: Y. 12. 1. *ahurūi mazdāi ravharē rohumaitē rēspā rohū čina h m ī* «alle güter sichere ich dem A. M. zu, dem guten, dem güter besitzenden.» — Y. 4. 1. *ima humatāča hūxtāča hvarštāča da d ə m a h ī āč a r a ē d a y a m a h ī* «das gut gedachte, das gut gesprochene, u. gut vollführte schufen wir u. eignen (es) zu.» — V. 11. 4. *imaš nmānəm ya o z d a θ ā n e, imq a d a vačō jram rva* «dieses haus werde ich läutern, u. dieses wort verkünden.» — Y. 6. 1. *daδvānhəm ahurəm mazdqm ya z a m a i d e* «wir beten A. M., den schöpfer an.» — V. 20. 7. *yaskəm, θwqm paiti·sa v h ā m i* «krankheit, dich beschwöre ich.» — V. 18. 51. *iməm tē narəm niszrina om i* «diesen mann überantworte ich dir.» — v. ö. még Y. 54. 2, 68. 6, 55. 1 stb.

Az újiráni nyelvekben ily mondatok nagyon gyakoriak. Ezért csak egynéhányat sorolok fel.

osset: MILL. Dig. 7. 5. *āma ā bāx niccārdtā gāngāi* «онъ ударилъ коня.» — 8. 23. *otemāi imā āndurtā ādfādtā r a c a r d t o n c ā* «такимъ образомъ они дали ему луки со стрѣлами.» — Dig. 10. 11. *āma dīn dāxe r a m a r d ā n ā n c ā* «и они тебя убьютъ. — 11. 5. *otemāi sā āgasei dār niccax dta* «такумъ образомъ онъ перебилъ ихъ всѣхъ.» — 18. 33. *āma jecī vājuji dār fitcag vājuji xuzān r a m a r d t a* «и этого великана онъ убилъ такъ же какъ перваго.»

kurd: Tūr: PS. I. 1. 13. *tīrb v a k é r i n* «sie öffneten das grab.» — 2. 7. *u-bišāq mālbuše kēcā xē-dekīn* «nachts legte man die kleidung der flöhe ab.» — 20. 4. *tairē darlātē b^ed q r h i š t i n* «sie holten den vogel der herrschaft,» — 2. 23. *yak šār dū hasp b^ed q r h i š t* «eines tags holte er 2 pferde.»

Jegyzet. A baluciban ilyenkor az igéhez az enkl. pronom. — i lép, úgyhogy az ige relativ végállásba kerül. (l. 30. A. §.)

B) Az ige mögé az A)-ban tárgyalt típusnál valamely határozós kifejezés lép, úgyhogy az ige a mondat közepére kerül.

óperzsa: BEH. 35. *avadā hamaranam akunauš hadā Parθavaibiš* «dort lieferten sie den Parthiern die schlacht.» BEH. 36. *avadā hamaranam akunauš hadā hamitriyaibiš* «dort lieferten sie die schlacht gegen die empörer.»

avesta: igen gyakori. Y. 72. 8. *yasnəmča vahməmča aojasča. . . āfrīnāmi tara ātarš* «verehrung u. preis, kraft. . . wünsche ich dir, o Atar.» — Ny. 2. 15. *təm pairi·fjasāi vantaču nəmənhača* «vor ihn will ich treten mit huldigung u. verehrung.» — Y. 57. 3. *ahe yasna yazatanəm tēm yazāi surunvata yasna* «wegen seiner verehrung der Yazata's will ich ihn verehren mit hörbarem gebet.» — V. 18. 63. *θrišum apqm. . . taxmanəm pairištayeiti paitiditi* «ein drittel. . . der fließenden wasser. . . hindert sie (in ihrem lauf) dadurch, dass sie sie mit ihrem blick trifft.» V. 19. 3. *anra mainyō nōit hē aošō pairi·raēnāni spitamāi zaraθuštrāi* «O A. M.,» ich kann des verderbens für ihn, für den Spitam. Zarath. nicht gewahr werden.» Y. 61. 1. *ahunəm rairīm fraēšyāmahī antareča asmanəm* «den Ab. V. spornen wir an zwischen himmel u. erde.»

Jegyzet. Az állitm. után áll az obj. praed. V. 2. 36. *tē kərənaot midwaire aṣyamnəm rīspem* «die (alle) machte er zu einem paarweise unversieglichem.»

C) Az avestában igen gyakran áll a tárgy az igeállitm. után, úgyhogy az ige középpállást. foglal el.

Yt. 5. 62. *θraošta xsəfnō θrityayā frāγmat ušānhəm* «am ende der dritten nacht ging er zur morgenröte.» — Yt. 5. 62. *upa ušānhəm upa·z bayat arədrīm* «um die morgenröte rief er die morgenröte an.» — Yt. 10. 80. *θwā paiti zī haṣədrəm daide vahistəm vərəθraγnəm* «mit Dir, als herrn, erwerbe ich mir den besten sieg.» — Yt. 13. 2. *ānhəm raya xvarənanhača rīdāraēm. . . nom asmanəm* «durch ihre pracht u. herrlichkeit stützte ich den himmel.» — Yt. 10. 82. *āat ābyō dōiθrābyō airyasča yaoxštibyō spasyeiti midrō·zyqm* «u. kraft dieser augen u. dieser fertigkeiten erspäht er den, (der) den vertrag verletzt.» — Y. 14. 2. *paiti rē, aməšā spəntā. . . da dāmi tanvasciṭ. . . uštanəm* «ich weiche euch, o A. Sp. . . sogar des

leibes leben.» — Y. 7. 1. *ašaya da dā m i x"arəðəm myazdəm haurvatā amərətātā* «aşamässig weihe ich als nahrung, (nämlich) als myazda, die beiden, H. u. A.» — Y. 62. 7. *vīspaēibyō hačā i zyeitē kuhərətīm uštā bərətīmčā* «von allen fordert er gute darbringung, erwünschte darbringung.» — Y. 35. 4. *garōi adāiš tāiš šyaodanāiš yāiš vahistāiš fraēšayā m a h ī rāmāčā vāstrəmčā dāzdāi surunvatasčā asurunvatasčā* «durch die (aussicht) auf die heimzahlungen für das beste tun, spornen wir an dem vieh, futter u. frieden zu gewähren, die belehrten u. unbelehrten.» — A tárgy acc. c. inf.: Y. 58. 2. *ahmāi nəmanhē āvaēdaya m a i d ē gaē-ðāsčā tanvasčā nipātayaččā* «diesem gebet vertrauen wir unser hab u. gut, unsere personen an, sie zu beschützen.»

Jegyzet. Az óperzsában csak egy esetet találtam, s ott a tárgy az igéhez fűződő enclit. pronom. NR. a. 4. *aradā xš n ā- s ā h/i] diš* «dann wirst du sie erkennen.»

33. Függelék. Az ige azáltal is kerülhet a mondat közepére, hogy grammatikailag egymáshoz tartozó mondatrészek «szétválasztatnak.» Az óirániról ez irányban máskor külön fogok szólni, az újirániról megemlíthető, hogy e jelenség itt rendkívül ritka. A jelző van «elválasztva» hozzátartozó főnevétől.

kurd: PS. I. 12. 13. *har-dū merin lā"uk* «alle beide söhne starben.» — 12. 16. *kā:lahek cēker gállik b'liṇd* «erbaute eine sehr hohe burg.» — 23. 6. *gūndek hābū mazīn* «es war eine grosse ortschaft.» Külön említendő: PS. I. 20. 18. *zine pāšā hāya yāk* «der pascha hatte nur eine frau.»

balūči: Dam: I. 17. 1. *bādšāheā gwar č'yār a d a n t č'aukūlār* «egy királynak volt négy. . . .»

Jegyzet. Az ossetben ily mondatokat nem találtam. Ezen mondatok eredetéhez l. KIECKERS (i. m. 80. l.) és az ott felsorolt irodalmat).

34. Összefoglalva az 1—33. §§-ban részletezett eseteket, az ige szórendjéről a kijelentő főmondatban azt lehet mondani, hogy úgy az óiráni, mint az újiráni nyelvekben az ige állhat a mondat elején, közepén és végén. Elbeszélésben az ige gyakran a mondat elején áll, s ilyen helyzetben találjuk sokszor a mondást jelentő igéket. A segédige, mint ú. n. «vollverb», de mint «copula» is állhat a mondat élén. Az újiráni nyelvekben a mozgást (járást -- menést) jelentő igék vezetik be nem

ritkán mondatot. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy elbeszélésben, már az iráni nyelvek legrégibb korszakában, az ősirániban is állhatott az ige a mondat elején, nemkülömben a mondat első jelentő igék. Az újirániban ez azután áttekeredett a mozgást jelentő igékre is. Megemlítendő azonban, hogy az újperzsában az ige csak «kivételesen,» azaz rendkívül ritkán áll a mondat elején, amiben kétségtelenül másodlagos fejlődést látunk, oly módon, hogy más szórendi típusok bővültek analogikus uton eme típus rovására. Ennek megerősítésére azt lehet felhozni, hogy az újperzsával oly sok szintaktikai kérdésben is egyező kurd és balūči megtartották az igét a mondat élén. Viszont annak valószínűvé tételére, hogy az ige már az ősirániban is állhatott a mondat elején, hivatkozni lehet az óiráni nyelvekre, (avestára és óperzsára egyaránt), valamint arra, hogy a többi újiráni nyelvektől sokszor oly független, és oly heterogen osset a kezdő állást szintén megtartotta. Minthogy az ige az összes iráni nyelvekben az esetek igen nagy részében a mondat végén áll, az ige eme helyzetét fel kell vennünk az ősiráni számára is. Marad még a középállás. Említettem a 26. §-ban, hogy a középállás az ó- és újiráni nyelvekben egyaránt előfordul. Ha az alany előzi meg az állítmányt, gyakoribbak ez esetek az óirániiban, ritkábbak az újirániban. Ha az állítmány előzi meg az alanyt (v. ö. 31. §.), e típus gyakori az avestában, nem fordul elő az óperzsában (valószínűleg csak a szöveghagyomány csekélyisége miatt), s ritka az újirániban. Az ősiránira nézve tehát azt lehet gondolni, hogy az ige már ott is állhatott a mondat közepén, de amikor az állítmány megelőzte az alanyt, helyzete csak «alkalmi» volt. Olyformán az ősiráni számára is valószínűvé lett az egyes iráni nyelvekből, hogy ott az ige kezdő-, közép- és végállása már ismeretes volt.

Ami az ősarját illet, v. i. azon közös ősnyelvet, amelyből egyrészt az összes iráni, másrészt az összes ind nyelvek fejlődtek, megközelítő valószínűséggel ugyanazt lehet mondani, a mit az ősiránitól. Mert az óind irodalomból még most is megállapítható, hogy minél későbbi szöveget olvasunk, a régi szórendi típusok egyre fogynak, úgyhogy a Jātaka-ban már hiányzanak oly típusok, melyek a Brāhmaṇa-kban és a Mahābhārata-ban még előfordulnak. (V. ö. 31. §. és THOMMEN KZ. 38. 5 11.).

S hogy az ige már a Śatapathabrāhmaṇa-ban is csak «alkalmilag» áll a mondat közepén, ezt már egy előbbi fejlődés eredményeként lehet felfogni, a mikor az ige végállásának típusa — valószínűleg analogia útján — öltött nagyobb mérvet az ige középállásának rovására. Ezt az Rgveda-viszonyai sem tudnák megváltoztatni, mert hiszen ezek költői szövegek, és így bár a legrégibb indog. szövegek (legalább most), csak feltételes értékkel bírnak szórendi kérdésekben. (L. 6. §.) Ezeket tehát megfontolva, az óiráni nyelvek szórend dolgában sokkal régibb állásponton vannak, mint az óind, a mennyiben az ósárjában már előfordult kezdő-, közép- és végállást az igénél megtartották, míg az óindben a végállás hatalmasan kiterjedt, s a másik két típust annyira visszaszorította, hogy ezek csak «alkalmi» típusnak látszanak. (L. 6. 26. 31. §§.)

35. Az indog. ősnyelv. Mindazok, akik az összehas. indog. nyelvtudomány megalapítása óta több nyelv körében foglalkoztak szórendi kérdésekkel, nem zárkozhattak el azelől, hogy az idg. ősnyelv szórendi viszonyait lehetőleg rekonstruálják. Egy néhány igénytelen megjegyzés keretében akarom tehát felemlíteni, mit lehet az idg. ősnyelv szórendi viszonyairól főnnebbi munka alapján (1—34. §§.) gondolni.

Régebben, mikor túlságosan bíztak a szanszkrit nyelv régieségében, a mikor a görög és a latin szórendről — megfelelő anyaggyűjtés hiányában — hamis véleményt tápláltak (l. KIECKERS i. m. 5. l.), szinte általános volt az a nézet, a mely szerint az idg. ősnyelvben az ige csak a mondat végén állott, hogy tehát az egyes nyelveknek ettől eltérő állapota ezek külön életének rovására irandó. Így pl.: DELBRÜCK, Synt. Forsch. 4. 154; BERGAIGNE, Mémoir. soc. ling. Paris. 3. 1.; BEHAGEL: Germ. 23. 484; HERMANN, KZ. 33. 518.; WACKERNAGEL, Idg. Forsch. 1. 333., MC. KNIEGHT: Journ. of germ. philol. 1. 146; és újabban: DELBRÜCK, Zur germ. synt. II. 70 l. Csak BRAUNE (Forsch. z. deutsch. phil., Festschrift für Rud. Hildebrand 34 s k. l.) indult más uton, a mikor különösen a régi germán dialektusok tényleges viszonyait tekintetbe véve az idg. ősnyelv számára az igeállitm. számára kezdő-, közép- és végállást vett fel. BERNEKER (i. m. 158. l.) az idg. ősnyelv számára csak a kezdő- és végállást postulálja, mivel a legrégibb szláv nyelvemlékekben a középpállás igen ritka, s mivel

azt lehetne gondolni, hogy miként a modern szláv nyelvek az ószlávval szemben csak másodlagosan fejlesztették ki a középpállást nagyobb mértékben, úgy az egyes, régi, indog. nyelvek is csak másodlagosan fejlesztették a középpállást, amely az idg. ősnyelvben csak «alkalmilag» fordult volna elő. KIECKERS (i. m. 99 l.) a görög alapján, a hol tudvalevőleg a középpállás fordul elő leggyakrabban (l. u. o. 5. l.), az indog. ősnyelv számára mind a három tyipust reconstruálja, mivel a görögön kívül még a «nord» rúnafeliratokban is gyakori az ige középhelyzete.

Ha most az iráni nyelveket tekintjük, láttuk (34. §.), hogy az itteni viszonyok megengedik azt, hogy nemcsak az ósírání, de az ósárjá számára is a kezdő-, közép- és végállást megkülömböztessük; a görögben és a legrégibb germánban a középpállás szintén gyakori, ha tehát ezen tényeket figyelembe vesszük, s meggondoljuk, hogy a legrégibb germán és a görög nyelvemlékek sokkal régibbek, mint a legrégibb szláv emlékek, hogy tehát a legrégibb szláv nyelvekben már másodlagos fejlődés eredményét is láthatjuk, hogy a legrégibb kelta nyelvemlékekben, a gall feliratokon az ige középhelyzete szintén ismeretes (v. ö. THURNEYSSEN: Handb. des altirischen. Heidelberg. 1909. I. 308. l.), s hogy a latinban az ige középhelyzete sokkal gyakoribb, mint azt általában hiszik (l. KIECKERS i. m. passim), — az idg. ősnyelv számára épen a legrégibb ismert idg. nyelvek viszonyai alapján a középpállást is fogjuk reconstruálni. Mint-hogy az ige, elbeszélésben az összes régi indog. nyelvekben a mondat elején is állhat (egyes nyelvekben — miként láttuk — nagyon gyakran), fel kell tennünk, hogy ez az idg. ősnyelvben is előfordulhatott. Hogy az esetek többségében a mondat végén állott, az az egyes nyelvek tanúsága szerint valószínű. Így tehát a kijelentő főmondatban az idg. ősnyelv számára kezdő-, közép- és végállást fogunk felvenni.

BENIGNY GYULA.

ISMERTETÉSEK.

Język polski i jego historia. Cześć II. (= Encyklopedia polska tom III. W Krakowie 1915).*)

Az idő rövidsége, de még inkább a munka nagy terjedelme és jelentősége nem engedte meg, hogy a krakói akadémiának a lengyel nyelv és történetéről szóló, tavalyki adott nagy művének II. részét az elsővel együtt ismertessem. Első ismertetésem ki volt már szedve, mikor megkaptam a *Rocznik Slawistyczny* VII. kötetét, a melyben Rozwadowski elmondja, hogy a munka eredetileg nem szakembereknek, még csak nem is philologusoknak készült, hanem a művelt nagy közönségnek. Ez új világításba helyezi a munkát és mindenek előtt éppen Rozwadowski mélyen járó, de olykor még a szakemberre nézve is nehezen érthető értekezéseit teljesen kiemeli abból a keretből, a melyben a munkát tervezték. R. ezt maga is érzi és kíváncsún tartja, hogy az encyklopedia számára újra megírják ezt a részt és a mellett egy tisztán szakszerű, külön munkába foglalják a tudományos kutatások eredményeit a szakemberek és az egyetemi hallgatók számára.

Erről az álláspontról, már pedig a bírálónak voltakép csakis ezt az álláspontot szabad elfoglalnia, ha nem akar igazságtalan lenni azok iránt, a kik szorosan a programhoz tartották magukat, mondom erről az álláspontról a II. résznek a lengyel nyelvről szóló értekezések, éppen mert többnyire igénytelenebbek, sikerültebbeknek tekintethetők.

A lengyel nyelvről szóló értekezéseket azért emelem ki külön, mert van ebben a kötetben más is, a mire az eddig nem teljesen közölt cím is utal, a teljes cím ugyanis: A lengyel nyelv története tekintettel a többi lengyel földön beszélt nyelvekre. Egyébiránt a dolog természete szerint éppen az eredeti tervnek jobban megfelelő, tehát a nagy közönség számára írt cikkek minket kevésbé érdekelnek, mert tudományos problémákat ritkábban érintenek. De minthogy az egész vállalat érdekes, röviden végig kísérem az olvasót ezen a köteten is.

---

*) A munka I. részének ismertetését l. fönt V. köt. 299. s k. 11.

9. Szóképzés, írta ULASZYN HENRIK, 1—37. l.

Az 5-ik lapon nagy meglepetésünkre egy magyar képzésre is történik hivatkozás, de nincs benne köszönet. A szerző ugyanis egy sorba helyezi a *király-né*, *mosó-né*-féle képzést a német *Schönheit*, *Reichtum*, *weiblich*-félékkel, a melyek 'képzője' eredetileg önálló szó volt és innen azután egy salto mortaleval beleugrik a nyelvképzés legsötétebb multjába, a melyről tudni véli, hogy csupa compositákból álló szavakkal bővelkedett, a melyek kopás következtében keletkeztek a suffixalis elemek. Még azt sem veszi észre, hogy voltakép circulus vitiosus, ha az ember a szók illetén képzésének kimutatására a *Schönheit*, *Reichtum*, *weiblich* vagy akár a magyar *királyné-mosónéra* hivatkozik, mert hisz *schön*, *reich*, *Weib* vagy a magyar *király*, *mosó* már maguk is kész szók voltak, de a hozzájáruló *heit*, *tum*, *lich* is meg a magyar *nő* is; az ósállapoton tehát régesrégén túl voltak a beszélők. a mikor ilyen összetételek keletkeztek, azokból semmi következtetést sem vonhatunk az előttünk merőben ismeretlen föltételekre, a melyek alatt a nyelvek keletkeztek, megalakultak.

No de a lengyel nyelv szóképzéséről hála az égnek beszélhetünk akkor is, ha fogalmunk sincs a nyelvek keletkezéséről, a szerző ezentúl nem is bocsátkozik már ilyen veszedelmes speculatiókba és aránylag kis téren elég becses anyagot hord össze. Különös figyelmet fordít a még élő képzések előtárbe való helyezésére és a bizonyos fogalmak kifejezésére szolgáló képzések sűrűbb vagy ritkább használatának a megállapítására, mert fogalmak szerint csoportosítja a képzéseket, nem képzők szerint. Összeállításaiából a nyelv nagy képző ereje ki-kicsillan (v. ö. p. o. a 15. l. *bezdogmatowiec*, *cyldrowicz*, a 20. l. *kontaszówka* és a 23—25. l. a tarka kicsinyítő képzések tárgyalását).

10. Nyelvtani alakok, írta KRYŃSKI ANTAL, 38—103. l.

Ezt a fejezetet tartom, az eredeti tervezet szempontjából ítélve, a legsikerültebbnek: könnyen érthető, világos előadásban fejt ki a szerző, hogy az eredeti alakokból, a melyeket rendesen az óbolgár nyelv őrzött meg, de a melyek részben a régi lengyel nyelvben is kimutathatók még, mikép fejlődtek ki a mai alakok. Így az előadás nemcsak könnyen áttekinthető, hanem nemcsak a művelt nagy közönségre nézve, hanem a kezdő szlavistára nézve is tanulságos, sőt sok tekintetben még a szakemberre is, a ki nem foglalkozott specialisan

a lengyel nyelv történetével. Nem valami magas czélt tűzött ki magának a szerző, illetőleg tűzött ki neki az előírt program, a melyet híven és ügyesen követ, itt-ott meg is botlott, de egészben véve mégis nagyon szépen oldotta meg feladatát. Csak egy helyen mutat rá expressis verbis arra, hogy a gyakori használat megőriz néha régies, a mai nyelv általános használatától lerívó alakokat (l. a föltűnő *pani* acc. alakról mondottakat az 56. l.), de sok szép példát említ erre más helyeken is (l. a 43. l. a *wołu*-ban megőrzött régi *u*-tőví genitivust, a 44. l. a *przebóg*, *wydać za mąż*, siadać na *koń*-féle fordulatokban megmaradt régi accusativust). Érdekes általános nyelvészeti szempontból is, a mit a 47. l. említ. Az állatok neveiben a régi accusativus elfoglalta a többes számban a nominativus helyét is (*barany, woły, psy*), míg az élőlények nevei megtartották (a mennyiben későbbi *h a n g t a n i* változások el nem mosták a különbséget) a régi nominativus alakot: *chłopi mniśi, żydzi*, 'parasztek, szerzetesek, zsidók'. De e régi alakok helyett a lengyel, különösen ha bizonyos lenézést akar kifejezni, használja olykor a állatok neveinek a mintájára az *y*-s alakokat: *mnichy* [*mniśi* a *mnich*, 'Mönch' többese], *żydy*. Milyen csodálatos módon jutott a lengyel ahhoz, hogy ilyen finom árnyéklatot kifejezhessen. Igaz, nem a szerző fedezte föl ezt a sajátos használatot, említi minden nyelvtan, de a szerző a nyelvnek ilyen finom vonásait ügyesen beleszövi előadásába és kevés szóval helyes világításba helyezi, ezt pedig érdemül rovom föl neki. Ilyen érdekes eset az is, mikor a *ręku*, a nőnemű *ręka* 'kéz, kar' szónak régi dualis locativusa, egészen kikökönt a már meg nem értett alakjánál fogva és egyes hímnemű locativusnak érzik: *na prawym ręka, w twoim ręku*! — a külső alak itt győzedelmeskedett a genuson és a numeruson, l. 61. l.

Innen tovább egy pár apróbb tévedést vagy legalább pontatlanságot is találtam. A 62. l. szemben a nemnélküli névmásokkal (*ja ty my wy*, 'én te mi ti') meg vannak említve azok, a melyekben a nem is kifejezésekre jut, mint pl. *ten ta to* 'dieser diese dieses' stb. és ezek közé tévedt a *kto co* is, mintha bizony ez egy csoport volna, mint a *ten ta to*, és mintha itt valóban a nemet ki lehetne fejezni. Először is a *ktonak* semmi köze a *co*hoz, azután a *kto*, 'ki' épúgy használható férfiúról mint nőről, nem úgy mint tegyük pl. a bolgárban, a hol azt, hogy 'ki vagy?' úgy mondják, hogy *koj si?*, ha férfiutól kérdik, de *koja si?*, ha nőhöz intézik a kérdést. A *co*, 'mi' kérdőszócskánál még el sem képzelhető a genus föltüntetése, mert ha azt kérdem 'mi ez?', nem tudhatom, hogy mily (nyelvtani) nemű szóval felelnek majd a kérdésemre. Ezt a fönt említett bolgár nyelv is bizonyítja, a melyben a régi *što* mellett sűrűn használják a *kakro*-t is.

Ez a *kakro* semmi egyéb, mint a *какръ kakra kakro* 'qualis qualis quale' névmás egyes köznemű nom.-acc.-a, a melynek igenis van hímnemű és nőnemű párja, itt tehát ki lehetne fejezni a nemet, ha a dolog természete ezt ki nem zárná. Hogy a lengyel *co* mikép keletkezett, az meg van mondva a 70. l., a hol azonban a 8. sorban alulról olyan helyre is került a *co*, a hol értelme nincs. Egyébiránt elismerem, hogy a névmások tárgyalása részben sikerült, l. p. o. a 'mutatónévmások' (*Zaimki wskazujące*) cz. fejezetet 64—68. l.

Az igék tárgyalásánál különösen zavaros az a rész, a mely a jelen idő képzéséről szól. A szerző így kezdi: A præsens tövét az ige gyökere alkotja bizonyos növekedéssel (pewnym przyrostkiem): *-e | -o, -ie | -no, -je | -jo, -i, -a.* l. 87. l. Ebből is, de különösen a következő mondat első részéből világos, hogy a lengyel nyelvből akar kiindulni és nem talán egy régibb nyelvallapotból, de erről nyomban teljesen megfelelkezik és úgy folytatja, mintha nem is közös szláv, hanem indogermán alapon fejtegetné a præsensalakokat: 'Ez (t. i. a tő) folytatja, látható a præs. egy. 3. személyében; pl. a *niesć* ige töve *niesie-* és *nieso-*; az első alak a præsens valamennyi személyének alapját alkotja, kivéve az egyes l. és többes 3. személyét, a melyekben a tő *-o-n* végződik, azaz *nieso-* (a rákövetkező személyragnak *n* és *n* hangja előtt)' l. 87 s k. l. Nem akarom ezt a minden ízében hibás fejtegetést végig bonczolni, csak arra hívom föl a szerző figyelmét, hogy ő maga is már a következő lapon helyesen mondja, hogy a præs. 1. személyének az *ę* (ill. óbg. *ę*) ragjában nem **o-m* hanem **ā-m*ból keletkezett, hogy tehát arról szó sem lehet, hogy a *niesć* igeének præs. egy. 1. sz.-ben egy *nieso-* téma rejlenék. Azután maga az a *nieso-* milyen különös egy alkotmány: a gyökér *nies-* (olv. *ńes*) az ő palatalis *n*-jével specialis lengyel fejlemény, nem közös szláv, a præsens jelének *h i b á s a n* foltett *-o* nem lehet lengyel, de még nem is közös szláv, hanem egyenesen indogermán — volna, ha a jel itt igazán *-o* volna, nem pedig *-ā* (a szláv præs. 1. személye alakra nézve nem régi indicativus hanem injunctivus ill. conjunctivus!). De e felemás lengyel-indogermán párnak a magzata is ilyen különös: a *niesć* præs. egy. 1. sz. — *niosę* (olv. *ńose*)! Ha valahol, hát itt okos dolog lett volna mindjárt nem a lengyel alakokból kiindulni, hanem a legrégibb szláv alakokat magyarázatokból híven tükröző óbolgár alakokból és csak azután áttérni a lengyel alakokban észlelhető új mozzanatokra. Néha igaz az óbg. alak említése sem tartja vissza a szerzőt helytelen magyarázattól, így pl. tudja és mondja is, hogy a lengyel *dadzą* azonos az óbg. *dadę* alakkal, mégis *dadi-*tőből származtatja, l. 103. l. Így magyarázza u. o. a *wiedzą* *jedzą* alakokat is *wiedi-* *jedi-*, többől, de itt legalább nem említi az

őbg. alakokat (*vedetъ, jadetъ*), a melyek a tévedést nyomban nyilvánvalóvá tették volna.

11. A nyelvtani alakok mondattani használata,

írta LOS JÁNOS, 104—188. l.

Mindjárt az első lapokon rábukkanunk egy kifejezésre, a mely magyar szempontból érdekes, azért e fejezet ismertetését egy kis kitéréssel kezdem.

MELICH érdeme, hogy a magyar *otromba* szó szláv voltában már nem kételkedhetünk, de kicsit különös az a megállapítása, hogy a szó nem lehet bolgár eredetű, hanem csak horvát-szlavon-tót', l. Jövszav. 1: 155. M. a szó jelentése miatt jutott ehhez az eredményhez, mert a szó alakja miatt természetesen nagyon is lehetne régi bolgár átvétel (v. ö. őbg. *trъba* 'trombita').

Az én ellenvetésem abban állt, hogy nem ismerjük a bolgár nyelv se multját se jelenét olyan apróra, hogy azt állíthatnók, hogy a *trъba* szót nem használták vagy nem használják akár ma is még valahol átvitt értelemben ostoba, *otromba* emberre, úgy mint p. o. a cseh a *trouba* szót, l. szláv jövszav. 1: 89—91. Mindkettőnk figyelmét elkerülte akkor az a körülmény, hogy a lengyel is így használja a *trъba* szavát. Én azóta a lengyel szónak ezt a használatát kijegyeztem magamnak nem csak a szótárakból, hanem SIENKIEWICZ *Quo vadis?* cz. regényének egy helyéről és ime most újra találkoztam vele. É. ugyanis egyebek közt arra utal, hogy a lengyel, ámbár a *trъba* 'trombita' szó nőnemű, mégis férfit ostoba trombitának mondhat (*glupia trъba nazywamy męczyzn*) l. 107. l. Ha M. annak idején ezt a használatot ismerte volna, a jelentés miatt akár lengyel hatást kereshetett volna a magyar *otromba* szóban, a szó alakja is kitűnően illenék. Ilyen föltevéshez, csak a földrajzi érintkezés hiánya tenné kétesse. Hogy különben mennyire nem ismerjük a szláv szavak ilyen használatának az elterjedését, azt fényesen világítja meg az a körülmény, hogy M. és utána én is annak idején azt sem tudtuk, hogy a megfelelő szónak a szlovénben is megvan ez a jelentése. Származékszókat. igaz, idéz M. a szlovénből (*trobelják, trobilo, trobec, trobast*), de hogy a tőszót, a *tróba* 'Trompeta' szót is így használják, azt nem tudtuk, pedig egészen kétségtelen, hogy a PLETERŠNIK szótárában CAF gyűjtéséből közölt *trъba* 'Tölpel' semmi egyéb mint a *tróba*nak olyan csonkult alakja, mint akár a *prosô* 'köles' helyett ejtett *prso*, v. ö. MIKLOSICH Vgl. Gr. 1: 306. l. a 6. §-t. a mely így kezdődik: *trt kann aus trêt, trat und trot hervorgehen*. PLETERŠNIK minden tájszót, ha fölismeri

irodalmi köntösbe öltöztet, azt hogy a *trba* 'Tölpel' semmi egyéb mint a *tróba* 'trombita', nem ismerte föl, ennek a szerencsés körülménynek köszönhetjük a Cartól hallomás után följegyzett alak hű megőrzését.

E kitérés után visszatérek L. értekezéséhez. Az inkább a szakembernek mint a nagy közönségnek szánt munkában dicsérendő a régi nyelvre való folytonos utalás és egyes fejezeteknek, p. o. az accusativusról, genitivusról szólóknak, gondos kidolgozása, az instrumentalisról szóló fejezetből kiemelendő annak prædicativ használatának tárgyalása, l. 140 s. k. l. Itt-ott azonban egy-egy föltűnő állításra bukkanunk. Ilyen p. o. ha a szerző mellékevekből képezett o-végű határozókat nem tekinti, úgy mint a többi kutatók (MIKLOSICH, LESKIEN, VONDRÁK stb. föltétlenül egyes köznemű accusativusoknak, hanem azt mondja, hogy *wysoko, nizko* lehetnek régi egyes köznemű accusativusok vagy nominativusok! l. 142. l., és ha, a mi még föltűnőbb, egy árva szóval sem igazolja ezt a kijelentését. LESKIEN egy helyen ezeket mondja: 'Von jedem Adjektiv kann der Akk. sing. neutr. auf -o, -je oder der Lok. sing. adverbial angewendet werden . . . . Oft sind vom selben Adjektiv beide Formen. Akkusativ und Lokativ, gebräuchlich' l. Grammatik der albulgarischen Sprache 156. s. k. l. Akár csak a magyar nyelvről beszélne! Igaz, hogy a szláv nyelvekben idővel az accusativus egyre több tért hódított, míg a magyarban a locativus használtabb, de néha még ma is találkozik a két nyelv használata (v. ö. *malo* és *kicsit*) és a magyar nyelvben is akadunk melléknévre, a melynek mindkét alakja határozó lehet: *nagyon* és *nagyt*. De hogy a nominativus is határozó lehet, nem is elvéve, hanem az esetek egy egész sorozatában, azt mégis jó lett volna valahogy megértetni velünk!

Egy különös állítás az is, hogy *my* 'mi' nem lehet a *ja* 'én' többes száma! Ez az állítás annyira meglepő, hogy ne mondjam bogaras, hogy idéznem kell a szerző szavait: 'Csak a *wy* [ti'] névmást lehet *ty* [te'] névmás többes számának tekinteni, minthogy jelenti a személyek többségét, 'akikhez szólunk, de épúgy jelenti második és harmadik személy vagy személyek által alkotott csoportot is, amelyhez a beszélő fordul; ellenben a *my* [mi'] nem jelenti néhány *ja* [én'] együtteségét, hanem csakis egy *én*-t és egy vagy több 2-ik vagy 3-ik személyt' l. 144. l. Szinte restelkedve bocsátkozom ennek az állításnak a cáfolatába, még pedig tisztán a mi nyelvünk alapján, mert e tekintetben nincs semmi különbség a magyar és a lengyel nyelv közt. Ha valakitől azt kérdem: *Hát ti jöttök-e?* És ő azt feleli rá: *Mi jörünk!* egy ember felel többek nevében, tehát az ilyenkor használt *mi* = én meg ők, de ilyenkor a

ti is = te meg ők; ellenben ha több előttem álló embertől kérdek: *Hát ti jöttök-e?* és ők valamennyien úgy felelnek: *Mi jövünk!* a *mi* = én meg én meg én stb., csak úgy mint a *ti* = te meg te meg te stb. — a *mi* tehát itt határozottan a beszélők többségét, több *én*-t jelent (oznacza zbiorowość kilku ja)!

Föltűnt nekem a szerzőnek egy harmadik állítása is. Azt mondja egyebek közt: A benemfejezett cselekvésű [úgynevezett *imperfectiv*] igék parancsoló módja azt jelenti, hogy a már folyó cselekvésnek tovább kell tartania, itt tehát a jelen és a múlt jelentése mutatkozik; a befejezett cselekvésű [*perfectio*] igék ezen alakja azt jelenti, hogy a cselekvést még csak meg kell kezdeni, itt tehát csak a jövő idő jelentése mutatkozik. „l. 160. l. Szó sincs róla! Egészen független attól, hogy a cselekvés folyik-e már vagy nem, az imperfectiv ige parancsoló módja csak úgy mint a perfectiv igéé csak a jövőre való utalást tartalmazza. Ha a gyerek unalmában nem tudja, mit tegyen, és mamáját kérdi, mihez fogjon, a mama azt mondhatja neki: *pisz* albo *czytaj* coś, írd vagy olvass valamit!”, tehát a benemfejezett cselekvésű igének a parancsoló módja tisztára a jövő időre czélozhat és az általa jelölt cselekvésnek koránt sem kell már előbb is folynia. És megfordítva, a befejezett cselekvésű ige parancsoló módja ép úgy használható akkor is, ha a cselekvés már javában folyik is, fontos csak az, hogy a cselekvést befejezettnek képzelje a beszélő. A varsói szótár p. o. OSSOLINSZKI JÓZSEF műveiből a következő mondatot idézi *dopisać* alatt: *Dopisz* do tych wydatków i podróże. „Írd e kiadásokhoz az útiköltségeket is!”, azonkívül a *dopisać* egyebek közt azt is jelenti „az írást befejezni vagy bizonyos határig valamit megírni”, az ilyen jelentésben használt *dopisz* tehát okvetlenül már előbbfolyt írást tételez föl. A szerző tévedése nyilván összefügg azzal, hogy a perfectiv és imperfectiv igéknek egymáshoz való viszonyát nem gondolta kellően át és tételét nem elegendő számú példára építette föl.

Gondosabb megint a praepositíók és kötőszócskák tárgyalása. l. 175—180. l. és 180—186. l.

Ugyanattól a szerzőtől származik a 12. fejezet is (189—225. l.), amely a mondatok szerkezetéről szól; ebből figyelemre méltó a segédige eredeti jelentésének elhalványulásáról és a nomen predicativumról szóló rövid fejtegetés, l. 193. l., meg az alanytalan mondatok szintén egészen rövidke tárgyalása, l. 205 s k. l.

A 13. fejezet a lengyel versenről írt szakszerű és érdekes cikkben (írta ROWIŃSKI MIHÁLY. 226—237. l.) a nyelvészt legfőkébb az érdekelheti, hogy a lengyel népköltészet nem ismeri a férfi-

rímet, mivel a lengyel nyelvben többtagú szóban a hangsúly mindig az utolsóelőtti szótagra esik, a verselés pedig, minthogy quantitas különbség nincs már, tisztán a hangsúlyon épült föl. Az idegenből átvett férfirim azután mégis a műköltészetben erős gyökeret vert és egészen jól beleilleszkedett a lengyel költészetbe, mivel sok az egytagú szó a nyelvben.

14. A lengyel nyelv dialektusai, írta NITSCH KÁZMÉR, 288—343. l.

Ez a nagy tanulmány az egész vállalat egy fénypontja. Kezdődik a kérdések gondosan összeállított irodalmával, amelyben NITSCH alapvető munkái előkelő helyet foglalnak el. A nyelvhatárok közül érdekes ránk nézve a Magyarországra benyúló vonal, l. 246. s k. l., amely nagy vonásokban a mellékelt térképen is látható; a nyelvkeveredés módja, különösen a cseh és a lengyel nyelvterület határán l. 250. l., általános nyelvészeti szempontból is érdekes; a szláv nyelvek szempontjából pedig fölötte érdekes az -*ę*-nek eldurvult -*em* kiejtése, amely az egész tót-morva nyelvhatáron hallható, érdekes azért, mert azt a kérdést veti föl, nem lehet-e részben idegen elem közbejöttére gondolnunk, ha tesszük a szlovén vagy bolgár területen helylyel-közel a régi nasalis hangzók megőrzését konstatálják a kutatók olyan esetekben, a mikor tényleg nyoma sincs nasalis hangzónak, hanem tiszta hangzót ejtenek rákövetkező nasalis mássalhangzóval. Lehetetlen rámutatni mind arra a finom megfigyelésre, a melyek végighúzódnak az egész értekezésen, csak egy apróságot akarok fölemlíteni, amelyet e folyóirat olvasói könnyebben megérthetnek, mivel e folyóiratban ugyancsak Nitsch egy munkájának megbeszélése közben szó volt már arról, hogy a lengyel nyelvben a hajdan hosszú hangzók zártabb hangzásúak voltak, l. Nyt. 3: 311 l., hisz a mai irodalmi nyelvben még ma is *é*-t, *ó*-t írnak, azaz eredetileg hosszú *é*, *ó*-t jelölnek, holott a beszédben rövid *i*-t, *u*-t ejtenek. A hosszú *a* is zártabb hanggá — *ā*-vá lett, de nem csak az irodalmi nyelvben, hanem a nyelvjárásokban is nagy területen elveszett a két *a* közt fennállt különbség és az illabialis *a* győzött. Egy pár faluban azonban a valamikor különböző kiejtésnek még egészen sajátos nyoma maradt: a rövid *a*-nak megfelelő *a*, mert bizonyos területen egy kicsikét *e* felé hajlott, az előtte álló gutturalist megtámadta, míg az *o* felé hajló hosszú *a* mása előtt a gutturalis érintetlenül maradt; igaz, eltűnt azóta a kétféle *a*, de a magasabb *a* hatása nem és azokban a falvakban ma azt mondják: dobra sóstra *ceka*, a jó nővér vár *ceka cekaje* ill. *čekaje* > *čekā*-ból keletkezett, vö. kisorosz *čekaje*),

daleka droga 'messze út' (vö. orosz *dalëkaja doroga* — *daleka*-ban a gutturalis után álló *a* *d*-ből lett és eredetileg hosszú, majd labialis volt, a *doroga* ban nem), *suza capka* 'száraz sapka' (vö. orosz *suchaja šapka*), *matka ceka* 'az anya vár' (vö. kisor. *matka čekaje*). N., a kinek nem kell sokat magyaráznia az olvasónak, ezt az érdekes jelenséget, jóval rövidebben intézi el, mintsem én tehettem, mindössze nem egészen 9 sorban, l. 264. l.

Érthető, de érdekes, hogy bizonyos jelenségek csak parasztfalvakban találhatók, nemes falvakban nem, l. mindjárt a következő lapon két helyen, azután p. o. 271. l.; máskor meg a szerző a vallást említi mint elválasztó mozzanatot, l. 266. és 273. l., a mi megint érthető dolog, mert a vallás gyakran összetartozó csoportot jelent. a mely esetleg más vidékre is kerülhet mint telep és így még jobban elszigetelhetődik, de azonfölül ilyen esetben más nyelvjárásterületről is származhatnak. Külön fölhívom a szakemberek figyelmét az orrhangzókról szóló 8. §-ra, az oláh nyelvvel foglalkozókat pedig a 10. §-ra, jelesen a *p'*, *f'*, *b'*, *v'* tovább fejlődésére.

A 11. §-nak mindjárt a legelején e különben kitünő dolgozat olvasása közben kicsit megakadtam. Idézem az egész első bekezdést magyar fordításban: Itt mindenekelőtt egy megmaradt, semmiféle más szláv nyelvben meg nem őrzött archaizmus: *šetem šodmi* mellett egész keleti Poroszországban, a marienburgi járásban (*na Malborskim*) és hébe-hóba még Stargard vidékén (*na pótnocnym Kociewiu*). A *šodmi* mellett álló éjszaki kasub *setmŭ* már magára vonta a kutatók figyelmét, a görög *ἐπτά-ἑβδομος*-szal állították össze és alighanem helyesen Mert ámbár Sziléziában akad *uožem šedem* hatása alatt, még sem valószínű, hogy itt az ellenkező kiegyenlítődés ment volna végbe: ez ellen tanuskodik a *t-s* alak előfordulása a legelszigeteltebb és azonfölül egymástól nyelvjárásilag egymástól annyira különböző területeken, hogy legalább 3 egymástól függetlenül működő processust kellene föltennünk: az analógiának a számneveknél való gyenge hatásáról tanuskodik a keletmazuri *šodmi* is, l. 274. s. k. l. Én készakarva szóhoz juttattam a szerzőt, hadd tűnjék ki, hogy milyen okokra hivatkozik egy annyira valószínűtlen állítás támogatására, de meg kell vallanom, hogy ezek nem győztek meg a véleményem szerint sokkal nyomósabb okokkal szemben, a melyek a mellett szólnak, hogy a *šetem*-féle alakok egészen új, analogiaszülte alakok. Hogy a többi szláv nyelvekben megfelelő alakok nem találhatók, azt már N. is mondja, de mondhatta volna azt is, hogy a többi szláv nyelvekben egyedül és a magában a lengyel nyelvben is többnyire mutakozó alakok a legszebb összhangban állanak azzal a ténnyel, hogy 5—10-ig a régi tőszámnevek a szláv

nyelvekben különben nyom nélkül elvesztek. Az óbg. *sedmъ* nem felelhet meg a N.-től említett görög *ἐπτά*-nak, a mely *septm*-ből lett, vö. latin *septem*, annak a szláv nyelvekben **setъ* felelt volna meg (vö. *μητέρα*, lat. *matrem*: óbg. *materъ*. *θυγατέρα*: *dъsterъ*), csakúgy mint a *πέντε* lat. *quinque*-nek sem *petъ* felelne meg hanem **peče*! Azután nem is ragoznák ezeket a tőszámneveket az óbolgárban úgy mint az *i*-tővű nőnemű főneveket, a mellette álló főnév nem volna vele birtokos viszonyban, tehát nem állana többes genitivusban, hanem mint annak jelzett szava többes nominativusban. Az általános és véleményem szerint egyedül lehetséges fölfogást bemutatom LESKIEIN világos rövid fejtegetésében, mások véleményére egyszerűen utalok. I. azt mondja: Die Zahlen von 5—9 sind feminine Substantive, *i*- Stämme, und flektieren genau wie *kostъ* (s. § 93.), z. B. *petъ peti peti petъ petъja petr*. Es sind unursprüngliche Bildungen, abgeleitet (wie die Abstracta auf -ъ von Adjektive, z. B. *zъlъ* zu *zъlъ*, s. § 70. A 3) von der Ordinalzahlen *petъ šestъ* usw., bedeuten also eigentlich «Fünftheit» usw., vgl. *πεντάς*. Da sie Substantiva sind, steht der gezählte Gegenstand bei ihnen im Gen. pl., z. B. *petъ ženъ* fünf Frauen.

3. *desetъ* ist Substantiv = *dezás*, eigentlich Fenininum, doch wird es z. T. als Mask. behandelt. I. Gramm. d. altbg. Sprache 149. I. és vö. MEILLET *Études* 280 és Rocznik Slaw. 3:166, BRUGMANN Kurze vgl. Gramm. 368 és Grundr. II² 2. r. 22. I, VONDRÁK Vgl. Gr 1:480. Hogy ezeknek a képzéseknek kiinduló pontja mi volt, az szláv szempontból legalább a mi kérdésünkre közömbös, a szlávtságban tényleg a tőszámnév alakja mindenütt függ a sorszámnév alakjától. Ennek föltüntetésére csak egy különösen világos példát hozok föl: Igaz hogy az óbg. *petъ* öt, a mely substantivum és a mint a constructiója is mutatja, tulajdonkép „ötösséget” jelent, de azért nagy tévedés volna, ha azt hinnők, hogy a látszólag neki szépen megfelelő és gyakran vele szembe állított óind *panktiъ* „Pentade” képzéssel egyszerűen azonosítható volna. Ennek bizony az óbg.-ban csakis **peštъ* felelhetne meg, csak úgy mint egy **noktis*-nek (vö. litv. *naktis*) az óbg.-ban szabályosan *noštъ* „Nacht” felel meg, a *petъ* 5 csakis a *petъ* 5-ik sorszám névvel kapcsolatlan érthető meg és épúgy a *sedmъ* 7 a *sedmъ* 7-ikből az *osmъ* 8 az *osmъ* 8-ikből stb. A lengyel *siedm* (*siedem*) 7 sem szakítható el a *siódmy* 7-iktől és az itt-ott föltöltő t-s alak csakis az egész nagy kapcsolatban érthető meg helyesen, minthogy pedig e szerint régi nem lehet, nincs más mód, mint a zöngetlen t-t a 7-re következő 8 (l. *osm*) hatásának betudni. Hisz NITSCH maga rámutat arra, hogy ilyen hatás lehetséges, Sziléziában a

8 a 7 hatása alatt zöngés mássalhangzóval hangzik: *uożem*, de különben is a legkülönbözőbb nyelvekben tapasztaljuk, hogy egymás mellett álló számnevek könnyen hatnak egymásra, a hatás pedig mindkét irányban lehetséges.

E kitérés után sietek a szép értekezés végére, csak még egy pár apróságra hívom föl az olvasó figyelmét. A 297. l. a nőnemű *a*-töví főneveknek különben egymástól élesen különböző nom. és acc. sg. (*a: e*) egyes helyeken, a hol *e* nasalis *ā*-nak hangzik, de a szó végén, úgy mint különben nagy területen jórészt a műveltek nyelvében is, már nem nasalis, összeesett, így keletkeztek azután mondatok mint *widza ta koza* (= *widzę tę kozę* 'látom a kecskét', a melyben a tárgy-eset az alanyesettől már nem különbözik. Ez a lengyel nyelvben elszigetelt eset a bolgár nyelvben észlelhető hasonló okon alapuló de sokkal nagyobb horderejű folyamatra emlékeztett, a mely a keleti nyelvjárásban a nőnemű *a*-töví főnevek egyes nominativusát jóformán egészen elsöpörte. Érdekes, de fájdalom, nagyon rövid a 21. fejezet. l. 303—305. l., a mely arról szól, hogy foglalkozás szerint, a környezet következtében, de idegen hatás miatt is a szókincs vidékek szerint különböző lehet, ámbár nagyjában az egész lengyel nyelvterületen a szókincs is, a szók jelentése is egységes. Az értekezés végén egy az áttekintést megkönnyítő térképet találunk, a 341. lapon pedig egy a hangtani jelenségek határait föltüntető rajzot.

Ezzel azután véget is ér voltaképp a lengyel nyelv és történetének bemutatása, mert a mi még következik, azt a szerzők nem tudták szerves összekötésbe hozni a főmunkával, a mint már ROZWADOSKY is jelezte ismertetésében, l. ROCZNIK Slaw. 7:149. l. Csak röviden említém, hogy mit találunk még ebben a kötetben.

15. Az orosz nyelvek külső története

a régi lengyel állam területén, írta PTASZYCKI SZANISZLÓ 344—365. l.

16. A balti nyelvek, írta ROZWADOWSKI JÁNOS 366—386. l.

17. A német nyelvjárások lengyel földön,

írta KLECZKOWSKI ÁDÁM, 387—394. l.

A német nyelvjárásoknak a lengyel nyelvre gyakorolt hatásáról a szerző mindössze másfél lapon szól, talán mert BRÜCKNER értekezésétől várta e fontos kérdés megoldását, v. ö. Nyt. 5. 304. l.★)

---

*) Azon a lapon, alulról 18. s., A lengyel nyelv h. A lengyel irodalom olvasandó!

18. A zsidó zsargon lengyel földön, írta WILLER JAKAB, 395—424. l.

A zsargonnak egy teljes, tudományos nyelvtana, a mely különösen a germanistákra nézve érdekes. Egyébiránt a szerzőnek maga a zsargon lemergi válfaja az anyanyelve, l. 401. l.

19. A héber nyelv Lengyelországban, írta SCHORR MÓZES, 425—488. l.

Egy elejétől végig érdekes cikk azokról a törekvésekről, a melyek arra irányultak, hogy a héber nyelvet irodalmi nyelv, még pedig a modern követelményeknek is megfelelő irodalmi nyelv, fejlesszék.

20. A tatár nyelv, LOS JÁNOS, 439—444. l.

A cikket másnak kellett volna írnia, de a politikai viszonyok abban megakadályozták, így nem szabad nagyon fónakadni, hogy L. mindjárt az első mondatban kicsit különösen jellemzi az „aglutináló” nyelveket, a melyekhez a tatár is tartozik.

21. A lívek és észtek nyelve, írta OJANSUN H., 445—448. l.**22. lengyel földön használt oláh nyelvjárás,**

írta WEDKIEWICZ SZANISZLÓ. 449—451. l.

Csak 3 lap, mégis tanulságos; egyébiránt az oláh nyelv maga, nem maradt meg, csak egy pár a lengyelbe és ki-oroszba került szóból lehet egyet-mást a nyelv mivoltára következtetni, p. o. a szerző szerint azt, hogy rotacizáló nyelvjárás volt!

23. A lengyel őrmények nyelve, írta GAWROŃSKI ANDRÁS, 452—455. l.

Az időközben kitört háború miatt a szerző nem férhetett a forrásokhoz, egyébiránt a nyelvről magáról nem is szól, csak külső viszonyairól, mert a nyelv maga többnyire már kihalt.

24. A cigány nyelv és a cigányok Lengyelországban,

írták ERSTREICHER SZANISZLÓ és ROZWADOWSKI JÁNOS, 456—461. l.

E. a cigányok sorsáról és néprajzi vonásairól ír, R. a lengyel cigányok nyelvének hovátartozásáról. A mindössze 5 lapból álló közleményben a két szerző közt egy lényeges pontban ellenmondás mutatkozik: E. valószínűnek tartja, hogy a cigányok ugyanabból az irány-

ból jöttek lengyel földre, mint az oláhok: Romániából, Erdélyből, a Bukovinából, l. 457, míg R. azt mondja, hogy nagyon is igaza lehet MIKLOSICHNAK, hogy a cigányok Németországból kerültek a lengyelekhez, l. 461. l. Érdekes R. minden tekintetben szakszerű fejtegetéseiben az a közlés, hogy Krakóban becses kézirati anyag van, a melynek közzétételét már meg is kezdték.

25. Titkos nyelvek, írta ULASZYN HENRIK, 462—466. l.

A nagy munka végén egy, úgy látszik nagyon pontosan készült, terjedelmes számotutatót találunk, 467—545. l.

ASBÓTH OSZKÁR.

K. Meister, Lateinisch-griechische Eigennamen. Heft I.: Altitalische und römische Eigennamen. Teubner, Leipzig u. Berlin, 1916. VIII+132 l. 4·80 m.

A munka hét nyelvtudományi értekezés az ó-italiai és római tulajdonnevek köréből. Szerző e művében W. SCHULZE nyomdokaiba lép, a kinek *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen* cz. epochális munkája (Berlin, 1904) nagyszabású illusztrálása volt a lat. tulajdonnevek nyelvtörténeti fontosságának. Tulajdonnevekben gyakorta régibb vagy allophyl népek szókinése van megőrizve s idegen eredetű tulajdonnevek visszaadásának módja intern nyelvi sajátosságok felismerésére, gyakran keltezésére is vezethet.

Az egyes értekezések vázlata a hozzájuk fűzött észrevételekkel együtt a következő.

I. Anio und Nerio (1-41).

Anio: *Aniēn-* és *Nerio*: *Neriēn-* táblaut tekintetében az egész latinságban páratlanul állanak. MEILLET [MSS. XIV. 479] s utána ERNOUT [Hist. Formenlehre des Lat. 8] ősidg. *-ēn ōn-* paradigma maradványait látták bennük. De ily ősidg. paradigmának egyebütt sehol semmi nyoma. Dialektikus eredetű flexio — tekintettel arra, hogy az itáliai dialektusokban *-ēn-* sehol sem jelentkezik, — alig valószínű. Szerző *Anio* flexiójának irodalmi hagyományozását vizsgálva mindenek előtt megállapítja, hogy a hivatalos, tehát legőszerűbb, nyelvben és a műprózában az *Anio*: *Aniēn-* flexio csaknem kizárólag használatos, minél fogva az *Aniēn* nom. sg. csak az obl. casusok, viszont az *Aniōn-* tőforma csak az *Anio* nom. sg. analogiája lehet. Az *Aniēn-* tő *e* vokálisa Gellius szerint, a kit a modern grammatika is követ, hosszú volna,

de egy valószínűleg Diocletianus korából való grammatikai értekezés szerzője szerint rövid. — E sajátságos viszonyokra *Nerio* paradigmája vet fényt. *Nerio* Gellius szerint ‚virtus, fortitudo‘ jelentésű sabin szó [cf. osc. - umb. *ner-* ‚vir, princeps‘: ói. *nár-*, gör. *ἀνὴρ*], a melynek obl. causai a *Nerien-* töből valók. A *Nerien-* tö második *e* eleme Gellius szerint hosszú volna, de éppen a nála idézett régibb poet. helyek szerint rövid volt. Eszerint a *Neriën-* tőforma az eredeti s ez grammatikailag szépen magyarázható is, a mennyiben *Nerio* : *Neriënis* éppen olyan paradigma mint lat. *homo* : *hominis* [az abl. casusok hangbeli discrepantiájához v. ö. *pietās* : *novitās* etc.]. Ennek alapján feltehető, hogy *Anio* : *Aniën-* volt az eredeti paradigma.

Az egész feltevés igen ötletes, de mégsem elég meggyőző. A *Neriën-* tőforma a felhozott poet. citatumokkal nincsen eléggé biztosítva, mert pl. a plautusi helyen, mint a szerző is megállapítja, a quantitás nem határozható meg s mert az Ennius-féle verskezdő *Nerienem* nagyon is lehet *Neriënem* — annál inkább, mert a szerző olvasta *Neriënem* egy tőle perhorreskált **nēr-* tőforma felvételére vezethetne. Ez a **nēr-* tőforma különben szerző nézete ellenére szüneten lehetséges, mint ezt az osc. nom. sg. *niir* i. e. *nír* < **nēr* mutatja. Ez az oscus forma bizonynyal nem hamis olvasás és kiegészítés, mint a szerző akarja, mert több ízben is előfordul [L. Buck, A Grammar of Oscan and Umbrian. 320] s első sorban, mert másféle nom. sg. el sem képzelhető: *niir* < **nēr* oly képzés, mint *patir* < **patēr* s *niir* : *nerum* oly flexió mint ói. ved. *nú* : *narām*. — Az a feltevés, hogy *Aniën-* a primär, *Aniën-* a secundär tőforma, épp olyan aggályos, mert a szó flexiójában és derivatumaiban csakis *Aniën-* lép föl [cf. lat. acc. *Aniënem* etc. *Aniënsis*, *Aniënnus*, gör. gen. *Ἀνιήντος*, acc. *Ἀνιήντα* *Ἀνιήτα* etc.], míg az *Aniën-* tö csak egy késői grammatikus armatúrájából való.

Az *Aniën-* tőforma eredetiségével, a mennyire megítélhetem, nem ellenkeznék szerzőnek az a szellemes föltevése, hogy a szó görög flexiója [*Ἀνιήντος*, *Ἀνιήντα*] egy lat. **Aniëns* alakra utal, a mely az *Aniënnus* adjectivummal egyetemben egy oscus paradigma tagja volt, v. ö. egyrészt o. nom. sg. *Bantins* ‚Bantinus‘ és másrészt acc. sg. *húrtúm*, abl. *sakaraklúd* etc. **Aniëns* természetesen *prūdēns sedēns* etc. hatása alatt jutott az *-nt-* flexióhoz. Hasonló eredetűek voltak más itáliai lokális adjectivumok, mint *Fūcēns* [*Fūcinus*], *Picēns* [*Picēnum*] etc. — Ez a magyarázat bizonynyal helyes. Mellette szól a plautusi (osculus eredetű!) *Campāns* [*Campānus*] és lat. *damnās* [*damnātus*], valamint esetleg *vehemēns* < **vehemenos* és *clēmēns* < **clejemenos* [Osthoff, AfL. IV. 463].

Szintén ötletes, de merész a Cn. Gellius annalistánál előforduló *Neria* voc. magyarázata. Szerző szerint *Nerio* az oscusban nem volt *n*-tő [nom. *Neriuſ, gen. *Nerineis, cf. o. nom. *úttiuf*, gen. *tangi-neis*], hanem *ā*-tő: nom. *Nerio*, gen. *Nerias [cf. o. nom. *touto*, gen. *eituas*], s a *Neria* alak ezen *ā*-tő sabin vocativusa [cf. umb. *Tursa*, *Jovia* etc.] — Ez magában véve nem volna lehetetlen, de ha a felételezett *neriā-tő, a mint a szerző véli, a latinban is megvolt [cf. *neriōsus*: *neria = *glōriōsus*: *glōria*], akkor mért ne lehetne *Neria* genuin latin paradigma tagja? Sőt ebben az esetben *Nerio* is köz-italiai *n*-tő lehetett, mert hiszen úgy áll a *neriā-tő mellett, mint pl. lat. *Asellio*: *Asellius*, *Rūfio*: *Rūfius*, *Cūrio*: *Cūrius* etc., resp. mint *cūrio*: *cūria*, *centūrio*: *centūria* etc. — Egészen elfogadható azonban a szerzőnek az a feltevése, hogy az itáliai *o*-város és folyó-nevek eredetileg oscus-umber *ā*-tövek voltak, v. ö. *Verrugo*: *Ῥερρουχαν i. e. *Verrugam, *Frusino*: *Frusinātēs* etc.

II. Lūca bōs und Verwandtes (42—51).

Lūca szerző szerint voltaképpen *Lūcā* s ennek eredetibb alakja a Cornelius és Virgilius commentárjaiban előforduló *Lūcās*, a melynek csak orthographiai variánsa [cf. ólat. *Cornēlio*: *Cornēlios*]. A *Lūca* és *Lūcās* dublettek egy még régibb *Lūcāns alakra vezethetők vissza mert *n* + *s* csoportban az *n* elhagyása az ólatinban nem ritkaság [cf. *scies*, *arquitenes* etc.] Ez a postulált *Lūcāns nem volna más mint egy oscus nom. sg. *Lūrkāns [nem *Lūrkanaz! p. 130] s ez oscus szónak más casusai [pl. acc. sg. *Lūrkānom] alapján a lat. *Lūcānus* jött volna létre. A szerző nézete szerint tehát *Lūcā(s)*: *Lūcānus* = *Aniēns: *Aniēnus* [l. főlebb, p. 3...]. De ez a párhuzam aligha áll helyt, mert a mint a szerző alább [p. 130] maga mondja — „sonst ist *-ns* freilich nicht abgebröckelt“ — v. ö. egyrészt *Campāns* < *Campānos s esetleg *rehemēns* < *rehemenos és *clēmēns* < *cleiēmenos [l. főlebb p. 75] s másrészt acc. plur. *equās* < *equans [cf. o. *viāss*, u. *uitlaf*, kret. gör. *τιμίνς*]. Azonkívül a *Lūcās* nom. sg. csak grammatikusok adatain alapul s a szerző nézete ellenére könnyen lehet a naeviusi *Lūcam bovem* alapján történt archaisáló reconstructio oly alakok mintájára, mint ólat. *hosticapās*, *pāricīdās* [LINDSAY, Festus, 91, 247]. Végül az sem olyan bizonyos, hogy *bōs Lūca* csakugyan a *bōs Lūcānus*, a mennyiben pl. BÜCHELER [Rhein. Mus. XL. 149] nyomán még mindig számba jöhetne *bōs lūca*, weisse Kuh: *lūca* ősitáliai **louko/ā* < idg. *leuqo ā- [cf. gör. *λευχός*] alakra mehetne vissza vagy akár directe a kölcsönzött gör. *λευχός* lehetne. SCHRADER [Reallex. 181] szerint persze a fehér elefánt oly ritkaság, hogy elnevezés kiinduló-

pontjául aligha szolgálhatott. De a fehér elefánt — a mint ezt a horatiusi *elephāns albus* mutatja — minden esetre ismeretes volt Itáliában s így könnyen lehetett egy *accidentális* elnevezés kiindulópontja. Bármint álljon ez a kérdés, szerző thesise hangtani szempontból felette aggályos. Mutatis mutandis ugyanez áll a többi felsorolt szavakról: *Alba* < *Albāns, *Messāla* < *Messānāns [!] etc.

III. Sabo, Safo und Verwandtes (51–52).

A mai Savone folyó régibb alakjai közül *Safo* az *osculus*, *Savo* a vulg. lat. alak, a mely helyett Pliniusnál a postulálandó class. *Sabo* irandó [cf. *Rufrius* : *Rubrius Alfius* : *Albius*].

A vulgär *v* < *b* [i. e. *b* < *b*, l. SOMMER, Hb². 198 etc.] hangváltozás megvilágítja az *apexabo apexao* és *longavo longao* szók hangviszonyait. *Apexabo* valószínűleg „umgekehrte Schreibung“ *apexavo helyett, mint ezt *langavo* mutatja, s a *v*- nélküli alakok úgy állanak mellettük mint pl. vulg. *paor* : *pavor* etc. [SOMMER, l. c. 163–164]. A két szó suffixumának idegenszerűsége miatt bizonyynyal kölcsönző valószínűleg a keltából, cf. gall. *Anavoni aviae* [HOLDER, Altkelt. Sprachsch. I. [36] vagy esetleg az etruskból cf. *Accharo* [SCHULZE, Lat. EN. 409]. — Az idézett szók személynév-képzések ugyan, de a szerző thesise helyt állhat, mert a keltában hasonló hangalkatú appellativumok is vannak, cf. *ultravon- „Pflegevater“, *kanavon- „catulus“ etc. [STOKES, Urkelt. Sprachsch. 21, 68 etc.].

IV. Thybris [53–75]

Inkább philologiai kutatás, a melynek tárgya a Tiberis nevei: *Tiberis*, *Tiberinus* és poet. *Thybris*. A nyelvi problémát már SCHULZE megoldotta, a mennyiben kimutatta, hogy a folyó eredeti neve *Thybris* és az etruskból való [l. c. 247. 582]. De a szónak görög orthographiája és flexiója arra utal, hogy Vergilius, a ki e szót a római irodalomba behozta. görög forrásból merített, még pedig a sybillai saecularis oraculumból. A sibyllai litteraturába pedig a szó onnan jutott be, a hol az italiai sibylla otthon volt: Cumae városából, a hol *Θύβρις* még a campaniai etrusk uralom ideje óta a nép ajkán vagy mint a papi nyelv „fossil“ maradványa tartotta magát. A hypothesis igen megvesztegető.

V. Vel Vibe [76–80].

Vel ... *Vibe* — egy Festusnál megőrzött Naevius-féle versben *Vel Veiens regem salutem* (cod. *saltant*) *Vibe* (cod. *Vibae*) *Albanum Amulium* [l. LINDSAY, Fest. 334] — etrusk-latin nyelvkeveredés em-

léke. Szerző megállapítása szerint *Vibe* [etr. *Vipe* = lat. *Vibius*] lat. orthographiájú és etrusk casus suffixummal bíró gentili-cium [szerző-nél tévedésből: praenomen], a *Vel* praenomen pedig nem más mint az etr. *Vel*, a mely hangalkata miatt egyébként nem tudott a római latinságban gyökeret verni. A praenomen és nomen szétválasztása poet. licentia, cf. *O Tite tute Tati* [Enn.] etc. Azt a feltűnő jelent-séget, hogy *Vel Vibe* végződése a gör. kölcsönszóknál uralkodó szokással ellentetben — nincsen latinizálva, a szerző abból magya-rázza, hogy a hannibali háború idejében az etrusk nyelv még be-folyásosabb volt a görög-nél. — Ez a feltevés az időköz rövidsége elle-nére nagyon is lehetséges és a szerző thesise, ha stricte nem is bizonyítható, igen plausibilis. A *Vel* szóban már LINDSAY [l. c. 335] tulajdonnevet keresett.

VI. Zur Geschichte des römischen Gentilnomens [81 112].

A római nomen gentili-cium eredetileg kézzelfoghatólag és el-ismerten *-(i)io-* képzős adjectivum volt, a mint az *-(i)io-* képző más idg. nyelvekben is fellép mint patronymica etc. képzője, cf. ói. *Túgrya-Taugrya-*: *Túgra-*, óp. *Hazāmanišiya-*: *Hazāmaniš-*, *Τελαμώνιος*: *Τελαμών* [l. SCHULZE, l. c. 510. BRUGMANN, Grr. II. 1². 60³ etc.]. Cicero és a későbbiek nyelvében azonban a gentili-cium már sub-stantivum — oly kapcsolatok kivételével mint *mēnsis Jūlius*, *lēx Jūlia*, *forum Jūlium* etc, a melyekben az eredeti használatnak megfelelőleg még adjectivum. Kellett tehát oly periodusnak lenni, a melyben a régi adjectivikus és az új substantivikus functio konkurrált egymással. A szerző már most terjedelmes anyaggyűjtemény alapján arra az eredményre jut, hogy a metamorphosis a pún háborúktól a Gracchusok koráig terjedő időkben [Kr. e. 3—2. sz.] ment végbe. SCHULZE ugyan [l. c. 512] a *via Appia* és *aqua Appia* kifejezések alapján azt vélte, hogy a praenomen és gentili-cium közti különbséget már a nagynevű Appius Claudius censorsága idejében [Kr. e. 312] nem érezték elég erősen és világosan, a miből az következne, hogy a szóban forgó functionális különbség felső határa a Kr. e. 4. sz. vége. A szerző azonban — bizonyynyal helyesen — azt hiszi, hogy az említett praenomenes kifejezések későbbi időkből valók, mert csak oly gentili-ciumos kifejezések analogiája lehetnek, mint *via Flāminia* [Kr. e. 220], *aqua Marcia* [Kr. e. 144].

Ez eredmény segélyével megoldható a gentili-cium állítólagos duális alakja. A class. latinság idejében tudvalévóleg egy gensnek több egymás mellett említett tagja a respectiv praenomenekkel és a gentili-cium plurálisával van jelölve, pl. *C. L. Caesares*, *Gai et Iuci*

Caesarum. Már most néhány ólatin feliraton *o*-tövé gentili-ciumok ily eseiben *-o* végzetet tüntetnek föl, pl. *M. C. Pomplio*, *Q. K. Cestio*, *T. C. Vomanio* [SCHULZE, l. c. 118. DIEHL, Altlat. Inschr.² 10, 71, 72, 193]. Ezen *-o* végű alakokban ERNOUT [MSL. XIII, 346] idg. **-ös* végű plurálist keresett, a minő pl. osc. *Núvlanús*, ói. *vřkãh* etc., mások idg. **-ō* végű duálist láttak bennük, a minő lat. *duo ambō*, gör. *ἴππω*, ói. *ášvā* etc. [SCHULZE, l. c. 117. SCHWYZER, IF. XIV. 31. DIEHL, l. c. 78. BRUGMANN, KVG. 388, cf. Grr. II. 2. 197—458. STOLZ, Lat. Gr.⁴ 172—173. SOMMER, Hb.² 348 etc.]. A szerző mind a két nézetet elutasítva azt a már szintén felmerült nézetet védi, hogy a szóban forgó alakok *-ō(s)* végű singuláris nominativusok, s ezt azzal indokolja, hogy két praenomenhez tartozó gentili-cium későbbi írók műveiben is nem egyszer singulárisban áll, v. ö. pl. *Sp. et L. Papirius* [Liv.] etc., a mi bizonynyal nem elhanyagolható corruptela. A class. latinságban persze uralkodó szabály, hogy két praenomenhez tartozó gentili-cium plurálisban áll, de ha a gentili-cium csak a Kr. e. 3. és 2. sz. folyamán lett adjectivumból substantivummá, akkor ez a szabály az archaikus latinságban még nem létezhetett. E postulatum összhangban van azzal a syntaktikai ténnyel, hogy ha két substantivumnak közös appositíója v. attribútuma van, akkor az appositíóként utánhelyezett substantivum csaknem kivétel nélkül plurálisban áll [*E. Scipio et D. Brutus consules*], ellenben attribútumként utánhelyezett adjectivum singulárisban [*senatus populusque Romanus*]. Ennek oka az, hogy a substantivumnál az értelem világossága jobbra követeli a plurálist (különben az appositio csak a legközelebbi substantivumra volna vonatkoztatható), a mi az adjectivumnál rendesen nem szükséges. Eszerint két praenomenhez tartozó gentili-cium Cicero idejében és később plurálisban állott, mert akkor már substantivum volt, korábban azonban singulárisba is kerülhetett, mert még adjectivum volt. *M. C. Pomplio* tehát és társaik, a kik a három pún háború ideje körül éltek, *M. C. Pomp(i)lio(s)* etc. voltak. A Livius-féle *Sp. et L. Papirius* etc. archaikus forrásból ered (csak a betoldott *et conjunctiv*-al modernizálva), míg a Cicero, Sallustius és Suetonius műveiben előforduló hasonló kapcsolatok pseudo — archaizmusok. — Mindez igen valószínűen hangzik. Az a SOMMER-féle kifogás, hogy a két praenomen a 3. plur. verbummal kapcsolatban a *Pomplio* < *Pomplios* nom. sg. ellen szól [Hb.² 348], bizonynyal nem áll helyt.

Ha *Pomplio* és társai nom. singulárisok, akkor felette meggyöngül az a WACKERNAGEL-féle thesis [KZ. XLIII. 295], hogy umb. *veiro* [pequo] duális. Szerző szerint *veiro* a várható **veirof* helyett a rokonértelmű neutrumok befolyása volna. Lehetséges azonban az is,

hogy finális *-f* az umberben oly gyöngé hangú spirans volt, hogy az írásban el is maradhatott [Buck, A Grammar of Oscan and Umbrian. 72], cf. *vitluf*: *uitlu*, *vitlaj*: *uitla* etc.

VII. Die Dioskuren im Lateinischen [113—127].

A *Pomplio*-típusú duálisok kiküszöbölésével összefüggő téma. Mai feltevés szerint a *Castorēs*, *Castor* et *Pollux* alak plurális reflexe volna oly elliptikus duális alakoknak, mint ói. *mitrá*, *Mitra* és *Varuna* etc. [SCHWYZER, IF. XIV. 28. BRUGMANN, Gr. II. 2. 438 etc.]. De mivel *Castorēs* csak a császárkorban lép föl, lehetetlen, hogy ősidg. typus folytatása volna, s mivel továbbá a *κῆστορες duális alak a görögben nincsen meg, görög duális átalakítására sem lehet gondolni. Mivel végül a *κῆστορες plurális alak, a melylyel WACKERNAGEL [KZ. XXIII. 302] operált, a görögségben szintén kimutathatatlan, azért nincs más hátra, mint a lat. *Castorēs* számára intern latin genesist feltételezni. A latinban ugyanis nem ritkán egy név vagy szó van elliptikusan használva, a hol egy másik az összefüggésből könnyen kiegészíthető, v. ö. pl. *vestras*, *Eure*, *domos* [Verg. Aen. I. 140: Neptunus Eurushoz és Zephyroshoz] etc. Ily elliptikus singuláris a plautusi *aedēs Castoris*, a melyet csak későbbben vált föl *aedēs Castorum* (Plin.) etc. — *Cererēs* ha csakugyan a. m. *Ceres* et *Proserpina*, a *Castorēs* színvonalán áll, vagy ha afrikai istennők lappanganak benne, akkor olyasmi mint a felsőitáliai *Jünönēs*, mely a kelta *Mātrēs* v. *Mātrōnae* analogiájára támadt. — Mindez igen tet-szetős, de kevésbé valószínű, hogy a *frātrēs*, *frater* et *soror*, és *patrēs*, *pater* et *mater* appellativumok alak és jelentés tekintetében *Castorēs* másai. Legalább is a *patrēs* plurális *Vorfahren* értelemben minden esetre ősidg. elliptikus plurális [cf. ói. *pitárah*, gör. *πατέρες*], a mely — mivel mellette M. *parentēs* állott [szerző nézete ellenére kétségkívül *pario* származéka, cf. gör. *οἱ πατέρες*] — könnyen juthatott az *Eltern* jelentéshez [cf. Plat. *πατέρες*], s e *patrēs* analogiája lehet *frātrēs* [cf. BRUGMANN, Gr. II. 2. 447], sőt *Castores* s esetleg *Cererēs* is. Igen feltűnő volna ha — a mint a szerző akarja — *Castorēs* csakugyan régebb volna mint *patrēs*, *Eltern*. Ha *patrēs*, *Eltern* későn (Ovidiusnál) lép is föl, mint vulgarizmus [cf. spanyol *los padres*] sokkal régebb lehet. Ez az ellenvetés természetesen nem érinti azt a főeredményt, hogy *Castorēs*, resp. *Cererēs* minden valószínűség szerint nem régi ősidg. duálisoknak plurális reflexei.

A munka a legkomolyabb figyelemre méltó s fölötte kíváncsi, hogy a plautusi nevekkal foglalkozó második része minél előbb napvilágot lásson.

SCHMIDT JÓZSEF.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben.....	1,6C
— Szláv jövevényszavaink I.....	2.-
— A j > gy változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelv-járásokban.....	1,20
Bálint Gábor. Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3. füzet. Egy-egy füzet.....	2.-
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr.....	—40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai.....	—20
— Nyelvünk újabb fejlődése.....	—40
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat.....	—60
— A mondat dualismusa.....	1,20
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra.....	—80
— Szórend és accentus.....	—80
Budenz József. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről.....	—30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet.....	4,80
— Egy kis viszhang Vámbéry Armin úr válaszára, vagyis •A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet• czimű II. értekezésére.....	—40
— Erdel- és hegyi-cseremiszt szótár. (Vocabularium cseremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremiszt szógyűjteményéből és az Ujtestamentom cseremiszt fordításából.....	1.-
— Moksa- és erza-mordvin nyelvtan.....	1.-
Calepinus latin-magyar szótára. Kiadta Melich János.....	10.-
Coelius (Bánffy) Gergely. Szent Agoston reguláinak magyar fordítása (1537) kiadta Dézsi Lajos.....	2.-
Finály Henrik. A besztercei szöszedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. — Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kísérte és teljes számutatókat készített hozzá.....	4.-
Földi János magyar grammatikája. Közzéteszi Gulyás Károly.....	6.-
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metznzefi német nyelvjárás hangtana.....	1,50
Goldziher Ignác dr. A buddhismus hatása az iszlámra.....	—80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről.....	—20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál.....	—60
— A pogány arabok költészetének hagyománya.....	1,20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében.....	1.-
Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről.....	—40
Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben.....	—80
Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyűjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyűjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta.....	6.-
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szó-jegyzékkel.....	3,20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján.....	6.-
— A számlálás módja és az év hónapjai.....	—40
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve.....	1,20
Joannovics György. Ertsük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében).....	—60
— Szórendi tanulmányok I. rész — 60, II. rész.....	—80
Komjáthy B. Epistolae Pauli lingua Hungarica donatae. Krakó 1533.....	6.-
Körösi Csoma Sándor emlékeztetere. Előadások. 1. szám. Gróf Kuun Géza: Ismereteink Tibetről.....	1,50
2. szám. Goldziher Ignác: A buddhismus hatása az iszlámra.....	—80
3. szám. Thury József. A középázsiai török nyelv ismertetései.....	—80
Kunos Ignác dr. Három karagöz-játék.....	2.-
— Kis-Azsia török dialektusairól.....	—90
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai) szövegét gyűjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta.....	3.-
— Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet.....	10.-
— és Munkácsy Bernát dr. A belviszonyragok használata a magyarban.....	1.-
Gróf Kuun Géza. A kunok nyelvéről és nemzetiségéről.....	—80
— A sémi magánhangzókról.....	75
— Adatok Krim történetéhez.....	40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit.....	10 —
Magyarországi Német Nyelvjárások. Szerk. Petz Gedeon. 1. Gedeon A. Az al-ó-meczenzefi német nyelvjárás hangtana.....	1850
2. Lindenschmidt Mihály: A verbászi német nyelvjárás.....	—90
3. Gréb Gyula: A szeptesi felföld német nyelvjárása.....	1,80
4. Hajnal Márton: Az isztiméri német nyelvjárás hangtana.....	1,20

Magyarországi Német Nyelvjárások. Szerk. Petz Gedeon. 5. Kräuter Ferencz :	
A niezkýfalvai német nyelvjárás hangtana	1.—
6. Schäfer Illés: A kalaznói nyelvjárás hangtana	1.20
7. Mráz Gusztáv: A dobsinai nyelvjárás	2.40
Mayr Aurél dr. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben	—20
— Az úgynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben	1.20
Mellich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Veress Ignác másolata felhasználásával közbeocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta	5.—
— Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai. (A középfrank nyelvjárás térképével)	1.20
— A brassói latin-magyar szótár-töredék	—60
— Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 1590-ből	3.—
— Révai Miklós nyelvtudománya	1.—
Molnár Albert. (Szenczei-) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással	9.—
Munkacsí Bernát. Árja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története	12.—
— Budenz József emlékezete	1.20
— Vogul népköltési gyűjtemény. I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	3.—
Kiegészítő füzet	6.—
II. kötet: Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
III. kötet: Medvénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	10.—
IV. kötet: Életképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medvénnapi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
— Votják népköltészeti hagyományok	4.—
— Votják szótár. 4 füzet	16.—
Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Guary-codex	2.—
Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex)	3.—
V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György	12.—
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Aron. Közzéteszi Volf György. Tartalma:	
IV. és V. kötet: Erdy-codex. Egy-egy kötet	4.—
VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex	4.—
IX. és X. kötet: Érsekújvári-codex. Egy-egy kötet	4.—
XI. kötet: Debreczeni-codex. — Gömöri-codex	4.—
XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex	4.—
XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex. Miskolczi-töredék	4.—
XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Batthyányi-codex. — Czech-codex	4.—
XV. kötet: Székelyudvarhelyi codex. — Guary-codex. — Nádor-codex. — Lázár Zelma-codex. — Birk-codex. — Piry-hártya.	6.—
Pesti Gábor. Wy Testamentum magyar nyelven	6.—
Révai Joan Nicolaus. Elaborator grammatica hungarica. Vol. III. Ed. Sigismundus Simonyi	6.—
Simonyi Zsigmond. A jelzők mondatana	5.—
Szegedi Gergely Énekeskönyve 1569-ből	5.—
Magyarország Történelmi Földrajza a Hunyadiak korában. Irta: Dr. Csánki Dezső. I. k. 1890. XII és 790 lap. Ára	14.—
II. k. 1894. VIII és 862 lap. Ára	14.—
III. k. 1897. VI és 698 lap. „	14.—
V. k. 1913. VIII és 973 lap. „	20.—

*Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában
Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.*

VI. kötet.

1916.

2. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1916.

**A szerkesztő lakása II., Bimbó-utca 28, hová a kéziratok
küldendők.**

TARTALOM.

	Lap
RUBINYI MÓZES: Hermann Paul	81
SCHMIDT JÓZSEF: Az idg. flexio genesisének problémája (Folytatás)...	86
PÁVEL AGOST: A legújabb vend irodalom nyelve (Vége)	102
BALASSA JÓZSEF: Beszéd gégefő nélkül	117

Ismertetések.

SCHMIDT JÓZSEF: A. MEILLET, Grammaire du vieux perse	127
ASBÓTH OSZKÁR: M. REŠETAR, Elementor Grammatik der serbischen (kroatischen) Sprache	136
KARL LAJOS: CH. BALLY, Le Langage et la Vie	158

Kisebb közlemények.

A. O.: Motoz	116
— — Haránga	126
— — Zsoltár	160

Folyóiratunk május és november 15-ikén jelenik meg. Egy kötet 4 ötíves füzetből áll s ára 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadóhivatalához czímezendő.

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

HERMANN PAUL.

— Hetvenedik születésnapja és nyugalomba vonulása alkalmából.*) —

Hányan, hányszor leírtuk ezt a nevet, melynél ragyogóbb alig van korunk nyelvtudományi irodalmában! S bár igazán egyetemes hatása csak egy művének lehetett, de ezé olyan mély s oly messze vivő volt, hogy most kell megragadni az alkalmat: tudományos arczképet festeni róla, most, hogy szellemi erejének frissességében, a német egyetemek rendszere szerint, visszavonul a katedráról, bizonyynyal nem «nyugalomba», hanem dolgozószobájába, zavartalanul tovább építeni munkáit. Ezúttal szabad, sőt kell is írni az élőről. Munkásságának köre, hatása már alig fog változni. S ha a szellemi és társadalmi közélet más nagy alakjainál sem mindig zavarja az élőnek hatása a kritikus hangját s nem várják meg a fájdalmas, az örök búcsúzás szomorú alkalmát, kétszeresen veszélytelen az ünneplés az objektív tudomány világában, hol egyetemes elismeréshez igazán csak az igaz érdem juthat. A mi mezőnkön lehetetlen a mondvá-

---

*) *Néhány biográfiai adat róla*: Született 1846. aug. 7-én Salbke-ban Magdeburg mellett. Tanult Berlinben és Lipcsében s 1874-ben a német filológiának rendkívüli tanára lett a breisgaui Freiburg egyetemén, hol 1877. rendes tanári tanszéket nyert. 1893 óta Münchenben egyetemi rendes tanár. Berlinben Steinthalnak, Lipcsében Zarnckenek hatása alatt tanult. A német rend szerint hetven éves korában visszavonul az egyetemi tanítás munkájából. A müncheni egyetemre utódjául Karl Kraus bécsi egyetemi tanárt hívták meg. Szintén német szokás szerint Paul a télen még egy féléven át előadást tart. Mintegy germanisztikai tevékenységének eredményeit fogja rendszeresen összefoglalni «Geschichte der deutschen Sprache» czímmel. — Nálunk munkáit először Petz Gedeon és Simonyi Zsigmond ismertették budapesti egyetemünkön. Azóta jelentős munkáit s azok új kiadásait a megfelelő folyóiratok, népszerűsítő, kivonatoló füzetek, cikkek és kézikönyvek ismertették.

csinált jubileum. És Paul élete munkáját vázolni, ismerni nekünk magyaroknak különös kötelességünk. Miután egyetemünkön ismertetni kezdték eredményeit, műveit, alig indult meg nagyobb-szabású történeti és statisztikai munkálat, mely az elvi alapot ne az ő Prinzipien-jéből merítette volna, közvetve vagy közvetlenül. Élete munkáját óhajtjuk e sorokban röviden összefoglalni s arcképet vázolni tudományos egyéniségéről.

★

Éppen azon tudományokban, melyeknek gerinczét nagy türelemmel gyűjtött statisztikai anyag teszi, bizonyos idegenkedéssel fogadják az utóbbi évtizedekben azokat, kik nem bírnak meglapulni egy szűk téma-kör gondolat-világában. Az idegenkedők éppen azon merőben tudománytalan, sőt néha műveletlen lelkületűek közül valók, kiknek tudományos iránya nem lelkük legmélyéből fakad, hanem külső czélok szerint határozódik meg. A sokoldalúság, igaz, nem egyszer fölszínességgel fenyeget, de az így keletkező esetleges elnagyolt munkálatok nem oly veszélyesek a tudományra, mint a mennyivel fontosabb az, hogy a tudományos munka is lélekből lelkedzett mű legyen, az egyén lelkét tükröztesse.

Hermann Paul tudományos munkássága fényes bizonyíték e tétel mellett. Különösen a nyelv és irodalom problémáit nem bírja úgy elhatárolni, hogy önmagát is csak nyelvésznek vagy csak filológusnak, csak nyelvfilozófusnak vagy csak szövegkritikusnak érezze. *A nyelvnek és a nyelv által élő irodalomnak* tudósa egész életében, annak minden pillanatában. Irodalomtörténész és szövegkritikus, nyelvtörténész és nyelvfilozófus, szótár-író, szerkesztő s a gyakorlati nyelv- és irodalomtanítás szorgos munkása egy személyben. Mint írótól és mint előadó tanártól távol van a gondolatatlanságot rejtegető miszticizmus vagy a jobbadán ugyanezen célú szolgáló frázisgyártás. Sohase hirdette különösen, de minden munkája hirdeti egészében, hogy az ember szellemi életének legfőbb megnyilvánulása a *nyelv* s ennek *irodalmi* alakulása volt lelkéhez, szívéhez legközelebb. De természetesen, hogy midőn nyelvtörténeti és irodalmi tanulmányainak leszűrt belső törvényeit alakítja, saját nemzetének nyelvéből és irodalmából indul ki, hogy azután az elvi magaslatok

fenséges hegycsúcsaira érjen. Lent a völgyekben igen különféle a világ, a természet. De a havas hegycsúcsokon mindenütt ugyanaz az erős metsző szél fogadja a vándort.

Ezért van, hogy mint szerkesztő egészen a germanisztikának él. Szerkesztői tevékenységéből kettőt ragadunk ki. A *Braune*-val és később *Sievers*-szel kiadott *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*-t, melynek eddig megjelent kötetiben sok munkája is napvilágot látott; s a hírneves *Grundriss der germanischen Philologie*-t, a germanisztika tudományának ezt a tudósoknak, buvároknak szánt kompendiumát, mely az ő szervező, szerkesztő képességének igen hosszú időre emléke marad. Három darbjáról, melyek a tág tekintetű szerkesztő írói tollát dicsérik, alább szólunk. Az egész mű, ha szabad magunkat így kifejezni: a germanisztikának bibliája lett s egyes részeinek új és új kiadásai biztosítanak bennünket a felől, hogy e műnek az idők sem fognak sokat ártani.

Nyelvstatisztikai munkáinak végtelen sorát itt alig ismerethetjük. Igen szép külön germanisztikai feladat volna ez. A Lautverschiebungra, az irodalmi nyelv különféle korszakaira stb. vonatkozó nyelvtörténeti monografiái mellett két hatalmas művére utalunk csak ezúttal. Ezek elseje a *Mittelhochdeutsche Grammatik* legyen, melynek köszönheti, hogy nevét igen komoly szaktársai a Jakob *Grimm*-é mellett írták le. E művében főként a mondattan iránt érzett állandó érdeklődésének látszik ragyogó eredménye. Ebben is a maga útján járt. De egészében még egyénibb a másik, a *Deutsches Wörterbuch*, melynek specziálítása a szójelentések fejlődésének különös gonddal való kiépítése.

De talán elméleti munkái érdekelnek itt bennünket legjobban. Ezekben maradandóbbat alkotott nézetünk szerint a többinél. A nyelvtörténeti munkálatok rendkívüli módon ki vannak téve az elavulásnak. Az anyag elredezése bármily módszeres és megtámadhatatlan legyen is, annak *csoportosítása* igen szubjektív egy munka s az apró czédulákra fölírt idézetek igen türelmes kis jószágok. Más szem másként olvassa, más kéz másként rakosgatja őket. S bár az igazi nagy alkotásoknak történeti értéke, emléke soká megmaradhat s az utókor kegyelettel emlegeti ezeket, de ha elavultak, alig olvassa.

Másként vagyunk az igazán nagy elméleti írókkal. Olyanok ezek, mint a filozófusok, a minthogy filozófusai is egy-egy szakmának. Ezek is elavulnak, de megmaradnak örökre gondolatraktáraknak, melyekhez fölfrissülni mindig visszatér az utókor.

A *Grundriss*-ban három ilyen műve jelent meg Paulnak: a *Begriff und Aufgabe der germanischen Philologie*, a *Methodenlehre der germanischen Philologie* s a *Geschichte der germanischen Philologie*. Ezekről behatóan beszélni sértés volna az olvasóval szemben, hiszen bizonyára egy sincs e sorok olvasói között, ki ne olvasta volna legalább egyszer e tanulmányokat. A szolid tudás, a világos stílus, az összefoglaló és áttekintő látás remekei ezek. Különösen a középsőnek kötelező elolvasása volna rendkívül termékeny hatással mindenkire, ki a nyelv és irodalom kérdéseivel akar foglalkozni. Az interpretáció, a szövegkritika, az adatok bírálata, a nyelvtörténet s az irodalomtörténet szempontjai azok a pillérek, melyekre megépíti a filologia hatalmas palotáját.

Et nunc venimus ad fortissimum — opus! A *Prinzipien der Sprachgeschichte*, első megjelenése óta meg nem halványultan vezet az általános nyelvtudomány remekei között. Humboldt, Steinthal és Paul voltak eddig ennek a félig filozófiai, félig lélektani diszciplínának legnagyobb munkásai. Paul a Steinthal útján indult el, de már műve második kiadásában egészen a saját útjára tért. A Steinthal-féle lélektani alapu nyelvfilozófiából nála igazi nyelvlélektan lett s nyelvtörténeti alapvetése oly állandó és szilárd értéket adott rendszerének, hogy hamar háttérbe szorította a halhatatlan mestert.

Művének harmadik és negyedik kiadása közé esik az a nagy esemény ez irány történetében, melynek fő szereplője világhírű filozófus: Wilhelm Wundt volt. Ártott-e Wundt Paulnak, háttérbe szorította-e? E kérdéshez többen hozzászóltunk, a végleges feleletet az idő adja meg, a nagy kritikus, mely évtizedeken át változatlanul bókolt Paulnak. Annyi bizonyos, hogy még a filológiai értékek viszonylagos nagy labilitása mellett is elképzelhetetlen az a fejlődés, a mely Paulnak ezt a munkáját a lomtárba szorítaná.

A mi nyelvtudományi irodalmunkban különösen szép példái vannak Paul lenyűgöző hatásának. Ifju kezdőink is, ha

a vizsgai vagy szigorlati tétel bevezetését írják, kikeresik a Prinzipien megfelelő fejezetét, hogy legalább egy-két mondat idézetével tekintélyt adjanak szárnypróbálgatásuknak. A munka szelleme nem mindig egyezik a Paul-idézetével, néha — egyszer a Nyr.-ben meg is írta egy zord kritikus — meg sem értik, de ez ritka eset s nem a legnagyobb baj. A ki sokat jár a templomba vezető úton, hamar a templomhoz szokik.

★

Ime, ezeken a tudományos életnek szent utakon járt életében Hermann Paul. Hogy sok vele együtt fog megszűnni? Hogy rajta kívül más azokon alig járhat majd, s hamar fölveri majd ezeket a gyom? Szót sem érdemel ez aggodalom. Taposott ő országutakat is, olyanokat, mint a rómaiakéi voltak, melyeket évezredek pusztításai sem tudtak tönkre tenni. Ezeken majd tovább járnak a késő utókor filológus-munkásai s emlékezni fognak soká egy sokoldalú tudósra, ki a nemzeti nyelv és irodalom drága erdejében sokat járt, de ott el nem tévedt, hanem fel tudott emelkedni olyan magasságba, honnan ellátott az egész világba s a hol őt is meglátta az egész világ.

RUBINYI MÓZES.

AZ IDG. FLEXIO GENESISÉNEK PROBLEMÁJA.

(Folytatás.)

III. Kísérlet a probléma megoldására.

IV. A verbális flexio genetikus viszonyai.

A 3. sg. med suffixumai.

Ős- és közidg. eredetűek közfelfogás szerint a következő suffixumok: 1. perf. 1. **-ai*, 2. 'prim.' **-təi*, 3. 'sec.' **-to* — s azonkívül még bizonyynyal 4. 'sec.' árja **-i*.

1. A perf. *-si* typus.

Ez a typus nagyban és egészben ugyanazon elbírálás alá esik mint a vele azonos 1. sg. functiójú **-ai* [l. főlebb, VI. 29—32]. Elismerten idg. eredetű ez a typus a perfectumban, cf. ói. *dadhē ūcē*, av. *daiðe vaoce* etc. [BRUGMANN, KVS. 595. Grr. II¹. 1380. THUMB, Skt. Hb. 294. MEILLET, *Introduc*². 202], míg praes. ói. *bruvē*, av. *mruye* [= 1. sg. ói. *bruvē*, av. *mruye*] állítólag a perfectum analogiája volna [BRUGMANN, KVG. 595. Grr. II¹. 1380—1381. BARTHOLOMAE, *Vorgesch. der iran. Spr.* 64]. Mivel azonban a 1. és 3. sg. functiójú egységes árja **-ai* ipso facto régiebb mint az egyebütt jelentkező differentiáltság [cf. WINDISCH, *Ber. der sächs. Ges. der Wiss.* I. 16] s mivel e 1. és 3. sg. functiójú árja **-ai* mellett 1. és 3. sg. functiójú 'sec.' **-i* áll mint ennek kézzel fogható ablautja [BRUGMANN, Grr. II¹. 1380. THUMB, Skt. Hb. 294], ebből elutasíthatatlanul következik, hogy amint a 1., úgy a 3. sg. functiójú árja **-ai* < idg. **-ai* is okvetetlenül 'prim.' is volt s tehát a praesensben is fellépett. Ebbe bele kell nyugodni s annál könnyebben lehet be-

lenyugodni, mert hiszen a 3. sg. éppen az a személy, amely legkönnyebben gondolható 'eredetileg hozzátett pronominalis subjectum nélkül' [BRUGMANN, Grr. II. 3³. 7]. HIRT, az adaptatiós theória szellemében az ói. 1. sg. *bhávē* < *bhēwai typust kész nominális alaknak mondja, 'die natürlich für alle möglichen Personen gebraucht wurde' [IF. XVII. 82].

Ezek szerint az árja *-ai végű 3. sg. funkciójú alakok a morphologiailag velük azonos 1. sg. funkciójú alakokkal egyetemben infinitivusi és dativusi nominális képzetekkel párhuzamosítandók, v. ö. pl. ói. 3. sg. *da-dhē*: inf. *śrad-dhē*, 3. sg. *duhē*: dat. *gō-dūhē* etc. [l. fölebb, VI. 31].

2. A 'prim'. *-tai typus.

A 'prim'. *-tai [nem*-tai! l. fölebb, VI. 29] reflexei: ói. *āstē*, gör. *ἴσται*; ói. *bhāratē*, gör. *φέρεται*, gót. *bairada* [? l. alább].

E suffixum kapcsolatban van a 3. sg. med. 'sec.' *-to s első sorban a 3. sg. act. 'sec.' *-t és 'prim'. *-ti suffixumaival s ezekhez hasonlóan nominális eredetű. Összehasonlításul kínálkozik mindennek előtt a morphologiailag azonos *t-* tövű dat. sg.; -- cf.

{ 3. sg. ói. *kṛtē*, *itē*, *yutē*, *hatē*, gör. *πέ-φαι*:
 { dat. sg. ói. *kṛtē*, *-itē*, *-yūtē*, *hātē*.

{ 3. sg. ói. *bi-bhṛtē*, *si-sṛtē*, *ju-hutē*. gör. *πέ-πλου*:
 { dat. sg. ói. *-bhṛtē*, *-sṛtē*, *-hūtē*, *prūtē*.

Themat alakok:

{ 3. sg. ói. *śrāvatē*, *vāhatē*, gör. *εῖχται*:
 { dat. sg. ói. *śravātē*, *vahātē*, *vāghātē*.

Egy másik kiindulópontul kínálkozik a *-ti* tövű suffixum nélküli loc. sg. *-teī, resp. *-tēi [cf. SIEBS, KZ. XLIII. 269]. Ebben az esetben 3. sg. av. *datte*, *mrūite* = ói. *brūtē* oly infinitivus lehetne mint av. *daste*, *mruite* < idg. *mrūtei [BARTHOLOMAE, Vorg. 146. BRUGMANN, Grr. II. 2³. 176. 182]. Ha azonban az árja *-tai és gör. -tai 3. sg. funkciójú suffixumok számára egységes idg. *-tai alapalak rekonstruálendő, akkor ez úgy volna felfogható mint a suffixum nélküli loc. sg. *-tēi secun-

där ablautformája. Ily **-tēi* végű loc. sg. reflexe lehet ószl. inf. *dati* etc. [BRUGMANN, Grr. II¹. 1413—1414. cf. II. 2². 175—176] és **-tēi* végű 3. sg. lehetne az ói. conj. *-tāi*, amely persze az uralkodó felfogás szerint a 1. sg. conj. *-āi* analogiája [BRUGMANN, Grr. II¹. 1289 etc.]. Az izolált 3. [és 1.] sg. ags. *hätte* — uralkodó nézet szerint < ősgerm. **haitadai* [KLUGE, Urgerm³. 190. STREITBERG, Urgerm. 322. BRUGMANN, Grr. II¹. 1381 etc.] — szintén lehetne idg. **-tēi* reflexe [a finális hosszú diphthongus sorsát illetőleg v. ö. dat. sg. ags. *dæze*, ahd. *tage*: av. *vāhrkai*, gör. *λόκω* < idg. **-ōi*] — amint a 1. sg. óisl. *heite*, ősnord *haite -e* suffixuma is lehet < idg. **-ōi* [cf. BRUGMANN, Grr. II¹. 1376. I². 207].

Semmivel sem bizonyítható, pusztán lehetőség végül, hogy idg. **-tēi* a 3. sg. act. **-t* és med. **-ai* suffixumainak contaminatiója.

NB. A gót 3. sg. *bairada* — minden esetre **bairida* helyett a 3. plur. *bairanda* analogiájára — bizonyynyal épp úgy nem < idg. **bhéretai* v. **bhéretai*, amint a 2. sg. gót *bairaza* nem < idg. **bhéresai* v. **bhéresai* [l. főlebb, VI. 38—39]. A gót *bairada* vagy a főlebb postulált idg. **bhéretēi* **bhéretē* sandhi formáját reflektálja vagy — ha finális *-a* eleme secundár járulék, mint netalán *bairaza* esetében is — kiindulópontja a 3. sg. med. idg. **bhéreto* v. a 3. sg. act. idg. **bhéret*. A gót 3. [és 1.] sg. opt. *bairaidau -dan* suffixuma az imperativusi *-dau* végzettel együtt < idg. loc. sg. **-tēu/tōu* [l. később].

3. A 'sec.' **-to* typus.

E typus reflexei: ói. *á-dita*, gör. *ξ-δοτο*, venet. *zoto*; ói. *á-bharata*, gör. *ἐ-φάρετο* etc.

A **-to* pers. suffixum kézzelfoghatólag és elismerten nem más mint a nominális, többek között verbális adjectivumokban is jelentkező *-to-* töképző [SAYCE, Techmer's IZ. I. 224. HIRT, IF. XVII. 80. 84. Hb². 497; cf. BRUGMANN, Grr. II. 3². 7]; — v. ö. többek között.

3. sg. ói. *á-dhita*, gör. *ξ-θετο*: ói. *hitá-*, gör. *θετό-*;

3. sg. ói. *á-dita*, gör. *ξ-δοτο*: ói. *-dita-*, gör. *δοτό*.

- { 3. sg. ói. *á-sthita*, *á-sūta*, *á-hata*, *á-mṛta*, *á-takta* etc.:
| vbadj. ói. *sthitá-*, *sūtá-*, *hatá-*, *mṛtá-*, *taktá-* etc.

Themat. párhuzamok:

- { 3. sg. ói. *á-bharata*, *á-yajata*, *á-pacata* etc.:
| vbadj. ói. *bharatá-*, *yajatá-*, *pacatá-* etc.

- { 3. sg. gör. ἔλετο, εἵπετο, ἔσχετο etc.:
| vbdj. gör. ἐλετό-, εἵπετο-, ἔσχετο- etc.

A **-to* pers. suffixum velejében azonos a 2. plur. act. **-te* suffixumával, amelyről csak qualitativ ablaut tekintetében külön bözik [cf. gör. δότο: δότε = vbadj. δοτό: δοτέ] s szoros kapcsolatban van a 3. sg. act. **-t* suffixumával, amelytől csak quantitativ ablautjával tér el [cf. gör. πλῆτο: ói. *á-prāt* etc.] s amely úgy áll mellette mint a nominális *-t*-tőképző a *-to*-tőképző mellett [cf. ói. *prātá-*, lat. *im-plētus: locu-plēt-* etc.]. Kézzelfogható továbbá a kapcsolat a 2. és 3. du. act. **-tom* és **-tā*, valamint a 3. du. act. **-tes/tos* és **-tām* suffixumaival [l. fölebb, V. 269—270].

NB. A gót *bairada* kiindulópontja talán idg. **bhéreto* [l. fölebb, p. 88]. — A lat. *datur sequitur* talán szintén idg. **dato* **seq^eeto* [= gör. δότο, ἔπετο] átalakítása [l. később].

4. Az árja 'sec.' **-i* typus.

Az árja **-i* < idg. **-i* suffixum, az árja 3. sg. pass. aor. exponense [ói. *á-vāci* *vācī*, gav. *vācī*], eredetileg nem más mint az árja 1. sg. med. 'sec.' **-i* eleme s ehhez hasonlóan kapcsolatban áll a 3. és 1. sg. med. funkciójú árja **-ai* < idg. **-ai* pers. suffixummal.

Ez a 3. sg. — épp úgy mint a vele azonos 1. sg. — funkciójú typus természetesen szintén nominális képzés, amint ezt tekintélyek is hangoztatták [l. fölebb, VI. 34]. A szóba jöhető nominális párhuzamok részint locativusok és locativikus infinitivusok, részint nominális *i*-tövek; — v. ö. többek közt:

3. sg. ói. *á-darśi*: inf. *dṛśi*; F. *dṛśi*;
3. sg. ói. *á-bōdhi*: inf. *budhi*; M. *bōdhi*;

3. sg. ói. (á)sádi: loc. -sádi; adj. sádi-, -sádi;
 3. sg. ói. (á)rōci: loc. ruci; F. ruci-, rōci-;
 3. sg. ói. á-šōci: loc. šuci; adj. šuci-, F. šōci-;
 3. sg. ói. á-vēdi: loc. -vīdi; F. a-vēdi-;
 3. sg. ói. (á)cēti: loc. -cīti; M. citi-.
 3. sg. ói. á-jani: F. jāni-;
 3. sg. ói. á-rādhī. adj. -rādhī- etc.

A 1. plur. med. suffixumai.

1. plur. med. funkciójúak a következő különnyelvi suffixumok: árja 'prim.' és perf. — *madhai [praes. ói. brū-máhē yājāmahē, av. mrū-maide yāzā-maide, perf. ói. bu-bhuj-máhē], árja 'sec.' *madhi [ó. á-gas-mahi, á-bharā-mahi, gav. a-māh-maidī < árja *a-mas-madhi] és görög 'prim.', perf. és 'sec.' -μεθα [φερό-μεθα, ἐ-φερό-μεθα, τε πύο-μεθα].

A felsorolt különnyelvi suffixumoknak egymáshoz való viszonya és idg. alapalakja pontosan meg nem határozható. Az árja 'prim.' *madhai és 'sec.' *madhi ablautban állhatnak egymással s ebben az esetben idg. *medhəi [*medhai] és *medhi alapalakokra utalának [cf. PEDERSEN, KZ. XXXVI. 80]. De ebben az esetben az egységes gör. -μεθα, amely csak idg. *medhə vagy *medha alakra mehet vissza, finális vokálisának discrepantiája miatt az árja suffixumokkal nem volna kombinálható. Mivel az árjában az *-ai diphthongus minden mediális 'primär' pers. suffixumban fellép, amely uniformizálás kétségkívül secundär, azért ab ovo valószínű, hogy az árja 'prim.' *madhai az egészen izoláltan álló s éppen ezért hangtani tekintetben megbízhatóbb gör. -μεθα suffixummal szemben nem régi, hanem analogikus átalakítás áldozata. Továbbá a gör. -μεθα és az árja *madhi egyaránt idg. *medhə alakra vezethetők vissza. A főnnforgó körülmények között tehát csak egy idg. *médhə alapalak rekonstruálható [cf. BRUGMANN, Grr. II¹. 1382. KVG. 595. BRUGMANN-THUMB, Gr. Gr.⁴ 407. THUMB Skt. Hb. 295. HIRT, Gr. Hb.³ 492. BARTHOLOMAE, Vorg. 64 etc.]. A felvett idg. *médhə minden valószínűség szerint egy régibb prótoidg. -médhāx alakból keletkezett.

Ami már most ez idg. -médhə < prótoidg. -médhāx suffixum

genesisét illeti, ez reménytelenül homályos és úgyszólván teljesen megközelíthetetlen, mert e suffixum hangalkat tekintetében absolute izoláltan áll és sem a verbális, sem a nominális töképzés vagy flexio terén nincsen egyáltalában semmi hozzája fogható. Ismereteink mai állása mellett e suffixum csak így elemízhető: **-me + dhə/dhāx* [cf. LUDWIG, *Infinit.* 138. SAYCE, *Techmer's IZ. I.* 224. BRUGMANN, *Grr. II*¹. 1332—1333. HIRT, *IF.* XVII. 82]. E két elem közül **-me-* a 1. plur. act. **-me/mo* pers. suffixumával, resp. a nominális **-me mo-* töképzővel volna azonosítható, cf. ói. *á-yujmahi*: *á-yujma*, *á-bharāmahi*: *á-bharāma*. De mi lehet a második **-dhə/dhāx* elem? Sajátságos és csaknem érthetetlen, hogy ez elem genesisét több tekintély a legnagyobb biztossággal meghatározhatónak véli. LUDWIG szerint a *dh-* elem nem volna más mint az ói. *šru-dhí* etc. 2. sg. act. imperativusban fellépő **-dhi* elem s ez megint a **dhā* [i. e. idg. **dhē*] gyökérrel kapcsolatos infinitivus volna [*Infinit.* 135. 137—138]; — SAYCE szerint a gör. *-μεθ* a 2. sg. perf. (nominális eredetű) *-θ* elemét tartalmazza, amelylyel szerinte a gör. 2. sg. imp. *-θ* suffixuma is összefügg [l. c. I. 224]; — WINDISCH szerint az ói. *-mahē -mahi* (és *-vahē -vahi*) *-hē* és *hi* eleme ugyan csak a 2. sg. imp. functiójú *-dhi* elemmel azonos, mely utóbbi etymologianilag meghatározhatatlan, de valószínűleg nem partikula [Ber. der sächs. Ges. der Wiss. I. 26. 27]; — HIRT, legnagyobb egyetértésben elődeivel szintén azt hiszi, hogy az ói. *-mahē* és *-mahi -hē*, resp. *-hi* eleme a 2. sg. imp. ói. *i-hí*, gör. *ι-θι* végzetével s tovább az ói. 2. plur. 'prim.' *-dh(u)vē* és 'sec.' *-dhvam* végzeteivel (!) kombinálandó, mely utóbbiak vagy infinitivusok vagy — partikulák [IF. XVII. 82]. A patres maiorum gentium ezen sajátosságos consensusa alapján tehát a szóban forgó **dh-* elem valamikor bizonyos tekintetben önálló elem lett volna, amely feltevés szerintem ha nem is végképpen lehetetlen, de — mivel hasonló feltevés kényszerűsége egyetlen egy másik ősidg. pers. suffixumnál sem forog fönnyen — a lehető legnagyobb mértékben valószínűtlen. A pers. suffixumok nominális genesisének egyébként bevált heuretikus principiumát szem előtt tartva mégis csak valószínűbb, hogy idg. **-medhə* < prótoidg. **-medhāx* valamikor nominális suffixum is volt — olyanféle gazdagabb hanganyagú nominális töképző, mint **-meno/ā-*

[cf. $\dot{\varphi}\epsilon\rho\acute{o}-\mu\epsilon\nu o-$ etc.] vagy akár *conglutinatum* < $*-me'mo-$ + $*-dho/\bar{a}-$ [cf. $*-m\bar{u}-to\ \bar{a}-$: lat. *cognōmen-to-* etc.], amely aztán később a verbális flexio kialakulása után elveszett [v. ö. az analog lehetőséget a $*-th\bar{e}s$ suffixum genesisének tárgyalásánál: VI. 41]. Ez ugyan csak puszta és hozzá vékony lehetőség, de a tekintélyektől ajánlott magyarázat sem jobb semmivel sem. — Megjegyzendő még, hogy ha a szóban forgó suffixum genesisé az adaptációs theoria számára kemény dió, az agglutinációs hypothesis számára egyenesen noli-me-tangere, mert hasonló hangalkatú pronomen pers. az indogermánban képtelenség — még akkor is, ha azt gondolná valaki, hogy $*-medh\bar{o}'\bar{a}x$ a. m. 'én és te', hogy tehát a 1. és 2. sg. pronomen pers. tölemeit tartalmazza, mert $*dh-$ kezdetű pron. pers. 2. sg. egyáltalában nincsen.

1. NB. Ói. conj. $-mah\bar{a}i$ kétségtől a 1. sg. $bh\bar{a}r\bar{a}i$ analogiája [BRUGMANN, Grr. II¹. 1289. THUMB, Skt. Hb. 300 etc.].

2. NB. Gör. poet. $-\mu\epsilon\sigma\theta\alpha$ valószínűleg a $-\sigma\theta\epsilon$, $-\sigma\theta\omicron\nu$ és $-\sigma\theta\eta\nu$ suffixumok analogiájára jutott $-\sigma-$ eleméhez [BRUGMANN, Grr. II¹. 1382. BRUGMANN—THUMB, Gr. Gr⁴. 407. HIRT, Gr. Hb². 492]; esetleg a 1. plur. act. (dór) $-\mu\epsilon\varsigma$ suffixum analogiája is fennforoghat [cf. HENRY, Précis⁵. 299].

3. NB. A gót *bairanda* bizonyynyal nem < $*bira-m(i)da$ < idg. $*bh\bar{e}ro-medhai/ai$, amint ezt BAUNACK nyomán VAN HELTEN akarta [IF. XIV. 88 et seqq.], hanem a 2. plur. functióban is fellépő 3. plur. *bairanda* [BRUGMANN, Grr. II. 1382. STREITBERG, Urgerm. 322. KLUGE, Urgerm³. 189].

A 2. plur. med. suffixumai.

2. plur. med. functiójúak a következő különnyelvi suffixumok: árja 'prim.' és perf. $*-dh(u)uai$ [praes. ói. *ang-dhuvē*, ved. *-dhuvē* is, gav. *mār'ng'duyē*, i. e. *-durē*], 'sec.' $*-dh(u)uam$ [ói. *ā-bhara-dhram*, ved. *-dhuvam* is, av. *bara-δwam*] és gör. 'prim.' perf. és 'sec.' $-\tau\theta\epsilon$ [$\varphi\acute{\epsilon}\rho\epsilon-\tau\theta\epsilon$, $\acute{\epsilon}-\varphi\acute{\epsilon}\rho\epsilon-\sigma\theta\epsilon$, $\pi\acute{\epsilon}-\pi\omicron\sigma\theta\epsilon$].

Az első kérdés, vajjon csakugyan összetartoznak-e az árja és görög suffixumok, amint ezt általánosan felteszik, resp. lehet-e számukra idg. alapalakot felállítani. Ami mindenek előtt a suffixumok végződését illeti, e tekintetben dűlőre jutni igen bajos, jobban mondva lehetetlen. Az árja $*-ai$ végződés persze minden

esetre lehetne < idg. **-ai* [nem **-ai!*], amely esetben a gör. -οθε az act. -τε analogiájára történt átalakítás lehetne [LUDWIG, Genesis. 120. BRUGMANN, Grr. II¹. 1383. WACKERNAGEL, KZ. XXXIII. 57]. Másrészt azonban, mivel az árjában **-ai* kétségkívül túlment eredeti batárain [cf. 1. plur. med. **-madhai*: főlebb, p. 90] s mivel a görögben az -ε végződés a mediumban izoláltan áll s egy az árja **-ai* suffixális végződésnek megfelelő gör. **-ai* a -μαι -σαι -ται és -νται suffixumok védelme alatt megmaradhatott volna, azért az idg. 2. plur. med. suffixuma **-e* végű is lehetett. Az árja 'sec.' **-dh(u)am* végződése a gör. 2. d. u. -οθον végződésére emlékeztet [l. alább], de ez az árja **-ai* és a gör. -ε végzódések viszonyát illetőleg irrelevans. — Mindazonáltal a suffixum végződésének meghatározhatatlan volta nem esnék súlyosan latba, ha legalább többi elemeit illetőleg tisztába lehetne jönni. De sajnos, minden látszat szerint ez sem lehetséges. Az árja **-dhy-* elemmel szemben a görögben -οθ- áll HIRT szerint mint identitás [Gr. Hb². 230. 494], ami azonban több mint kétséges, mert árja és idg. **-dhy-* reflexe a görögben -θ- [cf. ὀρθός: ói. *ūrdhvāh*, μέθῃ < **μέθῃ*: μέθυ etc.]. Ez még nem volna baj, mert a gör. -οθ- minden esetre lehetre < régiebb -οθf- [BRUGMANN—THUMB, Gr. Gr¹. 50. HIRT, Gr. Hb². 493 etc.] s ez esetben tehát az árja **-dhy-* és a supponált gör. -θf- összetartozhatnék. Ámde — egészen eltekintve attól a szintén felmerült feltevéstől, hogy a gör. -θ- < idg. **-th-*, cf. ói. 2. pl. act. -tha, 2. du. act. -thah, 2. du. med. -āthē -āthām [cf. HILLEBRANDT, BB. XVIII. 279 et seqq. HIRT, Gr. Hb². 493] — a gör. -σ- magyarázása a legnagyobb nehézségekbe ütközik. Vajjon felveendő-e ennek alapján egy idg. **-zdhy-*, amelynek -z- eleme az árjában interconsonantikus helyzetben eltűnt [cf. s- aor. ói. *trādhvam*: gav. *θrāzdūm* < árja **trā-z-dhyam*] s innen általánosult? Vagy a suffixum a görögben eredetileg csak -θf- volt, mint esetleg még a ἦσ-θε πέ-πυσ-θε etc. alakokban, és φέρε-σ-θε csak ilyeneknek analogiája? Vagy voltak alapnyelvi **-dhy-* és **-zdhy-* kezdetű suffixális dublettek, amelyek az árja és görög ágban különböző irányban uniformizálódtak [BRUGMANN, Grr. II¹. 1383]? — Mindezen difficultásokat szaporítja végül ama lehetőség mérlegelése, hogy az árja **-dhyai* és a gör. -οθε semmiféle, legalább is közvetlen kapcsó-

latban nem állanak, a mint ezt tényleg fel is tették [LUDWIG, Genesis. 120. WACHERNAGEL, KZ. XXXIII. 57; — 1. alább].

A fennforgó körülmények között tehát kézzelfoghatólag indokolt az árja és görög suffixumok számára, legalább egyelőre, alapnyelvi alakot nem rekonstruálni s genesisüket külön-külön intern különnyelvi alapon nyomozni. Eddigi tapasztalataink után — különösen mivel a szóban forgó pers. suffixumokhoz fogható pers. pronomen amúgy sincsen — bizonynyal nem *petitio principii* a nyomozást azzal a praesumptióval kezdeni, hogy genesisük nominális. Hogy bennük partikula lappangana [HIRT, IF. XVII. 82], az szófia-beszéd.

Az árja **-dh(u)uāi* és **-dh(u)uam* első pillantásra nominális casusoknak látszanak, cf. ói. *krātu-*: dat. *krátvē* *krátuvē*; *tanū*: dat. *tanvē* *tanívē*, acc. *tanvām* *tanívam*; *takvā-*; nom. acc. N. és acc. M. *takvām*. A szóban forgó árja suffixumok tehát **-dhu-*, **-dhū/dhu-* és *dh(u)uo-* képzős nominális tövek casusaival függhetnek össze. Ilyen tövek ugyan tudtommal ma már nincsenek [**-dh-* tőképzs nomenek egyáltalában igen gyéren jelentkeznek, l. BRUGMANN, Grr. II. 1². 472—473], de ebből nem következik, hogy valamikor nem existálhattak, s egykori létüknek hypothesis bizonyos fokban még verifikálható is. Ha pl. a **-dh-* tőképző bizonyos kiterjedésben a **dhē-* gyökérrel függ össze [l. BRUGMANN, Grr. II. 1². 467. 473], akkor az ói *da-dhāu*, lat. *crē-duam* és esetleg nord. run. *tawi-do* < **dau* [l. V. 172—173] alakok alapján **-dh(u)u-* tőképző is postulálható. A verifikálásnak egy másik útja a következő. Az árja **-dhīāi* végű dativikus infinitivusok [óí. *vāha-dhyāi*, av. *vaza⁴-dyāi*] árja **-dhīa-* < idg. *-dhīo-* képzős tövek existenciájára utalnak, amelyek mellett épp úgy állhattak **-dhī-* és *-dhī/dhī-* képzős tövek, mint pl. a *-tīo-* képzős tövek mellett tényleg vannak **-ti-* és **-tī/tī-* képzős tövek [cf. ói. *śrū-tya-*: *śrū-ti-* és gör. *δω-τι-ς*: *δω-τί-ν*], s ha már most **-tīo-* mellett **-tuo-* állott [cf. ói. *kī-tya-*: *kār-tva-*, *stū-tya-*: av. *stao-θwa-*]; miért ne állhatott volna *-dhīo-* mellett *-dhuo-* s így **-dhu-* és **-dhū/dhu-* is? Az e tövekből képzett dat. és acc. casusok mint infinitivusok szerepelhettek [cf. ói. *hántavē*, *hántum* etc.] s utoljára verbális alakokká adaptálódhattak. — Mindez természete-

sen velejében bebizonyíthatatlan conjectura s inkább csak annak illusztrálására való, hogy ha már a szóban forgó árja verbális pers. suffixumokat nominális eredetűeknek kell gondolni, hogyan lehet e genesis részleteit is elképzelni. Ha e részletek homályban maradnak is, az az általános benyomás, hogy árja **-dh(u)uai* és **-dh(u)uam* nominális casusok, minden esetre megmarad. — Sokkal egyszerűbben akarna HIRT a nominális eredetűhez eljutni — azzal a feltevéssel, hogy ói. 2. plur. *bhāradhvē* morphologiailag teljesen azonos képzés a gör. *φέρσθαῖ* infinitivusi típussal [Gr. Hb¹. 159². 230]. Ezzel persze egy csapásra minden meg volna magyarázva, de az az állítás, hogy idg. **-dh(u)-* a görögben a **-θθ-* fokon át *-σθ-* lett, teljesen valószínűtlen és minden analogia nélkül való, mert a gör. *-σθ-* csoportban a *-f-* nyomtalanul eltűnik [cf. WINDISCH, Ber. der sächs. Ges. der Wiss. I. 4. BRUGMANN, Grr. I². 310. KVG. 101. BRUGMANN-THUMB, Gr. Gr⁴. 50 etc. — és l. főlebb, p. 93].

Ami a görög *-σθε* suffixumot illeti, ennek hasonlósága a *-σθαῖ* infinitivusi végzethez annyira szembeszökő, hogy a vele való genetikus összefüggés már nem egyszer megfontolás tárgya volt [cf. LUDWIG, Genesis. 120. WINDISCH, Ber. der sächs. Ges. der Wiss. 2—4. WACKERNAGEL, KZ. XXXIII. 57—61. HIRT, IF. XVII. 64]. A manapság uralkodó nézet szerint a gör. *-σθαῖ* inf. végzet *-θαῖ* eleme árja **dh-* elemet tartalmazó infinitivusokkal függ össze [aminők pl. ói. *vāha-dhyāi*, *vayō-dhāi* és főleg *śrad-dhē*] és csak nominális **(e)s-* tövekhez járulva [pl. *εἶδες-θαῖ*: *εἶδος*] jutott a *-σθαῖ* alakhoz [BARTHOLOMAE, Rhein. Mus. XLV. 151 et seqq. BRUGMANN, Grr. II¹. 1418. HIRT, Gr. Hb². 493. 602 BRUGMANN-THUMB, Gr. Gr⁴. 410—411]. A gör. *-σθαῖ* tehát < idg. **-z-dhai* [**-z-dhai*] s talán a lat. 2. sg. perf. act. *-stī* végzetével azonos [l. főlebb, V. 183—184]. Ez a *-σθαῖ* végű infinitivusi typus valamely módon, esetleg mint imperativus, beférközött a verbális flexio rendszerébe s aztán a 2. plur. act. *-te* végzetének analogiájára a *-σθε* alakot vette föl [WACKERNAGEL, KZ. XXXIII. 57. HIRT, Hb². 493—494]. E thesis ellen felhozták, hogy nem magyarázza kellőképpen a *-σθαῖ* végű infinitivusi typus mediális értelmét, s ennek magyarázására feltették, hogy a *-σθαῖ* inf. csupán átalakítólag hatott egy valóban megvolt gör. *θ-* tartalmú 2. plur. med. funkciójú suffixumra [BRUG-

MANN, Gr. Gr³. 356- 357. BRÜGMANN-THUMB, Gr. Gr⁴. 468, HIRT, Gr. Hb². 494]. Ámde már WACKERNAGEL [l. c.] utalt arra, hogy a mediális functio bizonyos media tantum jelentése folytán juthatott be a -σθα suffixumba. Hogy ez annyi mint 'an den unkontrollierbaren Zufall appellieren', az igaz, de mégis csak lehetséges és a fennforgó körülmények közt, a reconstructionális lehetőségek és bizonytalanságok miatt, a legbátorságosabb. Semmi-vel sem áll biztosabb alapon az a manapság általánosan vallott nézet, hogy a mediális pers. suffixumok csak bizonyos media tantum főjelentése folytán jutottak functiójukhoz [l. főlebb, V. 121-122]. Az a követelés egyébként, hogy morphologiailag egyező vagy hasonló alakoknak prótoidg. stadiumba visszanyúló functionális különbsége exacte legyen magyarázandó, túlságosan szigorú, sőt directe méltánytalan, mert teljesíthetetlen [cf. főlebb, Nyr. V. 118-119]. — Amennyiben egyébként csakugyan existált volna a görögben egy plur. med. functiójú θ-suffixum [-σ-θε < idg. *-dhe v. *-the, resp. -σ-θφε < idg. *-dhue v. *-thue?], ez sem lehetne más mint nominális eredetű alak, mert az interpretációnak minden más útja effectualiter el van zárva [l. főlebb, p. 94]. A föltevés pozitív verifikálása ebben az esetben lehetetlen volna, de a fennforgó viszonyok között nem is volna kívánható.

NB. A lat. 2. plur. mediopass. indic. és imp. *daminī legiminī* etc. általános feltevés szerint nominális alak — és pedig az imp. *daminī legiminī* oly képzés mint inf. gör. δόμεναι [ói. *dāmanē*] λεγόμεναι és az indic. *daminī legiminī* vagy oly képzés mint nom. plur. M. gör. δόμενοι λεγόμενοι vagy ugyancsak infinitivusi eredetű [l. főlebb, IV. 37].

A 3. plur. med. suffixumai.

Ős- és közidg. eredetűek általános felfogás szerint: 1. 'prim. *-ntai és 2. 'sec.' *-nto.

E suffixumok szemmel láthatólag kapcsolatban vannak a 3. plur. act. 'prim.' *-nti és 'sec.' *-nt suffixumaival s ezek révén az *-nt- participium képzővel [l. főlebb, V. 262].

1. A 'prim' *-ntai typus.

A 'prim.' *-ntai [nem: *-ntai! l. fölebb, VI. 29] különnyelvi repraesentansai: árja *-ntai *-atai [ói. *bhára-ntē ās atē*, av. *barə-nte aōj-a'tē*], gör. -νται-αται [*ψέπο-νται ἤ-αται*], gót. -nda [*baira-nda*? l. alább].

E 'prim.' suffixum ablautban látszik állani a 3. plur. act. *-nti suffixumával s így az -nt- képzős participium dativusával függhet össze, mint *-nti ennek locativusával [l. fölebb, V. 262]; — cf.

- { 3. plur. ói. *duhatē, dvišātē, dádhatē* etc.
 { dat. ói. *duhātē, dcišātē, dádhatē* etc.

A themat. 3. plur. ói. *bhárantē* < árja **bhárantai* és a dat. ói. *bháratē* < árja **bháratai* ablautkülönbsége minden esetre secundär s az árja **bháratai* semmi esetre sem < idg. **bhérntai*, amint a loc. ói. *bhárati* < árja **bhárati* sem idg. **bhérnti*, mert hiszen a 'thematikus' képzések éppen a 'thematikus' vokális állandó jelenléte folytán 'thematikusok' [l. fölebb, V. 263].

Természetesen lehetséges az is, hogy idg. *-ntai secundär, persze már idg. medializálásnak köszönheti *-ai végződését, amint esetleg a 3. plur. *-nti is csak secundär jutott *-i eleméhez [l. fölebb, V. 262]. De ez a lehetőség mit sem változtat azon, hogy *-ntai végelemzésben nominális eredetű.

1. NB. Ói. conj. **-ntāi* a 1. sg. -āi analogiája [BRUGMANN, Grr. II¹. 1290 ect.].

2. NB. Gót *bairanda* bizonynyal nem < idg. **bhérontai* v. **bhérontai*, hanem a 3. sg. *bairada* analogiája, resp. nem más mint a 3. plur. 'sec.' act. idg. **bhéront* v. med. idg. **bhéronto*, amely secundär jutott finális -a eleméhez mint 3. sg. *bairada* és 2. sg. *bairaza* [l. fölebb, p. 88]. A 3. [és 1. 2.] plur. opt. és imp. -ndau suffixuma a 3. [és 1.] sg. opt. és imp. -dau suffixumának analogiája [l. később].

2. A 'sec.' -nto typus.

E typus külön nyelvi reflexei: árja **-nta *-ata* [ói. *á-bhara-nta, ās-ata*, av. *yazə-nta var-atā*, óp. *abarātā* i. e. *a-bara-nta*], gör. -ντο-ατο [*ἐ-ψέπο-ντο, ἤ-ατο*].

Ez az ősidg. typus ablautban állhat a 3. plur. act. 'sec' **-nt* suffixumával [BRUGMANN, Gr. Gr³. 10. BRUGMANN-THUMB. Gr. Gr⁴. 12 etc.], cf. 3. sg. med. **-to*: act. *-t*. Ebben az esetben az athemat. *-nt-* participiális tö mellett valamikor themat. *-nto-* tövek állhattak, mert az athemat. tövek egy időben mind thematikusok voltak [l. fölebb, IV. 269]. — Természetesen az is lehetséges, hogy **-nto* a 3 plur. act. *-nt* suffixumának medializálása a 3. sg. **-to*: **-t* proportio szerint. Az **-nt* participiális tövel való kapcsolat mind a két esetben evidens.

1. NB. Lat. *feruntur*, óir. *do-bertar* < idg. *bhéronto + italo-kelta *-r* [BRUGMANN, Grr. II¹. 1386. PEDERSEN, Vergl. Gramm. der kelt. Sprach. II. 404 etc.; — l. később].

2. NB. Gót. *bairanda* kiindulópontja talán szintén idg. *bhéronto [l. fölebb, p. 97].

A 1. du. med. suffixumai.

1. du. med. funetiójú suffixumok az árjában 'prim.' **-uadhai* [ói. *bhārā-vahē*] és 'sec.' **-uadhi* [ói. *á-bharā-vahi*, gav. *dvaīdī* i. e. *du-va'dī* — egyetlen írāni eset], a görögben *-μεθον* [περι-δω-μεθον — mindössze három eset].

Az árja suffixumok számára nem volna éppen lehetetlen idg. **-uadhai*, resp. **-uadhi* v. **-uadhə* alakokat rekonstruálni [BRUGMANN, Grr. II¹. 1387]. Ezek közül az idg. 1. plur. med. **-medhə* < prótoidg. **-medhāx* nyomán [l. fölebb, p. 90—92] a **-uadhə* < prótoidg. **-uadhāx* formatio volna a legeredetibb, amely valamikor olyan gazdagabb hanganyagú nominális töképző lehetett mint pl. idg. **-uent-* [ói. *āpa-vant-*, av. *āša-vant-*, gör. *ἀπόεις* < *ἀπο-φεντ-*] vagy esetleg conglutinatum < **-ue/uo-* + *dho/dhā-* mint idg. **-uent-to/tā-* [av. *āša-vasta-*, lat. *verbōsus* < **verbo-vent^s-to*], s úgy állhatott a 1. plur. act. **-ue/uo* pers. suffixuma mellett mint a nominális **-uent-* és **-uent-to-* a **-ue/uo*-töképző mellett. — De sokkal valószínűbb, hogy a suffixumok speciális árja újképzések: a 1. du. act. árja **-ua* átalakításai a 1. plur. med. árja **-madhai* és **-madhi* analógiájára — a következő proportio szerint:

| ói. *á-bharā-ma*: *á-bharā-mahi*, *bhārā-mahē* =
| ói. *á-bharā-va*: *á-bharā-vahi*, *bhārā-vahē*.

Hogy árja **-uadhai* és **-uadhi* a 2. plur. árja **-dh(u)uai* és **-dh(u)uam* **dh(u)u-* elemét tartalmazná [HIRT, IF. XVII. 82], az hangtani szempontból is fölötte valószínűtlen.

Ami az egészen sporadikus gör. *-μεθον* suffixumot illeti, az nyilván a 1. plur. *-μεθα* átalakítása — a 2. 3. du. *-σθον* mintájára [BRUGMANN, Gr. II¹. 1387. BRUGMANN-THUMB, Gr. Gr⁴. 409. HIRT, Gr. Hb³. 495 etc.].

A 2. és 3. du. med. suffixumai.

2. és 3. du. med. functiójú alakok csak az árában és görögben vannak s itt is teljesen eltérők. Hogy valaha idg. alapalakok lettek volna, több mint kétséges.

Relative könnyen hozhatók tisztába a görög viszonyok: 2. és 3. du. *φέρε-σθον*, 2. du. *ἐ-φέρε-σθον*, 3. du. *ἐ-φέρε-σθην*, dór *-σθᾶν* szemmel láthatólag kapcsolatban vannak a 2. plur. *φέρε-σθε* s ennek révén az inf. *φέρε-σθαι* suffixumával s végződés tekintetében az act. 2. és 3. du. *φέρε-τον*, 2. du. *ἐ-φέρε-τον*, 3. du. *ἐ-φέρε-την*, dór *-τᾶν* alakokhoz igazodtak. Az sem lehetetlen, hogy a gör. 2. du. *φέρε-σθον* eredetileg idg. 2. plur. volt mint ói. *á-bhara-dhvam* s csak a 2. du. act. *φέρε-τον* hatása vált dualissá [cf. BRUGMANN, Gr. II¹. 1383. 1388. KVG. 595. BRUGMANN-THUMB, Gr. Gr⁴. 407. 409—410.], de azért a gör. *φέρε-σθον* és ói. *(á-)bhara-dhvam* alakok identifikálása [HIRT, Gr. Hb³. 230] éppen oly hangtani képtelenség mint a gör. inf. *φέρε-σθαι* és ói. 2. plur. med. *bhāra-dhvē* azonosítása [l. fölebb, p. 95]. — HILDEBRANDT thesise [BB. XVIII. 279 et seqq.], mely szerint a 3. du. *-σθην* < *-σ-θᾶν* végzete azonos volna az ói. 2. du. *á-bharē-thām* végzetével s csak görög földön jutott volna a 3. du. functióhoz, hangtani szempontból szintén nem egészen megnyugtató s a fölebbi egészen egyszerű magyarázat mellett aligha jöhet tekintetbe. — Mindent számba véve a görög suffixumok az árja suffixumokból teljesen független speciális görög újképzések lesznek.

Komplikáltabbak az árja viszonyok, de intern árja alapon ezek is relative könnyen tisztába hozhatók. Az ó-indben 2. és 3. du., az avestában csak 3. du. functiójúak a következő árja formatiók: az athemat. conjugatióban 'prim.' és perf. **-āthai*

[ói. *bruv-āthē*, *ma-mn-āthē*] és **-ātai* [ói. *bruv-ātē*, *ma-mn-ātē*, gav. *ma-man-āte*], 'sec.' **-āthām* [ói. *á-bruv-āthām*] és *-ātām* [ói. *á-bruv-ātām*; — av. *a-srv-ātəm* < **-ātām* bizonyynyal újképzés, l. alább, p. 101.]; — az athemat. conjugatióban továbbá sporadice **-īthām* és **-ītām* is lehetett, cf. ói. *s-* aor. inj. *trās-īthām* [MACDONELL, Ved. Gr. 381 szerint opt. **-trās-īy-āthām* helyett állana, amit nem értek], *á-dh-ītām* [állhat persze *á-dh-ītām* helyett is, cf. *á-dī-mahi*: *á-dī-mahi*; ez esetben l. alább], av. *daⁱ-δ-ītām*; — a themat. conjugatióban a suffixumok dentálisai előtt árja **-ai-*, a conjunctivusban **-āi-* áll, cf. praes. ói. *bhārēthē*, *bhārētē*, av. *čarōi^{de}*, *visaēte*, impf. ói. *á-bharēthām*, *á-bharētām*, conj. ói. *bhārāithē*, *bhārāitē*. — Az athemat. suffixumok **-ā* és **-i-* elemei ablautban állhatnak [BARTHOLOMAE, KZ. XXIX. 283 et seqq. REICHEL, Aw. Elementarb. 131], amint a themat. **-ai-* is lehetne magában véve < árja themat. voc. *-a-* + *-i-*. De mint mindjárt kiténik, mindez másképpen is magyarázható.

A suffixumok dentálisai előtt álló vokálikus elemek különfélesége folytán felmerülhet ez a kérdés, vajjon ezek az elemek a suffixumoknak integráló részei voltak-e. Tényleg vannak oly árja alakok, amelyek ilyen praecedáló vokálikus elemet nem tüntetnek föl, v. ö. pl. ói. perf. *ci-kē-thē*, praes. *patya-tē*, inj. *dī-dhī-tām* [MACDONELL, Ved. Gr. 343. 359. BRUGMANN, Gr. II¹. 1387], av. praes. *myāsaⁱ-tē*, perf. *dazdē* < **dha-dh-tai* [BARTHOLOMAE, Vorg. 66]. Ez alakok alapján egészen jogosult az a föltevés, hogy a szóban forgó suffixumok eredeti alakjai 'prim.' **thai*, **-tai* és 'sec.' **-thām*, **-tām* s hogy a kérdéses vokálikus elemek eredetileg a verbális töhöz tartoztak.

Ami már most az illetén analxsis útján támadt töveket illeti, az összes formatiók 1. sg. functiójú alakokkal azonosak, cf. athemat. **mruyāⁱ-* [ói. *bruvāⁱ-*]: conj. **mráyā* [ói. *brávā*], themat. **bhārai-* és **bhārāi-* [ói. *bhārē*, *bhārāi-*] indie. **bhārai* [ói. *bhārē*] és conj. **bhārāi* [ói. *bhārāi*]. Tekintélyek is állították, hogy **-āithai* és **-āitai* *-āi-* eleme a 1. sg. conj. **bhārāi* **-āi* elemével függ össze [BARTHOLOMAE, KZ. XXVII. 213. BRUGMANN, Gr. II¹. 1290. HIRT, IF. XVIII. 82], valamint azt is, hogy **-aithai* és **-aitai* *-ai-* eleme a 1. sg. **bhārai* **-ai* elemével azonos [LUDWIG, Inf. 89. WINDISCH, Ber. der sächs.

Ges. der. Wiss. 16. HIRT, IF. XVII. 81—82]. — Egyes esetekben különben kéttagú nehéz basisok is lehettek a játékban, így pl. az $*\text{-}\dot{a}t(h)ai$ és $*\text{-}\dot{a}t(h)\dot{a}m$ oly esetekből indulhatott ki mint ói. $da-d-\dot{a}t(h)\dot{e}$ és $\acute{a}-da-d-\dot{a}t(h)\dot{a}m < da-d\acute{a}-t(h)\dot{e}$ $\acute{a}-da-d\acute{a}-t(h)\dot{a}m$, míg $*\text{-}\dot{u}t(h)\dot{a}m$ eredetileg $*\dot{a}i$ -basisokból indulhatott ki. Ilyen $*\dot{a}i$ -basis lappanghat esetleg az ói. 3. du. $br\acute{a}v\dot{a}i-t\dot{e}$ alakban [ha ugyan nem ó-ind újképzés: BARTHOLOMAE, Vorg. 66], v. ö. av. $fra-mrav\dot{a}i$ -re és ói. $\acute{a}-brav\dot{u}-t$, av. $vy\acute{a}-mr\dot{u}-ta$.

Ami már most magukat a suffixumokat illeti, genetikus viszonyaik a következők. Az árja 2. du. 'prim.' $*\text{-}thai$ és 3. du. 'prim.' $*\text{-}tai$ $*\text{-}ai$ végződése nem lehet más mint az árja mediumban elharapózott $*\text{-}ai$ elem s a 2. du. 'sec.' $*\text{-}th\dot{a}m$ és 3. du. sec. $*\text{-}t\dot{a}m$ suffixumok a 3. du. act. sec. $*\text{-}t\dot{a}m$ suffixumával kapcsolatosak, amint az av. 3. du. 'sec.' $\text{-}t\dot{a}m$ suffixuma [*asrvātəm*] a 2. (3.) du. act. 'sec.' $\text{-}t\dot{a}m$ [av. *aitəm*; ói. *aitam*] suffixumával függ össze [BARTHOLOMAE, Vorg. 66]. A 2. du. $*\text{-}thai$ és $*\text{-}th\dot{a}m$ és 3. du. $*\text{-}tai$ és $*\text{-}t\dot{a}m$ initális dentálisuk tekintetében úgy állanak egymás mellett mint az árja 2. du. act. $*\text{-}thas$ és 3. du. act. $*\text{-}tas$, vagy mint 2. plur. act. 'prim.' $*\text{-}tha$ és 'sec.' $*\text{-}ta$. A 3. du. med. $*\text{-}tai$ és $*\text{-}t\dot{a}m$ suffixuma végelemzésben talán nem más mint az átértékelt 3. sg. med. $*\text{-}tai$, resp. 3. du. act. $\text{-}t\dot{a}m$ suffixuma s ennyiben idg. alapnyelvi, resp. nominális eredetű, míg a $*\text{-}thai$ és $*\text{-}th\dot{a}m$ suffixumok emezeknek secundär árja alapnyelvi differentiálásai, aligha nominális $*\text{-}th$ -képzős nomenek casusai.

NB. Sajátságos, hogy BOPP, az agglutinációs theoria atyja, éppen itt hibázott rá adaptációs interpretációra, amennyiben az ói. $\text{-}\acute{a}th\dot{e}$ és $\text{-}\acute{a}t\dot{e}$ suffixumokat nom. du. N. alakoknak fogta föl [Skt. Gr. 144].

(Vége következik.)

SCHMIDT JÓZSEF.

A LEGÚJABB VEND IRODALOM NYELVE.

(Vége.)

4. A $j > d' > g$, illetőleg a $j > t' > k$ hangváltozás. Már többször említettük, hogy Kleklék egy kisebbség nyelv-járását vették alapul. Ez legszembetűnőbben $j > d' > g$, $j > t' > k$ hangváltozásoknál s az ezekkel összefüggő nyelvi jelenségeknél mutatkozik. Minthogy azonban nyelvjárásukra csak épen hogy támaszkodnak s végeredményben minduntalan az o.-szlov. irodalmi nyelvhez folyamodnak formáik szentesítése s nagyobb hitele végett, ezen a téren is találunk ellenmondó adatokat.

Ismeretes, hogy a markók s legközelebbi szomszédjaik dialektusában a $j > d' > g$ és $j > t' > k$ hangváltozás sokkal ritkább, mint a nyelvterület többi részein. Ritkább, de nem merőben idegen. Kitűnik az Kühár István népies szövegeiből is, főleg azon bevezető megjegyzéséből (i. m. 1. l.), hogy a d' -t (ő g -nek írja) ezuttal nem fogja külön jelölni, mert «a bratouci nyelv-járásban a közép- és magas hangzók továbbá *ny* consonáns előtt álló minden g g -nek (= d') is hangzik» (példa: *ge*, *gibica*, *gimlo*, *gö*, *gnyäs*). Már pedig a $g > d'$ változás nyilván csak a *dž*: *gèž* féle alakpárok egymásra hatásának következménye s így feltételezi a $d' > g$ ellenkező irányú hangváltozást is. A mi íróink azonban az osztrák szlovén példa miatt görcsösen ragaszkodnak a j -hez minden helyzetében. A d' -s, g -s, t' -s és k -s alakokat közönségeseknek, parasztosaknak tartják s nemcsak írásaikban üldözik, de élő beszédjükben is kerülik őket, még olyan hangtani feltevések mellett is, mikor a j -s alakok ejtése mesterkélt, sőt majdnem lehetetlen (*poganje*, *kalavinje* stb.; l. lejjebb). Nagyobb baj azonban ebből mégsem származik, mert ebben az egy kérdésben legalább eléggé következetesek s az ellenmondó adatok száma nem oly nagy, mint más nyelvjelenségeknél. Példák: *z jeljov* (evéssel, étellel); *jemlé* (*dämlé*); *jamica* (*dämica*); *zdrávje* (*zdrávdä*); *bojála*

(*bodila*); *vesélje* (*väsäldé*); *merjé* (*märdé*); *dvä-trijé* (*trdé*); *erja potroši* (*ärda, ärđäica*); *rojeni* és *prvorodjeno* (elsőszülött, a népnél is előfordul mindkettő; az utóbbiról tudjuk, hogy másodlagos); *potrjeni* (! a népnél csak *potr'dđän*, mert szintén új képzés); *trijava* (Kal. 1915: 109; fáradtság); — *raspetje* (*raspüté*); *tretje* (*trétä*); *z radostjov* (*z rädostov* és *z rädosčor*); *z pomočjov* (*po-močtöuv*); *martjanskoga* (*martänskoga*); *v naročji*, *v naročja* (ezekben a népnél a *j*-s alak szokatlan; rendesen: *v náročj*, *v ná-roča*) stb. De: *cecátho dete* (csecsemő), talán azért, mert a *k*-t eredeti képzős elemnek fogták fel. Ez valamint a *vucké* féle plurálisok, melyek egyes íróknál a nagy óvatosság ellenére még mindig előfordulnak, hangos bizonyosságai annak, hogy különösen a $j > t > k$ hangváltozás az ő nyelvjárásukban is ismeretes, ha nem is olyan általános, mint a vendiség legnagyobb része.

Külön kell megemlékeznünk az *n* végű főnevek *-je*-vel képzett plurálisáról, minők pl. *mašinje*, *korranje*, *luteranje*, *kalarinje*, *poganje*, *drüžbanje* stb., melyekkel szemben állanak a plurális helyett képzett gyűjtő értelmű egyesszámú *kaménje*, *korenje*, *remenje* stb. félék. Azonos írásukból lehetetlenség megállapítani, hogy a kétféle sor szavainak tényleges kiejtésében van-e különbség; ők valamennyit *nj*-el írják, a mi, vokális közti helyzetben, náluk is csak az *n*-nek (*ny*) lehet a jele. Nagy tévedés volna azonban mindnyáját egy kalap alá venni s *n*-el ejteni. A plurális alakok a nép nyelvén csak *mašínđä* (> *mašingä*), *köucranđä*, *litäränđä*, *pogänđä*, *kalarinđä*, *drüžbanđä* ejtéssel fordulnak elő s így Kleklék szerint, intenczióiknak megfelelően, csak mint *mašin* + *je* (!!), *pogany* + *je* stb. volnának ejtendőek s ők kardoskodnak is az ilyen erőltetett kiejtés mellett (a *pogänü* ejtés ezeknél azért is lehetetlen, mert a nyelvérzék ilyen formában nem érzi őket plur. nom.-oknak, legfeljebb hibás plur. acc.-oknak). Az egészen más elbírálás alá eső singulárisi *kaménje* (*kaménä*) féléket mindenütt *n*-el ejtik s írásuk ennyiben meg is felel a tényleges állapotnak.

5. Többször mesesik, hogy nyelvjavítás czímén olyan szavakban is megjésítik a mássalhangzókat — leginkább az *l*-t — melyekben a *j*és elem már régen nyomtalanul eltűnt, vagy esetleg meg se volt; az ilyen szavak aztán szokatlanul kenetes, idegenszerű hangzást adnak a beszédnek s nagyon feltűnők, a

nyelv szellemével, hangtani jellegével pedig merőben ellenkeznek, Pl. *ljübézni* (*ljbézni*, > *ljbéznj*); — *rane dobljene* (a kapott sebek; *rànä dõblänä*; az egész szó szokatlan); — *zmoljeniva* (*zmõlänjva*); — *blagoslavlja ga* (megáldja; *blagoslavlja ga*); — *postávljali* (felállítottak; *postávljalj*); — *zgübljenih* (*zgüblänj*); — *dovoljeno* (*dovõlänö*, s legföljebb: *dovõldänö*); — *prostozvoljeni* (*prostozvõlänj*); — *državljan* (*državlän*, nem közkeletű szó; állampolgár); — *králjeska* (*kräläska*; királyi); — *oslabljena* (*osläblänä*; elgyengült); — *razdeljavati* (*razdljavatj*; szétbontoztatni), stb. stb., sőt *neprijatelj* is, szóvégi helyzetben, a mi a vend nyelvterületen mindenütt abszurdum (máskor *neprijatelj*-nek v. *neprijátev*-nek is írják). Hogy a legtöbb ilyen esetben maguk is ismerik a népies alakokat, azt eléggé elárulják a *zemlän*, *poledelski*, *oprávlali*, *nastávljeni* (és *nastávljen* is), *neprijátelom* és társai. Klekl e jelenségre vonatkozólag egy, 1915. nov. 25.-én hozzám intézett levelében a következőket írja: «Az *lj* = *ly* (!) nem veszett ki egészen. Úgy nálunk mint a hegyekben itt-ott előfordul. Pl. nálunk *življenje*, vagy *hvaljen* s a hegyekben *volja*». Én sehol se hallottam ezeket az *lj*-es alakokat Kúhár szövegei s az irodalmi hagyomány se igazolják őket, de ha «itt-ott» elszórtan tényleg előfordulnak, a mint azt Klekl írja, úgy bizonyára csak egyes különleges helyzetben megőrzött régebbi, vagy esetleg újabb eredetű *lj*-ékről lehet szó, melyeknek előfordulása mindenképen a legritkább s a legfeltünőbb kivételek közé tartozik. Már most kérdem szabad-e egy ilyen kivételes jelenséget irodalmivá emelni akkor mikor a legszélesebb körű és elterjedésű jelenségeket következetesen mellőzzük?! Nyilvánvaló, hogy itt is, mint annyi más kérdésben is, az o. szlov. irod. példa volt az irányadó s nem a felhajszolt, elszort kivételek.

Az *õgän* (tűz) szót egyesek *nj*-vel, mások *n*-nel írják; a ragozásban többnyire mindnyájan *nj*-vel (*v ognji*); a népnél is előfordul mindkettő. A *gnjezda* (fészek), *gnjiliti* és *gnjüsoba* szavaik a nyelvterület túlnyomó részén tiszta *n*-vel *gnëzda*, *gnliti* és *gnüs*, *gnüsõuba* > *gnüsõuba*-nak hangzanak.

Teljességgel önkényesek és szokatlanok a *vražji*, *božji* stb. féle alakok (*vražje misli* = ördögi gondolatok, *božja milost* = isteni kegyelem); a népnél mindenütt csak *vražji*-a -o (-ä), *bõžji*, -a -o (-ä), stb.

6. A *consonantismus* körébe tartozó egyéb jelenségek közül — a 2. és 3. pontban már említetteken kívül — még a következők érdemelnek figyelmet:

a) az *r*-t, hol osztr.-szlov. mintára, hol minden ok nélkül, számos esetben feloldják, a mi aztán igen szokatlan hangzásúvá teszi a szót a vend fül számára; ilyen esetek: *trebe*, *ne je trebelo* (a népnél csak: *trbèi*, *trbèlo*); — *obderži* (X: 378), *goriderži* (*drži* h.); — *oberné*, *obernjeni* (az általános *obrñé*, *obr'ñani* h.); *poverni se* (*por'ni* h.); — *vogerskoslovenski* (*vogr'skosl.* h.); — *na červo* (a népnél csak *črvou* = has; «belek» értelmében pedig: *črèva*, a *črvou* pluralisa). Rákövetkező i esetében: *gorskriči* (felkiált; *gorskríci*); — a *nindri*, *indri*, *notri* határozószók és *pri* *præpositio* mindig *i*-vel fordulnak elő (a nép leginkább *nindr*, *indr*, *ndr*, *pr* alakokat ejt, utóbbit igekötői szerepében is, ha csak nem hangsúlyos: *prñäso*, de *prışo*).

b) Az *l* végű, többnyire idegen szavak, ragozásában az irodalmi használat egyelőre még ingadozó, mert az újítást a népies alakokkal szemben még merésznek, korainak tartják; említettük már, hogy a népnyelv ezekben a szavakban annyira ragaszkodik a nom.-beli *l*-hez, hogy ragozás közben, csakhogy az *l* fel ne oldódjék, a vocális kezdetű ragokat megszerzi egy konzerváló *n*-nel; minthogy az írók ezen *n* eredetével és szerepével nincsenek tisztában, vagy úgy segítenek magukon, hogy a ragokat a tőtől egy kis kötőjellel elválasztják, vagy hogy az *l*-t egy közbe toldott *i* segítségével feloldják; példák: *pri Memel-ni* (Novine II: 7); *v Ischl-ni* (N. II: 14); *Przemyslna*, *v Przemysl-ni* (Nov. II: 14); *v Przemyslini*, *od Przemislina* (Nov. II: 14); *brez štemplina* (*štēmplina* h.); *z tabernaklna*, *pred tabernaklnom*, *proti tabernakl(!)*; *v svilnih reklinah* (*rēklinaž* h.); sőt egy ízben már *krumple* is, az *n* egyszerű kivetésével.

A *klobük* (kalap) szót a nép többnyire *kľbük* formájában használja.

c) Rendkívül fontos és az egész mozgalomra nagyon jellemző mindaz, a mit a *h* használata terén tapasztalunk; a *h* a hazai szlovénből tudvalevőleg jóformán teljesen kiveszett s ma már legfőljebb csak bizonyos hangtani helyzetben tengeti életének utolsó napjait (l. i. m. vonatkozó fejezetét), úgy hogy egyes esetekben a *h* felélesztése valóságos erőszak a nyelvérzék s az

évszázados hagyomány ellen. Az új vend írók azonban sehogyszem tudnak beletörődni abba a gondolatba, hogy az általános nyelvhasználat elismerésével egy hangot az ábécéjükből nyom nélkül kiküszöböljenek, hisz az bűn volna az osztr.-szlov. *h* ellen, a *h* végű szép összsláv ragokat pedig sehogysé hagyhatják cserben. Megállapodtak hát abban, hogy a *h*-t minden vonalon visszahelyezik etimológikus jogaiba; a bökkenő csak ott van, hogy biztosan maguk se tudják, hol eredeti a *h* s hol nem, s így kénytelenek tisztán hozzátetöleges találgatásokra szorítkozni; hogy ennek milyen zűrzavar a következménye, azt példáinkból világosan láthatjuk. Még az *š*-vé lett *h*-nak sem irgalmaznak s könyörtelenül felrúncigálják halottaiból. Nincs egyetlen írójuk sem, ki következetes volna használatában. Annyira mennek, hogy olyan ragok végére is odabiggyeszti, melyek sohase látták évezredes multjukban. Példát ezrével idézhetnénk; legyen elég a következő egynéhány: a) szavak elején és belsejében: *zdehnoti* (*zďäñnoti*); *dolsprahšili* (leporozták; *doisprášili*); *hodili* (*odili*); *poléhšati*, *lejša se* (megkönnyít, könnyebbül; *lăjšati*); *poslühšarci* (*poslūšati* = meghallgatni, engedelmeskedni); *prehstrahseno* (X: 282; *prästrášäno*); *cehska družba* (czéhtestület; a néptől még nem hallottam ezt a szót, de ha ismeri, így semmiesetre se ejtheti); *hčeri* (*čeri*); *lehko* (*lăiko*, könnyen, talán), stb. stb.; — b) szóvégén, főleg ragos alakokban: *stráh*, *práh*, *greh*, *grah* (*străi*, *prăi*, *grăi*, *grăi*); *po nogáh* (*-ăi*); *po grešni potáh* (*po grăišni potăi*); *jih* (*ji*); *vu rseh osmih dněrah* (*vu rsěi ošm? dněrai*); *v teh letah* (*v těi lěitai*); *v podobij žirih* (*v p. žiri*); *v naših srcaj* (*v naš? srcăi*); *v molitvah i pesmaj* (*-ai*); *v žmetnih krajej* (*-i*); *v pošte-njeh meti* (! sg. loc.; *v pošťăněi m.*); *v dugi vrstaj* (*h* nélkül és *j*-vel); *v tej dněraj*; *na nádraj*; *po krémáj*; *od drügih pobožnostih*; *njihovih lažih* (plur. gen.; *núri láž v. láž? h.*); *ei gli* (*glí*, *glíi*; <ném. *gleich*); *pár rečih* (*p. rěi? v. rěi?i*); *lūdi* (*lūdi*) stb. stb.

7. A névszók tanában már sokkal pontosabbak; egészben véve eljárásuk itt is a régi, ám a dolgok természeténél fogva ezen a téren mégis kisebb a különbség nyelvük s a nép nyelve között. Hibás esetképzés, sémák összekeverése csak elvétve fordul elő; ilyenek pl. *pod Marijinom zastavom* (X: 426; az egész nyelvterületen nőnemű, tehát *Marijinov zastarov* volna a helyes); — *z cerkevjo* (Kal. 1915: 40); rendesen volna *z cėrkvor*, azon-

ban analóg alakokat találunk a népnél is, pl. *z tókävđov* v. *z tókrov* (tökkel); — *kak v ednom sni* (mint egy álomban; a népnél véghangsúlyos helyzetben ilyenkor inkább -e', -e'í a rendes, tehát: *v snè*; v. ö. *gospèž*, *v pošćānèž* stb.); ép így: *v dñi srca* (lelke fenekén; *v dnè* h.); — *med lüstrov* (m. *lüstrov* h.; talán csak sajtóhiba); — *15 rimszkih papov* (rendesen: *páp* volna); *mojih potov* (*mòji pòut* v. *pòut* h.; pl. gen.); viszont a *jakost* szónál a plur. gen. egy ízben: *vseh jakost*; — az -ev (-ra) végű nőneműeket és a *pesem* szót hol az *i*, hol az *a* tövek szerint ragozzák, ez azonban így van a népnyelvben is; kétféle ragozása van még a *čūdo* (seml. *o* és *a* tövű, de inkább az előbbi) és *sluga* szónak is (*za svojega sluga*, de: *za volu stotnikovoga slugo*; mégis inkább *a* tövű); — *v desetih letah* és *letih* (az instr. és loc. felcserélése; rendes: *v dāsétī lèitai*); — a plur. instr. az eredeti himmeműeknél -i v. -mi, v. -ami végű; leggyakoribb az első; a második inkább az *i* tövű nőneműeknél, de előfordul a himneműeknél is (*pred desetimi leti* v. *letami*; *z drogmi* stb.); — *blišći se v njèni oti* (teljesen szokatlan a *v oćāž* h.); — a ragozás folyamán idegenszerű a hangzókivetés a *prijátli* szóban (*prijátālī*, *prijátāldā* h.); — *oće ne mogeo spoznati*. . . *obdržī nješovoga oćo*: mindkettő előfordul a népnél is, így egymás mellett, egy mondatban (X: 407) azonban nemcsak következtelen, de szokatlan is); — a duálisban többnyire a *droji* 3. segítségével képzett mellékalakokat használják, különösen a ritkább esetekben, bár ennek jelentése inkább «kettős»; pl. *poznam dvoje srcé, od toga bi vam rad pripovedārao* (Kal. 1915: 32; *dvèž sřcèž* v. *sř'ci*, *od tēivi*, *tē'ri* h.); *dvoja pobožna dūša, štere sta prosile* (! Kal. 1915: 36; a népnél: *dvèž pobòž-nvž dūšī, štārivž sta prosilā*); a duális hasonló hibás használatát találjuk másutt is, főleg így, vonatkozó mondatokkal kapcsolatban. — Nagy a rendszertelenség a plur. nom. képzésében; szeretik a -je képzős plurálisokat, alkalmazásukban azonban következtelenek s nem az általános nyelvgyakorlatra támaszkodnak, a *vucké* féle hagyományos alakokat pedig, mint «parasztos»-akat üldözik, úgy hogy csak elvétve találkozunk kevésbé óvatos íróknál egy-egy ilyen megcsontosodott népies alakkal (pl. *siromacje* X: 430, *prorocje*, *prorocke*, *vucké*, *junācje*, *naroćnicje*, *vojācje*, sőt *kvaterni petekje* is, a mi teljesen lehetetlen elméleti alak a helyes

pétke helyett, (a 1915. *Kalendár* 30. lapján; az 1916-i naptár u. azon helyén már *peteki* áll, de a népnél ez se fordul elő sehol), stb.; természetesen mindig *j*-vel, bár a *vucké* eléggé hangos bizonyosság kiejtésük mellett). Egymás mellett — akár-hányszor egyazon mondatban — fordulnak elő az ilyenek: *apoštoli* és *apoštolje*, *prijáteli* és *prijátelje* (sőt. sg. n.-ban is *prijátelj*!!), *pisatelje* és *pisateli*, *angelje* és *angeli*, *širiteli* és *širitelje*; *kaplánje*, *mi slovenje*, *kovranje*, *tolvaje so*, *očovje* (és *očevje* is) stb.; az utóbbiak azonban — a mint én ismerem a vend nyelvet — *n + j* kiejtéssel szinte elképzelhetetlenek, *n*-vel pedig lehetetlenek; a nép ezeket vagy *-ndä*-vel, vagy *-ni*-vel ejti (*kòuvernä* v. *kòuvranj*, *kaplänä* v. *kaplänj*); merőben elméleti a *tolvaje* (nom. és nem acc.!), melyet ilyen alakban sehol sem ismer a nép; az általános és helyes csak a következő két alak lehet: 1. *tovaj + je* > *tòvaidä*, sőt > *tòvaidä* vagy 2. *tòvavaj*. — A legjellemzőbb adatot mégis a M. L. X : 385. lapján találtam ČÁČIČ JÓZSEF beszédjében: *drági bratji*, a plur. oom. kétféle képzésének feltűnő összekeverésével; nem szükséges külön kiemelnem, hogy ez az alak sehol sem él. És ezek után akad-e még magyar nyelvész, ki — a népnyelv alapos ismerete nélkül — ez irodalom adataira, mint a népnyelv élő formáira merne hivatkozni?!

A névmások közül használják a *jihva*, *jidva*, *njidva*, *midva*, *vidva* osztr.-szlov. változatokat az általános vend *jiva*, *niva*, *müra*, *vüva* alakok helyett és ritkábban mellett. A tagadó értelmű határozatlan névmásokat — melyek a vendben összesnek az állító értelműekkel — még nem igen merik bántani, mert félnek, hogy érthetlenségre vezetne; pl. *ešče nikaj moči*, *nikšo igro* (vlmi játékot), *iščejo nikoga* (vlkit keresnek; másutt *nekoga* is), stb. Figyelemre méltók még: *njihovo* mellett *njuvo* és *njuvo* (a népnél inkább csak a két utóbbi, főleg a *nuvo*; *nuvo* csak a markók dialektusában); — *z tebov* és *med sebov* (utóbbi ritkán, miként a népnél is); — *proti njoj* és *njej* a nép nyelvén is mindkettő, de úgy, hogy a *njej* általánosabb); — *naj jim dá móč* (a népnél csak: *naj nín dá*); — a *svi* (X : 378) a *rsi* helyett nyilván sajtóhiba (a nép egyébként csak *v* nélkül ejti, minden esetben és számban; a *rsa* semleges plur.-t, mely gyakran olvasható, a nép kerüli s vagy sg.-t használ helyette, vagy *-ä* ragos plur.-t is, mint a névmásoknál általában).

A számnevekről és melléknvevekről kevés megemlíteni valónk van; a *keliko* és *teliko* névmásokat (*teljko*, sőt *toljko* alakban is. pl. K. 1916. 32 l.) hol számnévileg, hol melléknévileg, hol főnévileg alkalmazzák, pl.: *keliko teh starišov* (ezen szülők közül hányan), *keliki stariši* és *keliki so si dūše ščistili* (*kāl ko sā jī jā d. šč. h.*) stb. Helytelen a *več stoletja*, mert *stoletja* nem lehet se sg. gen., se pl. nom., helyesen volna: *vāč stōulēit* (mint *vāč lūdī, rīb, pōjbov* stb.). Hibás a *tresiti* (: 0) alakja, mert az első *i* a nyílt *ä*-ből nem magyarázható; a népnél vagy *tréstī*, vagy *trésātī*.

Nem népiesek a *boše, težja* és *grše* középfokú alakok (utóbbit kötve hiszem, hogy bárhol is megértene a nép) a rendes *bōugši* 3, *tāžēišī* 3, *tāškeišī* (vagy inkább: *žmātnēišī*) és *grdēišī* 3 helyett.

Szokatlanok a következő határozatlan melléknévi alakok: *kak lehek plen* (*lājle*: mint könnyű zsákmány); *težek* (*tāškī* = nehéz).

A praepositiók használata általában rendes; csak a *z* (-ból, -ból) kurtított, de a népnél kizárólagosan ebben a formájában előforduló alakjával nincsenek megelégedve; a hol csak eszökbe jut, az osztr.-szlov. eredeti *iz*-t írják helyette, sőt — ugyancsak osztr.-szlov. mintára — már a *vö* igekötőt is *iz*-vel kezdik pótolni. Példák: a) *iz zvezd* (*z zvēizd h.*); — *iz šterih* (*z štārī h.*); — *iz hiš* (*z híž > s iz h.*); — *iz srca* (*z srčā h.*); — *iz njega* (*ž nāga h.*); — *iz sebe* (*z sēbā h.*); — *iz večih fār z Medjumurja* (*z vācī . . . h.*); — *izhaja iz pūščava* (*shāja, > sāja h.*); — *iz pod steroga* (a népnél csak így, a *pod* praepositióval kapcsolatban, fordul elő *i*-vel is a *spod* mellett); — b) igekötői minőségben *z* (*> s, ž, š*) helyett: *izročo je* (*zrōčo h.*); — *izvirajoče* (*zvīrati h.*); — c) igekötői minőségben *vö* és *vö + z* helyett: *izpelati* (*vōspālatī h.*); — *izdārati* (*vōdārati, vōzdārati h.*); — *izpostárlenoga* (*vōpostárlānoga h.*); stb. Mindezek a vendben nagyon szokatlan s teljességgel felesleges újítások.

Előfordul írásaikban — nagyon elvétve — az *o* praepositio is; ezt is a szlov. irod. nyelvtől kölcsönözték, mert a nép sehol se él vele. Pl. *o priliki* (alkalommal; *ob prilīkī h.*); — *zavolo pravice o Marijinom poprijetji* (*od marījīnoga poprijētīa h.*).

Egy-két helyen *k > h* praepositióval is találkoztam az osztr.-szlov. gyakorlatnak teljesen megfelelő helyzetben: *h krāli* (*k*

králj h.); -- az 1916-i *Kalendár* «*Peter, ali moč dobre vzgoje*» cz. olvasmányában többször is előfordúl ez a *h*, úgy hogy szó se lehet sajtóhibáról, a mire először gondoltam. Ez az egész olvasmány különben is a legtipikusabb képviselője a legújabb irodalmi nyelvnek, a mely se vend, se osztr. szlovén, hanem valami sajátságos, szeszélyes, zagyva, sőt sokszor nevetséges keveréke a kettőnek. A *k* > *h* praep. illetén használatának az egész vend nyelvterületen sehol legcsekélyebb nyoma se található.

8. A *păčti* féle igék csoportjában nagy a buzgalom az eredeti *č* jogainak elismerése körül; hogy a nép az újdonsült infinitivusokat felszólító módnak érzi a legtöbb esetben, avval keveset törődnek. Pl. *speči* (*spăčti* h. megsütni); — *doseči* (*dosęgni* h. elérni; a rövidebb **sečti* a vendben ismeretlen); — *vleči z živežom* (takarékoskodni az élelmiszerrel; *vlěčti* h.). Hogy nem hangtani okok vezérlik íróinkat, hanem tisztán csak az osztr.-szlov. irod. nyelv példája, azt a *pomočti*, *povrži*, *površti* stb. alakok bizonyítják.

2. A jövő idő képzésénél szebbeknek tartják a *bodem* segédigének teljes vagy hátul csonkított alakjait, mint a közhasználatú rövidebb, elől csonkítottakat. Részletesebben feltüntetve:

Az irodalomban:	A közhasználatban:
Sg. 1. <i>bodem</i> , <i>bom</i>	Sg. 1. <i>mo</i> , <i>n</i>
2. <i>bodeš</i> , <i>boš</i> (ritkábban)	2. <i>boš</i> , <i>š</i>
3. <i>bode</i> , <i>bo</i> (ritk. <i>de</i> is)	3. <i>dä</i>
Pl. 1. <i>bodemo</i> , <i>bomo</i> (ritk. <i>mo</i> is)	Pl. 1. <i>mo</i> , <i>n</i>
2. <i>bodete</i> , <i>bote</i> (ritk. <i>te</i> is)	2. <i>tä</i>
3. <i>bodejo</i> , <i>bodo</i> (ritk. <i>do</i> is)	3. <i>do</i>
Du. 1. <i>bodera</i> <i>bova</i> (ritk. <i>ra</i> is)	Du. 1. <i>ra</i> , <i>vä</i>
2. <i>bodeta</i> <i>botu</i> (ritk. <i>ta</i> is)	2. <i>ta</i> , <i>tä</i>

Legidegenebbül a *bom*, *bodem*, *bode*, *bomo*, *bote* *bova* és *bota*, hangzanak a vend fülvek. Pl. *trüdio bom se* (*trüdo mo sä* h.); *bomo se bližali* (*bl. mo sä* h.); *razumo bo* (! *dä rāzmo* h.) stb.

3. A mult idő és mult id. part. képzésénél mutatkozó különlegességekről már az eddigiekben, főleg a diftongusok tárgyalása közben, elég szó esett.

9. A mondattan, a népnyelvvél való összehasonlítás szempontjából, alig mutat fel valami figyelemreméltót. Gyakori a mult id. participiumnak a *je* segédige nélkül önálló állítmányként való alkalmazása; pl. *srećao se ž njim* (t. i. *z detetom*), *ka rodo grabilo v jamico* (X: 368; találkozott vele, a mint vizet mert a gödörbe): *jā grabilo.*; — *bila jako lepa* (nagyon szép volt; *bila jā.*); — *tak je štela ona sáma, kda prárila* (úgy akarta maga is, mikor mondta; *jā prárila.*); — *verjem, ka ne med nami niednoga* (hiszem, hogy nincs köztünk senki; *ka jā nēi.*); — *ne bilo čüti* (nem lehetett hallani; *nēi jā bilōu*); — *žalost bila za njé* (*jā bila .*), stb. Hasonlók bár ritkábban a nép nyelvében is előfordulnak. — 2. A *pokázati sá* (valaminek mutatkozni) ige vonzata, *za* praepositiós accusativus helyett, itt-ott csak egyszerű acc., pl. *pokáži se nam dobro mater* (X: 417, többízben is). — 3. Nem népies a szem. névmás genitivusának használata a következőben: *toje bila nyega gorécsa prosnya* (Brat. Karm. Skap. 4. l.) e helyett: *tōu jā bila nūgova goréča pr.* = ez volt az ő forró kívánsága). — 4. A sokszerepű *ka* kötőszó használatát — önkényesen — úgy korlátozták, hogy kérdő, tárgyi és vonatkozó mondatokban («mi, a mi» jelentésére való tekintettel) általában *kaj*-t, más mondatokban *ka*-t alkalmaznak, pl. *povej mi, kaj si začneš* (mondd meg, mihez fogsz?); — *oblast je dovolila, kaj dozdej esče nikdár ne, ka se sme list izdávati . . . naj molita, ka ne bo protistao* (X: 356); — *je šo, ka bi zbūdo Lázara* stb.; bő kivételek azonban itt is akadnak; legkövetkezetesebb még Klekl, a legleleményesebb újító. Mondanom se kell, hogy ennek a használatnak a népnyelvben semmi alapja sincsen; a nép u. i. majdnem kivétel nélkül *ka*-nak ejti úgy a névmást, mint a kötőszót.

Szórendjük a birtokviszonynál és a hosszabb jelzős kifejezéseknél csak olyan nehézkes, körülményes és kenetes, mint a régi prédikátoroké. A népnyelv természetesen csak egyszerűbb birtokviszonyokat ismer s jelzős kifejezései is rendszerint rövidlélekzetűek. Ezekből az írók, átlátszóságuk ellenére sem tudták kihámozni a bonyolódottabb viszonyok törvényeit s így bizony sokat vétenek okoskodó szellemükkel, újító törekvéseikkel az egészséges nyelvérzék s a nép egyszerű, tiszta természetes idiómája ellen. Emlékezzünk csak középkori magyar prédikátoraink «szeges» írásaira! Ilyen szeges, döcögös menetűek a vend írások is.

A népnyelvben a jelzős és birtokos szórend épen fordított: a melléknévi jelző, ha még annyi volna is, rendszerint megelőzi a jelzett szót, a birtokos jelző pedig követi, de úgy, hogy a birt. jelző minden külön jelzője s egész esetleges kísérete a jelzett szó után a birt. jelző elé kerül. Ez az általános, természetes, egyszerű szórend. Az írók azonban mindkettőt össze-vissza keverik, a mi különösen a hosszabb birtokviszonyoknál sérti nagyon a fület és a nyelvérzékét. Pl. a) *dišečega pa navadnoga jaliča listje* (e helyett: *listä d . . .*; a szagos és közönséges fenyő levelei); — *zráven k svetice štampeti* (!! egyenesen a szent nő ágyához; e helyett: *zdrävän k štämpätj sv.*); — *na ednoga stariša mrtvo telo* (e h.: *na mŕ'tvo tēilo e. st.*; egy szülő holttestére); — *opiše pod križom stoječe Bože Matere misli i žele* (e h. o. *mislj i žälä p. k. . .*); — *lista na svetlo davanje* (e h. *na sv. d. lista*); — *Marijino čast širečega lista izdavanje* (e h. *rödä-vañä M. č. š. l.*); — *naše domovine mejé* (e h. *m. n. d.*); — *toga logä ceno* (e h. *c. t. l.*); — *mirajocih pesem je bila* (e h. *p. m. je b.*); — *naročnikov šterilo* (e h. *št. n.*). — b) *po ceni tistoga kraja navadnoj* (e h. *po navádnoj cēini t. kr.*; annak a vidéknek megszokott árán); — *to je pot Mariji dopadliva* (e h. *t. je M. d. p.*); — *v 12 oráčaj zemlišča küplenoga za samostan leži* (e h. *v 12 o. za s. k. zämlišča*; a kolostor számára vett földnek 12 holdjában felszik) stb. stb.

10. A szótan kisebb-nagyobb problémái okoztak talán a legtöbb nehézséget és fejtörést a vend íróknak a multban épúgy, mint a jelenben. És méltán. Mert a földműveléssel foglalkozó s századokon keresztül elszigetelt vend nép szegényes, egyoldalulag fejlődött szókinése nem volt alkalmas egy irodalmi nyelv szótani igényeinek megfelelni. Mindaddig, még ez az irodalom kizárólagosan vallásos irodalom maradt, szerényebb mértékű szóképzéssel s itt-ott kölcsönzéssel még ideig-óráig segíteni lehetett a dolgon, hisz a nyelv szókinése ebben az irányban kezdettől fogva gazdagodhatott. De mihez kezdjen egy századokon keresztül jóformán stagnáló nyelvvel egy társadalmi hetilap, ha még annyira vallásos is?! Rengeteg új szóra van szüksége, nem azért, hogy szépen, választékosan írjon, hanem csak hogy kifejezhesse gondolatait, hogy megértethesse magát. A szókincs elkerülhetetlen kiegészítésére két mód kínálkozott: 1. köl-

csönözni az osztr.-szlovén irodalmi nyelvből, vagy 2. a meglevők mintájára új szokat alkotni. Íróink bőven éltek mindkettővel, de különösen a kényelmesebb előbbivel, a nélkül azonban, hogy a jövevényeket a vend nyelv specziális törvényei mindig szerint átalakították volna (innen a számtalan *čolnić*, *spopolnost odlíkujе* stb. stb. lehetetlen alakok, melyeknek jó részét a nép meg se érti, vagy ha meg is érti, idegenszerűnek, szokatlannak találja). De így jártak el legtöbbször az új szavak képzésénél is; kellő előismereteik, melyekre a tudatos szóalkotásnál biztonsággal támaszkodhattak volna, nem voltak, a népnyelvet és a hagyományt pedig nem részesítették abban a figyelemben, melyet azok — a dolog természeténél fogva — megérdemeltek volna. Főczéljuk egyelőre nem a helyesség, hanem a szó maga s látni kell azt a diadalittasságot, melylyel egy-egy érdekesebb új szót olvasóközönségük elé visznek. Nagyon szemesnek, óvatosnak kell lennie ezek után a kutatónak, a ki a népnyelv alapos ismerete nélkül tisztán az irodalom adatai alapján merne a vend nyelv tanulmányzásához fogni; minduntalan ellenmondásokba ütközik, lépten-nyomon megbotlik s sohase tudhatja biztosan, élőalakokra pazarolja-e idejét és figyelmét, vagy elméletiekre?

Ám hosszadalmas volna rövid értekezésünk keretén belül minden fázisán végigkísérni ezt a szóalkotó tevékenységet. Százakra menő példákat kellene idéznünk, aprólékos álkövetkeztetésekről beszámolnunk; ezeknek mellőzésével elegendőnek tartjuk az alábbi rövidebb összeállítást. Sapiienti sat!

a) Fölösleges osztr. szlovén (ritkábban horvát) kölcsönzések: *od sela do sela* (*vész*, *väsničà*, *gmàina*); — *svetovni 3* (*srěckı 3*; világi); — *kjer* (*gdę*, *gę*; hol, a hol); — *čolnić* (*čùn*, *čúnäk*, *čúně*); — *svetinjica* (*podòjba*, *srěta p.*, *kěip*; szentkép); — *naj spopolni nepopolnosti i nadomesti* (*spopùni*); — *deva* (*děvica*, *diklina*, *děvòjka*); — *pomagala do prit iz vic, dūše v vicah, za uivicavne dūše* (Nov. II. II. 44); ez a szó ékes bizonyossága a mindenáron való szóalkotás fölösleges és nevetséges voltának; a szógyártók és nyelvnemesítők ugyan megjárták vele: a *purgatórium* szót akarták vele kiküszöbölni, a nép azonban kezdetben egyáltalán nem értette meg az új szót, később pedig — miután megmagyarázták neki jelentését — nagyon szellemesen a ném. *Hitze* > vend *hica*, *ica* (hőség, melegség, forróság) szó-

val hozta kapcsolatba s szentül meg van győződve, hogy a *bopòžnā dūšā f(h)icaī* a purgatóriumi hőségben sinylődő jámbor lelkeknek legtalálhatóbb eredeti megnevezése); de akadtak komoly írók is, a kik, mikor az o. szlov. *vice* szót a vendben, meghonosítani akarták, maguk is hasonló tévedésbe estek, úgy hogy korábbi vallásos iratokban a népetimológiának teljesen megfelelő adatokkal is találkozunk, pl. a *Dühovna Hrana* cz. imakönyv 125, 127 stb. lapjain: *dūse vñicay* — *oblicje* (obráz); — *še* (šcā, āščā); — *kri* (versben; *křv* h.); — *zopet* (pá, pāl, pālik); — *natančno* (naténct); — *reka* (vōda, vodína); — *zaveza ali testament* (teštament, zákon); — *bosonog* (bōus 3); — *raj* (paradižom); ennek a szónak a története sokban hasonló a *vice* ~ *hica* történetéhez; a legelső kísérletezők tudákos éitelmezéssel a *kraj* (*krāi* = vidék, táj, széle vlminek) szóval hozták kapcsolatba; régebbi könyvekben a v. *nebeski raj* nem ritka a v. *nebeski kraj* kitétel — *vsebina* (kazalo: a könyvekben a tartalom jelzésére); — *jelom i pilom* X: 403; *gèistvina*, *pítrvna*); — *uod* (*vplāvanā*); — *spočeti* (*poprijeti*); — *slovo zeti* (*slobōud z.*); — *privna deca* (*vřla d.*); — *se reče* (*sū prāč, puč, rāzm*); — a *Jeremij, Izai, Salamon, Jeruzalem* stb. féle bibliai tulajdonnevek (*Jeremiáš, Ezaiáš, Šalamon, Jeružilem* h.), stb. stb.

b) Kölcsönzések hiányzó, vagy más eredetű idegen szavak pótlására: *redarstvo* (*policāž, policāi*); — *zavitek* (*pākl, pāklāc*); — *vpliv*; *kaj se tiče*; — *dopisnica* (*kárta*); *bolnišnica* (*špitāo*); — *izpit* (*egzámān, prěfogg*); — *pešpolk, polkovnik*; — *šterilka* (*nūmāra*); — *naslov* (*atrès*); — *četu* (*šārāg*); — *uspeh*, *zapásati, strojna puška, zapleniti, tri četrt* (*trí frtāo*); *desetletnica*; — *veleposestnik*; — *zrakoplovec, zrakostroj*; — *umetniške stárbe*; — *narečje*; — *odlikuje se, odlikorati se*; — *bodi si, bodi sí*; — *oseba* (*pāršōuna*); — *razred, (glás)*; — *razmerje*; — *svota* (*šūma*); — *zaliv*; — *usoda*; *strahotepci trepetivci* (!); — *izobraževanjē, omika*; — *narava* (*natūra*); — *topničár* (*kanonèir, kalonèir*); — *brzojav* (*tālāgrām*), stb. stb.

c) Maguk alkotta szók és kifejezések: *za pokritje stroškov* (a költségek fedezésére); — *pooblaščenec* (meghatalmazott); — *razdjánje* (feldúlás); — *zevzénik, zevzéništro* (fogoly, fogság); — *razrnoženje* (elszaporodás); — *nedoporedliv, neizrekliv* (kimondhatatlan; *nādopoređilano* a népnél is előfordul); — *zavéz-*

ink (szövetséges); — *obládarka* (győzedelmes nő); — *zdléla-zdléla* (egyrészt-másrészt); — *vrédnik, vrejüvati, vrejecaštvo, vrejevavec* (szerkesztő stb.); — *morec* (gyilkos); — *nevsehnivo* (hervadhatatlan); — *olehšava* (megkönnyebbülés); — *navdejhnjéni* (ihletett); — *nagovor* (prédikáció); — *žalüvka* (gyászoló nő, szomorúfűz); — *postojánka* (lövészárok, *strèliti dárak*), stb. stb.

d) Vend szavaknak önkényes v. idegen mintára való átdolgozása, (legtöbbjéről már a hangtani jelenségek tárgyalásánál is megemlékeztünk): *čiteti, čitevci, čitenje, čitevo* (a *čiteti, čitevo* stb. mellett; olvasni); — *zaprt* (még «*narodna*» jelzéssel «a nép szájáról» közölt szövegekben is, *zaprežiti* h.): — *v külinji* (*küña*); — *trdno; trdni morete biti* (1. *tr'do* 3 kemény, szilárd; 2. *tr'no* < *trdno*: nagyon, erősen); — *razumiti* (*ražmiti, razmēti* h.); — *seme, vreme* (*sēmān, vrēmān* h.); — *z Gerlinec* (*z gōronāc* h.; Görhegy falu neve); Klekl a saját faluja nevét is kezdetben így írja: *v Črenslavic* (a nép is így ismeri); később: *v Črensovc* (X: 353), a legvégén pedig már: *v Črensovc*; s ez utóbbinál meg is maradt; — *iz daleka* (*ðuzdalāč, ðuzdalēč, ozdalēč, zdālāč* h.; messziről); — *midva* (*mūva* h.); — *sluzbenica, ljubiti* (*slūžbānica, lūbiti* h.); — *sejmnje* (vásár: *sēnā*); — *puška* (= *pūksa*); — *noč-dnēvni boj* (*noč-dnēvni* h.), stb. stb.

e) Az összetett szavakat — az egyszerűbb összetételek kivételével — általában kerülük, mert félnek a «*samoga sébezatajüvanje*» (önmegtagadás)-féle összetételek okozta kellemtelen benyomásoktól; ha mégis rákényszerülnek, úgy ragasztják össze a két szót, hogy vonzati viszonyuk — miként a fentinel — érvényesüljön, pl. *sadānosno* (gyümölcstermő; *sadOnosno* h.); — *delanezmožen* (munkatehetetlen); — *pesmivoditelj* (énekeztető); — *lūbaripun* 3 (szeretettelteljes); — *poledelec* (földmívelő); — *vnēboidejnje* (menybemenetel); stb. Ezek azonban nagyon laza összetételek s a legtöbbször nem egyebek összeirt kifejezéseknél.

f) A kifejezésekben megnyilatkozó idegen-szerűségek között feltűnő sok a magyar eredetű. Ezek a magyarosságok azonban természetesek, hisz az írók mind magyar iskolákat végeztek s a mindennapi életben egymásközt is magyarul értekeznek. Minthogy ezeket nagyon könnyű felismerni, csak egyet-kettőt közlök mutatóba: *opominajoč opominajo* (figyel-

meztetve figyelmeztetik); — *občůtki me obdájajo* (érzések vesznek körül); — *na srcě njemi navěze* (szívére köti neki); — *svet je plavao v radosti* (a világ úszott az örömben); — *vküpzaprisze-ganye* (összeesküvés); — *želéc samželo* (kívánva kívántam), stb.

11. Az összes kiadványokban rendkívül sok a sajtó hiba (*zánje, za njé* h.; *náše, naše* h.; *sledjén, sledjen* h.; *zádüši, zadiši* h.; *prelüblené, prelübléne* h. stb. stb.). Ezekkel kár volna külön foglalkozni s ennyit is csak azért említettünk róluk, mert a kiadványokban sehol sincsenek feltüntetve s mert ezek is jelzik azt a rengeteg nehézséget, melylyel a kutatónak, ha a nyelvet tudományos értelemben kívánja tanulmányozni, meg kell birkóznia.

PÁVEL ÁGOST.

Motoz.

MARIANOVICS MILÁN azt a *motoz*-t a melyről a szegedi ember azt mondja, hogy *Motoz van a fejében mint a bolond birkának*, egy cseh-tót *motouz-motúz*-szóval állítja össze. Első pillanatra ez az összeállítás nagyon tetszetős, de ha közelebbről megvizsgáljuk az ott mondottakat, aligha írhatjuk alá egészen nyugodtan, a mit M. fejtegetéseinek végén mond: 'Ezekből úgy hiszem, kétségtelen, hogy a *motoz* főnév átvétel cseh vagy tót nyelvből, eleinte csak az állati betegségekre vonatkozott s csak utóbb egy szólásmódon át, változott az emberi hóbort kifejezőjévé.' l. Nyr. 44:101. A cseh-tótban ugyanis az említett szó épen abban a jelentésben ki nem mutatható, a melyet M. az eredetinek tart. A szó rendesen csakis — *zsinort* jelent. Csak JUNGSMANN 1835—1839 megjelent nagy szótárában találunk egy adatot, a mely világot látszik vetni a mi szavunkra: '*motauz* Gyrinus Linn., Taumelkäfer', ámbár az itt említett egészen ártatlan gyorsan forgó apró vízi bogárnak természetesen semmi köze sincs ahhoz a *motoz*-hoz, a mely a birka fejében van. Hogy azt a 'keringő bogarat' az alakjáról nevezték *motauz*-nak, hogy a földben élő német *Schnurwurm* ennek megértésére szolgálhat, vagy hogy a magyar *madzag* szavunk egy *motouz-motúz*-ból képezett *motouzek*, *motúzek* kicsinyítóból származik — az mind a levegőben lóg!

A. O.

BESZÉD GÉGEFŐ NÉLKÜL.

A hangos beszédet, a központi idegrendszer normális működése mellett, a beszélő szervek három fő részének együttes működése hozza létre. Ez a három rész: 1. a tüdő a hozzá tartozó légcsővel, 2. a gégefőt alkotó porczogók és a hangszalagok, 3. a külső részek, ú. m. a garat, a száj- és orrüreg. Ez a három rész nagyjában megfelel a fúvó hangszerek három alkotó részének: a fújtató (igen gyakran az emberi tüdő helyettesíti), a sip és a toldalécső. Az ember beszélő szerveiben is a tüdő a fújtató, onnan tódul a levegő a hangképző részekhez; a gégefőben keletkezik a zöngé, beszédünknek tulajdonképeni hangos eleme, s a külső részekben módosul ez a zöngé vagy pedig a hangok bizonyos fajtáinál (zöngétlen mássalhangzók) ott keletkezik maga az illető hang. A beszélő szervek bármelyik részének súlyosabb betegsége vagy hiánya lehetetlenné teszi a hangos, értelmes beszédet. Legközönségesebb ilyen eset a rekedtség vagy a hangszalagok bénulása. A beszéd már ekkor is nehezen érthetővé vagy egészen érthetlenné válik.

Fonétikai szempontból különösen érdekesek az olyan ritka esetek, midőn műtétrel az egész gégefőt ki kellett irtani s ez által az illető egyénnél a beszélő szervek két fontos része, a tüdő és a gégefő, a működésből kikapcsolódott s csak a külső részek, a garat, száj- és orrüreg maradtak meg a beszédműködés számára.

Az orvosi irodalomból egy ilyen eset leírását ismerem. Czermak figyelt meg 1859-ben egy olyan esetet, midőn a gége teljesen elzáródott a szájüregtől s az illető egyén mégis elég jól és könnyen érintkezett környezetével.)*

---

*) Czermak: Über die Sprache bei luftdichter Verschlussung des Kehlkopfes. (Wiener Sitzungsberichte 1859.) Az ő megfigyelései a következők: A *h*-t és a magánhangzókat az illető egyén egymagukban nem

Dr. Ónodi A. egyet. tanár úr klinikáján négy olyan egyént volt alkalmam megfigyelni, a kiknél a gégefőt ki kellett irtani s a szájüreget a gégefő nyílásától teljesen elzární. Mind a négy egyén a gégefő helyére alkalmazott csövön, kanülön keresztül vesz lélekzetet, tehát a tüdő és a szájüreg között minden közlekedés megszakadt. Ezeket az egyéneket a Keleti Keresk. Akadémia fonétikai laboratóriumában pontosan megfigyeltem s e megfigyeléseim eredményéről s a belőle levonható fonétikai tanulságokról akarok itt számot adni.

A megfigyelt esetek a következők:

1. N. J. 39 éves, férfi; műtét 1915 július havában. A gégefő teljesen kiirtatott, a lélekzés kanülön át minden nehézség nélkül történik. A megfigyelés történt 1916 április és július havában; ekkor egészségi állapota már teljesen kielégítő, mesterségét akadálytalanul folytatja.

2. P. M. 40 éves, férfi; műtét 1915 október havában. A gégefő teljesen kiirtatott, kanülön át lélekzik; a be- és ki-lehellés néha sípol, a hosszabb beszéd fárasztja, mindamellett mesterségét folytatja. A megfigyelés történt 1916 április és július havában.

3. Sz. Gy. 58 éves, férfi; műtét 1915 augusztus havában. A gégefő teljesen kiirtatott, kanülön át lélekzik minden nehézség nélkül. A beszéd nem okoz fáradságot. A megfigyelés történt 1916 augusztus havában.

4. Sz. S. 51 éves, férfi; műtét 1916 április havában. A gégefő teljesen kiirtatott; kanülön át könnyen lélekzik. A beszéd nem fárasztja; a megfigyelés történt 1916 október havában.

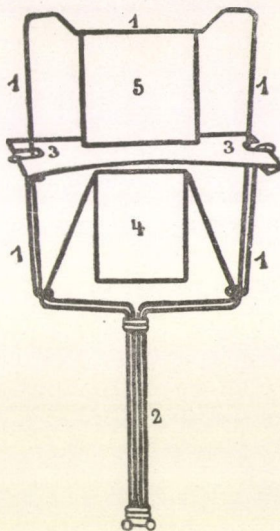
Mind a négy egyénnél a megfigyelés a műtét után hónapokkal történt; akkor, a midőn a velejáró betegség rég

---

tudta kiejteni; az *i*-t a *j* zöreje pótolja. Ha a szájüregben bármely zörej keletkezik, ez annak a magánhangzónak a sajátos jellegét veszi tel, a melynek képzése módjára beállította a szájüreget. A zöngés és zöngétlen explosívák között nem tud különbséget tenni, csak arra szorítkozhatott, hogy a zöngétleneket (*tenuis*) ejtve a zárás hirtelenebb és erősebb, a zöngéseknél (*media*) ellenben lassúbb és gyengébb. A spirans hangokat elég jól ejti az által, hogy a szájban levő levegőt kifelé szorítja, csakhogy hamar kifogy a levegőmenyiség; *l*-t is tud ejteni. Az *r*-t a nyelv rezgésével nagyon jól képezi. Az orrhangok ejtése a legtökéletlenebb; *m* helyett *b*-t, *n* helyett *d*-t ejt.

elmúlt, az egyén ismét egészséges s már hosszabb ideje gyakorolja magát abban, hogy teljesen megváltozott beszélő szervei segítségével igyekezzék magát környezetével megértetni. A műtét következtében a tüdő levegője nem jut el a szájba, a gégefő hiányzik, tehát zöngé sem képződhetik. A beszélő szervek három fő részéből tehát csak egy maradt meg: a garat, száj- és orrüreg, s ennek kell az egész beszédműködést elvégeznie. Az egyén igyekszik úgy segíteni magán, a hogy tud, s a beszélő szervek megmaradt részének működése a változott viszonyokhoz alkalmazkodik. A hang létrehozásához elengedhetetlen feltételek: a levegő mozgásba hozása, a hangképző rés vagy zár felállítása s a módosító részek működése. Ezenél az egyéneknél mindez a száj- és orrüregben történik. Hang képzésére azt a levegőt használják fel, a mi a száj- és orrüregben van; ez szorul keresztül a felállított résen, s ez nyitja meg a szájüreg egyik vagy másik részén felállított zárt. A levegő pótlása az orr- és szájnyíláson keresztül történik, a hol azonnal betődül annyi levegő, a mennyi beszéd közben elhasználódott. Ennek ellenőrzésére és pontosabb megfigyelésére szolgál a Rötzer-féle készülék (1.rajz).

1. rajz.

A Rötzer-féle készülék.

Ez egy fogóval (2) ellátott drótkeret (1), közepén egy vízszintes celluloid-lemez van (3), felette és alatta egy-egy vászon zászlócska (4, 5) lebeg szabadon. A készüléket úgy kell a száj elé illeszteni, hogy a celluloid-lemez elzárja egymástól a száj- és orrnyílást. A mint a levegő az egyik vagy a másik nyíláson ki- vagy beáramlik, a zászlócska lebegése ezt világosan megmutatja. Az illető egyéneknél ezt a készüléket alkalmazva, azt tapasztaltam, hogy beszéd közben a levegő lökésenkint tódul ki a szájból; a kilengés annál nagyobb, tehát a levegő kilökése annál erősebb, minél közelebb van az illető hang képzése a szájnyíláshoz. Leg-erősebb a *p*, *f* ejtésekor, valamivel gyengébb, ha *t*, *sz*, *s* hangokat ejt, még gyengébb, de még mindig elég erős, ha *k*-t ejt.

Az orrnyílás előtt a zászlócska csaknem mozdulatlan marad csak ritkán vehető észre egy kis befelé lengés. Ez azt mutatja, hogy a felhasznált levegő mennyisége oly csekély, hogy pótlása erősebb légmozgás nélkül s részben a szájnnyíláson keresztül történik.

Hogy az illető egyének beszédműködéséről világos képet nyerjek, megfigyeltem külön-külön az egyes hangok képzését, azután a hangok különböző kapcsolatait, végül az összefüggő beszédet.

Az egyes hangok képzésénél a következő megfigyeléseket tettem. A magánhangzókat egymagukban nem tudják ejteni; a nyelvet és a szájüreget az illető magánhangzó képzésének megfelelő helyzetbe hozzák, de hang nem hallatszik, hiszen nincs zöngé, a mi a szájüreget hangzásra bírná. P. M. és Sz. Gy.-nél, ha erőlködik, s erősen löki ki a levegőt, susogó hangon mégis nagyon gyengén hallatszik az illető magánhangzó. A mássalhangzók közül legtisztábban hallhatók a zöngétlen explosivák és spiransok. A *p*, *t*, *k* mindegyiknél világosan hallható s egymástól határozottan megkülönböztethető; a levegő erős lökessel tódul ki a szájból. Könnyen és világosan ejtik a spiransokat is: *f*, *sz*, *s*, s a német *ich* hang is világosan hallható s ezeket hosszabb ideig, egyfolytában is képezhetik. A német *ach* hang már nehezebben, kissé akadozva megy. A *cs*, *cz* hangok képzése jó és világos. Zöngés mássalhangzókat nem tudnak ejteni, s ha azt kívánom, hogy mondja *b*, *d*, *g* vagy *v*, *z*, *zs*, a megfelelő zöngétlen mássalhangzót ejti. Az orrhangok (*m*, *n*, *ny*) nem hallatók; a szájüreget a megfelelő helyen elzárja, de hang nem hallatszik; ha a zárt hirtelen megnyitja *p*, *t*, *ty* hangzik. Nem tudják ejteni a *h*-t sem; P. M. ha nagyon erőtetí, susogó hangot tud létrehozni. Az *l* helyett zöngétlen bilaterális spirans hangzik; a nyelvet ugyanis beállítja az *l* hang képzésére, de zöngéje nincs, tehát a mögötte levő levegő szorul ki két oldalt a nyelv mellett. Az *r*-t a nyelvnek több vagy kevesebb erős rezgésével ejtik, s mindegyiknél tisztán hallható.

Ezekből a megfigyelésekből tehát azt látjuk, hogy az illető egyének egész hangrendszerükből csakis a zöngétlen mássalhangzókat s az *l*, *r* hangokat tudják ejteni, ez pedig, azt kell hinnünk, semmikép sem elég arra, hogy értelmes beszéd jöjjön

létre. Csakhogy az összefüggő beszédben ez a szegénység nagyon megváltozik. A szótagok ejtésére térve át, először az explosivák összekapcsolását próbáltuk magánhangzókkal. Az ilyen szótagokat *pa, pe, pi, po, pu* s ugyanezeket más explosivákkal (*ta, te* stb., *ka, ke* stb.) könnyen ejtik ki s a magánhangzó tisztán és világosan hallható. Ugyanezt tapasztaljuk, ha spirans hanghoz vagy *l, r*-hez kapcsoljuk a magánhangzót (*fa, fe, sza, sze, sa, se* stb. *la, le, ra, re* stb.). Minél magasabb nyelvvállású a magánhangzó, annál erősebb dörzsölés hallatszik néha; pl. *li* majdnem *lyi*. A liquidák mellett már nem egyformán tiszta mindegyikük-nél a kiejtés; Sz. Gy. leggyengébben ejti ezeket a kapcsolatokat. Az orrhangok mellett néma marad a magánhangzó; tehát *ma, me, na, ne* stb. egyiknél sem hallható. Ha a kapcsolatot megfordítjuk s a magánhangzót követi a mássalhangzó (*ap, ep* stb., *asz, esz* stb.), a kezdő magánhangzó néma marad s csakis a mássalhangzó hallható.

Az a körülmény, hogy a magában állva néma magánhangzó hallhatóvá lesz a mássalhangzó mellett, igen érdekesen világítja meg a magánhangzók igazi természetét. Figyelembe kell vennünk, hogy a megfigyelt egyének mindegyike java korában levő férfi, a kinek beszéde, a míg a gégefőt el nem távolították, normális volt. Tehát a beszédet létrehozó ideg- és izomműködések szabályszerűen folynak le náluk. Ha valamely magánhangzót akarnak ejteni, a szájüreg felveszi az illető magánhangzó képzéséhez szükséges alakot, csak a zönge hiánya miatt nem hallható a magánhangzó. De ha egy mássalhangzót ejtenek s e közben a nyelvvállás és a szájüreg alakja megfelel valamely magánhangzó képzésének, ez a magánhangzó hallhatóvá lesz. Tehát a magánhangzók ejtésekor a szájüreg tulajdonképpen nem más, mint egy rezonátor, a melyet bármely hang megszólaltathat. A normális beszédűeknél a zönge szólaltatja meg a szájüreget; ezeknél az egyéneknél vagy az elzárt szájüreg megnyitásával keletkező zörej (*pa, te, ko* stb.), vagy pedig a spirans hangok (*fa, se, szí* stb.) vagy a liquidák (*la, re* stb.) képzése közben keletkező surlódás okozta zörej. Ez a megfigyelés megerősíti a magánhangzókra vonatkozólag azt a fel fogást, hogy a szájüreg egyes részeinek (nyelv, ajak, állkapocs) helyzete és alakja döntő az egyes magánhangzók minőségére

nézve, a zönge csak hangossá és messzebbre hallhatóvá teszi a magánhangzót. A zöngét helyettesítheti bármilyen zörej, ez a magánhangzó minőségén nem változtat, csak a messzebbre hallhatóság vagyis a hangzósság rovására van.

Ezután arra szölitottam fel őket, hogy ejtsék ugyanezeket a szótagokat zöngés (lágý) explosivákkal: *ba, be* stb., *da, de* stb., *ga, ge* stb., azután zöngés spiransokkal: *va, ve* stb., *za, ze* stb. A meglepő eredmény az volt, hogy mindegyikük igyekezett különbséget tenni a zöngétlen (kemény) és a zöngés (lágý) mássalhangzó között. Igazi zöngés mássalhangzó ejtéséről náluk szó sem lehet, hisz a zönge teljesen hiányzik s ezeket a mássalhangzókat is csakis a szájüreg levegőjének felhasználásával képezik. Azonban az első három egyénnél azt tapasztaltam, hogy ha lágý explosivát (*b, d, gy, g*) akarnak ejteni, a zárlat gyengébb, a megnyitás könnyebb. A *b*-nél ez látható is. A *p* ejtésekor az ajkak erősen összeszorítják s hirtelen megnyitják, a levegő erős lökessel tódul ki; ellenben ha *b*-t akarnak ejteni, az ajkakat gyengén helyezik egymásra, a megnyitás könnyebben történik s a kipattanó levegő kevesebb. Ugyanígy ejtik a *d, gy, g*-t is, s az akusztikai hatás nagyjában megfelel a mi zöngés mássalhangzóinknak. Csak a *k* és *g* között hallható legkevésbé a különbség, mert a zár felállítása és megnyitása a szájüreg hátsó részében történik s a két működés közti finomság részben elvész, mire a levegő kijut a szájüregből. Azok a mássalhangzók, a miket ezek az egyének a *b, d, gy, g* helyett kénytelenek ejteni, zöngétlen médiák, s azt látjuk, hogy ezeknek akusztikai hatása nagyon jól megfelel a zöngés explosiváknak. Sz. S. még alig tud különbséget tenni a *p-b, t-d* stb. között; a kellő útbaigazítás nála is megkönnyíti ezt az igyekezetet. Ugyanily módon próbálják ejteni a zöngés spiransokat is: *v, zs, z*. Ekkor is kissé gyengébb izomműködéssel állítják be a rést s kisebb erővel hajtják keresztül a levegőt. Az eredmény az, hogy ha nem is ejtenek zöngés spiranst, tudnak különbséget tenni a kétféle mássalhangzó között. Ez a különbség körülbelül olyan, mintha susogó hangon ejtjük egymásután: *fa-va, sze-ze, zsó-só*.

A szótagok képzésének ez a részletes vizsgálata magyarázza meg, hogy az egyes hangok tökéletlen és hiányos képzése

mellett az illető egyének beszéde mégis eléggé érthető. Beszédük nem hangos, de közvetlen környezetükkel jól érintkezhetnek. Legtöbb nehézséget az okoz, hogy szó elején a magánhangzó, *h* és *m*, *n*, *ny* nem hangzik s az ilyen szókezdet zavarja a megértést. Azt a tanácsot adtam tehát nekik, hogy igyekezzenek mondataikat úgy szerkeszteni, hogy ilyen kezdetű szók ne jussanak a mondat elejére; a mondat belsejében már nem okoz ez nehézséget, mert a magyar kiejtésben a szótagvégző mássalhangzó mindig a következő szótaghoz csatlakozik, tehát már világosabbá teszi a kiejtést. Egy kis figyelemmel és gyakorlattal meg lehet szokni a beszédnek ilyen alakítását. Másik tanácsom az volt, hogy lassú, szótagolt beszédhez szokjanak; ily módon az, a kivel beszélnek, könnyebben kiegészíti az ő beszédükből kieső egyes hangokat (magánhangzók, orrhangok, *h*).

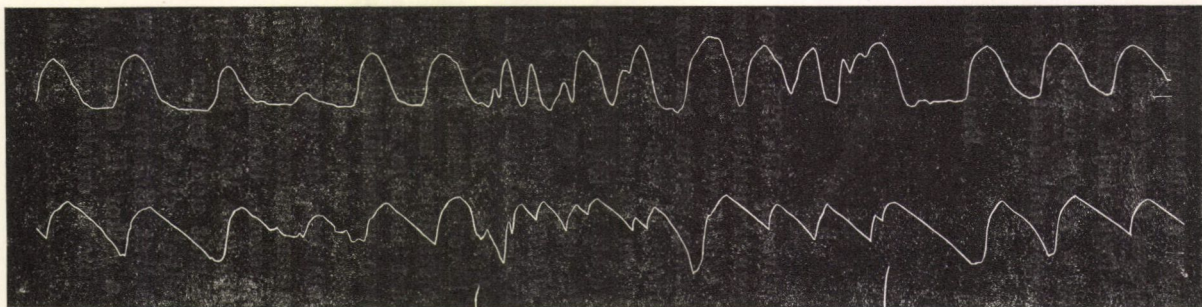
A változott körülményekhez alkalmazkodó beszédműködés megfigyelése után az is érdekelt, hogy a tüdő hogyan működik náluk beszéles közben. Minthogy a lélekzés nem a szájjüregen át történik s hangképzésre nem a tüdő levegőjét használják fel, azt kell várnunk, hogy a tüdő működése beszéles közben változatlan marad, vagyis épúgy működhetik, mint ha az egyén nem beszél. Azonban N. J. és Sz. Gy. már az első vizsgálat alkalmával úgy nyilatkoztak, hogy a hosszabb összefüggő beszéd fárasztja őket. Egy-egy kérdésre adott felelet semmi nehézséget nem okoz, azonban folyékony beszéd vagy olvasás fárasztja a tüdőt, fáradságot, kimerültséget éreznek a mellkasban. N. J. ilyenkor köhögési ingert is érez a légcsőben. Sz. Gy. és Sz. S. efféle kellemetlenségekről nem panaszkodtak. Megvizsgáltam tehát a tüdő működését mindegyikükénél a Gutzmann-féle pneumográf segítségével. Ez a készülék egy egyszerű hosszúkás gummitömlő, mely egy, a test köré csatolható hevederhez van erősítve. A tömlőn egy gummicső van, melyet össze lehet kötni a Marey-féle írókészülékkel, s ez az írókészülék a toll kilengéseit a forgó kymografionra feszített kormozott papírlapra rajzolja. Belélekzéskor a tömlőből kiszorul a levegő s felemeli az írótollat, kilélekzéskor pedig a tömlő megtelik levegővel s a toll leereszkedik. Tehát a keletkezett hullámvonal minden hullámhegye a belélekzést, hullámvölgye a kilélekzést mutatja. E készülék segítségével mindegyik egyénnel több kísérletet végeztem. S e kísér-

letek azt mutatják, hogy mihelyt beszélni kezdenek, a tüdő erősen dolgozik, szabálytalan, erőtetett munkát végez, a mi természetesen fárasztja a tüdőt és a mellkas izmait. E felvételek közül kettőt itt bemutatok. Mindkét felvétel a P. M.-mel végzett kísérlet eredménye. Az első felvétel (2. rajz) történt április 26-án, tehát hat hónappal a műtét után. A felvétel két pneumográf segítségével történt; a felső vonal mutatja a mellkasi lélekzést, az alsó a hasi lélekzést. A felvétel három részre oszlik, ezeket alul függőleges fehér vonalka választja el egymástól. Kezdetben nyugodtan vett lélekzetet; az első függőleges vonalka jelöli, hogy mikor kezdett beszélni. A lélekzetvétel alakja teljesen megváltozik; rövid, szaggatott, szabálytalan be- és kilélekzést mutatnak a vonalak, sőt a mellkasi és a hasi lélekzés sem vág egészen egybe. A második függőleges vonalka jelzi a beszéd végét; ezután még három nyugodt lélekzetvétel történt. Ugyanilyen erőtetett, szaggatott lélekzést mutatnak az N. J.-vel végzett kísérletek is. A második itt közölt felvétel (3. rajz) 1916 július 16-án, tehát csaknem három hónappal az előbbi után készült s csak a mellkasi lélekzést mutatja. Ezen is a két függőleges vonal közé eső rész mutatja a tüdő működését beszélés közben, előtte és utána nyugodt lélekzetvétel. Ezen a rajzon is világosan látható, hogy a tüdő működése más beszéd közben, mint nyugodt lélekzetvételnél, de már nem olyan szaggatott és szabálytalan, mint három hónappal azelőtt.

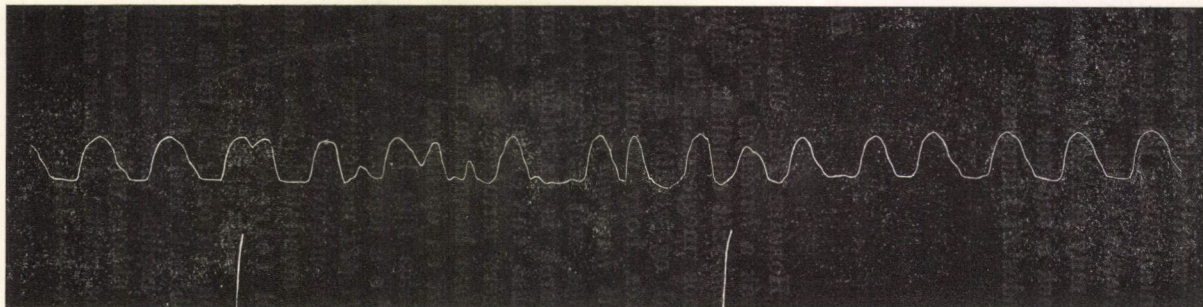
Azt látjuk tehát, hogy a beszéd mechanizmusának szervezetünkkel összefüggő folyamata nem tud egyszerre megváltozni. Beszédünk a tüdő és a hangképző szervek együttes működésének eredménye s ha beszélni akarunk, a központi idegrendszer megfelelő centrumai egyszerre hozzák mozgásba és szabályszerű együtműködésben tartják a tüdőt és a hangképző szerveket.

S ha egyes egyéneknek a gégefő eltávolítása feleslegessé tette a beszélésre nézve a tüdő működését, a központi szervek azontúl is a megszokott módon működnek s ha az illető egyén beszélni akar, a szájüreg izmaival együtt a tüdőt mozgató izmok is működésbe jönnek, tehát a tüdő is dolgozni kezd. De mivel nincs meg az a szabályos összefüggés és együtműködés a beszélés és lélekzés között, mint a normális egyéneknek, a tüdő működése szabálytalanná és rendetlenné, hogy úgy mondjam, kapko-

2. rajz. A tüdő működése (1. felvétel).

3. rajz. A tüdő működése (2. felvétel).

dóvá válik s ez fárasztja a beszélőt. Az itt közölt két felvétel összehasonlításából is látjuk, hogy a tüdő működése lassankint javul, szabályosabb lesz s valószínű, hogy az illető egyének idővel mindjobban leszoknak a tüdő felesleges fárasztásáról. E most ismertetett esetek további ellenőrzése fogja majd megmutatni, hogy mily mértékben lesznek képesek a gégefő nélkül beszélni egyének a tüdőnek rájuk nézve felesleges működését a beszéd-működésből kikapcsolni.

BALASSA JÓZSEF.

Haránga.

HORGÁSZ PÁL elmondja a MNyelvben, 12:335, hogy a katonák a *harántgát* szóból, mert magyar accusativusnak érezték, *haránga* szót csináltak. Ehhez azután cikke végén egy egészen különös megjegyzést fűz: 'Az én nézetem szerint, azt mondja, sokkal egyszerűbb és semmiféle nehézségbe sem ütközik az a föltevés, hogy valamiként az én bakáim az addig soha nem hallott *harángát* szót tévesen tárgyesetnek fogták föl s azért *haránga* szót következtettek ki belőle, éppen úgy az egykori magyarok is az addig ismeretlen **jágnyéd*, **medvéd*, **rászád* szavakat tévesen 2. személyű birtokos alakoknak fogták föl és ezért természetesen **jágnye* (> *jegnye* > *jegenye*), *medve* és *rásza* hangalakú magyar szavakat következtettek ki belőlük.' — Ezt én épenséggel nem tartom valószínűnek, mert egy ilyen félreértés alig hihető. Ha a szerb azt mondja *vidiš-li jagnêd* 'látod-e a jegenyét?', a magyar könnyen apercipiálhatja az idegen *jagnêd* accusativust egy vele hangzásra nézve annyira közel álló, accusativusnak érzett **jágnyét* alakban, de hogy akár a szerb mondatból, akár a talán már megmagyarosodott **jágnyéd* szóból félreértés következtében 2. szem. birtokos viszonyt érzett volna ki, ott a hol erre gondolni sem lehet, azt lehetetlennek tartom. Én tehát H. magyarázatát nem tartom szerencsebbnek mint Pais Dezsőét, a melyet elvet, és ragaszkodom régibb magyarázatomhoz, a melyet SIMONYI véletlenül épen akkor vallotta a magáénak is, a mikor H. állítása napvilágot látott, *A marha eredete* című fölötte érdekes cikkében.

l. Nyr. 45:341.

A. O.

ISMERTETÉSEK.

A. Meillet, *Grammaire du vieux perse*. Guilmoto, . Paris, 1915. XX + 232 l. 25 fr.

Az ópersa ékiratok legutóbbi revíziói a jelen század folyamán sok tekintetben helyesbítették vagy bővítették fogyatékos ismereteinket s többé-kevésbé antiquálták a régibb editioikat és grammatikai segédeszközöket. Itt volt már az ideje, hogy a különböző munkákban és folyóiratokban szétszórt eredmények egy a tudomány színvonalán álló összefoglaló műben rendszeresen legyenek tárgyalva. E munkára vállalkozott a nagynevű francia MEILLET, a ki feladatát a nála már megszokott szellemességgel és alapossággal oldotta meg — egyben persze bizonyos dogmatizmussal is, a mennyiben mások nézeteinek mérlegelésével, általán elődök idézgetésével igen keveset, úgyszólván semmit sem bibelődik, a mi pedig mindenestre legalább is igen kívánatos lett volna.

Az előszó és kimerítő bibliographia [p. IX—XIII, XV—XVIII] után a bevezetés [p. 1—31] következik, a melyben szóba jönnek többek között az óp. ékiratok kora, a persa nyelv genetikus viszonyai, tudós befolyás a feliratokban, irodalmi traditio hiánya, az óp. fejlődési stadium jellemzése, a feliratoknak grammatikai czélokra alkalmas és alkalmatlan volta, grammatikai ismereteinknek a feliratok természetéből folyó határai, a feliratok vizsgálatának módszere etc. E bevezetés egyes részletei és a hozzájuk fűzhető észrevételek a következők.

Azt a vitás kérdést, vajjon az ékirás Nagy Kyros vagy Dareios idejéből való, szerző eldöntetlennek tekinti, de mégis hajlik WEISSBACH [Die Keilinschr. der Achämeniden, p. LX—LXIX] nézete felé, a ki Dareios szerzőségét legalább is valószínűnek mondja [p. 1—2]. — Szerintem mindazáltal mégis csak sajtáságos, hogy csupán csak 4 (5?) *i*-tartalmú és 7 *u*-tartalmú consonansjegy van. Ha, a mi bizonyynal nem lehet kétséges, eredetileg minden *i*- és *u*-tartalmú consonans számára külön jegy volt [v. ö. még d^a : d^i , d^u és m^a : m^i , m^u], akkor az *i*- és *u*-tartalmú consonansjegyek hiánya legegyszerűsége-

rűbben úgy magyarázható, hogy az óp. ékírás feltalálásától a Dareios-féle inscriptiókig jó idő folyhatott le.

Való igaz, hogy az ópersa, a sāsānida pahlavī és az új-persa egy és ugyanazon dialektusnak, a délnyugat-iráni Persis nyelvének successiv stadiumai [p. 2—3], de hogy az óp. és a phl., resp. az úp. között jelentkező divergentiák között egyetlen egy sem volna 'reális', azt bajos elhinni. Legalább is óp. *θ*- és phl. úp. *s*- [*<* idg. *k̄*-] feltűnő eltérése nem intézhető el azzal a kijelentéssel, hogy a phl. és úp. *s*- az óp. *θ*- direct folytatása [p. 3]. Mindenekelőtt ugyanis *s* a várható *θ* helyett az ópersában is fellép, cf. *vasaiy* v. *vasiy* 'multum' [úp. *bas* : av. *vasō*, ói. *vāša*]. MEILLET persze — nyilván thesise kedvéért — a *vasaiy* szót alább idg. *sko*- képzésnek nyilvánítja [p. 59., 136]. Ez persze nem lehetetlen (bár a képzés absolute izoláltan állana), de ezzel nem volna elintézve phl. úp. *z*- : óp. *d*- parallel esete [l. alább, p. 129]. Tekintetbe veendő továbbá, hogy az avestā testvérdialektusában megfordítva *s*- helyett *θ*- is előfordul, cf. *aiwi-θūra* és *sūra* : ói. *šūra*- etc. Szóval : a szóbanforgó *s* : *θ* alternatio magyarázatánál minden esetre legalább fel kellett volna vetni *s* így vagy úgy elintézni a dialektizmus kérdését [cf. Bartholomae, Vorgesch. der iran. Spr. 166. Horn, Neupers. Schriftsp. 18. 85. Geiger, kleinere Dialekte, p. 414] — *s* alább a kérdéses *s* [*θ* *<* idg. *k̄*] csakugyan úgy is lép fel mint 'influence savante' p. 5] tehát olyasmi, a mit az iránisták eddig mint dialektizmust fogtak föl.

A szerző hangsúlyozza, hogy az óp. nyelv — bár a feliratok 'hivatalos' jellege miatt 'langue de chancellerie' [Bartholomae, Aw. u. Ap. 152 : 'Kanzleisprache'] volt — nem volt hivatalosan megállapított és az élő használattól távol álló idióma [l. még alább, p. 129] — annál inkább nem, mert a 'hivatalos' nyelv minden valószínűség szerint nem a persa volt, hanem az aramaeus [p. 4]. Ez fölötte plausibilis. A későbbi sāsānida írás biztosan aramaeus eredetű [Spiegel, Gr. der Huzvāresch-Spr. 26. Salemann, Mittelpers. 253] és fejlődési fázisa egy régibb írásnak, a mely aligha lehetett ékírás, mert hiszen ez köre való, s azonkívül már a 4—5 óp. ideogramm is épp úgy lehet aramaeus, mint assyro-babyloni eredetű [cf. Horn, Gesch. der pers. Lit. 36].

Fölötte érdekes az a föltevés, hogy a feliratok vallási és hivatalos szókincsében idegen nyomok jelentkeznek, a melyeknek forrása egy iráni, de nem-persa 'littérature, écrite ou non écrite' [p. 4—6]. Ilyen nyomok pl. *vazrka*-, *zurah*- [úp. *buzurg*-, *zūr*; itt *z* helyett *d* várható, cf. óp. *adānā* : úp. *dānistān*]; — (*h*)*uv-aspa*-, *vispa-zana*- [phl. úp. *asp*, phl. *har-visp*; — itt *sp* helyett *s* várható *s* van is: óp. *asa*-, *visa*]; *Vi(n)da*—*farnā* [phl. *Farn-bag*, úp. *farr*; itt óp. (*h*)*uv*- várható,

cf. (h)uv-aspa-]. Hogy itt kölcsönzések vannak, az nagyon is lehetséges és részben eldöntöttnek tekintendő — így pl. óp. *z d* helyett (épp úgy mint *s θ* helyett) dialektikus (mondjuk: 'méd') forrásból való, a mint alább a szerző maga is méd forrás lehetőségére gondol (p. 9). De miért lett volna ez a forrás irodalmi? Az említett *z d* helyett a pahlavi-ben és az újpersában s tehát esetleg már az ópersában is, l. Horn, Neup. 91) oly szókban is megvan, a melyek semmiképpen sem 'vallási' v. 'hivatalos' jellegűek, v. ö. pl. phl. úp. *zafar* 'Mund' [av. *zafar*: ói. *jám̐bha-*], phl. úp. *zum* 'kälte' *zamistān* 'Winter' [av. *zyam-*: ói. *himā-*], phl. úp. *mēz-* 'harnen' [av. *maēz-*, ói. *mēh-*] etc. Szerző odáig megy ezen ismeretlen 'langue savante' befolyásának urgeálásában, hogy nem csupán a ritka óp. -āha, hanem a megfelelő av. *ānhō* [ved. -āsah, prákr. -āho, āhu] nom. plur. M. végződést is egy harmadik vallási nyelvből való kölcsönzésnek tekinti [p. 6]. Ebben az esetben minden esetre fel kellene adni a 'méd' hypothesis, mert az Avestā minden bizonynyal északkelet-iráni eredetű [GEIGER, Polit. u. wirtschaftl. Geogr. 389. NÖLDEKE, Das iran. Nationalepos, 131; cf. GELDNER, Awestalitt. 38; s igen bajos elképzelni, hogy miként juthatott bele a kérdéses plur. képzés a messze északnyugaton fekvő Media vallási irodalmából. Nem igen valószínű az sem, hogy az óp. *avam asmānam* = av. *aom-ča asmānam* vallási archaizmus vagy hogy a *đātiy* verbum praeponálása tudós befolyáson alapul [p. 7—8, cf. 205]. — Mindent összevéve az a gondolat, hogy az óp. ékiratokban és az Avestāban egy harmadik 'langue iranienne littéraire et religieuse' tradíciója jelentkeznek, a milyen szellemes, olyan aggályos.

Annál szerencsésebb az a thesis, hogy Kyros, resp. Dareios előtt a persáknak nem volt semmiféle irodalmuk [p. 9—13]. Az ékiratok tanúsága szerint lényeges fogalmak kifejezésére nem volt traditionális szó (cf. *xšāyadīyam kar-* és *dā-*); a constructio ügyefogyott: hol bőbeszédű, hol szófukar s azt a benyomást teszi, hogy a nyelvet első ízben használták fel irodalmi czélokra. Az ékiratok nyelve egészben véve Dareios és Xerxes persa környezetének élő nyelve.

Teljesen indokolt az a felfogás is, hogy az óp. nyelv az ékiratok feljegyzése idejében legutolsó fejlődési stadiumában volt s néhány évtized mulva már körülbelül a pahlavi színvonalán állott [p. 13—18]: a szóvég az avestához képest már jelentékenyen alterálódott, a morfológiában mélyreható újítások jelentkeznek etc. Az evolutio e gyorsaságát szerző a persa politikai uralom gyors fejlődésével kombinálja, a mi ha nem is bizonyítható, mindenesetre eredeti és ötletes feltevés.

Az Artaxerxes-féle feliratok inkorrekt, resp. barbár nyelvkezelésének oka szerző szerint részben a nyelv természetes továbbfejlődése, de részben az is, hogy a feliratok készítői persául nem vagy nem eléggé tudó nem-persák voltak. A barbarizmusok lehetőségét csak az teszi megfoghatóvá, hogy az ékírás nem volt egyetemes használatban s nem is állott gyakorlati czélok szolgálatában, hanem csupán hivatalos traditio volt, a mely kétségkívül Dareiosra megy vissza [p. 21—22]. A gondolat igen megvesztegető.

A szerző az imént említett okból csak a Dareios- és Xerxes-fele feliratok adatai alapján állította össze descriptiv és comparativ nyelvtanát. Még ezekből az adatokból is kiküszöböli a tulajdonneveket, mint a melyek speciális grammatikai szempontból nem jutalmaznak eléggé a ráfordított fáradságot. Bármennyire méltánylandó is ez a szempont, a több tekintetben igen érdekes thema mellőzése igen sajnálatos.

A bevezetés után a nyelvtani anyag következik hat fejezetben [p. 33—217].

Az I. fejezet tárgya az írás és ennek fogyatékoságai [p. 33—41]. Az egyes jegyek transscriptiója olyan, mint az iráni Grundriss átírása, kivéve hogy *ḡ* helyett — meglehetősen indokolatlanul — *ç* van használva. Az *i*- és *u*-tartalmú jegyek jelölése is az eddig szokásos módon történik (tehát pl. *d'*, *d''*) ellenben az *a*-tartalmú jegyeknél az inhaeráló *a* sincsen írva, a mi nemcsak inconsequentia, hanem fölötte idegenszerű is, v. ö. pl. *aptr*-, *avjt*- e h. *ap^atr^a*-, *av^ajt^a*-, i. e. *apatara*-, *avajata*- etc.

A mi az ékírás eredetét illeti, szerző úgy vélekedik, hogy az írásnak csupán az elemei (az *ék* és *gamó*) vannak a babyloni írásból kölcsönözve, a mi bizonynyal a helyes álláspont [l. WETSBACH, Die Keilinschr. der Archämeniden, p. LX¹. Mivel az óp. írás szelleme semitikus, azért bizonynyal oly emberek talál-mánya, a kik az aramaeus írást ismerték. Ez a nézet is fölötte plausibilis [l. főlebb, p. 128].

A II. és III. fejezet [42—95] a hangtani jelenségek részletes és alapos tárgyalása. Ez a rész a dolog természetéből folyólag a legtöbb észrevételre nyújt alkalmat.

Az a feltevés, hogy az *ā* vokális *i*- vagy *y*-tartalmú szótag előtt *e* felé, *u*- vagy *v*-tartalmú szótag előtt *o* felé kezdett eltolódni [p. 43], csak babyloni, elami és görög transscriptiókkal támogatható s ingatag alapon áll. Így pl. a gör. *Ξέρξης* *e* eleme bizonynyal nem az óp. *xšayāršā* *a* eleme, mert az óp. szó kézzelfoghatólag csak a *Ξάρξας > ión *Ξήρξης fokon át juthatott be a görögbe — a mint szerző szerint is gör. *Πέρσης* < óp. *pārša* — [l. p. 44]. A gör. *Δαρείος* < óp. *dārayava(h)uš*

hasonlóan egy közbeeső **dāra(i)a(u)ao-* alakon ment át, resp. -*ao-* végű gör. nevek (pl. Λόσιος Κόρσιος etc.) hatása alá került. A transscriptiók veszedelmességét mutatják többek között oly esetek mint gör. Ἀχαμένης: óp. *haxāmanis*, ión ἐξαιθραπεύειν: óp. *xšadʹapāvū*, gör. Τριτανταίχμης: óp. *čiθʹra(n)taxma-*, a melyekből a szerző sem mer következtetéseket levonni [p. 43—44]. Az óp. *ā* bárminemű alteratiója ellen szól az a körülmény is hogy még az úpersa legrégibb stadiumában (Firdausi etc.) is kétségkívül velejében *ā-* hangú volt [l. HORN, Neupers. 19].

Eredeti és ötletes módon akarja szerző óp. sonantikus *r* existenciáját kimutatni. Az ezen feltevés ellen szóló érvek egyike tudvalevőleg az, hogy szókezdő idg. *v.* árja *r-* óp. reflexe *a + r*, cf. ói *ršti*: óp. *arsti-* etc. Már most, a szerző azt hiszi, hogy a szókezdő óp. *a-* itt olyan szerepet játszik, mint a sémi alef — tehát nem az *a* vokális, hanem az 'attaque vocale' jele [p. 49] — tehát mater lectionis. Tekintettel az ó- és közép-persa 'aramaeismus' összefüggésnek lehetőségére [l. főlebb p. 128 föl lehetett volna itt hozni azt is, hogy analog módon phl. szókezdő *ī- ē- és ū- ō-* előtt is az *a* vokális jegye áll [SPIEGEL, Gramm. der Huzvaresch-Spr. 53—54. SALEMANN, Mit-telpers. 280]. Ámde a görög transscriptiókban mindig *ar-* lép föl, cf. ἄρσιφος: av. *aršifya-* etc (BARTHOLOMAE, Aw. u. Ap. 169]. Az újabb dialektusokban persze *ir* és *ur* áll, cf. óp. (a)*ršti*: úp. *x-ist*, óp. *ap(a)rsam*: úp. *pursam* etc.; de a szerző nézete ellenére [p. 47] ez sem teljes értékű bizonyíték, mert legfőlebb annyit mond, hogy az óp. *r* kitérő vokálisa nem volt teljes *a*, hanem csak redukált vokális [l. HORN, Neupers. 26]. Ilyen redukált vokálisból volna legkönnyebben érthető az árja **kar-*gyökérből való óp. *akunavam*, úp. *kunam* (av. *kər̥nqom*, ói. *ākṛnavam*) és az analogikus *akumā* etc. hangalkata is. Hogy a ez a hangalkat a **kar-*gyökér segédigei természetével s tehát mondatbeli hangsúlytalanságával függne össze [p. 50], annak útjában áll a part. praet. *k(a)rtā-* [av. *kər̥ta-*, ói. *krtā-*].

Az eddigi óp. *bābiru-* helyett a szerző szerint *bābairu-* volna olvasandó, — a páli *bavēru* alapján, a mely nyilván az iránból való [p. 51]. Ez persze magában véve lehetséges, de az enchorius adatok határozottan óp. *bābiru-* mellett szólnak, cf. elam. *bapili* < bab. *babili babilu* és *babilāni* > gör. Βαβυλῶν [WEISSBACH, Die Keilinschr. der Ach. 140—141. TOLMAN, Lex. 113].

A feltűnő gör. Γωβρούς < óp. *Gaubruva-* szerző szerint azt bizonyítaná, hogy az óp. *au* már *ao* volt [p. 53]. Ezt a feltevést az izolált Γωβρούς nem bírja el.

A szerző nézete szerint óp. *asa-* és *visa-* speciális persa fejlődés az *aspa-* (av. *aspa-*, ói. *āšva-*) és *rispa-* (av. *rīspa-*, ói.

viśva-) alakokból, a melyek a *(h)uv-aspa-* és *vispa-zana-* 'tudós' összetételekben előfordúlnak [p. 58—59; l. még p. 73]. A 'tudós' befolyás felvétele [l. főlebb p. 128—129] itt is gyöngye lábbon áll. Mégis csak föltűnő, hogy az újabb iráni fázisokban s a különböző kölcsönszókban éppen az *sp-* alakok jelentkeznek, v. ö. phl. úp. *asp*, örm. *aspa-stan* etc. phl. *har-visp*, bab. *ú-is-pi-da-a-i* < óp. **vispa-dahyu-* (és *visa-dahyu-*) holott az óp. *s-* alakoknak alig van nyomuk, mindössze elam. *mi-iś-ša-da-a-hu-iś* < óp. *visa-dahyu-* és phl. *as-bār*, 'Reiter', úp. *asvār suvār* < óp. *asa-bāri-*, ha ugyan nem *asbāri* < **aspa-bāri-* [BARTHOLOMAE, Vorg. 29. 184. AirWb. 219—220], cf. phl. *asp-wār* 'Ritter' [HORN, Neupers. Et. 165]. Semmi sem bizonyítja, hogy az óp. *sp-* alakok kevésbé volnának speciális persa alakok. Azonkívül óp. *visa-* [és *viḍa-*!] lehetne < árja **uiśa-* < **iiko-* cf. ószl. *vǫsb* [BARTHOLOMAE, Vorg. 29. AirWb. 1527—1458. UHLENBECK, AiEtwb. 289]. Ez esetben az egyetlen egyszer (Bh. 1. 18) előforduló *asa-* [i. e. *assa-*?] — még ha ez az olvasás csakugyan véglegesen biztosítottnak tekintendő is [l. TOLMAN, Lex. 71] — egészen magára marad.

Az óp. *Mudrāya-* -*d-* eleme nem csupán spir. *ḍ* lehetett [p. 66], hanem affr. *dḥ* is [JUNKER, IF. 35. 285].

Érdekes, de fölötté problematikus az a feltevés, hogy oly esetben mint *drauga-*, *brātā*, *framānā* etc. már az ópersában anaptyktikus vokális fejlődött ki, mint az újpersában (cf. *dʾrōr*, *bʾrādar*, *fʾrmān* etc.), s hogy tehát a helyes olvasás *dʾrauga-*, *bʾrātā*, *fʾramānā* etc. [p. 74]. A dolog nem volna éppen lehetetlen [cf. BARTHOLOMAE, Vorg. 176], de sok minden szól ellene. Feltűnő mindenekelőtt, hogy szókezdő ir. *ḍr-* helyett az ópersában egységes *ḍr-* jelentkezik (cf. av. *ḍritya-*: óp. *ḍʾitīya-*), holott a szerző thesise értelmében óp. **ḍir-* volna várható. A szerző ellen szól továbbá a görög transcriptio, cf. *Φραόρτης* < óp. *Fravartiš*, *Δράγγαι* < óp. **draṇṅga-* (és *zra(n)ka-*). Még ha a gör. *Ζαράγγαι* *Σαράγγαι* alapján óp. **zʾraṇka-* volna is olvasandó, ez az alak szókezdő 'méd' hangelemével speciális óp. viszonyok elbírálásánál nem jöhetne tekintetbe. Végül, ha a szerzőnek igaza volna, akkor az anaptyktikus vokálist a pablavi számára is postulálni kellene, a mi azonban lehetetlenség, v. ö. pl. arab *framādār*, örm. *hramatar*, tehát < phl. *framādār* (nem mint úp. *fʾrmaḍār*!) s tehát < óp. *framātāram* (nem **fʾrāmātāram*!).

A mi a finális *-ā* és *-ā* ingadozását illeti (oly esetekben, mint *āha(n)tā* és *āha(n)tā* etc. p. 79—81), felemlítendő lett volna WEISSBACH magyarázata, a mely szerint *-ā* és *-ā* < árja **ā* csak 'Plene-', resp. 'Defektivschreibung' s tehát, hogy *-ā* itt csak graphikus, oly feltevés, a melynek útját maga MEILLET

készítette elő [l. WEISSBACH, Die Keilinschr. am Grabe des Darius Hystaspis, p. 49; v. ö. fölebb, p. 131.

Hogy etymologiai finális *-i* és *-u* helyett *-iy* és *-uv* van írva (óp. *amiy*, *dadātuv*: av. *ahmi*, *dadātu* etc.), abból szerző azt következteti, hogy finális *-i* és *-u* meghosszabbodott, s e jelenséget a finális *-ā < ā* meghosszabbodásával helyezi egy színvonalra [p. 83–84]. E szerint valamennyi finális rövid vokális megnyúlt volna. De ez a feltevés teljes ellenében áll azzal az általánosan észlelhető jelenséggel, hogy finális, tehát accentuálatlan, szótagok inkább reductiónak vannak kitéve — talán már az óp. fejlődés utolsó stadiumában is (cf. *Anāhitā*: av. *anāhitā*!). A *gāḍāk* analog orthographiájára semmi esetre sem lehet hivatkozni, mert a finális *-ā*, *-ī*, *-ū < -ā*, *-ī*, *-ū* e hymnuszokban okvetetlenül csak graphikusok s az élő szóval való recitálásnak ünnepélyes lassúságával függnek össze [cf. BARTHOLOMAE, Die *Gāḍā's* p. 68. Aw. u. Ap. 178. REICHEL, Aw. Elementarb. 34, 87]. Azonkívül óp. *-ā < -ā*, mint fölebb láttuk, szintén csak graphikus lesz s így nem áll egy vonalon az *-iy* és *-uv* írásokkal. Ha *-iy* és *-uv* nem egyszerűen orthographiai jelenség, a minek általán hiszik, akkor *-y* és *-v* nem lehet egyéb, mint a vokálisok előtt keletkezett átmeneti hangok általánosulása. A szerző új szabályának korolláriuma, hogy az állítólagos hosszú finális vokálisok hiatusban megrövidültek (p. 84), a főszabálylyal áll vagy inkább esik.

Az árja finális *-*t*, *-*s* és *-*n(t) = ói. -t*, *-h* és *-n* elemek várható óp. reflexei — BARTHOLOMAE [Aw. u. Ap. 38, 178, 183] s utána mások szerint: **-h*, **-h* és **-n* — szerző nézete szerint nem csupán nem irattak, de valósággal el is némultak [p. 85 et seqq.]. A kérdés sokkal szövevényesebb, semhogy itt rövidesen le volna tárgyalható, s így be kell érünk a főbb nehézségek felemlítésével. Fölötte különös, — a mit természetesen szerző is felemlít, — hogy a várható óp. reflexek előtt lévő *-a* vokális sohasem jelentkezik mint *-ā*, v. ö. pl. óp. *abara*: ói. *ābharat*, óp. *abara*: ói. *ābharan*, óp. *aniya*: ói. *anyāh* (holott pl. óp. *abara(n)tā*: ói. *ābharanta* etc.). Ez arra mutat, hogy ezen óp. *-ā* vokális után okvetetlenül következett még valami, s csak az a kérdés, hogy mi. Szerző szerint implosivák volnának a játékban s a nyomába lépő GAUTHIOT szerint az óp. állapot 'un degré intermédiaire entre l'articulation implosive des consonnes finales postvocaliques et leur disparition totale' [La fin de mot en indo-européen, p. 100]. Még ezt megengedve sem volt tehát az elnémulás teljes. Finális *-n* végleges eltűnésére szerző abból akar következtetni, hogy a *manā bājim abara* [Dar. Pers. e.

9—10] kifejezésben az *abara* (ói. *ábharan*) alak helyett egyszer *abaraha* [NR. a. 19], máskor med. *abara(n)tā* (ói. *ábharantā*) [Bh. I. 19] lép föl, — még pedig egyenesen azért, hogy a 3. sg. *abara* (ói. *ábharat*) alakkal álló *confusio* ki legyen kerülve [p. 87; cf. p. 118]. Ámde egyrészt az említett phrasisban a nyíltan kitett *imā dahyāva* plur. subjectum a *confusio* lehetőségét teljesen kizárja. Másrészt mivel az említett persepolisai és naqš-i-rustami feliratokon a meghódított népek és tartományok között olyanok is vannak, a melyek a behistüni nagy feliraton még hiányoznak, azért a bennük előforduló 3. plur. act. *abara* és *abaraha* kézzelfoghatólag későbbi keletűek, mint a behistüni 3. plur. med *abara(n)tā*, s így tehát a későbbi feliratok készítője nem hogy kerülte, de egyenesen kereste volna a *confusiót*, már a mennyiben ilyesmi csakugyan fennforgott. — A dolgok mai állása mellett csak ennyit lehet mondani: óp. $-n$ (implosiva?) < árja $-*n(t)$ bizonynyal helyt áll, valószínűleg óp. $-h$ < árja $*-s$ is, de óp. $-h$ < árja $*-t$ csakugyan bajosan tartható, mert supponált előfeltétele, az ópersában egyébként megmaradt ϑ , csak a pahlavi fokon lett h [cf. GAUTHIOT, l. c. 101], s az a BARTHOLOMAE-féle érv, hogy az árja finális $-*t$ az ősirániban 'eine dem ϑ nahestehende, aber doch von ihm geschiedene Spirans' lett [Vorg. 39], ha nem is lehetetlen, de túlságosan subtilis.

A IV. fejezet [p. 96—133] tárgya a *verbum*: a verbális töképzés, a *verbum infinitum* és *finitum* formarendszere és szintaktikai használata. E fejezetre a következő megjegyzések tehetők.

Az imp. 2. sg. *didiy* a radikális (nem redupl.) aoristusok között szerepel [p. 98; cf. BARTHOLOMAE, Aw. u. Ap. 209], de bizonynyal reduplikált és haplologizált $*dī-dī-diy$, cf. ói. *dī-dī-hi* v. *dī-dī-hí*, v. ő. még av. *da-δāi-ti* v. *dī-δāi-ti* [BARTHOLOMAE, AirWb. 724—725. TOLMAN, Lex. 101].

Az *amuθa* alak szerző szerint (*tudāti*-typusú) aoristus [p. 101]. Ha azonban ez az alak csakugyan verbális forma (és nem adverbium, cf. ói. *amūtaḥ*: BARTHOLOMAE, Vorg. 142. Airwb. 147], akkor HÜSING [KZ. 38, 258] nyomán s - aor. is lehet a $*mard$ - (cf. av. *ā-marəz*) gyökérből.

Az *adaršiy* alak [p. 106] lehet *adaršaiy* is és ebben az esetben thematikus s - aor. [BARTHOLOMAE, Vorg. 86. TOLMAN, Lex. 99], mint pl. ói. *nēša*, gör. *οἶσα* etc.

Az árja act. part. $-(a)nt$ - képzőnek a szerző szerint az ópersában semmi nyoma [p. 107]. V. ő. mégis óp. *Vinda-farnā*: ói. *vindānt*- és óp. *dāraya-va^hu*:- av. *dārayat-rada*-, ói. *dhārāyant*-. Említhető volna továbbá a conjecturális $*yau$ [*da(n)tī*] = av. *yaozaintī* [BARTHOLOMAE, IF. 12, 132. Airwb. 1231—1232; másképp persze WEISSBACH, Die Keilinschr. der Achäm. 88].

A 3. sg. *āha* < *āhat lehetne ugyan régi perfectum (cf. ói. *āsa*, av. *ānha*) a praeteritális 3. sg. -*t suffixumával [p. 177], de lehetne egyszerűen thematikus praeteritum is, v. ö. av. *anhat* [BARTHOLOMAE, Airwb. 278].

Az *ah-* gyökéhez tartozó 2. sg. conj. nem lehet *ahy* [p. 121], hanem csak *āhy* < **a^hahy* [cf. TOLMAN, Lex. 72. JOHNSON, Index verb. 11], cf. ói. *āsasi*.

Az a szabály, hogy a 3. plur. verbum az általános alany kifejezésére szolgál [p. 124], problematikus, mert pl. *vaina(n)tiy* [Xerx. Pers. a. 15] 3. plur act. helyett *vainataiy* 3. sg. med. is olvasható, a mint eddig kivétel nélkül történt is, [l. SPIEGEL, Die ap. Keilinschr. 58. WEISSBACH—BANG, Die ap. Keilinschr. 40. WEISSBACH, Die Keilinschr. der Achäm. 108. BARTHOLOMAE, AirWb. 1324. TOLMAN, Lex. 40 etc.].

Az V. fejezet [p. 134—192] tartalma a nominális és pronominalis tőképzés és flexio, valamint a nominális alakok syntaktikai használata. E részlethez a következő észrevételek fűzhetők.

A *piça* [i. e. *piθ^aah*] gen.-abl. alak a szerző szerint persa újképzés [p. 160], de v. ö. av. *brāθrō* és gör. *πατρός*, lat. *patris* gót *fadrs*

Az óp. *nāma* és *nāmā* dublettek tárgyalásánál [p. 160—161] elmaradt több lehetőség mérlegelése. A *n^aam^a* és *n^aam^aa* alakok esetleg csak orthographiailag különböznek: az előbbi defectiva, az utóbbi plena scriptiójú nom.-acc. sg. *nāma*, cf. av. *nama*, ói. *nāma* [v. ö. WEISSBACH, Die Keilinschr. am Grabe des Darius Hystaspis, p. 49. TOLMANN, Lex. 105; l. főleg p. 131 és 132]. Az is lehet, hogy *n^aam^a* voltaképpen *nāmāⁿ* akar lenni, a mely alak aztán lehetne nem csupán — mint szerző is véli — újképzésű nom. acc. sg., hanem suffixum-nélküli loc. sg. is [BARTHOLOMAE, AirWb. 1063. BRUGMANN, Grr. II. 2. 177] mint ói. ved. *kárman* etc. A *n^aam^aa* írás végül lehet nom.-acc. sg. *nāmā*, mint ói. ved. *nāmā*, gót *namō*, vagy loc. sg. *nāmāⁿ* [BARTHOLOMAE, AirWb. 1063. BRUGMANN, l. c. 2. 178], mint av. *ayqn* < árja *aiān.

A *rauta* [i. e. *rauta^h*] alak szerző szerint gen.-abl. sg. volna a *raut-* töből, v. ö. ói. *sraut-* [p. 162]. De óp. *raut-* ói. megelőzője **srōt-* volna s ilyen típusú tő tudtommal nincsen az egész árságban, míg az *S-* vokalizmusú típus igen gyakori (cf. ói. *srūt-* etc.). Legfőleg egy óp. **rauta-* tő jöhetne szóba (cf. ói. *srōta-* N.), a melyből *rauta* defectiv írású *rautā* abl. lehetne. De hangtani szempontból kifogástalan az eddigi feltevés is, mely szerint *rauta* (*rauta^h*) *ah-* tövű nom acc. sg. N. cf. ói. *srōtas-*; av. *θraotak-*. Igaz, hogy a *hačā pirāva^h nāma rauta^h* phrasisban *rauta^h* az ablativussal járó *hačā* praepositio után áll;

de hogy itt anakoluthon van, azt a közbeékelt *pirāra^h nāma* (*pirāva-nāma*?!) kézzelfoghatólag mutatja.

A loc. sg. *dahyuvā* alak [p. 148, 164; így persze WIESSBACH, Die Keilinschr. der Achäm. p. 14 is gyöngö vokalizmusa folytán morphologiailag teljesen jogosulatlan. A helyette vagy mellette olvasott *dahyauvā* persze szintén nem elég világos, de mint a várható **dahyauv* (cf. *Margauv*) és **dahyav-ā* (cf. *gādav-ā*) alakok contaminációja kielégítő módon magyarázható.

Az *iyam* F. pronomen szerző szerint a behistáni kis feliratokban [i. e. Bh. b—k, 1) nem volna biztosan M. functiójú, resp. az ói. *ayam*. av. *aēm* M. alakoknak óp. æquivalense ismeretlen volna [p. 167]. E nézet bajosan tartható. Az *iyam* (= ói. *iyám*) F. M. genusa ép oly kevésbé felötlő, mint pl. az óp. *hauv* (ered. csak M. árja **sau*) vagy az av. *hāu*, ói. *asāu* (ered. csak F. árja **sāu*) kettős genusa. Hogy *iyam* két kis naqš-i-rustami feliraton [XV: *iyam sakā tigraxaudā*; XXIX: *iyam mačiyā*] plurális jelentésű volna, arról szó sincsen. Az állítólagos plurálisok egyszerűen singuláris alakok: *-ā* végzetük csak graphikus scriptio plena [cf. WEISSBACH, Die Keilinschr. am Grabe des Darius Hystaspis, p. 49; v. ö. fölebb, p. 135]

Az anaphorikus (enklit.) **ha-* pronominalis fő paradigmájából [p. 178] hiányzik az abl. *ša^h* — e fordulatban: *hačā avada-ša^h* 'von da aus', tkp. 'von da ihm' e h. 'da von ihm' [BARTHOLOMAE, AirWb. 170–171, 1726. TOLMAN, Lex. 69]. A dolog ugyan nem egészen biztos [másképp pl. Foy, KZ. 35, 39], de a felemlítést bizonynyal megérdemli.

A VI. fejezet [p. 202–217] a sovány mondatnani anyag mintaszerű tárgyalása. Az óp. mondat szerkesztés ügyefogyottságáról már a bevezetésben [p. 10–12] volt szó.

Az index [p. 219–226] részletesebb lehetne.

A kitűnő munkát ajánlgatni fölösleges volna.

SCHMIDT JÓZSEF.

Milan Rešetar: Elementar-Grammatik der serbischen (kroatischen) Sprache. Zagreb. 1916. V + 208.

LESKIEN után REŠETAR! A ki tudja, hogy a horvát-szerb nyelv alapos ismerete mennyire fontos a szláv nyelvek egy nagy nehéz problémájának a földerítésére, meg fogja érteni, hogy mennyire örültem előre Rešetarnak kilátásba helyezett nyelv-tanának. Igaz, R. egészen ártatlan ebben az én balga örömemben, ő nem kívánt nekünk szlavistáknak az ő gazdag tudásán alapuló tudományos nyelvtant írni, hanem írt egy Elementar-Grammatikot, azt is olyan sajátságos alakban, hogy olvasása közben folyton az a kérdés kinzott, hogy voltaképp kinek írta?

A kezdőnek? — Nem tudom elképzelni, hogy kezdő egykönnyen végig tudná ezt a nyelvtant olvasni. Másrészt a bevezetésben olvasható több megjegyzés mégis arra vall, hogy a szerző első-sorban kezdőt tartott szem előtt, a kit a lehető legegyszerűbb módon meg akar ismertetni a horvát-szerb nyelvvel, illetőleg a kit e nyelv megismerésére elő akar készíteni. Erre vall az is, hogy ámbár ezt a nyelvtant teljesen befejezett egésznek nevezi, egy második részben gyakorlatokat, egy harmadikban pedig olvasó és társalgó könyvet helyez kilátásba. Én a nyelvtannak a gyakorlattól való illetén merev elszakítását épen a kezdő szempontjából nem tartom szerencsés gondolatnak és épen azért nem tudom, hogy kinek a kezébe való voltakép ez a nyelvtan.

És mégis, R. nem hiába a horvát-szerb nyelvnek olyan alapos ismerője, hogy nyelvtanát nem olvashatná el haszonnal mindenki, a ki a horvát-szerb nyelvnek egy igen fontos és rendkívül nehéz részével apróra meg akar ismerkedni. Én boldog lettem volna, ha tanulmányaim legelején ilyen nyelvtanból tanulhattam volna meg a szerb hangsúlyozás, hanghordozás nem csak főbb törvényeit, hanem minden apró-cseprő részletét is. Nem csak minden szón, minden mondaton gondosan meg van jelölve a hangsúly helye és neme és a hangzónak a quantitása, a mi mind a közönséges írásban nem jut kifejezésre, de a nyelvtan minden fejezetében össze is vannak foglalva az erre vonatkozó jelenségek, és minthogy a meglehetősen bő mondattani részben (154—207. l.!) nem csak egyes szókkal, hanem terjedelmesebb mondatrészek és egész mondatok nagy sokaságával is találkozunk, e nyelvtan kitűnő eszközül szolgálhat a szerb hangsúlyozás megtanulására. Ez pedig olyan jelesség, a melyet különösen a kezdő szlavistákra való tekintetből, igen nagyra becsülök, és a mely végig húzódik az egész nyelvtanon. Ezzel R. nyelvtana messze fölülemelkedik valamennyi eddig írt *elemi* nyelvtanon. Csak itt-ott marad ebből a szempontból is még valami kívánni való — én különösen két apróságot szeretnék szóvá tenni.

R. megemlíti, hogy a szerb nyelvben a hangsúly a többtagú szók bármilyen szótagján állhat, csak az utolsón nem, és hogy az ereszkedő hangsúly csakis az első szótagon állhat, l. 17. s k. l. Hogy ez a két jelenség szorosan összefügg egymással, azt R. természetesen igen jól tudja, de annyira irtózik a jelenségek magyarázatától, hogy itt is beéri pusztá tények megállapításával. Pedig sok mindenféle érthetőbb lett volna a kezdő előtt, ha a fönt említett két tételnek egymással való összefüggésére is rámutatott volna, a mit elég egyszerű módon meg is tehetett volna.

Van azután még egy pont, a mely ide tartozik és a mely-

nek gondosabb tárgyalását kívántam volna. R. megemlíti, hogy a horvát-szerb nyelv hanghordozását nem könnyű ellesni: 'Durch unterscheidet sich' mondja, die sk. Betonung wesentlich von derjenigen fast aller sonstigen europäischen Sprachen und daher ist es auch für Jedermann, der kein musikalisches Gehör hat, sehr schwer, sie richtig aufzufassen' l. 15. l. Megemlíti még azt, hogy a hangsúlyozásban még azon a területen is, a melyen nagyjában egységes, egyes ingadozásokat észlelhetünk: 'Es darf aber nicht unerwähnt bleiben, dass in den verschiedenen sk. Ländern einzelne Worte oder Formen nicht selten anders betont werden.' l. 17. l. Csak helyeselhetem, hogy R. következetesen egy és ugyanazt a hangsúlyozást használja, de éppen mert a horvát-szerb hanghordozás olyan nehezen leshető el, a tőle jelölt hangsúlyozástól gyakran eltérő kiejtést, különösen ha egész alaksorra terjed ki, meg kellett volna említenie. R. könyvében nyomát sem találjuk annak, hogy a plètémoplètète-féle alakok hangsúlyozása igen nagy területen más, hogy éppen az *e*-nyelvjárásban, a melyet a szerb nyelvtanában leír,*) talán többnyire a plètémoplètète-féle kiejtés hallható. Ha nehéz a kezdőnek tisztába jönni azzal, hogy a szerb hangsúlyjelek voltaképp mit jelentenek, hogy egy plètémoplètète ill. plètémoplètète-nak jelzett alak miképp ejtendő vagy megfordítva, hogy a szerb, a kinek kiejtését alkalmam van megfigyelni, voltaképp mit ejtett, azt hogy plètémoplètète vagy azt, hogy plètémoplètète, hát nem nagyon fontos, hogy tudjam, hogy bizony nagyon könnyen akadhatok olyan szerbre, a ki azt ejti, hogy plètémoplètète, nem pedig azt, hogy plètémoplètète. Mit is mond a szerző? 'Doch, um die richtige sk. Betonung sich anzueignen, ist es unumgänglich notwendig, sk. richtig aussprechen zu hören' l. 16. l. De R. még azt az ellenvetést sem teheti, hogy hisz ő megmondja, hogy természetesen a szerb nyelv helyes kiejtését kell a kezdőnek megfigyelnie, mert azt talán csak nem meri állítani, hogy a plètémoplètète nem ép olyan helyes, ép olyan szokott, mint akár a plètémoplètète, és és hogy egy rakás igénél szakasztott így áll a dolog. Sőt gyakran 3-féle kiejtés is hallható: *idémoplètète* mellett *idémoplètète* és *idémoplètète*, *imámoplètète-imámoplètète* és Raguzában *imámoplètète* is. Arról nem is akarok szólni, hogy a plètémoplètète mellett a plètémoplètète kiejtés, különösen az intelligenciánál, egyre terjed, azaz hogy a közvetlenül a hang-

---

*) A nyelvtan szakasztott ugyan azzal a tartalommal megjelent kicsit más cím alatt is; *Grammatik der kroatischen (serbischen) Sprache*, de itt a példák latin betűvel vannak írva és alapul a *je*-nyelvjárás szolgál. Én olvasóimra való tekintettel a cirill betűvel írt példákat is latin átírásban idézem.

súlyos szótagra következő szótagban a hosszú hangzó szám-talanszor mogróvidült már. Vagy talán intelligens ember ne intelligens embertől tanulja az amúgy is sok tekintetben conventionális irodalmi nyelvet?! A ki a kezdőnek és haladottab-baknak is olyan nagy apparatust nyújt a helyes hangsúlyozás megtanulására, annak mindenkép támogatnia is kellene őket a jelenségek minél pontosabb megfigyelésében, hiszen ha R. nyelvtana igényt tarthat arra, hogy más nyelvtanok közül kiemeljük és egészen külön ajánljuk, ezt elsősorban annak köszönheti, hogy a hangsúlyozással kapcsolatban álló, rendesen elhanyagolt, de nagyon fontos kérdéseket következetesen és biztos tudással tárgyalja.

R. egyébiránt a különben is mintául szolgáló VUK-DANIČIĆ-féle hangsúlyjelzést követi: 'wobei ich mich möglichst konsequent an die von Vuk und seinem Schüler Daničić normierte Aussprache halte, die im Grossen und Ganzen für alle die gebildeten Sk. die am meisten massgebende ist' l. 17. l. En ettől csak nagyon kevés eltérést találtam: *òpèt* (99. l. 2-szer) *òpèt* h., *pòdnè* (164.) *pòdne* h., *pòslè pòsle* h. l. Vuk szótárának II. kiad. — a III.-ban *pòsle* sajtóhiba. VUK azt írja, hogy *kàkì*, R. úgy mint földije, BUDMANI a horvát akadémia nagy szótárában *kàkì*. Az *ìma* h. R. a szülővárosában Raguzában divó *ìma*-t írja (a 158. l. utolsó 7 sorában 3-szor). Föltűnő, hogy nem tesz külömbseget a közönséges *tàkò* 'így, úgy' és az eskü-félékben használt *tàko* közt: *tàkò* mi *òcijù* 'bei meinem Augensichte', l. 160. l. 10. és 13. sor. Még föltűnőbb, hogy folyton folyvást az olasz *mare* hatása alatt keletkezett *mòre* kiejtést ajánlja az eredetibb, minálunk egyedül ismert *mòre* h. A *rèran* 'hű' (170.) alighanem tévesen konstruált alak; a keleti nyelvjárásban a szót nem ejtik úgy, a mint a déli *vjèran*-ból következtetni lehetne, hanem *vèran*-nak.*) A hangsúlyozásról áttérek a könyv utolsó részére, a mondattani részre: *Das Wichtigste aus der Syntax* 154—207. l. A mit R. az egész nyelvtanon végig a hangsúlyról mond — pedig arról sokat mond, igen igen sok jót és hasznosat —, az megelevenedik itt többnyire apró mondatokban, következetesen és gondosan hangsúlyozott mondatokban, úgy hogy a kezdő, ha belefárad a száraz alaktani rész olvasásába, okosabbat sem tehet, mintha a mondattanra tér át és kis

---

*) Nem eltérés, hanem sajtó- vagy tollhiba, ha a kupòvati-hoz tartozó perfectura *kupòvali smo*-nak van hangsúlyozva, a mint ez a 122. l. helyesen írt alakjaiból kitűnik, olvasandó tehát *kùpovàli smo*. Hasonló eset a 192. l. *jè li otputovao* — *òtputovao* h.

részletekben, minden példa betanulásával, abban párhuzamosan halad, -- így fogja legbiztosabban megtanulni a helyes hanghordozást is, természetesen ha szerb emberrel olvastatja el magának a példákat és igyekszik annak kiejtését híven utánozni. A kezdőnek ez valóságos kincses bánya addig is, míg a II. és III. kötet meg nem jelenik. Hiába riasztja el őt R. ettől a mondattani összefoglalástól, a melyet az előszóban nagyon lekicsinyel: 'Deswegen habe ich auch aus der Syntax nur das Wichtigste genommen, da meiner Ansicht nach die syntaktischen Feinheiten einer Sprache sich nur aus fleissiger Lektüre und praktischer Übung und nicht ans der Grammatik lernen lassen' l. IV. l. Mintha a kezdőt nem kellene a nyelv finomságainak megfigyelésére előkészíteni, és mintha ránézve eleinte nem volna sokkal értékesebbek és tanulságosabbak azok amegfigyelések, a melyeket olyan mesterek, mint R. végeztek. Már pedig R. éppen a mondattani részben igazi mesternek bizonyul. Olyan finom megkülömböztetéseket tesz, olyan ügyesen csoportosítja a tényeket, annyi példával illusztrálja a nyelvhasználatot, hogy mondattani fejtegetéseit újra meg újra élvezettel és haszonnal el lehet olvasni. Még nyelve is más, mintha egészen más közöniséget tartana szem előtt, mint a hangtani és alaktani részben. Lépten-nyomon olyanakat olvasunk mint p. o. a *Finalsätze* cz. fejezet utolsó 2. sorában; 'So formuliert, hat der Finalsatz dieselbe prägnantere Bedeutung wie mit *žda* und dem Konditional' l. 197. l. Nem baj, hogy a példák nem mindig a legegyszerűbbek, nem is készültek a kezdő számára, nem is mindig a mindennapi életből valók, de a kezdő is megértheti őket, mert egytől-egyig le vannak fordítva. Ha a példa *je* nyelvjárású forrásból, különösen népdalból való, a *jé*-s alakok át vannak írva *e* alakokká, mindössze egy át nem írt alakot találtam: *đboje bđjahu véc stări (bđjahu t.)* l. 116. l.

Ha mind a finom, sikerült részletet meg akarnám említeni, csaknem minden fejezetet ki kellene emelnem, a helyett csak nagyjában ajánlom ezt a részt a tanuló különös figyelmébe és szorgalmas példáról példára haladó elsajátítását tanácsolom neki, éppen csak egy pár apróságra figyelmeztetem őt is, a szerzőt is.

A praepositiók tárgyalása meglehetősen fölületes. Igaz, hogy a szerző azt mondja: 'eingehender kann ihre Bedeutung nur im Wörterbuch gezeigt werden' l. 163. l., de ha már belebocsátkozott tárgyalásukba, mégis csak gondosabban kellett volna velük végezni. A genitivussal álló praepositiók alatt említi a *pòslè* praepositiót is, de azután annak föltüntetésére, hogy ez gen.-sal áll, olyan főnévvel kapcsolja össze, a melynek nincsen ragozása, tehát genitivusa sem: *pòslè pòdne* 'dél után'!

pedig hát könnyen fölválthatta volna az igazán bizonyító *pòslè rúčka* 'ebéd után'-féle kifejezéssel. A *prè* præpositionál példát egyáltalában nem említ, pedig annak jelentését igazán csak példákkal lehet illusztrálni. De a sietségnek legföltünőbb jele, hogy a *s* præp.-nak 'ról -ről' jelentéséről teljesen megfeledkezett (*s kòna* lóról, *s bŕda* hegyről, *s dŕvetu* fáról pl. leszálani stb. stb.)

A *Wortfolge* és *Verbindung der Satzglieder* cz. fejezetekben, a melyek közvetlenül egymásra következnek, részben ugyanazokról a kötőszócskákról van szó, annál csodálatosabb, hogy a *Wortfolge* alatt, l. 182. l., csak a *tè* kötőszócskát említi, nem a *pâ-t* is, olyannak, a mely után, mert mindig hangsúlyos, enklitikon következhetik, míg a rendesen, a mondatkapcsolatban, hangsúlytalan *ì* és *à* után enklitikon nem állhat,*) hiszen a *Verbindung der Satzglieder* cz. fejezetben szépen fejtegeti a finom árnyéklatokat, a melyek az *ì*, *à*, *pâ*, *tè* különben annyira rokon kötőszócskák használatában észlelhetők, tehát a *pâ-t* éppen abban a kapcsolatban említi, a mely a *Wortfolge*-ban megemlítését olyan magától kínálkozóknak tünteti föl. Példát igaz az első fejezetben az *ì*, *à*szócskákra sem hozott föl, a mi pedig kívánatos lett volna.

A finom fejtegetések egész sorozatában bántó egy egészen érthetetlen kifejezés, a mely a 187. l. található és épenséggel ismétlődik is. A 271. §. így kezdődik: 'Zusammengesetzte Negationen sind *nì* und *niti*', a 273. §. pedig emigy: 'Nach den zusammengesetzten Negationen *nì* und *niti*'. Egészen megfoghatatlan, hogy R. hogy nevezheti a *nì* kötőszócskát összetetnek, nem is találtam rá más magyarázatot, mint azt, hogy R. egy MARETIĆ nagy nyelvtanában talált kifejezést helytelenül adott vissza, a mi csak nagy sietségében eshetett meg rajta. MARETIĆ nyelvtanában egy helyen azt mondja: 'b) Sastavni (kopulativni) su veznici *i*, *pâ* ili *pâk*, te, *ni*, *niti*' l. 491. l., de egy helyen külön is említi, úgy mint R. a *ni*, *niti* kötőszócskákat: 'f) O sastavnijem veznicima *ni*, *niti* vidi u §. 513 b-e', azaz 'a *ni*, *niti* összekötő (kopulativ, mellérendelő) kötőszócskákról l. 513 §. b-e'.

A szerb szók vagy mondatok német fordításában is akad nagy elvétve egy-egy kis apró hiba, a melyek azonban félreértésre alig vezethetnek, mégis néha a pontatlan nyelvhasználat

---

*) A különálló, magában álló szóként idézett, *ì*, *à* hangsúlyos, csak úgy mint akár az igazi régi præpositiók is, a melyeket R. így emleget: *bèz*, *dè*, *kèd*, *èd* stb., ámbár rendesen hangsúlytalan proklitikák.

kellemetlenül hat. Ha R. a 201. l a *kād* szócskát 'als' szóval adja vissza a köv. mondatban: *kād. se vrātīs, līče svē gōtovo* 'als du zurückgekehrt sein wirst, wird alles fertig sein' — a német olvasó szó nélkül 'wenn'-nel fogja azt helyettesíteni, de már a köv. lapon bántóbb az ilyen fölcserélés, mert mesterségesen különbséget állapít meg a két nyelv közt ott is, a hol nincs. R. ott 2 mondatot így állít egymással szembe: *jāvi mi, kādā čēs se vrātiti* 'melde mir, wann du zurückkehren wirst' (da-gegen [?]) *jāvi mi, kādā se vrātīs* 'melde mir, als du zurückgekehrt sein wirst' — pedig hát a német a második mondatban csak *wenn*-et használhat, az pedig eredetre nézve azonos a *wann*-nal! — Különösen a *Bedingungssätze* cz. fejezetben bántja az olvasót, hogy a szerző osztrák módon nem tesz éles különbséget *möchte* és *würde* közt. A sok példa közül csak egy különösen hibásat említék: *dā sam jūcē ūmr-o, nē bih tō dānas čūo* 'wäre ich gestern gestorben, so möchte ich das heute nicht hören' l. 205. l. — természetesen csak úgy lehetne helyes, ha a *möchte*-t fölcseréljük *würde*-vel, csak hogy itt még más baj is van, a szerb nem szokta megkülönböztetni azt, hogy a föltétel a múltra vagy a jelenre vonatkozik, itt pedig a múltra vonatkozik és ezért az utómondat németül csakis így helyes: 'so hätte ich das heute nicht gehört!!' Máskülömben is pongyola a német föltételes mód használata, pl. a köv. lapon: *mōj čovek vèli dā bi svōje sūre isekao, kād bi ih sāmo rīdeti mōgao* 'mein Mann sagt, dass er seine Schwäger niederhauen möchte, wenn er sie nur sehen würde' a h. hogy: niederhauen würde, wenn er sie nur sähe, ill. zu Gesicht bekäme.

De ezek apróságok, van azonban R. nyelvtanában sok olyan is, a mit sehogy sem tudok helyeselni, elsősorban az a nagyfokú idegenkedés a jelenségek magyarázatától, különösen a nyelv történeti fejlődésére való utalástól. Nem hiszem, hogy azzal megkönnyítette a kezdőnek a tények megtanulását és áttekin-tését. Még a tények megállapításától is idegenkedik gyakran a szerző, mintha félne, hogy az egységes irodalmi nyelv képe ettől szenvedhetne. Csakis így érthető a szerb helyesírás annyira túlzott dicsérete, a mely könnyen egészen fölösleges irigységet kelthet az idegen olvasóban. Mivel ehhez egy pár az egész művet jellemző megjegyzést kívánok fűzni, vele kezdem komolyabb kifogásaim felsorolását.

'Es ist aber, mondja R., ein allerdings bloss äusserer Vorzug des Sk., dass es unter allen slavischen und nicht-slavischen Kultursprachen die vollkommenste Orthographie besitzt, da bloss im Sk. principiell nur diejenigen Laute geschrieben werden, die man auch ausspricht, und ein und dasselbe Zeichen immer einen und denselben Laut bezeichnet. Es ist daher das

Sk. auch die einzige Sprache Europas, die man vollkommen korrekt zu schreiben vermag, auch wenn man sie garnicht kann. wenn man nur den Lautwert der einzelnen Buchstaben kennt; das hängt auch damit zusammen, dass es im Sk. keine Doppelkonsonanten gibt' l. 9. l.

A ki csak valamit ért az ilyen dolgokhoz, nyomban azt a kérdést fogja fölvetni, hát valóban olyan egységes a horvát-szerb kiejtés, hogy nem is a nép, hanem legalább az intelligencia kiejtése, tegyük Belgrádban, Zágrábban Szerajevóban és mondjuk még a szerző szülőhelyére való tekintettel – Raguzában, minden tekintetben azonos? azonos természetesen egy kis eltérést nem számítva, a mely abban nyilvánul, hogy az itt leírt keleti nyelvjárásban egy bizonyos eredetű *e* helyett a déli nyelvjárásban különböző föltételek alatt *je*, *ije* vagy *i* hangzik. Mert, ha a kiejtés nem mindenben azonos, akkor talán a világ legtökéletesebb helyesírása sem tudja ezt az eltérést eltüntetni, és az, a ki nem ismeri az irodalmi helyesírást, de még a nyelvet sem, talán még sem fogja tudni az előtte kiejtett szót, apró mondatot úgy leírni, hogy R. szörnyűködve össze nem csapná a kezét. Pedig ha a kiejtés nem mindenben egységes, az egységes helyesírás tehát itt is, csak úgy mint minden irodalmi nyelvben, nem egyéb mesterséges megállapodásnál, conventiónál! Nem is gondolok elvéte itt-ott észlelhető vagy talán nagyon finom eltérésekre, hanem száz meg száz szónak föltűnő különböző kiejtésére. R. a czirill x betűnek hangértékét így állapítja meg: 'Aussprache wie im Deutschen: *ch*' l. 11. l. Ennyi az egész, még azt sem mondja meg, hogy milyen német *ch* hangnak felel meg a szerb x, az *ich* vagy *ach* hangnak! Igaz, megmondja még azt is, hogy a horvátok ezt a hangot *h* val írják, de hogy mit ejtenek rendszeren a horvát-szerb nyelvben, a mikor ezt a x-h betűt írják, arról egy árva szót sem szól. Hát voltaképp helyette nem ejtenek semmit sem, mert ha az irodalmi nyelvben két hangzó közt x(h)-t írnak, de j-t vagy v-t ejtenek, ez a j, v hang kapcsoló hang és nem helyettesíti a rég eltűnt hehezetet, nem belőle lett. Ezt talán senki sem fejezte ki olyan világosan, mint a nem rég elhunyt nagy mester, LESKIEN, utolsó nagy munkájában: 'h kann man, mondja, wie deutsches h aussprechen oder, da es in grossen Teilen des Sprachgebietes geschwunden ist, unausgesprochen lassen' l. *Grammatik der serbo-kroatischen Sprache* 34, l. 'Skr. j, mondja más helyen, . . . entsteht . . . 3. als Übergangslaut zwischen i und folgenden nichtpalatalen Vokalen, z. B. fem. *tiža* ntr. *tižo* statt *tiha*, *tiho* zu *tih* ruhig', l. u. o. 39. l. 57. §. és végre 'Skr. v . . . 2. entsteht als Übergangslaut zwischen u und folgenden Vokalen, z. B. fem. *súva* ntr. *súvo* für *súha* *súho* zu *süh* trocken, nach

súva usw. der Nom. msk. *sûv* neu gebildet, u. o. 58. §. Az írás igenis meglehetősen egységes, ámbár egy egy ilyen *j* és *v* az irodalomban is föl-fölötlik, de a kiejtés még az intelligentia ajkán is nagyon távol van attól, hogy egységes volna, már pedig a széltiben *tijo*, *szúvo*-nak ejtett szavakat természetesen valaki, a ki nem ismeri a nyelvet, dehogy is tudná helyesen leírni, a mint R. azt velünk el akarja hitetni. A legműveltebb szerb embertől is hallani azt, hogy *đdi* 'gyere' vagy — hogy egészen más esetet is említsek, a mely azonban szintén ide tartozik — azt, hogy *fíla* 'köszönet, köszönöm', dehogy is tudhatja az, a ki nem ismeri a nyelvet meg a conventionalis irodalmi helyesírást, hogy ezt *hodi*-nak, ill. *hvala*-nak illik írni. De meg is lehet fordítani a dolgot. En még azt sem tartom egészen tanácsosnak, ha a kezdőnek azt mondják, hogy a *hđdi*, *hvdla* okvetetlenül *chodi*, *chvala*-nak ejtendők, csak azért, mert Raguzában *ch*-t (a német *ach* hangot!) ejtenek ilyenkor és ez az ejtés tényleg régiebb, talán újabban terjed is, — mivel épen a keleti nyelvjárás területén ez a kiejtés merően ismeretlen. Már pedig a keleti nyelvjárást, az *e*- nyelvet mégis csak elsősorban ott fogja a kezdő tanulni, a hol azt tényleg beszélik, és úgy, a hogy azt ott beszélik.

Van azonban más eset is, nem egy, a hol R. kudarcot vallana azzal, hogy a nyelvet nem ismerő emberrel leiratna szerb szókat. Egy ilyen esetet meg is említ nyelvtanában a 29. §-ban. Ott egyebek közt azt mondja, hogy a *bràt* 'frater' szóból származó *bratski* melléknevet rendesen így írják, nem pedig *bracki*-nak, a mint ejtik, hogy a *grâd* 'vár' származó *gradski* melléknevet szintén nem a kiejtése szerint, hanem származása szerint szokás írni valamennyi hasonló esettel egyetemben. Az, a ki nem ismeri a nyelvet, ilyenkor is tökéletesen, helyesen ('vollkommen korrekt') fogja-e leírni a szókat? ! Igaz, R.-nak van egy kibuvója, mert elvégre ha a *gracki*-nak hallott szót az, a ki előtt a szerb nyelv merően ismeretlen, tisztán hallása szerint írja le, a szónak nem hibás, csak kicsit szokatlan írott alakot adna. De ha pl. az *odseći* 'levágni' szót *oceći*-nek írná le, R. alighanem már rázná a fejét. De van egy sokkal nagyobb körre kiterjedő jelenség, a mely egy egész rakás hibás és erősen kirívó írást idézne elő — azért R.-nak ezt a jelenséget okvetetlenül szóvá is kellett volna tennie! A szerb ugyanis azt ejti, hogy *zsívijo*, *bijo*, *govorijo* stb., stb., pedig dehogy is szabad így írnia; a fennen dicsért phonetikus írás ellenére azt írja a szerb, hogy *živio*, *bio* *govorio* stb., stb. ezerszer meg ezerszer — akár a magyar ember, mikor azt írja, hogy *dió*, *fű* stb.!

R. utolsó megjegyzését sem értem teljesen: 'das hängt auch damit zusammen, dass es im Sk. keine Doppelkonsonan-

ten gíbt'. Hát igaz, hogy a szerb egy esetet kivéve, a melyre R. utal is, nem ír kettős mássalhangzót, de vajjon ez az idegent, a ki sem a nyelvet sem a szerb helyesírást nem ismeri, kimentí-e a zavarából, ha fölszólítom, hogy írja le nekem a köv. 2 szót: *ðko* 'szem' és *ðkat* 'szemes'? Ha p. o. magyar ember írná le, bizonyára kettős mássalhangzót írna az első szóban (*okko*), mert hosszú mássalhangzót hall benne, míg az *okat* szót helyesen írná le.

Én nem akarom tagadni a szerb helyesírásnak bizonyos jelességét, de szó a mi szó, nagy túlzás a mit R. róla mond, hogy olyan ember is leírhatja helyesen a szerb szót, a kinek sejtelve sincs a nyelvről. Az összefüggő beszédéről nem is akarok szólni, a hol egyik szó hat a másikra és az egyes szók határát természetesen senki ember fia ki nem hallhatja a folyó beszédből. De van a jó helyesírásnak talán még egy másik keléke is, nem csak hogy bárki helyesen le tudja írni a szokat, az, t. i., hogy helyesen el is tudja olvasni! Már pedig ebből a szempontból megítélve a szerb helyesírás a magyarhoz mérve sok tekintetben egyenesen szegényes, hisz nem tudja még a hosszú hangzót sem megkülömböztetni a rövidtől, hát még a sok ezt a nyelvet jellemző finom árnyeklatot a hanghordozásban. Azt még el tudnám képzelni valahogyan, hogy szerb ember, a ki egy árva szót sem tud magyarul — 'wenn man nur den Lautwert der einzeln Buchstaben kennt',*) a mint R. mondja — magyar szöveget valahogy el tudna olvasni, de magyart, a ki szerb szöveget csak némiképp helyesen el tudna olvasni, nem. A szerb ben *grad* 'várt' és 'jégesőt' is jelenthet, igaz amazt *grád*-nak ejtik, ezt *gradl*-nak; *žena* lehet = 'femina' vagy 'feminarum', de az első *zsená*-nak hangzik, a második *zséná*-nak; hogy egy vagy több lónak valamely tulajdonságáról van-e szó azt a *kóna* el nem árulja, ámbár a kiejtés elesen különbözik: *kóna* és *kóná* vagyis *konya* lónak, *kónyá* lovaknak. Bizonyára a született szerb is meg-megakad ilyen esetekben, mikor még piczike és olvasni tanul, és a helyett hogy *govòrite* 'beszéljete', azt találja olvasni, hogy *gòvorite* 'ti olvastok', vagy megfordítva, mert mindkettőt egyaránt úgy írják hogy *govorite*. Hogy az idegen ajkú tanuló R. nyelvtanában nem érzi a szerb helyesírásnak ezt a nagy tökéletlenségét, az csakis R. érdeme, a ki elejétől végig gondosan hangsúlyjelekkel lát el minden szót, még ott is, a hol voltaképp ennek jogosultsága sincs — a mit dehogy is szemrehányásként mondok! — ott is, a hol ilyeneket mond: 'man schreibt

---

*) Természetesen azzal a módosítással, hogy a 2-betűs jelek értékét is ismeri.

somit nur *bràtskî* (v. *brăt*) . . . sondern auch *gràdskî* (v. *grād*), l. 26. l., pedig úgy-e rendesen csak azt írják, hogy *bratski* (*brat*), *gradski* (*grad*) hangsúlyjelek nélkül. R. nyelvtanának ez egy megbecsülhetetlen jelessége, a melyért a kezdő nem lehet neki elég hálás, bezzeg e nélkül hányszor szidná azt a tökéletes szerb helyesírást! azt a helyesírást, a melyben p. o. két annyira különböző módon ejtett alakot mint a *jèlena* meg a *jèlènà* semmikép sem lehet egymástól rendes eszközökkel megkülönböztetni, míg ezt még a nem szerb nyelvhez szabott magyar helyesírással is meglehetősen pontosan vissza tudjuk adni: *jelena* és *jellénà*! A hangjelzés a szerbben annyira primitív, hogy nem csak hosszú mássalhangzót nem jelöl — ezt R. külön kiemeli és előnynek tartja! — hanem hosszú hangzót sem, úgy hogy ha a világnak ezt a 'legtökéletesebb' helyesírását utánoznók, már nem tehetnének különbséget *kar* meg *kár*, *kerek*, *kerék* meg *kérek*, *vetem*, [*el*]/*vétem* vagy *vettem* közt. Azt hogy *adtam* a szerb egészen jól ki tudja ejteni, vö. a *mati* (*màti*) szavát, a mely *matti*-nak hangzik, de leírni csak úgy tudná, hogy *atam*!

A helyesírás kérdésével kicsit behatóbban kellett foglalkoznom, mert itt megrögzött előítélettel állunk szemben, a mely R. könyvében különösen éles kifejezést nyert. Nem tárgyalhatom a hangtani és alaktani kérdések egész sorozatát is olyan behatóan, csak rámutatok egy pár pontra, a melyekben R. fejtegetései nem elégítenek ki. De mielőtt ehhez fogok, hadd említsek egy esetet, a melyben R. megtalálta útját-módját, hogy egy meglehetősen bonyolult kérdést olyan egyszerű módon adja elő, hogy mindenki megértheti. Miután megemlítette, hogy *k*, *g*, *ch*,*) *i*-vel kezdődő képző előtt *ž*, *č*, *š* hangokká változtak, *i* rag előtt pedig *c*, *z*, *s* hangokká, egy külön esetet a köv. végtelenül egyszerű, világos módon ad elő: 'Zu dem entsprechenden Palattallaut werden die Gutturalaute bei der Wortbildung auch vor einem dritten palatalen Vokal, der im Sk. schon längst verstummt ist oder zu einem vollen *a* sich entwickelt hat; dieser (sehr kurze!) Vokal heisst in der slavischen Sprachwissenschaft *Jer* und wird mit dem Zeichen *ь* wiedergegeben; z. B. *jündk* 'Held' — *jünáčkî* (aus **junakъski*) 'heldenmütig', *drûg* — *drûžba* (aus **drugъba*) 'Gesellschaft'; *Vlâch* — *vlâškî* (aus **vlachъski*) 'rumänisch' l. 21. l. 22. §. De a mit előbb is, utóbb is ezen a lapon mond, az sehogysen helyesítható. Bizonyára a nemnyelvész is csodálkozik azon, hogy a *k* hangokra a szóképzésnek ('bei der

---

*) Én ezen a helyen a czirill x készakarva *ch*-vel írom át, nem *h*-val, mint rendesen, mivel *s* s tényleg *ch*-ből lettek és nem a belőle gyengült későbbi *h*-ból.

Wortbildung) egy rákövetkező *i* másképp hat, mint a ragozásnál ('in der Flexion'), meg lehetett volna tehát mondani, hogy az merő véletlenség, a ragokban található *i* ugyanis itt más eredetű, de erre nem vetek nagy súlyt — R. jobban szereti a tények pusztá megállapítását és azzal kétségtelenül sok időt és helyet nyer. De a példák megválasztásában minden esetre óvatosabb lehetett volna. Az ő példái a következők: *a)* *měk* 'weich' — *měčiti* 'weich machen', *drŭg* 'Gefährte' — *drŭžiti* 'gesellen', *sŭch* 'trocken' — *sŭšiti* 'trocknen', és azzal szemben *β)* alatt: *vŭk* 'Wolf' — Nom. pl. *vŭci*: *rŭg* 'Horn' — Nom. pl. *rŭzi*; *Vlŭch* Romäne — Nom. pl. *Vlŭsi*. A példák nincsenek valami szerencsésen megválasztva, mindjárt az első *měk*: *měčiti* bizonyos elhamarkodásról tanuskodik. Hát nem lehetett a kezdőnek egy fontos hangváltozást alkalmasabb példán bemutatni?! Hisz a *měčiti* nem is jelenti azt hogy 'weich machen', a *měk* 'weich' szóval való kapcsolata tehát nem is igen érthető a kezdő előtt, mert bizony a szó azt jelenti, hogy 'gyúrni, nyomkodni, ütni'. De azután miért is tanulja a kezdő egy fontos hangváltozással kapcsolatban (*měk*: *měčiti*) a *měčiti* szót olyan nyelvjárás nyelv-tanában, a melynek talán egész területén ismeretlen ez a szó! miért tanuljon egy szót a legeslegelsők között, a melylyel, ha nagyon szorgalmasan is olvassa a szerb irodalmat, valószínűleg teljes életében soha sem fog már találkozni. A második példa (*drŭg-drŭžiti*) ennél ugyan jobb, de e helyett is könnyen találhatott volna a szerző alkalmasabbat (p. o. *slŭga* 'szolga' — *slŭžiti* 'szolgálni'), mert a szerb irodalmi nyelv alig ismeri ma már az egyszerű *drŭžiti* igét, VUK is Broz is csak a reflexivumot említi: *drŭžiti se* 'sich gesellen' (társul szegődni, érintkezni, barátkozni valakivel). Nem kíváncsok, hogy a kezdő tanulmányainak legeslegelején egy fontos hangváltozás begyakorlására váltig ismétlje az olyan vértelen szópárt mint *drŭg*: *drŭžiti*, mikor rendelkezésre áll annyi meg annyi a mindennapi nyelvből vett eleven példa, pl. *drŭg* 'társ': *drŭžina* 'csapat (társak)', vagy *drŭga* 'társnő': *drŭžica* (kicsinyítőképzés) *knŭga* 'könyv': *knŭžica* 'könyvecske', *nŭga* 'láb': *nŭžica* 'lábacska', *mŭgo* 'sok': *mŭžiti* 'vermehren', *bŭg* 'isten': *bŭžić* (szóról szóra 'istenke' vö. *Jėzuska*) 'karácsony'. — A második sorban csak a *rŭg* 'Horn' — Non. pl. *rŭzi* ellen volna kifogásom, mivel a *rŭzi* olyan alak, a melylyel megint alig fog a tanuló más helyen is találkozni — rendszeren azt mondják, hogy *rŭgovi*; jobb lett volna a gyakrabban használt *drŭzi* alakot, a *drŭg* több. nom.-át fölvenni, vagy ha igazán minden napon hallható alakot akart volna fölemlíteni a *pomog* többől hajtott *pomŭzi* (rövidítve *pŭmoz*) 'segits' imperativust — a szerb azt hogy 'adjon isten' úgy mondja hogy *pomŭzi bŭg* (*pŭmoz' bŭg*) a mire a másik így felel: *bŭg ti pŭmoqao!* Tehát

a példákat gondosabban meg lehetett volna válogatni. De azonkívül szorosabb kapcsolatba is lehetett volna hozni a második példasort az elsővel. Ha nyomatékosan figyelmeztetni akarom a kezdőt arra, hogy *k* képző előtt *č*-vé, *r* ag előtt pedig (mivel a ragok *i*-je más eredetű!) *c*-vé válik, azt ugyanabból a töből hajtott példákon mutattam volna be, pl. *a) mŭka* 'kín': *mŭčiti* 'kínozni', *β) mŭka* 'kín': dat-loc. *mŭci*. Vagy ha a második sorban a *vŭk* 'farkas': több. nom. *vŭci* párt választotta R., vele szemben az első sorban a *vŭk*: *vŭcica* 'nöstényfarkas' szópárt állíthatta volna. Ha a *g*:*ž* változást már a *drŭg*-*drŭžiti* nem egészen alkalmas példával illusztrálta, miért nem állította vele szembe a *drŭg*. több. nom. *drŭzi* alakpárt?! Én igaz e helyett inkább ezeket a példákat használnám: *α) slŭga* szolga — *slŭžiti* szolgálni, *β) slŭga* — dat. loc. *slŭzi*. Csak úgy lehetett volna a *β)* alatt említett *Vlŭch* 'oláh': több. sz. *Vlŭsi*-val szemben *α)* alatt a *Vlŭch*-ból képezett *vlŭšiti* (*pòvlašiti*) 'eloláhosítani' igét említeni. Minden esetre szembeszökőbb különbség, a mely — igaz egészen véletlenül — képzés és ragozás közt mutatkozik, ha a 2. csoport példáit szerves kapcsolatba hozzuk egymással, de föellenvetésem nem ez, hanem az, hogy a példák épen fele különben sincs gondosan megválasztva.

Ugyan annak a lap végén és a következőnek az elején ezt olvassuk: Unter denselben Bedingungen wie *k* und *g* können auch *c*-z zu *č*-ž werden, z. B. *zêc* 'Hase' — *zêcica* 'das Weibchen vom Hasen', *knêz* 'Fürst' — Voc. sg. *knêže*, *mêšec* 'Monat' — *mêšečni* 'monatlich'. R. itt is lehetőleg röviden csak a tényeket magukat kívánja megállapítani és ezt el is éri egy ügyesen használt szóval. Míg *k*, *g* alatt az előtte való lapon ilyeneket olvastunk hogy 'vor einem *e* wird *k* zu *č*, *g* zu *ž*, addig itt azt olvassuk: 'Unter denselben Bedingungen wie *k* u. *g* können auch *c*-z zu *č*-ž werden'! Tényleg a szerb nyelv csak úgy hemzseg *ce* kapcsolattól, míg látszólag *ce*-ből lett *če* máshol nem is található, mint az *-ac* végű himnemű főnevek vocativusában meg egy pár *-e* (rég *-ŕ*)-vel képezett kicsinyítőben, a *če* azonban itt sem lett *ce*-ből, hanem régebb *ke*-ből olyan időben, mikor *c* hang még nem is volt a szláv nyelvekben. A kezdőnek, azt mondhatná R. semmi köze ehhez; igaz, de akkor nincs más hátra, mint egészen gépiesen betanulnia, hogy a *lòvac*-féle szók voc.-a *lòvce* (*-če*-vel) inst.-a pedig *lòvcem* (*-ce* vel) és csodálkoznia, hogy miért is végződik annyi köznemű szó mégis *-ce*-be: *lŭce*, *sŭnce*, *sŕce*. *jájce*. *sedce*, *žŕnce*, *mêsce* stb. Nagyon távol állok attól, hogy nem szlavisták számára készült, kezdőknek szánt nyelvtanban szorosan tudományos fejtegetéseket várjak, de jobb szerettem volna, ha R., a híres egyetemi tanár, nem mond ok nélkül olyanokat, a miket egyetemi hallgatói

jobb ha nem olvasnak el. R. egy fönt idézett helyen szépen és helyesen elmondja, hogy a *júnák* többől képezett melléknév azért hangzik *júnáčki*, mert a *ski* képző előtt eredetileg egy eltűnő rövid palatalis vocalis állt, azaz mert a *júnáčki* *junakъski-ből lett. Ez rendben van, de nem tudom elhinni, hogy R. kénytelen volt azt tanítani, hogy ilyenkor a *c* is *č*-vé lett: Unter denselben Bedingungen wie *k* und *g* können auch *c*-z zu *č*-ž werden... *měsēc* 'Monat' *měsečni* 'monatlich'. Hiszen maga mondja, hogy a *c* valamikor palatalis hang volt, utána --- ezt már nem mondja! — a két eltűnő rövid hangzó közül, a melyek egyikének minden szláv nyelvben a most a szó végén álló mássalhangzó után kellett hangzania, csakis a palatalis, az *ь* állhatott. A mai *potok* 'patak' és *otac* 'atya'-féle szavak kihangzása valamikor különbözött egymástól, amaz eltűnő rövid mély hangra (*potokъ*), emez hasonló, de magas hangra végződött (*otъcъ*). A *měsečni* melléknév nem is keletkezhetett egy régibb *mesečni-ből, mert különben a *mesečъ* is nyomban *meseč-csé vált volna. Én mint egyetemi tanár lehetőleg elkerültem volna ilyen összeütközéseket tudományos lelkiismeretemmel és azt tanítottam volna, hogy *č*, a hol látszólag *c*-ből keletkezett, mindig a régibb *k*-ből lett, az *đce* voc. *č*-je régibb mint az *otac* nom.-ában mutatkozó *c*, a mint az *đcem* instr.-ába is a rag nem volt *-em*, hanem *-om*, csak mikor a *c* az előtte álló palatalis hang hatása alatt (*đtac* régibb *otъcъ*, ez pedig még régibb *otъkъ-ból) keletkezett, hasonult az *-om* a palatalis *c* után *em*-mé. De hogy valaki félre ne értsen, én ezzel nem azt mondom, hogy R.-nak is szakasztott így kellett volna a dolgot előadnia, én nem formulázok, csak rámutatok arra, hogy R.-nak előadását az említett igazsággal ki kellett volna és ki lehetett volna egyenlitenie. Ez semmi esetre sem lehetett volna nehezebb, mint mikor R. a kezdőnek ugyanazon a 21. lapon megmagyarázza, hogy a *júnák* szónak egy. vocativusa hogy lehet *júnáče* és több. acc.-a mégis *junáke*!

Hallottuk, hogy R.-nak bátorsága volt olyan hangokkal is operálni, a melyek már rég eltűntek a szerb nyelvből, hogy a *júnák*-ból származó *júnáčki* melléknév *č* keletkezését helyesen abból magyarázza, hogy a *-ski* képző előtt valamikor egy nagyon rövid, később eltűnt palatalis hangzó hallatszott, a mely a *k*-ra úgy hatott, mint más esetekben *e*, *i*. Erről egy pár lappal odébb mintha teljesen megfeledezett volna. A *Schwund von Lauten* cím alatt mindjárt így kezdi: 'Besonders charakteristisch ist für das Sk. der Schwund eines *a* in den Endsilben der Deklination, z. B. *máćak* 'Kater' — Gen. sg. *máčka*, *srěćan* 'glücklich' — Fem. *srěćna*; hierbei handelt es sich eigentlich um ein *a*, das sich dort entwickelte, wo es notwendig ist, eine

schwer auszusprechende Konsonantengruppe auseinanderzuhalten l. 27. l. A *máćak* szó származása nem világos, a *srěćan* meg más oknál fogva nem alkalmas példa, helyettesítsük őket 2 más, szakasztott olyan képzésű szóval, a *tōćak* gen. *tōćka* 'kerék' és *mũćan* fem. *mũćna* 'kínos' szóval és nyomban ki fog tűnni az eddig mondottak alapján, hogy mennyire hibás R. előadása. Hisz az lehetetlen, hogy az *a* itt közbeszúrt hang volna és hogy a ragozott alakokban (*tōćka*, ill. *mũćna* stb.) mutatkozó mássalhangzócsoporthoz eredeti volna, lehetetlen, mivel *ě* nem eredeti hang és mássalhangzó előtt (*j*-t kivéve) nem keletkezhett. A *tōćka*, *mũćna*-félék csakis régiebb *toćka*, *mućna*-ból lehettek, ezek pedig még régiebb **tokka*, **mukka*-ból,*) vö. *tōk* 'futás, folyás' (a *tōćak* kerék mintegy a 'futó') és *mũka* 'kín'. A *tōćak*, *mũćna*-ban tehát az *a* dehogy is két mássalhangzó széjjelválasztására keletkezett új hangzó, hanem csak egy mindig megvolt régi hangzó átalakulása. De igenis van olyan *a* is, a melynek helyén hajdanában nem állt hangzó, a mely tényleg a kiejtés könnyítésére keletkezett, igaz nem közvetlenül, hanem egy azt megelőző eltűnő rövid hangzóból. R.-nál egy egész sor jelenségnek egyszerű magyarázata lehetetlen, mert e kétféle *a*-t nem választja el élesen egymástól. Miért mondja a szerb azt hogy *dōbar*, *dōbra*, *dōbro*, de *hrábar*, *hrábra*, *hrábro*, azaz miért különbözik *dōbar* hangsúlya valamennyi többi alakétól és miért egyezik a *hrábar*-é a többi alakok hangsúlyával? Azért és csakis azért, mert a *dōbar* eredetileg egytagú szó volt (az egytagú szó pedig nem viselhet más hangsúlyt mint a *˘*-jellel jelzettet, ha a hangzó rövid, vagy *˘*-jellel irottat, ha a hangzó hosszú), a *hrábar* pedig kezdettől fogva kéttagú volt, amaz az óbolgárban *dobrъ* emez *hrabrъ*; a! szó végén hangzott eltűnő rövid hangzó elveszvéen **dobr* és **hrabr* maradt, a melyek a szerb-ben csak később egyenlődtek *kī* (*dōbar* és *hrábar*), de hangsúlyukkal különböző eredetüket még ma is hangosan dokumentálják. Ugyanaz a jelenség, a mely *dōbar*: *dōbra*-n észlelhető, ismétlődik egy sor igének múlt idejű participiumában; p. o. a *mōgao*: *mōgla*, *mōglo*, *mōgli* csak abban leli magyarázatát, hogy a *mōgao* (a melyben *-ao* régiebb *-al* átalakítása vö. magyar *alma* > *aoma*) valamikor egytagú alak volt **mogl* óbg. *moglъ*. Hogy *hrábar* nem lehetett soha sem egytagú alak, azt bizonyítja a hangsúlya, vö. *trěsti* ptc. praet. act. *trēsao*: *trēsła trėslo*, *trēsli*! Hogy a *mōgao*: *mōgla*, *trēsao*: *trēsła* váltakozás

*) Ill. **mukka*-ból, mert a szerb *u* itt nasalis hangzóból keletkezett vö. a szláv eredetű *munka* szavunkat! A rekonstruált alakoknál csakis a szóban levő jelenségre szokás tekintettel lenni, itt csak az érdekel bennünket, hogy a *mũćna*-ban a *ěna* *kъna*-ból lett.

nem alapul más okon, az nyilvánvaló olyan esetekből, a melyekben az *a* állandó és eredeti: a *ètati*, *spávati* igék megfelelő alakjai nem mutatják ezt a váltakozást *ètao*: *ètala*, *spávao*: *spávala*, mivel az *l* (ill. *o*) előtt álló *a* itt állandó, tehát himnemű alakjuk soha sem lehetett egytagú. R. mindezekről sehol sem tesz említést — pedig a hangsúlykérdéseket különben gondosan tárgyalja — még a 200. §-ban sem, a hol külön foglalkozik a *pte-praet. act.* hangsúlyával! Ez annál sajnálatosabb, mert különben sem gondoskodott arról, hogy a kezdő legalább a tényállásról kellően legyen tájékoztatva.

Nagyon különös, hogy R. a dualis alakot következetesen beállítja a ragozási mintákba, ámbár egy helyen megmondja, hogy önálló dualisról szó sem lehet már a szerbben. 'Der Dual, mondja R., hat für jedes Geschlecht nur eine Form, die weiter nicht dekliniert wird und ausschliesslich in unmittelbarer Verbindung mit den Begriffen 'zwei', 'beide', 'drei', und 'vier' verwendet wird und zwar ist die Dualform bei Substantives der ersten Deklination mit dem Gen. sing., bei denjenigen der zweiten und dritten mit dem Nom. plur. und bei Adjectiva und Pronomina für das männliche und sächliche Geschlecht mit dem Nom. plur. neutr. und für das weibliche Geschlecht mit dem N. pl. f. vollkommen gleich (doch dem Ursprung nach nicht identisch)' l. 39. s k. l. Tehát önálló duális nincs már. *dāna* p. o. egymagában soha, de soha sem jelenthet már annyt, hogy '2 nap', azt csakis úgy lehet mondani, hogy *dvā dāna*, és épen mert még ebben a kapcsolatban sem érzi már a beszélő a *dāna*-t dualisnak, lehet ezt az alakot egy későbbi fejlődés következtében akkor is használni, mikor 3, 4 napról van szó, de természetesen, csak ha a *trī* (3), *ètiri* (4) számnév előtte áll, nem is a *dāna* alak hanem csakis a számnév biztosítja a fordulat megértését, a mint ezt fényesen bizonyítja a szorzás kifejezésére használt *pūt* szó. A *pūt* utat jelent, azt hogy '2, 3, 4 út' a szerb úgy mondja, hogy *dvā pūta*, *trī pūta*, *ètiri pūta*, de azt, hogy '2-szer', '3-szor' ma már rendesen úgy mondják, hogy *dvāput*, *trīput*, csak a '4-szer' még ma is *ètiri pūta* — az ilyen kifejezésnek a gerince tehát dehogy is a régi, most már teljességgel érthetetlen dualis alak, hanem a számnév. Jogosulatlan tehát és egyenesen zavart okozó, ha a *dān* paradigmában azt olvassuk 'Dual *dāna* (2—4 Tage)' vagy épenséggel a *sèlo* ragozásban azt, hogy 'Dual *sèla* (2—4) Dörfer!' Hisz itt még azt sem lehet mondani, hogy valamikor legalább hasonló dualisalak volt a nyelvben*), hogy *sèla* vagy más köznemű szó -a

*) A *brata*, *čoveka* stb. valamikor valóban önállóan is 'két fivért, két embert' stb. jelentett, tehát ha valaki a himnemű

végű alakja igenis 2 falut stb. jelentett volna. Hisz R. jól tudja, hogy *sèla*-féle dualisalak soha sem volt, hogy a *sèlo* dualisa csakis *sele* (обг. члѣт) lehetett és hogy a *dvā sèla*-féle kifejezés csak a himnemű *dvā brāta*-féle kifejezések analogiájára keletkezett, a melyekben az önállóan már nem használt dualis alakot a vele külsőleg azonos egy. gen.-nak kezdték érezni a *sèlo*-nak pedig az egy. gen.-a *sèla*!! A dualis ilyen mysticus szerepe azonban sehol sem hajtott olyan csodálatos virágot, mint a 64. §-ban, a melyet szóról-szóra ki kell írnom:

64. Vereinzelte Pluralbildungen sind noch folgende: *ðko* 'Auge', *ũho* 'Ohr' bilden und deklinieren den Plural nach der 3-ten Deklination, wobei aber nach § 21, b die Laute *k-h* zu *č-s* werden: N. A. V. *ðci-ũsi*, G. *ðci-ũši* oder *ðcijũ-ðšijũ*, D. J. L. *ðcima-ũšima*, diese Pluralformen sind somit weiblichen Geschlechts; was speziell den Dual anbelangt, so kann dieser, dem § 42 entsprechend, entweder sächlichen Geschlechtes und dem. G.-sg. oder weiblichen Geschlechtes und dann den N. pl. gleich sein, also z.-B. *ðka* oder *ðci*, *ũha* oder *ũšĩ*.

Itt csaknem minden sor egy-egy meglepetést rejt magában. *Ðci*, *ũsi* többesszámú képzések ('Pluralbildungen') és mégis, a mint lejjebb olvassuk, dualisok is! Az *ðci*, *ũsi* ragozása olyan, mint a *stvār*-é, genitivusuk mégis nem csak *ðci-ũsi* lehet, hanem *ðcijũ-ũšijũ* is, a melyek pedig tudvalevő dolog igazi régi dualis alakok, R. mégis úgy beszél mindezekről az igazi régi dualisalakokról is, mint többesszámú alakokról ('diese Pluralformen sind somit weiblichen Geschlechtes'). És ezután jön a legnagyobb meglepetés: az *ðko-ũho* dualisa lehet *ðka-ũha* is meg *ðci-ũsi* is, az utóbbi esetben egyenlő a többes nominativusával ('und dann dem N. pl. gleich'). Hát kétségtelen, hogy *ðci-ũsi* eredetre nézve dualisalakok, az *ðcijũ-ũšijũ* genitivusok is régi dualisalakok, dualisalakok eredetileg *ðcima-ũšima* dat. instr. is, újítás benne csak annyi, hogy ma a loc. kifejezésére is szolgál, mivel a többesszámban ez a három casus összeesett a szerb-ben, miért mondja hát R. hogy e szónak dualisa egyenlő lehet a többes számú nom.-acc., mikor maga ez a többesszámú alak nem többes, hanem dualis! és miért kezdi az egész fejezetet úgy, hogy 'Vereinzelte Pluralbildungen', mikor régi, a sűrű használat következtében (az embernek 2 szeme, két füle van!) megőrzött dualisalakokról kellene beszélnie. Csak a ki R. egészen sajátos 'dualis' terminusának igazi értelmébe beleélte

dāna-t dualisnak nevezi, az még hagyján, ámbár tudvslevő dolog, hogy a dualis *dnĩ* (*dnĩ*) volt és hogy a *dvā dāna* kifejezés is egészen új, olyan korból való, a mikor önálló dualisról már szó sem lehetett.

magát, sejtheti, hogy voltaképp mit is akar azzal mondani, hogy az *ðko-ũho* szóknak 2-féle 'dualis'-uk van — én őszintén megvallom, első olvasásra nem értettem meg. Hát ez azt jelenti, hogy két szemet, két fület a szerb ember úgy mondja, hogy *dvā ðka, dvā ũha*, de úgy is, hogy *dvē ðci, dvē ũsi*, de ezt igazán jobb lett volna egyenesen kimondani, mert így nem csak a kezdőnek, hanem még a kész szlavistának is talányt ad föl. — De van ebben a fejezetben még valami, a mi alaposan megzavarhatja a tanulót. Az *ðko ũho* többes száma (recte dualisa) *ðci-ũsi*, a *k*, illetőleg *h* R. állítása szerint itt szabályosan *č-vé*, ill. *s-sé* vált: 'wobei nach § 21, *b* die Laute *k-h* zu *č-s* werden'. No de hallottuk, hogy az idézett §. nem azt mondja, hanem azt, hogy *k-h* csak a szóképzésben ('bei der Wortbildung') lesz *i* előtt *č-vé*, ill. *s*, *i* rag előtt ('in der Flexion') azonban *c-vé*, ill. *s-szé*! Hát *ðko-ðci, ũho-ũsi* nem a flexióhoz tartozik, az *ðci-ũsi i*-je nem rag?! A tanuló megint tanácstalanul áll és talán jobb szeretne volna, ha a mester nem is hivatkozik arra a fejezetre, a melyet tanítványa erre az esetre sehogy sem tud alkalmazni

A gyors munkának jele az is, hogy R. szerző nem említi sehol sem, hogy *pūt 'út'* szónak az instrumentalisa *pútem*, az egyetlen instrumentális, a mely nem régiebb *-om*-ból lett *-em*-re végződik. R. erről a magában álló és nem csak nyelvtörténeti, hanem tisztán gyakorlati szempontból is annyira érdekes alaktól teljességgel megfeledkezett. Az egész könyvben ez a sűrűn használt alak mindössze egy helyen fordul elő a mondatban a 162. l. c) pont alatt: *vráti se drũgim pútem* 'kehre auf einem anderen Weg zurück', úgy hogy a kezdő, ha bizik benne, hogy jól megtanulta az alaktant, egyebet nem is tehet, mint hogy ezt a helyes és egyedül helyes *pútem* alakot sajtóhibának tekintse. Ezt annál bátrabban fogja tenni, ha véletlenül olvasmányában olyan praepositiós kapcsolatra bukkan, mint pl. *pod pútom* 'az út alatt' — a praepositiós kapcsolatokban ugyanis már kiszorította a régi alakot az analogia hatása alatt keletkezett új *pútom* alak!

De a legtöbb kifogásom az igék bemutatása ellen van. Azt kifejteni, hogy mikép kellett vagy lehetett volna az igéket czélszerűen beosztani és a kezdőt e bonyolult szerkezetbe bevezetni, nem az én feladatom, hisz ezt csak egy külön kis tanulmányban tehetném, de azt igenis igazolnom kell, hogy miért nem tartom R. előadását sikerültnek; a hely szűke miatt ezt is csak egy pár szóval tehetem.

Mindjárt egy fontos általános kérdés kifejtésével nem érhetek egyet. Hogy R. álláspontját föltárhassam, az illető fejezetet csaknem teljesen ide kell iktatnom:

145. Im Sk. (überhaupt in allen slavischen Sprachen) bezeichnet aber jedes Verbum nicht nur eine bestimmte Tätigkeit oder einen gewissen Zustand, sondern auch die Art und Weise, wie diese Tätigkeit vollführt wird oder dieser Zustand sich entwickelt. Wir unterscheiden in dieser letzteren Beziehung, d. i. in bezug auf die Aktionsart des Verbuns, imperfektive und perfektive Verba: die ersteren bezeichnen eine noch dauernde, noch nicht abgeschlossene Handlung (Zustand), die perfektiven dagegen eine abgeschlossene oder begonnene Handlung (vergangenen oder eingetretenen Zustand), z. B. das imperfektive *kupovati* 'kaufen', dass man mit dem Kaufen beschäftigt ist, das perfektive *kúpiti* dagegen dass der Kauf schon abgeschlossen ist; das imperfektive *nočiti* 'übernachten' bezeichnet das Verweilen während einer Nacht, die noch nicht abgelaufen ist, das perfektive *prendčiti* bedeutet dagegen, dass dieses Verweilen schon ein Ende gefunden hat, in dem die Nacht schon vorüber ist; *pěvati* 'singen' ist imperfektiv und bedeutet, dass das betreffende Lied noch gesungen wird, *zàpěvati* und *ispěvati* sind beide perfektiv: die erstere Form bedeutet 'ein Lied antstimmen (zu singen beginnen)', die zweite sein Lied zu Ende singen'; dem imperfektiven *spāti* '(noch) schlafen' entspricht das perfektive *zāspati* 'einschlafen (zu schlafen beginnen)'.

R. definitiója és a hozzáfűzött példák nem alkalmasak, hogy helyes képet adjanak a pf. és impf. igék használatáról. Ha az impf. igék egy még tartó ('immer noch dauernde'), még be nem végzett ('noch nicht abgeschlossene') cselekvést v. állapotot jelentenek, akkor az imp. igéknek nyilván mult idejük nincsen is?! De igenis van: *Kāko si spārao?* azt jelenti: 'hogy aludtál?' – pedig az állapot már nem tart, be van fejezve. És megfordítva, ha pf. ige csak már befejezett ('eine abgeschlossene Handlung') jelent, jövő ideje talán nincsen is?! De igenis van! R. azt mondja: 'das perfektive *kúpiti* (bedeutet) dagegen, dass der Kauf schon abgeschlossen ist'. Nézzük csak! Valaki elmondja barátjának, hogy apja halála után kereskedést nyit, egy pár év múlva megnősül, házat vesz stb. Hát bizony ezt mind befejezettnek képzelem, tehát befejezett cselekvésű igével fogja kifejezni... *pā ēu ņdā kúpiti kūēu* 'és azután házat veszek'. Hát a *kúpiti* itt igazán azt jelentené 'dass der Kauf schon abgeschlossen ist'?! Vagy egy másik példa: '*pěvati* 'singen', mondja R. ist imperfektiv und bedeutet, dass das betreffende Lied noch gesungen wird'. Hát ha azt mondom: *mōja je sēstra lēpo pēvala*, 'húgom (néném) szépen énekelt' – akkor is egyre tart még az ének? Hisz ezt akár egy elhunyt nővéremről is mondhatom! De nem szaporítom a szót, a helyett ide

iktatom LESKIEN meghatározását, a melyet utolsó nagy művében olvashatunk: 'Perfektiv heisst eine Handlung, bei der dem Redenden die Vollendung, ein Abschluss oder ein Resultat vorschwebt. Damit ist nicht gesagt, dass die Vollendung das Ziel wirklich erreicht wird: es kommt nur darauf an, dass der Moment der Vollendung, die Erreichung des Zieles, sei es in Gegenwart, Vergangenheit oder Zukunft, im Blickpunkt des Bewusstseins steht, nicht irgendeine Dauer der Handlung, selbst wenn die zur Erreichung des Zieles führt. Imperfektiv dagegen heisst eine Handlung, die dem Sprechenden als fortlaufend (andauernd) vorschwebt, ohne dass er einen Abschluss, eine Vollendung oder ein Resultat dabei in Sinne hat' l. Grammatik d. serbo-kroatischen Sprache 1914. 460. l. 757. §.

A kezdő, a ki talán ballott már valamit arról, hogy a szláv igeragozás milyen bonyolult, bizonyára nagy örömmel fogja olvasni, hogy ez a szerb nyelvben nincs így, legalább R. azt mondja: 'Die verschiedenen Formen aller sk. Verba werden auf eine und dieselbe Art und mit denselben Endungen gebildet, so dass man eigentlich nur von einer einzigen Konjugation sprechen kann' l. 105. l. Szegény milyen kiábrándulás éri majd! Igaz gyanakóvá teheti mindjárt a közvetlenül ezután következő mondat: 'Nichts destoweniger empfiehlt es sich, aus rein praktischen Gründen zwei Gruppen zu unterscheiden — die der regelmässigen und die der unregelmässigen Verba'. Vagy ha már a *Regelmässige Verba* cím alatt is olyanokat olvas: 'Verwickelter ist die Bildung dieser Form nur bei den Verben, die im Inf. auf *-ati* ausgehen' l. 107. l. 153. §., vagy ha ilyen fölirotokat olvas: 'Anomale Formen regelmässiger Verba' l. 124. l., 'Unregelmässige Formen der regelmässigen Verba auf *-nuti* und diesen letzteren nachgebildete Formen' l. 137. l. Hát ha még a részletekig ér és azt hallja, hogy a *vīdeti*, *čīniti*, *glēdati* infin. töve *vīde-*, *čīni-*, *glēda-*, míg a praes.-tő ezeknél azonos a gyökérrel: *vid-*, *čin-*, *glēd-*, *mētnuti* infin. töve *metnu-*, annak praes.-alakjai azonban sem nem *metnu-*-ból sem nem a gyökérből képződnek, hanem *metn-*-tőből, *kupōvati*, *kraļēvati*, *ispitīvati* inf. töve; *kupova-*, *kruleva-*, *ispitīva-*, míg a praes.-tő *kupu-*, *kraļuj-* *ispituj-*, a gyökér ellenben *kup-*, *kraļ-*, */iz/pit-*, és hogy az egyetlen egy ragozás ('so dass man eigentlich nur von einer einzigen Konjugation sprechen kann') a gyakorlatban úgy fest, hogy a praes.-ragok 3 különböző sort tüntetnek föl ('drei verschiedene Reihen von Endungen') l. 108. sk. l., és ezt mind a rendes igéknél ('Regelmässige Verba')! Az imperfectum is ilyen gyönyörűséges egységet mutat. *Glēdati* imperfectuma a következő ragokkal képződik R. szerint: Sg. 1. *-h*, 2. 3. *-še*, Plur. 1. *-smo*, 2. *-ste*

3. *hu*; a *-nuti* végű igék a praes.-többlől, az *-eti*, *-iti* végűek pedig a gyökből, de egészen más ragokkal ('Endungen'): Sg. 1. *-jáh*, 2. 3. *-jáše*, Plur. 1. *-jásmo*, 2. *-jášte*, 3. *jáhu*. Szerencsére a kezdő is észre fogja venni, hogy a *glědati*-féle igék alakjai épen-séggel nem állanak olyan egészen elszigetelten, sőt talán teljesen azonosak tegyük a *činiti*-féle igékkel vö. *glědáh*: *čínáh*, *glědáše*: *čínáše*, *glědásmo*: *čínásmo*, *glědášte*: *čínášte*, *glědáhu*: *čínáhu*. Hátha még a szerző nem titkolta volna el olyan gondosan, hogy *i* hangzó előtt a szláv nyelvekben *j*-vé lett, a mely azután, a mint ezt maga is említi, az előtte való mássalhang-zóval összefolyik.

De a tisztán gépies eljárás tetőpontját éri el az igecsopor-tok összeállításánál. R. többízben nem az egymáshoz tartozó, azonos vagy rokonjelenségeket mutató igéket állítja egymás mellé, hanem betűsorrendbe szedi őket akár a katonákat! Ha ezt következetesen tenné, legalább azt hihetné az ember, hogy az egyes igék föltalálását akarta azzal megkönnyíteni, de hol így, hol úgy sorolja föl az igéket. Én csak egy csoporton aka-rom kimutatni, hogy mennyire nem törődik a szerző azzal, hogy olyan dolgok össze is kerüljenek, a melyek egy általános nézőpont alá foglalhatók. Választom a 177. §-ban található igé-ket, de korántsem azért, mert csak ebben vagy ebben inkább mint másban mutatkoznék az a gépies elrendezés.

Mielőtt felsorolom az igéket, úgy mint R.-nál találhatók, kiragadok e fejezetből egy csoportot, a melyben egy, igaz az egész könyvben meg sem említett, közös hangtani jelenség meg-nyilvánul. A szláv nyelvekben, a szerbben is, volt valamikor egy nasalis *e*, a melyet lengyel szokás szerint *ę*-nek írunk. R. annyit beszél olyan hangváltozásokról, a melyek nem is a szerb-ben, hanem a közös szlávtságban mentek végbe, hogy bátran említhette volna azt is, hogy sok *e* magában a szerbben ere-deti *ę*-ből keletkezett. hogy p. o. az *ime* név, ném. 'Name', lat. 'nomen' régi *imę*-ből lett és hogy a ragozott alakokban gen. *imena*, több. nom.-acc. *iměna* (vö. l. *nomina*) még megmaradt az eredeti *n* hang, mivel *n* (és hozzátehetjük *m* is) csak szó végén vagy szótag végén folyhatott össze egy előtte álló magas hangzóval nasalis *ę*-né. Így azután érthető, hogy p. o. *(pð)ćěti* 'kezdeni' praesense *(pð)čnēm*. Minthogy *č* csakis *k*-ből keletkez-hetett, *k* pedig csak magas hangzó vagy *j* előtt lehetett *č*-vé, közel fekszik az a föltevés, hogy *(pð)čnēm* egy régibb **(po)čъ-nem* *) ból lett, úgy mint *junàčki* *junačъski*-ból. Az inf.-ban egy

*) Igaz, hogy **počъnem* alak a szerbben így soha sem sem volt, mivel a praes. egyes 1. szem. ragja akkor mikor a *ъ* még hangzott, még nem volt *-em*, de itt is, mint mindenütt a

régibb *počēti-ből *) a szláv nyelvekben nem lehetett más, mint *počēti*, ez meg volt valamikor a szerb nyelvben is, de később *počēti* lett belőle. Szakasztott így viszonylik inf. és praes. egymáshoz más R-től említett igében is: (*nà*)*pēti*: (*nà*)*pnēm*, *klēti*: *kūnēm* (régebben: *klnēm* vö. *rlk > *rūk* ném. *Wolf*, *Zemln > *Zemūn* Zimony *zemla* földből, vö. ném. *Zemlin*!) *žēti* 'aratni' is *žēti*-ből való, de praesens képzése kicsit eltérő: *žnēm*. Minthogy azonban az *ē* nas.-vocalis ép úgy keletkeztetett *m*-nek, mint *n*-nek beleolvadásából, alapjában szakasztott olyan esetek a következők is: (*ūz*)*ēti*: *ūzmēm* és *žēti* 'nyomni': *žmēm*.**) Hogy R. ezeket a rokon eseteket hogy össze-vissza hányta, az nyomban kitűnik, ha elmondom, hogy nála milyen sorrendben következnek az igék — a rövidség kedvéért csak az inf. és praes. alakokat állítom egymással szemben, míg R. a többi alakokat is felsorolja, a mi még tarkábbá teszi a képet. Kezdeni mindjárt a legkomplikáltabb esettel kezdi, a melynek megértésére egy árva szóval sem járul hozzá: *klēti*: *kūnēm*! Hogy miért, azt nem tudom, hiszen a többi eseteket a szerb betűsorrend szerint sorolja föl: *bdēti*: *bdīm* v. *bdījēm*, *vrēti*: *vrīm*. (*ūz*)*ēti*: (*ūz*)*mēm*, *žēti* v. *žnēti*: *žnēm* és *žūnēm*, *žēti*: *žmēm*, *zrēti*: *zrēm* v. *zrīm*, *mīēti*: *mīlēm*, (*nà*)*pēti*: (*nà*)*pnēm*, *smēti*: *smēm*, (*dō*)*spēti*: (*dō*)*spēm*, (*pō*)*čēti*: (*pō*)*čnēm*. Tehát a főt említett, szorosan összetartozó igék egymástól el vannak szakítva, csak véletlenül kerül mégis 3 egymás mellé: (*ūz*)*ēti*, *žēti* (*žnēm*) és *žēti* (*žmēm*) a 4., 5., 6. helyre, a *klēti* első helyen áll, a (*nà*)*pēti* a 9-iken, (*pō*)*čēti* a 12-iken! Hogy 1., 4., 5., 6., 9. és 12. valahogy összetartozik azt a szerző nem is sejteti a tanulóval, annyira nem, hogy az egészen azonos (*ūz*)*ēti*: (*ūz*)*mēm* és *žēti*: *žmēm* sem állanak egymás mellett, ámbár a betűsorrend miatt bátran állhatna a *žēti*: *žmēm* a *žēti*: *žnēm* előtt és akkor legalább 2 azonos eset került volna szorosan egymás mellé, de R. még a véletlenül egymás mellé került 4., 5., 6. igét is egészen gépiesen rendezte el és a többiektől eltérő 5-iket a 4. és 6. közé szorította! Ennek a 177. §. 8-ik igéje, a *mīēti*: *mīlēm*, szakasztott olyan, mint a 176. §. első helyén álló *klēti*: *kōlēm*; a *vrēti*: *vrīm*, *zrēti*: *zrēm* v. *zrīm*, azaz a 3. ill. 7. igét itt 'Verba mit Infinitivstamen auf einfaches -e- fölírás alatt talál-

szónak csak azt a részét rekonstruálom, a mely bennünket adott alkalommal épen érdekel.

*) Az, hogy *počēti* egy *počēti-ből is magyarázható, vö. LESKIEN Altbulg. Gram. 9. l., nem sokat változtat a dolgon és ránk nézve egészen közömbös.

**) R. *žēti* h. *žēti*-t ír, úgy mint Vuk, de vö. DANIČIĆ *Akcenti Glagola* 25. l. jegyz. és Vuknál is az összetett *izūžēti*, *izžēti* igét!

hatók, míg a *mrèti*: *mrêm* és másokat a következő fejezetben a 'Verba mit Infinitivstamm auf -re-' alatt kell keresni!

De nem folytatom, csak megemlítem még, hogy az igeragozás meglehetősen zavaros bemutatására gondosan hangsúlyozott tabellák következnek (Übersicht der einfachen Formen einiger typischen unregelmässigen Verba), a melyeket a kezdő újra meg újra nagy haszonnal fog forgatni és egy kitűnő az igék hangsúlyáról szóló fejezet . . .

Sokáig tépelődtem, megírom-e meg ne írjam ezt a bírálatot. Annyira más véleményem van egy akár kezdőnek is írt nyelvtanról, annyira nem tartom sikerültnek különösen az alaktan legbonyolultabb részének, az igeragozásnak bemutatását, hogy igen nehezemre esett ezt elmondani egy tudósnak, a kinek nagy tudását ismerem és föltétlenül el is ismerem, hisz akárhányszor fordultam hozzá tanácsért, ha a szerb nyelv valami részletkérdésével nem voltam tisztában, különösen ha a szerb hangsúly finomabb jelenségeiben nem tudtam eligazodni. R. barátom szinte illetlenségnek tarthatná, hogy én olyan véleményt merek mondani szerb nyelvtanáról. De hiszen nem tudását vitatom, az minden kétségen fölül áll, én csak azt állítom, hogy sok mindenfelét másképp lehetett és kellett volna előadnia, hogy különösen az igék tárgyalásánál nem lett volna szabad olyan gépiesen eljárnia. Vagy mégis jobb lett volna hallgatni, mint egy kedves régi és tisztelt barátomat talán megbántani?! De csak nem hallgathattam agyon REŠETAR szerb nyelvtanát! Hisz ha egy hallgatóm szerbül akar tanulni, nem az ő nyelvtanát fogom neki ajánlani elsősorban? Melyik más nyelvtanból tanulhatná meg az annyira bonyolult hanghordozást úgy mint ebből? És addig is, míg a gyakorlati részek meg nem jelennek, a kitűnő mondattanban a gondosan hangsúlyozott mondatok egész tömegét találja, a melyek pontos betanulásával — az élő nyelv megfigyelésével kapcsolatban — behatolhat a szerb nyelv legnehezebb részébe, sajátos zengzetes hanghordozásába. R. nyelvtanát gáncsolni lehet, de használni kell!

ASBÓTH OSZKÁR.

Ch. Bally. *Le Langage et la Vie. Genève, Atar; 1913, 8-r. 111 l.*

A nyelv lényegének meghatározása koronként változik. Elavult az a felfogás, hogy a nyelv az embertől független élő szervezet (Schleicher Á.). A nyelvben az emberi képzetek, érzelmek és indulatok hangokkal való kifejezését látjuk (Wundt V.).*) A kifejezés tük-

*HORGER A. *A nyelvtudomány alapelvei*-ben (Budapest, 1914) •a tudattartalom kifejezés•ét emeli ki; meghatározása tág (47. l.).

röztetheti logikai gondolatformáinkat, érzelmi világunkat vagy akaratunkat. A régebbi nyelvészeti irány a nyelv és a logika kapcsolatát vizsgálta. Ezt kiszorította a nyelv és a lélektan összefüggésének kutatása. A nyelv gondolkodási folyamatokat fejez ki, de azokat nem a logika szabályozza, hanem a képzettársulás végtelen sok változata magyarázza. Ezt a nézetet kiegészíti, módosítja De Saussure Ferdinand és tanítványainak felfogása: a nyelv az emberi akarat megnyilatkozásának egyik formája, az értelem csak egyik eszköze (*voluntarismus*). Az akarat az ember egyéni és társas életének egyik fő tényezője, annak közvetítésével a nyelv az élet hű tükrevé lesz. A nyelvnek nincs élete, de a nyelv az életnek egyik megnyilatkozása.

De Saussure *) tanítványa és utódja a genfi egyetemen Bally Károly négy előadásában, melyeket Genfben (1912) és Párisban a Sorbonne-on (1913) tartott, ezt a gondolatot fejtegette és könyvében összefoglalva kiadta. Felfogásában osztozik De Saussure hagyományának második örököse MEILLET, a Collège de France tanára. Az egyetemes nyelvbeli kifejezés helyett annak sokféleségére irányítják figyelmüket. Kiindulva az anyanyelvből a vezető elvek érvényességét más indogermán nyelvekben is kutatják, azok segítségével magyarázzák a nyelvtörténet homályos tényeit.

A nyelvben érzelmi világunk megnyilatkozását kell látnunk, nem gondolkodásunk kifejezését. A társadalmi tagozódásnak megfelel a beszéd sokféle faja. Az irodalmi nyelv elüt a közönséges beszédétől, ettől ismét sokban eltér az egyén kifejezésmódja. Az érzelemnek a nyelvbeli kifejezés árnyalataival való összefüggése a nyelv-statika tárgya. A nyelvek kifejezésmódja folyton változik. A folyamatot állandó fejlődésnek (*evolutio*) nevezhetjük, de annak végcélja nem a tökéletesedés. Felesleges az analitikus és a szintetikus folyamatok megkülönböztetése, mindkettő az érzelem kifejezésének eszköze. A hangtan, az alaktan és a mondattan rendszerbe foglalják azokat a változásokat, melyek az érzelem árnyalatait tükröztetik. A fejlődés végcélja az, hogy a kifejezés a lelki folyamatnak tökéletes képét adja. Ezt a fokot talán sohasem éri el a nyelv. Fejlődése állandó hullámvás, de az ember a lelkében meggyökerezett hittel haladást lát minden változásban.

Kétségkívül jogosult, hogy hangsúlyozzuk a nyelvnek érzelmi világunkkal való összefüggését. Egyoldalú az a felfogás, mely csak az értelem megnyilatkozását keresi benne. A szólások eredetét, a stílus

---

*) Ch. BALLY, *Ferdinand de Saussure et l'état actuel des études linguistiques*. Genève, 1913.

sajátságait az érzelem alapján magyarázhatjuk, a tényeket rendszerbe foglalhatjuk.*) A nyelvtörténet egyes jelenségeit ezen az úton meg fejthetjük, de számtalan más esetben arról le kell mondanunk. Ha egész nyelvészeti rendszerünket a történeti és lélektani felfogás helyett arra akarnók alapítani, hogy a nyelv hűen kifejezi-e a különböző életkörülmények között keletkező érzelmeket és indulatokat, az a jelenségeknek csak csekély töredékét ölelné fel és azokról se adhatna a tudományok körében elfogadható magyarázatot.

KARL LAJOS.

Zsoltár.

MELICH egy cikkébe belecsúsztott valahogyan a *zsoltár* szó olyan helyre, a melyre nem való. M. 'Vajjon íráshiba? (*A zöngés < zöngétlen mássalhangzó változásáról.*)' cím alatt azt fejtegeti, hogy 'Igen sok szóelei és szóvégi zöngés mássalhangzó régiebb zöngétlenből fejlődött.', l. MNy. 12:213, és 'e tétel igazolására' egyebek közt a *zsoltár* szóra is hivatkozik, l. 216. l. e), pedig hát nyilván való, hogy ebben a *zs* az eredeti hang, nyilván való az is, hogy Melich maga is eredetinek tartja, l. Szláv jöv. I:2:417. s k. l. Igaz, hogy nyomban a *zsoltár* után '*zsöllye < sellye* NySz.' olvasható, pedig a *Szláv jövevényszavainkban* ezt is másképp magyarázza, l. i. h. 419. l. — no de erről megváltoztatott azóta nézete, de a *zsoltár* szóról azt csak nem tehetjük föl?! A *zsoltár* szó a 'sok kétségtelen példa' közé, a melyekre a szerző a 217. l. hivatkozik, csak figyelmetlenség következtében kerülhetett. A. O.

---

*) Ch. BALLY, *L'étude systématique des moyens d'expression*. Genève (1910).

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben.....	1.60
— Szláv jövevényszavaink I.....	2.—
— A j > gy változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelv-járásokban.....	1.20
Bálint Gábor. Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3. füzet. Egy-egy füzet.....	2.—
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr.....	—40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai.....	—20
— Nyelvünk újabb fejlődése.....	—40
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat.....	—60
— A mondat dualismusa.....	1.20
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra.....	—80
— Szórend és accentus.....	—80
Budenz József. A németországi philologok és tanfériak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről.....	—30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet.....	4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Armin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet» czimű II. értekezésére.....	—40
— Erdei- és hegyi-cseremiszt szótár. (Vocabularium cseremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremiszt szógyűjteményéből és az Ujtestamentom cseremiszt fordításából.....	1.—
— Moksa- és erza-mordvin nyelvtan.....	1.—
Calepinus latin-magyar szótára. Kiadta Melich János.....	10.—
Coelius (Bánffy) Gergely. Szent Agoston reguláinak magyar fordítása (1537) Kiadta Dézsi Lajos.....	2.—
Finály Henrik. A besztercei szószeret. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. — Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kísérté és teljes szövegetatókat készített hozzá.....	4.—
Földi János magyar grammatikája. Közzéteszi Gulyás Károly.....	6.—
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metzenzefi német nyelvjárás hangtana.....	1.50
Goldziher Ignác dr. A buddhismus hatása az iszlámra.....	—80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről.....	—20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál.....	—60
— A pogány arabok költészetének hagyománya.....	1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében.....	1.—
— Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről.....	—40
— Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben.....	—80
Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyűjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyűjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta.....	6.—
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szójegyzékkel.....	3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján.....	6.—
— A számlálás módja és az év hónapjai.....	—40
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulások a nyelvújításra nézve.....	1.20
Joannovics György. Értsük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében).....	—60
— Szórendi tanulmányok I. rész.....	—60
— Szórendi tanulmányok II. rész.....	—80
Komjáthy B. Epistolae Pauli lingua Hungarica donatae. Krakó 1533.....	6.—
Kőrösi Csoma Sándor emlékezetére. Előadások. 1. szám. Gróf Kuun Géza: Ismereteink Tibetről.....	1.50
2. szám. Goldziher Ignác: A buddhismus hatása az iszlámra.....	—80
3. szám. Thury József. A középkézsi török nyelv ismertetése.....	—80
Kúnos Ignác dr. Három karagöz-játék.....	2.—
— Kis-Ázsia török dialektusairól.....	—90
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai) szöveget gyűjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta.....	3.—
— Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet.....	10.—
— és Munkácsi Bernát dr. A belviszonyragok használata a magyarban.....	1.—
Gróf Kuun Géza. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről.....	—80
— A sémi magánhangzókról.....	—75
— Adatok Krim történetéhez.....	—40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro editit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit.....	10.—
Magyarországi Német Nyelvjárások. Szerk. Petz Gedeon. 1. Gedeon A. Az alsó-metzenzefi német nyelvjárás hangtana.....	1.50
2. Lindenschmidt Mihály: A verbászi német nyelvjárás.....	—90
3. Gréb Gyula: A szépesi felföld német nyelvjárása.....	1.80
4. Hajnal Márton: Az isztiméri német nyelvjárás hangtana.....	1.20

Magyarországi Német Nyelvjárások. Szerk. Petz Gedeon. 5. Kräuter Ferencz :	
A niezkýfalvai német nyelvjárás hangtana	1.—
6. Schäfer Illés: A kalasznói nyelvjárás hangtana	1.20
7. Mráz Gusztáv: A dobsinai nyelvjárás	2.40
Mayr Aurél dr. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben	—20
— Az úgynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben	1.20
Mellich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Veress Ignác másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta	5.—
— Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? (A középfrank nyelvjárás térképével)	1*20
— A brassói latin-magyar szótár-töredék	—60
— Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 1590-ből	3.—
— Révai Miklós nyelvtudománya	1.—
Molnár Alhert. (Szenczi) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással	9.—
Munkácsi Bernát. Árja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története	12.—
— Budenz József emlékezete	1.20
— Vogul népköltési gyűjtemény I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	3.—
Kiegészítő füzet	6.—
II. kötet: Istenek hősi énekei, regói és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
III. kötet: Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	10.—
IV. kötet: Életképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
— Votják népköltészeti hagyományok	4.—
— Votják szótár. 4. füzet	16.—
Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Gnary-codex	2.—
Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex)	3.—
V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és kinvomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György	12.—
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Aron. Közzéteszi Volf György. Tartalma:	
IV. és V. kötet: Erdy-codex. Egy-egy kötet	4.—
VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex	4.—
IX. és X. kötet: Ersekújvári-codex. Egy-egy kötet	4.—
XI. kötet: Dehreczeni-codex. — Gömöri-codex	4.—
XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex	4.—
XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex. Miskolczi-töredék	4.—
XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Batthyányi-codex. — Czech-codex	4.—
XV. kötet: Székelyudvarhelyi codex. — Gnary-codex. — Nádor-codex. — Lázár Zelma-codex. — Birk-codex. — Piry-hártya.	6.—
Pesti Gábor. Wy Testamentum magyar nyelven	6.—
Révai Joan Nicolaus. Elaboratio grammaticae hungarica. Vol. III. Ed. Sigismundus Simonvi	6.—
Simonvi Zsigmond. A jelzők mondattana	5.—
Szegedi Gergely Énekeskönyve 1569-ből	5.—
Magyarország Történelmi Földrajza a Hunyadiak korában. Irta: Dr. Csánki	
Dezső. I. k. 1890. XII és 790 lap. Ára	14.—
II. k. 1894. VIII és 862 lap. Ára	14.—
III. k. 1897. VI és 698 lap.	14.—
V. k. 1913. VIII és 973 lap.	20.—

Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában
Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.

VI. kötet.

1916.

3. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1917.

A szerkesztő lakása II., Bimbó-utca 28, hová a kéziratok
küldendők.

TARTALOM.

	Lap
PÁVEL AGOST: Vend szöveggyűjtemény s az eddigi gyűjtések története (Folytatás)	161
SCHMIDT JÓZSEF: Az idg. flexio genesisének problémája (Vége)	188
ROSETH ARNOLD: A görög infinitivus absolutus eredete	204
BENIGNY GYULA: Progressiv assimiláció nyomai az óporoszbán	213
BALASSA JÓZSEF, FUCHS DÁVID, SZINNYEI JÓZSEF, ASBÓTH OSZKÁR: Ritka hangjelenség	219—224

Ismertetések.

ASBÓTH OSZKÁR: A horvát akadémia nagy szótára	225
SCHMIDT JÓZSEF és ASBÓTH OSZKÁR: Rocznik orientalistyczny I.	234
SCHMIDT JÓZSEF: Harry Torczyner, die Entstehung des semitischen Sprachtypus	238

Kisebb közlemények.

A. O. : Magy. szlovén $-m > -n$	203
---------------------------------------	-----

Folyóiratunk május és november 15-ikén jelenik meg. Egy kötet 4 ötvös füzetből áll s ára 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

VEND SZÖVEGGYŰJTEMÉNY S AZ EDDIGI GYŰJTÉSEK TÖRTÉNETE.

I.

Ismeretes a hazai szlovén nyelvnek nagy jelentősége nemcsak általános szláv összehasonlító, de különösen speciális magyar nyelvészeti szempontból is. Azért kívánatos lenne, hogy e nagyon is szegényes irodalmú s mindinkább szűkebb és szűkebb határok közé szoruló primitív népnek érdekes nyelve minél gazdagabb és megbízhatóbb szöveggyűjteményekkel hozzáférhetővé tétessék — mind a magyar, mind a szláv nyelvészeti cél érdekében — a tudomány számára. A vend nyelv tényei, parlagon heverő kincsei rengeteg tanulságot, rengeteg megvilágító, becses adalékot nyújtanak; ezekhez a kincsekhez azonban a tudálékos és mesterkelt irodalmi nyelv útvesztőin keresztül rendkívül nehéz hozzáférni, hisz tudvalevő, hogy különösen a legújabb vend irodalmi nyelv nem az élő nyelvnek a képe, hanem javarészből egy keverék, mesterséges s az osztr. szlovénra támaszkodó nyelv, a minek oka elsősorban a népnyelv szegényes, egyoldalú szókincsében s a magára maradt vendség évszázados elszigeteltségében rejlik. Az osztr. szlovénhoz szító ezen öntudatos és erőszakolt közeledés a nyelv egyes tényeit annyira betemeti, hogy ennek következtében még az eredeti alakok hite is csak minimalis lehet, hisz az eredetiséget mindig újra meg kell állapítani. Pedig nincs sok vesztegetni való idő, mert a barang már megkondúlt s napról-napra morzsolódik, töredezik, fogy a kincs.

KÜHÁR ISTVÁN volt az első, a ki rendszeres és céltudatos gyűjtői munkásságával számottevő eredményt tudott felmutatni. Előtte csak átutazó horvát vagy osztr. szlovén ethnographusok, nyelvészek, írók rövid jelentéseiből s nagy ritkán egy-egy kurta, de fonétikailag hiányos, nyelvészetileg kellően fel nem dolgozott

szövegmutatványról lehet szó. Kühár azonban szívvel-lélekkel, ernyedetlen szorgalommal s páratlanul önzetlen lelkesedéssel szentelte egész életét azon célnak, hogy népének költészetéből, nyelvéből, irodalmából, ethnographiai értékeiből még az utolsó órában megmentse mindazt, a mi még menthető. Emésztő, lassan, de könyörtelenül sorvasztó kórság fogyasztotta napjait, lázas kezében remegett a toll, a temető napról-napra elnyeléssel fenyegette; mindez azonban csak még fokozottabb munkára ösztönözte s akárhányszor testi és lelki erejének végső megfeszítésével dolgozott, mint a gazda, ki a tornyosuló vészfelhők láttára még az égiháború kitörése előtt iparkodik betakarítani biztos csűrébe az áldott életet.

Kühár életrajza nagyon sűrű és nagyon szomorú. Született 1882-ben Barátlakon (Bratonecz, Zalamegye) egyszerű falusi gazdaszülőktől; 17 éves koráig szabómesterséget tanult, de avval az állandó és leküzdhetetlen vágygyal, hogy fiatalos, becsületes ambíciójának s nem mindennapi szellemi képességeinek jogán minél előbb kiemelkedhessék abból a szegényes szellemi légkörből, mely falun a varrótű mellett várt volna rá. Mihelyt tehát módját ejthette, búcsút mondott a szabóműhelynek, s az alsólendvai polgári iskola négy osztályát két év alatt elvégezván, beiratkozott a nagykanizsai főgimn. V. o.-ába, majd az érettségi vizsgálat után felvétette magát a szombathelyi szemináriumba. De ekkor már annyira meg volt támadva a tüdeje, hogy a szemináriumot két hónap után el kellett hagynia. Visszatért a falujába s ott még 11 éven keresztül írt, dolgozott, gyűjtött és — sorvadt, míg végre 1915-ben, 33 éves korában meghalt.

Mikor K. szülőfalujában megtelepedett, még minden előzetes szakismeret híján volt. Azért, hogy a szükséges előismereteket megszerezze, mindenekelőtt szorgalmasan tanult és sokat, bár rendszertelenül, olvasott; ezek a minden irányítás nélkül végzett tanulmányok ugyan nagy hasznára és segítségére voltak későbbi, munkásabb éveiben, ám a rendszeres szaktanulmányokat még sem pótolhatták s így K. sohasem aknázhatta ki kellőleg azokat a kincseket, melyek, kiváltságos helyzeténél fogva is, rendelkezésére állottak. Kezdetben még maga sem volt tisztában céljaival és jövődő feladataival; csak érezte, hogy tennie kellene valamit a pusztuló népkultura értékeinek megmentése

érdekében. Sok ideig inkább irodalmi és ethnographiai kérdések vonzották s csak életének vége felé, különböző behatások alatt, adta magát rendszeresebb tudományos kutatásokra.

Bennünket természetesen csak tudományos értékű tevékenysége s elsősorban szöveggyűjteményei érdekelnék. Ezek három élesen elkülönülő csoportra oszlanak:

1. Az első csoportba azon gyűjtései sorozhatók, a melyeknél még az irodalmi tendenzia a domináló; népdalok, népballadák, románczok, mesék, legendák stb. tartoznak ide, melyek időről-időre a *Kalendár* és a *Novine* lapjain jelentek meg s a gyűjtő hátrahagyott feljegyzéseiből még ma is megjelennek. Ezeknek nyelve a nép egyszerű, természetes nyelve ugyan, de — a verses munkákat kivéve — Kühár saját fogalmazásában s bőven megszerezve osztr. szlovén irodalmi kifejezésekkel, szavakkal, szerkezetekkel. Helyesírása a mindenkori hazai szlovén irodalmi helyesírás, a kiejtésnek és hangsúlyozásnak pontosabb feltüntetése nélkül. Életének vége felé ugyan már erősen megnyilatkozott azon törekvése, hogy ezen, a *Kalendár*-ban és a *Novine*-ben közölt szövegekben is pontosabban feltüntesse a tényleges kiejtést; minthogy azonban a *Kalendár* és a *Novine* nyomdái híján voltak a megfelelő eszközöknek és felszerelésnek, ezen törekvés — sajnos — mindvégig meddő maradt s csak jelentéktelen külsőségekben nyilatkozott meg. Az ezen csoportba tartozó szövegek értéke tudományos nyelvészeti szempontból a legcsekélyebb, ethnographiai és irodalmi tekintetben azonban rendkívül becsesek.

2. A második csoportba a marburgi *Časopis*-ban, a *Zgodovinsko Društvo* (Tört. Társ.) tudományos lapjában megjelent gyűjteményeinek első sorozata tartozik. Ezeket már *Strekelj Károlynak*, grázi egyetemi tanárnak a biztatására s útmutatásai nyomán tette közzé Kühár s ezekben már nyelvészeti megjegyzésekkel, hozzávetőleges magyarázatokkal is kíséri a szöveget, a mely azonban még mindig irodalmi helyesírással van írva s csak annyiban különbözik az első csoportbeli szövegektől, hogy gondosabb s hogy legalább a hangsúly mindenütt fel van tüntetve. Egyébként azonban még ez is inkább szépirodalmi, mint tudományos czélokot szolgáló szöveg, bár így is, különösen a szótan és accentus szempontjából sok értékes adatot tartalmaz.

3. A harmadik csoportba a *Časopis*-ban közzétett szövegek második sorozata tartozik, mely az 1913—1914. évfolyamokban látott napvilágot s különlenyomatban is megjelent (*Ponatis iz «Časopisa»* 1913—1914.). Itt már elsősorban a tudományos cél vezette a gyűjtőt s csak mellékesen az irodalmi és ethnographiai szempont is. Ezek a szövegek már szigorú rendszerességgel megírt s tudományos értékű fonétikai szövegek. A váratlanul jelentkező és szembeszökő nagy különbség oka részben abban rejlik, hogy ekkorra Kühárnak már annyira sikerült kiegészítenie ismereteit, hogy kezdett úrrá lenni az anyag fölött, részben pedig abban a körülményben, hogy időközben megjelent a M. Tud. Akad. kiadásában «A vashidegküti szlovén nyelvjárás hangtana» cz. fonétikai munka, mely Kühárnak a fonétikai átírás tekintetében útmutatással s a nyelv tényeinek és különösen hangtani jelenségeinek megítélésénél értékes felvilágosításokkal szolgáltathatott. A hangjelölések egy részét (*ä*, egyes diftongusok, *ŋ*) át is vette belőle Kühár, egyes hangoknál azonban csudálatosképpen megmaradt a régebbi irodalmi helyesírás jelöléseinél (*ô, ê, j, gy, ny*); egészen új nála a *mró, dró, tró*-féle igei participiumoknak átírása *řu*-val (*mřu, třu*: *Ponatis iz «Časopisa»* 1913—1914: 11. l., 7. l.), a mivel a sonans *ř*-nek és az *u*-nak diftongikus egységét akarta jelezni. A hangsúlytalan vokálisok hangértékével keveset törődik s ebbeli figyelme csak egyes hangzókra terjed ki (*ü, e*); általában véve az egész vokalizmusa darabos, a finomabb részletekkel nem bibelődik s megelégszik bizonyos megközelítő általánossággal.

A legnagyobb hibája azonban mégis az, hogy — miként az előző csoportokban is — itt is maga fogalmazza, szerkeszti a szövegeket; a néptől csak a puszta témát, a mesét veszi, a szöveget hozzá maga dolgozza ki odahaza a maga bratonezi anyanyelvén. Nem a népet mesélteti, hanem maga mesél az egész nép nevében és képviselőjében. Ennek aztán az a sajnálatos következménye, hogy a népies szövegbe — akárhányszor öntudatlanul is — rendkívül sok idegen, osztr. szlovén szót és kifejezést kever, melyek a vend nyelvterületen sehol sem élnek. Természetes, hogy ennek következtében ezen csoport adatainak népies eredetére is csak úgy lehet föltétlen bizonyossággal hivatkozni, ha módunkban van minden egyes adatát külön is ellen-

öriznünk. Ez okból kívánatos volna összes adatainak gondos átrostálása, hogy azok valóban mindenki számára hozzáférhetővé váljanak.

Kühár halála óta ismét megakadt a szöveggyűjtői tevékenység. Klekl, a *Marijin List*, a *Novine* és a *Kalendár* lelkes szerkesztője még ugyan ki-kiad Kühár örökéből egy-egy verset, mesét, legendát, ethnographiai apróságot, ezek a szövegközlemények azonban mind irodalmi helyesírással vannak írva s még szótani tekintetben is csak nagy óvatossággal használhatók.

II.

A továbbiakban négy mesét közlünk a nép szájáról, mind a négyet Vashidegkút és közvetlen vidékének nyelvjárásában. A magyar fordításban igyekeztünk az eredeti szöveghez alkalmazkodni, de természetesen csak addig a határig, a meddig az a fordítás nyelvének sérelme nélkül lehetséges volt.

1.

Mŕ'tvæc jã prìšo po svòjo dîklîno.

*Ädnòyk sta sã ädün pòjãp²⁾ pã ädna dîklîna tŕ'no³⁾
ràdîva mç'la; ädänòvomŕ sta sŕ sã zalübîla, ka ädün òvoga*

1.

A halott eljött a kedveséért.¹⁾

Egyszer egy legény és egy leány. nagyon szerették egymást s erős fogadalmat tettek egymásnak, hogy egymást soha-

¹⁾ Ennek a majdnem minden nép költészetében előforduló mesének egy igen szép változata Kühár István gyűjteményében is olvasható (*Ponatis iz «Časopisa»* 1913—1914, az 1. sz. mese). A két szöveg között mutatkozó jelentékeny különbség érdekes bizonyítéka annak, hogyan változtatja, alakítja, keveri a nép a maga szeszélyes, színes fantáziájával a mesetárgyakat.

²⁾ *pòjãb* = fiú, legény; a lejjebb előforduló *pojbár* = nagyobb legény, elsősorban azonban «szerető, kedves» < német Bub.

³⁾ *tŕ'no* = nagyon, < *trdno*; a *đáko*, < *jáko* nálunk ritkább.

nìgdúr nù por'žäta. Da jä poibär ädändvàišätì¹⁾ lèit stàr²⁾

sem hagyják el. A mikor a legény 21 éves lett, sorozásra kel-

¹⁾ *ädändvàišätì* = 21; mellékalakok: *ädändvàištì*, *ändvàiš(ü)tì* s nagyon ritkán: *ä(dä)ndvàišt* is.

²⁾ *stàr*, *stàra*, *stàro* s ugyanilyen accentussal a plur.-ban is, ha kormegállapító jelentésében szerepel; ha azonban azt jelenti, hogy «vén, öreg, ócska», akkor mindig: *stàrì*, *stàra*, *stàro* stb.

Érdekes, hogy a maga külön jelentésében mindkettő mind a praedikativ, mind az attributiv viszonyban — még pedig úgy személyekre, mint tárgyakra vonatkoztatva — állandó és változatlan tehát:

I. («öreg, vén» jelentéssel): a) *tä stàrì* (*ta stàra*, *to stàro*) *èlövìk* (*bàba*, *tälä*) = a vén ember (asszony, borjú);

b) *èlövìk* (*bàba tälä*) *jä stàrì* (*stàra*, *stàro*) = az ember (asszony, borjú) vén.

II. («ennyi-annyi idős» jelentéssel): a) *tä* (*ta*, *to*) *trèjstì* *lèit stàr èlövìk* (*stàra bàba*, *stàro drèivo*) = a 30 éves ember (asszony, fa).

b) *èlövìk* (*bàba*, *drèivo*) *jä trèjstì* *lèit stàr* (*stàra*, *stàro*) = az ember (asszony, fa) 30 éves.

Kezdetben bizonyára a vendben is megvolt minden melléknévnek a maga külön-külön szerepű határozott és határozatlan formája; idővel azonban a melléknévek — különféle okok miatt — elejtették az egyik formát s ma úgy áll a helyzet, hogy egyik részük csak a határozott, másik részük csak a határozatlan alakban fordul elő, tekintet nélkül a mondattani szerepre, pl:

I. (személyekről): *tä càrăn èlövìk* (a fekete ember) és: *èlövìk jä càrăn* (az ember fekete)

(tárgyról): *tä càrăn papér* (a fekete papír) és: *papér jä càrăn* (a papír fekete)

II. (személyről): *tä žútì èlövìk* (a sárga ember) és: *èlövìk jä žútì* (az ember sárga)

(tárgyról): *tä žútì papér* (a sárga papír) és: *papér jä žútì* (a papír sárga)

Csak kevés olyan melléknév van, melyeknél a használat ingadozó; de az ingadozás azoknál a praedakativ viszonyban is észlelhető s így nem a mondattani jellegnek, hanem inkább a végleges, egyetlen melléknévi alak vajudó, folyamatban levő kialakulásának tudható be, pl. *tä m'žü* (v. *m'žlì* *võtär* (a hideg szél) és: *võtär jä m'žü* (v. ritkábban: *m'žlì* is) a szél hideg. Am annyi áll, hogy azon melléknéveknél, melyeknél még a

*gráto,*¹⁾ *mògo já it̃ na št̃l̃nggo.*²⁾ *Z̃el̃ so ga pa já mògo nàskor̃ it̃ k sldákon.*

*B̃ĩu já koiänik. Poibár pa d̃ikl̃na sta s̃i písala pa sta s̃i ṽälko libézän ? zvestòuho obèit̃ala. Al̃ z̃gòud̃ilo s̃ä já, ka já poibár pr̃ sldákai mró, d̃ikl̃na já pa tòu ñèi zvèidla. Ädnòuk s̃ä s̃ämo pr̃gèizdi*³⁾ *poibár ädän ṽäc̃ér z b̃èil̃ng kòhoy k ñènoĩ ĩz̃i*⁴⁾ *? jo zoṽé, naĩ it̃ro kaĩ spàk̃iva v ròubäc ? naĩ id̃ä ž̃h̃in, ár já ün*

lett mennie. Bevették s nemsokára be (is) kellett vonulnia katonának.

Lovaskatona volt. A legény is a leány is leveleztek egymással s nagy szerelmet és örök hűséget ígértek egymásnak. Megtörtént azonban, hogy a legény a katonáéknál meghalt, a leány pedig ezt nem tudta meg. Egyszer csak egy este a legény fehér lovon a leány háza elé vágtat s hívja őt, hogy egy kendőbe

határozatlan alak a gyakoribb: a praed. viszonyban szokatlanabb a határozott alak, mint az attributív viszonyban.

Mind a határozott, mind a határozatlan alak teljes mértékben csak azon egynéhány melléknévnél használatos, melyeknél idővel a két alak számára egy-egy külön jelentés alakult ki, miként azt a *stár̃* 3. és *stār̃* 3. esetében láttuk. Hogy evvel a megkülönböztetéssel milyen finomságokra képes a nyelv jelentéstani szempontból, bizonyítja a következő példa: 1. *trĩstòu l̃èit stàra ĩza* — ház, a mely már 300 évvel ezelőtt is vén volt, 300 éve vén ház; 2. *trĩstòu l̃èit stàra ĩza* = 300 éves ház, mely tehát 300 évvel ezelőtt épült.

¹⁾ *grátat̃* = lenni, válni valamivé; v. ö. 2. sz. mesében: *grac̃üvat̃* = kezd lenni, beállani.

²⁾ < ném. Stellung; a képzésre nézve v. ö. *kṽit̃ngga, còl̃ngga*, sőt eredeti tőből is: *skàž̃ngga* = okmány.

³⁾ *g̃èzd̃it̃* = lovagolni; *g̃èzd̃äc* = lovas; *d̃*-vel is ritkábban: *d̃èzd̃it̃, d̃èzd̃äc*, Kùhárnál (ugyane mesében): *sta s̃ä jahàla, ... j̃äš̃ä*; a vendség legnagyobb részében azonban inkább a *g̃èzd̃it̃* fordul elő «lovagolni» jelentésben; a *d̃äš̃it̃* < *jaš̃iti* ugyan ritkább, de szintén közismert; a *d̃ähat̃, d̃äjat̃* azonban a nyelvterület javarészen annyit jelent, hogy — vadászni; vö. *d̃äž̃* = vadászat, Jagd.

⁴⁾ *ĩz̃i*, s lejjebb: *it̃ro, ṽĩér* stb.: *ä* nálunk általában kikopott s csak nagy ritkán hallható — *h*-t az átírásban nem jelzem. A III. csoport szövegeiben Kùhár is elhagyja bizonyos esetekben, az I. és II. csoportban azonban még mindenütt feltünteteti.

poñou prišo. Diklina ja nëi zndla, ka na kōñi mṛtvāc sṛdī,¹⁾ zāto ja naskakōuk²⁾ fkūpspākivala mālo cūlco³⁾ pa ja vāsēlo slā svōjñ pojbáron. U'n jo k sǎi⁴⁾ zdignā na kōña, k sǎi jo posadii i bistro odgèizdi žnōuf. Mēisānc⁵⁾ ja lṛpōu svēklo svēito, tāk kak vudnē.⁶⁾ U'n gèizdi žnōuf kāk vēr, sāsēron prēik pōul i strnišč; nā iščū nīksā cēstā,⁷⁾ nāgo lāti na rāvno kak blisk pa

sebtiben összecsomagoljon egyet-mást s jöjjön vele, mert érte jött. A leány nem tudta, hogy halott ül a lovon, azért hamarosan összekapkodott egy kis bugyorra valót s örömet ment a kedvesével. A legény magához emeli a lóra, maga mellé ülteti és gyorsan elvágtat vele. A hold szép fényesen világított, akár csak nappal. Vágtat a legény, mint a szél, torony irányában mezőkön, tarlókon keresztül; nem keresi az utakat, hanem szá-

¹⁾ *sṛdī* vagy: *sṛdīi* s ugyanigy a hangsúlyos hosszú *i* majdnem összes eseteiben. Kúhár erre vonatkozó megjegyzése a II. csoportba tartozó szövegek rövid előszavában: «*i*» se *čtē* «*ij*»; «*ü*» se *čtē* «*üj*»; ez a megjegyzés azonban két szempontból is kifogás alá esik; először is: a *j*-vel való kiejtés nem az egyedüli, mert a tiszta *i*-vel való ejtés mód is általános; másodsor: az *ij*, *üj* átírásból (rövid *i* és *ü*-vel) az következne, mintha a diftongizáló *i* az *i*-t megfosztotta volna eredeti hosszúságától. Ez pedig téves következtetés lenne, mert az *i*, *ü* mind *i*-vel, mind a nélkül, hosszan hangzik.

²⁾ gyorsan, sebtiben, loholva, *skákati* = ugrálni.

³⁾ *cūla*, *cūlica* = bugyor, kendőbe, lepedőbe csavart holmi.

⁴⁾ *k sǎi* < *k sǎbi*, magához.

⁵⁾ *mēisānc* és *mēisāc*; az *n*-re nézve v. ö. még *glāndālo*, *rōnšč*, *kōndravi* stb., bár ilyen *n*-nel nemcsak a régi nasálisok helyén találkozunk itt-ott, de más hangtani helyzetekben is.

⁶⁾ *vudnē*: nálunk csak így, *vu*-val (ellenben «éjjel» mindig: *vnōčj*). Kúhárnál: *vignyē*(!) (*Ponatis iz «Časopisa»* 1913—1914: 12. l. s másutt is), a mi csak egy megelőző *vignyē* alakból volna magyarázható. Ilyen alakról azonban nincs tudomásom. A «*Starine železnih in salajskih Slovenov*» cz. csonka kéziratban (kiadva a *Časopis* 1914.-i évfolyamában a II. füzetben) ugyan ismételtén előfordul a *vü* (pl. *vü farofe* II. 2. §; *vü sterom* II. 13. §, 31. § stb.), de minthogy ezek az esetek mégis csak szórványosak a *vu* mellett s minthogy a kéziratnak jelzett kiadása csak úgy hemzseg a sajtóhibáktól (vö. pl. *dügo* is (= sokáig) II. 32. §.): lehetetlen határozott képet alkotnunk a tényleges állapotról.

⁷⁾ *cēstā* v. *cistē*.

fürt sputávlä dıklıno : «Lüba¹⁾ möja! gèi²⁾ tä nèi strái».³⁾ U'na pa právi : «nèi mä, nèi! vè⁴⁾ bøk pa tíi sta prımäni!» Gèzdäc jo tøy väčkrát píıto, alı üna jä sälik⁵⁾ tāk právla : «nèi mä nèi! vè bøk pa tíi sta prımäni!»

Gèzdäc dälä gèizdi, náglo kak vıer, säšéron prèik plotöuf i lıšöuf na ädän cıtor; tån k ädnomi gröbi prgèizdi; tũ hë'na⁶⁾ gèzdäc; gröp sä otré, ün néi pa väli, nai žnün vrët nòtr vgröp sköč. Dıklına jä bíla säväs prästrášana pa jä potũy mölila i bogá zvála na pomöuč. Kak jä poibár naprèi vgröp sköčo, dıklına jä svöjo cılo itro zånın vgröp sünola. Nadnøk⁷⁾ jä nastäno strášän vıer, grözno blıskañä i näžärénska⁸⁾ gr'mlanca. Dıklına

guld nyílegyenesen mint a villám s egyre kérdezi a leányt: «Kedvesem nem félsz-e?» A lány azonban így felel: «Nem én, nem! hisz az isten meg te velem vagytok!» A lovas többször is kérdezte, de a leány mindig úgy válaszolt: «Nem félek, nem! hisz az isten meg te velem vagytok!»

A lovas tovább vágat, sebesen mint a szél, kerítéseken erdőkön keresztül egy temetőbe s ott egy sírnál megállapodik; a sír megnyílik s a lovas felszólítja a leányt, hogy ugorjék vele együtt a sírba. A lány rendkívül megijedt, magában halkan imádkozott s az istent hívta segítségül. A mint a legény előre a sírba ugrott, a lány a bugyrot hirtelen utána lökte a sírba. Erre egyszerre rettenetes vihar, iszonyú villámlás és borzasztó

¹⁾ *lüba* v. *lúbıca*, sőt sokszor o. szlov. mintára *luba*, *lúbıca* is.

²⁾ *gèi*, *dèi* (= vajjon) < *jè li*.

³⁾ *strái mä* = félek, elfogott a félelem; v. ö. még: *stráé má* = állandóan fél, töri a nyavalya; *f strái zétı* = ránczba szedni, bírni vlkivel.

⁴⁾ *vè* v. *vèi* = hisz, hiszen!; *vèpa*, *vèıpa* = hát hiszen, nobát hiszen; *vèžé* = majd (meglesz), hát hiszen majd!

⁵⁾ *sälik*, *fsälik* (= mindig), a határozószókban nagyon gyakori toldalek *k*-val, mint pl. *dávnok*, *tr'nok*, *nòtrk*, *fčàsık* stb.

⁶⁾ *hë'natı*, rendesen *h*-val, de a nélkül is (= megszüntet, megszűnik, abbahagy); *nátı* = otthagyni, elhagyni; a felsz. mód-ban: *nái* = hagyjad csak, ereszd, ne bántsd; ellenben: *näi* = hadd!

⁷⁾ *nadnøk* < *na ädnøk*: egyszerre, hirtelen.

⁸⁾ *näžärénski* 3. v. *nazarénski* 3 = rettenetes, óriási, rop-pant. A második alak az eredetibb, a hangsúlyelőtti *a* vokálisok

sä üščä bõlü zoságala, vlaské so sü nei sü kùmäs¹⁾ zdıgávalı; f stradı sã obrıdõula pa bräs pãmätı ı zäfsä möüci jä žgála²⁾ nazüı prtı ädnoı málóı küčıci, štara jä tãn blüzık krä plõyta lüzála. Ftõı küčı sã jä na pécı skrııla, ár jä na stolıci žē ädän mřtväc lüzõ, gõrnaprävlänı tãk, kãk sã žē mřtväci gõrnaprävlajo, f çärnoı mřtväčkoı õupravı. Drügä stolıcä, alı stõuca³⁾ alı stõla jä pa f cẽıloı küčı nei bõlü, zãto sã dak⁴⁾ f kõut na péc potégmola;

égzengés keletkezett. A lány mégjobban megrémült, minden hajaszála az égnek meredt, ijedtében megfordult s ész nélkül és teljes erőből visszarohtant egy kis házikó felé, mely a közelben a kerítés mellett állt. Ebben a házikóban elbujt a kályha tetején, mert a padon már feküdt egy halott, fekete halottas ruhába öltöztetve, a hogy t. i. a holtakat fel szokták öltöztetni. Más pad, asztal vagy szék az egész házikóban nem volt, azért

azonban idővel átmentek ä-kbe s ez által a szó hangtani jellege annyira megváltozott, hogy eredete is mindinkább homályosodni kezdett («názáreti»). Kezdetben nyilván csak az ilyen kitételekben használták: *Jē zoš nãžärėnskı sin Dãvıdof!* (názáreti J., D. fia! csodálkozó felkiáltás); a *Jē zoš nãžärėnskı!* ma is mindenütt általános, mint csodálkozó, panaszkodó vagy kétségbeeső felkiáltás; e mellett azonban a *nazarėnsko tıplėnıä, nazarėnskı rãnü* stb. féle, Krisztus életére vonatkozó kifejezésekben a jelentés már bizonyos módosuláson ment át s miután e szónak idővel megváltozott hangtani jellege az eredetet és az alapjelentést még jobban elhomályosította, az lassanként teljesen feledésbe is ment s ma a *nãžärėnskı* 3 már nem «názáretit», hanem általában borzalmast, óriásit, rettenetést, iszonyút jelent.

¹⁾ *kùmäs*: bizonytalan eredetű szó; jelentése: fölfelé, *vüışkar*.

²⁾ *žgätı* = égetni, de *metaphorice* «futni, loholni» is; ép ıgy: *žãžgätı* = 1. megégetni, 2. megütni, megsuhintani, rácsapni, végigvágni.

³⁾ *stõuca* < *stolca*; nom. *stõläc* = szék; *stõüčäk* < *stolček* = kis szék.

⁴⁾ *dak*: ritkábban hallható szócska, mely körülbelül annyit jelent, mint a magyar «hát»; pl. *prııdı dak!* (no hát csak gyere, gyere hát, no!); *põşlı ga dak k mãnı* (küldd hát hozzámm!); *no nãmáran dak!* (no hát nem bánom!) stb. Ebben a jelentésben a *dak* mindig súlytalan s székezdő consonánssal minđig *d*; ha azonban azt jelenti, «ıgy, úgy», akkor mindig *t*-vel

tü jä küčala, ot strai¹⁾ jä po cèilon tèilü drägätala²⁾ pa jä čakala, kà sä nadälä žnōyf zgodi³⁾?

Kak jä poičar v grōub⁴⁾ f pāmät zō, ka dīklīnā nēiga⁴⁾ jä nazū⁵⁾ vō skōčo nākrai grōba pa jä zdrāvān⁵⁾ prt⁶⁾ küčar lāto, gē sā dēkla skrīla. Kak jä prišo do dvēr, pr⁷⁾ dvūra⁸⁾ skrīti: «Mr⁸⁾ tvo tèilo, dāi žīivo vō! Mr⁸⁾ tvo tèilo, dāi žīivo vō!» Natōu sā tā mr⁸⁾ tv⁸⁾ zāča pomāl⁸⁾ gōroprāvat⁸⁾. Dīklīno na pēč⁸⁾ jä

hát a sarokba a kályha tetejére húzódott; itt kuporgott, rettegésében egész testében remegett s várta, mi történik vele tovább.

A mint a legény a sirban észrevette, hogy a leány eltűnt, vissza kiszökött a sír partjára s egyenesen a házikó felé rohant, a hol a leány rejtőzködött. A mint az ajtóhoz ért, az ajtó előtt ezt kiáltotta: «Halott! add ki az élet! Halott! add ki az élet!» Erre a halott kezd lassanként felemelkedni. A lányt a kályhán

ejtik. Egyébként az se valószínűtlen, hogy nem is egy, hanem voltaképen két szócskával van dolgunk: 1. a módhatározói *tāk* és 2. az időhatározói *tēda* > *tr¹⁾ dak* (> *dak*?) (= így hát, akkor hát, tehát, hát) szócskákkal.

¹⁾ *ot strai¹⁾* < *ot strahū*, vagy: *ot strahā*, *strad* is.

²⁾ *drägätati*, vagy hangzókivetés következtében *drġätati* is.

³⁾ *v grōub³⁾* vagy: *v grōb³⁾* is; hasonlók pl. *pōd* (padlás): *na pōud³⁾*; *dlōg* (galagonya): *v dlōug³⁾* v. *v dlōg³⁾* stb.

⁴⁾ *la dīklīnā nēiga*: *nēiga* ma már azt jelenti, hogy «nincs»; eredetileg *ne* (*je*) *ga*, aztán összevonva *nēiga*; idővel a *ga* (ő, sing. gen. himn. és seml.) teljesen elvesztette az összevont alakban eredeti jelentését, úgy hogy ma már a himn. és seml. sing. III. személyre vonatkoztatva is csak így használatos: *nēiga ga*. Még ennél is különösebb azonban az, hogy a megcsontosodott összevont *nēiga* hovatovább nőnemű, sőt plur. és I. és II. személyű alakokkal kapcsolatban is kezdett szerepelni s ma már az egész nyelvterületen mindenütt így és csakis így használatos, pl. *nēiga jā*, *nēiga dīklīnā*, *nēiga tā*, *nēiga vas*, *nēiga jē*, *nēiga pēināz*, *nēiga nīksā pomōuč⁴⁾* (nincs semmiféle segítség) stb.

⁵⁾ *zdrāvān* < *zrāvān* (egyenesen).

⁶⁾ *prt⁶⁾* = felé < *prōuti*; az első inkább: felé, irányában, a második pedig: ellen.

⁷⁾ *pr⁷⁾* < *pr⁷⁾*, súlytalan helyzetben; ha azonban hangsúlyos, akkor *prī* (*prī*): *prīn⁷⁾*, *prīmān⁷⁾* stb. Ugyanez áll a *pr⁷⁾* ige-kötőre is, pl.: *pr⁷⁾ žēzdi*, *prlāti*, de: *prīšo jā*.

⁸⁾ *tā mr⁸⁾ tv⁸⁾* (a halott): állandó névelővel főnévként használva, mint lejjebb *tā(h)ūd⁸⁾* = az ördög, a gonosz szellem.

*məx strəšān strəi, cūləu*¹⁾ da jä vídla i cūla, ka sǎ tā mǐtvǐ gíblǎ
 ǐ rúšǐ; nañykrát vǎlkǐ strəi ātak skǐtǐ: «Tǐ mǐtvo tǐlo, tǐ bǐ
 mǔglo tǎk namǐrǐ bǐtǐ, kak jä naš Gǔspon Jǐ zoš Krǐstoš na krǐžnon
 drǐvǐ na mǐrǐ bǐu!» Kak jä ũna tǔv vǔpovǐdala, jä tā mǐtvǎc
 fǐasǐ nazǐ na stolico spǎdno, poǐbǎr jāp a pǐ dvǎraǐ (h)ǐnro z
 rogátanon pa jä z vǎlkǐn vǐeron odlǎto ǐ ga nǐgdǎr vǎc nǐi bǐləu.
 Da jä dǐklǐna cūla, ka jä vǐnǐi²⁾ žǐ sǎ pǐ mǐrǐ, sǎ jä potǔu dǔi s
 pǐcǐ sprǎvǐla, tǐ pa vǔ skǔcǎ ǐ scintora; bǐžala jä, kak so jo
 nogǐ nǐslǎ; po dúgon bǐžanǐ, vǎndranǐ ǐ ǐskanǐ jä kǔmai-kǔmai³⁾
 nǐšla svǔi dǔm.⁴⁾ Da jä domǔu pǐšla, jä tǎk zmantrǎna bǐla,
 ka jä fǐkǐp spǎdnola. Da sǎ jä otǎvǐla,⁵⁾ jä válo dǎla bǔgǐ, ka
 jo jä tǎk cǔdno rǐšo. Pa pǐrǐ šǎ gnǔzdǐn žǐvǐ, cǐ jä nǐi mǐla.

iszonyú félelem fogta el, különösen mikor látta és hallotta, hogy a halott mozog és tápáskodik; nagy félelmében egyszerre csak így kiált fel: «Te halott, neked olyan nyugodtan kellene lenned, mint a milyen nyugodtan a mi urunk Jézus Krisztus volt a keresztfán!» Alighogy ezt kimondta, a halott azonnal visszahanyatlott a padra, a legény pedig az ajtón kívül abba hagyta a dörömbölést, nagy szélviharral elrohant s sohasem jött többet vissza. A mikor a lány hallotta, hogy kint minden csendes hal-kan leszedelőzködött a kályháról, aztán ki a házikóból és ki a temetőből! Futott, a hogy a lábai bírták; hosszú futás, vándorlás és keresés után csak alig-alig talált haza. Mire hazaért, annyira kimerült, hogy összeroskadt. A mikor magához tért, halát adott az Istennek, hogy olyan csodálatosan megmentette. És állítólag még manapság is él, ha meg nem halt.

¹⁾ *cūləu*: adverbium (pláne, különösen, főleg); de: *cǐlo*, mint jelző, a sing. seml. nom. és acc.-ban. Hasonló: *lǐpo* és *lǐpǔu*.

²⁾ *vǐnǐi* = kint; mellékalakok: *vǔmǐ*, *vǔnǐk*; az *ǔ*: *ǐ* és *eǐ*: *ǐ* változások a hangsúlyozás következményei.

³⁾ *kǔmai* = alig; vö. ném. kaum.

⁴⁾ *dǔm*, általában *m*-vel, mert ritkább használatú szó a (h)ǐza mellett. De ezenkívül nyilván a lépten-nyomon előforduló *domǔu*, *domǎ*, *zdǔmǐ* alakoknak *m*-je is konzerváló hatással lehetett a ritkább nom. hangállapotára.

⁵⁾ *otǎvǐla* = feléleszt, feltámaszt; *ǔtava* = sarjú, másodfü.

2.

*Kàk jä ädän èlòvìk s pèkla svoì kr'stnì líìst
nazàì prnàsò?*

*Bùu jä ädnòuk mäd gorìckimì brigámì¹⁾ ädän vèlkì srmák.
Nòuc no dèn sà jä mantrào pa sì jä stàškìn tàboron²⁾ slùžo
sagdàncšnì krù. Odo jä vlèis sàzàn³⁾ brát, ár sì jä nèi mògo
dřf küptì. Žàna nàgova jä žè vèč mèisàncof sùrka⁴⁾ bíla. Äd-
nòuk, da jä tà srmák pá vlèis odíšo slüjä dřva⁵⁾ brát, jä žàna
domá täčàs⁶⁾ porodila dèitäcä; bùu jä pòibäc. Srmák ot tòga*

2.

Hogy hozta el egy ember a pokolból a kereszt-
levelét?

Élt egyszer a goricsán hegyek között egy nagyon szegény
ember. Éjjel-nappal fáradt s nehéz napszámmal kereste meg
mindennapi kenyerét. Az erdőbe járogatott száraz fát szedni,
mert venni nem volt miből. A felesége már hónapok óta teher-
ben volt. Egyszer, a mikor a szegény ember megint az erdőbe
ment száraz fáért, a felesége (az alatt) odahaza megszülte a gye-

¹⁾ *gorìckì brigé*. a többnyire lutheránus hiten levő hegy-
lakók közös neve «*goricàncì, goricànäc*»; a *gorìckì brigé* kifejezés
tehát, minthogy mindkét szó «hegyet» jelent, legcélszerűbben
így fordítható: goricsán hegyek. A *gòra* szó egyébként ma már
az egész vend nyelvterületen «erdőt» jelent.

²⁾ *tàbor* = napszám; *tàboršcar* (és *> tàbošcar* is) = nap-
számos; *po tàborì, po tàboraj* òdì = napszámból él.

³⁾ *sàzàn* < *syázàn* < *siházàn* < *süházàn*: szárazfa, tárgaly.

⁴⁾ *sùrka* (teherben lévő) < *široka*. Más kifejezések: *kùsta* <
tolsta (vastag); *noséca* (viselős); állatokról: *brèjja*.

⁵⁾ *slüjä dřva*: az *o, e* tövű semlegeseknek rendes *a* ragos
plurális ma már az egész vend nyelvterületen annyira ritka és
szokatlan, hogy a jelzők akárhányszor még az ilyen hosszabbétű
eredeti főnévi alakok mellett sem követik a jelzett szó példáját.

⁶⁾ *täčàs* = addig, azalatt, < *te + čas*; mellékalakok: *täčas*,
täčäs, täcä, > täčak (toldalék *k*-val, miután a szóvégi *s* megelőző-
leg kikopott).

nika nãvèi pa v lèis; lè dälä bäré bäré d'va. Naädndøk sãmo k nãm; stoup; ädän nãznãni èlövik zülénij klbükon pa ga píita, kà d'la? «D'à! d'va bärén, ka san srmák, pa s; nãmrän¹⁾ küpití». Tã èlövik zülénij klbükon nãmi na tøy tàk vãlji: ²⁾ «Znãš kã?! Pogòdìva³⁾ sã! D'äs t; dàn pèinãzã ka t; nãdã trbèlo po taboraž odití, èi m; tiji tisto dãs, ka domã mãš, pa sùn nãvèiž ka mãš». Srmák s; mìslo, vèi nãmi tøy lãiko⁴⁾ dàŋ, ka nãvén èi, mán; tøy nãm; nèi f pãmüt vdãrilo, ka b; žãna domã ftégnola⁵⁾ dèitã mètí. Zãto jã dak obãčo, ka nãm; tisto dá, ka nãvèi, èi mã. Pogòdìla sta sã pa nãm; tã nãznãni èlövik cèilo àdrcã⁶⁾ pèinãz

reket: egy kis fücskát. A szegény ember mit sem tud erről s az erdőben csak egyre szedi-gyűjti a fát. Egyszer csak hozzálép egy zöldkalapos férfi s kérdezi tőle, mit csinál? «Ja! fát szedek, mert szegény vagyok s nem vehetek.» A zöldkalapos férfi erre azt mondja neki: «Tudod mit?! Alkudjunk meg! Én (annyi) pénzt adok neked, hogy nem kell majd napszámba járnod, ha te odaadod nekem azt, a mid odahaza tudtodon kívül van.» A szegény ember azt gondolta magában, hogy azt, a mije tudtán kívül van, bizvást odaadhatja; az nem jutott eszébe, hogy a felesége odahaza esetleg megszülhette a gyereket. Azért hát megígérte, hogy neki adja azt, a mije tudtán kívül van. Meg-

¹⁾ nãmrän, nãmräš, nãmrä < ne + morem stb.; ép így a Plur.-ban is; pl. III.: nãmräjo és néha > nãmro is. Azonban a teljes alakok (nã mörän, nã möräs stb.) szintén előfordulnak.

²⁾ vãlji t; = 1. parancsol, 2. mond. kã vãlji! = mit parancsol? Svètí Pãvão tàk vãlji = szent Pál azt mondja.

³⁾ pogòdìtí sã = megalkudni; pogájãã = alkudozás; pogãjatí sã = alkudozni; pogòdba = alku.

⁴⁾ lãiko < lehko = talán, könnyen, egyhamar; lãkar < lehkar (a h nyomtalan eltűnésével, a mi a jelen hangtani helyzetben egészen rendkívüli): alighanem, hihetőleg, úgy látszik, valószínűleg.

⁵⁾ ftégnotí = 1. kinyújtani, kihúzni; 2. ráérni, pl. nã ftégnün = nem érek rá; 3. ftégnotí + más ige inf.-a: az igei történés vagy állapot esetlegességét, véletlen beállhatását jelenti, pl.: pãzi, ka tã rüt tàk ftégnã hòknotí, ka dã t; zadòsta! (vigyázz, mert a rúd úgy megcsaphat, hogy elég lesz); pãzi ka ftégnãš spãdnótí (vigyázz, mert el találász esni!) stb.

⁶⁾ àdrcã < hãdrcã: nagyobb kendő féle; nem mindenütt ismeretes szó.

dào. Potèn sta sɿ v roké ségnola pa sta sàkɿ za svòjɿn pòslon odíjša. Da jü srmák tàbo(r)šćar žę zadòsta svázni nábro¹⁾, vāsélo jü fěčkáro prti dòmɿ. Alɿ kak domòu príjdä pa zaglédnä žüno f pòstälɿ pa máloga sínäka, tɛ jü tr'no žalostän gráto. Žüna ga pítä: «Kà tɿ jü, tɿváriš,²⁾ ku sɿ ták žalostän?» Kà bɿ nábɿ³⁾ bñu žalostän — právi srmák — da san tòu dèitácä õudo! pa jü sã natěncɿ ovädo žünɿ, kà sã žñin prpätɿlo ɿ ka jü tã èlòvɿk zälěniɿ klbükon zagvüşno⁴⁾ sùn täüdü⁵⁾ bñu.

Kàk so dèitü s kr'sta domòu prñäslɿ, òca jü kr'stnɿ líjst fčäsɿ sráno, daɿ ga⁶⁾ nışčä nēj nàišo. Alɿ zòupston ga sráno;

alkudtak s az ismeretlen ember egész csomó pénzt adott neki. Aztán kezét szorítottak s kiki a dolga után ment. A mikor a szegény napszámos már elegendő szárazfát szedett, vigan fűtyörészve haza indult. A mint azonban hazaért és megpillantotta az ágyban feleségét s kicsi fiacskáját, nagyon elszomorodott. Kérdezi a felesége: «Mi bajod van, uram? mért vagy oly szomorú?» Hogyne volnék szomorú — feleli a szegény ember — hisz eladtam ezt a gyereket!, s aztán apróra mindent bevallott feleségének, elmesélte, mi történt vele s hogy a zöldkalapos férfi biztosan maga az ördög volt.

A mint a gyereket a keresztelőről hazahozták, apja a keresztlevelet azonnal elrejtette, hogy senki meg ne találhassa. De hiába rejtette el, mert egyszer csak csudálatosképen mégis

¹⁾ *nábro* (összeszedett) < *na* + *brə̀*, de az igekötőre vont hangsúly miatt, a diftongus feloldódásával: *nábro*; v. ö. *klə̀*: *nəklo*; *də̀*: *õudo*; *štə̀*: *prěsto* stb. Kűhárnál ilyenkor is mindig tiszta diftongus.

²⁾ *tɿváriš*, *tɿvárišica*: férj és feleség, egymás közötti viszonyukban (v. ö. magy. társ és hitvestárs). Előfordul azonban mindkettő a «jó barát» (ill. barátnő) jelentésben is.

³⁾ *kà bɿ nábɿ bñu* (= hogy ne volnék!) e helyett *kàk nábɿ bñu*, vagy még rövidebben: *kàk nài bñu*!

⁴⁾ *zagvüşno* = bizonyosan; a stájér szlovénoknál: *gvišno*; < ném. *gewiss*.

⁵⁾ *täüdü* < *tähüdü*: «az ördög rendes neve, mert a «*vrág*» a jámbor vendeknél káromkodás számba megy.

⁶⁾ *daɿ ga . . . nēj nàišo*: a *da* kötőszóba beolvasztott *j*-és elem a *bɿ* szócskát pótolja, a *mi* a vend mondatkötésnek egyik legérdekesebb és legjellemzőbb sajátága; feloldva a mondat így

nañkrát jä nãimrä čūdno prãmíno; tẽ so pàč znàli, ka jä tistĩ člòvĩk tãũdĩ bìũ. Obã sta tĩ'no žalostnĩva grátala, alĩ nĩkomĩ sta nĩka neĩ ovãdĩla.

Põibãc jä ráso pa sta sĩ mòuř pa žãina tàk zgúčala, ka ta ga¹⁾ dalã za põpa fčĩti. Põibčãk jä bìũ zdrãvã glãvã i bìstrã pãmãti, zãto da jä žẽ vėkřĩ bìũ, jä ìtro f pãmãt žčõ, ka so òča sìgdãr tĩ'no žalostnĩ, da ga vídĩjo. Vãčkrát jä spĩtãvo očẽ:²⁾ «O'ča, zãkãĩ stã sìgdãr tàk žalostnĩ,³⁾ da prãd vãs prĩdãn?» Alĩ òča so nãmĩ nĩka

eltűnt. Akkor aztán már egészen biztosan tudták, hogy az az ember az ördög volt. Mindketten igen elszomorodtak, de azért senkinek egy szót sem szóltak.

Nőtt a fiúcska s a szűlők abban állapottak meg, hogy pappá taníttatják. A gyerekek igen gyors felfogása és éles esze volt, azért, a mikor már idősebb lett, hamarosan észrevette, hogy apja, valahányszor ránéz, mindig igen elszomorodik. Sokszor faggatta apját: «Apám, miért szomorodik el mindig. ha szeme elé kerülök?» Apja azonban nem akarta neki megmon-

hangzanék: *da bĩ ga . . . nẽĩ nãĩšo.* Evvel a jelenséggel igen gyakran találkozunk a nép nyelvében s elvéte az irodalomban is, de az utóbbiban rendszeren a *j*-és elem nélkül, a mely használat egyébként a népnyelvben sem ismeretlen. Valószínű magyarázatára a legközelebbi feltevés az volna, hogy a súlytalan *jã* segédigének a vokálisvégű kötőszavakból való beolvadásából keletkezett, a mire csakugyan van is példa a nép nyelvében. A bökkenő csak az, hogy a *jã* illetén összezsugorodása és felszívódása aránytalanul ritkább és szokatlanabb a *bĩ* felszívódásánál, a mely utóbbira nemcsak kötőszavak, de akárhányszor más szavak után is bőséges példákat találhatunk; Kühár gyűjteményének III. csoportjában pl. ilyen mondatokat olvashatunk: (Ponatis iz «Časopisa» 1913—1914. 36. l.) *za tõga strašãjnskoga grãa vòloj mògla obã . . . tãkřo pokõro dèlati, kaj žĩ vũžgala, pa dàĩ sã nãjbõlã gorelo, tej mògla v õgãn sposkãkati . . .* (ezen rettenetes bűn miatt mindkettőjüknek olyan vezeklést kellene tartani, hogy felgyujtsák a házat s a mikor az legjavában ég, ugorjanak a tűzbe); mind izből-vérből való, törülmetszett, népies alakok.

¹⁾ *ka ta ga dalã: ta < bodeta.*

²⁾ *očẽ, mint gen., vagy òčo, mint acc. (lejjebb: prõso jä òčo).*

³⁾ *žalostnĩ: az stn kapcsolatból a t ugyan többnyire kiesik (mint pl. mãsno < mastno, lãsno < lastno, mosnica < mostnica stb.), egyes szavakban azonban a t [makacsabbul ragaszkodik*

nei stɛl¹⁾ ovaditi. Da sã sìn ʒe skòro splòj vònájčò, pa jã na slèigno lèto prìšo domòu k stàrìson, sã jã àdnòuk zgòudjlo, ka jã òca na drvòtanì drva kàlo. Sìn jã tìudì sòu na drvòtan pa jã tìudì záco drva kàlatì. Kak jã sàkèro nòtr vdrvòu fsèiko pa jo jã nèj mògo vòzvàgnòtì, pròso jã òco, nàj pràkòu²⁾ màlo

dani. Mikor a fiú már majdnem elvégezte iskoláit s utoljára jött haza szüleihez, egy alkalommal apja a fásudvaron fát hasogatott; a fiú is kiment a fásudvarra s ő is hasogatni kezdett. A mint egyszer a fejszét (annyira) belevágta a fába, hogy nem bírta kirántani, kérte apját, hogy a hasábot feszegesse kissé

etimológikus jogaihoz: ilyenek: *žàlostnì*, nyilván a határozatlan *žàlostìn* alak hatására; *kr'stnì* (*líst*). Ám mindkettő — bár ritkábban — *t* nélkül is előfordul (*žàlosnì*, *kr'snì*).

¹⁾ *òca so . . . nèj stɛl¹⁾*: feltűnő a többesszámú állítmány az egyszámú alany mellett; ilyen egyeztetés személyt jelentő alanyoknál az egész nyelvterületen előfordul. Kezdetben minden bizonynyal csak a magázó formákkal kapcsolatban jött használatba; a legtöbb vidéken ugyanis a magázásnak kétféle módja szokásos: az egyszerűbb a plur. II. személylyel s egy körülmenyesebb — hogy ne mondjam: kenetesebb, ünnepélyesebb — a német magázás mintájára a plur. III. személylyel, többnyire a nagyobb tiszteletadás nyilvánítására s a nagyobb társadalmi osztálykülömbiségek esetében. Míg pl. az egyenrangúak így üdvözik egymást: *nò sòusit, kùk stã kai pa kàma sã pàsčtã?*, addig a nép papját, jegyzőjét, tanítóját általában csak így szólítja: *kùk òn zdràvdã slùžì gòspon plibànoš pa kàma sã pàsčìjo?* Ez a használat később annyiban általánosodott, hogy a plur. III. személy nem megszólító és nem magázó formákban is gyökeret vert, ha t. i. olyan személyekről volt szó, a melyeket magázás esetében a magázásnak ünnepélyesebb módja illetne meg; ettől aztán már csak egy lépés volt a plurálisos szerkezeteknek kiterjesztése minden személytjelentő alanyra, úgy hogy ma lépten-nyomon hallhatni — egyszerű kijelentő v. elbeszélő beszédmód mellett is — ilyen feltűnő kapcsolatokat: *šùjstãr so m¹⁾lì* (a suszter meghalt); *vídìš, tãn idãjo mlìnar* (látod, ott megy a molnár); *slì so dak tã èlòvik* (ment hát az ember); *žànska skòčìjo pa sì nogòu stãrãjo* (az asszony ugrik egyet s eltöri a lábát), stb. stb.

²⁾ *pràkòu* v. néha: *pràkòul* is; a nom. és acc.-ban semleges is lehet: *vàlka* és *vàlko pràkòu*. A többi esetekben azonban még általában nőnemű és *i* tövű.

*naráznok*¹⁾ *vlěčějo*. O'ča já ũtro dvá pŕ'sta f pòukno dāo,²⁾ ka bŕ rázno³⁾ vlěiko. Alŕ tē sŕn sŕkē'ro bŕ's vòpotěgnā, òčēnŕ pŕ'stŕ so sā pa f pòukno zgrābŕlŕ. O'ča já krŕičē, ka ga bolŕi, ali sŕn já ātal: prāvo: «O'ča! tācas van nā pŕstŕn pŕ'stòuf, dōkāč mŕ nā povēitā, zakōi³⁾ stā tāk ŕžalostnŕ, da mānē vŕdŕtā?!» O'čo já tŕ'no bolēlo, zāto já prāvo: «Drāgŕ moi sŕn! Kābŕ nāi bŕŕŕ ŕžalostān! Tvōi kŕ'stŕnŕ lŕst já f pēklŕ». — O'ŕ òča! — vālŕ sŕn — ēŕ já sāmò tōŕ, tē sā nŕka nā stāraŕitā: D'ās mo ŕē sōŕ f pākāo pōnāga.

Da já sŕn svōjo svēto pŕ'vo māšo oprāvo, tē sā ādnōŕk rēisan⁴⁾ napòuto, f pākāo po kŕ'stŕnŕ lŕst. I'dā, ŕdā pa pŕŕŕdā do ādnoga lēisa;⁵⁾ ŕē já nōŕč grāčŕŕŕala, da já zaglŕdnò ādnò

széjjel. Apja két újját gyorsan a hasadékbá dugta, hogy szét-feszítse a (hasábot). De ekkor a fiú hirtelen kirántja a fejszét, úgy hogy apja újjai a hasadékbá szorultak. Az apa kiabált, hogy fáj neki, a fia azonban így szólt: «Apám! addig nem engedem el az újjait, a míg meg nem mondja, miért olyan szomorú, ha engem lát?!» Az apjának nagyon fáj, azért így szólt: «Kedves fiam! Hogy ne volnék szomorú, hisz a kereszt-leveled a pokolban van!» — Oh apám! — mondja a fiú — ha csak ennyi az egész, akkor ne búsuljon! Majd elmegyek én érte a pokolba!

A mikor a fiú már túl volt az első szent miséjén, akkor egyszer valóban útra kerekedett a pokolba a keresztleveléért. Megy, megy, mendégél, hát egyszercsak egy erdőbe ér; már esteledett, a mikor az erdő szélén megpillantott egy vityillót; elhatározta, hogy itt szállást kér éjszakára. Bement hát s egy

¹⁾ *naráznok* < *na* + *rázno* + *k*; mellékalak: *naráznoč*, *na-ráznič*, vagy általában *na* nélkül: *rázno(k)*.

²⁾ *dāo*, *dātŕ*: *dānān*, *dānāš* stb. (= 1. tenni, helyezni; 2. magában mondani, vélni) < *djati* < *dejati*.

³⁾ *zakōi*: szóvégi accentus esetében *o*-val; ha azonban a hangsúly a praepositióra vándorol, akkor *a*-val: *zākai*, *zāka*.

⁴⁾ *rēis*, vagy még inkább: *rēisan* = csakugyan, richtig! *rāsničā*, *rēsničā* = igazság, valóság, tény; *rāsničnŕ* *rēsničnŕ* = valóságos, tényleges.

⁵⁾ *do* ... *lēisa*, vagy ugyancsak nagyon gyakran; *do* ... *lŕsā* is.

kùcico pr lèis; mîslo s;,¹⁾ ka dâ tû sâlas²⁾ pròso. Nòtr jâ sòu, pa jâ ädno stáro bàbo nâisò f kùc; ; pròso jâ ot né sâlas; bàba jâ prâvla, ka nâsm;³⁾ nîkom; sâlasa dàti, ár jo ovàc;⁴⁾ dè t,⁵⁾ nâi⁶⁾ domòu prîdâ, bùjü.⁷⁾ Alî ùn néi nèi mèra dâu pa jâ, prâvo : «Vèi m; pa dàitâ za bòžo vòlo nîndr mào mèsta, ka idân f pâkâo po moi kr'stn; list, pa znâtâ, ka jâ tòu t;no dâlâc; ; ràd b; s; mào poçino, ka san zè tàk trüjdây, ka vâc nâmrân dâlâ

vén anyókat talált a vityillóban; szállást kért tőle, de az anyóka azt mondta, hogy senkinek sem szabad szállást adnia, mert különben az ura, ha hazajön, megöli. Ő azonban nem engedett neki nyugtot s így szólt: «Ugyan az isten szerelmére! adjon valahol egy kis helyet, merthogy a pokolba megyek a kereszt-levelemért s az, tudja, hogy nagyon messze van; szeretnék egy kicsit megpihenni, mert már olyan fáradt vagyok, hogy nem

¹⁾ *mîslo s;*: a *jâ* igekötő nélkül; csak itt-ott, rövidebb mondatokban vagy gyakoribb szólásokban szokott előfordulni a a perf. alakok hasonló használata.

²⁾ *sâlas* < m. szállás.

³⁾ *nâsm;* (nem szabad) < *nâsmèi;*; a hangsúly helyének megfelelően itt is kétféle használat szokásos, mint a *nâmörâ* > *nâmrâ* præsensi alakoknál; a különbség csak az, hogy míg az utóbbinál mindkét sor teljes (de úgy, hogy a *nâmrân* féle rövidebb alakok az általánosabbak), addig az előbbinél a másodlagos alakok közül csak egyesek igazán általánosak; a *nâsmén*, *nâsmèiș*, *nâsmèi*, *nâsmèimo*, *nâsmèitâ*, *nâsmèižo*, *nâsmèiva*, *nâsmèita* sor bármikor használható, a másodlagos alakok közül azonban csak a következők közkeletűek: *nâsmîn*, *nâsmi*, *nâsmîmo*; a többiek is előfordulnak ugyan, de használatuk vidékenként s az egyes mondatok specziális hangsúlyviszonyainak szempontjából változó; a nyelv pl. mindenütt kerüli a hangsúlyos szóttagok torlódását s bizonyos arányos elosztásra törekszik.

⁴⁾ *ovàc;* = különben, ellenkező esetben, máskép.

⁵⁾ *dè t*: nem «nagyapa», hanem általában «vén ember, idősebb ember, bácsi»; nagyapa = *dèdâk* v. *dèidâk* (az utóbbinál azonban a «nagyapa» jelentés már ismét bizonytalanabb).

⁶⁾ *nâi domòu prîdâ*: a *nâi* feltételes, illetőleg időhatározói kötőszó gyanánt *çi*, *ako*, *da*, *kak* helyett.

⁷⁾ *bùjâ* < *ubije*, sajátoságos contaminációval; lejjebb azt is olvassuk, hogy *bû* (megölte) < *bûjo* < *ubio* < *ubil*; teljesen egyedülálló, különös alak, mely azonban az egész nyelvterületen előfordul.

iti». Bába pa právi: «D'a gë tì dàn mệ sto, da nìndr nẹiman, ì dẹdẹ ẓẹ òuzdaléc¹⁾ dşíi lűck²⁾ èlòvik! Či tū pot štàmpăt³⁾ skríjān?» -- Dòbro jă — právi dẹčko — spào mo dak pot štàmpàton, nàì sị sàmo mào počinén.

Za n cajt⁴⁾ príďā dẹd domou pa ẓẹ òuzdaléc kréi: «Štò jă tū, ka sàgo⁵⁾ člütin?!» Da pa fkũco stoupi, tāk sā zdārė: «Štòštéc jă, nai itro naprěi príďā, ár ga òvak bűjān». Bába splòì zoságana právi: «Tűu bòi, tűu! ka so tű ädān èlòvik,⁶⁾ ka si mào počinėjo, ka ùlājo f pūkāo po svoi kr'stni list, tōu pa znáš, ka jă t'no dālēc». Kuma idājo? f pūkāo?, pita prāstrúsāno

bírok tovább menni.» Erre az anyóka azt mondja: «Ja, hol adjak helyet, ha sehol sincs, az uram pedig már messziről megérzi az idegen ember szagát! Legföljebb ha az ágy alá rejtellek!?» -- Jól van — mondja a legény — alszom hát az ágy alatt, csak kipihenhessem kissé magamat.

Kis idő múlva hazajön a vén ember s már messziről kiabál: «Ki van itt, mert erzem a szagát?!» A mint pedig a szobába lép, ezt ordítja: «Bárki legyen is, gyorsan jöjjön elő, mert különben halálfia!» Az anyóka ijedten mondja: «Ugyan hallgass már! mert egy ember van itt, a ki pihenni szeretne egy kicsit, mert a pokolba megy a keresztleveléért, az pedig, tudod, hogy nagyon messze van.» Hová megy? a pokolba?,

¹⁾ òuzdaléc, vagy egy hangsúlylyal is: òuzdalēc, ozdalēc (messziről); < od + iz + dalec; od nélkül is: zdālēc.

²⁾ lűckⁱ < lűdski (idegen, nem a házhoz tartozó, vendég.)

³⁾ štàmpăt (ágy), < ném. Standbett. Vö. még: kìmpăt s származékai, < ném. Kindbett.

⁴⁾ za n cajt < za ädān cajt (ném. Zeit); vö. lejobb: z ana mòka < za ädna mòka; az ana szókezdő a-ja talán a za prap. miatt is; rendesen: z äna volna, mert nálunk e szóban az a-s alakok seholsem szokásosak. A markók egy részénél azonban csak a-val fordul elő: an, ana, ano, ajnók (és idnók, l. Ponatis iz «Casopisa» 1913—1914. 5. l.).

⁵⁾ sàga < m. szag; ẓẹ sàgo má, sàgo jă dòubilo = már szaga van, szagot kapott.

⁶⁾ so tű ädān èlòvik, s lejobb: pòp vò prído, stb.: az alany és állítmány számbeli egyeztetését illetőleg v. ö. az e jelenségről fentebb mondottakat.

déd. *Ge' so pa?* — «*Ā'ti pot štampäton*», välí baba. «*Nai itro vò ido,*¹⁾ *ka ji d'äs mörän nika pítati*». Pòp vò ot štampäta prido. «*Käma vii idäti?*» — «*D'äs idün f pākāo po moi kr'stni list, pa san tũ privas sálaš pròso, ár jü tũ tr'no däläc pa san žè dälä nēi mogo iti. Kà pa van zài nai plācan za tũ dobròuto, ka stä mä gorprijeļi*²⁾ *ī stä mī sálaš dāli?*» Dèt cūlōu v'li pravi: «*Itä pa pozvēitā, kà čāka za mănē tån zana mōka?! d'äs sän tistī, ka san tälko lūdī būjo. Poglāntā*³⁾ *f pēkli tisto mēsto, štāro mănē čāka ī tē*⁴⁾ *da tū šli nazāi,*⁵⁾ *mörätā pá sē*⁶⁾ *priti, ka mī povēitā, kà stä vūlī ī čūlī?*» — Dòbro jü — välī pòp — d'äs

kérdezi meghökkenve az ura; hol van hát? — «Itt az ágy alatt», mondja az asszony. «Jöjjön azonnal elő, mert kérdezni akarok tőle valamit». A pap előbújik az ágy alól. «Hová megy maga?» — «Én a pokolba megyek a keresztlevelemért s itt maguknál szállást kértem, mert az bizony messze van, aztán már nem birtam tovább menni. Hát most mit fizessenek azért a jószágért, hogy befogadtak és szállást adtak?» A vén ember egész barátságosan mondja: «Menjen és tudakolja meg, miféle kinszenvedés vár ott reám? én vagyok az a bizonyos, a ki annyi embert megölt. Nézze meg a pokolban azt a helyet, a mely rám vár s visszajövet megint térjen be hozzám s mondja meg, mit látott és hallott?» — Jól van — mondja a pap — mindent meg

¹⁾ *ido*, s lejobb: *prido*: összevont præs. plur. III. személyű alakok, *idājo*, *pridājo* helyett; a vendben csak nagyon kevés ilyen összevont alak van; többnyire csak az *iti* igénél s összetételeinél, néhány más igénél (*nāščo* = nem akarnak, < *nāščājo*; *nāmro* = nem tehetik, < *nā mōrājo*) s egy-két -*avati*, -*avlati* inf. végződésű igénél fordulnak elő, de az utóbbiaknál csak kivételesen (pl. *prpovidāvajo*: > *prpovidāvlājo*, > *prpovidāvlo*).

²⁾ *gōrprijeļi*; szebb forma a *gōrpriđēli* mellett; ha a hangsúly az igeikötőn van, akkor: *prījaļi*.

³⁾ *poglāntā* (= nézze meg), összerántott alak, < *poglūdntā*; hasonló alakok: *poglētā*, *poglētā*; v. ő. *sūttā*, *sūtā* s; < *sedite* (üljön le!).

⁴⁾ *tē*: ezen helyzetben hangsúlyosan (*tē*) is ejthető, ha az időpontot különösen ki akarjuk emelni.

⁵⁾ *nazāi*. Kűhárnál: *nāzāj*. Épígy, de hangsúlyos szótagban: *dālāc* (nálunk csak: *dālāc*).

⁶⁾ *sē*, *āsī* = ide; *tūsī* = erre, errefelé; *tānsī* = onnan-felől, onnan errefelé.

sà¹⁾ poglédnän pa prídän nazäi pa van sà po istini povén, kà mo vido i èüü.

Odišo jä pòp pa jä prìšo f pàkào. Na trnáci jä nàjšo toga plàntavoga toga üdoga²⁾ pa námì jä pràvo: «Dàjtä sè moi křstni list, òvak³⁾ nädä⁴⁾ zvàmì dòbro!» Mò jo pa sàof⁵⁾ žügnäno⁶⁾ vodou i ädän amricäk.⁷⁾ Plàntavì tä (h)üdi jä kríčo na väs glús òvìn üdìn: «Cüi⁸⁾ dväri dř'stä, ka nädä mògo nòtr!» Tì üdi so tàk dväri cüi dřžäh, ka so sä nün noëtì⁹⁾ sà skòus dvér vrèzah. Pòp jä pa cüi skòčo pa jä noëtä s

fogok nézni s ha visszajövök, mindent híven elmondok, a mit láttam és hallottam.

Elment a pap s megérkezett a pokolba. A tornáczon összehatalálkozott a sántalábú gonoszszal s így szólt hozzá: «Adjátok ide a keresztlevelemet, különben pórul jártok!» Volt pedig nála szentelt víz és egy kis kalapács. A sántalábú gonosz torkaszakadtából ordította a többi ördögöknek: «Szorítsátok az ajtót, hogy be ne mehessen!» Az ördögök olyan erősen szorították az ajtót, hogy körmeik egészen keresztül fúródtak rajta. A pap akkor hirtelen odaugrott s kalapácsával a körmöket mind lelapította

¹⁾ sà, sì (= minden, mindenki), rendesen v, illetőleg f nélkül, a mikor aztán csak annyiban különbözik más hasonló szócakáltól, hogy mindig hangsúlyos s vokálisa mindig tiszta.

²⁾ tä plàntavì üdi: népies körülírása az ördögök fejedelmének; érdekes, hogy a ragozott formákban rendesen mindkét jelző elé kiteszik a névelőt.

³⁾ òvak = ovàci, ovàčik (külömben, egyébként). Kùhárnál szóeleji hangsúlylyal: òvači.

⁴⁾ nädä (nem lesz) < nã bødä.

⁵⁾ sàof < z sebov; mellékalakok: sàbof, sàbom. Kùhárnál: sàor, sàof.

⁶⁾ žügnän, žügän (áldás), < ném. Segen; a ragozásban: žügnä, n-vel; v. ö. ögän és ögän: ögnä.

⁷⁾ àmär, amricè, amricäk, söt: amricè > mricè is. < ném. Hammer.

⁸⁾ cüi (hozzá), < ném. zu; egyes vidékeken: còt, söt már: cüi, cüi is; a szláv rokonjelentésű k præp. belekeverésével: kcüi is. A mellékneveknél fokozó értelemben használt ném. zu a vendben c-vé lett, pl.: cvàlkì, emàlì, cdòsta (zu gross, zu klein, zu viel).

⁹⁾ noëtì v. nòtkä is, < noëtü < noëtjä.

*āmron*¹⁾ *sā dōi na dvārī zabūu. Tī (h)ūdī so kričālī kak sī vrazgē:*²⁾
«D'āi, d'āi! štō jā tōu, ka nas tāk mantrā?» Tā plāntavī jā pa itro
bēižo po kṛ'stnī līst: «Tōu mātā vās kṛ'stnī līst pa sāmō itā³⁾
pa nīgdār vāč nā prītā». Alī pōp sā jā nēi gāno, nūgo vālī.
«D'ās mōrān vīdūtī, kākša māntra čāka tū tīstoga d'ēda, ka⁴⁾ jā
tak dōsta lūdī bū. Tōu mī mōrātā pokāzatī, ovāčī vas sā okṛ'stnī».
Tī (h)ūdī so sā tāk zbodālī, ka so ga fčāsī na mē'stī⁵⁾ nōtr
pūstlī pa so nāmī sā pokāzalī. Tōu čāka tōga, tōu tōga, ta
nūiūša pōstāla⁶⁾ pa čāka tīstoga, kāk⁷⁾ jā dāvēdāsēdāvēt lūdī bū.

az ajtóra. Ordítottak az ördögök, a hogy csak tőlük tellett: «Jaj, jaj! ki ez, hogy így kinez bennünket?» A sántalábú pedig gyorsan szaladt a keresztlevélért: «Itt van a keresztlevele, csak menjen és soha többé vissza ne jöjjön!» De a pap meg se mozdult, hanem így szólt: «Nekem látnom kell, milyen kinszenvedés vár itt arra (az emberre), a ki annyi embert megölt. Ezt meg kell mutatnotok, különben mindnyájatokat megkeresztellek». Az ördögök annyira megszeppentek, hogy azonnal beengedték s mindent megmutattak neki. Ez vár erre, az arra, a legborzasztóbb ágy pedig arra vár, a ki 99 embert ölt meg.

¹⁾ *s āmron*: a zöngétlenné vált *præpositio* bizonyítja, hogy az átvétel alkalmával még megvolt a *h* a szó elején, idővel azonban elkopott. Ugyanezzel a rendkívül jellemző jelenséggel a *h* kezdetű eredeti szavakban is találkozunk: *f īžī, f īžī*. Kűhárnál is: *f īžo, s īžā* (*Ponatis* iz «*Časopisa*» 1913—1914: 3. l., 36. l.).

²⁾ Érdekes *pleonasmus*, miután a «*kak sī vrazgē*» szólásnak eredeti jelentése már bizonyos mértékben elhomályosodott.

³⁾ *itā, prītā < idūtā, prīdūtā*.

⁴⁾ *ka* kötőszó a *kī* vonatkozó névmás helyett; nagyon gyakori használat.

⁵⁾ *fčāsī na mē'stī* = azonnal, ahajt, auf der Stelle.

⁶⁾ *pōstāla*: az *a* tövűek szerint, vagy: *pōstāp*, az *i* tövűek szerint; újabban mind több ilyen kettős ragozású névszópár alakul ki a nyelvhasználatban, a mi meglehetősen tompítja a nyelvérzék élességét és biztosságát a különböző deklinációk pontos elkülönítésében s mindjobban egyengeti az útát egy-egy deklináció kialakulására. Hasonló névszópárok még: *molīdīf: molīdva; pēsān: pēsma; tīkāf: tīkfa* stb.

⁷⁾ *kāk . . . jā bū: kāk* a vonatkozó *kī* helyett.

Nò, tẹ̄ jǎ ʒẹ̄ sǎ znào, pa kʲstnɨ lɨst jǎ ʒẹ̄ tũdɨ mɔ̄n, tẹ̄ jǎ vǎsɛlɨ sɔ̄u nazũũ.

Priso jǎ do tistǎ kũcǎ; dɛ̄d ga ʒẹ̄ kɔ̄maɨ cǎko pa jǎ z vǎlkɨmɨ stradɨmɨ pito pɔ̄pa: «Nò, kǎ stǎ zvè(d)hɨ?» Pɔ̄p nǎmɨ pa vǎlɨ: «D'ǎi moɨ drǎgɨ ɛ̄lɔ̄vɨk! tǎn san vido, da strǎšnǎ mòkǎ cǎkajo tǎn tistǎ, kí tá prídǎjo. Vɨj pa mátǎ to nǎiũũšo pòstǎlo, vǎša pòstǎla jǎ sǎkšɔf fɛ̄lǎ¹⁾ mǎntrof pũna». Dɛ̄t sǎ prǎvǎc ʒalostɨj pa prǎvɨ: «Kǎ pa bɨ vɨj nɛ̄j mòglɨ mǎn²⁾ pomǎgatɨ, ka bɨ sǎ d'ǎs rɛ̄išo tistǎ mòkǎ?» — Oʊ! kǎbɨneɨ!³⁾; ɛ̄ tá dɛ̄lǎlɨ pokòuro, jũ sǎ mogòucǎ. Nòpa,⁴⁾ kǎ stǎ grɛ̄iʃlɨ, skɛ̄n ɨ kǎk stǎ hɛ̄dɨ klǎh? Dɛ̄t pokǎʒǎ ǎdǎn lɛ̄skov bɔ̄t: «Stɛ̄n bɔ̄ton san bũjo

No akkor már mindent tudott, kezében volt már a keresztlevél is, azért hát vigan hazafelé indult.

Útba ejtette azt a vityillót; a vén ember már nehezen várta s nagy rettegéssel kérdezte a papot: «No, mit tudott meg?» A pap így felel: «Jaj! kedves atyámfia! azt láttam ott, hogy rettenetes kinok várnak ott azokra, a kik oda kerülnek. És a maga ágya a legborzasztóbb, tele van mindenféle kínszenvedéssel». A vén ember nagyon elszomorodott s így szólt: «Hát maga nem tudna rajtam segíteni, hogy megszabadulhatnék azoktól a kinoktól?» — Oh, hogyne! Ha vezekel, minden lehetséges. Nos, mit is vétett, mivel és hogyan gyilkolt? A vén ember előmutat egy mogyorófahusángot: «Evvel a husánggal öltem meg

¹⁾ sǎkšɔf fɛ̄lǎ mǎntrof (mindenféle kínnal): a magy. *féle* átvétele; mellékalakja, szóvégi hangsúlylyal: *fǎlɛ̄*, pl. *sǎfǎlɛ̄*; ebben a névmásban rendszeren *fǎlɛ̄*, hogy a két hangsúlyos szótag ne kerüljön egymás mellé; hosszabb névmásokban azonban inkább *fɛ̄lǎ*; mindkét alakjában ragozhatatlan. Egy régi imakönyvben főnévileg használt *«fɛ̄la»* (feleség, minőség) alakkal is találkoztam: *«račun i fɛ̄lo greha povedati»*.

²⁾ mǎn (nekem), < mǎnɨ: mellékalakok: mǎnɨk, mɨ. Kűhár-nál: mǎnǎ is!

³⁾ kǎbɨneɨ = 1. hogyne, dehogy nem! 2. hát még mit nem!; két ellentétes jelentés, azon egyszerű oknál fogva, hogy a *kǎbɨneɨ* összetételére nézve szintén kettős eredetű lehet: 1. < kǎk bɨ neɨ (hogyne, dehogynem!), és 2. kǎ bɨ nǎi (hát még mi kellene? hát még mit nem!).

⁴⁾ nòpa! biztató interjectio: hadd lássuk! nosza! nos hát! nos csak!

dävédäsédävét lüdi. — «*Otä*¹⁾ — *välü pöp* — *ı nästä tē böt säof!*» *Šlā sta ān fālat*²⁾ *kräi*³⁾ *ot kücä, tən pöp ütāk prāvı*: «*Zdäi pa tē böt tū nōtr posätä*⁴⁾ *ı säg dēn*⁵⁾ *ga polēivaitä, alı vlāmpai*⁶⁾ *mōrätä vodōu nosıti ı po kōulınai odıti*; *ı täg ga polēivaitä täčäs skōus*,⁷⁾ *dōkā nā pozānē vëikä ı liskä*». *Dët jä prāvo*: «*Skōus mo ga polēivo, po kōulınai mo òdo vnōci ı vudnē, nāi sä sāmō rëišın tistä māntrā*».

*Pöp jä ödışo domōu pa jä domā vāsēlo oprāvlo bōžā slūžbā. Dët pa jä prāvādno po kōulınai vodōu nōso v lāmpai ı polēivo lēskov böt. Mınolo jä trnāisāt lëit ot tistı mō;*⁸⁾ *pöp jä žē*

99 embert». «Jöjjön — mondja a pap — s hozza magával a husángot.» A mint egy kicsit eltávolodtak a vityillótól, akkor a pap így szólt: «Most pedig ezt a husángot itt ültesse a földbe s naponként öntözgesse, a vizet azonban térdencsúszva a szájában kell hordania s így öntözgesse mindaddig, míg ágakat és lombot nem hajt». A vén ember így szólt: Öntözni fogom szakadatlanul, térdencsúszva fogok járnı éjjel és nappal, csak megszabadulhassak attól a kinszenvedéstől».

A pap hazament s otthon vigan végezgette szent munkáját. A vén ember pedig egyre hordta szájában és térdencsúszva a vizet s öntözgette a mogyorófahusángot. Azóta már 13 év mult el s a pap már teljesen elfeledte a vén embert. Egyszer

¹⁾ *ötä* v. < *öttä* is, < *hodite*.

²⁾ *fālat* < magy. *falat*; *faldāčäk, faldāččäk* (darabocska). Gen. *fālata*; plur. nom. *fālätı* v. *fālätkä*.

³⁾ *kräi sta šlā*: el, félre mentek, voltaképen: *f Kräi sta šlā*, a præp. azonban idővel kikopott s a *kräi* szónak ma már teljesen adverbialis értelme és szerepe van. A præp. hasonló kiesését illetőleg v. ö. még: *sträi zëti* (rácnczba szedni, megfélemlíteni), < *f sträi*.

⁴⁾ *posätä* v. *posättä*, < *posädütä*.

⁵⁾ *sāgdēn* (mindennap); rendszeren csak határozott formában szokásos: *sāki, sākši, sākšnı, sāki, fsāki*.

⁶⁾ *lāmpä*: plur. tantum (száj); *lāmpä nūcatı* = száját jártatni.

⁷⁾ *skōus* = 1. keresztül, át; 2. folytonosan, egyre.

⁸⁾ *mō* (< ném. *Mahl*; *mal*) = 1. alkalom, időpont; *ot tēi mō*, *ot sēi mō*, *dosēmō*, *ducıgamō*, *dosëıgamō*; *žē dvā mālā* = már két ízben; — 2. nagy ebéd, lakoma, ünnepség; *mō slūžtı*; *mō mēti*.

splòj pozábo dè'da. Ádnòuk pa sàmo prídä nìkák pòniäga, ka sä nài na spòuvrìt pàla.¹⁾ Rèisan sä pàla. Pàla sä, pàla, naädñòuk jä sàmo pr ädnon lèis; kàk sä oglèdnä, vídì, ka ädän tr'no stárì dèidäk sä po kòulnài vláči okòulì ädnoga drèiva; t'è nàmì f pàmät spádnä, ka jä ùn z'è ädnòuk tì òdo. I'tro dòi s kòu²⁾ skòčì pa tá idä. Tä stárì jä ránč t'è op slèigñì³⁾ vodòu prñäso. Obá sta sä spoznàla. Dèt jä väsélo skrìco: «Sàn bòug vas jä prñäso, ránč sä mì blíža zágña ròra, ka mä správnìtä z bòugon». Dèt sä jä spovèdo ì pràčìsto pa jä sràčno mrò.

aztán csak érte jön valaki, hogy jöjjön gyóntatni. Csakugyan el is megy. Megy-megy, hát egyszer csak egy erdőhöz ér; a mint körültekint, hát látja, hogy egy nagyon, de nagyon öreg ember térden vonszolja magát egy fa körül; akkor aztán eszébe jut, hogy egyszer már járt itt. Gyorsan leugrik a kocsiról s oda megy. Az öreg épen akkor hozott utóljára vizet. Mindketten egymásra ismernek s az aggastyán vígan felkiáltott: «Maga az Isten hozta magát, hogy kibékítsen vele, mert épen közeledik az utolsó óráim». A vén ember meggyónt, megáldozott s szerencsés halállal halt meg.

¹⁾ *pàlätì* v. *pàlatì*: kocsin, szekéren, vasúton utazni.

²⁾ *skòu* (a szekérről); *kolòu* (kerék): a plur.-ban: *kòula* = szekér, kocsi; minthogy azonban a «kereket» jelentő *kolòu*-nak s a «szekeret» jelentő *kòula*-nak egy-egy plurálisára külön is szükség volt, a nyelvhasználat úgy segített magán, hogy a nőnemű *a* tövek analógiájára a *kolòu*-hoz még egy második plurálist is fejlesztett: *kolé*; ilyen -é, -ä végű plurálisok az *o*, *e* töveknél különben is igen gyakoriak, sőt egyes vidékeken majdnem kizárólagosak; a *Dùhovna Hrana* c. imakönyv s szerzőjének, Borovnyák József vashidegkúti plébánosnak egyéb írásai is, csak úgy hemzsegnek az ilyen népies plurálisoktól. Később a nyelvérvék — épen azért, mert e keveredési folyamat mind nagyobb méreteket öltött — a *kolé* (kerekek) plur.-t a *kòula*-val ujra összezavarta, úgy hogy most teljes a zűrzavar.

³⁾ *opslèigñì* < *ob sledñim*; a *dñ* > *gñ* hangfejlődés a ragozott formákból s a határozott nom.-i alakból indult ki; mikor aztán a *slèigñì*-féle alakok már megszilárdultak, a *g* a határozatlan formába, vokálisközötti helyzete daczára is, átment, úgy hogy ma a határozatlan nom. így hangzik: *slèigän*, *slèidän*. Hasonlók még: *zädñì* > *zágñì* > *zágän*, *zädän*; *šküdäñ, gen.: *šküdña* > *škügña* s ebből a kikövetkeztetett új nom.: *škügän*, *škägän* (magtár), stb.

*S tistoga bōta pa jā zrásla lèipa grüška pa jā mèila lèip
 dävédäsédävét grüšák, ka¹⁾ so tr`no lypòu díšalä. Dèt jä vâlko
 pokòuro dèlo, da jä trnáisät lèit po kòulnài v lèmpai vodòu
 nõso täčäs, ka jä s tistoga bōta drèivo²⁾ zráslo i tälko lèipoga
 díšécäga³⁾ sadü nanän bıldü, kälko lüdi jä znim bügo. Po dúgoi
 pokòuri jä sräčno mró.*

Abból a husángból pedig egy szép körtefa nőtt s gyönyörű 99 körtét termett, melyek nagyon kellemesen illatoztak. A vén ember nagyon megvezekelt, hogy 13 évig térdencsúszva hordta a vizet a szájában mindaddig, míg abból a husángból fa nem nőtt s annyi szép illatos gyümölcsöt nem termett, mint a mennyi embert vele meggyilkolt. Hosszú vezeklés után szerencsés halállal múlt ki.

(Folytatjuk.)

PÁVEL ÁGOST.

¹⁾ Feltűnő mondatkötés a *ka* kötőszóval (a *štärä* vonatkozó névmás helyett).

²⁾ *drèivo* = élőfa, más hangsúlylyal: *drvòu*; ez a mellékalak azonban nemcsak élő, hanem — és pedig elsősorban — holt fát, vágott, hasábfát is jelent. A Plur.-ban: *drèiva* = élőfák; *dr'va* = hasábfá, vágott, aprított fa.

³⁾ *díšécäga* v. *díšécoga* is. V. ö. a nom.-ban is: *ménšä* és *ménšo dèitü* stb. stb.

AZ IDG. FLEXIO GENESISÉNEK PROBLÉMÁJA.

(Folytatás és vége.)

III. Kísérlet a probléma megoldására.

IV. A verbális flexio genetikus viszonyai.

Az *r*- suffixumok.

Az indo-iráni, itáliai és kelta dialektusokban *r* elemet tartalmazó pers. suffixumok is vannak. Az *r* elem részint egymagában jelentkezik [pl. ói. *áduhra*, lat. *fuēre* etc.], részint más pers. suffixumokkal kapcsolatban [pl. ói. *áduhran*, lat. *fuērunt* etc.]. A második kategória nagyban és egészben véve különnyelvi eredetű.

Az *r* elem variánsai a következők:

1. idgr. **-r*: 3. plur. act. perf. ói. *āsúr*, av. *ānhar*^o, aor. ói. *ádhur*, av. *ādar*^o; '3. sg. pass.' osc. *sakrafír* 'sacrato', umb. *ferar* 'feratur', ó-ír. *do-berar*, *do-berr* 'datur', *berar* 'fertor' kymr. *gwelir*, corn. bret. *gweler* 'er wird gesehen' etc.

2. idg. **-ro*: 3. plur. med. impf. ói. *áduhra*, act. perf. lat. *fuēre* [? SOMMER, LHB.² 578. BRUGMANN, KVG. 597. STOLZ, LGr.⁴ 282; — de l. JURET, Dominance et résistance dans la phonétique lat. 104].

3. idg. **-rai*: 3. plur. med. perf. ói. *dudukhré*, praes. *šérē*, av. *sōire*, lat. *fuēre* [? várható persze **-rī*] és ólat. *dederī* [? < **dedērai* cf. ói. *dadiré* vagy **dedērai* cf. av. *ānhāire*? — az alak, sajna, izolált s így nem sokat bizonyít, cf. STOLZ, LGr.⁴ 282. SOMMER, LHB.² 580]; v. ö. még ó-ír *miditir* < **mediō-nt-rai* [cf. PEDERSEN, Vergl. Gr. der kelt. Spr. II. 404] vagy kelta újképzés [cf. BRUGMANN, Grr. II.¹ 1393].

Nem lehetetlen, hogy idg. **-rai* egyáltalában nem is volt, hanem csak árja **-rai*, a mely sec. medializálás eredménye volna (cf. ZIMMER, KZ. XXX. 235. BRUGMANN, Grr. II.¹ 1389); mindazonáltal oly sorozatok mint idg. 3. sg. **-t*: **-to*: **-tai*, 3. plur. **-nto*: **-nto*: **-ntai* etc. idg. **-r*: **-ro*: **-rai* sorozat existenciája mellett látszanak szólni. — Az **-r* és **-ro* mindenestre ablaut-variánsok, mint a 3. sg. act. **-t* és med. **-to*, 3. plur. act. **-nt* és med. **-nto*.

A felsorolt *r*-kategóriák az árjaságban kivétel nélkül 3. plur. funkciójúak. Ezen alapul az a thesis, hogy az *r* elem főszéke, talán egyetlen széke az alapnyelvben is a 3. plur. volt [BRUGMANN, KVG. 597] — vagy inkább a lat. 'modus impersonalis' [pl. *legitur* 'man liest, on lit'] analogonja [cf. BRUGMANN, Grr. II.¹ 1388. 1391—1392. MEILLET, *Introduc.*² 204. MEILLET-PRINTZ, *Einl.* 139—140]. Az oscus-umber és kelta '3. sg. pass.' alakok ugyanis valójában 'személytelen' activ formák, a mi abból tűnik ki, hogy ilyen 'passivum' intransitiv verbumból is képezhető: umb. *ier* 'on va', ó-ír *tiagar* 'man soll gehen' [cf. lat. *itur*] etc. — illetőleg, hogy mellette accusativusi objectum áll: osc. *Iú-viass . . . sakriss sakrafir avt ultiumam kerssnaís* 'Iovias hostiis sacrato, at ultimam cenis' [cf. lat. *legitur Vergilium*], ó-ír *ní m-tharberar* 'man bringt mich nicht', kymr. *y-m gelwir* és corn. *y-m gylwyr* 'on m' appelle', bret. *ne-m queler* 'on ne me verra pas' [ZIMMER, KZ. XXX. 237—239. PEDERSEN, *Vergl. Gr. der Kelt. Spr.* II. 394—396. STRACHAN, *Early Welsh*, 62. MORRIS JONES, *Welsh Grammar*, 316—317. MEILLET, *Introduc.*² 203—204. BUCK, *A grammar of Oscan and Umbrian*, 178 etc.].

Az *r*-typusnak ez az impersonális jellege ipso facto *nominális* eredetre utal. Az oscus-umber és kelta alakokat csakugyan már rég imperativusi funkciójú *infinitiousoknak* nyilvánították [THURNEYSSEN, KZ. XXXVII. 109—110. SOMMER, LHB.¹ 533. ² 493] s az árja typus *r* elemét a heteroklitikus *r/n*-neutrumok *r* elemével azonosították [ZIMMER, KZ. XXX. 230—231. JOHANSSON, BB. XVIII. 49. HIRT, IF. XVII. 69. *Fragen des Vok.* 297 etc.]. Ama thesis megvilágítására, hogy az ói. 3. plur. perf. *r*-végű casus indefinitus, már HIRT [l. c.] utalt a következő szép materiális párhuzamra:

3. plur. perf. ói. *ūšūr*: gör. *ἔαρ*, lat. *vēr*.

Megjegyzendő azonban, hogy az ói. *ūšúr* *u* eleme nem lehet — mint HIRT akarja — *set*-basisból való, [mert hiszen idg. *a ói. reflexe csak *i* lehet!], hanem idg. 'gyöngé' vokális: ói. *ūšúr* < idg. *uūs_er < *uu-us_er < *u_e-us_er*, a mint a gör. *ἔαρ* sem lehet — mint HIRT felteszi — < idg. *vēs_r, hanem < *uēs_er, cf. ói. *vasar- hán-* < **uesér-* és ói. *ušar- búdh-* < **usér-*. Az idg. 'gyökér': **ues-*, melyből ói. *vas/uš-* 'scheinen', *úš-* F. 'Morgenröte' etc.

Utalhatni továbbá a következő materiális párhuzamokra:

{ 3. plur. ói. *ūdúr* < idg. *uūder < *uu-ud_er < *u_e-ud_er;
 { N. gör. *ὕδωρ*, umb. *utur* < *udōr, ahd. *wazzar* < *uodōr;
 az idg. 'gyökér': **ued-*, melyből ói. *ud-* 'benetzen', *úd* F. 'Wasser, Woge' etc.

{ 3. plur. ói. *āvúr*, av. **āvar^a* < *é-ay_er;
 { N. av. *avar-*, nom. sg. *avar^a* 'Hilfe' < *áy_er;
 az idg. 'gyökér': **ay-*, melyből ói. *av-* 'helfen', *áva- ō-mán* 'Gunst' etc.

{ 3. plur. ói. *īyúr* < *ī_er és *yayúr* < **īe-ī(ə)_er*;
 { N. av. *yār-*, nom. sg. *yār^a* 'Jahr' < *īēr*;
 az idg. basis: **īē-*; ebből az **ei-* és a **īē-* 'gyökér', utóbbiból az ói. *yā-* 'gehen', *-yā-* 'gehend' etc.

{ 3. plur. ói. *vavrúr* < idg. *ue-ul_er;
 { N. gör. *εἰλαρ*, 'Bedeckung' ha < *Fé-Fλαρ + *ue-ul_er*;
 az idg. 'gyökér': **uel-*, a melyből ói. *var-* 'bedecken', *vara-* 'Umkreis' etc.

Athemat. *r*-nomina mellett továbbá themat. *ro*-képzések vannak, v. ö. többek közt ói. *ušar- vasar-*, gör. *ἔαρ*: ói. *usrá-*, gör. *ἄρχαυρος*; gör. *ὕδωρ*, akd. *wazzar*: gör. *ὕδρος ὕδαρος*, ói. *udrá-*; av. *yār*: gör. *ῥος*; av. *aogar-*: ói. *ugrá- vájra-* etc. E nominális kategóriák úgy állanak egymás mellett mint a verbális *r*- és *ro*-képzések, pl. ói. *duhúr*: *á-duhra*. Ennélfogva verbális *r*-képzések nominális *ro*-képzésekkel is párhuzamosíthatók:

- 3. plur. ói. *ūšúr*: ói. *usrá-*, gör. *ἄρχ-αυρος*;
- 3. plur. ói. *ūdúr*: ói. *udrá-*, gör. *ὕδρος ὕδαρος*;
- 3. plur. ói. *yayúr*: gör. *ῥος*.

Ezen az alapon több-kevesebb joggal párhuzamba állíthatók még többek között a következő képzések:

- ói. *ri-ripúr*: ói. *riprá-*, gör. *ῥιπαρός*;
 ói. *pa-ptúr*: ói. *patará-*, gör. *πατρών*;
 ói. *sēhúr* < átalakított **se-zgher*: gör. *σχερός*;
 ói. *īšúr*: ói. *īširá-*, gör. dór *ἰαρός*;
 ói. *ci-chidúr*: ói. *chidrá-*, *chidura-*;
 ói. *ru-rucúr*: ói. *rucira-*;
 ói. *du-druvúr*: ói. *dravará-*;
 ói. *ta-sthúr*: ói. *sthirá-*;
 ói. *sa-šcúr*: ói. *-sakra-* etc.

Mivel az *r/n* töveknél *D*-vokalizmusú nom.-acc. sg. is előfordul [pl. gör. *ῥδωρ*, av. *ayār^o* etc.], felvetődhetik az a gondolat, hogy a lat. *-ōr* és ó-ír *-ur* < **-ōr* [THURNEYSSEN, *Air Hb.* 342. PEDERSEN Vgl. Gr. der Kelt. Spr. II. 403. BRUGMANN, KVG. 598; — SOMMER, *Krit. Erl.* 132 tévúton van] directe nominális képzés. Ebben az esetben pl. a lat. l. sg. *sequōr* ó-ír *sechur* < *séq^oōr* nem csupán italo-kelta, hanem ősidg. képzés [cf. ói. 3. plur. perf. *sa-šcúr*], a mely úgy állana a nominális ói. *-sakra-* < **seq^oro-* mellett, mint pl. a gör. nom.-acc. sg. N. *ῥδωρ* < **udór* a themat. gör. *ῥδρος* < **udró-* mellett.

Nagyon figyelemre méltó továbbá, hogy heteroklitikus *r/n*-tövek mellett egyes esetekben *nt(o)*-tövek állanak (cf. ZIMMER, KZ. XXX. 231. HIRT, *GrHb.*² 390], v. ö. pl. gör. *πειράρ*: *πειρατα* < **ép^oata*, ói. *párvata-h* < **perunt(o)-*; gör. *ῥαρ*, ói. *vasar-*: ói. *vasantá-h* < **uesntó-* etc. Ez megint arra emlékeztet, hogy a verbális *r* suffixum mellett 3. plur. sec. **-nt(o)* áll, v. ö. pl. ói. *duhúr*: ói. *áduhan* < **áduhant*, *áduhata*.

Izoláltsága daczára mindenesetre felemlítendő végül a fölötte sajátságos av. 3. plur. perf. *čikōitər^oš*, a mely olyféle nominális képzésnek látszik, mint az av. gen. sg. *nər^oš*, cf. ói. 3. plur. perf. *cikitúr*: gen. sg. *mātúr*. Az alak izoláltsága, sajna, nem jogosít fel további következtetések levonására. A 3. plur. perf. av. *čikōitər^oš* és *ānhar^o* egymásmellettisége magában véve a 3. plur. osc. *deicans*, umb. *dirsans* és lat. *dicant* etc. egymásmellettiségére emlékeztet, de mivel az italiai *-ns* bizonynyal késői eredetű [cf. BUCK, OUGr. 81 etc.], bizonynyal másképpen értelmezendő.

1. NB. Az idg. *r*-typus az árjaságban egész sereg újképzés kiindulópontja lett. Az árja **-ram* [ói. *ádṛśram*, av. *vaosirəm*] végződés tekintetében valószínűleg az árja 2. plur. med. **-dhyam* [ói. *ábharadhvam*, av. *baradwəm*] végződéséhez igazodott. — A 2. du. perf. ói. *-áthur* [pl. *cakráthur*] és 3. du. perf. ói. *-átur*, av. *-atar* [ói. *cakrátur*, av. *yaētatur*^o] nyilván árja *th*- és *t*-alakok [pl. ói. *kṛthāh*, *kṛtāh*] átalakítása a 3. plur. perf. ói. *-úr* av. *-ar* analogiájára [cf. BRUGMANN, Grr. II.¹ 1374 etc.]. — Oly alakok mint ói. *áduhran*, *ávavṛtranta* etc. kézzelfoghatólag contaminációk, pl. *duhrátē* = *duhré* + *duhátē* [BRUGMANN, KVG. 597].

2. NB. Hasonló contaminációk vannak az italo-keltában, pl. ó-ír 3. plur. perf. act. *leblangtar*, lat. *sequontur* etc. < **-nto* + *r* [THURNEISEN, AirHb. 401. ERNOUT, Hist. Formenlehre, 95¹]. Ilyen contaminációkon alapul az italokelta 'mediopassivum' egész rendszere — a 2. személyek kivételével [SOMMER, Lat. Hb.² 491—496. ERNOUT, l. c. 94—95. THURNEISEN, l. c. 342—343 etc.]. Az a PEDERSEN által felmelegített régi thesis, hogy az italokelta *r* elem végelemzésben < **se* pron. reflexivum — pl. ó-ír *berir* < **bhered se* — [Vergl. Gr. der kelt. Spr. II. p. 397 et seqq.] egy nagy tudósnak nagy tévedése s új alakában sem számíthat hívekre [cf. SOMMER, Lat. Hb.² 491—492].

Az imperativus suffixumai.

Az idg. különnyelvek imperativusi rendszerében 'igazi' imperativusi alakok mellett tudvalevőleg conjunctivusi és optativusi alakok is vannak [cf. ói. *bhārāma*, *bhārāva*, ószl. *beri* 'berête' etc.]. De az 'igazi', i. e. ősidg. eredetű imperativusi alakok is túlnyomólag 'injunctivusi', azaz indicativusi funkciójúak is, pl. 2. plur. **bhérete*, 2. du. **bhéretom*, 3. du. **bhéretām*. Kizárólag imperativusi funkciójúak csupán a tőalakban felépő, valamint a **-dhi* és **-tōd* suffixumot feltüntetető formák.

1. A tő-typus.

A verbális tő vagy basis 2. sg. imp. funkciójú:

- { athemat. gör. *ἔλ-ει*, lat. *ī* < *ei* < idg. **ei*;
- { a 'gyökér': **ei-*, cf. 3. sg. **eí-ti* [gör. *εἶσι* etc.].
- | themat. ói. *ája*, gör. *ἄγε*, lat. *age ab-ige* < idg. **áge*;
- | a basis: **áge* — cf. 3. sg. **áge-ti* [ói. *ájati* etc.].

Ez a *tő*-typus valamikor nem csupán a 2. sg., hanem a 2. plur. és du., sőt a 3. sg., plur. és du. funkciójával is bírhatott, v. ö. pl.:

- 2. sg. aor. imp. ói. *vidá*, gör. *ἰδέ* < *uidé;
- 2. plur. perf. ind. ói. *vidá* < *uidé;
- 3. sg. perf. ói. *vēda*, gör. *οἶδε* < *uoide.

[1. főlebb, Nyt. V. 251. 260—261, és alább, p. 195]. Nominális eredetéhez semmi kétség sem férhet, mert a *themat.* *ūge typus szemmeláthatólag és elismerten ugyanazon képzés mint a *themat. tővel* azonos *vocativus* sg. *aḡé: ói. *ajá*, gör. *ἀγέ*, lat. *prōd-ige* [HIRT, IF. XVII. 65. 84. GrHb.² 497. BRUGMANN, Grr. II. 3.² 7 etc.].

2. A *dhi-typus.

Ez a typus 2. sg. funkciójú:

- athemat.* ói. *ihí*, av. *iði*, gör. *ἰθι* < idg. *i-dhi,
- athemat.* ói. *šrudhí*, gör. *ῥυδι* < idg. **kl̥n̥-dhi* etc.

A ma uralkodó felfogás szerint a *dhi suffixum nem volna más, mint az ói. *dhi*-præverbium < *ádhi* 'auf' adverbium [THURNEYSEN, KZ. XXVII. 180. BRUGMANN, Grr. II.¹ 1321. KVG. 557. HIRT, GrHB.¹ 427.² 595 etc.]. Ha ez igaz, akkor a 2. sg. imp. értelmének hordozója a tiszta *tő* volna, cf. *i-dhi: *ei.

A typus azonban az ói. infinitivusi *-dhyāi* suffixummal is összefügghet [LUDWIG, Inf. 135. WINDISCH, Ber. der sächs. Ges. der Wiss. I. 8, 10; v. ö. BRUGMANN, Grr. II.¹ 1321]. Ebben az esetben ói. *šrudhí*, *ihí* etc. *dhi-képzős nominális *tő* volna, a mely úgy állana az ói. *-dhyāi* infinitivus mellett, mint pl. az ói. *šrúti*-, *sám-iti*- *tő* az ói. *šrútyāi* dat. sg. *ityāi* infinitivus mellett [1. főlebb, Nyt. VI. p. 94]. Az infinitivusi eredet felvételétől HIRT sem idegenkedik [IF. XVII. 82], de a *dhi suffixum *dh-elemét a 2. plur. med. árja **dh(u)uai* **dh(u)uam* suffixumok *dh-elemével akarja kombinálni, a mi hangtani okokból aligha járja.

3. A *tōd typus.

Ez a typus, számos különnyelvi újképzés [pl. lat. *agitōte*, *aguntō* etc.] kiindulópontja, a görögben 3. sg., a latinban 2. és 3. sg. az ó-indben 2. és 3. sg. és 2. plur. funkciójú s az

alapnyelvben általános feltevés szerint bármely számú 2. és 3. személy megjelölésére szolgálhatott [THURNEISEN, KZ. XXVII. 179. BRUGMANN, KVG. 558. BRUGMANN-THUMB, Gr. Gr.⁴ 392. STOLZ, Lat. Gr. 294. SOMMER, Lat. Hb.² 518 etc.]. Ily típusú alakok többek között:

athemat. ói. *vittād*, gör. ἔττω < idg. *uitsttōd ;

themat. ói. *ájatād*, gör. ἀγέτω, lat. *agitō* < *āgetōd.

E typus genesisise kétféleképpen magyarázható. Mindkét magyarázat már régebben felmerült.

Az egyik magyarázat szerint e typus a *to-* képzős adjectivum verbale sg. ablativusa [SCHERER, Zur Gesch. der deutsch. Spr.² 340. BRUGMANN, Morph. Unters. I. 167]. E magyarázat később teljesen feledésbe merült, holott még ma is egészen plausibilis. Mellette szól jelesül az a körülmény, hogy a két categoria athematikus reflexei közt hajszálig egyező morphologiai identitások akadnak, v. ö. pl.:

ói. *vittād*, gör. ἔττω : ói. *vittá-*, gör. ἄ-ττος < *uitsttō- ;

gör. δότω, lat. *datō* : gör. δότης, lat. *datus* < *datō- ;

lat. *im-plēto* : *im-plētus*, ói. *prātá-* < *plētō- ;

| gör. με-μάτω lat. *me-mentō* : gör. ἀτό-ματος, lat. *cōm-mentus*,

| ói. *matá-* < *mūtō- ;

gör. φάτω : φάτης, ἔτω : ἀμαξ-ιτός etc.

A themat. verbális képzések s a velük párhuzamos nominális *to-* képzések a sec. ablaut-viszonyok folytán némileg eltérnek [v. ö. pl. ói. *bhāratād*, gör. φερέτω : ói. *bhrtá-*, gör. συμ-φερός etc.], de akad még néhány thematikus *to-*képzés is, cf.

| ói. *bhāratād* : *bharatá-*, *yājatād* : *yajatá-* etc.

| gör. ἐλέτω : ἐλετός, εὔρετω : εὔρετός etc.

A másik, ma uralkodó magyarázat szerint, a melynek szerzője GÄDICKE, [Acc. im. Veda, 225], e typus *-tōd eleme < idg. *tōd (ói. *tād*) 'von da an, dann' adverbium [THURNEISEN, KZ. XXVII. 179. BRUGMANN, Grr. II.¹ 785. 1323. KVG. II. 1.² 38. 56. II. 2.³ 354. HIRT, IF. XVII. 65. GrHb.² 597. STOLZ, Lat. Gr.⁴ 294. BRUGMANN-THUMB, Gr. Gr.⁴ 392. SOMMER, Lat. Hb.² 518—519 etc.]. E magyarázat jól illik ugyan e typus 'futurikus, használatához — talán túlságosan is jól [l. WINDISCH, Ber. der

sächs. Ges. der Wiss. I. 23] —, de morphologiai szempontból nem egészen megnyugtató, mert olyan athemat. alakok felvételét involválja mint *uid, *də, *bha, *i etc., a mely aligha existálhattak s mindenesetre kimutathatatlanok, s azonkívül homályban hagyja, hogy miért van az athemat. flexióban a verbum helyett a *tōd elem accentuálva [cf. ói. *vittād*]. Ha mindazonáltal a themat. *āgetōd csakugyan < *āge tōd, akkor a postulált *āge nem lehet más, mint a 2. sg. funkciójú *āge = voc. sg. *āgē [l. főlebb p. 193], a mi egy további bizonyítéka volna annak az állításnak, hogy az idg. 2. sg. funkciójú imperativusi alak valamikor bármely számú 2. és 3. személy megjelölésére is szolgált [cf. BRUGMANN-THUMB, Gr. Gr.⁴ 392].

4. Különnyelvi alakok.

4. a) Árja alakok.

1. Ói. 2. sg. imp. act. *grhānā* és társai.

Az ói. *nā/nī*-präsensosztályban consonansra végződő gyökereknél a 2. sg. imperat. act. végzete: -*āna*, pl. *grhāṇā*, *aśānā* *badhānā*, *stabhānā*. Az uralkodó felfogás szerint *grhānā* < a *grhā 'basis' vagy a dissimilált *grhṇā präsensstő mint imperativus + *na* partikula — a mint a 2. plur. imp. *punītāna* etc., ind. *strṇīthāna* etc. is < *punītā* etc., *strṇīthā* etc. + *na [v. ö. BRUGMANN, Gr. II. 1975. II. 3.² 305. KVG. 618. THUMB, SktHb. 351—352 etc.]. Lehetséges azonban az is, hogy a szóban forgó imperativusi typus végelemzésben oly particiumi képzés mint *dihānā*- *duhānā*, *stavānā* etc. A két kategória képzésmódja annyira azonos, hogy a *grhāṇāṅgāni* [Rgv. X. 103. 12] szócsoportot GRUSSMANN így oldotta föl: *grhāṇā āngāni* és a *grhāṇā* alakot F. participiumnak vehette [cf. MACDONELL, Ved. Gr. 339, 350]. Felfogásunk mellett szól az a körülmény is, hogy a 1. sg. conj. ói. *brāvāṇi*, av. *mravāni* etc. szintén ezzel a participiális kategóriával látszik kapcsolatban állani [l. főlebb, Nyt. V. 175]. Nem lehetetlen továbbá, hogy a 2. plur. imp. *punītā* etc. és ind. *strṇīthā* etc. csak a *grhāna* typusú 2. sg. analógiájára lett *punītāna* etc. és *strṇīthāna* — azaz: ezekben a 2. plur. alakokban sincsen jelen a *na* partikula.

2. Árja 2. sg. med. *-sya typus.

Ilyen typust tüntetnek föl többek között:

athemat. ói. *kršvá*, gav. *kəršva* < árja **kršvá* < idg. **qʷrsyo*;
 | themat. ói. *bhārasva*, av. *baramuha* < árja **bhārasya* < idg.
 | **bhéresyo*.

HIRT [IF. XVII. 79] szerint a gör. -σο is az ói. -sya színvonalán állana és < idg. **syo* volna. Ez azonban lehetetlen: a gör. *ψέπο* *ē-ψέπο* az av. *baranha* < idg. **bhéreso* színvonalán áll, míg az ói. *bhārasva* alaknak az av. *baramuha* < idg. *bhéresyo* az æquivalense.

Az árja **-sya* általános feltevés szerint nem volna más, mint az idg. pronomén reflexivum **sye*: gör. *ἐ* etc. [BRUGMANN, Grr. II.¹ 1328. WINDISCH, Ber. I. 26. THUMB, SktHb. 294 etc.], tehát pl. árja **bhārasya* < idg. **bhére sye*. A **bhére* formatio ez esetben természetesen nem volna más, mint a 2. sg. imp. act. **bhére* [l. fölebb, p. 193]. Ez nem volna éppen lehetetlen, de nem is valami valószínű, mert a **sye* pron. reflex. jelenléte verbális alakokban egyébként nem konstatalható.

Legalább is éppen annyira valószínű, hogy az árja athemat **kršvá* és themat. **bhārasya* oly nominális képzésekkel párhuzamosítandók, mint ói. *ršvā-*, lit. *rūsva-s*, gort. gör. *ῥίσφο-ς* etc., resp. ói. *rajasva-la-*, *payasva-la-* etc. E szók képzője idg. *-syo-*, a mely azonban voltaképpen < -(e)s + *yo-* cf. ói. *ršvā-*: gör. *ῥος*; lit. *rūsva-s*: gör. *ῥεσθος*; gort. *ῥίσφος*: gör. *εῖδος* etc. [BRUGMANN, Gor. II. 1.² 205. WHITNEY, Skt. Gr.⁴ 471]. Éppen így az árja **kršvá* és **bhārasya* szintén lehet < **krš-* *-vá* és **bhāras-* *-ya*, cf. injunct. 2. sg. ói. *kar* < **karš* és *bhāras*.

3. Árja 3. sg. med. *-ām.

E typus képviselői: ói. *vidām*, *duhām*, *śayām* [WHITNEY, Skt. Gr.⁴ 235. MACDONELL, Ved. Gr. 339] és av. *vidam*, *ūčam* [BARTHALOMAE, Awestaspr. 209. REICHELT, Aw. Eb. 129]. A typus morfológiaillag egybeesik az ói. periphrast. perfectumban jelentkező *-ām* végű nominális képzéssel [pl. *vidām cakāra* etc.] a mely — legyen bár 'accusativus' vagy 'iustrumentalis' (BRUGMANN, Grr. II.¹ 1265. THUMB, SktHb. 369] — mindenesetre in fi-

nitivusi jellegű [LUDWIG, Inf. 52. Sitzungsber. d. Böhm. Ges. d. Wiss. 1900. XIII. BRUGMANN, Grr. II. 1² 640] s az avestában valósággal infinitivusi funkciójú is [cf. *γερβαν*, *γ'νəm*: BARTHALOMAE, Vorgesch. 144]. Typusunk tehát nem más, mint imperativikusan használt *nomen verbale* [BRUGMANN, Grr. II.¹ 1328] vagy — a név igazán nem határoz — ‘absolutivum’ [JAKOBI, KZ. XXXV. 586—587], de okvetetlenül *nominális* eredetű.

4. Árja 3. sg. med. **-tām* és 3. plur. med. **ntām*.

Árja **bhāratām* és **bhārantām* reflexei: ói. *bhāratām* és *bhārantām*, av. *var²zyatəm* és *xraosəntəm* etc.

Meglehetősen tetszetős az a feltevés² hogy ezek az árja típusok az árja **bhārata* és *bhāranta* injunctivusi alakok átalakításai a 3. sg. árja **uidām* [l. előbb!] analogiájára [BRUGMANN, Grr. II.¹ 1328].

Lehetséges azonban az is, hogy a 3. sg. med. **bhāratām*, **itām* = 3. du act. **bhāratām*, **itām*. A két kategória teljes morphologiai identitás s így az előbbi éppen úgy *directe nominális* eredetű mint az utóbbi [l. főlebb, Nyt. V. 270], v. ö. infnit. av. *hu-bər'təm* < **bhṛtām*. — Hasonló genesisű lehet a gör. 3. du. act. *φεπέτω* — ha t. i. a 3. sg. *φεπέτω* analogiájára **φεπέτᾱν* helyébe lépett [HIRT, Gr. Hb.² 598].

A 3. plur. **bhārantām* bizonynyal a 3. sg. **bhāratām* analogiájára készült árja újképzés, pl. **bhārata*: **bhāranta* = **bhāratām*: **bhārantām*. Ha azonban a görög *φεπόντων* csakugyan régibb volna mint *φεπόντω* — a hogyan HIRT felteszi [Gr. Hb.¹ 428–429. ² 597; l. mégis BRUGMANN-THUMB, Gr. Gr.⁴ 393] —, akkor helyt állhat az a HIRT-féle thesis is, hogy az act. gör. *φεπόντων* és a med. árja **bhārantām* egy és ugyanazon képzés [IF. XVII. 77 etc.; THUMB megütődése az act. és med. típus azonosításán mindenesetre indokolatlan, cf. 1. sg. perf. lat. *tutudī* = ói. *tutudē* etc.]. — Ebben az esetben idg. **bhērontōm* volna rekonstruálendő, a mely végelemzésben nem volna más, mint a **bhēront-* participiális *tō* plur. genitivusa: gör. *φεπόντων* [az eltérő ói. *bhāratām* mindenesetre kisiklott, l. főlebb Nyt. V. 283]. — Ellenben az a HIRT-féle feltevés, hogy ói. *bhārantām* < **bhārant-tām* és *-tām* eleme < idg. **tōm* partikula, a **to-* pronomen instrumentális [IF. XVII. 77. Gr. Hb.¹ 429], teljesen a levegőben van.

5. Árja 3. sg. act. **tu* és 3. plur. act. **ntu*.

E typus képviselői: ói. *bhāratu* és *bhārantu*, av. *baratu* és *barantu* etc., athemat. ói. *āstu* és *sāntu*, gav. *astū* és *hantū* etc.

Az árja **bhāratu* és **bhārantu* közfelfogás szerint < injunct. **bhārat* és **bhārant* + *u* partikula [OSTHOFF, M. U. IV. 252. BRUGMANN, Grr. II.¹ 1315. KVG. 557. THURNEISEN, KZ. XXVII. 174 et seqq. BARTHOLOMAE, Vorg. 56. Thumb, Skt. Hb. 289. 293. HIRT, IF. XVII. 70. 77. etc.]. Ha ez igaz, akkor árja **bhārat* és **bhārant* < idg. **bhéret* és **bhéront*, a mely alakok — mint már láttuk [Nyt. V. 249—250, 261—263] nominális eredetűek.

Ezzel szemben azonban utalni kell még egy másik, már fölebb [Nyt. V. 252—258] érintett lehetőségre: az árja 3. sg. imp. **bhāratu* ugyanazon képzés mint ószl. 3. sg. ind. *beret* s ezzel egyetemben idg. 3. sg. **bhéretu* alapalakra megy vissza, a mely semmiféle partikulát nem tartalmaz, hanem nominális *tu*-tő, a mint ezt már FICK [GGA. 1881. p. 435] látta s újabban HIRT [IF. XXXII. 283] megint kimondotta. E thesis a materiális egyezések egész seregével illusztrálható, cf. többek közt:

- 3. sg. ói. *hāntu*, av. *ǰantu*: ói. *su-hāntu*-, inf. *hāntum*;
- 3. sg. ói. *pātu*, av. *pātu*, óp. *pātuv*: ói. inf. *pātum*;
- 3. sg. ói. *dātu*, av. *dātu*: ói. inf. *dātum*, *dātavē* etc.;
- 3. sg. ói. *śrōtu*, av. *sraotu*: ói. *su-śrōtu*-, inf. *śrōtum*;
- 3. sg. ói. *dhātu*, *dā-dhātu*: ói. *dhātu*-, inf. *dhātum*;
- 3. sg. ói. *ētu*: ói. *svātu* < **sva-ētu*-, inf. *ētum*, *ētavē*.

Themat. **-e-tu*-tő igen kevés van — a mint **-e-tó*- is ritka [l. fölebb, p. 194], de egy-egy még akad, pl. ói. *vahatú*:- 3. sg. *vāhatu* stb.

A 3. plur. árja **bhārantu* egyszerűen a 3. sg. árja **bhāratu* analógiája pl. a köv. proportio szerint:

$$*bhāratī : *bhārantī = *bhāratu : *bhārantu.$$

4. b) Görög alakok.

1. Gör. 2. sg. act. -ov typus.

E typus képviselői az act. *s*-aor 2. sg. közgör. *δειξον*, *λῦσον* etc. és a themat. aor. 2. sg. Theokr, *εἰπον*, syrak. *θίγον*, *λίβον*, *ἄν-ελον*.

Egy nézet szerint $\lambda\delta\sigma\sigma\omicron\upsilon\upsilon < \lambda\delta\sigma\omicron\upsilon\upsilon$ s $\lambda\delta\sigma\omicron\upsilon\upsilon < s$ - aor. inj. 2. sg. $*\lambda\delta\sigma\omicron\upsilon\upsilon$ — cf. ói s - aor. 2. sg. $\acute{a}h\acute{a}s < *á-h\bar{a}-s-s$ — és $\omicron\upsilon\upsilon < *om$ partikula [THURNEISEN, KZ. XXVII. 175]. Ha ez igaz, akkor e typus nominális s - kategóriával kombinálendő [l. fölebb, Nyt. V. 178—180].

Valószínűbb azonban az a nézet, a melyet már LUDWIG [Inf. 51] hangoztatott, hogy a szóban forgó typus olyan infinitivus volt mint osc. *ezum*, umb. *erom* [BRUGMANN, Grr. II.¹ 1414. HIRT, Hb.² 597]; v. ö. többek között a következő materiális egyezéseket:

- 2. sg. $\tau\epsilon\lambda\omicron\sigma\omicron\upsilon\upsilon < aiol$ $\tau\epsilon\lambda\omicron\sigma\omicron\upsilon\upsilon$: nom.-acc. N. $\tau\epsilon\lambda\omicron\sigma\omicron\upsilon\upsilon$;
- 2. sg. $\kappa\acute{\alpha}\mu\phi\omicron\upsilon\upsilon$; nom. acc. $\kappa\alpha\mu\phi\acute{\omicron}\nu$;
- 2. sg. $\varphi\rho\iota\acute{\xi}\omicron\upsilon\upsilon$: nom. acc. $\varphi\rho\iota\acute{\xi}\acute{\omicron}\nu$;
- 2. sg. $\acute{\alpha}\pi\acute{o}-\mu\upsilon\acute{\xi}\omicron\upsilon\upsilon$: acc. M. $\mu\acute{\upsilon}\acute{\xi}\omicron\upsilon\upsilon$ etc.

- 2. sg. $\epsilon\iota\pi\omicron\upsilon\upsilon < *f\acute{e}-f\pi\omicron\upsilon\upsilon$: cf. acc. ói. *vācam*;
- 2. sg. $\lambda\acute{\alpha}\beta\omicron\upsilon\upsilon$: cf. acc. ói. *lābham*.

E felfogás alapján ez az imperativusi 2. sg. és az indic. 1. sg. is kapcsolatban állana, cf. 2. sg. $\delta\epsilon\iota\acute{\xi}\omicron\upsilon\upsilon$: 1. sg. $\acute{\epsilon}-\delta\epsilon\iota\acute{\xi}\alpha < *d\acute{\epsilon}i\acute{\kappa}sm < *dei\acute{\kappa}som$ és 2. sg. $\lambda\acute{\alpha}\beta\omicron\upsilon\upsilon$: 1. sg. $\acute{\epsilon}-\lambda\alpha\beta\omicron\upsilon\upsilon$ etc. [l. fölebb, Nyt. V. 168—169].

Lehetséges különben az is, hogy ez a typus eredetileg participiális³ *nt*-tő volt, cf.

- 2. sg. $\delta\epsilon\iota\acute{\xi}\omicron\upsilon\upsilon$, $\lambda\delta\sigma\omicron\upsilon\upsilon$ etc.: part. fut. N. $\delta\epsilon\iota\acute{\xi}\omicron\upsilon\upsilon$, $\lambda\delta\sigma\omicron\upsilon\upsilon$ etc.
- 2. sg. $\lambda\acute{\alpha}\beta\omicron\upsilon\upsilon$, $\theta\iota\gamma\omicron\upsilon\upsilon$ etc.: part. aor. N. $\lambda\alpha\beta\acute{\omicron}\nu$, $\theta\iota\gamma\acute{\omicron}\nu$ etc.

A typus tehát bármiféle analysis mellett is végelemzésben nominális eredetű.

2. Gör. 2. sg. med. -αι typus,

E typus képviselője a med. s - aor. 2. sg. $\delta\epsilon\iota\acute{\xi}\alpha\iota$ szemmel láthatólag nem más mint az act. s - aor. infinitivus $\delta\epsilon\iota\acute{\xi}\alpha\iota$, a mit először LUDWIG [Infinit. 51] s utána többé-kevésbbé határozottan mások is kimondottak [BRUGMANN, KVG. 559. BRUGMANN-THUMB, Gr. Gr.⁴ 395. HENRY, Précis⁵ 302—303. HIRT, IF. XVII. 64. Gr. Hb.¹ 430. ²598. WRIGHT, Comp. gr. of the greek language, 334 etc.] A hasonló felépítésű av. *raose* ugyancsak

mint 2. sg. imperat. és mint infinitivus szerepel [BARTHOLOMAE, Vorg. 175; — 1. főlebb, Nyt. III. 260].

A gör. $\delta\epsilon\iota\zeta\alpha\iota$ typus kapcsolatban áll egyrészt oly alakokkal mint 2. sg. ind. perf. gör. $\delta\acute{\epsilon}\text{-}\delta\epsilon\iota\zeta\alpha\iota$ s másrészt olyanokkal mint 1. sg. ind. perf. lat. $dixi$ [Nyt. VI. 32, 38].

3. Gör. 2. sg. act. $-\epsilon\iota$ typus.

E typus képviselői: att. $\pi\acute{\iota}\varsigma\iota$ és dór $\acute{\alpha}\gamma\epsilon\iota$, esetleg még arkad. $\sigma\acute{\delta}\nu\epsilon\iota$ $\delta\epsilon\delta\rho\sigma$, $\delta\rho\acute{\alpha}\mu\epsilon$ Hes.

A felsorolt alakok általános felfogás szerint conglutinatumok volnának, a melyekben egy $*ei$ v. $*i$ deiktikus partikula vagy interjectio lappangana [BRUGMANN, KVG. 559. Grr. II. 1.² 45. BRUGMANN-THUMB, Gr. Gr.⁴ 395. HIRT, Gr. Hb.² 497–596. WRIGHT, Gr. Gr. 332 etc.].

Tényleg azonban a dor. $\acute{\alpha}\gamma\epsilon\iota$ nem más mint a 2. és 3. sg. ind. $\acute{\alpha}\gamma\epsilon\iota\varsigma$ és $\acute{\alpha}\gamma\epsilon\iota$ alakokban jelentkező idg. $*a\acute{\eta}ei$, v. ö. 2. sg. imp. lit. $vedi$: 2. sg. ind. lit. $vedi < *vedē < idg. *uedei$, s $\acute{\alpha}\gamma\epsilon\iota$ végelemzésben olyféle infinitivus mint ói. $nir\text{-}\acute{a}jē$, lat. $agi < idg. *a\acute{\eta}ei$ v. $*a\acute{\eta}ei$ [1. főlebb, Nyt. V. 181. 254].

4. Gör. $\sigma\theta$ -tartalmú alakok.

Gör. $-\sigma\theta\omega$ $-\sigma\theta\omicron\nu$ $\sigma\theta\omega\nu$ $-\sigma\theta\epsilon$ etc. $-\sigma\theta$ - eleme kétségkívül a $-\sigma\theta\alpha\iota$ infinitivus $-\sigma\theta$ - eleme [1. 2. plur. ind. imed. $-\sigma\theta\epsilon$: VI. 95–96.] s a specziális végződés a megfelelő act. alak analogiája, v. ö. pl. $\varphi\acute{\epsilon}\rho\epsilon\sigma\theta\epsilon$: $\varphi\acute{\epsilon}\rho\epsilon\tau\epsilon$, $\varphi\epsilon\rho\acute{\epsilon}\sigma\theta\omega$: $\varphi\epsilon\rho\acute{\epsilon}\tau\omega$ etc. [BRUGMANN, Grr. II.¹ 1325, 1383. BRUGMANN-THUMB, Gr. Gr.⁴ 409. HIRT, Hb.² 493, 598. WRIGHT, Gr. Gr. 234 etc.]

4. c) Latin alakok.

1. Lat. 2. plur. mediopass. $-\min\bar{i}$.

Lat. *legiminī* szemlátomást és elismerten olyan nominális alak mint a gör. infinit. $\lambda\epsilon\gamma\acute{\epsilon}\mu\epsilon\nu\alpha\iota$ [BRUGMANN, Grr. II.¹ 155. II. 1.² 231. 241. II. 2.³ 171. KVG. 559. STOLZ, Lat. Gr.⁴ 295. LINDSAY-NOHL, Lat. Spr. 594. HENRY, Précis,⁵ 304. WRIGHT, Greek Gr. 336 etc.] Morphologiai identitások még többek között lat. *agiminī*: gör. $\acute{\alpha}\gamma\acute{\epsilon}\mu\epsilon\nu\alpha\iota$, lat. *feriminī*: $\varphi\epsilon\rho\acute{\epsilon}\mu\epsilon\nu\alpha\iota$, *laminī*: gör. $\delta\acute{o}\mu\epsilon\nu\alpha\iota$ etc.

2. Lat. 2. sg. mediopass. -re.

Lat. 2. sg. mediopass. imp. *sequere* = ind. *sequere* a tekintélyek majoritása szerint oly képzés volna mint gör. ἔπεισο < idg. injunct. **sék^oeso* [BRUGMANN, Grr. II.¹ 1278. KVG. 594—595. HENRY, Précis⁵ 298, 303, 304, 313. LINDSAY-NOHL, Lat. Spr. 612. SOMMER, Lat. Hb.¹ 535, 536. ²517. WRIGHT, Greek Gr. 334 etc.]. Ha ez igaz, akkor a képzés az idg. 'sec.' -so typussal azonos s ehhez hasonlóan nominális eredetű [l. fölebb, VI. 39—40].

Ámde lat. *sequere* < **sék^oeso* meglehetősen kétséges [cf. BRUGMANN, Grr. I.² 226. II.¹ 1393. KVG. 254. LINDSAY-NOHL, l. c. 239. MEILLET, Introd. ² 201. MEILLET-PRINTZ, Einl. 138. STOLZ, l. c. 72. etc. JURET, Dominance et résistance, 103—104 etc.]. A lehetséges alapalakok között leginkább jöhet tekintetbe **sék^oesi* — kézzelfoghatólag az a képzés mint infinit. *sequere* < **sék^oesi* [HIRT, IF. XVII. 64. LEVI, IF. XX. 128. JURET, l. c. 104]. — Hasonló viszonyok vannak az árjában: az av. *dōišī* infinitivus szintén mint 2. sg. imperat. functionál [BARTHOLOMAE, Vorg. 146] s oly 2. sg. imp. funkciójú alakok mint ói. *prāsi* < **plēsi* etc. eredetileg csakis infinitivusok lehettek [LUDWIG, Inf. 140. BARTHOLOMAE, Vorg. 146. BRUGMANN, Grr. II. 1.¹ 525], v. ö. lat. inf. *plēre* < **plēsi* etc. [l. fölebb, V. 176—177].

4. d) Gót 3. sg. -*dau* és 3. plur. -*ndau*.

E typus képviselői: *at-steigadau* < *lausjadau* és *liugandau*.

Egy nézet szerint gót *bairadau* < **bairadām* és *bairandau* < **bairandām* oly képzéssel volnának mint ói. med. *bhāratām* és *bhārantām*, resp. mint gör. act. *φεπέτῳν* és *φερόντων* [SCHERER, ZGDS.¹ 199. BOPP, Vergl. Gr. II. 254. HIRT, IF. VI. 16. 61. HB.¹ 429. ²598]. — E nézet hangtani szempontból tarthatatlan [STREITBERG, Urgerm. 348. JANKO, IF. XV. Anz. 264].

Egy más nézet szerint gót *bairadau* és *bairandau* oly képzés mint ói. *bhāratād*, gör. *φεπέτω* és dór *φερόντω*, lat. *ferunto* a mennyiben idg. **-ōd* a gótban -*a* lett s hozzá egy *u* 'Anhängsel' járult [KLUGE, Got. El. 72]. Ha ez igaz, akkor a gót alakok mint az idg. **-tōd* typus képviselői nominális eredetűek [l. fölebb, p. 193—195].

Egy harmadik nézet szerint végül a szóban forgó gót *bairadau* és *bairandau* az ói. *bháratu* és *bhárantu* alakokkal [l. főlebb, p. 198] állanak valamiféle kapcsolatban [BEZZENBERGER, BB. XXVI. 153. KLUGE, Urgan.³ 189]. Az összefüggést részemről úgy gondolom, hogy a 3. sg. gót. *bairadau* régi alak s a plur. *bairandau* ennek analógiája — a mint az ói 3. plur. *bhárantu* is csak a 3. sg. *bháratu* mintájára készült [l. főlebb, p. 198]. A 3. sg. gót *bairadau* pedig — e h. **bairidau*, cf. mediopass. 3. sg. *bairada* e h. **bairida* < idg. **bhéretēi*, cf. gör. *ῥέπειται* [BRUGMANN, Gr. II.¹ 1381. KLUGE, Urgan.³ 190. Got. El. 74 etc.] — egy idg. **-ōu* végzetű **bhéretōu* alapalakra megy vissza, cf. 1. sg. opt. gót *bairau* < idg. *bhērōu* [Nyt. V. 174]. Az idg. **bhéretōu* pedig nominális casus indefinitus: a *tu*-tővű idg. **bhéretu-* *D*-vokalizmusú suffixum nélküli locativusa, a milyen esetleg az av. *hu-bərətā* v. e. *hu-bərətāu* infinitivus [BARTHOLOMAE, Vorg. 146], < idg. **bhṛtōū*, cf. infinit. av. *hu-bərətō* < idg. **bhṛtōi* [a vokális-viszonyokat illetőleg v. ö. pl. ói. 3. sg. *bhārata*: verb. adj. *bharatā-* és *bhṛtā-*, l. főlebb, VI. p. 89].

NB. Ebből a látószögből nézve a mediopass. 3. sg. gót *bairada* valószínűleg < idg. **bhéretēi* [l. főlebb, VI. p. 87—88], mert a gót *bairadau* < idg. **bhéretōu* úgy áll az ói. *bháratu* < idg. **bhéretu* mellett, mint a gót *bairada* < idg. **bhéretēi* az ói. *bhārati* < idg. **bhereti* mellett.

*

A főlebbieken be van váltva az, a mit az adaptációs theoria a verbális flexio eredetének vizsgálata terén ígért és ígérhetett. Az a thesis, hogy a verbális flexio velejében nominális eredetű, minden különösebb nehézség nélkül verifikálható volt: a *verbum finitum* alakjait minden erőszakoskodás nélkül, jelesül a hangtörvények sérelme nélkül nominális tövekre és casusokra lehetett visszavezetni. A lehetőség pedig ebben az esetben — tekintettel a sémantikus agglutinációs theoria abszolút tehetetlenségére — annyi mint szükségesség: ha a verbális flexio genesisét csak az adaptációs elmélet segítségével lehet magyarázni, akkor ezzel kell magyarázni — kell, mert az idg. flexio genesisének problémája glottogonikus hypothesis ugyan,

de absolute szükséges hypothesis, a melynek mellőzése nem csupán általános ætiologiai szempontból, hanem az idg. összehasonlító nyelvtudomány legintertőbb érdekei szempontjából is teljes lehetetlenség [l. főlebb, Nyt. III. 81—82 és Akad. Ért. 1915. p. 469—477].

A flexio genesisének itt nyújtott elmélete — több mint negyedszázados folytonos gyűjtögetés, vizsgálódás és ellenőrzés eredménye — velejében csak LUDWIG theoriájának a modern nyelvtudomány szellemében és eszközeivel megkísérlett felújítása s az idevágó détalok egész körére való alkalmazása: egy sas-szárnyalású conceptionnak hangyamunkásságú verifikálása. Ha tehát van benne valami maradandó, az csak a félreismert és agyonhallgatott nagymester érdeme, a ki a genialis úttörők önértékével mondhatja;

Ἀχλὺν δ' αὖ τοι ἅπ' ὀφθαλμῶν ἔλιν, ἢ πρὶν ἐπῆεν.

SCHMIDT JÓZSEF.

Magy. szlovén $-m > -n$.

Arról az érdekes jelenségről, hogy a mi szlovéneink a szó végén m h. többnyire n -t ejtenek, behatóbban írt már PÁVEL a Vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana cz. értekezésében, l. 111—113. l., (ebben a füzetben is érinti a kérdést a 172. l. 4. jegyz.). Ugyancsak erről a jelenségről tesz most egy pár érdekes megjegyzést ILEŠIĆ, l. Ljetopis jugosl. akad. zu godinu 1916, 17—20. l., a ki fájdalom nem ismeri P. kitűnő értekezését és így jóval kevesebb anyaggal rendelkezik, de az említett jelenség visszájára is idéz példákat, a szóvégén álló n -nek ajakhangok előtt m -mé való hasonulására, és különben is újabb világosságot derít a kérdésre. A kérdés minden oldalról való tisztázása már azért is kíváncsú, mert az orosz LUKJANENKO a kaj-nyelvjárásról írt művében (*Kajkavskoje narěčije*, Kiev. 1905. nagy 8-r., 326 l., vö. Jagić bírálatát Arch. f. slav. Phil. 27: 578—586.) azt állítja, hogy az $-m > -n$ változós hiánya a kaj-nyelvjárást elég élesen megkülönbözteti a szlovén nyelvtől, l. 135. l. Ilyen általános ítélet kimondására alig érett még meg a kérdés. A. O.

A GÖRÖG INFINITIVUS ABSOLUTUS EREDETE.

Az úgynevezett infinitivus absolutus, talán a német *so zu sagen* szólásmódot kivéve, tudtommal a görögön kívül más indogermán nyelvben nem található. A görögben is ritka jelenség. GRÜNENWALD (*Der freie formelhafte Infinitiv der Limitation im Griechischen*. Würzburg 1888.) kimutatása szerint csak néhány ige infinitivusáról van szó. Valamennyi állandó kifejezésként szerepel és többségében *ώς* particulával kapcsolatban lép fel. Parenthetikus *megszorító* értelmű kijelentésekkel van dolgunk. (Kühner—Gerth *Gr. Gr.*³ II. 508, 3, és Stahl, *Krit.-hist. Synt. d. gr. Verb.* 501, 2 és 607, 3).¹ Megszorító értelmük eredetileg a nyelvben az által fejeződött ki, hogy a *ὅσον, ὅσα* (= a mennyire) névmási határozószóval kapcsolódtak. Erre vonatkozólag az első adat Sappho egyik töredékének (32) következő helye: *ὁ μὲν γὰρ κάλος ὅσσον ἰδῆν πέλεται*. Idővel azonban a *ὅσον* használata ritkább lett és helyébe a *ώς* lépett, mely aztán általánossá vált. E jelenség arra vezethető vissza, hogy a restringáló értelem jelölésére egyebütt is — akár teljes, akár hiányos mondat élén — túlnyomóan a *ώς* particula használatos. Th. VII, 21, 2 *πληροῦν ναῦς, ὥς δ'ὄνεται πλείστας*. Her. V. 106 *ὦν ὦν ὥς τάχος με ἄπες*.

Eredeti értelmük mivolta iránt alig van többé kétségünk, de keletkezésük módjával még mindig nem vagyunk tisztában. A kik ezen — valljuk be — nehéz problémával foglalkoztak, azok a szóban levő kifejezés módoknak csak a functióját igyekeztek megállapítani. Némelyek, Grünwald után indulva, az infinitivus absolutust *limitativ* természetűnek tartják, mások valószínűleg G. HERMANN (*Opuscula*. Leipzig 1827. vol. I. p. 227) felfogása alapján *consecutiv* mivolta mellett foglalnak állást. Thumb a Brugmann-féle grammatika 4. átdolgozásában (595)

nagyjában a limitatív-elméletét teszi magáévá, de azért a jegyzetben kétségét fejezi ki az iránt, hogy vajjon a ὥς εἰπέν, ὥς ἐμὲ συμβαλλόμενον εὐρίσκουσιν és más effélék limitatív infinitívusoknak tekinthetők-e.

Stahl (501, 2) a consecutív elmélet híve. Szerinte az eredetileg megszorító értelemmel bíró gondolat a mi esetünkben azért fejeződött ki infinitívusszal, mert következményt jelöl. Ezt több példán szeretné erőtetett okoskodással bemutatni, de hogy az idézett helyek bármelyike következményt jelölne, arról nem győzhet meg. Hisz köztudomású dolog, hogy a ὥς-szal kapcsolt infinitívus következmény jelölésére csak kivételesen használatos (ezt Stahl is elismeri 492, 1); de ha még túlnyomóan is ilyen kapcsolatban lépne fel a consecutív értelmű infinitívus, akkor sem következne belőle, hogy az infinitívus absolutus is, mivel szintén ὥς particulával kapcsolódik, consecutív functióval bír. De még ha csakugyan következmény-jelölő infinitívusszal lenne is dolgunk, ez a körülmény magában véve még nem magyarázná meg, hogy a következményes gondolat a mi esetünkben miért fejeződött ki infinitívusszal, holott nem minden következményes gondolatnak az infinitívus a kifejezője. A consecutív-elmélet tehát nem oldja meg a kérdést. Ugyanez áll a limitatív-elméletéről is. Valamely szerkezet functiójának megismerése nem azonos keletkezésének megismerésével. Az utóbbihoz csak nyelvi alapon juthatunk el. E szerint következő kérdéssel állunk szemben. Kimutatható-e, vagy legalább rekonstruálható-e olyan nyelvi kapcsolat, melyből az infinitívus absolutus keletkezett vagy keletkeztetett?

Feltűnő jelenség, hogy az inf. absolutusként szereplő szólás-módokban a kijelentés nyelvi kifejezője *magában álló* infinitívus, pedig az általános nyelvszokás szerint az infinitívus (egyéb indogermán nyelvekben is) csak valamely megfelelő verbum finitummal kapcsolatban fejezheti ki az állítmányi fogalmat. Ennek látszólag ellene mond az imperatívus functiójával bíró infinitívus, mely önállóan, verbum finitum nélkül használatos. Azonban ez az infinitívus is eredetileg valamely verbum finitumtól *függő* infinitívusként lépett fel, mely az illető verbum elhallgatásával, vagyis ellipsis útján *önállóvá* lett (vö. Delbrück, Grundr.³ 2, 339 és Brugmann-Thumb, Gr. Gr.⁴ 594). Ha tehát az infinitívus

eredetileg csak személyjeltű igével kapcsolatban fejezhette ki az állítmány fogalmát, akkor közelfekvő az a következtetés, hogy a mi infinitivusunk is eredetileg ige-kapcsolta infinitivus.

A ὥς εἰκάζει, ὥς ἀκοῦσαι, ὥς ἰδεῖν, ὅσον εἰδέναι, ὥς εἰπεῖν megszorító értelmű kijelentéseknek megfelelőleg egyéb indogermán nyelvekben ige-kapcsolta infinitivus mutatkozik. E szerint ὥς εἰκάζει pl. a latinban: quantum(ut) *conici potest*, vagy quantum(ut) *conicere licet*, a németben: soweit man *vermuten kann*; ὥς εἰπεῖν a latinban eredetileg nem a. m. ut ita dicam, hanem a. m. quantum *dici potest*, a németben eredetileg: soweit man es *sagen kann*, vagy soweit es sich *sagen lässt*. Ugyanilyen formán fejeződnek ki a két nyelvben a többiek is. A görög kifejezőmódhoz legközelebb áll a magyar, mint pl. a mennyire *gyanítani* (e mellett: a mennyire gyanítani lehet).

A görögön kívül egyebütt a felsorolt infinitivusok *lehetőséget* jelölő igével együtt lépnek fel. Nem valószínűtlen tehát az a feltevésünk, hogy ugyanaz a jelenség megvolt eredetileg a görögben is.

Az említettem ὥς εἰκάζει és a hozzá hasonló kifejezések, a mint láttuk, ha nem is formailag, de értelmileg egyenlő értékűek *általános alanyú lehetőséget jelölő kijelentésekkel*. Az e fajta kijelentések nyelvi kifejezője valamely verbum valendi infinitivusszal kapcsolatban. Ennek a kifejezőmódnak elég gyakori használata mellett épen nem meglepő dolog, hogy a kérdéses infinitivusok ἔστι, olykor a vele egyenlő értelmű πάρεστι igével kapcsoltan fordulnak elő. Ilyenek: Aisch. Pr. 1055 ἔστιν ἀκοῦσαι, Plat. Phil. 12 C ἔστι γὰρ ἀκοῦειν, Plat. Gorg. 524 C ἔστιν ἰδεῖν, Plat. Theat. 201 B ἔστιν εἰδέναι, Aisch. Sept. 923 πάρεστι δ' εἰπεῖν vö. Plat. Parm. 843 C ἔστιν οὐσία εἰπεῖν.

Ezekon kívül sokkal szembeötlőbbek s vizsgálódásunk szempontjából nagyon fontosak a következő kapcsolatok: Aisch. Ch. 977 ὥς ἐπεικάζει πάρεστιν (a mennyire v. a mint gyanítani lehet), Aisch. Pers. 726 ὥς ἰδεῖν πάρεστιν (a mennyire v. a mint látni lehet) és a vele egyenlő értelmű ὥς πάρεσθ' ὁρᾶν Soph. Ph. 420. Figyelembe veendők még a következő múlt idejű kijelentések: Thuk. VIII. 46, 5 ὅσα γε ἀπὸ τῶν ποιουμένων ἦν εἰκάζει és Aischin. p. 219 ὥς ἦν ὅσπερ ἀκοῦσαι.

A felsorolt adatokból a következő tény állapítható meg.

Az idézett infinitivusok, melyek különben infinitivus absolutu-sokként is szerepelnek, az általánosan használt lehetőséget jelölő kijelentéseken kívül ὥς és ὅσον, ὅσα particulákkal kapcsolt meg-szorító értelmű kijelentésekben is előfordulnak. A *jelenre* vonat-kozó kijelentésekben πάρεστι, a *múltra* vonatkozókban az egy-szerű ἦν ige található. Jelenre vonatkozó kijelentésekben ἔστι igére nem akadtam. Tekintettel azonban arra a körülményre, hogy a πάρεστι az ἔστι használatához képest mint verbum va-lendi csak ritkán, leginkább költői nyelvben lép fel, nem alap-talan az a feltevés, hogy a ὥς (ὅσον, ὅσα) particulás infini-tivusok a jelenre vonatkozó kijelentésekben is az ἔστι igével voltak használatosak. E mellett szólnak a fent idézett múltra vonatkozó ὥς ἦν ἀκοῦσαι és ὅς ἦν εἰκάσαι szólásmódok is. E sze-rint a nyelvszokással nem állhatott ellentétben az olyan, mint ὥς ἔστιν ἀκοῦσαι és ὥς (ὅς) ἔστιν εἰκάσαι.

De különben akár az ἔστι, akár a πάρεστι igével társult a ὥς kapcsolta infinitivus, az vizsgálódásunk eredményének meg-állapítása szempontjából egészen közömbös. A fődolog annak a constatálása, hogy lehetőséget jelölő igével kapcsolódhatott. Ezt a tényt igazolja szerintem a felhozott adatokon kívül még a következő körülmény is. A ὥς συνελόντι εἰπεῖν kifejezésben a συνελόντι dativus syntaktikai hovátartozása bajosan érthető. Nyil-vánvaló, hogy az εἰπεῖν infinitivustól nem függhet. Ottlétének okát megvilágítják az olyanok, mint Hom. ο 393 ἔστι δὲ τερπο-μένοις ἀκοῦειν. Soph. Ai. 1418 πολλὰ βροτοῖς ἔστιν ἰδοῦσι γνῶναι, Plat. Theat. 201 B ἰδόντι μόνον ἔστιν εἰδέναι. Látni való, hogy a felsorolt mondatokban előforduló dativusok syn-taktikailag nem a pusztá infinitivushoz, hanem az ἔστι kap-csolta infinitivushoz, mint az állítmányi fogalom kifejezőjéhez tartoznak. Ugyanez áll a συνελόντι dativusra vonatkozólag is. Syntaktikai hovátartozása azonnal érthetővé válik, ha az εἰπεῖν mellé odagondoljuk az ἔστι igét. A ὥς συνελόντι εἰπεῖν tehát volta-képen a. m. ὥς συνελόντι ἔστιν εἰπεῖν, a minek eredeti értelme: a mennyire a beszédet összefoglalónak, vagyis annak, a ki a beszédet rövidre fogja, mondani lehet.

Fejtegetéseim alapján tehát megállapítható, hogy a szóban levő infinitivusok eredetileg lehetőséget jelölő igével (ἔστι v. πάρεστι) együttesen léptek fel, aztán az illető ige elhagyásával,

vagyis ellipsis útján, önálló kifejezésekkel lettek, épen úgy, a mint önállónak lett az imperativusként szereplő infinitivus, vagy a főleg törvényekben, szerződésekben előforduló acc. c. inf. (l. Brugmann-Thumb, Gr. Gr.⁴ 594). Az ellipsis azonban csak a tárgyalt infinitivusokra vonatkozólag mutatható ki. Egyéb inf. absolutusok eredete másutt keresendő.

Azokról az infinitivusokról van szó, melyek mellett a velők egyenlő értelmű *verbum finitum*os kifejezések szerepelnek. Egybevetendők a következők: a gyakran előforduló ὥς ἐμοὶ δοκεῖν és ὥς μοι δοκεῖ; a nem ritkán található ὥς οἶδα v. ὥς ἐγὼ οἶδα és a ritkább ὅσον ἐμὲ εἰδέναι (Grünenwald 19. l. kimutatása szerint csak 5-ször); Her. II. 125 ὥς ἐμὲ εἶ μνηστῆραι és Xen. Comm. II. 1, 21 ὅσα ἐγὼ μέμνημαι; Her. VII 184 ὥς ἐγὼ συμβαλλόμενος εὐρίσκω és VII 24 ὥς μὲν ἐμὲ συμβαλλόμενον εὐρίσκειν.

Az itt felsorolt és hasonló értelmű infinitivusok szerintem nem lehetnek elliptikus kifejezések, hanem csak *analogikus képzések*. Mihelyt az előbb tárgyalt megszorító értelmű infinitivusok önálló kifejezéseként kezdtek szerepelni, nyomban a velők egyenlő értelmű *verbum finitum*os kifejezések infinitivuszos kifejezésekkel módosultak, a nélkül azonban, hogy eredeti alakjuk egészen feledésbe ment volna. Az infinitivuszos kifejezésmód mellett megmaradt a közhasználatban a *verbum finitum*os szólásmód is.

Analogikus képzésnek tekintendő továbbá a megszorító értelmű ὀλίγου (μικροῦ) δεῖν is, mely mellett a *verbum finitum*os kifejezésmód is használatos. Jelentésénél fogva (kevés híja = *majdnem*) a legnagyobb valószínűséggel a ὥς ἔπος εἰπεῖν-nek köszöni létét, mely bizonyos körülmények között azt jelentette, hogy: úgyszólván, vagyis *körülbelül*. Felfogásomat támogatja az a tény, hogy az ὀλίγου δεῖν későbbi eredetű. Grünenwald (8. l.) szerint Isokratesnél lép föl először, holott a ὥς ἔπος εἰπεῖν már Aischylosnál (Pers. 714) található.

Hogy e téren is mekkora volt az analogia alakmódosító hatása, meglepően mutatja az a körülmény, hogy még a ὥς ἔστι is, akár lehetőséget, akár létezését jelentett ὥς εἶναι alakot öltött Her. IV. 99 ὥς εἶναι (= ἐξεῖναι) ταῦτα μικρὰ μεγάλους συμβάλλειν (vö. Thuk. IV. 36, 3 az εἶναι ellipsisével ὥς μικρὸν μεγάλῳ εἰκάσαι), Her. II. 8 οὐκέτι πολλὸν χωρίον ὥς εἶναι Aἰγύ-

πτου (a. m. nem nagy terület ahhoz képest, hogy Aigyptosban van. (Αἰγύπτου szerintem helyjelölő gen. vö. Hom. φ 108 οἷη νῦν οὐκ ἔστι γυνή... οὔτε Πόλοιο... οὔτ' Ἄργεος οὔτε Μυκλήνης).

Ugyancsak analogikus képzések a ἔκων εἶναι és az olyanok, mint τὸ ἐπ' ἐκείνους εἶναι, τὸ νῦν εἶναι stb. A ἔκων εἶναι kifejezésben feltűnő a ἔκων nominativus. Az ember a ἔκων helyett, mint-hogy az εἶναι inf.-hoz prædicatív viszonyban van, ἐκόντα accusativust várná (vö. Her. IV. 81 ὡς Σκόθας εἶναι, Plat. Gorg. 517 B ὡς γς διακόνους εἶναι). A nominativusnak ebben a kapcsolatban az a magyarázata, hogy a ἔκων εἶναι csak olyan mondatokban fordul elő, melyek azt jelentik ki, hogy az alany a maga akaratából (kényszer nélkül) cselekszik. Más szóval a ἔκων εἶναι csak az alanyra vonatkoztatva használatos. A ἔκων mellett néhányszor található ἐκόντες és olykor ἐκοῦσα is (vö. Grünwald 2. 3). A ἐκόντας és ἐκόντα acc. csak oratio obliquában található. (Az erre vonatkozó példákat l. u. o.) Eredetileg ép úgy, mint az előbb említett ὡς εἶναι-féle szólások, megszorító értelmű kijelentés s mint ilyen infinitivussal fejeződik ki. E szerint pl. ἐκὼν εἶναι οὐδὲν ψεύσασθαι (Plat. Symp. 214 C) a. m. *a mennyire szabad vagyok*, vagyis *a mennyire szabad akaratomtól függ*, nem fogok hazudni.

A τὸ ἐπ' ἐκείνους εἶναι és a τὸ νῦν εἶναι-féle szólásmódok is eredetileg megszorító értelemmel bírnak. Tehát τὸ μὲν ἐπ' ἐκείνους εἶναι ἀπολώλατε (Xen. Hell. III. 5, 9) a. m. *a mennyire tőlük függ*, végetek van. Ugyanezt a gondolatot a múltra vonatkozólag így fejezték ki: ὅσον ἦν ἐπ' ἐκείνῳ (Thesaurus s. v. ὅσον). Ennek alapján a jelenre vonatkozólag azt kellene mondani, hogy: ὅσον ἔστιν ἐπ' ἐκείνῳ. E helyett azonban τὸ ἐπ' ἐκείνῳ εἶναι kifejezőmód alakult ki és ennek nyomán olyanok mint τὸ ἐπ' ἐκείνους εἶναι, τὸ ἐπὶ τούτῳ εἶναι, τὸ ἐπὶ σφᾶς εἶναι, τὸ νῦν εἶναι stb. Feltűnő, hogy ezek a szólásmódok egy-két kivétellel τὸ névelővel lépnek fel. Grünwald (7. l.) és Kühner-Gerth (II, 2, 19 és II, 1, 271) szerint a τὸ az εἶναι-t megelőző határozói kifejezéshez tartozik és pedig azért, mert az illető határozói kifejezések önmagukban is εἶναι nélkül τὸ névelővel fordulnak elő. Így τὸ ἐπ' ἐμοί, τὸ ἐπ' ἐμέ, τὸ κατ' ἐμέ, τὸ κατ' αὐτό, τὸ ἐπὶ τούτῳ stb. Hogy mint önálló kifejezések a τὸ-val együtt használatosak, az nem bizonyítéka annak, hogy hozzájuk is tartozik.

Tudnivaló, hogy ezek a látszólag önálló præpositiós, tulajdonképpen elliptikus, kifejezések eredetileg az εἶναι-val kapcsoltan szerepelnek, melynek elhagyásával önálló kifejezésekké alakultak (vö. Xen. An. VI. 6 τὸ ἐπὶ τούτῳ ἀπολώλαμεν és Hell. III. 5, 9 τὸ μὲν ἐπ' ἐκείνοις εἶναι ἀπολώλατε). A τὸ tehát azért van az illető præpositiós kifejezések előtt, mert az ellipsis beállta előtt is előttük volt. Ez a körülmény azonban csak a τὸ-nak hovátartozását állapítja meg, de nem a helyét is. Erre vonatkozólag útba igazítanak a következő nyelvtények. A névelős præpositiós kifejezéseken kívül használatosak névelőtlenek is. Ilyenek: κατὰ δόναμιν, εἰς δόναμιν és κατὰ τοῦτο. Ezek nyilván azért mutatkoznak τὸ nélkül, mert az εἶναι-val kapcsolatban is úgy jelennek meg: Isaios II. 32 κατὰ δόναμιν εἶναι, Pl. Polit. 300C εἰς δόναμιν εἶναι, Prot. 317A κατὰ τοῦτο εἶναι. A névelőtlen kifejezéseknek a névelősekkel való összehasonlításából (vö. κατὰ τοῦτο εἶναι és Anab. I. 6, 9 τὸ κατὰ τοῦτον εἶναι) kitűnik, hogy a τὸ-val kapcsoltak mind főnévesített alakok. Nyilván való, hogy nem a præpositiós kifejezés főnévesítéséről van szó, hanem az azokkal fellépő infinitivuséről. A főnévesítésnek külső jele, a τὸ, tehát az εἶναι-hoz tartozik. Ugyanez áll a τὸ νῦν εἶναι-ra vonatkozólag is. A τὸ νῦν mellett használható ugyan a τὰ νῦν is, mint önálló határozó szó, de sohasem τὰ νῦν εἶναι.

A különben elég ritkán (mindössze 12-szer) előforduló τὸ εἶναι kapcsolat létrejöttét véleményem szerint előmozdithatta a főnévesített infinitivus általános használata. A Grünwald (5. 6.) összeállította példák alapján megállapítható, hogy kizárólag az attikai prózában használatos, a hol a főnévesített infinitivus nagyon gyakori jelenség. Keletkezését talán némileg elősegíthette az a körülmény is, hogy a τὸ εἶναι egyébként is, nem mint inf. abs. használtatott pl. Thuk. 7, 67 τὸ κρατίστους εἶναι, Dem. 1, 4 τὸ γὰρ εἶναι.

Végül még a ὥς particula használatáról is szeretnék egy-két szóval megemlékezni. Brugmann-Thumb (595) azt állítja, hogy a ὥς δοκεῖν, ὥς εἰκάσαι és hasonló kapcsolatokban a ὥς későbbi toldalek. Grünwald ezt csak a ὥς ἐμοὶ δοκεῖν infinitivusra vonatkozólag mondja. E véleményét azzal okolja meg, hogy a magában álló δοκεῖν többször fordul elő és korábbi keletű, mint a ὥς ἐμοὶ δοκεῖν. Hogy a δοκεῖν ὥς nélkül többször lép fel, az

tagadhatatlan (legalább Grünwald kimutatása szerint 16. l.), de ez szerintem ép oly véletlenség, mint teszem az, hogy az εἰδέναι csak ὅσον-nal együtt fordul elő, vagy hogy az εἰκάσαι csak egyszer található ὥς nélkül Soph. O. R. 82 ἀλλ' εἰκάσαι μὲν ἡδύς. A magában álló δοκεῖν korábbi, illetőleg a ὥς δοκεῖν későbbi használatát Grünwald semmivel sem okolja meg. Hisz a ὥς δοκεῖν ép úgy előfordul Herodotosnál, mint a δοκεῖν, tehát ugyanannál az írónál, a kinél az inf. abs. legelőször lép föl. Szerintem a ὥς nélkül álló infinitivusok a ὥς-szal kapcsolatkából alakultak ki. Valamint a megszorító értelmű ὥς, ὅσον τάχος kifejezésből lett a vele egyértelmű magában álló τάχος, ép így keletkezett pl. ὥς δοκεῖν-ből δοκεῖν, ὥς εἶναι-ből εἶναι. Az εἶναι nyomán ὥς nélkül lábra kaptak a ἐχὼν εἶναι, a τὸ vὸν εἶναι és hasonló kifejezések. Az ὀλίγου δεῖν szólásmód szerintem azért nem kapcsolódott ὥς-szal, mert a vele egyértelmű verbum finitumos ὀλίγου δεῖ után igazodott.

ROSETH ARNOLD.

★

Még mielőtt a szerző tudós fejtegetéseihez értem, fönnakadtam egy állításán — mindjárt az első mondatban. A szerző így kezdi: 'Az úgynevezett infinitivus absolutus, talán a német *so zu sagen* szólásmódot kivéve, tudtommal a görögön kívül más indogermán nyelvben nem található'. — Vajjon az oroszban sem?! Nem akarok olyan példákra hivatkozni, a melyek könnyen érthetők, ha az ember tudja, hogy az orosz azt hogy vagyok vagy vagyunk vagytok vannak nem fejezi ki, ha tehát azt mondja что дѣлать? mit tenni (= mit lehet tenni)? что намъ дѣлать mit nekünk tenni (mit tegyünk)? (és száz meg száz hasonlókat) — ez csak olyan nyelvhasználat, mint akár a что это mi ez, was ist das?, tehát a что дѣлать = was ist zu tun? De ezzel korántsem merítettük ki az infinitivus látszólag önálló használatát az oroszban. Minthogy azonban nincs szándékom a kérdés velejébe bocsátkozni, csak nem tudtam szó nélkül a czikk élén található állítás mellett elhaladni, egy kitünő kézikönyv egy idevágó helyét írok ki.★) Az orosz szövegben ez

★) PAUL BOYER et N. SPÉRANSKI *Manuel pour l'étude de la langue russe* 168. sk., vö. Nyt. 1 : 236—240.

olvasható: Вотъ вы съ Оедькой какіе на слезы слабые, сейчасъ и плакать, azaz Nálad meg Tivadarkánál könnyű helyen állanak a könnyek, azonnal elkezdtek sírni [szóról szóra: azonnal is sírni]. Ehhez a magában álló плакать infinitivushoz a következő jegyzetet találjuk: L'infinitif absolu est très usuel en russe; il est souvent précédé d'une des particules и, ну, да ou de l'impératif давай en emploi adverbial, au sens où, en français, on aurait «de», construit de même, ainsi dans *La Fontaine, Fables*, XII, 12 et III, 4:

Lui de crier; chacun de rire . . .

Et grenouilles de se plaindre,

Et Jupin de leur dire . . .

Pouchkine, Сказка о мертвой царевнѣ и семи богатыряхъ (Conte de la princesse morte et de sept paladins):

И царица хохотать,

И плечами пожимать,

И подмигивать глазами,

И прищелкивать перстами,

И вертѣться подбочась.

azaz: És a királyné [elkezdett] hangosan nevetni,

És vállát vonogatni,

És szemével kacsintgatni,

És újjait csattogtatni,

És kezét csipőre téve forogni.

ASBÓTH OSZKÁR.

PROGRESSIV VOCALIS ASSIMILÁCIÓ NYOMAI AZ ÓPOROSZBAN.

TRAUTMANN (Altpreussische Sprachdenkmäler 243 l.) azt a hangtörvényt állapította meg, hogy régi rövid diphthongusra visszamenő *-ei*, *-ai* hangsúlytalan, szóvégi helyzetben pusztulófélben van. Az írásban mint *-ei*, *-ai*, *-e*, *-i* jelenik meg, úgy hogy a kiejtésben meglehetősen bizonytalanság uralkodhatott. TRAUTMANN úgy gondolja, hogy nyílt *-e* hangnak ejtették, hol erősebb, hol meg gyengébb *-i* utóhanggal. (*-i* Nachklang.)

Ha az idevonatkozó példákat összeállítjuk, azt vehetjük észre, hogy a különböző írásmódok nem váltakoznak oly rendszertelenül, a hogyan TRAUTMANN hiszi. Vannak itt bizonyos tendenciák, melyeket az írók ugyan nem tartottak be egészen pontosan, de a melyet az esetek túlnyomó számában még fel lehet ismerni. Ezek alapján azt hiszem, hogy régi rövid *-ai* diphthongusból való ópor. *-ai* hangsúlytalan szóvégi helyzetben *-ei* lett (írva *-i*, *-e*, *-ai*, *-ei*), ha az előttevaló szótagban világos vocalis volt (*ě*, *ē*, *ī*, *ei*, *ai*, *ui*). Ezt az *-ei* hangot legtöbbször *-i*-nek írják, s ezért Trautmannal ellentétben úgy vélem, hogy a diphthongus első eleme gyengébben hangozhatott, mint a második. Ezen *progressiv vocalis assimiláció* csak akkor marad el, ha az illető két szótag között *-m-* fordul elő; e consonansnak általában véve sötét jellege ugyanis képes volt az eredeti *-ai*-t változatlanul fenntartani. Ha ópor. *-ai* azonban **-āi*-ből (tehát hosszú diphthongusból) származik, akkor assimiláció nem fordul elő, s így fel kell tenni, hogy ezen *-ai*-nak *-a-* vocalisa erőteljesebb volt a kiejtésben. Indog. **-ei* > ópor. *-ei* szintén változatlanul marad.

Nézzük az anyagot.

Az ige többesszámának 2. szem. ragja mint *-tai*, *-tei*, *-ti*, *-te* jelenik meg az írásban. Utóbbi három írásmód túlnyomóan

akkor fordul elő, ha az előttevaló szótagban világos vocalis van. És pedig:

ai: *attrāiti* (7x) «ihr antwortet» (vö. *tārin* acc. sing. «Stimme», litv. *taŕti* «sagen», or. *torotórits* «schwätzen»), *buwinanti* (olv. *buwinaiti* 1x) «ihr wohnet» (vö. lit. *buwinėti* «hier und da ein Weilchen bleiben»), *dāiti* (5x), *daiti* (5x) «ihr gebet» (vö. litv. *dū'ti*, lett. *dūt*, óbolg. *dati* «geben»), *erpilninaiti* (1x) «erfüllet!» (vö. ópor. *pilnan* acc. sg. «voll», litv. *pílnas*, lett. *pils*, óbolg. *plънь* «voll») *gerbaiti* (1x) «sprechet!» (litv. *gerbti* «ehren», nord. *karpa* «prahlen») *idaiti* (1x) «esset!» (vö. litv. *ėdu*, lett. *ėdu* «esse») *ymaity* (1x) «nehmet!» (vö. litv. *ĩmti*, lett. *jėmt* «nehmen»), *jmaitty* (1x) «u. a.», *ymayti* (1x) «u. a.», *im-maiti* (1x) «u. a.», *mukinaiti* (1x) «lehret!» (vö. litv. *mokėti* «können»), *mukinayti* (1x) «u. a.», *quoitīlaiti* (2x) «ihr wollet» (vö. ópor. *quāits* «Wille») *quoitījlaiti* (1x), *rīpaiti* (1x) «folget!», *tickinnaiti* «machet!» (vö. ópor. *teickut* «schaffen», litv. *teikti* «fügen»), *tūlninaiti* (1x) «mehret!» «Szabálytalan írásmód csak egyszer fordul elő: *khumstinaitai* «klopfet an!»

ei: *crixteiti* (1x) «taufet!» (vö. litv. *kŕiksztyju*, lett. *kristiju* «taufe»), *draudieiti* (1x) «wehret!» (vö. litv. *draūsti*, lett. *drāudēt* «drohen»), *īdeiti* (1x) «esset!» (vö. fent *idaiti*), *edeitte* (1x) «u. a.», *ydiyeiti* (1x) «u. a.», *jeithy* (1x) «gehet!» (vö. litv. *eīti*, lett. *īt* «gehen»), *jeity* (2x) «u. a.», *kīrdeiti* (1x) «höret» (vö. litv. *girdėti*, lett. *dʒi'rdēt* «hören»), *klausieiti* (1x) «gehorchet!» (vö. litv. *klausyti*, lett. *klausīt* hören, horchen»), *kurteiti* (1x) «irret!» (vö. litv. *kwaŕczyti* «bittend und nütigend quälen»), *laustineiti* «demütiget!» (vö. ópor. *laustas «demütig», litv. *liūdėti* «traurig sein», óbolg. *luditi* «täuschen»), *mukineyti* (1x) vö. fent *mukinaiti*), *poauginneiti* (1x) «erreicht!» (litv. *paauginti* «aufziehen», *pogeitty* (2x) «trinket!» (litv. *puota* f. «Trinkgelage», lat. *potus*), *poieiti* (2x) «u. a.», *pugeitty* (1x) «u. a.», *puieyti* (1x) «u. a.», *powaidinneiti* (1x) «beweiset!» vö. ópor. *waidinna* 3. szem. plur. indic. «sie zeigen», litv. *waidinti* «erscheinen, sehen lassen»), *seiti* (5x) «ihr seid» (vö. litv. *esmė* «ich bin»), *seiti* (2x) «u. a.», *tenseiti* (1x) reizet!» (vö. litv. *tęsti* «dehnen»), *segeity* (2x) «tuet!» (vö. óind. *sájati* «haftet, ist beschäftigt mit».

ī: *kirdijti* (2x) (l. fent *kīrdeiti*), *crixtity* (1x) (l. fent *crixteiti*), *crixtidi* (1x) «u. a.», *laukijti* (1x) «suchet» (vö. litv. *láukti*

«warten»). *maḏliti* «betet!» (< lengy. *modlić* «u. a.»), *miḷiḷiti* (1x) «liebet!» (vö. litv. *mylėti*, lett. *mýlét* «lieben»), *schlūsiti* (1x) «ihr dienet» (< litv. *szlūžyti* «dienenen»), *turriti* (3x) «habet!» (vö. litv. *turėti*, lett. *turét* «haben»). *waiditi* (3x) «ihr wisset» (óbolg. *vědě* «weiss», gör. *οἶδα*). *-ei* írásmód az utolsó szótagban: *billātei* «ihr saget» (litv. *bilti* «zu reden anfangen», lett. *bilst* «reden») *seggitei* (1x) l. fent *segeity*), *segiḷitei* (1x) «u. a.» «Szabálytalan» írásmód csak: *seggita* «u. a.» és *wīrstai* «ihr werdet» (vö. litv. *wīrsta* «wird zu etwas», lett. *wirst* «u. a.»)

ē: *puietti*: (1x) l. fent *pogeity*), *quoitēti* (l. fent *quoitilaiti*) *stallēti* (1x) «ihr stehet» (vö. óind. *sthālati* «steht»), *seggēti* (2x) (l. fent *seggita*). *-ei* írásmód az utolsó szótagban: *druwētei* «ihr glaubet» (vö. ófn. *trûên* «trauen»), *powiērptei* «lasset!» (vö. ópor. *etwiērpt* «vergeben», gót. *wairpan*, ószász. *wērpan* «verfen»).

-tai személyrag: *astai* «ihr seid» (5x), emellett *asti* (2x). «Szabálytalan» írásmód: *laikutei* (1x) «leistet!» (vö. litv. *laikyti* «halten»), *ersinnati* (1x) «ihr erkennet» (vö. litv. *žinoti*, lett. *zināt* «wissen») *dīnkanti* (1x) «danket!» (vö. lengy. *dziękować* «danken», bővebbet: TRAUTMANN i. m. 321. l.).

Az assimilációnak megfelelő írásmód 88x, a «szabálytalan» csak 8x fordul elő. Régi *-ai* diphthongusból tehát az előző szótag világos vocalisának hatása alatt *-ei* lett, melynek első componense a kiejtésben meglehetősen gyengén hangozhatott, s valószínűleg ez az oka annak, hogy legtöbbször *-i*-nek írják. Az 5x előforduló *astai* mutatja az első szótagban levő *a*-nak a hatását. Hogy mellette *asti* is előfordul, az annak a következménye, hogy szókezdő *a*- néha nyíltan *e* felé hangzott. (TRAUTMANN i. m. 107. l.)

Vizsgáljuk az egyesszámú 2. személynek a ragját (*-sai*, *-sei*, *-se*, *-si*). Fentebbi szabálynak megfelel: *ēisei* (1x) «du gehst» (l. fent *jeithy*), *seggēsei* (1x) «du tust» (l. fent *segeity*); *waisei* (1x) «du weisst» (l. fent *waiditi*), *waisse* (1x) «u. a.», *druwēse* (1x) «du glaubst» (l. fent *druwētei*), *quoitilaisi* (5x) «du wollest» (l. fent *quoitēti*). Megfelelő továbbá: *assai* «du bist» (7x). Ritkábban fordul elő *assei* (4x), *essei* (1x), a mi ismét nem feltűnő, mert szókezdő *a*- néha nyíltan hangzott, s így érthető a bizonytalanság a végső szótagban. «Szabálytalan» írásmód csak: *dāse* «du giebst», (l. fent *dāiti*), *giwāssi* «du lebst» (óbolg. *živъ* «ich lebe»), *postāsei* «du wirst werden» (vö. litv. *pastoti* «u. a.»).

A pronom. demonstrat.-nál a sing. gen.-ban ilyen alakok fordulnak elő, mint: *stesse, stessei* stb. TRAUTMANN (262. l.) ezen alakokat < idg. *ktesjo-ból származtatja (= *ktesjo + *i* partikula). Ha ezen magyarázat helyes, akkor eme alakokkal is foglalkoznunk kell. Leggyakrabban fordul elő: *stesse*, ritkábban: *steise, steisi, stessei, steissei, stēisei*, csak *egyszer*: *steisai*!

Assimilációs alak továbbá *tennessei* (1x, gen. sing. masc.). Külön említendő: *ainassei* (1x genit. sg. masc., 1x femin.). Szóvégi *-ei* itt onnan van, hogy a második szótag *-a-* hangja nyílt volt s *-e*-hez közeledett, vö. *ainesmu*.

Azonkívül a birtokos névmásoknál: *maisei* (1. szem., gen. sing. masc. 1x), *twaisei* (2. szem. gen. sing. masc. 4x, fem. 2x), *twaiasei* (2x), *swaisei* (3. szem. gen. sing. masc. 3x). *-ei* mellett néha *-e* írásmód: *twaise* (3x), *twayse* (1x), *swaise* (3x).

«Szabályos» assimiláció: *subsai* «selbst, eigen» (gen. sing. masc.) és (dat. sing. fem.). Csak *egyszer*: *supsei* (gen. sing. masc.).

Ellenbizonyítékul szolgálhatnak olyan alakok, a hol eredeti szóvégi *-ei* hanggal van dolgunk. *mennei* (1. szem. névmás, gen. sing. masc. 9x), *tebbei* (2. szem. 11x), *sebbei* (3. szem. 3x); *tebbe* (4x). Fontos, hogy *mennai stb.-féle alakok egyáltalán nem fordulnak elő, a szóvégi *-ei* (rég *-ei* diphthongusból) oly határozottan hangzott, hogy az írónak nem voltak kételyei az írásmódot illetőleg. Az *-ai* írásmód a priori várható hiánya csak akkor lehet véletlenség, ha az írónak *öntudatos* munkáját kétségbe vonjuk.

Az infinit. végződése *-twei, -twi, -twai*, a melyek balti *twai (< indg. *twai) alakból származnak (TRAUTMANN 293. l.). «Szabályos» alakok: *auschauditwei* (1x), «vertrauen», *billitwei* (4x) «sagen, sprechen» (l. fent: *billitei*), *endyrītwei* (1x) «ansehen» (vö. litv. *dairytis* «umhergaffen»), *gallintwei* (3x) «töten», *girtwei* (1x) «loben» (vö. litv. *girti* «rühmen»), *kirdītwei* (1x) «hören» (l. fent *kīrdeiti*), *leiginwey* (1x) «richten» (vö. litv. *liginti* «das Gericht halten»), *limtwey* (1x) «brechen» (vö. óbolg. *lomiti* «brechen»), *lembtwey* (3x) «u. a.», *madlitwei* (1x) (l. fent *madliti*), *menentwey* (1x) «führen», *pallaipsītwei* (1x) «begehren», *pallapsitwei* (1x) «u. a.», *pallapsittwey* (2x) «u. a.», *pallapsitwey* (2x) «u. a.», *schlūsitwey* (1x) «dienen» (l. fent *schlūsiti*), *smunintwey* (1x) «ehren» (< óbolg. *сѣмнѣти* religiose vereri), *šomonentwey* (1x)

«u. a.», *sūnditwei* (1x) «strafen» (< lengy. *sądzić* «richten»), *swintintwey* «heiligen» (1x) (litv. *szwéntinti*), *swyntintwey* «u. a.», *tiēnstwey* (1x) «reizen» (l. fent *tenseiti*) *turrītwey* (-ettwey, -yetwey 3x) (l. fent *turriti*), *wackītwey* (1x) «locken» (lat. *vocāre*), *westwey* (1x) «führen» (litv. *wèsti* «führen»), *westwei* (1x) «u. a.» -i az utolsó szótagban: *criztitwi* (1x) «taufen». Szóvégi -ai tehát az előző szótag világos vocalisának hatása alatt egy ei-féle hang lett, melynek -e-je azonban gyengén hangozhatott. Míg 19 ige szabályosan feltünteti az assimilációt, addig 6 igenél az írásban nem jut kifejezésre: *attrātwei* (l. fent *attrāiti*), *biātwei* «fürchten» (vö. litv. *bijótis*, lett. *bītis* «sich fürchten»), *dātwei* «geben» (l. fent *dāiti*), *postātwei* «werden» (l. fent *postāsei*), *guntwei* «treiben», *poutwei* «trinken» (l. fent *poieiti*).

Első pillanatban ellentmondónak tűnhetik fel a fő- és melléznevek plur. nomin.-a az -ā- töveknél, a hol majdnem kizárólag -ai fordul elő. Kétségtől a dat. és acc. plur. ragjában (-mans, -ans) előforduló -a- vocalis tartotta meg a nom. ragjának -a- színezetét, a minthogy ezen két eset hatása alatt a plur. genet. -on ragja is -an lett. (TRAUTMANN, 220. l.) Csupán a mellézneveknél jelenik meg itt-ott -ei is: *kanxtei* «züchtig», *pogautei* (partic.) «empfangen», *skellāntei* «schuldig», ezek valószínűleg csak pontatlan írásmódból erednek.

Említettem, hogy -ai megtartotta ezen színezetét, ha a kérdéses két szótag között -m- van. Így csupán -ai fordul elő az ige egyes és többes 1. személyű ragjánál (vö. TRAUTMANN 272. és 274. l.).

Ha szóvégi -ai hosszú diphthongusból fejlődött, akkor assimiláció nem megy végbe, s így ezen diphthongus eredeti -a színét jobban őrizhette meg, pl. az a- tövek sing. dativusában *packai* «Frieden» (< lengy. *pokój* «Freiden»), *perdāsai* «Ware» (< lengy. *przedaża* «Verkauf»), *schlāitiskai* «Sonderheit», *tickaray* «die Rechte» (vö. litv. *tīkras* «recht», a hol -ai < idg. *-āi. Azután az -ā- tövek sing. dat.-ban: *bītai* «abends», *istai* «Essen» (középbolg. *jasto* «Speise»), *malnijikikai* «Kind», *wirdai* «Wort» (vö. litv. *vardas* «Name»).

Így magyarázható, hogy a melléznevek adverbiumában sohasem jelenik meg *-ei, hanem csakis -ai (< -āi, acc. plur. neutr., TRAUTMANN 249. l.).

Megemlítendő az optat. 3. sing., a melyet *lai* partikulával képeznek. *-lai* önálló ige volt (vö. TRAUTMANN 285. l.), nem függött az előző szótag vocalisától, diphthongusa különben sem állott abszolút szóvégén (*-lai* < idg. **uloit*), nem feltűnő tehát, ha itt az assimiláció nyomait nem látjuk.

Az *-s-* optativusnak a 3. személyben *-sei*, *-sai* ragja van. TRAUTMANN (286. l.) ezen alakokat balti **-sai*-ból származtatja, s úgy gondolja, hogy *-ai* csak a baltiban foglalta el a várható *-ei* helyét az indog. **-oi* optativus (balti *-ai-*) hatása alatt. Egy-szerűbb a helyzet, ha *-sei* ragot tartjuk eredetinek, (írva *-sei*, *-sey*, *-se*, *-si*) (vö. gör. λó-σει-ας, λó-σει-ε, λó-σει-αν), a mely mellett **-sai* csak az optativus partikulájának (*lai*) hatása alatt került felszínre; *-sai* *-a*-ja tehát nem assimilációs produktum, hanem csak egy vele hasonló funkcióju végződés hangalakjához való igazodásnak a következménye.

Ha most összefoglaljuk a fentieket, megállapítható, hogy szóvégi rövid *-ai-* diphthongusból származó hangcomplexum fejlődésére az előző szótag vocalisa volt hatással. Minthogy az túlnyomólag világos színű volt, *ai* átalakult *ei* diphthongussá, melyben az első componens gyengébben hangzott, mint a második. Az esetek túlnyomó többségében az írásmód a szabálynak megfelelő; hogy akadnak példák, melyek fentebbi tétellel ellentétben vannak, ez az ópor. nyelvemlékek pontatlan írásmodorának a következménye, s a szabály helyességét nem zárja ki.

BENIGNY GYULA.

RITKA HANGJELENSÉG.★)

I.

A Nyt. V. kötetében egy érdekes fonétikai kérdésre hívta fel ASBÓTH OSZKÁR a figyelmet. Megtarthatja-e a zöngés mássalhangzó zöngéjét, ha közvetlenül egy zöngétlen mássalhangzó elé kerül? A kérdés tulajdonkép két részből áll. Vajjon fiziologiailag lehetséges-e, hogy az ily módon érintkező zöngés és zöngétlen mássalhangzók változatlanul megőrizték képzésük módját, vagy van-e valami fiziologiai kényszer, melynek eredménye valami-féle hasonulás? Ha ilyen fiziologiai kényszer nincs, akkor áll elénk a másik kérdés, vajjon valóban megfigyelhető-e egyes nyelvekben, hogy az így érintkező mássalhangzók nem hasonulnak.

Az ugyanazon a helyen képzett zöngés és zöngétlen mássalhangzópárok (*b-p*, *d-t*, *z-sz* stb.) képzése között tudvalevőleg csak az a különbség, hogy a zöngétlenek ejtése közben a hangrész nyílt, tehát csakis a szájüreg megfelelő részén keletkezik hang, míg a zöngéseket ejtve, a hangszalagok záródnak s az itt keletkező zöngé jut el a szájüreg hangképző helyéhez, a hol a megfelelő mássalhangzó lesz belőle. Ha tehát zöngés és zöngétlen mássalhangzó kerül egymás mellé, a hangszalagok összezáródásának vagy kinyílásának pontosan egybe kell esni a második mássalhangzó képzésének kezdetével. Ez egy nagyobb energiát kívánó s a beszélő szervek pontos beidegzését feltételező művelet. Ezért segít magán a beszélő a legtöbb esetben tudattalanul is olyan módon, hogy a megértést kevésbé zavaró különbséget hanyagolja el, t. i. a zöngét, s megőrzi az illető mássalhangzók képzése helyét. Így lesz a *bk*-ből *pk*, a *zt*-ből *szt*, a *kb*-ből *gb* stb. Mivel ez a hasonulás mindig szándéktala-

---

★) E cím alatt pótlásokat közlök az V. kötetben, 241—246. l. megjelent cikkemhez. Asbóth.

nul, sőt tudattalanul történik, a hasonulás módja sem egyforma s különbséget kell tennünk az érintkező mássalhangzók minősége szerint. Legnehezebb a zöngé megőrzése oly esetben, midőn egyébként teljesen egyforma képzésű mássalhangzó-pár kerül egymás mellé, pl. *b-p, d-t, g-k, v-f, z-sz, zs-s*. Ilyenkor a két mássalhangzót világosan ejteni csak úgy lehet, ha köztük rövid szünet áll be, vagyis ha a szájüregben keletkező zárt vagy rést kissé megnyitjuk s ekkor történik a hangszalagok helyzetváltozása is. A kiejtés ilyen erőtetett módjára nem hiszem, hogy volna példa bármely nyelvben. Természetesebb az olyan ejtés, hogy az explosiva eleje zöngés, vége pedig zöngétlen, vagyis a hangrés megnyitása a két explosiva képzésének megfelelő idő közben történik. Folytonos (spirans) hangoknál a hangrés megnyitása a szájüregben levő résnél keletkező hang hallatása közben történhetik. Másik eset, ha különböző helyen képzett mássalhangzók érintkeznek így (*b-k, d-p, z-f* stb.); ekkor a hangszalagok működésváltozásának egybe kell esnie a szájüregben történő artikuláció változásával. Ilyenkor is lehetséges a részleges hasonulás; vagyis hogy a hangrés megnyílik, mielőtt az első mássalhangzó képzése befejeződött volna. Ezt az ejtémódot ASBÓTH így jelöli *babpka*; vagyis a *bp* egy rövid mássalhangzó, csak hogy az ajak zárása alkalmával a hangrés zárt, megnyitásakor már nyitott. Van még egy mód arra, hogy a beszélő megőrizze a két mássalhangzó jellemző különbségét, a nélkül, hogy nagyobb energiát kellene kifejtenie, ha t. i. a zöngés mássalhangzó helyett zöngétlen médiát ejt vagyis *bp, bk* stb. helyett *bp, bk-t*. Hogy ezek a zöngétlen médiák valóban helyettesíthetik a zöngés mássalhangzókat, arról az előbbi füzetben egy másik dolgozatomban (*Beszéd gégefő nélkül*) részletesebben szólok.

Mindeddig a két érintkező mássalhangzónak csak olyan helyzetére gondoltunk, hogy két szótag határán vannak, vagyis az egyik az első, a másik a második szótaghoz tartozik. De egymás mellé kerülhet két ilyen mássalhangzó a szótag, ill. a szó végén is, mint pl. a magyarban *maradt, azt*; épúgy elképzelhető szó végén *bk, dk* stb. Ilyenkor a zöngé megmaradása még nagyobb energiakifejtés mellett volna csak lehetséges, s alig hiszem, hogy bármely nyelvben elmarad ebben a helyzetben a teljes hasonulás.

Az eddigiekből látjuk, hogy fiziológiai szempontból nem lehetetlen az érintkező zöngés és zöngétlen mássalhangzók jellemző sajátságának megőrzése, s nem fiziológiai kényszer, hanem a felesleges energiapazarlástól való tudattalan tartózkodás bírja rá a beszélőt a kiejtés könnyítésére. A másik kérdés már most az, hogy hogyan viselkednek az egyes nyelvek ebben a tekintetben.

Az élő nyelvek kiejtését megfigyelve azt tapasztaljuk, hogy minden egyes nyelvnek, s ezen belül minden egyes nyelvjárásnak vannak bizonyos jellemző, állandó hangtani sajátságai, melyek nemcsak az egyes hangok képzésére, hanem a hangsúlyra, az egyes hangok időtartamára s az egész hanghordozásra vonatkoznak. Ezek a sajátságok igen jellemzők s különösen feltűnők, ha az illető egyén valamely idegen nyelven beszél. Az *idegenszerű accentus*, a hogy közösesen mondani szokás, nem egyéb, mint hogy az egyén anyanyelvének fonétikai sajátságait átruházza az idegen nyelvre. Ezek a fonétikai sajátságok oly erősen meggyökerezhetnek egyes nyelvek körében, hogy az egyén nem képes tőlük szabadulni s nem tudja az idegen szavakat ezektől eltérő módon ejteni. Természetes, hogy nem szabad a fonétikailag képzett nyelvészre gondolnunk, hanem csak az illető nyelvet beszélők nagy tömegére. Így pl. a német ember nem tud szó végén zöngés mássalhangzót ejteni, a magyar és az olasz nem kedvel szó elején két vagy több mássalhangzót, s nem tudja kiejteni a német nyelv hangsúlytalan rövid magánhangzóit. A magyarban (egy-két nyelvjárás kivételével) nincs szó végén rövid *o*; idegen szavakban tehát vagy hosszú *ó*-t vagy *a*-t ejt helyette. Ezeknek s még számtalan hasonló kiejtésbeli eltérésnek nincs fiziológiai okuk, hanem csak a beszélő szerveknek a csecsemő kor óta megszokott működésmódja az oka, hogy a beszélő kénytelelen átalakítani a szó hangalakját. Ezt a fonétikai jelenséget a hamburgi fonétikai kongresszuson *) (1914 április) tartott előadásomban (*Sprachfehler und Sprachgeschichte*) így neveztem: *funktionelle Unfähigkeit der Aussprache*, vagyis: a kiejtés funkcionális képtelensége. Tehát nem fiziológiai, hanem funkcionális okok működnek közre, midőn az idegen nyelvekből átvett szavak hangalakja megváltozik.

---

*) A kongresszus munkálatai a háború miatt nem jelenhettek meg.

Ugyanígy kell megítélnünk az egyes nyelvek viselkedését az érintkező mássalhangzók hasonulása tekintetében is. Némelyik nyelv erősen asszimilál, mint pl. az olasz, az angol, a hollandi, mások kevésbé. A magyarban is általános a hasonulás, de erősebb a zöngétlen mássalhangzók hatása az előttük álló zöngésekre mint viszont, s erősebb az explosivák asszimiláló hatása, mint a spiransoké. A Dunántúl déli részén, különösen Vas és Zala megyében a zöngés mássalhangzók is, különösen a *v*, erősen hat a zöngétlenekre. Viszont a dán kiejtésben a zöngétlen és zöngés mássalhangzók megmaradhatnak egymás mellett s elég gyakoriak szó belsejében az ilyen hangkapcsolatok: *sz-g*, *sz-b*, *sz-d*, *f-d*, *b-sz*, *g-sz* stb.

Az egyes nyelvek kiejtésének pontos vizsgálata döntheti csak el, hogy hogyan viselkednek az egymás mellett álló mássalhangzók; milyen fokú köztük a hasonulás vagy a képzésmód miféle változásával könnyít magán a beszélő. Noha minden nyelvnek megvan a maga sajátos ejtésmódja, mégis elég tág tér jut az egyéni kiejtés ingadozásának is. A pontos megfigyelésnek és a kísérletező fonétikának feladata megállapítani a hasonulás módjait és fokait az egyes beszélő egyén kiejtésében, s ezek alapján állapíthatjuk csak meg az egyes nyelvek körében jelentkező hasonulások általános szabályait.

BALASSA JÓZSEF.

II.

Mélyen tisztelt Tanár Úr!

Méltóságodnak «Ritka hangjelenség» cz. cikkét (Nyelvtudomány V. 241—246.), a melylyel csak most — Pesten töltött kétnapi szabadságom ideje alatt — nyílt alkalmam megismerkedni, a legnagyobb érdeklődéssel olvastam már csak azért is, mivel olyan hangjelenségről szól, a melyen zürjén nyelvi tanulmányaimmal kapcsolatban sokat gondolkoztam.

A zürjénben u. i. több nyelvjárásban zöngétlen mássalhangzó előtt zöngés mássalhangzó is állhat. Már WICHMANN írja a zürjén nyelvjárások jellemzése közben (Kurzer Bericht über eine Studienreise zu den Syrjänen 1901—1902. SUS. Aik. XXI, s: 23):

«In L. haben sich *g* und *b* vor *ś* in die entsprechenden stimmlosen Verschlusslaute verwandelt, z. B. J. V. S. *šogśini*

'trauern', L. *šokšini* | J. *džugšini*, U. *džugšinis*, V. Š. P. *džugšini*
'sich verwickeln', L. *džukšini* | J. S. P. *nebsini*, U. *nebsinis*
'kaufen', L. *nepsini*.

In U, S., L. und P. hat sich -*džs*- in -*ttš*- verwandelt, z. B. J. *ledžšini*, V. *ledžšini* 'hinabsteigen', U. *lettšinis*, S. L. *lettšini*, P. *vettšini* | J. *sudžšini*, V. *sudžšini* 'hinreichen', S. L. *suttšini*.

In V. ist *d* vor *t* erhalten, sonst aber zu *t* assimiliert, z. B. V. *bidtini* 'aufziehen, erziehen', J. S. L. P. *bittini* | V. *tedtem* 'unbekannt', J. *tettem*, U. S. L. P. *tettem* | V. *sodtini* 'vermehren', J. *sottini*, S. *sottinis*, S. L. P. *sottini*."

Az én följegyzéseim igazolják WICHMANN megfigyeléseit. (A vicegdaei nyelvjárásban a -*džs*- mellett -*ttš*- hangkapcsolatot, az alsóvicegdaiban -*dt*- helyén -*dt*- kapcsolatot — zöngétlen mediával — hallottam.) Hadd említsek még egy-két más, idevágó példát: *gažtem* 'örömtelen' (WICHMANN i. h. 28. l.), *dožte* 'edényeket' (Fokos, Zürjén népkölt. mutatóványok 39. l.) stb.

Most, hogy majdnem minden segédeszköznek híjában vagyok, nem szólhatok hozzá a dologhoz részletesebben, azonban legyen szabad még a következőt megjegyezni:

1. Ezt a hangjelenséget orosz jövevényszavakban is megfigyeltem; pl. zürj. *drežki* < or. *дрожки* (NyK. XLIV. 105.).

2. Éppen legutóbbi pesti tartózkodásom alatt együtt voltam a MUNKÁCSI úr votjájkaival (a phonetikai laboratóriumában BALASSA úr phonograph-fölvételeket csinált a nyelvükről) és az egyik votjának a nyelvében egészen határozottan egy *ž*-t hangkapcsolatot figyeltem meg.

3. Egészen más természetű ugyan, de mégis egy általánosnak gondolt asszimiláció hiányát mutatja a zürjén *nk*, *ng* hangkapcsolat (pl. *mianked*, *služanka*, *kongini*), a hol kivétel, nélkül dentalis *n*-t és sohase palatalis *ŋ*-t ejtenek. Megjegyzem hogy azok az oroszok is, a kikkel mostanáig érintkezhettem, szintén *nk*-t, *ng*-t ejtenek.

Bocsánatot kérve, hogy soraimmal alkalmatlankodtam,

maradok

mély tisztelettel

Méltóságodnak igaz tisztelője

FUCHS DÁVID.

Komárom 2, (5. huszárezred),

1916. márc. 9-én.

III.

Zöngés mássalhangzó zöngétlen előtt*) a mordvin nyelvben igen gyakran fordul elő; pl. *d-k* : *palat'adk* 'csókolatok' || *v-k* : *kavkso* 'acht', *kavkšt* 'zweimal', *kevks'tems* 'fragen', *levks* 'junges (v. tieren); kind' | *v-k* : *lavk'a* 'bude, kaufladen' | *v-p* : *kov-pas*, *kov-pavas* 'mondgott, mond' | *v-s* : *lovs'o* 'milch' | *v-s* : *lavš* 'wiege', *kevš'tems* 'fragen' | *v-š* : *kovšt* 'atem(zug), luftzug' | *v-t* : *postvt* 'hirt', *orovt* 'haufen', *šudovt* 'sei verdammt', *palavt* 'geküsst', *aťavt* 'schwiegervater', *aravt* 'schwiegermutter', *lovts'o* 'milch' | *v-t* : *kavt'o* 'zwei', *jovt'ams* 'sagen stb.', *lavt'ov* 'schulter'; (-vt- caus. képző:) *tonavt'oms* 'lehren; gewöhnen', *sravt'oms* 'zerstreuen' | *v-t* : *livt'ams* 'fliegen', *evt'ems* 'weifen, haspeln' || *v-t* : *keťt* (a *keť* 'stein' szó determ. genitivusa), *seťt'ems* 'fingern, pflücken' || *z-k* : *lazks* 'sarg', *ozks* 'opfer' | *z-t* : *pilgāzt* 'in deinen fuss' | *z-t* : *kuzt* (a *kuz* 'fichte' szó determ. genitivusa) || *ž-k* : *vižks* 'scham' || *ž-f* : *kožf* 'atem(zug), luftzug' | *ž-s* : *kāž-sa* 'im zorn'. (Vö. PAASONEN, Mordv. Lautlehre és Mordw. Chrestomathie).

SZINNYEI JÓZSEF.

IV.

Vége hadd jegyezzem meg, hogy arról a területről is, a melyből a kérdés fölvetésénél kiindultam, újabb adattal is szolgálhatok. Bonkáló ugyanis szíves volt nekem BOGORODICKIJ egy művét elhozni, amelyben ez olvasható: 'Megemlítjük azt a jellemző vonást is, hogy a zöngés mássalhangzók a szavak végén és zöngétlen mássalhangzók előtt rendszeren megőrzik a kisoroszbán zöngé voltukat, p. o. *rad*, *meréžka*.' l. Obščij kurs russkoj grammatiki. 4-ik kiadás. Kazan 1913. 381. l. Bogorodickij sokat foglalkozott orosz hangtani kérdésekkel és phonetikai kísérleteket is végzett.

ASBÓTH OSZKÁR.

*) L. Nyelvtudomány V. 241.

ISMERTETÉSEK.

A horvát akadémia nagy szótára.

A horvát akadémia nagy szótára, a leghatalmasabb szláv szótár, 1880-ban indult meg, eddig hat vaskos kötetre nőtt (mindegyik 960 sűrűn nyomtatott kéthasábos nagy nyolczadrétű lap), a VII-ik is befejezéséhez közeledik, még is ott tart, az „betű elején és teljes elkészülésére egyelőre még gondolni sem jó. Egy ilyen szótár története mindenesetre tanulságos, ebből sok mindenfélét tanulhatunk. Ezért e szótár mostani szerkesztőjének, MARETIÓNAK csak hálásak lehetünk, hogy egy nagy értekezésben számot ad arról, a mit e szótár keletkezéséről, előkészületeiről, kidolgozásáról, folytatásáról megállapíthatott. Ez az értekezés a horvát akadémia tavalyi évkönyvében látott napvilágot *Crtice o rječniku naše akademije* 'Vázlatok a mi akadémiaink szótáráról' cz. alatt.*) Megtartom, a mennyire lehet, az eredeti dolgozat vázlatos előadásának a hangját és az egyes képeket, a melyek élénk tárulnak, a szerzővel együtt római számokkal jelzem.

I. Több mint 36 éve, hogy a szótár lassan, de megszakítás nélkül megjelenik. 'A mikor a szótár első füzete napvilágot látott (1880 aug. havában), az akademikusok nagy része még életben volt, a kik az akadémiaának kezdettől fogva vagy főnállásának első éveitől fogva tagjai voltak, most valamennyiök közül csak JAGIĆ él'. Eddig négy szerkesztője volt. DANIČIĆ, a ki az előkészületeknek a lelke és irányítója volt és valamivel többet szerkesztett mint egy kötetet; VALJAVEC, a ki a legszorgalmasabb gyűjtő volt, de nem is egy egész füzetet szerkesztett; BUDMANI, a ki csaknem négy és fél kötetet dolgozott ki; most MARETIĆ, a ki eddig másfél kötetet készített el. Minthogy szótárunk, mondja M., óriási munkának lett tervezve, a melyhez fogható terjedelemlre nézve kevés van Európában, bizonyára még néhány szerkesztőt fog cserélni, és az, a ki olyan szerencsés lesz,

---

*) L. Ljetopis jugoslavenske akademije. Za godinu 1916 25—114. l.

hogy azt befejezze, talán még meg sem született, de ha meg is született, valószínűleg még balga gyerek, a ki még nem tud semmit sem holmi déliszláv akadémiáról és annak szótáráról.'

II. A horvát akadémia még meg sem nyílt ünnepélyesen, a mikor DANIČIĆ 1867 júl. 10-ikén a történeti philologiai osztály ülésében jelentést tett, hogy anyagot kezdett gyűjteni egy terjedelmes horvát-szerb szótár számára,*) és indítványára megindították a további anyaggyűjtést. D. előterjesztéséből nem venni ki, hogy már ekkor arra gondolt volna, hogy a készülő szótárból a *kaj*-nyelvjárást kizárja (D. Újvidéken született, Zágrábba Belgrádból került, ő előtte a *kaj*-nyelvjárás, a melynek területén maga Zágráb, az akadémia székhelye, is fekszik, idegen volt). VALJAVEC (később DANIČIĆ után rövid ideig a szótár szerkesztője) be is küldött két ízben a kajkavok közt gyűjtött anyagot, egy régi kaj-nyelvjárásban írt könyvből ugyancsak tőle kiírt anyag bele is került a szótárba, de a régi hagyományoktól távol álló D. elhatározta később e nyelvjárás kizárását. Ámbár a szótár történetinek készült első sorban, mégis sok anyagot gyűjtöttek a nép ajkáról is a horvát-szerb nyelvterület különböző vidékein, a mellett folyt a régi könyvek kiczedulázása, a melyben kiváló buzgalmat VALJAVEC fejtett ki, a ki 10 év alatt 80 könyvet dolgozott föl, a mostani szerkesztő, a ki 1875 ben kezdte ezt a munkát, mindössze 35 könyvet czédulázott ki. A gyűjtők közt előkelő helyet foglal el Broz is (30 könyven felül), a kinek horvát szótára is, a melyet nagybátyja IVEKOVIC fejezett be és adott ki, fennem dicséri nagy gyűjtő szorgalmát. De a gyűjtés jóformán máig sem szűnt meg: BUDMANI, a ki a *D* betűnél vette át a szerkesztést, a források számát gyarapította és még MARETIĆ is, a ki a *maslo* szónál folytatta a munkát, néhány új forrás hozzáadását és néhány régi forrás új földolgozását tartotta szükségesnek.

III. A gyűjtők utasítást kaptak, de az utasítás 'nyilván egészen rövid és tökéletlen volt'. Ebből, no meg a gyűjtők ügyetlenségéből is, azután tenger sok baj származott. Hogy maga a tudós DANIČIĆ, az egész vállalat lelke és az első főgyűjtés idejében vezetője, néha milyen gyönyörűséges zűrzavart okozott, arra M. egy csattanós példát hoz föl. 'Daničić, azt mondja, nem mondta meg egy gyűjtőnek sem, hogy neki szándéka azt írni, hogy *negda*, *nekoliko*, *neki* stb.***) A gyűjtők ezt

*) A szótár kezdettől fogva azt a címet viseli: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* azaz 'A horvát vagy szerb nyelv szótára'.

**) E szók azt jelentik, hogy 'néha, néhány, valaki' és a *što*-nyelvjárás keleti tájszólásában, a mely egyuttal a mai szerb

nem tudván, alapszókul hol *negda*, *nekoliko*-t vettek, hol, *nigda*, *nikoliko*-t (ikav könyvekből), hol *njegda*, *njekoliko*-t (akkor, mikor még nem tudták, hogy a *ny* hangot a szótárban *n*-vel fogják írni), hol *negda*, *nekoliko*-t (akkor, mikor tudták, hogy a szótárban az *n* jel lett elfogadva).’ Ha még hozzávesszük, hogy a *ča*-nyelvjárásban a *nigda*-félék azonkívül tagadók is lehetnek (‘olim’ és ‘nunquam’!), el lehet képzelni, hogy az adatok 4—5 helyről való összekeverése a szerkesztőnek milyen irtózatot okoz.

IV. Az akadémia szolgálja is galibát okoz olykor-olykor, a sok ezer meg ezer czédula kivágása és fölragasztása közben ‘igen valószínűleg’ el is ejt egy-egy czédulát és másnap a szeméttel együtt kisöpri; egy ízben pedig a kész füzeteket úgy elrakja, hogy csak egy alapos rendcsinálásnál akadnak rájuk, mikor az akadémia már 2000 K-t költött az időközben észrevett hiány pótlására és mikor már a *na*-tól *nam*-ig terjedő részből az ott rejlő adatok szerencsésen kimaradtak.

V. E kis rajzra következik az egész értekezés leghosszabb fejezete, a mely különös figyelmet érdemel. Mindjárt a legelején keserű panasz hangzik föl a mostani szerkesztő ajkán: Az a munka, a melyen, a mint most már tisztán látható, vagy 100 évig fognak dolgozni, nem volt kellően megalapozva! Mikor néhány évvel ezelőtt a cseh akadémia szótári bizottsága elkérte a zágrábi akadémiától az utasítás egy példányát, a melyet a nagy szótár számára annak idején történt gyűjtés irányítására kiadott, Mareticnak azt kellett felelnie, hogy ilyet nem küldhet, mert ilyen nincs és nem volt. Így azután nem is csoda, hogy a gyűjtés több mint $\frac{3}{4}$ része, a melyet DANIČIĆ vezetett, nem folyt tervszerűen. Sok fontos munkát vagy éppen nem dolgoztak föl, másrészt egy-egy író, a ki nem tudja jól a nyelvet vagy a versmérték és rím kedvéért kegyetlenül erőszakot tesz rajta, néha érdemetlenül a legnagyobb figyelemben részesült: KAVANIN értelmetlen nagy költeményéből, a melyből ‘élég lett volna 500 czédulát kiírni’, a szerkesztők nagy kinjára több mint 10 ezer szót írtak ki, némelyiket 100-szor is!

M. azzal kezdí, hogy felsorol példaként több szót, a melyek teljesen kimaradtak a szótárból vagy melyeknek egy-egy jelentése, alakváltozata vagy régebbi előfordulata hiányzik és ehhez egy fontos kijelentést fűz, a mely tanuságot tesz a nagy komolyságról és lelkiismeretességről, a melylyel az egész ügy

---

irodalmi nyelvnek alapjául szolgál, úgy hangzanak hogy *negda*, *nekoliko*, *neki*, az *i*-tájszólásban meg a *ča*-nyelvjárásban *nigda*, *nikoliko*, *niki*.

iránt viseltetik: M. minden ilyen szót, a melyekre különböző időben véletlenül rábukkant, kézi példányába beiktatta és ezentúl befogja iktatni, arról is gondoskodni fog, hogy halála után az a példány az akadémia birtokába kerüljön, hogy a késő jövőben annak jó szolgálatokat tegyen, a ki megírja majd a nagy szótárnak a függelékét! Az idetartozó példák közül csak 2-öt említek a *čardak* szót (vö. Magy. Etym. Szt. *csárda* a.), a melyet eddig csak a XVII. sz.-ból ismertünk és a melyet M. most a XVI. sz.-ból mutat ki, és az érdekes *gospodini* alakot (*gospodin* 'úr' helyett). A másik esetről csak azt kell sajnálnunk, hogy a szerző ki nem írta, úgy mint a *čardak* a., az egész mondatot, mert a *gospodini* alak eddig csak *bog* 'isten'-nel való kapcsolatban volt ismeretes (*gospodini bog* 'dominus deus') és ebben a kapcsolatban a *gospodin* azért öltötte a *gospodini* alakot, mert melléknévnek érezték, a *bog* jelzőjének. Maretić szavaiból nem tűnik ki világosan, vajjon itt is csak erről a kapcsolatról van szó (a mi valószínű) vagy egy önállóan használt *gospodini*-ről (a mi fölötte meglepő volna).

Hogy M. mennyire föltárja az előkészületek minden hiányosságát és visszasságát, kiténik abból is, hogy rámutat több példára, hogy egy-egy könyvet 2-szer dolgoztak föl, mert nem vették észre, hogy egy régebbi munkát később egy író a magáé gyanánt újra kiadott. Különösen érdekes, hogy VALJAVEC különböző időben 2-szer dolgozza föl egy és ugyanazon szöveget, mivel nem ismeri föl, hogy a czímen és a szerző nevének alig változott meg valami az újra lenyomatott könyvben, de igenis megváltozott — Valjavec fölfogása arról, hogy mely szókat kell kiírni és melyeket nem!!

Következik az előtünk is jól ismert panasz, hogy a gyűjtők figyelmét első sorban a szokatlan szók ragadják meg és a legközönségesebb fordulatokra gyakran alig van adat. A tenger sok czédula közt M. alig talált adatot az ilyenekre mint: *potok teče među gorama* (a patak a hegyek közt folyik), *popeo se na brijeg* (fölmászott a hegyre), *to je naša kuća* (ez a mi házunk). M. találomra keresett a szótár számára használt könyvekből új adatokat az említett praeposíciókra, a *naš* birtokos névmásnál azonban megelégedett a meglevő anyaggal, csak hogy itt is a *na* praep.-nál is hozzátette azt, hogy *i. t. d.* (stb.) vagy *i. t. d.*, *i. t. d.*, a mit csak helyeselni lehet. Engem ezek után érdekelt a *naš* czikk, megnéztem és mondhatom, teljesen elegendőnek találtam, de föltűnt benne az az állítás, hogy a *naš* szó, a melyet minden szláv nyelv ismer, BELOSTENEC szótárában nincs meg. Ezt így még sem lehet mondani, mert a latin részben ott van nofter mellett a *Naß* a szláv részben sem hiányzik teljesen (l. *Naffe fztrane*, *Naffe gore list*!).

De nem sorolhatom föl a szerkesztőnek minden panaszát, csak azt a fölszisszenését akarom még ideiktatni, hogy Daničić a Vűktől gyűjtött népdalokat és közmondásokat úgy czéduláz-tatta ki, hogy a czédulákra mindig csak egy-egy szót iratott ki és melléje a helyet, a hol az található! Például a *ne* 'nem' vagy *da* 'hogy' szó alatt a földolgozó talál egy pár 100 czédulát, a melyeken a szókon kívül csak a hely van idézve a hol az található, azt a helyet föl kell azután keresnie, akár belekerül a szótárba akár nem, mert azt természetesen előre nem lehet tudni! Volt olyan gyűjtő is, a ki egy szótárból csaknem minden szót két czédulára, néha háromra is kiírt, 'hogy miért cselekedett így, mondja M. finom iróniával, el nem tudom képzelni', de hozzá teszi, hogy jóval nagyobb összeget kapott az akadémiától, mint a milyen megillette; egy másik meg a decani aranybullából több mint 1000-szer írta ki a *ti* 'neked' szócskát, mindegyiket külön-külön czédulára!

A gondatlan gyűjtők nemcsak sok bosszúságot és fölösleges munkát szereztek a szerkesztőknek, hanem néha-néha tévútra vezették őket, ha a földolgozó ellen nem őrizte az adatokat. Legfőltűnőbb az a botlás, a mely a különben óvatos és nagy-tudományu BUDMANIN esett meg, mikor egy tudatlan és eszelős gyűjtőnek lépre menve egy 'pünkösöd' jelentésű *dùhovo* szót iktatott a szótárba. A gyűjtő ugyanis egy mondatban a *do duhova* ('pünkösdig') fordulatot egy különösen szerencsés pillanatában egy általa csinált *duhovo* nominativus alá írja, B. pedig, ámbár a horv. szerb nyelv ilyen szót nem ismer, ezt elfogadja, életet lehel beléje, azaz hangsúlylyal is ellátja: *dùhovo* és utal a többesszámú *dùhovi*-ra, a mely a pünkösödnek a rendes neve. Pedig ha csak megnézte volna az eredetét, nyomban látta volna, hogy ez semmi egyéb, mint a közismert *dùhovi* plurale tantum szabályos genitivusa, hisz az író nem *duhova*-nak írja, hanem *duhov a h*-nak, a mi azt jelenti, hogy a szó végén hangzó *a* hosszú, a mi csak a többes genitivusban lehetséges, itt tehát *do duhovâ* olvasandó (és nem egy lehetetlen *do dùhova*)!

VI. M. itt ujra visszatér egy fontos kérdésre, a melyet már a II. f.-ben érintett, és határozottan azt vallja, hogy hiba volt a kaj-nyelvjárást mellőzni a szótárban. 'A horvát nyelv szótárában, mondja M., mind a három nyelvjárásnak képviselve kell lennie, nem csak a *sto*- és *ča*-nyelvjárásnak, hanem a kaj-nyelvjárásnak is; a XVI—XIX. sz.-beli kajkav könyvekben és más nyelvemlékekben egy rakás nevezetes és érdekes szó van, a nagy ak. szótárnak csak olyan diszei lettek volna, mint akár melyik *štokav* és *čakav*.' De Daničić sohasem foglalkozott a kaj nyelvjárással, 'neki mint bácskai embernek valahogy idegen és szokatlan volt (ámbár 12 évig élt Zágrábban), azért nem tudta

fontosságát egységes nyelvünkre nézve megérteni és könnyű szívvel hagyhatta el'. (Csak épen BELOSTENEC és JAMBREŠIĆ szótárából jegyzett ki szókat, ezeket sem kellő mennyiségben.) Ellenben ki kellett volna igenis hagyni M. helyes véleménye szerint az egyházi szláv nyelven írt szerb forrásokban található olyan szókat, a melyek sohasem voltak népiesek, nem is hajtottak az írók szerb nyelvérzékéből, mert azok nem ide tartoznak, hanem más szláv nyelvhez. Látni való, hogy itt éles ellentét nyilvánul a horvát Maretić és a szerb Daničić álláspontja közt és ezt az ellentétet nem olyan könnyű áthidalni. Ezt fényesen mutatja Broz-IVEKOVIĆ két vaskos kötetben megjelent, sok tekintetben kitűnő horvát szótára (*Rječnik hrvatskoga jezika* 1901) és JAGIĆ-nak róla írt ismertetése, l. Arch. f. slav. Phil. 23: 521—529 (különösen 524. l.). A horvátok elfogadták a szerb Vuk Karadžić teremtetten irodalmi nyelvet (a mely a *što*-nyelvjárás *je*-tájszólásán alapul), de nem tudnak szabadulni a régi hagyományoktól, és a körülöttök beszélt *kaj*-nyelvjárás hatásától; ez nagyon is érthető és kétszeresen érthető, ha látják, hogy a *ča*-nyelvjárás más elbánásban részesül, pedig csak olyan idegen volna akár a *kaj*-nyelvjárás. És mégis ki merné a *ča*-alakokat kizárni a horv.-szb. nagy szótárból, a mikor velök lépten-nyomon találkozunk a hrv.-szb. irodalom egy fényes korszakában?! — bizonyára sem horvát, sem szerb szerkesztő. Hát a *kaj*-nyelvjáráson írt termékek a horvát irodalomból vagy nem bánom a horvátok irodalmából kizárhatók-e, ha meg nem akarjuk a nép irodalmi multját egyenesen meghamisítani?! Ha pedig a horvát irodalom szerves részeinek tekintjük, nyilván a bennök megszólaló nyelvet sem zárhatjuk ki a horvát nagy szótárból, hiszen a Maretić-től 'egységes'-nek nevezett nyelv amúgy is csak egy igen magas nézőpontról tekintve nevezhető annak.

M. álláspontja egyébiránt más kérdésekben is eltér Daničićétől és ez részben a szótár további kidolgozásában is észrevehető — igaz hogy bizonyos tekintetben már BUDMANI is hasonló irányban haladt; fontos, hogy a Vuk műveiben rejlő nyelvkincsét jobban kiaknázták, különösen a mióta a Broz-Iveković-féle szótár megjelent, és hogy az újabb irodalom nyelvéből is fölvettek sok szót.

VII. Abban a rövidke fejezetben, a melyben M. Daničić új írásjeleiről szól, újra találkozunk azzal a mélyen gyökerező előítéllettel, hogy a mostani szerb helyesírás a legtokéletesebb valamennyi európai helyesírás közt: 'Új betűit alkotva, mondja M., Daničić Vuk cirilicáját vette mintául, a melyben minden hangra külön és egyetlen egy betű szolgál, és a mely épen azért a legtokéletesebb helyesírás egész Európában' l. 75. l. Hogy mikép állunk azzal a nagy tökéletességgel, azt kifejtettem

már az előbbi füzetben (l. 142—146. l.), mikor REŠETAR ugyan-
 azt a túlzott véleményét tárgyaltam, itt csak még egy fönt em-
 litett példán akarom azt megvilágítani. Hallottuk az V. fej.
 végén, hogy egy ügyetlen gyűjtő azt hogy *do duhora* 'pünkösdig'
 egy merően ismeretlen *duhoro* egyes nom.-ból származtatta és
 hogy a különben annyira tudós BUDMANI csodálatos módon
 fölült ennek a tudatlan kontárnak; hallottuk azt is, hogy az
 eredetiben, a melynek helyesírását senki sem dicsérte a legtöké-
 letesebbnek, a szó úgy van írva (*duhovah*), hogy Budmani, ha
 utána nézett volna, hogy ez nem lehet semmi egyéb, mint
 többes számú *dūhori*, a pünkösöd rendes nevének, szabályos ge-
 nitivusa és *duhórâ*-nak ejtendő. Hát Vúk tökéletes helyesírása?
 — az bizony semmi különbséget sem tesz rövid és hosszú
 hangzó közt, az ő írása szerint az hogy до духова bátran
 olvasható úgy, a hogy Budmani is olvasta (*do dūhova* vagy *dò
 duhova* a h. hogy *do duhórâ*!). Tehát míg a XVIII. sz.-beli
 író helyesírása és egy parányi figyelem mellett az a képtelen
 hiba soha sem keletkezhetett volna, az agyba-főbe dicsért Vúk-
 féle helyesírás igenis meg nem óvta volna tőle sem a gyűjtőt,
 sem a szundikáló szerkesztőt.

VIII. Ezt a fejezetet a szerző így kezdi: 'Szótárunk leg-
 nagyobb hibája, hogy a mi viszonyainkhoz és szükségletünkhöz
 képest túl o n - túl n a g y'. Arról a szertelenségről, a mely egy-
 egy sűrűn használt szó előadásában észlelhető nehéz fogalmat
 adni olyannak, a ki nem forgatta valaha ezt a szótárt: az
 ilyen czikkek néha alig használhatók. M. iparkodik a példák
 számát megszorítani: a hol Daničić és Budmani 100 és több
 példát idéznek, beéri 20—25-tel, ha csak különös ok nem teszi
 kívánatossá a példák szaporítását. Elődeinek más hibáitól is
 igyekszik óvakodni, Daničić nehézkes magyarázataitól és Budmani
 néha inkább ismerettárba illő definitióitól.

IX. Figyelmet érdemel, a mit M. a földrajzi nevek föl-
 vételéről mond — a szótárnak nem földadatok földrajzi szótárt
 helyettesíteni vagy a történetírónak segítségére lenni. M. számí-
 tása szerint meg lehet a szótár befejezéséig 60—100 ívet taka-
 ritani, ha az általa kijelölt módon takarékoskodnak a helylyel;
 így is 40—50 évig el fog még tartani a munka!

X. Egy-egy szó jelentéseit gyakran igen nehéz osztályozni.

XI. A nagy szótár a szók et y m o l o g i á j á t is meg akarja
 állapítani. Ez ilyen rengeteg anyagnál és a források olyan nagy
 tarkaságánál nem kis föladat és egy szótárnál, a melyen körül-
 belül 100 évig dolgoznak, magában véve nagy egyenetlenségnek
 kútforrása lehet. DANIČIĆ, azt minden szakember tudja, etymo-
 logiai kérdésekben nem állt a tudomány magaslatán, VALJAVEC
 pedig, ámbár nem hitt már D.-nak, a ki a szókat idg. gyöke-

rekre iparkodott visszavezetni, nem tudott ezzel az alapján téves iránynyal szakítani. 'BUDMANI azonnal elvetette Daničić gyökereit és a szók keletkezését magyarázva komoly, a tudományban elismert művek után indult', gyöngéje, hogy nemcsak a tőszókat magyarázza, hanem a származékszókhoz is idézi a többi szláv nyelvekből a megfelelőket, mintha két vagy akár több szláv nyelvben található azonos származékszó egyúttal annak őszláv megvoltát bizonyítaná. Hisz sok esetben ez meg is lehet, de nem kell annak így lennie. Egy csattanós példa arra, hogy B. milyen gyorsan ítél ilyenekben, a *katolički* 'katholicus' cikkben mondták: ez a szó B. véleménye szerint *kato-ličskyj* alakban már az őszláv korszakban keletkezhett a görög καθολικός fordítása gyanánt.*) Budmani egyébiránt sokkal kritikusabb mint D., az idegen szók magyarázatánál is, mégis megesik vele, hogy az ő előtte is kevésbé ismert kaj-nyelv-járásnak**) egy szavát, *ftikati* 'szemre hányni' igét, a mely becsületes szláv szó, új görög φτώ 'köpni'-ből akarta magyarázni. A magyar nyelvet sem ismerte alaposan, ámbár, a mint magam is tudom, szeretett magyarul olvasgatni, érthető tehát, hogy nem tudta, hogy mi a Clemens-t Kelemen-nek hívjuk és azért a belőle lett Kelemin névnél m. Koloman-ra gondol. A sokat olvasott MARETIĆ a függelékben rámutat, hogy B. könnyen megállapíthatta volna, hogy Kelemin milyen keresztnév, ha a Vitezović krónikájának földolgozója kiírta volna a köv. helyet: *Papa beše postavlen i imenuvan Kelemin*, mert ott Kelemen pápáról van szó, helyesen is mondja, hogy ez a Kelemin a m. Kelemen-ből való és hozzá teszi 'ugyanabból a forrásból való, a mint a Kelemin, még néhány (kajkav) vezeték-név is: Kelčec, Kelečić, Kelek, Keleković, Kelović' l. 114. l., a mi úgy értendő, hogy a m. eredetű horvát Kelemin-ből egy becvező Kelek hajtott, a mely később vezetéknevül szolgált. ebből egyrészt egy Keleković ill. Kelečić vezetéknev, másrészt egy további kicsinyítő Kelčec, a mely ma megint csak vezeték-név — ide tartozik a Kelović is, a mely egy *Kéla becvezőből származhatott.

XII. Mindössze 20 sor, egy fontos kérdésnek épen csak érintése. A horvát nagy szótárnak egy dísze, a hangsúly gondos jelölése, de túlzás, ha DANIČIĆ gyakran olyan szókon is jelöli a hangsúlyt, 'a melyek már rég nincsenek használatban, mi több, olyanokon is, a melyeket a nép soha sem használt,

*) M. hibásan mondja, hogy B. ezt a *katholik* szóról állítja.

**) B. raguzai ember volt és már csaknem 50 éves volt, mikor szülővárosából Zágrábba költözött, hogy az akadémia nagy szótárát szerkessze.

hanem írók csináltak'. 'Hogyan lehet, kérdi M., hangsúlyt olyan szókra vetni, a melyeket egy pár száz évvel ezelőtt ejtettek (*Bratòrad*-ra az egyetlen adat a XI. sz.-ból való!)? ki tudhatja, hogy mikép hangsúlyozták? hát még szók, a melyeket a nép sohasem használt?' BUDMANI ritkábban esik ebbe a hibába, MARETIĆ ilyen szókon sohasem jelöli a hangsúlyt, nem jelöli még a mai nyelv szavain sem, ha nem tudja biztosan igazi ki-ejtésüket.

XIII. Egy-egy szónak alakváltozatait nem tanácsos külön-külön tárgyalni, a *stablo*, *staklo*-ból lett *cablo*, *caklo* alakokat jobb lett volna nem külön helyen tárgyalni; egyébiránt DANIČIĆ nem következetes az ilyen alakok szétválasztásában vagy összefoglalásában; BUDMANI is hol együtt tárgyalja, hol külön választja. Ilyen következetlenség előfordul M.-nál is, igaz nem mindig a maga hibájából: Budmani a *mač* a. kihagyta a vele egyeredetű *meč* alakot, a *manastir* 'monostor' czikkbe nem vette föl a hangátvetéssel belőle keletkezett *namastir* alakot is, az utódjára háramlott tehát az a kötelezettség, hogy az ezekre vonatkozó adatokat külön-külön czikkben feldolgozza. Igaz, ilyen rengeteg munkánál néha el sem kerülhető ilyesmi. Így esett meg M.-on, hogy a *među* alatt földolgozta alakváltozatait is (*međ med meda meju mej meu mev među*), de a mint helyesen mondja, nem is sejtette, hogy egy írónál (VRANČIĆ-nál), de ennél többször, egy titokzatos *mezu* található helyette; mikor erre rábukkant, a *med* czikk már ki volt nyomtatva.

XIV. M. külön összeállít egy pár 'emberi gyarlóságból' eredt hibát. Ezek közül különösen érdekes, hogy DANIČIĆ a 3. *cār* 'koczká' szó a. egy rakás példa felsorolása után azt mondja: 'mind az előbbi példa Raguzából való, de használják Szerbiában is' és erre leír egy gyermekjátékot (a melyhez hasonlót mi is játszottunk gyermekkorunkban - Nagyszében!), a melyben a *car* szó dehogy is koczkát jelent, hanem annyi mint *rex*, *imperator*! M. helyesen megállapítja, hogy D. azt sem tudta, hogy a *car*-nak irt raguzai szó *džār*-nak hangzik, tehát másképp mint a rendes *cār* szó, de hozzá tette volna még azt is, hogy ez a szó dehogy is származik 'perzsa és tör. *zār*'-ból, hanem nyilván való a régi olasz *zaro*- *zara*-ból (ejtsd *dz*-vel!), vö. PETROCCHI *gara* dall' arb. *gar* dado] T. stòr. Giòco che facevan con tre dadi. BOERIO velencei szótárában megemlíti, hogy ezt a koczkajátékot hajdanában, a XVII. sz.-ban Velenczében játszották; a horvát szótár adatai részben már a XVI. sz.-ból valók, de a legkisebb kétség sem fér ahhoz, hogy a szó a félig olasz Raguzába, a melynek egész műveltsége olasz volt, csakis az olaszok révén kerülhetett -- magát az olasz szót (*zaro* és *zara*) arab eredetűnek tartják.

XV. 'Minden fogvatkozása mellett is, a mi szótárunk, mondja M., olyan mű, a melyben mindenki, a ki nyelvünk multjának és jelenének barátja, bőséges tanulságot és sok érdekes dolgot találhat, bárhol nyitja ki.'

XVI. A raguzai STULI szótárában gyakran említi egy-egy szó alatt, hogy Gundulić, Palmotić stb. használják, sőt néha kiír egész mondatot is; sok ilyen idézet DELLA BELLA szótárából származik. DANIČIĆ és BUDMANI az ilyen megjegyzéseket, illetve idézeteket elhagyták, a mi különösen akkor hiba volt, ha a szó vagy idézet az illető íróból kiírt anyagban nem volt meg. Maretić ezeket is fölhasználja.

XVII. Megint egy kicsit hosszabb fejezet (6 $\frac{1}{2}$ lap), a mely a szakértőt annyira érdekli, hogy nem bánná, ha 3-szor akkora volna, annyira tanulságos rája nézve, hogy az 1878-ban megjelent Mutatvány (*Ogled*)-ról a tudósok mikép nyilatkoztak, sőt a mit egy nem tudós is, PILEPIĆ FERENCZ ügyvéd gyakran éles gyakorlati érzéssel okosat mondott az 1880-ban megjelent I. füzetéről. Helyszúke miatt csak annyit említek, hogy a tudós orosz SREZNEVSKIJ azt kívánta, hogy a kaj-nyelvjárás is belekerüljön a szótárba, és hogy Pilepić egyebek közt helyesen mondja, hogy a szótár nagyon is terjedelmes. Ez a helyes gondolat kicseng a XVIII. fejezetből is, a melyből megtudjuk, hogy a szótár már eddig is 168,000 koronába került és bizonyára még több mint 200,000-be fog kerülni! A rövidke XIX. fej.-ben a szerző a források jegyzékéhez nyújt pótlásokat és azzal be is fejezi nagy, tartalmas tanulmányát, a legnagyobbat, a melyet erről a nagyszabású szótárról írtak, igazi ünnepi tanulmányát, a mely az akadémia félszázados fönállásakor megjelent évkönyvet maradandó becsüvé teszi.

ASBÓTH OSZKÁR.

Rocznik Orientalistyczny. Ebben az A. GAWROŃSKI, J. GRZEGORZEWSKI, W. KOTWICZ és J. ROZWADOWSKI kiadásában újabban megjelent, a keleti tanulmányoknak szentelt 'Évkönyv' I. kötete 1. részének [Krakow, 1914—1915, 224 l.] élén GAWROŃSKI tollából két angol cikk jelent meg az indologia köréből.

Az egyik cikk: *Gleanings from Aśvaghoṣa's Buddhacarita* (1—42). A szerző ellentétben az ind. *pañḍitok* elfogult nézetével, mely szerint a Buddhacarita harmadrangú költemény, hangsúlyozza, hogy bár a mű művészi érték tekintetében nem vetekezhetik *Kālidāsa* és utódai műveivel, de meggyőződés heve és érzés mélysége tekintetében magasan az átlag fölé emelkedik s jelentékeny költői beccsel is bír. Mivel a COWELL-féle régibb s a NANDARGIKAR- és JOGLEKAR-féle újabb editiók szövegei sok

tekintetben tökéletlenek és homályosak, a szerző célul tűzte ki a corruptélákat corrigálni s a homályos helyeket megvilágítani s így az epos kritikai kiadását előkészíteni (1—3). Mérlegeli az ind editiók és fordítások értékét s megállapítja, hogy emendatio és conjectura számára még mindig tág tér nyílik (3—6) s lesújtó kritikát mond a FORMICHI-féle olasz fordításról (7—12). Majd párhuzamos helyeket közöl *Kālidāsa Raghuvamśa* cz. epikus költeményéből annak igazolására, hogy *Kālidāsa Aśva-ghōṣa* hatása alatt áll s megállapítja, hogy a Buddhacarita bevezető *ślōkai*, a melyek a tibeti és sinai fordításokban hiányoznak, akár hitelesek, akár nem, semmi esetre sem származhatnak a [19. sz.-beli] *Amṛtānanda* tollából, hanem sokkal régiebbek (12—15). — Erre következnek a szerző kritikai és exegetikai észrevételei a Buddhacarita I—XIII. [régii és hiteles] énekeihez (p. 16—42). Ezek az észrevételek széleskörű és biztos tudásról, nagy elmeéről és igen józan ítéletről tanuskodnak.

A másik czikk: *The digvijaya of Raghu and some connected problems* (42—82). Főcélja beigazolni azt a régebben felmerült gondolatot, hogy [a mythikus] Raghu és [történeti] Samudragupta királyok világhódítása (digvijaya) között kapcsolat áll fön n. Szerző szerint *Kālidāsa* Raghu hódításainak vázolásakor *Hariṣeṇa* [Samudragupta krónikása] befolyása alatt állott. Ez abból tűnik ki, hogy 1. a szóban forgó két digvijaya között tényleg vannak érintkezési pontok és 2. *Kālidāsa* leírása nem hasonlít a skt. irodalomban egyebütt előforduló más hasonló hadmenetek stereotyp leírásához, hanem sokkal historikusabb színezetű. Raghu voltaképpen Samudra gupta allegorikus képviselője s Raghu közvetlen utódai a Gupta-dynastia tagjainak másai. A *Raghu-vamśa* tehát voltaképpen *Gupta-vamśa* s 14 első éneke meglehetősen hí feltüntetése a Gupta-dynastia történetének — I. Candragupta királytól [Kr. u. 320—326] egészen Skanda-gupta királyig [455—480]. Ebből következik, hogy a *Kālidāsa*-féle *Raghuvamśa* Skanda-gupta uralkodó idejében készült s nem később. Szerző *Kālidāsa* többi költeményeinek chronológiáját is rekonstruálja s arra a fontos és plausibilis eredményre jut, hogy *Kālidāsa* Kr. u. 430 táján született és 475 körül halt meg.

★

SCHMIDT JÓZSEF.

E két czikken kívül folyóiratunk olvasóit különösen Rozwadowski egy cikke érdekelheti, a melyben a szláv-iráni érintkezés kérdését új revisio alá veszi (*Stosunki leksykalne między językami słowiańskimi a irańskimi* 95—110, vagyis a mellékelt

Bulletin szerint, a melyben a czikk rövid kivonatát találni: *Les rapports du vocabulaire entre les langues slaves et iraniennes*).

Nem annyira a találkozások sokasága, mint inkább a gyér példák részben erősen szembeötlő volta keltette föl és élesztette folyton újra meg újra azt a sejtelmet, hogy a szláv meg az iráni nyelvek közt valami közelebbi kapcsolat létezhetett: minden szláv nyelvben istent egy régi *bogъ*-ra visszamenő szóval hívják, a mely az óperzsa *baga*-nak jelentésben és alakban pontosan megfelel és, — hogy egy nagyot ugorjunk — az oroszban és csakis ebben (no meg a kasubban is) a kutyát *sobaka*-nak hívják, a mely szó erősen emlékeztet a Herodotostól említett *παῖς* 'kutyá'-ra (vö. av. *spaka*-). Különösen a második eset alkalmas, hogy emlékezetünkbe idézze azt a tényt, hogy iráni népek (szittyák és szarmaták) már jóval Krisztus születése előtt letelepedtek Déloroszországban és századokon keresztül ott laktak. Egész kis irodalom keletkezett a százat jelenti *съто* (*ma sto*) számnév magyarázata körül is, a melyet iráni eredetűnek tartottak; — ma már alig akad szlavista, a ki annak tartaná, de ez a szó is sokáig kísértett, mikor a szláv nyelvekben valamelyes iráni hatás nyomait kutatták.

ROZWADOWSKI bizonyos tekintetben közel áll MEILLET fölfogásához és nem ok nélkül idéz annyit ennek idevágó fejtegetéseiből. M.-nek végkövetkeztetéseiből (*Conclusion* l. *Les dialectes indo-européens* 131. l.) ezeket sorolja föl: les principales lignes de démarcation passent entre dialectes occidentaux d'une part et orientaux de l'autre. L'indo-iranien, le slave, le baltique, l'arménien (et l'albanais) forment le groupe oriental, où l'on observe plusieurs traits communs. — Ceci ne veut pas dire que ce groupe dialectal était un, ni que ces phénomènes se sont propagés par imitation — il s'agit d'innovations réalisées d'une manière indépendante, comme l'indique le détail des faits. — Les vocabulaires indo-iranien, baltique et slave concordent fréquemment. Les dialectes orientaux constituent donc un group naturel. De azért R. korántsem foglal el olyan merev álláspontot, mint M., a ki egy másik helyen kijelenti, hogy más biztos iráni átvétel mint *toporъ* nincs a szláv nyelvekben*) és ezzel a kérdést magára nézve elintézettnak tartja. R. mondja is egy helyen, hogy 'bajos mindenben Meillet álláspontjára állani az átvételek kérdésében' l. ih. 100. l., de czikke végén újra hangsúlyozza fölfogásuknak sokban való találkozását, mintha maga sem érezné új nyomokon haladó véleményének egész súlyát.

Meillet után R. említi VASMER egy czikkét (*Kritisches u.*

---

*) Le seul emprunt du slave à l'iranien qui semble certain est le nom d'arme *toporъ* 'hache' l. Rocznik Slaw. II. 67.

Antikritisches zur neueren slavischen Etymologie Rocznik Slaw. VI 172—214), a melynek eleje a szlávba került iráni szókkal foglalkozik, de a mely sok tekintetben magyar nyelvészre is érdekes, mert a finnek régi elhelyezéséről, sok idegenből átvett finn szó etymológiájáról stb. szól. V. nem sok iráni vendégszót talált a szláv nyelvekben, de súlyt vet arra, hogy a balti nyelvekben még ennyit sem lehet találni, és azért lehetetlennek tartja, hogy a szlávok olyan messze északra laktak volna és olyan távol az irániaktól, a mint azt Šachmatov véli. R. az itt említett 'iráni' vendégszókat kételkedve fogadja és az egész kérdést az eddigi kutatások alapján 'eléggé reménytelennek' nevezi. Azért, ha csak lehet, új adalékokkal szeretne hozzájárulni tisztázására és új találkozások után fürkész, lehetőleg olyanok után, a melyek nem lehetnek későbbi átvételek.

A 102. lapon összeállítja azt, a mit már Meillet műveiből ismerünk, ezt azután megtoldja újabb esetekkel, a melyek bemutatásánál az első részben többnyire csak egyszerű tények megállapítására szorítkozik, mint mikor p. o. azt mondja, hogy a szláv *nebo* eget jelent csakúgy mint az av. *nabah* (a többes számú *nabās-ca* alakban), míg az óind. *nābhas-* = gör. *νέφος* az eredeti 'köd, felhő' jelentést őrizte meg. Hosszabb, figyelemre méltó fejtegetés csak *divъ-divo* alatt találunk,* a melyhez hozzá kapcsolódik egy a *bogъ* isten kifejezésről szóló megjegyzés — erre lejjebb még visszatérek. Az így összeállított anyagban a szerző most már két csoportot különböztet meg (l. 105. l.): a) *slovo* [szó] *bogъ* [isten] *svęty* [szent] *sramъ* [szégyen] *divъ* [csoda] *nebo* [ég] *zъly* [rossz] *vęty* [tanács] . . . *gatyati* [jóslolni] *vъpiti* [invocare] *kajati* [büntetni — *kajati sę* bűnhődni] *kaznyъ* [büntetés] azaz csupa fogalom a vallás és erkölcs köréből;**) ezekhez talán még *briti vlasъ*, mert a hajnyírásnak szertartási jelentősége volt, talán a *sz-dravъ* [egészséges] *gojъ* [jólét] *gojiti* [jól tartani] *męsto* [hely] a mindennapi életből; b) *radi kupъ samъ bo ničъ gora ovъ toziti žlędica*, azaz néhány kifejezés, a melyek sem milyen jelentéscsoportot nem alkotnak. 'Az eredmény, mondja ezután a szerző, e szerint a következő: nagyobbfokú,

*) A második, kevésbé fontos részt, a mely az iráni nyelvekből esetleg a szláv nyelvekbe került vendégszókra szól, mellőzöm; abban R. éppen ellenkezőleg minden egyes esetben behatósabban vitatja azt a kérdést, vajjon tényleg iráni átvétellel van-e dolgunk, legbehatósabban a *vatra* 'tűz' szónál. Bármennyire érdekes p. o. éppen ennek a szónak a tárgyalása is, új fölfogás csakis a régibb hatást megvilágító részben nyilvánul.

**) Az itt felsorolt szóknak pręgnans fordítása gyakran nehézségekbe ütközik, már azért is, mert jelentésük különbözõ szláv nyelvekben más-más árnyalatot tüntet föl, mégsem akartam az első csoport szavait fordítás nélkül idézni, mert a távolabb álló előtt e szók jelentősége, ha õket nem érti, egészen elhomályosul.

speciális szláv-iráni szótári egyezés egyáltalában nincs; ezen az alapon annál nagyobb jelentőséget nyer egy olyan egyezésekből álló zárt csoport, a mely a vallási és erkölcsi fogalmak köréből és egyuttal a mindennapi élet ősi köréből való, a melyben kétségtelenül tükröződni látszik a szlávokra gyakorolt iráni hatás. Nincs itt annyira és csakis átvett szókkal dolgunk, hisz legalább egyeseknél közülök az átvétel hangtanilag ki van zárva, mint inkább iráni terminusoknak tősgyökeres és velük ősi rokonságban álló szláv kifejezésekre való hatásáról.

Hadd mutassam meg egy példán, hogy R. mikép képzei ezt a hatást. Az óind. *bhaga-* óperzsa *baga* av. *ba γ α*-nak megfelelő, tősgyökeres szláv *bogъ* szó eredetileg csak 'jó'-t jelentett, inkább konkrét jót — a belőle képezett *bogatъ* 'gazdag' annyi, mint a ném. 'begütert', ennek ellentéte *u-bogъ* ill. *ne-bogъ* 'szegény', az ugyanabból a töből hajtott *sz-bogъje* jóságot (marhát, gabonát) jelent —; azt, hogy minden szláv nyelvben történeti időben a *bogъ* már csakis istent jelent, R. annak tulajdonítja, hogy a szláv nyelvekben kezdettől fogva meglevő *bogъ* 'jó' szóba az iráni *baga-* 'isten' oltódott: a *bogъ* 'isten' tehát iráni fölfogást hirdet szláv szóval!

R. mindezeket nagy vonásokban fejtegeti, mindössze egy pár lapon, tartalmas cikkét pedig így végzi: ez talán valamely művelődéstörténeti tény megnyilvánulása, a mely még Zarathustra vallásreformját megelőzte.

ASBÓTH OSZKÁR.

Harry Torczyner, Die Entstehung des semitischen Sprachtypus. Ein Beitrag zum Problem der Entstehung der Sprache. I. Wien, Löwit, 1916. XXIII + 300 l. 16 kor.

Hogy referens e munkával itt foglalkozni kíván, annak oka nem az, mintha a sémi nyelvészet terén önálló ítéletre tarthatna igényt, hanem az a körülmény, hogy a szerző, a bécsi egyetem tanára, a sémi nyelvtípus vizsgálata alapján egyetemes glottogonikus elméletet állít föl, amelyet szerinte az idg. nyelvtípusra is lehet alkalmazni s a melyet az idg. nominális flexióra csakugyan alkalmaz is. Referens tehát csupán e glottogonikus elmélet ismertetésére és kritikájára kíván szorítkozni.

A szerző általános glottogonikus nézeteiről műve előszavában tájékoztat [p. VII et seqq.]. Helyesen utal arra, hogy az exact nyelvtudomány nem lehet el glottogonikus hypothesisek nélkül [cf. Nyt. IV. 183—184. Akad. Ért. XXVI. 469—477]. Az eddig felmerült glottogonikus hypothesiseket bírálva arra az eredményre jut, hogy Bopp-féle agglutinációs theória tarthatatlan [ami bizonynyal igaz, v. ö. Nyt.

III. 85—103], a Ludwig-féle adaptációs elmélet pedig szerinte csupán negatív részében volna helyes, a mennyiben t. i. megállapítja, hogy egy formativum funkcióját egy valamikor önálló szó eredeti jelentéséből magyarázni lehetetlen, pozitív részében azonban szintén elégtelen volna, mert állítólag nem lehetne vele a jelentés genesisét megfoghatóvá tenni [a mi kétségkívül nem igaz, cf. Nyt. V. 119 etc.]. A szerző maga kizárólag az analogia elvét akarja alkalmazni a nyelvalakok keletkezésének magyarázatává, tényleg azonban — mint mindjárt kitűnik — velejében Ludwig elméletével operál.

Arról, hogy miképpen képzei a szerző az idg. flexió genesisét, a 'Semitische und indogermanische Nominalflexion' cz. fejezet [p. 252—297] tájékoztat, amelyből elég lesz tájékoztatásul egy összefüggő [p. 252—286] kivonatossan közölni.

A szerző abból a feltevésből indul ki, hogy a nominális casus-suffixumok eredeti alakját és jelentését csak a nominális casusflexió rendszer-kényszerén kívül álló formatiókon lehet meghatározni. Ilyen formatiók az adverbiumok: a sémi nyelvcsaládban legalább az acc. -am an, a gen. -im in és a nom. -um/un végzetei eredetileg adverbialis végzetek volnának. Ezt az eredményt a szerző — a nélkül különben, hogy az idg.-sémi nyelvrokonság kérdésében állást akarna foglalni [consequenter persze ezt meg kellene tennie!] — egyszerűen átviszi az idg. nyelvtípusra, noha ez a sémi nyelvtípustól toto cælo különbözik. Az acc. sg. suffixuma az idg. nyelvekben is -m, resp. -n, [pl. a görögben! idg. mimatio és nunatio!] s ez a végzet oly adverbiumok végzetével azonos mint a lat. *nam*, *dēmum*, *item*, *enim* etc. Az idg. -am, -em, -im, -om, -um etc. végződésű adverbiumok teljesen egy színvonalon állanak a megfelelő végződésű sémi adverbiumokkal s talán az egyetlen -am végződés variánsai, cf. lat. *nam* : *num*, *tam* : *tum*, gör. *σχεδόν* : *σχεδόν* etc. [!]. Ezek az accusativusi alakú adverbiumok régiebbek, mint maga az accusativus casusa, a melynek jelentése csak rajtuk fejlődött ki — úgy-hogy oly acc. sg. mint a lat. *jugum* eredetileg substantivált adverbium, a melynek eredeti jelentése 'zusammen, verbunden'. Általában: akármilyen casusnak látszik és valamely adverbium, eredetileg nem volt casus: az adverbium a 'nomen etymonja' s mint ilyen régiebb a nomennél. — Olyan adverbiumok mint lat. *passim*, *cursim* etc. és *praesertim*, *statim* etc., a melyek látszólag supinumokból származnak [?], valósággal a sémi -tam, -tim, -tum adverbialis végzetekkel állanak egy színvonalon s -sim és -tim végződésük enklitikus partikula [!]. Ezen típusú adverbiumok analogiájára magyarázandó az egész idg. nominá-

lis flexió: az idg. nominális casussuffixumok — a főlebb említett *-m* végzetet nem tekintve — eredetileg önálló enklitikus szócskák voltak, a melyek megint mimatiót v. nunatiót tüntetnek föl [v. ö. pl. gör. *-δον*, *-θεν* etc.]. — Oly gazdagabb hanganyagú nominális tőképzők mint a lat. *-mentum* [pl. *mōmentum* etc.] két jelentés nélküli partikulából vannak összetéve, cf. gör. *μὲν* és lat. *-tum* [!]. — Oly nasális tövek, mint lat. *virgo*, gör. *αἰών* etc. 'mimatiós' adverbiumoknak 'nunatiós' tovafejlődései, a mennyiben t. i. az eredeti finális *-m* mondatban [pl. dentális előtt] *-n* lett, úgy hogy a gör. *αἰών* és lat. *aevum* nem rokon, hanem teljesen azonos szavak [!]. Oly esetekben mint lat. *suare* finális nasális veszett el, mint pl. *homo* esetében [!]

Nem folytatom. Mivel a szerző saját vallomása szerint nem indogermanista, fönnforoghat annak a lehetősége, hogy csupán példái vannak rosszul összeválogatva, ennek ellenére azonban theóriája — jobb példákkal támogatva — talán mégis helyt áll. Tényleg azonban magának a theóriának sincsen semmi maradandó eleme. Az az alapgondolat persze, hogy a nominális flexió adverbiumokból indult ki, nem oly excentrikus, amint talán első tekintetre látszhatik, de minden jelentőségét elveszti, ha meggondoljuk, hogy adverbális és casualis suffixumok között genetikus szempontból semmiféle különbség sincs s nem is lehet s így a suffixalis adverbiumok maguk is csak a nominális 'casusrendszer' keretéből kiszorult nominális casusok. Annak a felfogásnak tehát, hogy az adverbális forma a nominális casus mintája és előfutára, semmi megfogható értelme nincs — szemben azzal a nyelvtörténetileg jól indokolható felfogással, hogy az adverbális és casualis formatiók közös előfutára a casus indefinitus, a még differentiatlan nominális *tő*. Ha pedig a jogosulatlan 'adverbium' helyébe a jogosult 'casus indefinitus' teendő, akkor első tekintetre világos, hogy a szerző voltaképpen a töle perhorreskált Ludwig-féle adaptatiós theória alapján áll, a melynek hatása szerzőnél tényleg lépten-nyomon kimutatható [v. ö. pl. p. XIV, 266, 267, 270, 273 etc.]. Szerző elmélete tényleg nagyban és egészben csak a Ludwig-féle elmélet volna, ha az ugyancsak lekritizált agglutinációs theoria legmérgesebb kinövése, a partikula-theória, dögvészként nem grasszálna s az adaptatiós alapgondolatot csirájában meg nem fojtaná. Referens nézete szerint az egész adverbium-theória alapján elhibázott kísérlet s csak arra jó, hogy a különben is sanda szemmel nézett glottogonikus hypothesiseket még inkább kompromittálja.

SCHMIDT JÓZSEF.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben.....	1.60
— Szláv jövevényszavaink I.....	2.—
— A j > gy változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelv-járásokban.....	1.20
Bálint Gábor. Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3. füzet. Egy-egy füzet.....	2.—
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr.....	—40
— Baronyai Deesi János és Kis-Viczay Péter közmondásai.....	—20.
— Nyelvünk újabb fejlődése.....	—40
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat.....	—60
— A mondat dualismusa.....	1.20
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra.....	—80
— Szörend és accentus.....	—80
Budenz József. A németországi philologok és tanférjak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről.....	—30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet.....	4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Armin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet» czimű II. értekezésére.....	—40
— Erdei- és hegyi-cseremiszt szótár. (Vocabularium cseremicum utrinque dialecti.) Főleg Reguly cseremiszt szógyűjteményéből és az Ujtestamentom cseremiszt fordításából.....	1.—
— Moksa- és erza-mordvin nyelvtan.....	1.—
Calepinus latin-magyar szótára. Kiadta Melich János.....	10.—
Coelius (Bánffy) Gergely. Szent Agoston reguláinak magyar fordítása (1537) Kiadta Dézsi Lajos.....	2.—
Finály Henrik. A besztercei szószedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból.....	4.—
— Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kísérte és teljes szömutatókat készített hozzá.....	6.—
Földi János magyar grammatikája. Közzéteszi Gulyás Károly.....	6.—
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metenzszi német nyelvjárás hangtana.....	1.50
Goldziher Ignác dr. A buddhismus hatása az iszlámra.....	—80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről.....	—20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál.....	—60
— A pogány arabok költészetének hagyománya.....	1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében.....	1.—
— Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről.....	—40
— Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben.....	—80
Halasz Ignác. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyűjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyűjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta.....	6.—
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szó-jegyzékkel.....	3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján.....	6.—
— A számlálás módja és az év hónapjai.....	—40
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve.....	1.20
Joannovics György. Értsük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében).....	—60
— Szörendi tanulmányok I. rész — 60. II. rész.....	—80
Komjáthy B. Epistola Pauli lingua Hungarica donata. Krakó 1533.....	6.—
Körösi Csoma Sándor emlékezetére. Előadások. 1. szám. Gróf Kun Géza: Ismereteink Tibetről.....	1.50
2. szám. Goldziher Ignác: A buddhismus hatása az iszlámra.....	—80
3. szám. Thúry József. A középázsiai török nyelv ismertetése.....	—80
Kúnos Ignác dr. Három károgz-játék.....	2.—
— Kis-Ázsia török dialektusairól.....	—90
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai) szöveget gyűjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta.....	3.—
— Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet.....	10.—
— és Munkácsy Bernát dr. A belviszonyragok használata a magyarban.....	1.—
Gróf Kun Géza. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről.....	—80
— A sémi magánhangzókról.....	—75
— Adatok Krim történetéhez.....	—40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit.....	10—
Magyarországi Német Nyelvjárások. Szerk. Petz Gedeon. 1. Gedeon A. Az alsó-metenzszi német nyelvjárás hangtana.....	1.50
2. Lindenschmidt Mihály: A verbászi német nyelvjárás.....	—90
3. Gréb Gyula: A szépesi felföld német nyelvjárása.....	1.80
4. Hajnal Márton: Az isztiméri német nyelvjárás hangtana.....	1.20

Magyarországi Német Nyelvjárások. Szerk. Petz Gedeon. 5. Kräuter Ferencz:	
A niczkyfalvai német nyelvjárás hangtana	1.—
6. Schäfer Illés: A kalaznói nyelvjárás hangtana	1.20
7. Mráz Gusztáv: A dobsinai nyelvjárás	2.40
Mayr Aurél dr. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben	—20
— Az úgynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben	1.20
Melich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék, Veress Ignác másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta	5.—
— Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? (A középfrank nyelvjárás térképével)	1.20
— A brassói latin-magyar szótár-töredék	—60
— Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 1590-ből	3.—
— Révai Miklós nyelvtudománya	1.—
Molnár Albert. (Szenczi) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással	9.—
Munkácsi Bernát. Árja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története	12.—
— Budenz József emlékezete	1.20
— Vogul népköltési gyűjtemény. I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	3.—
Kiegészítő füzet	6.—
II. kötet: Istenek hősi énekei, régi és időző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
III. kötet: Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	10.—
IV. kötet: Életképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
— Votják népköltészeti hagyományok	4.—
— Votják szótár. 4. füzet	16.—
Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság. IV. kötet. Első osztály: Guary-codex	2.—
Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex)	3.—
V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Saját alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György	12.—
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Aron. Közzéteszi Volf György. Tartalma:	
IV. és V. kötet: Erdy-codex. Egy-egy kötet	4.—
VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex	4.—
IX. és X. kötet: Ersekújvári-codex. Egy-egy kötet	4.—
XI. kötet: Debreczeni-codex. — Gömöri-codex	4.—
XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex	4.—
XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex. Miskolczi-töredék	4.—
XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Batthyányi-codex. — Czech-codex	4.—
XV. kötet: Székelyudvarhelyi codex. — Guary-codex. — Nádor-codex. — Lázár Zelma-codex. — Birk-codex. — Piry-hártya.	6.—
Pestl Gábor. Wy Testamentum magyar nyelven	6.—
Révai Joan Nicolaus. Elaboratio grammatica hungarica. Vol. III. Ed. Sigismundus Simonyi	6.—
Simonyi Zsigmond. A jelzők mondattana	5.—
Szegedi Gergely Énekeskönyve 1569-ből	5.—
Magyarország Történelmi Földrajza a Hunyadiak korában. Irta: Dr. Csánki Dezső. I. k. 1890. XII és 790 lap. Ara	14.—
II. k. 1894. VIII és 862 lap. Ara	14.—
III. k. 1897. VI és 698 lap.	14.—
V. k. 1913. VIII és 973 lap.	20.—

Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában

Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1918.

A szerkesztő lakása II., Bimbó-utca 28, hová a kéziratok
küldendők.

TARTALOM.

	Lap
SCHMIDT JÓZSEF: A hethita kérdés	241
PÁVEL AGOST: Vend szöveggyűjtemény s az eddigi gyűjtések története (Vége)	263

Ismertetések.

ASBÓTH OSZKÁR: Gustav Weigand: Bulgarische Grammatik	283
SCHMIDT JÓZSEF: Die Erforschungen der indogermanischen Sprachen	329
Arany János-Társaság pályázata	332

Folyóiratunk május és november 15-ikén jelenik meg. Egy kötet 4 ötvös füzetből áll s ára 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó hivatalához címzendő.

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

VI. KÖTET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1918.

TARTALOM.

Értekezések.

	Lap
ASBÓTH OSZKÁR: Bérce es Kázla	43
BALASSA JÓZSEF: Beszéd gégefő nélkül	117
— —, FUCHS DÁVID, SZINNYEI JÓZSEF, ASBÓTH OSZKÁR: Ritka hang-jelenség	219—224
BENIGNY GYULA: Az ó- és új-iráni nyelvek szórendje	48
— — Progressiv assimiláció nyomai az óporoszbán	213
PÁVEL ÁGOST: A legújabb vend irodalom nyelve	1, 102, 161, 263
ROSETH ARNOLD: A görög infinitivus absolutus eredete	204
RUBINYI MÓZES: Hermann Paul	81
SCHMIDT JÓZSEF: Az idg. flexió genesisének problémája	28, 86, 188
— — A hethita kérdés	241

Ismertetések.

Arany János-Társaság pályázata	332
ASBÓTH OSZKÁR: Język polski i jego historia. II.	62
— — M. REŠETAR, Elementar Grammatik der serbischen (kroatischen) Sprache	136
— — A horvát akadémia nagy szótára	225
— — Gustav Weigand, Bulgarische Grammatik	283
KARL LAJOS: CH. BALLY, Le Langage et la Vie	158
SCHMIDT JÓZSEF: K. MEISTER, Lat. griech. Eigennahmen. Heft I.	74
— — A. MEILLET, Grammaire du vieux perse	127
— — és ASBÓTH OSZKÁR: Rocznik orientalistyczny I.	234
— — Harry Torczyner, die Entstehung des semitischen Sprachtypus	238
— — Die Erforschungen der indogermanischen Sprachen	329

Kisebb közlemények.

A. O.: *Brók	47
— — Motoz	116
— — Haranga	126
— — Zsoltár	160
— — Magy. szlovén -m > -n	203

A HETHITA KÉRDÉS.

Az 1915. év december havában a berlini Deutsche Orient-Gesellschaft közleményeiben *„Die Lösung des hethischen Problems“* czímen egy előzetes értesítés jelent meg [MDOG. No. 56. p. 17—50], a melyben FR. HROZNÝ, a sémi nyelvek tanára a bécsi egyetemen, a hethita problémára vonatkozó kutatásainak fő eredményeit ismertette s egyben bejelentette, hogy eredményeit egy már nyomtatásban lévő *„Die Sprache der Hethiter, ihr Bau und ihre Zugehörigkeit zu dem indogermanischen Sprachstamm,“* cz. műben részletesen közzé fogja tenni. Az 1916. év folyamán aztán tényleg meg is jelent e munka egy része [Leipzig, Hinrichs, 1916. p. 1—128].*)

Jelen sorok célja Hrozný megfejtési kísérletét méltatni s egyúttal a hethita kérdés történetét röviden összefoglalni.

A *hethita* [*hettita*, *chetita*, *hittita*] nép csak újabban merült föl az ókori történet homályából. A mit e népről, sorsáról és kultúrájáról manapság tudni lehet, mind összefoglalta E. MEYER *„Reich und Cultur der Chetiter“* [Berlin, 1914] cz. illusztrált művében. [Vö. még: E. MEYER, MDOG. 1915, No. 56. p. 5—17. FR. HOMMEL, *Grundriss der Geogr. u. Gesch. des Alten Orients*. 1904. p. 42—56. L. MESSERSCHMIDT, *Die Hettiter*. 1903.] Mivel a hethita problémának linguistikai oldala szoros összefüggésben van történelmi és ethnologiai részével, nem lesz fölösleges e tárgyat is röviden érinteni.

---

*) E munka a megfejtés módszere és eredményei tekintetében egészben véve az előzetes jelentés színvonalán áll, a mint ezt maga a szerző is megállapítja [*Sprache der Heth.* p. X.]. E könyvre még visszatérünk, de már ezúttal is tekintetbe vannak véve azok a részletek, a melyek a kérdés elbírálását elősegítik.

A hethiták *hattim* néven már az ószövetségben előkerülnek. E forrás szerint a nép zöme Syriában lakott, de már a patriarchák idejében Kana'an lakosságának is fontos része volt, szoros érintkezésben állott az izraelitákkal s keveredett is velük. Az ószövetségi adatokat bőségesen kiegészítik újabban a XIX. század folyamán megfejtett babyloni ékirásos és egyiptomi hieroglyphikus források, a melyekben a hethiták *hatti*, resp. *heta* néven szerepelnek. E forrásokból lassankint kitűnt, hogy a hethiták a Kr. e. 2. évezred folyamán hatalmas nép voltak s élükön hatalmas hódító királyok állottak. Először 1930 táján lépnek föl, mikor a babyloniak ellen harcolnak s a Hammurapi-dynastiát valószínűleg megbuktatják. Virágkoruk azonban a Kr. e. 14. és 13. század, mikor is a *hatti* állam úgy lép föl mint Babylonnal és Egyiptommal egyenrangú hatalom, a régi Oriensnek harmadik nagyhatalma, a melynek centruma Kisázsia keleti része (Kappadokia keleti része, körülbelül Melitene és Kilikia). Itt feküdt Boghazköj v. Boghazkiöj falu mellett [Angorától kelet felé öt napi utra] a *Hatti* nevű fő- és székváros, a melynek hatalmas romjait H. WINCKLER 1906-ban felfedezte.

A hethita felirati nyelvmemlékek, a melyek felfedezésének és interpretációjának történetéről E. MEYER, említett műve [p. 127—134] tájékoztat, két kategóriába oszthatók. A feliratok egy része sajátos hieroglyphikus [de az egyiptomitól teljesen eltérő] írással van írva, a mely csak a legifjabb feliratokon tüntet fel átmenetet a kursiv írásra. Ilyen képirásos feliratok a mult század hetvenes éveitől fogva kezdtek napfényre kerülni Syriában [Hamát, Karchemis = Dserabis etc. táján], később Kisázsiaiban [Boghazköj, Ivriz etc. táján] is. Mind ezen feliratokat összegyűjtötte L. MESSERSCHMIDT a *Corpus inscriptionum Hettiticarum* cz. gyűjteményes munkában [Mitteil. der Vorderasiat. Ges. 1900 : 4, 5; 1902 : 3; 1906 : 5]. E feliratok megfejtésére ismételen történtek kísérletek, de általánosabb elismerésre nem találtak. — A feliratok másik része babyloni ékirással van írva, tehát olvasható. Ilyenek mindenekelőtt azok a jobbára töredékes agyagtáblák, a melyeket H. WINCKLER TH. MAKRIDY bey társaságában az 1906—7. és 1911—12. években eszközölt ásatások alkalmával a Boghazköj

melletti romvárosban bámulatos mennyiségben hozott napfényre. Egyes, jobbára szintén töredékes ékirásos szövegek másunnan is kerültek elő. E szövegek nyelve azonosnak bizonyult a valahol Kisázsiaiban fekvő *Arzawa* ország nyelvével, mely az egyiptomi Tell-el-Amarnában 1888-ban talált két agyagtábla révén már előbb ismeretes volt. E táblákból kitűnt, hogy a hethita nép őshazája nem Syria volt, mint eddig hitték, hanem Kisázsia keleti része, s ez volt az, a mi a boghazköji eredményes ásatások gondolatát suggerálta.

A boghazköji ásatások kiadós eredménye, mintegy 20,000 darab fragmentum és teljes tábla, ma legnagyobb részben a konstantinápolyi oszmán császári muzeumban van, igen sok fontos darab a berlini muzeumban s néhány más darab nyilvános és magángyűjteményekben is. Az összes boghazköji ékirásos szövegeket a berlini Deutsche Orient-Gesellschaft fogja autographiában és transscriptióban közzétételni. E feladatra vállalkoztak WEIDNER, WEBER, FIGULLA és HROZNÝ, a ki e végből 1914 április havától augusztus haváig, a világháború kitöréseig, Konstantinápolyban tartózkodott, hogy az itteni tábla-töredékek egy csoportját rendezze, tisztogassa, az összetartozó darabokat összekeressen és összeragaszsza s mindezek után lemásolja. Szövegek másolása mellett megfejtésükkel is foglalkozott. Eredményeiről már említett munkálataiban számol be, egyben illusztrálja megfejtési módszerét s néhány linguisticai megállapításai-ból folyó igen fontos következtetést közöl.

HROZNÝ meg van győződve — és meggyőződése „sziklaszilárdságú” [Sprache der Heth. p. VII.] —, hogy a hethita probléma nyelvi oldalának kulcsát megtalálta. A boghazköji nagyban és egészben a Kr. e. 14. és 13. századból való hethita nyelvemlékek [történeti szövegek, állami szerződések, diplomatiái levelezések, ediktumok, kataszteri okmányok, áldozati szövegek, hymnuszok, törvények etc. — egy tervszerűen létesített nagyszertű állami, udvari és templomi archivum maradványai] szerinte indogermán nyelvemlékek: nyelvük minden kétséget kizárólag indogermán jellegű, az *R̥gvēda* ó-ind nyelve mellett a legrégebben hagyományozott indogermán nyelv. E szerint a „tochár” nyelvnek SIEG és SIEGLING által való felfedezése után nem is egy decennium

leforgása alatt az idg. nyelvcsaládnak egy második egészen önálló tagja került volna napfényre!

Az a feltevés maga, hogy a hethita idg. nyelv, már régibb keletű. P. JENSEN már a múlt század kilenczvenes éveiben az örmény nyelvvel operált [ZDMG. XLVIII. 1894. Hittiter u. Armenier. 1898]. Az örmény nyelv azonban sokkal később lépett föl Kisázsziában s mai alakjában annyira degenerálva van, hogy a Kr. e. 2. évezredben minden bizonynyal egészen másképpen nézett ki, mint JENSEN hiszi. Értelmezései tényleg egészen tartalmatlan szövegeket eredményeztek, úgy hogy kísérlete nem talált visszhangra [vö. MESSERSCHMIDT, Bemerkungen zu den heth. Inschriften. 1898. HOMMEL, Grundriss. 1904. p. 46. E. MEYER, Reich u. Cultur der Chet. 1914. p. 133]. — Aztán J. A. KNUDZTON norvég tudós S. BUGGE és A. TORP helyeslése mellett állította, hogy az *arzawa*-nyelv, a melyet ma a hethitával azonosnak ismerünk [l. fölebb, p. 243], idg. nyelv — még pedig BUGGE szerint *satem*-nyelv [Die zwei Arzawa-Briefe, die ältesten Urkunden in idg. Sprache, mit Bemerkungen von S. BUGGE u. A. TORP, 1902]. Az Arzawa-levelekben FR. HOMMEL is 'erani' adalékokat talált s nyelvüket indogermán-kisázsiai keveréknelvnek nyilvánította [Grundr. 1904. p. 45. Münchner Neueste Nachr. 1915. nov. 26]. — R. CAMPBELL THOMPSON szintén még HROZNÝ előtt kardoskodott a hethita nyelv idg. eredete mellett [A new decipherment of the Hittite hieroglyphics. 9113. p. 98]. — De mindaz, a mit eddig e thesis bizonyítására fel lehetett hozni, kevés és elégtelen volt: a *-mi*, *-ti*, *-ši* possessiv suffixumok, cf. lat. *meus tuos suos* [de az *-m*, *-t*, *-š* elemek hasonló functióban egy sereg nem-idg., pl. uralaltaji nyelvekben is előkerülnek]; a nom. sg. *-š* és az acc. sg. *-n* suffixuma [de mind a kettő megvan egyebütt is, pl. a nem idg. mitanni nyelvben, l. alább!]; *e-es-tu* 'es sei', cf. gör. εστο. — Az idg. theoria tehát egyelőre általános visszautasításra talált [vö. pl. HOMMEL, Grundr. p. 45. HIRT, Die Indogerm. 1905—1907. p. 108, 139—140, 584—585. FEIST, Kultur, Ausbreitung u. Herkunft der Indogerm. 1913. p. 407. DELITZSCH, Sumerisch-akkadisch-hettitische Vokabularfragmente, 1914. p. 41 etc.], úgy hogy KNUDZTON maga is megingott nézetében [l. DELITZSCH, l. c. p. 41. HROZNÝ, MDOG. 1915. No. 56. p. 30]. Az eddig

közzétett hethita szövegek is megerősítették a visszautasító magatartást.

Hrozný tehát az idg. thesisnek nem a legelső, de minden-
esetre a legerélyesebb, legkövetkezetesebb és — Jove favente —
legszerencsésebb képviselője, a ki a boghazközi hethita szövegek
alapján annak kimutatására vállalkozott, hogy a hethita
nyelv flexiója idg. jellegű s szókincse, jelesen
pronominalis és adverbialis állománya is sok
idg. elemet tartalmaz.

E thesis bizonyítására Hrozný többek között a következő
részleteket hozza föl. *)

1. Declinatio [M. p. 23—25. Spr. p. 1—96 passim].

A hethita nyelvben — legalább a singularisban — 6 casus
van, a melyeknek idg. jellege első tekintetre szembe tűnik.

Igy pl. az *-ant d-**)* tövű participium praes. [cf. lat. *fer-ent-*,
gör. *φέρ-οντ-*] flexiója a következő:

nom. sg. masc.: *-an* és *-anza*, pl. *da-a-an* 'gebend' és *hū-*
manza 'vollständig, ganz (seiend)' cf. lat. *ferēns*, gör. *φέρων*;
gen. sg.: *hūmandas*, cf. lat. *ferentis*, gör. *φέρωντος*;
dat. sg.: *hūmantī*, cf. lat. *ferentī*;
acc. sg.: *hūmandan*, cf. lat. *ferentem*, gör. *φέροντα*;
abl.-instr. sg.: **hūmantet d*, **hūmantit d*, cf. osc. *praesentid*;
nom. plur. masc.: *hu-u-ma-an-te-es*, cf. lat. *ferentēs*.

A többi töosztályokban a casussuffixumok a következők:

nom. sg. masc.: *-š*; — gen. sg.: *-aš*; — dat. sg.: *-i* és *-ī*; —
acc. sg. masc.: *-n* [de az *o-* tövű neutrumoknál — az *i-*
és *u-* tövek analogiájára — nincsen suffixum, vö. pl. *a-da-*
-an-na, Essen': ói. *adanam*]; — abl.-instr. sg.: *-et d* és *-it d*; —
loc. sg.: *-az*, cf. idg. loc. plur. *su sī*; — nom. plur.: *-ēs*, *-ās*, *-uš*
itt a komplikált idg. viszonyok egyszerűsödtek].

*) Az alábbiakban *M.* az előzetes jelentés, *Spr.* a főmű rövidítése.

**) Szótag végén álló homorgán zöngétlen és zöngés explosiva és
spirans [tehát *t: d*, *k: g*, *p: b* és *s: z*] az ékírásban nem tartható szét,
úgy hogy pl. oly hangecomplex mint *ku-it d* a *ku-id* és *ku-it* hangértékkel
is birhat [Spr. p. XIV.].

A hethita declinatio idg. jellegének legerősebb bizonyítékai közé tartoznék az, hogy a *wa-a-tar dar* 'Wasser' nom.-acc. sg. mellett az obl. casusokban *n*-tartalmú alakok lépnek föl, mint pl. gen. sg. *ú-e-te-na-áš*, *ú-e-de-na-áš*, abl.-instr. sg. *ú-e-te-ni-it'd*, *ú-e-de-ni-it'd*. Ez t. i. oly sajátosságos polythematismus volna, mint pl. lat. *femur*: *feminis*, gör. ὄδωρ: ὄδατος < *ὄδ-η-τος etc.

Pronomina [M. p. 25—26. Spr. p. 97 et sequ.]

heth. *uga*, *ug* 'ich', cf. lat. *ego*; — h. *ammug* 'mir' cf. gör. ἐμευρε, ἐμευρε, gót *mik* és h. *-mu* 'mir', cf. gör. μοι; — h. *ammēl* 'mein', cf. gör. ἐμός.

heth. *zig*, *ziga* 'du' gör. σύς; — h. *tug* 'dir, dich', cf. gót *puk*, óisl. *þik*, ahd. *dih*; — h. *tuwl* 'dein', cf. lat. *tuos*.

heth. *anzáš* 'wir, uns', cf. ahd. *uns*, lat. *nōs*, ószl. *nasъ*; — h. *anzēl* 'unser', cf. gót *unsar*, ahd. *unserēr*.

heth. *šumēš*, *šumáš* 'ihr, euch' és *šumēl*, 'euer' cf. újp. *šumā*.

heth. *na-áš*, *naš* 'er, dieser' v. 'jener' N. *na-at d* 'dies' [így WEIDNER is: Stud. zur heth. Sprachwiss. p. 127], cf. örm. *na* 'jener, er'.

heth. *eni* 'dieser', cf. oberd. *ēner*, ószl. *onъ*.

heth. *wa-ra-áš* 'er', N. *wa-ra-at d* 'es': egy idg. **u-* demonstrativum bővülése [M. p. 37].

heth. *-aš* 'er', acc. *-an* 'ihn', cf. idg. **e o-*, acc. *em [M. p. 35, 38].

heth. *-ši* 'ihm' cf. idg. *sei soi, gav. *hōi*, av. *hē*, *šē*, hom. *οἶ* [M. p. 36].

heth. *tat/d* 'es, das' cf. ói. *tát*.

heth. *káš* 'dieser'. N. *ki-i* 'dieses' [M. p. 36], cf. lat. *ce-do*, osc. *e-kas* 'hae'.

heth. *kuiš*, N. *kuit d* 'welcher, welches' [így WEIDNER is: l. c. p. 119], cf. lat. *quis, quid*.

heth. *kuiš* *kuiš*, N. *kuit d* *kuit d* 'wer immer, was immer' [WEIDNER l. c. p. 121 kételkedik], cf. lat. *quisquis, quidquid*.

heth. *kniski*, M. *kuit dki* 'jemand, etwas' cf. lat. *quisque, quidque*.

heth. *kuwatka*, *kuwadka* 'etwas', cf. lat. *quodque*.

heth. *kuwabi* 'wo, wohin', cf. lat. *ubi, nē-cubi*.

heth. *kuwabikki* 'irgendwo(hin)', cf. lat. *ubique*.

2. Conjugatio [M. p. 27].

Egyenesen ideális egyezést tüntetne fel HROZNÝ szerint a hethita verbum praesens-paradigmája; vö. pl. az *i-ia-u-wa-ar* ,machen' [így WEIDNER is: l. c. p. 110] verbum következő alakjait:

1. sg. *i-ia-mi*, cf. ói. *yámi*, gör. τίθημι;
2. sg. *i-ia-si*, cf. ói. *yási*, gör. τίθης;
3. sg. *i-ia-zi*, cf. ói. *yáti*, gör. τίθησι, dór τίθητι;
1. plur. *i-ia-u-e-ni*, cf. ói. *yāmāh*, gör. τίθεμεν;
2. plur. *i-ia-at-te-ni*, cf. ói. *yāthá(na)*, gör. τίθετε;
3. plur. *i-ia-an-zi*, cf. ói. *yānti*, gör. τίθέσσι, dór τίθεντι.

Előfordulnak továbbá a következő egybeállítások:

- u-i-ia-at* ,sie schickte', cf. ói. *ábharat* [M. p. 36];
e-eš-ta ,er war', cf. gör. ἐπέσπετο, lyk. *-te* [M. p. 36];
ki-ša[?]-ri ,er wird' [?], cf. umb. *ferar* ,feratur' [M. p. 37];
ar-ta-ri ,es wird gebracht' cf. lat. *agitur* [Spr. p. 12];
e-ša-an-da-ri ,sie setzen sich' cf. lat. *aguntur* [Spr. p. 13, 14]; etc.

3. Lexikális egyezések [M. p. 27—28].

a) Adverbia [M. p. 27—28].

- a-ap-pa* ,ab, weg, nach' cf. ói. *ápa*, gör. ἄπο, ἀπό;
pa-ra-a ,vor, fort', cf. gör. πέρα, παρά;
kat-ta ,hinab' [M. p. 34: ,entlang'], cf. gör. κάτω, κατά;
an-da ,drinnen, hinein', cf. lat. *endo*, *indu*, gör. ἐνδον (ἐντός)
és talán részben lat. *ante*, gör. ἀντί is;
bi-ra-an v. *pi-ra-an* ,herum', cf. gör. περί, πέρι;
a-wa-an ,hinab' cf. ói. *áva*, lat. *au-*.

Adverbium verbum elé is járulhat, vö. pl. *a-wa-an pa-iz-zi* ,er geht hinab' etc.

b) Nomina [M. p. 28].

- a-da-an-na* ,Essen' cf. ói. *ádanam*, ahd. *ezzan*;
a-ku-wa-an-na ,Trinken, Getränk', cf. lat. *aqua*;

da-an-na ‚Geschenk‘, cf. lat. *dōnum*;
be-tar v. *pe-tar* ‚Flügel‘, cf. ahd. *fedara*, nhd. *Feder*;
da-lu-ga-aš-ti ‚Länge‘, cf. ószl. *dl̥gostъ* [az egybeállítás jogsultsága nem áll minden kétségen felül, cf. BARTHOLOMAE, Wochenschrift für klass. Phil. 1916. Sp. 69, de a hethita szó jelentése HROZNÝ szerint biztos, l. c. Sp. 261];
ar-ku-u-wa-ar ‚Abwehren‘, cf. lat. *arceo*, gör. ἀρκέω;
wa-áš-šú-u-wa-ar ‚kleidung‘ [így WEIDNER is: l. c. p. 116], cf. ói. *vasanam*, lat. *vestis*;
a-a-ra ‚gut, passend‘, cf. ói. *áram*, gör. ἀραρίσκω, lat. *ars*;
me-ig-ga-uš ‚viele‘ [WEIDNER, l. c. p. 127: *mekki* ‚viel, sehr‘], cf. gör. μέγας, ang. *much*.

c) Verba (M. p. 28—29).

e-eš-mi ‚ich bin‘ [így WEIDNER is: l. c. p. 109], cf. ói. *ásmi* < *ésmi;
har-mi ‚ich nehme‘, cf. ói. *hármī*;
ši-pa-an-ti ‚er opfert‘, cf. gör. σπένδει;
da-a-i ‚er gibt‘ [így WEIDNER is: l. c. p. 122], cf. lat. *dat*;
te-ez-zi [Spr. 2: *te-iz-zi*] ‚er sagt‘, cf. ószl. *dēti* ‚sagen‘ [az ószl. szó e jelentése persze secundär, cf. BARTHOLOMAE, Wochenschr. für klass. Phil. 1916. Sp. 69, 262 és HROZNÝ, l. c. Sp. 261];
du-wa-ar-ni-iz zi ‚er bricht‘, cf. ói. *dhvárati* [M. p. 38].

d) Particulae [M. p. 33—36 passim].

nu ‚nun‘ [így WEIDNER is: l. c. p. 128], cf. ói. *nu*, gör. νῦ, ahd. *nu* [M. p. 33];
-ma ‚dann, ferner‘, cf. gör. μέν, μὲ [M. p. 34];
-kan, cf. ói. *kám*, *kam*, gör. καὶ [M. p. 36];
-wa, cf. ói. *vāi*, *vá-vā*.

A felsorolt és még más felsorolható egyezésekből HROZNÝ szerint ‚minden kívánható biztossággal‘ következik, hogy a hethita egészen önálló új idg. nyelv — még pedig centum-nyelv, cf. heth. *uq*, *uga* ‚ich‘: lat. *ego*, de av. *azəm* < **eġ(h)óm*, heth. *káš* ‚dieser‘: ószász *hē*, de ószl. *sъ* < **ko-*, **k(i)io-*; — heth. *kuiš*: lat. *quis*, de ói. *kāh* < **q^uis*, **q^uos*.

A centum-nyelvek között pedig a hethita legközelebb áll a latinhoz*) s hidat képez a nyugati idg. nyelvektől a tocharhoz, a melyhez szintén közel áll, de érintkezik még a satem-nyelvekkel is, jelesül az árja, szláv és örmény ággal, a mi középponti geographiai helyzetéből magyarázandó, és azonkívül a szintén idg. jellegű lykai nyelvvel is (M. p. 29—30, 31—32).

Ha mindez bebizonyítható volna, akkor a hethita nyelv oly állást foglalna el az idg. nyelvek körében, a melyhez fogható egyáltalában nincsen. De alig valószínű, hogy HROZNÝ ezt be tudná bizonyítani. A latin nyelvvel [recte: az italiai ággal!] való közelebbi összetartozás semmi esetre sincs bebizonyítva, mert a mit HROZNÝ idáig felhozhatna, az minden centum-nyelvben feltalálható régi örökség, holott a közelebbi összetartozás kritériuma a közösen végrehajtott újítás [cf. BARTHOLOMAE, Wochenschr. für klass. Phil. 1916. Sp. 69]. — Egyébként a főleg egyelőre szó nélkül leköszölt megállapításokhoz is a kétségek és aggályok egész sorozata fűződik, mint ezt alább meglátjuk. Mégis ha mindez csak nagyjában is helyt áll, akkor a hethita nyelv idg. jellegéhez kétség sem férhet [cf. HOMMEL, Münchner Neueste Nachricht. 1915. No. 604. WEBER és E. MEYER, MDOG. 1915. No. 56. p. 4—5, 6, 8. HERBIG, DLZ. 1916. p. 427. SCHEFFTELOWITZ, Köln. Zeit. 1916. No. 286. BARTHOLOMAE, Wochenschr. für klass. Phil. 1916. No. 3. Sp. 68].

Hogyan jutott HROZNÝ erre a fényes felfedezésre? Mivel bilinguis nyelvmlékek nem állottak rendelkezésére, a hethita szövegeket ön magukból kellett magyaráznia. Oly mondatokból kellett kiindúlnia, a melyekben tulajdonnevek, valamint sumero-akkad ideogrammok és phonetikusán kiírt akkad szók fordultak elő. Ily esetekben a mondat általános tartalmát nem ritkán egészen vagy pedig legalább részben képes volt megállapítani. Ezek után elővehe-

---

*) Így újabban HOMMEL is — azzal a hozzáadással, hogy a hethita az illyr nyelvnek egy Kisászsiába elverődött tagja [Münchner Neueste Nachr. 1915. No 604].

tett olyan mondatokat is, a melyek csak phonetikusan voltak írva [M. p. 22. Spr. p. V—VI.]. Erre megállapította a hethita nyelv legfontosabb alakjait, szerkezetét és rokonsági viszonyait. Munkájában, jelesül a szójelentések megállapításában, segítségére voltak a FR. DELITZSCH által kiadott trilinguis sumero-akkad-hethita szótártöredékek [Sumerisch-akkadisch-hettitische Vokabularfragmente. Berlin, 1914].*)

Megfejtési módszerének illusztrálására HROZNÝ előzetes jelentésében 5 darab egyszerű szövegmutatványt közöl interlineáris versióval és részletes kommentárral [M. p. 32—38]. Álljon itt közülük a két első [M. p. 33—34; vö. Spr. 61—62, 97] — a hozzájuk fűződő észrevételekkel egyetemben.

1. *ú-ug-ga*   *SAL An-na-an-na-ás*   *e-es-mi*
                   ,Ich   Annannas   bin'.

An-na-an-na-ás: tulajdonnév, még pedig mint a *SAL* determinativum mutatja. nőnév. — Ez egészen bizonyos.

e-es-mi: szemlátomást 1. sg. verbum, cf. idg. *esmi, ói. *ásmi*, gör. εἶμι, tehát a. m. ,bin' [így WEIDNER, l. c. p. 109 is]. — Igen valószínű, cf. arz. *e-es-tu*, ,es sei': gör. ἔστω.

ú-ug-ga: a 1. sg. prädicatumhoz várható subjectum, tehát a. m. ,ich', cf. lat. *ego*, gör. ἐγώ etc. — Ez a szókezdő heth. *u-* és idg. **e-* túlságos differentiája folytán nem elég biztos. HROZNÝ mai nézete szerint a szókezdő heth. *u-* talán az *ammug* ,mir' és *tug* ,dir, dich' alakok hatása alatt jött létre [Spr. p. 98].

2. *nu*   *NINDA-an*   *e-iz-za-at-te-ni*
                   ,Nun   Brot   werdet ihr essen',
                   wa-a-tar-ma   *e-ku-ut-te-n/i?* /
                   ,Wasser ferner   werdet ihr trinken'.

nu: vö. ói. *nu*, gör. νο, ahd. *nu* — tehát a. m. ,nun'. — Valószínű [így WEIDNER is: l. c. p. 128].

NINDA-an: *NINDA* ideogramm, a melynek jelentése egész biztosan ,Brot'; — az *-an* szóvég az acc. sg. masc.

---

*) E töredékek olvasását és magyarázatát azóta előbbre vitte E. F. WEIDNER ,Studien zur hethit. Sprachwissenschaft' cz. műve I. kötetében [Leipzig, Hinrichs, 1917].

suffixuma, a mit HROZNÝ egyebünne állapított meg — minden látszat szerint helyesen [l. fölebb, p. 244].

e-iz-za-at-te-ni: a lat. *edo*, ahđ. *ezzan* igékkal kombinálható, mert a hol kenyérről van szó, ott egy 'enni' jelentésű verbum is várható, és a *-te-ni* végződés, a mint ezt HROZNÝ más helyen megállapította, a 2. plur. praes. (fut.) aet. személyragja. — Az egész nem sok bizalmat kelt. Hogy a szóban forgó alak véletlenül csakugyan a. m. 'ihr werdet essen' az persze nem lehetetlen, bár pusztán a contextus alapján e jelentés felvételére semmi kényszerítő ok sincsen. Ellenben úgyszólván lehetetlen, hogy ennek az alaknak az idg. **ed* gyökérhez valami köze volna. Gyanúsak már a vokálisviszonyok is. Idg. **ed*- ugyanis *e*- sorban mozgó gyökér, a melynek ablaut-variansai között [V. **ed od*-, D. **ēd ōd*-, R. **d*-, S. **d*-] egy **eid*- formatio egyáltalán nem is fordulhat elő. HROZNÝ szerint persze *e-iz-za-at-te-ni* 'körülbelül' [etwa] úgy olvasandó mint *ezzattēni* [ennek lehetőségéről most Spr. XIV]. Ám legyen, de mi lesz akkor az ugyanazon idg. **ed*- gyökérhez vont *adanzi* 'sie essen', *adanza* 'essend' és *a-da-an-na* 'Essen' szókkal [l. Spr. 42, 82]? Ezeknek resp. alapalakja az idg. alapnyelvben csakis **édonti*, **édonts* és **édonom* lehetett, s így fel kellene tenni, hogy idg. **é*- hethita reflexe ad libitum *e*- vagy *a*-. Még rosszabbul áll a consonantismus ügye. HROZNÝ többi hasonlításában idg. **d* a hethitában mint *t d* jelentkezik [vö. pl. heth. *kuit d*: lat. *quid* etc., l. fölebb!], sohasem mint *z*. Ha a fölebb említett *adanzi*, *adanza* és *a-da-an-na* szókban idg. **d* intakt maradt, teljesen érthetetlen, hogy az *e-iz-za-at-te-ni* alakban ugyanazon *a* vokális előtt *d* helyett *z* lép föl. Erre a már régebben hangoztatott kifogásra HROZNÝ elég bátor volt azt felelni, hogy az eredeti *d* az említett esetekben nem áll ugyanazon feltételek alatt, mint ezt a szókezdő *e*- és *a*- különbsége mutatja [Wochenschr. für klass. Phil. 1916. Sp. 260]. Mintha bizony intervokális *-d-* sorsára nézve nem volna absolute irrelevant, hogy az előtte álló vokális *e*- volt-e vagy *a*! — Szóval: vagy az *adanzi* szónak és társainak értelme van helytelenül meghatározva, vagy pedig — és minden látszat szerint ez a valószínű — az *e-iz-za-at-te-ni* alak van helytelenül interpretálva.

A szerző aztán így folytatja: 'Weiter lehrte der einfache

Augenschein [!], dass der folgende Satz *wa-a-tar-ma e-ku-ut-te-ni* im Parallelismus mit dem soeben erklärten Satz steht' [!] — azaz: ha előbb kenyérevésről volt szó, most vízivásról kell szónak lennie!

wa-a-tar-ma: a *NINDA-an* 'Brot' szóhoz tartozó 'Gegenstück', a melyben egyszerű 'Genussmittel' volt keresendő. Ennél fogva a jegy-complex így elemezendő: *wa-a-tar* v. *wa-a-där* 'Wasser', vö. ang. *water*, ósz. *watar* etc., és *-ma*, a mely szónak egy körülbelül 'dann, ferner' jelentésű partikulának 'kell' lennie, vö. talán gör. *μév, μά*. — Mindez nem eléggé meggyőző. Egy *wa-a-tar* alak tényleg előkerül a szövegben [M. p. 34], de 'jó olaj' jelentésű ideogrammok társaságában, úgy hogy 'víz' jelentése itt is problematikus — annál inkább, mert WEIDNER a 'víz' jelentést a heth. *wa-ar* szó számára postulálja és ezt az avar *hov*, bask. *ur* etc. szókkal veti egybe [Stud. p. 86, 116]. A HROZNÝ-féle analysis plausibilitását nagyon gyöngíti az a körülmény is, hogy a *wa-a-tar-ma* jegy-complex egyelőre a heth. szótártöredékekben előforduló *wa-tar-na-h-ha-an-za* 'Befehlshaber' vagy *i-šu-wa-ni-it-wa-a-tar* 'Zwilling' [l. DELITZSCH, Vokabularfragm. p. 42, 43. WEIDNER, Stud. p. 111, 116] szókkal is kombinálható.

e-ku-ut-te-ni: a feltételezett parallelizmus folytán az *e-iz-za-at-te-ni* igealakkal azonos funkciójú és 'ihr werdet trinken' jelentésű igealak, a melynek hethita gyökere **eku-*, cf. *a-ku-wa-an-na* 'Trinken': lat. *aqua*. — Ez semmiképpen sem valószínű. Ebben az esetben ugyanis az *e-ku-ut-te-ni* alak denominativ verbum volna, a melynek jelentése nem volna 'trinken', hanem 'wässern' [cf. HERBIG, DLZ. p. 430–431]. HROZNÝ persze azt állítja, hogy a heth. **eku-* gyökér 'tränken' jelentésű is volt, s ezt azzal a feltevessel akarja támogatni, hogy a lat. *aqua* eredeti jelentése szintén 'Getränk' lehetett [Spr. 42, 62], a mi azonban szófia-beszéd, cf. gót *alva* 'Fluss, Strom'. Az *e-ku-ut-te-ni* és *a-ku-wa-an-na* szók egybeállítása azért is kifogásolandó, mivel a szókezdő vokálisok [e- és a-] discrepantiája semmivel sincsen magyarázva, s nem is magyarázható.

HROZNÝ eredményei tehát — mint e mutatóványok elemzéséből kitűnik — nem eléggé megnyugtatóak. Ez pedig azzal függ össze, hogy módszere nem eléggé megbízható. Lehetséges persze, hogy itt-ott eltalálta az igazat, de túlságos bizakodásra ez idő szerint még semmi okunk nincsen.

Ma még nem igen lehet szabadulni attól a benyomástól, hogy HROZNÝ a szójelentéseket és alakokat nem mindig és nem csupán magukból a felirati adatokból hozta ki, hanem hasonló hangzású idg. szavakból és alakokból. HROZNÝ tényleg maga mondja, hogy megfejtési munkájának kezdő stadiumában csupán a contextus által vezettette magát s a hasonlító eljárást csak a jelentéseknek ily úton való megállapítása után alkalmazta. hogy azonban későbbben, miután a hethita nyelv idg. jellegéről megbizonyosodott, részben változtatott eddigi módszerén: bár most is igyekezett egy szó jelentését mindenekelőtt a contextusból megállapítani, de most már jogosultnak tartotta a szükséghez képest a nyelvhasznító methodust is alkalmazni, és ezt a methodust követte már az előzetes jelentésben közölt hethita szövegmutatványok magyarázatánál is [Spr. p. VI]. HROZNÝ szavaiból tehát világosan kiténik, hogy az ő megfejtési módszere a kombinatórius és a komparativ-etymologiai methodus kombinálása. Fennforog tehát annak lehetősége, hogy a szerző az igazán megbízható és meggyőző kombinatorius methodust igen hamar és igen gyakran mellőzte a hasonlító módszer kedvéért, amely pedig csak egészen közel álló nyelveknél vezethet eredményre. A heth. nyelv azonban a szerző nézete szerint sem tartozik e nyelvek közé, mert maga mondja, hogy az idg. hethitáktól leigázott charri, mitanni és chald népek nyelvei, a melyek bizonyos kapcsolatban vannak a kaukázusi nyelvekkel, világosan kimutatható befolyással voltak a hethiták nyelvére [Spr. p. IX]. És WEIDNER tényleg — már HROZNÝ előzetes jelentésének közzététele után! — a heth. nyelvet a kaukázusi nyelvcsalád tagjának nyilvánította [MDOG. 1915. No. 56. p. 31. Stud. zur heth. Sprachwiss. p. 32; l. még alább!], hasonlóképpen FERD. BORK [Ist das Hettitische arisch? : OLZ. XIX. 1916. Sp. 296]. Hogy micsoda kudarczokat lehet szenvedni a hasonlító módszer időelőtti alkalmazása folytán, mutatja a heth.-örmény és heth.-uralaltaji vagy az ismeretesebb etrusk-idg. és etr.-uralaltaji hypothesisek elrettentő példája.

Részletekre áttérve HROZNÝ thesisé ellen mindenekelőtt hangtani szempontból a legsúlyosabb kifogások tehetők.

Idg. *e a legváltozatosabb alakokban lép föl, vö. pl. h. *e-es-mi* 'ich bin'; gör. εἰμί; h. *e-iz-za-at-te-ni* 'ihr esset': lat. *edo*; h. *a-da-an-na* 'Essen': ahd. *ezzan*; h. *uga* 'ich': lat. *ego* etc.

Idg. *a majd megmarad, majd mint *e* lép föl, vö. pl. *a-ku-wa-an-na* 'Trinken' lat. *aqua*, de *e-ku-ut-te-ni* 'ihr trinket'; *e-iz-za-at-te-ni* 'ihr esset': lat. *edo*, de *a-da-an-na* 'Essen'.

Idg. *o jobbára *a* lesz, de néha mint *u* is jelentkezik, vö. *hu-lu-ga-an-ni-iš* 'Wagen' [?]: gör. ὄλκος [Spr. 78, 14].

Idg. *t az *-nti hangkapcsolatban általában *z* lesz, vö. pl. *i-ia-an-zi* 'sie machen' < *i-ia-an-ti: ói *yānti* [M. p. 27], ellenben intakt marad a köv. esetben: *ši-pa-an-ti* 'er opfert' [M. p. 29]. — E kifogás jogosulatlan, ha a heth. szó helyes transscriptiója: *ši-pa-an-di*, cf. gör. σπένδει.

Idg. *d intervok. helyzetben majd megmarad, majd mint *z* lép föl, vö. *adanzi* 'sie essen': lat. *edo*, de *e-iz-za-at-te-ni* 'ihr esset'.

Idg. *dh reflexe majd *t*, vö. pl. *te-iz-zi* 'er sagt' < *tē-ti: gör. τιθησι < idg. *dhē, majd *-b-*, vö. *kuwabi* 'wo, wohin': lat. *nē-cubi*, gör. ἐνταῦθα, középind. *idha* 'hier' [cf. BARTHOLOMAE, Wochenschrift für klass. Phil. 1916. Sp. 69]. — Hogy a lat. *-bi* < idg. *bhi volna, a mint HROZNÝ KRETSCHMER tanácsára mondja [l. c. Sp. 261], azt ezen ad hoc hethita-latin parallel kedvéért nem sokan fogják elhinni. De még ebben az esetben is érthetetlen maradna, hogy az idg. labiális med. asp. **bh-* heth. reflexe media *-b-*, ellenben az id. dentális med. asp. *dh folytatója tenuis *t*.

Idg. *q* majd mint *ku-* lép föl, majd mint *k*, vö. pl. *kuiš*: lat. *quis*, de *kuiš-ki*: lat. *quis-que* [M. p. 26].

Idg. *m* intervok. helyzetben majd megmarad, majd *u* lesz, vö. *šumēš* 'ihr': ujp. *šumā*, de *i-ia-u-e-ni* 'ihr macht': ói. *yāmāh*.

Idg. sonantikus nasalis reflexe majd *an*, majd *a*, vö. pl. *an-zi-el* 'unser': gót és ahd. *uns* < *us, ellenben *ka-ta* < *kmta [Spr. p. 112].

Idg. *s általában mint *š* lép föl, vö. nom. sg. *-š*: idg. *s, de néha mint *z*, vö. *an-zi-el* 'unser': gót *unsara*, és talán mint *h* is, vö. *hu-lu-ga-an-ni-iš* 'Wagen' [?]: lat. *sulcus* [Spr. 2; 10, 15, 112; 14].

A legnagyobb mértékben kihívja a kritikát a heth. *zig*, *ziga*, du': gör. ζίγε és heth. *tug* 'dir, dich': gót *þuk* egymás-

mellettsége. A pron. pers. 2. sg. az indogermánban tudvalévőleg a nominativusban és a casus obliquusokban egyaránt *t-* elemmel kezdődött [cf. ói. *tvām* : *tvām* etc.]. Honnan tehát az eltérés a hethitában? A heth. *zig*, *ziga* és a gör. *σύς* nem állítható egybe, mert hiszen az att. *σύ* *s-* eleme idg. **tu-* szókezdetre megy vissza [cf. acc. *σί* < **tfe* : kret. *τρε*, i. e. *τφε*] s tehát csak per analogiam az obliquus casusokból került be a nominativusba, a melynek szabályszerű alakját a dór *τό* repræsentálja. Erre a már BARTHOLOMAE által is felhozott kifogásra [Wochenschrift für klass. Phil. 1916. Sp. 68.] HROZNÝ azt feleli, hogy a heth. *zig*, *ziga* esetében idg. **tñ* a *zñ-* fokon át *zi* lett — épp úgy mint az att. *σύς* esetében [Spr. p. 107] — ügyet sem vetve arra, hogy az att. *σύ* dialektikus újítás, a mely egy ós- és köz.-gör. **tu* helyébe lépett. Az ad hoc felállított hangtörvénnyel a heth. *tug* ,dir, dich‘ alaknak intakt *tu-* eleme is bántó ellentétben áll. Ennek megszüntetése végett HROZNÝ ezt az alakot egy **tuo-g* alapalakra akarná visszavezetni [Spr. p. 110—111]. De ehhez hasonló alak az egész indogermánságban nincs, s ennek felvételével még a gót *puk* is elesik, a mely különben is **pik* átalakítása cf. óisl. *pik* etc.).

Még feltűnőbb a heth. *šumēš* *šumāš* ,ihr, euch‘ és újp. *šumū* egybeállítása [M. p. 26]. Erre már BARTHOLOMAE megjegyezte, hogy az újp. *šumū* szónak megfelelő ó-*irāni* szó **xšmākam* volt cf. av. *xšmākam*] és ez genitivus plur. functióval bírt [Wochenschrift für klass. Phil. 1916. Sp. 68.]. HROZNÝ ezzel szemben feleletében arra utalt, hogy akkor már nyomtatás alatt lévő könyvében a heth. alak számára egy idg. **usme-* alakot állított föl [l. c. Sp. 260—261]. Ez tényleg így is van, de nincs benne köszönet! Könyvében ugyanis azt mondja, hogy idg. **usme-* a hethitában metathesis útján (!) **šume-* alakban lépett föl, a mit aligha fog neki valaki elhinni.

A HROZNÝ-féle hangmegfelelések tehát rendkívül problematikusok. A szerző ugyan egy ízben kijelentette, hogy heth. hangtörvények felállítását általában elutasítja, mivel hangtörvények csupán teljes grammatikai anyag alapján formulázhatók, s a fődolog egyelőre annak megállapítása, hogy pl. *ziga* csakugyan ,du‘ és *tug* csakugyan ,dir, dich‘ jelentésű alak, ellenben az idg. szókezdő **t-* elemnek kétféle módon való jelent-

kezése egyelőre ‚cura posterior‘ [Wochenschrift für klass. Phil. 1916. Sp. 260]. — Ez igaz is, nem is. Ha HROZNÝ csupán a contextus alapján jutott volna rá a jelentésekre, a dolgokba egyelőre bele lehetne nyugodni. Ámde maga a szerző mondja, hogy a jelentések megállapításánál kombinált methodust követett [l. főlebb, p. 253], s így egyelőre semmi biztosítékunk nincsen arra, hogy vajjon pl. a heth. *ziga* jelentésének megállapításánál a contextus volt-e mérvadó vagy pedig a hasonló hangzású att. *óγγε*. — A szerző különben ma már maga sem ragaszkodik kijelentéséhez, a mi abból tűnik ki, hogy könyvében lépten-nyomon buzgón törekszik — jobbára KRETSCHMER ductusa mellett [cf. Spr. p. XI; 9, 21, 49, 70 etc.] — heth. hangtörvényeket felállítani s az eltérő hangjelenségeket magyarázni — hogy milyen sikerrel, volt alkalmunk konstatálni.

A legnagyobb figyelemre méltó az a körülmény, hogy a heth. hangállomány — WEIDNER átírásában: *a, e, i, o, u; h, j, w; k, t, p; l, m, n, r; s, š* és *č* — egészen olyan mint a nem indogermán mitanni és elami nyelvekben [WEIDNER, Stud. p. 32]. Ha ez igaz, akkor minden kockán forog [l. alább, p. 261].

A declinatiós rendszer összehasonlítása magában véve nem sok kifogásra ad alkalmat — legalább a singulárisban. Felhozhatók többek között a következők.

Az idg. *o*-tővű nom. acc. sg. neutr. a hethitában suffixum-nelküli alak volna, vö. pl. heth. *a-da-an-na* ‚Essen‘: ói. *ádanam* — állítólag az *i u*-tövek analogiájára [M. 34. Spr. 47]. Ez nem volna lehetetlen, de mégis felette feltűnő, mert a nom. acc. sg. neutr. **-om* végződése minden idg. nyelvben az acc. sg. masc. **-om* végződésével párhuzamosan fejlődött. HERBIG szerint heth. *a-da-an-na a-ku-wa-an-na* ‚Essen‘ [und] ‚Trinken‘ talán így volna elemezendő: *a-da-an* [cf. osc. *edum* ‚edere‘] *na a-ku-wa-an* [cf. lat. *aquam*] *na*, a mely esetben *na* a nélkülözött copulativ partikula lehetne [DLZ. 1916. p. 430].

A heth. loc. sg. *-az* végződése az idg. loc. plur. **-su si* suffixumával van parallelizálva [M. 24 és — de már habozva — Spr. 10; — l. még alább, p. 257].

Ha a heth. *wa-a-t, dar* ‚Wasser‘ és *ú-e-t de-na-áš* etc. csakugyan dithematikus paradigma, akkor *wa-a-*: *u-e-* oly gyökérablaut, a melyhez fogható egyetlen idg. nyelvben sincsen.

Mindez azonban nem sokat nyomna a latban, ellenben aggasztó az a körülmény, hogy a plurális gen. és dat. alakja erősen eltér, vö. pl. a *hūmant d-* participiális többől gen. és dat. plur. *hūmandāš* [Spr. p. 89] etc. Ezzel pedig discredítálva van a singularis casusok idg. genesisise is. A hethita declinatio ugyanis, a mint ezt HROZNÝ maga is elismeri [Spr. p. 27], sok tekintetben nem idg. nyelvek flexiójára emlékeztet: maga mondja, hogy pl. a mitanni nyelvben a nom. sg. végzete *-š*, az acc. sg. végzete *-n*, az acc. plur. végzete *-(a)š* [Spr. p. 27], a loc. sg. végzete egyes kaukázusi nyelvekben *-as* [Spr. p. 10]. Nézete szerint persze ezek a végzetek szomszédos idg. nyelveknek, első sorban magának a hethitának befolyása alatt jöttek létre [Spr. p. 27]. — Egyelőre azonban az is feltehető, hogy az említett hasonlóságok a hethita nyelvnek a mitanni és chald nyelvekkel való genetikus összefüggésén alapulnak [cf. BORK, Mitannispr. p. 6] és hogy a hethita declinatio idg. elemei — a mennyiben a látszat vagy véletlen nincs a játékban — szintén szomszédos idg. nyelvekből vannak kölcsönözve.

A conjugatiós systema magában véve megint elég jó benyomást tenne, de ez is nem egy észrevételre ad alkalmat.

A 1. plur. *-u-e-ni* suffixuma hangtani szempontból felette aggályos [l. fölebb, p. 254].

A 2. plur. *-te-ni* suffixumának az ói. *-tha-na* végződéssel való párhuzamosítása kifogástalan volna. De e párhuzam értékét szerzője maga devalválja azzal a feltevésével, hogy a heth. *-teni* így elemezendő: *-ten + i*: *-ten* a 2. plur. imperat. *-ten* suffixumával azonos, cf. *i-it-ten* = gör. *ίτε*, lat. *ite* [?!], és *-i* a praesens exponense [Spr. p. 4].

Egy további baj az, hogy HROZNÝ a 2. és 3. sg. praes. act. számára sajátoságos dubletteket vesz föl, a mely fénytűzést más idg. nyelv sem engedte meg magának.

A 2. sg. *-ši* végzetének dublettje: *-ti*, pl. *pa-iš-ti* 'du gibst' [M. p. 37]. Hasonló 2. sg. funkciójú formatio az egész indogermánságban páratlanul áll. HROZNÝ ezen nem akad föl, ellenkezőleg azt véli, hogy ez a 2. sg. funkciójú heth. *-ti* igen fontos az idg. igei személyragok eredeti jelentésének megítélésére [M. p. 37]. Egyebüti is annak a reménykedésének ad

kifejezést, hogy a heth. praesens-paradigma meglehetősen biztos-
sággal engedi felismerni az ősidg. praes. act. felépítését [M. p.
39] s hogy a heth. igei személyragok analysise új fényt fog
deríteni az idg. személyragokra [M. p. 27]. Ez bizony elég lep-
lezetlen kaczerkodás a glottogoniával. A glottogonia
jogosultságáról eltérők lehetnek a nézetek s a referens maga
sem írtózik tőle, de egy még megfejtendő s minden látszat sze-
rint erősen alterálódott és degenerálódott nyelv alakjainak inter-
pretációjánál a történeti-összehasonlító grammatikát mellőzni s
helyette a glottogoniához folyamodni absolute jogosulatlan el-
járás, a mely csak arra vezethet, hogy a magyarázati kísérletet
minden józan kutató kancsal szemmel nézze.

A 3. sg. *-zi* < idg. **-ti* suffixumának dublettje: *-i*, pl.
da-a-i, 'er gíbt' [M. p. 29, 34], *me-ma-i*, 'er spricht' [M. p. 37],
pa-a-i, 'er gíbt' [M. p. 38]. Feltéve, hogy *da-a-i* és társai csak-
ugyan 3. sg. funkciójúak, analysisük akkor sem lehet: *tő* + praesentikus *i* [M. p. 34; Spr. p. 2, 4], a mint a gör. *φῆσι* etc., amire
hivatkozni lehetne, szintén nem < **bhère* + *i* [l. Nyt. V. 253—254].
Ha a heth. *da-a-i* csakugyan idg. képzés, akkor már mégis csak
inkább mediális alak lesz, cf. ói. 3. sg. praes. és perf. *dadē* < árja
*da-dai [vö. SCHEFTELOWITZ, Köln. Zeit. 1916. No. 286].

A legnagyobb baj azonban az, hogy az egész hethita verbális
flexio rekonstrukciójának helyessége kérdéses. WEIDNER legalább
egészen más eredményekre jutott: így pl. heth. *-n*, *-t* és *-nta* vég-
zetű szavakat abchas *-n*, *-t* és *-nda* végzetű igealakokkal hozott
összefüggésbe [Stud. p. 35]. — Egyelőre tehát a hethita verbális
alakok jelentése sincs minden kétséget kizáró módon meghatározva,
minél fogva a verbális systema genesisise is nyílt kérdés marad.

A mi végül a szókincsset illeti, behatóbb bírálatot
erről ez idő szerint igen korai volna mondani. Ha a szók
alakja és értelme pontosan volna meghatározva — és WEIDNER
tényleg egészen önállóan néhány hasonló eredményre jutott
[l. fölebb] —, akkor idg. eredetük ellen semmi kifogás sem
volna tehető, a mi természetesen még távolról sem jelent ge-
netikus kapcsolatot, mert tudvalevőleg semmi sem vándorol
oly könnyen, mint a szókincs: WEIDNER nézete szerint azok a
szók, a melyeknek struktúrája indogermánnak látszik, kölcsön-
szók a harri [= árja] nyelvből [Stud. p. 34]. Megjegyzendő

külömben, hogy összefüggő szövegek meglehetősen idegenszerű benyomást tesznek. DELITZSCH az Arzawa-levelekben előforduló hasonlóságok ellenére [l. fölebb, p. 244] éppen a sumero-akkad-hethita szótártöredékek szókinszének idegenszerű jellege miatt nem hajlandó a hethita nyelv idg. voltában hinni, bár a kérdést még nyitva hagyja [Vokabularfragm. p. 41]. — Egyik-másik tőképző előkerül nem-idg. nyelvekben is, így pl. az -l- nominális tőképző egyes kaukázusi nyelvekben, az etruskban etc., a mi HROZNÝ szerint persze idg. befolyáson alapulna [Spr. p. 57—59].

A felsorolt kétségek és aggályok idővel talán maguktól is eloszlanak vagy el lesznek oszlathatók, de egyelőre meglehetősen súlylyal esnek a latba. HROZNÝ maga is érzi, hogy baj van [vö. M. p. 38 et sequ.]. Jól látja, hogy ha a hethita szövegek az indogermánság legrégibb emlékei közé tartoznak, akkor elvárható, hogy a nyelv igen ószerű legyen, a mi azonban csak részben van így — referens szerint csak igen kis részben. A régiség jelei volnának a szerző szemében: a præsens-paradigma [de l. fölebb, p. 20], a szóvégi consonantismusnak eléggé intakt állapota [de pl. finális *-m és *-nts mint -n lép föl, cf. acc. sg. *hūmandan*: lat. *ferentem*, da-a-an: lat. *dāns* < *dants], az *r/n*-dithematismus [de vö. fölebb, p. 252, 256], a relativ *kuiš* gyakori hangsúlytalansága, a mennyiben t. i. ez megerősíti az idg. grammatikának azt a régi feltevését, hogy az interrogatív és indefinit **qⁱi q^o*-pronomen relativ használata az indefinit használatból fejlődött [de ez a fejlődés a gör., germ. és szláv ágba elismerten és kimutathatólag csak különnyelvi s így egyebütt is késői lehet]. Másrészt azonban — mondja HROZNÝ — a hethita nyelv a feltételezendő idg. alapnyelvtől már sok tekintetben nagyon eltávolodott. Ennek jelei: a nyelvnek messzemenő egyszerűsödése s egyben bizonyos elhasználtsága, resp. degenerációja — jelesül az erősen alterálódott vokalizmus, a femininumnak csaknem teljes egybeesése a masculinummal, a duális valószínű hiánya, a nom. plur. végzetek uniformizálása, a nominális casussuffixumok alkalmi felcserélése és szórványos hiánya [NB. mint a mitanni nyelvben! vö. BORK Mitannispr. p. 45], a mediális igeragozásnak a 3. sg. és plur. személtre szorítkozása, etc. Ezek a jelenségek HROZNÝ szerint részben arra volnának visszavezetendők, hogy a hethita a Kr. e.

2. évezred közepén már kulturnyelv volt, a mely kétségkívül igen hosszú fejlődésen ment át. Ezzel szemben azonban hivatkozni lehet arra, hogy az Rgvēda egykorú kulturnyelve legalább is oly hosszú fejlődésen ment át s még sincsen degenerálódva. Azonkívül a heth. nyelvfejlődés sem lehetett olyan nagyon hosszú, mert hiszen az idg. alapnyelv valószínűleg maga sem igen lehetett sokkal régibb a Kr. e. 2. évezrednél [cf. HIRT, Die Idg. p. 22]. — Tekintetbe veendő még HROZNÝ szerint idegen nyelvek befolyása is — jelesül az egészen más eredetű [bizonyynyal a kaukázusi nyelvekkel összefüggő] szomszédos mitanni s még inkább talán a harri [ha ugyan ez nem volt 'árja' cf. WEIDNER, Stud. p. 22., valamint az enchorius prae-hethita lakosság nyelve [M. p. 39—40]. — Álljunk meg itt egy pillanatra!

Az a feltevés, hogy a hethita nyelv degenerációja allophyl elemek bomlasztó befolyására megy vissza, magában véve plausibilis volna. Tény, hogy a heth. kultúra, mindenekelőtt a vallás autochton kisázsiai jellegű, az egész félszigeten el van terjedve s a krétaival rokon. Az is tény, hogy a hethita typus, a mint az enchorius skulpturákban és az egyptomi ábrázolásokban megjelen, nem sémi, de nem is indogermán, sem nem európai, hanem a charakteristikus kisázsiai-arméniai typus [cf. HOMMEL, Grundr. p. 42—43. E. MEYER, Reich und Cultur der Chet. passim]. A nagyszámú hethita tulajdonnevek között legfőlebb csak elvétve akad egy-egy idg. jellegű — így pl. *Arvantaš*, talán a. m. 'der gewährende', cf. gör. ἀρῶν etc. [SCHEFTELOWITZ, Köln. Zeit. 1916. No 286] —, ellenben túlnyomó majoritásuk egészen idegenszerű — vö. pl. *Šubbiluliuma*, *Muršil*, *Mutallu*, *Hattušil*, *Dudhalia* etc. —; éppen oly kevésé idg. jellegűek a *Tešub*, *Tarku*, *Hipa* etc. istennevek, a melyek megvannak Kisáziában és Arméniában, valamint a mesopotamiai Mitanni országban is [cf. E. MEYER, MDOG. 1916. p. 9—12]. Másrészt ebben a Mitanni országban az uralkodó dynastia árja neveket viselt — vö. pl. *Artatama*: ói. *Rta-tama*-, *Šuvar-data*: ói. *suvar-dāta*-, *Su-bandi*: ói. *Su-bandhu*-etc. — és a honi istenek mellett árja istenek kerülnek elő: *Mitraš Arunaš Indara-Nāsatyā-na* — ói. *Mitras*, *Varunas*, *Indras*, *Nāsatyā* [HOMMEL, Grundr. p. 29. HIRT, Die Indogerm. p. 584.

FEIST, Kultur etc. der Indogerm. p. 67—68. SCHEFFTELOWITZ, l. c. etc.]. Ez a körülmény, valamint az, hogy syriai és palésztinai dynasták között is akadnak szórványosan árja nevek — pl. *Aryōk*: ói. *Áryaka-* etc. [SCHEFFTELOWITZ, l. c. — és hogy e területeken egyiptomi ábrázolásokban európai typusok is kerülnek elő [E. MEYER, MDOG. 1915. No. 56. p. 10], mindez valószínűvé teszi azt a feltevést, hogy a Hatti-ország uralkodó része idg. eredetű volt, míg a lakosság zöme a præ-idg. kisázsiai, alarod' elemhez tartozott [HOMMEL, Grundr. p. 43—44. E. MEYER, MDGO. 1915. No. 56. p. 12]. — Ez mind igaz lehet, de ezzel HROZNÝ thesise nem sokat nyert. Ha csakugyan igaz, hogy egy idg. uralkodó népréteg, esetleg a harri [= árja?], nyelvi tekintetben befolyást gyakorolt az allophyl és alloglott néprétegekre, akkor ezek között lehetett a hethita nép is s tehát ennek nyelve esetleg nem volt ab ovo indogermán, hanem csak indogermanizálódott. Ha a heth. hangállomány csakugyan a kaukázusi nyelvcsaládhoz tartozó mitanni és elami nyelvek hangállományával azonos, akkor felette plausibili ssé válik WEIDNER thesise, a mely szerint a hethita nyelv a kaukázusi nyelvcsalád tagja, a melybe azonban secundär árja elemek, kölcsönszók és konstrukciók, kerültek bele [Stud. p. 32—33]. Való igaz, hogy szókincs és alaktan bizonyos határig kölcsönözhető, de hangállomány és struktúra nem, s ha tehát a hethita nép biztosan nem volt indogermán, akkor nyelve sem lehetett indogermán. — Nem lehetetlen tehát, hogy a hethita nyelv is a georgiai és a kassita nyelvek sorsára jut, a melyeket idg. nyelveknek akartak kiadni, holott a kaukázusi nyelvcsaládhoz tartoznak.

HROZNÝ álláspontjára helyezkedve persze az említett kulturhistóriai és ethnologiai adatok világánál minden esetre érthető volna, hogy az esetleg idg. eredetű hethita nyelv rendkívüli mértékben keveredett idegen elemekkel, amelyek csaknem egészen letörölték róla az idg. bélyeget. Ezzel is kielégítő módon volna magyarázva a hethita szövegek totális benyomása, a régi idg. nyelveket jellemző átlátszóság teljes hiánya és a szókincs idegenszerűsége, a mennyiben t. i. a kisázsiai præ-idg. allophyl elem rovására volna irandó. De ha ez igaz, akkor a hethita nyelv a

legsajátságosabb fejlődésen ment át, a melyhez legfőlebb a .tochár' nyelv fejlődése fogható, és egyáltalában nem sorozható be csak úgy egyszerűen a többi idg. nyelvek közé, annál kevésbé határozható meg a többi idg. nyelvekhez való viszonya oly exaktsággal, a mint ezt HROZNÝ teszi [l. főlebb, p. 249]. Szóval: ha a hethita nyelv csakugyan idg. eredetű volt, akkor csak keveréknyelv lehetett.*) Ez a körülmény a priori illusoriussá teszi HROZNÝ reményességét, hogy hatti nyelvmélekek megfejtése igen fontossá lesz az idg. összehasonlító nyelvtudományra [M. p. 47], — ellenkezőleg: ez a körülmény a nyelvi problémát, valamint általában a megfejtés munkáját is csak rendkívüli mértékben komplikálja és megnehezíti.

HROZNÝ thesisét egész kiterjedésében elfogadni, a mint ezt pl. HOMMEL, SCHEFTELOWITZ és mások tettek, ez idő szerint teljes lehetetlenség. Mivel főműve sem váltotta be nézetem szerint a hozzája fűzött reménykedéseket, teljesen indokoltnak látszik BARTHOLOMAE, HERBIG és mások skeptikus álláspontjára helyezkedni. De ha felfedezése nagyjában is helyt áll, akkor jelentősége úgy linguistikai, mint első sorban történelmi tekintetben is szinte beláthatatlan s valósággal epochálisnak mondható. Ebben az esetben ugyanis fel kellene venni, hogy a Kr. e. 2. évezred elején a Kaukázuson vagy a Bosporuson át idg. elem — már akár a hethita, akár egy másik — nyomult be Kisázsiaiba, s ezzel egészen új világításba kerülne az egész világtörténelmi fejlődés legfontosabb és legnehezebb problémáinak egyike: az indogermániség fellépésének és történelmi szerepének kérdése [cf. E. MEYER, MDÖG. 1915. No. 56. p. 13—15]. Hogy valóra válik-e ez a reményesség, ma még nem tudjuk: 'αλλ' ἐκδιδάσκει πᾶνθ' ὁ γηράσκων χρόνος.

SCHMIDT JÓZSEF.

---

*) SCHUCHARDT szerint az a probléma, hogy a hethita 'árja' vagy kaukázusi nyelv-e, talán úgy fog megoldódni, hogy a hethita középhegyet foglal el az árja és kaukázusi nyelvkör között [B. der k. preuss. Akad. der Wiss. XXXVII. 1917. p. 528].

VEND SZÖVEGGYÜJTEMÉNY S AZ EDDIGI GYÜJTÉSEK TÖRTÉNETE.

(Folytatás és vége.)

3.

Tä gráčki¹⁾ gròf pa trij sãstrã.

*Bũu jã ädnũuk v gráčkon grãdã ädãn lãipã i mlãdã gròf.
Pũulãg grãda nẽi dãlãč jã bãla ädãna sũmãška lãžica; f tĩstoĩ lãžĩ
so bãlẽ trij dũklĩnã, trij sãstrã; bãlẽ so sũ trij tũno lãipã, cũlũu pa*

3.

A «grád»-i²⁾ gróf és a három nővér.

Élt egyszer a felsőlendvai várban egy szép és fiatal gróf.
A vár mellett a közelben volt egy szegényes házikó s ebben a
házikóban három leány, három nővér; mindhárom igen szép
volt, de különösen a legfiatalabbik; ez volt mindnyájuk közt a
legszebbik. Ezek a lányok esténként rendesen varrogattak vagy

---

¹⁾ *grád*: *gráčki*: specziális vend hangjelenség a *t*, *k*, *g*
végű tőszavaknál, pl.: *človĩk*: *člověcki*; *gr̥k*: *grěcki*; *rvãt*:
rvãcki; *orsãg*: *orsãcki*. Az o.-szlov.-ban ilyenkor általában: *ški*,
pl.: *solnograški* (salzburgi), de összetételeken kívül: *grajski*;
človeški, *hrvaški*, *grški* stb.

²⁾ *Grád*: általában «vár», specziálisan pedig Felsőlendvã-
nak, illetőleg a Széchenyiek felsőlendvai várának a neve, mely-
hez, mint erős és sok vihart látott végvárhoz, sok monda fűző-
dik, úgy hogy a nép mindenféle költött, sőt importált mesékben
is nagy előszeretettel szerepelteti.

ta náimlâiša,¹⁾ tá ja bila mat sèim; ta nâile' pša. Té dîklé so sigdâr po véčarai²⁾ kûi sivalâ alî štrikalâ. Tâ mlâdi grâckî grôf ja té dîklé đâko râd vîdo, nâimrâ ta nâimlâiša sâ nâmi ja cîlôu zlûbila.

Sâkî vâčér ja šôu tá pod ôkno ; ja nalûko ; poslûšo, kâ sî gučîjo dîklînâ. Âdnôuk ja sâmo čîu, ka ja âdna právla : «Âî! znâta! đâz bî nâîrâî mēîla grôfoskoga³⁾ inaša»⁴⁾; drûga pa právi : «D'âz bî pa nâîrâî mēîla grôfoskoga kôčîša».⁵⁾ Ta nâimlâiša pa právi : «D'âz bî pa nâîrâî mēîla mlâdoga grôfa». O'vîvâ sta sâ žnê smîđâlâ, kû tûk nôuro⁶⁾ gučîî?! Alî ûna ja mēînîla,

hímeztek valamit. A fiatal felsőlendvai gróf nagyon szívesen látta ezeket a lányokat, de különösen a legfiatalabbik nagyon megtetszett neki.

Minden este eljárt az ablak alá s lesegetett, hallgatódzott, mit beszélgetnek a leányok. Egyszer aztán azt hallotta, hogy az egyik ezt mondta : «Ej, tudjátok! én legjobban a gróf inasát szeretném!»; a másik mondja : «Én meg legjobban a gróf kocsisát szeretném». A legfiatalabb pedig így szólt : «Én meg a fiatal grófot szeretném leginkább». A másik kettő kinevette, hogy mit beszél ilyen bolondokat, de ő (erre) megjegyezte, hogy

¹⁾ *nâimlâiša* : a továbbiakban *nâimlâiša*, sôt: *nâimlâiša* alakokkal is találkozunk; oka ennek a tényleges kiejtés ingadozása az összes *âî* diftongusok kiejtésében; a mi vidékünkön — Vashidegkút, Szécsényfa, Károlyfa, Jegenyész, Dombaljfa s a szomszédos falvak területén — *âî* a leggyakoribb kiejtés, de azért az *âî*, *âî* is előfordul, utóbbi azonban csak egyes szavakban; pl. *mâlâî*: *mâlâî* (egyszeri leörlésre felöntött gabona); *zdâî*: *zdâî* (most); *nâî*: *nâî* és ritkábban *nâî* is (hagyjad); *nâî*: *nâî*: *nâî* (hadd!); *nâî*: *nâî*: *nâî* (közép- és felsőfokban), stb. stb.

²⁾ *po véčarai*, vagy: *po véčarai*, vagy: *po vâčârâî* (esténként).

³⁾ *grôfoskî* < *grôfoskî*, mint: *popôuskî* < *popôufskî*; *cân-koskî* *cânkôfskî* (vashidegkúti) stb.

⁴⁾ *inaš* < m. inas; plur.: *inaši* v. *inaškâ*.

⁵⁾ *kôčîš* < m. kocsis; plur.: *kôčîši* v. még gyakrabban: *kôčîškâ*.

⁶⁾ *nôurî* 3 (bolond) < ném. narr; *nôrc* (szamár, ostoba); *nôrcâk* (jó bolond, bolondos; általában nem sértő értelemben); *nôrcâ tîlatî* (valakit bolondnak csúfolni): *za nôrcâ ga mêtî* (bolondnak tartani, bolondot csinálni vlkiből); *nôrcâ sâ de'latî* s *kôga* (gúnyt, csúfot űzni vlkiből); *nôrcârî* sâ, *nôrcâvatî* sâ (gúnyolódni, csúfolkodni); *znôrî* (megesalni, becsapni).

dà vè tòu tàk nìgdár nàdä, lìkì¹⁾ da vùvā prāvta, kà bì vùvā nàìrāì mēlā, d'ās bì pa pàc nàìrāì tògu mēila.

Tä mládì gròf já tòu sà cūu pa já vāsēlo sōu domōu. Na drūgì dēn já dào to nàìstarēišo vgrát przvātì pa jo pita, kà so sì ùnā snōučì²⁾ gúčalā». U'na já dūgo tagiila,³⁾ ár jo já sràn bīlōu,⁴⁾ ulì gròf ñeì nēì dào tàčās mēra, dōkēc já nēì ovádila; prāvla já: «Prōsìn ponízno, tàk smo sì nōurì gùc naprēì zālēì,⁵⁾ kà bì sàksa nàìrāì mēila; d'ās san prāvla, da bì d'ās nàìrāì núvoga⁶⁾ ñnaša mēila». Dōbro já, dobíš ga,⁷⁾ pràvo já gròf. Na drūgì dēn já pá mògla ta drūga dēkla priūtì v grát; s tistof sà já rānc⁸⁾

hisz az úgy sem lehetséges, de ha már ti megmondátok, mit szeretnétek legjobban, (hát) én (is megmondtam, hogy én) bizony őt szeretném leginkább.

A fiatal gróf hallotta mindezt s vígan ment haza. Másnap a várba hivatta a legidősebbiket s kérdezi tőle, mit beszélgettek az este? A lány sokáig tagadott, mert szégyelte magát, de a gróf nem hagvott neki nyugtot addig, míg be nem vallotta; ezt mondta: «Alásan kérem, olyan ostoba tereferét csaptunk (arról), hogy kiki mit szeretne a legjobban; én azt mondtam, hogy legjobban az inasát szeretném». Jól van, megkapod, mondta a gróf. A következő nap megint a második lánynak kellett a

¹⁾ *lìkì* = 1. de, hanem; 2. mint, miként.

²⁾ *snōučì* v. *snōčkar*: az éjjel, a múlt éjjel. Egy harmadik hasonló jelentésű és rendkívül érdekes adverbialis alak a *nìcōu* < *nocoj*, melynek végében a régi *sz* mutató névmás rejlik.

³⁾ *tagiila* < *tadiila* < *tajila* (tagadott); inf. *tagiti* v. *tad'iti*, de: *Pätär já trikrát zatújo Jē zoša*; más hangsúlylyal ugyanezen perfektuális alak: *tagūu*, *tad'ūu*.

⁴⁾ *sràn mē, srān ga* = szégyenlem magamat, szégyenled magadat.

⁵⁾ *gùc sì naprēì zētì*: vlmiről beszélni, valamiről hosszasan tereferélni.

⁶⁾ *núvoga*: a plur. III. személylyel kifejezett magázás miatt; a *vāsoga* (*vāšaga*) kicsit bizalmasan hangzanék ilyen nagy társadalmi osztálykülömbőség mellett.

⁷⁾ *ga* (őt) a *nāga* enclitikus alakja; utóbbinak mellék-alakja még: *nāga*.

⁸⁾ *rānc* (épen), már többször előfordult < *rāvnoč*; mellék-alakjai: *rāvno*, *rāvnok*, *rānok*, *rānk*; *rāvnoč*, *rāvnč*, *rānc*.

tàk godìlo, kàk s tof pŕ'rof pa ñeì jà mlàlì gròf svòiga kòcìša obàčo.

Na trétì dèn so pa to nàimlàišo pòuzralì präd gròfa; fpràša jo gròf, kà so s: ùnà tisto ndùc gúçalà? Alì tá jà ñìkak¹⁾ ñeì stèila ñìka ovàditi; gròf jo jà natàlko trùco i mantrào, da sà jà že d'òukala i pròsla, nàì jo nà pita, ka tòu nàimrã povèdatì; alì gròf jo ñeì tãças pùsto, ka jà tẽ že²⁾ z d'òcon prãvla: «Mòiv³⁾ sàstri sta s: tákšì ndùri gùc naprèj zàlèj, ka bì àdna rùda mèila ñívoga ñnaša, drùga pa kòcìša, d'às pa san prãvla, da bì nàirãj mèila miádoga gròja». Dìklina sà jà splòì prãstrãšila, kak jà tòu vòpovèidala, alì gròf ñeì pŕdázno⁴⁾ prãvi: «Dòbro jà! sà dobítã, ka stã žàl'lä». Gròf jo jà nàimrã tŕ'no ràt mào, dà jà pa cãu, ka bì ùna ñàga nàirãj mèila. tẽ sà jà àščã bòlà v ñòu zalùbo.

várba jönnie; evvel is ugyanaz történt. a mi az elsövel s a fiatal gróf a kocsisát igérte neki.

Harmadnap azután a legfiatalabbikat hívták a gróf elé; faggatja a gróf, mit beszéltek aznap este? Ez azonban sehogy sem akart semmit sem vallani; a gróf annyira unszolta és kínoztta, hogy már sirt is s kérte, ne kérdezze tovább, mert úgysem mondhatja meg; de a gróf nem engedett addig, míg végre is sirva így szólt (a lánynak); «Növéreim olyan ostobaságokat beszéltek, hogy az egyik az inasát, a másik a kocsisát szeretné legjobban; én meg azt mondtam, hogy a fiatal grófot szeretném leginkább». A lány nagyon megijedt, mikor ezt kimondta, de a gróf barátságosan így szólt hozzá: «Jól van, mindnyájan megkapjátok, a mit kívántatok». A gróf ugyanis nagyon szerette, a mikor pedig hallotta, hogy (a lánynak) őt szeretné legjobban, akkor méginkább beleszeretett.

¹⁾ ñìkak = 1. sehogysem. 2. valahogy; utóbbi jelentésben < nekak. Az állítólagos és tagadólagos értelmű hasonló névmáspárok a vendben idővel a hangsúlytalan e-nek i, i-be való átmenése következtében teljesen összeestek. Ilyenek pl. ñìka (semmi, valami); ñìkšì (semilyen, valamilyen) stb.

²⁾ tẽ že, tẽ žì (< tẽ + že) = végre is, úgyhát, akkorhát. A že Kühárnál rendszeren žü.

³⁾ mòiv < mòjiv; más esetekben is: mòiga < mòjaga, mòjoga; mòim < mòjam, mòjom. V. ö. lejjebb: svòiga < svòjaga, svòjoga.

⁴⁾ pŕdázno (barátságosan, udvariasan), < prjázno.

I rěisan tāk sū jā zgòudālo, kāk jā tā mlādi grōf prāvo : sūka jā dobīla svōiga, ta nāimlāisā jā pa grōfa zēla, alē sāstrē sta nēi bīlēi navoščēnvi.¹⁾

Tā mlādi grōf jā tṛno rāt mō svōjo mlādo : lēipo nāvēsto alē za n cūs po žānidvi.²⁾ jā mōgo f tābor odiiti.³⁾ Zāna jā bīla nosēca : jā grōf nēi būu domā, da jā ūna f kimpāti.⁴⁾ lāžāla.

És csakugyan úgy is történt, a hogy a fiatal gróf mondta; mindegyik megkapta a magáét, a legfiatalabb pedig a grófhoz ment; a két nővére azonban nagyon irigykedett rá.

A fiatal gróf nagyon szerette fiatal és szépséges menyecskéjét, de az esküvő után nemsokára táborba kellett szállania. A felesége épen más állapotban volt s a gróf nem volt oda-haza, a mikor a gyerekágyban feküdt. A két nővér nagyon jó-

¹⁾ *navoščēni* < *nāvoščēni* (irigy; vö. *vōušči* = kívánni, gönnenen); a *nā* tagadószóból a hangsúlytalan helyzetben az olyan gyakori *ā : a* hangváltozás következében *na* lett; ilyen melléknév sok van a vendben s a *na* kezdetű formák egyes vidékeken annyira megszilárdultak, hogy még olyan szavakban is általánosakká lettek, melyeknek logikus értelme a *nā* > *na* fejlődés után épen az ellenkezője lett a korábbinak. Minthogy azonban az *a : ā* hangváltozás kölcsönös és kettős irányú, ennél fogva — a nyelvérzék érthető megtévedése következtében — egyes vidékeken a legteltesebb tarkaságban élnek egymás mellett a logikailag kifecszamított alakok s akárhányszor még gyakorlott írók is megtévednek egy-egy ilyen alak megítélésében; így pl. KLEKL a *Norine* 1916. nov. 26.-i számában «*Sínek Martinek*» egy «*Na dūšni dēn*» cz. versének *namīlo* szavához (*vōtrek namīlo šepece* = szeliden suttog a szellő) csillag alatt a következő magyarázó megjegyzést fűzi: «*nemīlo*» *v dūgih krajeih. Vr.* Evvel a megjegyzéssel akarja érthetőbbé tenni a neki szokatlan *namīlo* alakot, pedig a *nemīlo* voltaképen épen az ellenkezőjét jelentené, a mit a *namīlo* akar kifejezni.

²⁾ *po žānidvi*: nom. *žānidāf* (ritkábban: *žānītāf* is) és *žānidva*; a vokálisok közötti *d* (*žānidāf*) nyilván a ragozott alakokból hatolt a nom.-ba. Hasonlók: *ršidāf*, *molidāf*, *kosidāf* stb.

³⁾ *odiiti* (< *od* + *iti*) = elmenni; ellenben: *odi* < *hodi* (jár, kel).

⁴⁾ *kimpāt* < ném. Kindbett. Vö. D. A. szótári adalékai között (*Casopis*, 1914, XI : 160; Brežje vidékéről): *kilenpetarica*, *izg.* (= izgovarjaj = ejtsd) *kīlnpetērca* = *obrodnica* ... iz ném. Kindbetterin». A «*Starine železnih in salajskih Slorenov*» cz. kéziratban is a 22. §-ban: *kimpeterice* (*posztelkinye*).

Sàstrɿ sta sà präd nõuf tɾ'no dòbrä dɛ'lalä, cɿ rárho sta za nõuf prävác àmɛčnä¹⁾ bɿlɛɿ; alɿ ta nãimlãisa jã tõu nãnc̣ mɿslɿla nɛɿ. Zátõ da jã prɿšla vðra, ka bɿ rodɿɿla, sta sàstrɿ prɿšlã ḳ nɛɿ ɿ sta sà prävác mãsnã²⁾ dɛ'lalä ɿ nɛɿ sta nìkõga ḳ nɛɿ pũstɿlã ɿ nɛɿ sta očíɿ zavɛzalã; prãvlã sta, ka mòrã sàka žãnska očíɿ zavɛzanã mɛtɿ, da rodɿɿ. U'na jã pa sã dãla valãtɿ,³⁾ kãštɛ⁴⁾ sta sàstrɿ žnõuv dɛ'lalä. Porodɿɿla jã pa lɛɿpõga pòibãca, alɿ sàstrɿ sta ga skrɿlã pa sta àdno málo prasɛ v grõfosko zibãõ nalãklã pa sta sã c̣ũdɿvalã,⁵⁾ kã jã tõu mɛɿla ka jã prasɛ mɛɿla?! Fcãsi sta písãlã grõfɿ, ka jã žãna žɛ mɛɿla⁶⁾ pa kã jã tõu mɛɿla, ka jã prasɛ mɛɿla?! Grõf jã pa tàk nazãɿ písõ, ka nãɿ jã mɛɿla kã

nak tetette magát előtte, bár a háta mögött nagyon hamisak voltak; a legfiatalabbnak azonban esze ágába se jutott ez. Azért, a mikor elérkezett a szülés órája, nővérei hozzájöttek, édeskedtek, hízelegtek előtte és senkit sem eresztettek be hozzá, szemeit pedig bekötötték, mondván, hogy minden asszonynak be kell kötni szemeit, mikor szül. A grófnő jóhiszeműleg mindenbe belement, a mit a nővérei vele csináltak. És egy szép fiúgyermeket szült, de nővérei elrejtették s egy kis malacozot tettek a grófi bölesőbe, aztán pedig csodálkoztak, mit szült, hogy malacozot szült?! Azonnal irtak a grófnak, hogy a felesége már szült és hogy mit szült, hogy malacozot szült?! A gróf azonban azt válaszolta, hogy se baj, szült a mit szült, csak nagyon

¹⁾ (*h*)àmičän (nagyon ritkán (*h*)àmɿšnɿ is) < m. hamis; (*h*)amɿčɿja = hamisság, álnokság.

²⁾ mãsnã < mɿstnã; ebből aztán elterjedt a határozatlan nom.-ba is: mãsãn. Mãsãn sã dɛ'la = hizeleg, jónak mutatja magát.

³⁾ dá valãtɿ = ráhagy, helybenhagy, belenyugszik; dɛ'ca nã dá valãtɿ = a gyerekek engedetlenek; nìkak nã dá valãtɿ = sehogysen akarja belátni, beismerni.

⁴⁾ kãštɛ = bármit; mellékalak: kãštɛč; épígy a többi névmásoknál is: štãrɿštɛ v. štãrɿštɛč stb. < štɛš (akarsz, quidvis), nyilván a két š dissimilációjával.

⁵⁾ c̣ũdɿvalã v. c̣ũdũvalã; inf. c̣ũdɿvatɿ v. c̣ũdũvatɿ. Hasonló igepár: mũlũvatɿ v. mũlɿvatɿ.

⁶⁾ A mɛtɿ ige ebben a vonatkozásban magában is annyit jelent, mint «szül».

jä mēila! nāi sāmō tr'no na nōu pāzita, ka sā ŋei nika nāzgodīi i kà jä mēila, nāi tūdi gorrādita.¹⁾

Tēv dvēi lāgojvī²⁾ sāstrī sta toga máloga pōibāca vāilno škātlo³⁾ spākivalā pa sta ga dōi po vōudī pūstila. Tā vōda jā pa rānc mīmo grōfōskoga pūngrada⁴⁾ tākla i tāk sā jā ftégnolo zgoditi, ka jā grōfōski kārteis⁵⁾ tē rānc f pūngradī grablāo pa jā zaglādno, ka nīksa škātla dōi po vōudī plāva; ūtro jā cūi škōčo pa jā z grablamī g brēigi potégno škātlo, vō jo zāo z vōdē pa jā naskakōuk f ižo lāto žnōuf, nāi nīščā nā vīdī. Žāna jā rānc f iži biila pa ūtro sta gōr ofnola⁶⁾ škātlo i kà nāidāta? ādnoga tr'no lēipoga pōibāca. Žāna pa prāvī: «Glēi! sīgdār sva prōsla, da bī nama bōug dēco dāo. Bōuk nama jā pōslo zdāi ādno lūlēno dēitācā». Mōūs pa žāna obū sta sā cūtila tr'no

vigyázzanak rá, nehogy valami baja történjék s neveljék fel a mit szült.

A két rossz nővér a fiúcskát egy skatulyába csomagolta s a folyón alábocsátotta. Ez a folyó éppen a gróf kertje mellett folyt el s így véletlenül megesett, hogy a gróf kertésze, a ki éppen akkor a kertben gereblyélt, észrevette, hogy valami skatulya úszik a vizen; hirtelen odaugrott s a skatulyát gereblyéjével a parthoz húzta, kiemelte a vízből s gyorsan hazafutott vele, hogy senki se lássa. Felesége éppen a szobában volt; azonnal felbontották a skatulyát s mit találtak benne?, egy gyönyörű fiúcskát. Az asszony így szólt: «No nézd csak, mindig azon kértük az istent, bár adna gyereket. Az isten most küldött is egy aranyos gyereket». A ferj és feleség mindketten nagyon boldogok-

1) Jól megkülömböztetendő: rāditi = nevel, táplál, és rēditi = csinál, készít.

2) lāgojī 3 (rossz, gonosz); egyes vidékeken: lāgornī, lāgorān is.

3) škātla, škātlica, škātlica, škātūla = skatulya.

4) pūngrat = park, virágos kert; valószínűleg a ném. Baumgarten valamilyen dialektikus alakjából.

5) kārteis (vagy néha > krtēis is) < a. m. kertész. Lejebb. kārteisoica (kertészné) is.

6) ofnoti = kinyit, felbont; ofnāvatī = nyitogat, bontogat < nem. offen, öfnen.

sräčna pa skrívàla sta to dèjtü, da já nìščä nìka nèi ottògo
zvò pa sta pòibčeka naskrómá¹⁾ gòrrädljla.

Svròuta²⁾ gròfoica já pa bíjla prävüc žàlostna, da já m' sto
dütäta prasé mèila. Gròf já prìšo domòu pa jo tolážo,³⁾ nàì nàdä
tàk žàlostna, da jo ùn záto lì ràt má. Za n càit já pá bíla
noséca, pálik já gròf mògo odiiti. Sàstri sta sä präd nòuf pá
tr'no vr'vni dèlälä i tìidi gròf já ùvã pròso, ka nàì fèist na nòu
pázuta. Pá sta nìkoga nèi k nèi püstilä, pá sta nèi očíì zavézalä,
gròfoica⁴⁾ já pa pá mèila ädnoga äščä lèpsòga pòibčica, alì sàstri
sta ga pá skrìlã, vzíbão sta pa ädnoga máloga záfca naläklä, dèjtä
sta pa po vòudi püstilä, kàk to pr'vo. Alì kàrtèis já dèjtä rànè
tàk kak f pr'vi màò pá nàìšo pa žànduv vr'el väsélo i skrómá

nak érezték magukat s rejtegették a gyereket, úgy hogy erről
senki sem tudott meg semmit, s a fiúcskát titokban felnevelték.

A szegény grófné azonban nagyon szomorú lett, hogy
gyerek helyett malaczozt szült. Hazajött a gróf és vigasztalta,
hogy ne legyen olyan szomorú, hisz ő azért mégis szereti. Egy
idő múlva megint más állapotba jött, de a grófnak ismét el
kellett mennie. A két nővér megint nagyon jónak tetette magát
előtte s a gróf is kérte őket, hogy nagyon vigyázzanak a fele-
ségére. Megint senkit sem eresztettek hozzá, megint bekötötték
szemeit, a grófnő pedig megint szült egy még szebb fiúcskát;
a nővérei azonban ismét elrejtették, a bölcsőbe egy kis nyulat
tettek, a gyereket pedig, miként az elsőt, a folyón alábocsátották.
De a kertész a gyereket megint megtalálta épúgy, mint az első
alkalommal s feleségével együtt örömmel és titokban nevelgette.

¹⁾ *naskrómá* (és *naskrívoma* is) = titokban, alattomban.
Egyes helyeken *naskymá*, *skrmá* is.

²⁾ *svròuta gròfoica*: a *svròuta* a vendben elsősorban nem
«árvát», hanem «szegényt», «szánalomraméltót» jelent s mint
ilyen a *sjmák* (< *siromák*)-nak nőnemű párja.

³⁾ *pa jo tolážo*: a *já* segédige nélkül; ritkább szerkezet,
de azért, különösen ha személyes névmás a mondat tárgya,
mégis előfordul.

⁴⁾ *gròfoica*, s lejebb: *kàrtèisoica* < *grofovica*, *kertèsovica*,
mint *dùloica* (meddő tehén) = *jalovica*; *boròica* (borókafenyő) <
borovica! *rokàica* (keztyű) < *rokavica* stb.

gòr ràdñu. Op trètñ sà já rácnòtùk zğòndùlo, sàmo ka sta ñei sàstri zùj àdno króto¹⁾ nalàklà.

Kàrtèis pa kàrtèisoica sta pá ràlwa bílì, alì kàrtèis já žè dònk²⁾ stràj gráto, ka ñàmì bònk sàko l'eto pospòuloma³⁾ àdnoga pòibacà pòslà pa sì já tàj zğúco: «Nò, zùj pa mì žè dòidà! zùj žè trìj mán pa so sì trdè pòidà». ⁴⁾ Sjrònta gròfoica já pa pùlk tñno žàlostna bíla, da já króto mèila; sàstri sta sù splòj èulùvalà, ka kà⁵⁾ já tòu mèila, ka já króto mèila?! pa sta pá písala gròfi. Alì gròf já nazùj píiso, ka nàj já mèila, kà já mèila!, nàj sàmo lipòu sù gòr ràdñjo pa nàj na nòu tñno pázjo tàčas, ka ùn domòu nà prìidà.⁶⁾ Gròfoica sì já nìkak ñei znàla rastolmàčiti, zakòj sta ñei sàstri pr ròistri oči zàvèzalà, ka já

Ép így történt harmadszor is, csak ép hogy a nővérei akkor egy varangyot tettek (a bölcsőbe).

A kertész és felesége megint megörültek, bár a kertész már mégis megszeppent kissé, hogy az isten minden évben következetesen egy fiút küld neki s így szólt magában: «No, most már elég is lesz! Most már hárman vannak s mind a három fiú». A szegény grófné megint nagyon búsult, hogy varangyot szült; a nővérei egyre csodálkoztak, hogy mit szült, hogy varangyot szült?! és megint megírták a grófnak. De a gróf azt válaszolta, hogy se baj, szült a mit szült, csak szépen neveljenek fel mindent s nagyon vigyázzanak a feleségére addig, míg ő haza nem jön. A grófné sehogy sem tudta magának megmagyarázni, miért kötötték be szemeit nővérei a szülésnél,

¹⁾ *króta* (varangy): azon ritka vend szavak egyike, melyekben *ó* (a magyar *ó*-val egyértékű hangzó) fordul elő, < ném. Kröte.

²⁾ *dònk* v. *dònok* (Klekleknél: *denok*, nyilván zárt *è*-vel) = mégis; < ném. dennoch.

³⁾ *pospòuloma*: sorjában, egyenkint, folytonosan, egymásután.

⁴⁾ *pòidà* (fiúk) < *pòibdà* < *pòibjā* < *pòjābjā*, a *pòjāb* sing. nom.-hoz (gen.: *pòiba*).

⁵⁾ *ka kà* ... az első mint kötőszó, a második mint kérdő névmás.

⁶⁾ *tàčas, ka ùn domòu nà prìidà*, vagy a tagadószó nélkül is: ... *ka ùn domòu prìidà*; a magyarban hasonlóképen kétféle szerkezet lehetséges: addig, míg hazajön, v. míg haza nem jön.

ina nika nēi mōgla vīdī, alī prāvla jā zátok¹⁾ lī nika nēi, da sta sūstri prād nōuf prāvāc dōbrī: bīlē, kài ūdoga²⁾ sī pa nānē mīslī: nēi mōgla, da bī nāvā kài krīvā³⁾ bīlē.

Priiā grōf domōu pa vīdī, ka jā žāna prāvāc žālostna; in sām jā tūdi tyno žālostān bīu, da na mēsto ka bī nāišo līblēno dīžino,⁴⁾ jā nāišo prasē, zāfca i krōto, pa cūi šcā tāk tūžno⁵⁾ žāno. Potēn jā vāc nikan nēi šōu, alī grōfoica jā vāc tūdi nēi mēila dīcē; mīslīla sta sī, ka cī dū vāc mēila, bōlā dā gēr⁶⁾ kài odōrnoga.

Tāk jā mīnōylo žē nīštārno lēit. Kārtēisova dēca so mātētēn

hogy ő semmit sem láthatott; de azért semmit sem szólt, mert a nővérei nagyon jók voltak vele szemben s még esze ágába se jutott, hogy valami rosszat gondoljon felőlük, vagy hogy gyanusítsa őket bármiben is.

Hazajön a gróf s látja, hogy a felesége nagyon bánatos; ő maga is nagyon szomorú volt, mert a helyett, hogy kedves családot talált volna. malaczt, nyulat s varangyot talált s hozzá még egy bánatos feleséget. Ezután már sehová se ment, de a grófnőnek sem volt több gyermeke; úgy gondolták, hogy ha több lenne, esetleg valami még undorítóbbat találna szülni.

Így mult el már egynéhány év. A kertész gyerekei eköz-

¹⁾ zátok (azért): ugyanavval a toldalék k-val, a melylyel eddig is már többször találkoztunk, különösen adverbiumok végén.

²⁾ ūdoga: nálunk még melléknévi ragozású, de a «markók» jórésznél — legalább egyes esetekben — már átment a főnévi declinációba. Kúhárnál pl. ilyeneket olvasunk: nīkaj ūdā = nīka ūdoga (Ponatis iz «Časopisa» 1913—1914: 24, 35 l.). A (h)ūdī jelentése egyébként: 1. rossz, gonosz; tū(h)ūdī = az ördög; 2. lyukas, rongyos, szakadozott. Kifejezések: ūdōu ga mī = rosszul, mostohán bānik vele; ūdōu mī jā = rosszul lettem.

³⁾ krīvī 3: nálunk csak «hibás, vétkes, bűnös»; «görbe» jelentésben a slōukī 3 használatos.

⁴⁾ dīžina < drūžina: nem annyira «család», mint inkább a házhoz tartozó cseléd és szolganépség (vö. dīžincā, gen. dīžin-cāta: a cselédséghez tartozó, rendesen fiatalabb személy), de azért néha «család» jelentésben is előfordúl; a «szent család» neve is: svēta dīžina.

⁵⁾ tūžno: az ū már legújabb, a legtöbb helyen még tūžno.

⁶⁾ gēr = 1. esetleg, talán, még talán; 2. valahol, pl. kīp? gēr = végy valahol; gērstē = bárhol.

lapou rəsli,¹⁾ ži so znàli gùcati, pa so žiri bilji kak sàmi vùiräckä²⁾, nēi so vùe nìkak f iži ostùli, liki posili³⁾ so vò oddbèizali i po pùngradi so sà zmù'nalì. Kàrtèis jà mäslo, vèi zdàì jà že slòbodobno pokàžàn, kà pa mì štòì⁴⁾ mòrà? Gròf jà pa žalostno òdo okòuli gràda, po lèipon pùngradi, pa jà tùžno zgledàvo okòulik. Àdnùk, da sà jà pí tàk spràvào,⁵⁾ naùngrát èjja tējki dècìnski glàs; idà dalà pýtì pùngradi i vidi trì lèipà pòibàcà; idà f pùngrad, càdnàko kàrtèisi, štàri jà ránè f pùngradi bìu pa jà opràvo svojà dèlo. Pa pita gròf kàrtèisa: «Kà pa tòu mātà za trì lèipà dècè?»⁶⁾ Vèi pa vàša žùna so àšcà nìgdàr nēi

ben szépen nődögéltek, már beszélni is tudtak s olyan elevenek voltak, mint az ördögök; sehogy sem akartak már a szobában maradni, hanem erőnek-erejével kiszöktek s a kertben játszadoztak. A kertész azt gondolta, hogy most már bátran megmutathatja őket, hisz senki sem tehet neki semmit. A gróf pedig szomorúan járt-kelt a vár körül, a gyönyörű kertben s búsan nézegetett körül. Egyszer, a mikor megint így bolyongott, hirtelen vékony gyerekhangot hall; tovább megy a kert felé s három szép fiúcskát lát; belép a kertbe s egyenesen a kertészhez tart, a ki épen a kertben volt s dolgát végezte. És kérdezi a gróf a kerteszt: «Hát magának honnan van ez a három szép

¹⁾ dè'ca so rəsli: a dè'ca szónál mindenütt kettős szám-használattal találkozunk a szerint, a mint nyelvtanilag vagy logikailag történik az egyeztetés: 1. dè'ca rasté, vagy 2. dè'ca rastéjo. Egyébként a dè'ca szónak a plur.-ban is előfordul egyikét esete, pl. kàlko dèic mī?; zidicimī vrèt. Különösen az előbbi, a genitivus, igen gyakori.

²⁾ vùirac (eleven, mozgékony, agyafurt, csalafinta, ügyes) < volhvec; a nép azonban a vùiti (elillanni, elszökni) igehez érzi tartozónak s belőle magyarázza jelentését is.

³⁾ posili (erővel, mindenképpen); posisili < po vsei sili.

⁴⁾ štò, egyes helyzetekben štòì = ki, eltérően az összes szláv nyelvektől. Vö. még: štàri = kateri (melyik).

⁵⁾ spràvujati = kísérni; -sà = sétálni; vö. sprèvod = 1. elkísérés; 2. temetési menet.

⁶⁾ kà za ... dècè = a ném. «was für ein»; a vendben nagyon általános s többféleképen is használható szerkezet: 1. kà za èlovòka jà tòu? (miféle ember ez?); 2. kà zà àdnoga èlovòka jà tòu?; 3. kà za n èlovòka jà tòu?; 4. kà za èlovik jà tòu? (ritka); 5. kà za n èlovik jà tòu?

mèlì ditàta!» Kärtèis já pa pràvo: «Ja znàjo! tòu dèco mǝ já sǝn bøk pòslo. Tríj lèita pospòuloma já prplàvala sǝlìk àdna skátla z àdñn ditàton. Já, tríj lèita pospòuloma, tàk da san slèdì žè stráj bìu,¹⁾ da mǝ sǝko lèto pòslǝ, alì slèdì san nèi vǝc vido, da bì kǝi po ròudì plàvalo. Zdǝi tǝ rǝla bøkǝ mǝn lèipǝ tríj pòibǝ». Gròf já poslùšo, poslùšo pa sǝ já trǝno èùdǝvo tòmǝ dèlì; zǝto já nadǝlù fprǝšo kǝrtèisa, nǝi sǝ natèncǝ povèi; kǝk sǝ já tòu zgòudìlo ǝ èi znǝ dnèva ǝ mèisǝca, dǝ já skátla prplàvala.

Kärtèis já pa sǝ gǝnǝo²⁾ mǝo zapísano, ár sǝ já sǝlì dòi spíso, da bì znǝo, kǝlko do dèca stǝrǝ. Da já kǝrtèis sǝ rasprǝ-povǝdǝvo gròfi, gròfa já vǝlka zǝlost zgrǝbǝla ǝ sòu já domòu; sòu já k zǝnǝ pa jo já spítǝvo, kǝk já bìlòu žnòu, da já rodìla!

gyereke!» A kertész így szólt: «Ja, tudja! ezeket a gyerekeket maga az isten küldte nekem. Három évig egymásután mindig aláúszott (a folyón) egy-egy skatulya egy-egy gyerekkel. Igen bizony, három éven át egymás után, úgy hogy később már megszeppentem, hogy majd minden évben küld; no de azután már nem vettem észre, hogy valami úszott volna a folyón. Most hát, hála istennek, van három szép fiam». A gróf hallgatta s nagyon csodálkozott (ezen) a dolgon; ezért tovább kérdezte a kertészt, hogy mondjon el mindent részletesen, hogy történt, s hogy tudja-e a napot és hónapot, a mikor a skatulya aláúszott.

A kertésznek pedig minden pontosan fel volt írva, mert minden alkalommal feljegyezte, hogy tudja, mennyi idők lesznek a gyerekek. Mikor a kertész mindent elmesélt a grófnak, a grófot nagy szomorúság fogta el s hazament; felkereste feleségét s faggatta, hogy s mint történt vele, mikor szült?

¹⁾ *stráj san bìu* (féltem): sajátos szerkezet a *stráj mǝ bìlòu* és a *stráj mǝ má* mellett. *Nǝ bìi stráj!* = ne félj! Plur.-ban: *stráj so, stráj smo* stb.

²⁾ *gǝnǝo, gǝnǝo* (<ném. genau); 1. mint adv. = pontosan, határozottan; 2. mint jelző; pontos, rendes, becsületes, mértéktelen; pl. *gǝnǝo èlòvìk*; ezen használatra nézve vö. *vrèdì žǝnska* (rendes, derék asszony), a hol a *vrèdì* szintén jelzőként szerepel.

Žāna jā žālostno prāvla: «D'ās nika nāvēn, ār sta sāmo mōjivī sūstri prēmān bīlēi ī oēti sta mī sālēg zavēžalā ī prāvlā sta, ka mōrā sāka žānska oēti zavēžanā mēti, da dēiti mā. D'ūs san dālu valāti ī zāto san nika nēi vīdla. kà so zmāor dēlalā. Da san žē porodīla, tē so sā obēi tr'no ēidūvalā, kà san tōu mēila?!» Da jā grōf tōu ētū, sōu jā nazāi f pūngrat pa jā bōlā gēnāo poglādno pōibācā; glēdo jū glēdo, pa tāk sā jū nūmī vīdlo, dāi¹⁾ sēbā vīdo, tāk so sī bīlīj nūmī spodūbnī, zāto jā prāvo kārtēisī, ka so tōu nāgora dēca, da glīi²⁾ tāksoga īipa³⁾ jā grōfoica dēitā mēila, kāk so škātlā dōi po rōndī plāvalā pa jā prōso kārtēisa, ēi nābi dāo ūn nūmī tē dīcē? Kārtēis jā prvōlo pa sta sī z grōfon tāk dogūcala, ka grōf dā ādūn vālkī māo slūžiti ī ka tācās mōrā sū tūu bīti.

Felesége szomorúan felelte: «Én semmit sem tudok, mert csak a nővéreim voltak velem s szemeimet mindig bekötötték, mondván, hogy minden asszonynak be kell kötni szemeit, mikor szül. Én mindent rájuk hagytam s azért semmit sem láttam, mit csináltak velem. Mikor azután már megszülettem, akkor mindketten nagyon csudálkoztak, hogy mit szültem?!» A mint a gróf ezt hallotta, visszament a kertbe s jobban megnézte a fiúcskákat; nézte őket, nézte, s úgy tetszett neki, mintha saját magát látná, olyannyira hasonlítottak rá mindannyian, azért azt mondta a kertésznek, hogy ezek az ő gyerekei, mert épen abban az időben volt a grófnőnek gyereke, mikor a skatulyák a folyón aláúsztak, és kérte a kertészt, hogy adja neki ezeket a gyerekeket. A kertész beleegyezett s úgy beszélték meg a dolgot a gróffal, hogy a gróf egy nagy lakomát ad s hogy addig egy szót se senkinek a dologról.

¹⁾ *dāi sēbā vīdo*, e helyett: *da bī sēbā* (v. *sābē*) vīdo; *dābī* > *dāi*, miként már ismételten láttuk.

²⁾ *glīi* = épen, kapóra; < ném. *gleich*; *vglīi prīti* (meg-egyezni), *vglīi bīti* (megalkudva lenni), *vglīi sprāviti* (kibékít, rendbe hoz, összeegyeztet). Más származékok: *glījati* (egyeztetni); *zglījati* sū (kiegyezni); *glījanā* (egyezkedés); *glīhīnga* (egyezmény, osztályrész).

³⁾ *īip* < *hīip* = alkalom; *sākšī (h)īip* = minden egyes alkalommal; *dā (h)īipa* = két ízben, két alkalommal.

I ták já tũdĩ bũlũ. Grõf já dũo vũlkĩ mũo slũĩĩtĩ ı sũ okũũlĩ gũspodo mũlo ı vũlko já pũũzvo na tẽ mũo. Sũ rũzmũ da tũdĩ nĩnũ sũĩstrũ. Da so na mũlĩ sũ nũĩbũlũ vũsũlĩ bũlĩĩ, já prũpũlo grõf tũstũ trĩĩ pũĩbũcũ nũtr prũd gũspodo pa já pũto: «Kũ bĩ pa tũstũ ẽlũvũk vrẽĩdũn bũũ, šũũrũ bĩ ũtakšũ lẽĩpũ trĩĩ pũĩbũ zaprũvo?» Tũstũvũ dvẽĩ sũĩstrũ sta bũlẽĩ tũvũ prũvũvũ, ka sta zũcũlũ: «Tũstũ bĩ pa nẽĩ drũgo vrẽĩdũn bũũ, kũĩ ga¹⁾ v ũn lũgũv zabũũ pa dũĩ po vũũdũ pũsto». — «Dũbro jũ — jũ prũvo grõf — samẽĩ sta sũ zvũlũlũ kũšũũgo²⁾». pa jũ sũ natẽũko ovũdo gũspodĩ, ẽĩda dẽca so tũũ ı kũk sũ jũ sũ zgũũũlũ? Natũũ so tũvũ dvẽĩ lũgũvũ sũĩstrũ fũũsũ prũĩalũ,³⁾ pa so v ũdũn vũlkĩ lũgũf sũũfũlẽ nũžũ, glũžũĩnũ⁴⁾ ı ẽvũkũ nũtr dũlũ ı jũvũ nũtrk zabũlũ, kũkšũtẽ so sũ postũvũlũlũ ı krĩcũlũ, lũgũf so pa po vũũdũ dũĩ kũdnũlũ, ka sta sũ sũĩstrũ v

És úgy is történt. A gróf nagy lakomát rendeztetett s erre a lakomára meghívta a környék minden rendű és rangú úri népét. Magától értetődik, hogy a felesége nővéreit is. A mikor a lakomán mindnyájan a legjobb kedvben voltak, akkor a gróf azt a három fiút bevezette az úri nép elé s kérdezte: «Hát mit érdemelne az az ember, a ki három ilyen szép fiút elpusztítana?» A két nővér volt a legelső, a kik válaszoltak: «Az nem érdemelne mást, mint hogy egy hordóba zárják s a folyón aláeresszék.» — «Jól van — mondta a gróf — magatok választottátok a büntetéseket!», s mindent részletesen elmesélt az úri vendégeknek, kinek a gyermekei ezek s hogy történt minden. Erre a két gonosz nővért azonnal megfogták, egy nagy hordóba mindenféle késeket, üvegcserepeket s szegeket raktak, a nővéreket a hordóba zárták, bármennyire ellenkeztek s ordítottak is, aztán a hordót a folyóra alágurították, úgy hogy a

¹⁾ *kũĩ ga . . . zabũũ*, < *ka bĩ ga . . .*, mint fentebb.

²⁾ *kũšũũgo* = büntetés; *kũšũũgatĩ* = büntetni; *kũšũũganũ* = büntetés.

³⁾ *prũĩalũ* (megfogták); azon ritka esetek egyike, a mikor az őbgl. *ẽ* a vendben *a*-val tükröződik; ám így is csak akkor, ha a hangsúly az igekötőn van; különben: *prũĩtũ*, *prũĩtũlũ* stb. Kűhárnál *nũĩatĩ*, *nũĩalũ* (felfogadni) is előfordul; vö. *nũĩũm* (ajándék, bér, viszonzás).

⁴⁾ *glũžũĩnũ* < *glũžũvũna* (üveglap, üvegcserep). Kűhárnál még *glũžũvũna* (*Ponatis iz «Casopisa»* 1913-1914: 24 l.).

*lāqvī žīvvi fķūp zrē'zalā i klālā, dōkāē sta sā nēi būilā i za-
dūšlā. Grōf jā pa k žānī prpālo nēno lēipo dē'co i jo jā tē'
āšča dōsta rūi mō. Tē' so āšča zaistino vālķi i vāsēli mō
slūžlī. Kārtēis pa kārtēisoica stu pa do smr'ti vgrādī živēla za
tōu, ka sta dē'co zrādīlā i gōrstāpla.¹⁾ Pa vē'ndar ščā gnāsdēn
živējo sī, čī so nēi mī'lī.²⁾*

nővérek elevenen agyonvagdalták magukat benne, a míg csak
bele nem pusztultak s meg nem fulladtak. A gróf pedig a fele-
ségéhez vezette az ő gyönyörű gyerekeit s azután még sokkal
jobban szerette. Akkor tartottak még csak igazán nagy és víg
lakomát! A kertész és felesége holtuk napjáig a várban éltek
azért, hogy a gyerekeket gondozták és felnevelték. És bizonyára
még ma is mindnyájan élnek, ha meg nem haltak.

¹⁾ *gōrstāpstī* (*gorstāpén* stb.) = 1. felráz, pl. *žākāo gōrstāp-
stī* = zsákot felrázni; 2. kinnal-bajjal, nehezen felnevelni.

²⁾ Különös figyelemet érdemelnek a mesében kezdettől végig
sűrűn előforduló névszói, névmási, melléknévi és igei duálisok,
mert erősen rávilágítanak arra az ingadozásra, mely a duális
formák használatában az újabb időkben majdnem mindenütt
beállott; ez az ingadozás főleg a nőneműek kettős számánál
konstatálható, még pedig leginkább a névmásoknál és a mellék-
neveknél. A fenti mese szövegében pl. ilyen ellenmondó ala-
kokat láttunk: *tistivi dvēi sāstri sta būlī tvi pr'vivi; dvēi lāgo-
jivi sāstri; sta sā žīvvi fķūpzrē'zalā*, stb.; ezek teljesen szabályos
képzések; ezekkel szemben: *vūvā rādā mēlā; sta būlī navoš-
čēnī; sta sā dōbrā (māsnā) dē'lalā; obā sta sā čūtīla ...
srāčna* stb. Ezekben egyrészt a plur. és dual. formák kevered-
nek. másrészt azonban az is előfordul, hogy a duális rag meg-
marad ugyan, de a melléknévi és névmási fő maga nem változik
(*navoščēnī, srāčna: navoščēnivi, srāčniva* helyett). A mi magát
a névszói duális ragot illeti, szintén tapasztalható némi bizony-
talanság, pl. *dvivā, vūvā, ūvā* és ezekkel szemben: *tvi, jvi,
tistivi*. Kűhárnál is a legkülömbözőbb alakokkal találkozunk:
hogy csak egy példát említsünk gyűjtéseinek III. csoportjából:
a *Ponatis* iz «*Časopisa*» 1913—1914. 3. lapján a következőket
olvassuk: *Snēi sta sā rādīvi mēli pa ... nē razžātīli pa ... nē
mogli ... Tá jivā ... čī svi sā ži rāvno lōcīli* (nálunk az *i*
ragos nőnemű igei duális szokatlan, különösképen azonban a
svi a *svā* helyett).

4.

Razbòdijnickä pa š èàrnä¹⁾ šòulä d'ák.²⁾

*Ädnòuk jä bíjla nìndr³⁾ ädna zapùšćana kapèljica, tàn so
pa sàko nõuc tòuvaigä⁴⁾ nõtrk odìl, ka so s; tàn tálal⁵⁾ tisto,*

4.

A rablók és a garabonczyás diák.

Volt egyszer valahol egy elhagyatott képolnácska, a melyet minden éjjel felkerestek a rablók s ott osztozkodtak azon, amit

¹⁾ *š èàrnä*: az *iz < z* præp. az *š, è* konsonánsok előtt *š-vé* hasonul, mely *š* a *è* kezdetű szavak előtt megmarad tiszta *š-nek*, az *š* kezdőbetűek előtt pedig nyom nélkül beleolvad a szókezdő *š-be*. Más példák: *š cäméra* (haragból, méregből); *š èrèiväo* (a csizmából); *šòulä < š šòulä < iz šòulä*, stb.

²⁾ *š èàrnä šòulä diák*: a garabonczyás diák neve; szóról-szóra; diák a fekete iskolából (az ördög iskolájából). Az ilyen garabonczás szelek, felhők szárnyán száguld, váratlanul megjelenik s hókuszpókuszaival és ráolvasásaival szelet, esőt, vihart, jégesőt támaszt, haragosának természetét elvereti a jéggel, kéménylyukon láthatatlanul bebújik a szobába s kihallgatja az emberek beszélgetését s füstté válva kéménylyukon keresztül távozik is. Ha azonban kedve kerekedik, szívesen segít is a gyámoltalan, de jóindulatú, jámbor népen.

³⁾ *nìndr* = valahol; *nìndr nèi* = sehol. Mellekalakok: *nìndr, nìndrik, nìndrk*. Épígy: *ìndr, ìndr, ìndrik, ìndrk* (másutt); *nòtr, nòtr, nòtrk, nòtrk* (bent, be).

⁴⁾ *tòuvaigä*, plur. nom. (< magy. tolvaj); sing. nom.: *tòuvai* és *tòuvan* is!!!; sőt egy a XIII. század első évtizedéből származó osztr. szlovén nyelvű kurucz tárgyú népballadában: *tolo-vajska jama!* A ragozásban mindkét sing. nom. összes esetalakjai előfordulnak, úgy azonban, hogy a *tòuvai* esetalakjai általában gyakrabbiak. Legfeltűnőbb a plur. nom.: 1. *tòuvaj*, a rendes, szabályos plur. forma; 2. *tòuvaigä* > *tòuvaigä*, a zöngés cons. végű névszók mintájára, miután a -*dä* > -*gä* végzet gyakoriságánál s jellegzetességénél fogva már mint önálló plur. nom.-i rag kezdett a nyelvérzékben szerepelni; 3. *tòuvanjä* > *tòuvandä* > *tòuvangä*; 4. *tòuvani*, mint a sing.-i *tòuvan* szabályos plurálisa.

⁵⁾ *tálal* = osztani; *tálंगा* = osztozkodás; *tào*, gen. *tála* (rész) ném. Teil. A *d'ò* < *del* és származékai nálunk ritkábbak.

kà so vudné spokràdnoli. Lidge¹⁾ so tòu znàli, alì nìšcä sä nèi vùpo blüzik (k) kapèilì nànc vudné nèi, ár so sä tr'no bođ'ali razbòjnìkof. Dòsta so sä-nävòulivali,²⁾ dòsta so sì zgučávali ? modrùvali, kàk bi sä mòglì ot tē nävòlā rēšiti, alì dōgk so sä nèi vùpalì nika nèi zàcnòti.³⁾

Zgòudilo sä jä ädnòuk, ka jä ädāj korážän⁴⁾ štodènt, ädän š čarnä šòulä diák zablòudo f tòu vés pa èljä, kàk sä lidgé nävòulivajo. Mìlilo sä jä nāmì lüstvo, pa jä pràvo, ka ùn má korážo otràviti tòuvajä nèi sàmo s kapèilä, nàgo scèiloga atàra.⁵⁾

Lidge so nāmì nèi štè'li⁶⁾ vòrvati, alì ùn ùn nèi dào mèra

nappal összeharácsoltak. Az emberek tudták ezt, de senki se merészkedett a kápolna közelébe még nappal sem, mert nagyon félték a rablóktól. Sokat sopánkodtak, sokat tanácskoztak és bölcselkedtek, hogyan szabadulhatnának meg ettől a csapástól, de azért még sem mertek semmihez sem fogni.

Történt egyszer, hogy egy bátor diák, egy garabonciás tévedt a faluba s hallja, a mint az emberek panaszkodnak. Megsajnálta a népet s azt mondta, hogy neki van bátorsága elriasztani a rablókat nemcsak a kápolnából, de akár az egész határból is.

Az emberek nem akartak neki hinni, de ő nem hagyott

¹⁾ *lidgé* (emberek) < *liddé* < *ldjé* < *ludjé*. A gen.-ban más hangsúlylyal: *lūdi*.

²⁾ *nävòulivati* = sopánkodik, panaszkodik, jajveszékel; *nävòlás*: kire csöstül szakad a gond, kinek sok baja van, ügyefogyott, tehetetlen ember, de nem minden szimpátia nélkül, úgy hogy jelentés tekintetében nem fedti teljesen a magyar «nyavalyást».

³⁾ *nèi so sä vùpalì nika nèi zàcnòti*: a második *nèi* csak azért, mert a *nika* «semmi» jelentésben rendesen csak a tagadószóval szokott előfordulni. Vö. a magyarban is; *nem* mertek semmit sem kezdeni.

⁴⁾ *korážän*: bátor; egyes helyeken: *korážžän* is; *koráža* = bátorság, kurázsiz; *korážiti* = bátorítani, biztatni.

⁵⁾ *atár* < *határ*, ritkábban: *aítár* is; < magy. *határ*.

⁶⁾ *štè'ti* = akarni; de ugyanígy hangzik az «olvasni» jelentésű ige infinitivusa is: *štè'ti* (v. egyes vidékeken *čtè'ti* is), úgy hogy a két ige némely alakjai teljesen összeesnek, így pl.:

pa ja sàmo štari ali pèt mòcni i korážni d'èkoj ali mòškoj pròso pa ja obàco, ka do že vīdlj, da ùn razbòjnīkā prāprāvi. Nò, tē so rēisan ādno pēt¹⁾ korážni d'èkoj fhūpziškali pa so s doqúcali, da ka do šli²⁾ vācēr prvlē kak tōuvaigā nōtr prīdo, f kapēilo. Sprāvlj so s zvōncākā i šli so prād vēcāron³⁾ nōtr. Š čārnā šōulā drūk ja d'èčkā zvōncamj pot stolicā skrīu pa nīn ja vālo, ka da ùn op trēttīn skrēi: mjtvi stāntā gōr!, tē ùn nāi zā fsā mōuči cīnkajo. U n sàn sà pa dōi do nāgoga slēžko i sà gōr na oltār: sprāvo. Tāk so bīlī nālēcāni pa so

nekik békét s csak négy-öt erős és bátor legényt vagy férfit kért és ígérte, hogy -- majd meglátják -- eltávolítja ő a rablókat. No, akkor csakugyan összekerestek valami öt bátor legényt s megállapodtak, hogy este, még mielőtt a tolvajok megjönnének, belopózkodnak a kápolnába. Csengetyűket szereztek be maguknak s még az est leszállta előtt bementek. A garabonczyás a legényeket a csengetyűkkel a padok alá rejtette s meghagyta nekik, hogy a mikor ő harmadszor elkiáltja magát: holtak, keljetek fel!, akkor teljes erőből csengessenek. Ő maga egész meztelenre vetkőzött s az oltárra szedelőzködött. Így voltak

štō san, štēila san, št'lo san; št'ēl, št'ēlū, št'ēla smo; emellett azonban vidékenként a št szókezdetű alakok is előfordulnak az «olvasni» jelentésű igenél, viszont az «akarni» jelentésű ige egyes alakjai št-vel is kezdődhetnek (főleg: štō san, št'ēl smo, št'ēlū smo; št'ēla sta). A praes.-ben az «akarni» jelentésű ige csak št-vel ejthető, tehát: štēn, štēs, štē stb.; tagadó szóval: nāščān, nāščās, nāščū stb. . . . nāščājo és > nāščo. Klekl a két igenek könnyebb megkülönböztetésére azt az önkényes újítást engedte meg magának, hogy az «olvasni» jelentésűt következetesen čiteti-nek írja (nyilván a horvát čitati miatt) s ezt az alakot használja összes származékaiban is, minők pl. čitevo, čitenje, čitevec stb. Ezek az erőszakos alakok azonban sehol sem élnek s annyira ellenkeznek a nyelvérzékkal, hogy elszigetelt helyzetben egyenesen érthetetlenek.

¹⁾ *ādno pēt*: az *ādno* ilyenkor annyit jelent, hogy «körülbelül, mintegy».

²⁾ *da ka do šli*: érdekes mondatkötés két azonos szerkezetű kötőszóval.

³⁾ *prād vēcāron*: mindenütt sűrűn hallható a *prād vēcāron* mellett; ép így más esetekben is: *do vēcāra (vēcāra), zvēcāra (zvēcāra), prtj vēcari (vēcāri)*. A sing. nom. *vācēr, ē-vel*.

čukali, da tōuvaigā prido. Nēi so dūgo čukali, ar naādndōk sāmō pridājo tōuvaigā pa so strāšno dōsta blāga i pēinās sāof prnūsli; zāčajo si tūlati. Naānkrāt pa ādūn tōuvañ zaglēdnā toga nāgoga na oltārī i zāča prāviti: «Glējtā, glējtā! kà tōu za Krīstoša¹⁾ na oltārī stogij! ²⁾ dā, ka ga dōi fšēčemo».

Tōuvaigā ido cūi, tā nāq pa skrēi: «Mṛtvi, stāntā gōr!» Tōuvaigā sā zosāgajo pa sā nazāi potēgnājo. Ali ādān prāvī: «Á! dōimo pa ga fšēčemo dōi!» Pá so prī oltārī šlī, ali tā nāgac sū pá zdārē: «Mṛtvi, stāntā gōr!» Natōu so razbōinčkā pá postānoli. Ali da so ti mṛtvi li nēi³⁾ stānoli, pá ji napālāvā ādān razbōinčk: «O'dmo pa ga fšēčemo dōi!» Šlī so blīzā k oltārī, tē sā pa nāgac na fso mōuč zdārō:⁴⁾ «Mṛtvi, stāntā gōr!» Natōu so dēčk zāčali tāk pot stolicamī cīnkatī. ka

elhelyezkedve és várták a tolvajokat. Nem kellett sokáig várniok, mert egyszerre csak megjöttek a rablók, rettentő sok pénzt és holmit hoztak magukkal s kezdenek osztozkodni. Egyszer csak az egyik rabló megpillantja az oltáron a meztelent s mondja: «Ni ni! miféle Krisztus áll az oltáron! Gyertek, üssük le!» A rablók az oltár felé mennek, a meztelen pedig elkiáltja magát: «Holtak, keljete fel!» A rablók megijednek s visszahúzódnak. De egyikük mondja: «Á! menjünk és üssük le!» És megint az oltár felé tartanak, de a meztelen megint elkiáltja magát: «Holtak, keljete fel!» Erre a rablók újra megállanak. Azonban, hogy a holtak csak mégse támadtak fel, az egyik rabló ismét biztatja a többieket: «Menjünk és üssük le!» Közelebb mentek az oltárhoz, ekkor aztán a meztelen teljes erőből elordítja magát: «Holtak, keljete fel!» Erre a legények a padok alatt úgy el kezdtek csöngetni, hogy a rablók annyira megijedtek, hogy

¹⁾ *kà tōu za Krīstoša*: miféle Krisztus? Variációi: 2. *kà tōu za Krīstoš*; 3. *kà tōu za η Krīstoš*; 4. *kà tōu za noga* (vagy: *za ādnoga*, > *zadnoga*, *zūdnoga*) *Krīstoša stogij*.

²⁾ *stogij* < *stodij* < *stojij*.

³⁾ *li nēi* = még se, csak még se, hát még 'se'?

⁴⁾ *zdārō*: azon kevés igék egyike, melyeknek mult participiumában az annyira ritka *ó* hangzóval találkozunk; ilyenek még pl. *mró*, *tró*, *cvró*. Kűhár ezeket később *ru*-val írta át, pl. *trū* (*Ponatis* iz «*Časopisa*» 1913—1914: 7. l.); *mru* (u. o. 11. l.).

so sã tòuvaigã natãlko zosùgalì, ka so sã tãn povr'glì po so bèizali, kak so jì lì nogé nãslã. Da so dèckì mìslìlì, ka so tòuvaigã žì oddèizalì, tẽ so vò ot stolic prìslì pa so sì tistã pèinãzã, kãk¹⁾ so jã razbòimckã tãn iulì, zãcnobl tãlatì. Alì adãj krãicar so sì nìkak nèi mòglì rastãlatì pa so sã žè zãcalì svajvãvatì. Tòuvaigã so pa mãttẽn adnoga tòuvaja nazãj poslãlì, nãj idã poslùsat, èi jã dõsta mřtvi gòr stãnolo. Da jã tẽ tòuvanì žè blũžik kapèilã prìšo, jũ èũũ, ka sã za ŋ krãicar štũkajo²⁾ pa jã ìtro nazãj bèižo k paidãson³⁾ pa ìvn jã prãvo, ka jì tãlko dẽ,⁴⁾ ka nãnc sãksãga⁵⁾ ãj krãicar nã dõidã. Tòuvaigã so sã na tũu tũk strãšlì, ka so splòj odtšlì stistoga krãja pa jì vãè nìgdãr nèi nazũj bilõu. Dèckì so pa sì bogãtì grãtulì pa sãã zãj žuvèjo, èi so nèi mřlì.

mindent otthagytak s szaladtak, a hogy csak lábaik bírták. Amikor a legények azt gondolták, hogy a rablók már elmenekültek, eljöttek a padok alól s a pénzen, a mit a rablók otthagytak, osztozkodni kezdtek. Egy krajczáron azonban sehogy sem bírtak megosztozni s már czivakodni kezdtek. A rablók pedig e közben egy társukat visszaküldték, hogy menjen hallgatózni, sok halott támadt-e fel? Amint a rabló már a kápolna közelébe ért és meghallotta, hogy egy krajczáron czivakodnak, gyorsan visszaszaladt társaihoz s azt mondta nekik, hogy anynyian vannak, hogy egy-egy krajczár se jut mindegyikre. A rablók erre úgy megijedtek, hogy végkép elmentek arról a vidékről s többé soha vissza nem jöttek. A legények pedig mind meggazdagodtak s még ma is élnek, ha meg nem haltak.

PÁVEL ÁGOST.

¹⁾ kak megint a megfelelő vonatkozó névmás helyett (*stãrã*).

²⁾ štũkatì = l. foltozni, toldani: štũk = darab, < ném. Stück; 2. štũkatì sã = czivódni, marakodni.

³⁾ paidãš = pajtás; plur. paidãšì és paidãškũ < paidãštũ < paidãšjã. Más származékok: paidãšica v. paidãšica (barátnő); paidãšiju (czimboraság, barátság); paidãštvo (barátság, pajtasság); paidãšivatì sũ (barátkozni); spaiddãšitì sũ (összebarátkozni).

⁴⁾ dẽ v. gé: a hangsúlyos jã segédige. Másképp: sũj is, a második személyű sũ, sũš továbbterjedésével.

⁵⁾ sãksãga, vagy: sãksõga is.

ISMERTETÉSEK.

Gustav Weigand: Bulgarische Grammatik, 2. vermehrte und verbesserte Auflage. Leipzig 1917.

Weigand bolgár nyelvtanának első kiadása 10 évvel ezelőtt jelent meg. Feltűnhetik valakinek, hogy a 2-ik kiadásról olyan szokatlan hosszú és beható bírálatot írok, pedig az elsőről említést sem tettem. Nem a nyelvtan változott meg annyira — az alapjában megmaradt a régi — de a viszonyok változtak meg egészen rendkívüli módon. Tíz évvel ezelőtt ránk nézve többé-kevésbé közömbös lehetett, hogy a bolgár nyelvnek olyan alapos ismerője mint CONEV, szófiai egyetemi tanár, azt mondta róla, hogy a legjobb (ill. 'legsikerültebb') német nyelven írt tankönyv a bolgár nyelvről, mikor a nyelvtan még sem mondható jónak vagy mondjuk C.-vel sikerültnek. Nem tudományos munka, mert olyan ember írta, a ki a bolgár nyelv fejlődését közelebből nem ismeri, gyakorlati sem, mert a szerzőnek nincsen kellő érzéke a nyelv gyakorlati tanítására. De nekünk most kell bolgár nyelvtan; jó magyar nyelvtan nincs, a háború alatt ilyent kiadni, úgy látszik lehetetlen, nekem legalább nem sikerült, tehát kénytelenek vagyunk a legjobb német nyelvtant használni. A bolgár nyelvet most mindenfelé tanítják minálunk, némely kereskedelmi iskolában 2 éven át, WEIGAND nyelvtana sok hibája mellett is messze kimagaslik a többi nyelvtanok közül, én magam sem ajánlhatok mást, kötelességemnek tartottam tehát, hogy különösen azok előtt egészen nyíltan kitarjam a helyzetet, a kik — az én tanácsomra — ebből a nyelvtanból tanítják a bolgár nyelvet. Nem az a célom, hogy bennök ok nélkül megingassam a szerző iránt való bizalmat, de azt a meggyőződést igenis föl akarom bennök kelteni, hogy azzal kötelességüknek nem tettek eleget, ha W. magyarázatait vakon elfogadják, ha gyakran nyakatekert gyakorlatait bemagoltatják; nekik okvetetlenül az eredeti forrásokhoz kell előrehaladniok, olvasniok CONEV, MILETIĆ műveit, ILJEV mondatтанát, KARAGJULEV helyesírását és nyelvtanait, IVANOV nyelvtanait, stb. stb. és el kell mélyedniök a bolgárok irodalmában, az élő nyelvben, tanítványaikat is minél előbb hozzá kell szoktatniok, hogy a nyelv-

tanban található mesterkéltnél mondatoktól az eleven forráshoz forduljanak, kezdjenek bolgárul olvasni és az olvasmányokban található mondatokban jobban bízzanak mint a nyelvtanban találakban! Ha e közben a tanítványokban is idővel meg-meg inog a nyelvtanba vetett bizalom, se baj, hisz az amúgy is csak mankó és ki akarna örökké mankón járni?!

A hangok kiejtésével csak nagyon röviden kívánok foglalkozni, hivatkozhatom e tekintetben MILETIĆ megjegyzéseire, Arch. f. slav. Philol. 31:604—609. Igaz, hogy a hangsúlytalan *e* és *o* hangzása a keleti nyelvjárásokban erősen eltér a hangsúlyostól, amaz *i*-nek, ez *u*-nak hangzik, de az irodalmi nyelv, tekintettel a nyugati nyelvjárások és az irodalmi nyelv egységére, a hangsúlytalan hangzók ezt a 'reduktíóját' nem ismeri el, egészen fölösleges tehát, ha a kezdőt azzal kínozzák, hogy különbséget tegyen hangsúlyos (nyílt) *e* és *o* meg hangsúlytalan (zárt) *e* és *o* kiejtése közt, hiszen maga W. helyesen egy árva szóval sem említi azt a nagy különbséget, a mely a nép nyelvében hangsúlyos és hangsúlytalan *a* közt főnforog.

Szemben áll valamennyi bolgár tekintéllyel W. állítása, hogy я legjobban *ja*-nak olvasandó és hogy ѣ is, ha nem *e*-nek hangzik, úgy ejtendő. MILETIĆ nagy tekintélye nem volt elegendő, hogy W.-t e téves állítás ismétlésétől visszatartsa, l. Arch. i. h. 607, a tanító jól fogja tenni, ha nem hallgat W.-ra, hanem p. o. a нѣмъ нѣма нѣмо 'néma' szót nyam nyama nyamo-nak olvastatja.

1. Az ѣ kiejtése.¹

Nagyon kár, hogy W. nem gondoskodik kellően arról, hogy a kezdő tudja, mikor kell az ѣ jelt *ja*-nak és mikor *e*-nek olvasni, pedig a bolgár tudósok ezt igen egyszerű módon jelölik: ѣ *ja*-nak és е *e*-nek olvasandó (hangsúlytalan szótagban mindig *e* ejtendő!). Ha a szerző következetesen használta volna ezeket a bevett jeleket, játszva elkerülhette volna azt a sajnálatos bizonytalanságot, a melyben a kezdőt úgy látszik szándékosan hagyta. Az illető fejezet, a 7. §, még az I. kiadásban is jobb volt, ott legalább szó volt arról, hogy sok kivétel van a főszabálytól (*eine ganze Reihe von Ausnahmen*), e kivételek egy forrása is meg volt, igaz csak nagy általánosságban, nevezve (*die russischen Lehnwörter*), minderről most hallgat a szerző és csak azt a tanácsot adja a kezdőnek, hogy kétséges esetekben (*in Zweifelsfällen*) ejtsen *e*-t! In Zweifelsfällen? hisz W. a szabály begyakorlására olyan ügyetlenül állítja össze a példákat, hogy a kezdő, ha csak őt követi, akár kezdettől fogva lemondhat az irodalmi kiejtés elsajátításá-

ról. A szabály így hangzik: Betontes *ʃ* vor dunkeln Vokalen wird als *ea* oder als *e* gesprochen; vor hellen Vokalen und im unbetonten Auslaut lautet es *e*; in unbetonter Silbe klingt es wie *e* oder auch wie mittleres *e*. Következnek a példák két csoportban. Az első csoport világos. 1. снѣгъ (sneak) Schnee; мѣло (mleako) Milch; бѣлъ (beal) weisz; de a 2. csoport olvasásánál a szegény kezdő ugyancsak vakarhatja a fejét, újra és újra elolvashatja a szabályt is, a példákat is, mind hiába, ezt megérteni nem lehet! Idézem előbb a példákat és azután egyenként szóvá teszem: дѣло (dělo) Angelegenheit; нѣщо (něšto) etwas; вѣкъ (věk) Jahrhundert; трѣба (treaba, trebwa) es ist nötig; вѣме (vrěme) Zeit, Wetter; вѣтръ (vētor) Wind; бѣхъ (beach) ich war, бѣше (beše) du warst, er war, бѣхше (beachme) wir waren, бѣхте (beachte) ihr wart, бѣха (beacha) sie waren.

Mindjárt az első példa (дѣло) érthetetlen, hiszen ezt *ja*-val kellene ejteni, mint p. o. лѣто (lyato) nyár, мѣсто (mjaszto) hely, бѣлъ, fehér, köznemű alakja бѣло stb. stb. Miért ejtik ezt a szót delo-nak? Egy igen egyszerű oknál fogva, a melyet azonban a szerző egész fejtegetése közben még nem is sejtet a kezdővel. Az I. kiadásban legalább más helyen érintette ezt a kérdést, mikor említette, hogy vannak orosz jövevényszavak is a bolgárnyelvben, ezekre nem alkalmazhatók a bolgár szavak kiejtéséről föllállított szabály! Következik нѣщо (něšto) etwas - ez talán csak bolgár szó? az bizony, és mégis nesto-nak ejtik! A kezdő megint nem sejtetheti, hogy miért ejtik így, és akár hogy forgatja is a dolgot, nem jöhet rá a dolog nyitjára. A dolog ugyanis úgy áll, hogy a szabály, a melyet a szerző föllállít, hiányos, mert *ʃ* ч, ж, ш, щ előtt soha sem hangzik *ja*-nak, mert ezek nem eredeti hangok, hanem jésítés következtében keletkezettek, és jés mássalhangzók előtt is *e*-nek hangzik a hangsúlyos *ʃ*. Azért mondják azt, hogy снѣгъ (sznyak) hó, de снѣжна топка (sznezsna topka) hólabda, грѣхъ (grjach) bűn, de грѣшка (greska) hiba, tévedés, нѣкой (nyakoj) valaki, de нѣщо (nesto) valami. De azt honnan sejtse a kezdő?! Következik a вѣкъ (věkъ) Jahrhundert. Hát ez meg miért ejtendő *e*-vel, mikor az első csoportban említett снѣгъ sznyaknak ejtendő, mikor a лѣкъ orvosság lyak, а цвѣтъ virág. Blüte cvjat, а бѣлъ fehér bjál, а снѣгъ vak szljap? W. az új kiadásban erről sem szól egy árva szót sem és ha ez hiba is, nagy hiba, mégis jobb, mintha ismételte volna, a mit az I. kiadásban mondott: Da es eine ganze Reihe von Ausnahmen von dieser Regel gibt, wie z. B. die russischen Lehnwörter, aber auch manche echt volkstümliche вѣкъ (věk) Jahrhundert, нѣщо (něšto), etwas, so tut der Anfänger gut, in Zweifelsfällen nach der westbulgarischen Aussprache *e* zu sprechen. Tehát a вѣкъ szó 'echt volkstüm-

lich' és még sem ejtendő a szabály szerint, és van több ilyen szó (manche echt volkstümliche). Akkor talán az egész szabály rossz?! Nem, a szabály, ha helyesen formulázzák, jó, csak az nem igaz, hogy a вѣкъ — echt volkstümlich. Ez a szó az egyházi nyelvből való, abban pedig a szokat, még a becsületes ősrégi bolgár szokat is (hisz az egyházi szláv nyelv maga is bolgár eredetű!) oroszosan ejtik. De folytassuk: a време (vreme) Zeit, Wetter rendben van, magas hangzó előtt a hangsúlyos ѣ is mindig e-nek hangzik, a már említett бѣлъ (bjal), нѣмъ (nyam), слѣпъ (szlyap) melléknevek többese is e-vel hangzik: бѣли (beli), нѣми (nemi), слѣпи (szlepi). A вѣтръ (wëtor) Wind megint bajt okoz, ejtik bizony *vjatr*nak is; ha ветр-t is hallani, ez már megint egészen más természetű jelenség, a mely magyarázatát abban leli, hogy az ѣ kiejtése egyáltalában ingadozik bizonyos fokig és az e-s kiejtés észrevétlenül tért nyer, a miben nem kis része van annak a körülménynek, hogy a főváros a nyugati nyelvjárás területén fekszik. No de ezzel kár volna a kezdőt megzavarni, az bátran ejtheti a вѣтръ szót a szabály szerint. Következik a lenni ige imperfectuma — magyarázat nélkül. A бѣхъ (beach) ich war és 2. 3. sz. бѣше (beše) du warst, er war, rendben vannak, rendben van a többes 3. személye is: бѣха (beacha). De a többes 1. és 2. sz.-éhez. бѣхмѣ (beachme) és бѣхте (beachte) egy kis magyarázat nem ártott volna — a gyengébbek kedvéért; a бѣхмѣ бѣхте-ban ugyanis a következő szótagban magas hangzó következik és hogy mind a mellett az ѣ ja-nak hangzik, azt 10 évvel ezelőtt W. maga sem tudta!! (l. I. k. 7. l. бѣхмѣ bechme és Conev megjegyzését rá a 116. l.)*)

Végre van egy 3. csoport, a mely arról szól, hogy szóvégi ѣ akkor is e-nek ejtendő, ha hangsúlyos: добръ (dobrę) gut (Adverb.); рдѣ (de) wo? Sem a szabály, sem a példák nem merítik ki a kérdésnek ezt az oldalát, a mire Conev figyelmeztette is a szerzőt, de hiába. Az aor.-ban ugyanis az analogia hatása alatt az ilyen ѣ is ja-nak ejtendő, a mit W. ma sem tud, a mint a видѣхъ видѣ stb. alakok átírásából világosan kitűnik, l. 36. l.: видѣхъ (eah), -ѣ (e), -ѣ (e), -ѣхмѣ (eachme), -ѣхте (eachte), -ѣха (eacha) — pedig hát az egyes 2. és 3. sz.-ében is ja ejtendő (vigya!). Azután, ha valaki, mint W., még mindig azt írja, hogy денѣ, ноцѣ nappal, éjjel, l. 181. l. 117. §, az egyre terjedő helyesebb дня, ночь helyett, annak

*) На egyszerű Conevra hivatkozom, mindig az a beható bírálata értendő, a mely a következő cím alatt jelent meg: Двѣ български граматикѣ на чужденци, София 1911. г. Описание на Българската академия на наукитѣ, книга I.)

legalább meg kell azt mondania, hogy ezeket a szókat mikép ejtik.

A kétséges esetekről ('In Zweifelsfällen tut man gut zu sprechen') a szerzőnek nem is lett volna szabad beszélnie, hiszen itt csak a szabályhoz kívánt példákat felsorolni — igaz ezt nagyon ügyetlenül végezte, a kétség csak ott kezdődhetik, ha nem igazi, a nép ajkáról vett bolgár szóról, hanem az orosz nyelvből, az egyházi terminológiából, no igaz a bolgár nyelv nyugati vidékéről is az irodalmi nyelvbe került szókkal van dolgunk: a цвѣтъ virág, Blüte *cvjat*, de a török eredetű боя kiszorítására az oroszból átvett цвѣтъ szín úgy mint magában az oroszban is *cret*; az orosz тѣло test bizony *telo* (a népies szó трупъ!), a съседъ szomszéd *sztaszet*-nek hangzik (a szomszédot a törökből vett комшия-val jelöli a nép), a bolgár смѣлъ (a смѣи merek ptc. pf.-a) *szmjal*-nak ejtendő, de az orosz származású смѣлъ merész *szmel*-nek hangzik, ámbár eredetre nézve egyébiránt azzal azonos: merész az, a ki mert máskor is, tehát föltevésünk szerint, merni fog ezentúl is; ilyen okokból hangzik *e* a következőkben is: бѣсѣда lugas, бѣдѣ саpadt, побѣда győzelem, свѣтъ tanács, човѣкъ ember, успѣхъ siker (de az aor. успѣхъ sikerült nekem *uszpyjach*!). Ha a bolgárban nagyon sűrűn olvasunk olyanokat, hogy Срѣдна Гора Középhegység, vagy послѣдна дума utolsó szó és a kiejtés mégis állandóan *e*-s (*szredna, poszledna*), ez magyarázatát abban találja, hogy azoknak régibb, még sűrűn olvasható alakjai: срѣдня, послѣдня, a melyekben *ja* kiejtésre gondolni sem lehet, mivel az *ѣ*-re következő mássalhangzó *jes*! De van egy pár eset, a melyekben az *e*-s kiejtés kiegyenlődes következtében általános lett egy töben; ilyenek p. o. a слѣд- és свѣт- (kivéve a свѣтъ világ, Welt szót!): слѣдва következik, свѣтло *e* világos van stb. Пъен eset, ha a нѣмецъ német ember, нѣмски езикъ német nyelv, нѣмски németül hatása alatt azt is, hogy нѣмска литература úgy mondják hogy nemszka stb. Itt igenis támadhatnak kétségek még a tanárban, nemcsak a tanulóban, még született bolgárban is, de a kezdőre bízni annak eldöntését, hogy melyek azok a kétséges esetek ('In Zweifelsfällen'), az képtelenség, azt legalább egészen röviden tájékoztatni kell az eshetőségekről, de aztán nem szabad cserben hagyni, hanem elejétől végig gondoskodni kell arról, hogy tudja mikép kell a hangsúlyos *ѣ*-t ejteni — minden egyes esetben, hogy helytelen kiejtést meg ne szokjak, és arra, a mint mondtam, ki is találta már egy végtelen egyszerű eszközt: цвѣтъ 'virág' acutussal *cvjat*-nak ejtendő, цвѣтъ 'szín' gravissal *cvet*-nek. Nem árt, ha a nyelvtaníró külön is figyelmezteti a kezdőt a különböző igekötőkhöz járó -лѣза igére, a mely a praesensben *e*, az aor.-ban és pf.-ban (mély hang-

zók előtt) *ja*-val hangzik: да влѣ́за (vleza) hogy bemenjek, bejöjjenek (ép így влѣ́зъ gyere be, tessék, szabad!), de влѣ́зохъ (vlyazoch), влѣ́зълъ съмъ.

E hosszadalmas, de meggyőződéseim szerint szükséges kitérés után, még csak egy minden nyelvtanon végig húzódó tévedésre akarom a tanítót figyelmeztetni: хв csakis a szó elején, illetőleg a szótó elején (tehát igekötők után is) hangzik *f*-nek (хвала *fala* dicséret, hála, хвали *fali* dicsér, és да похвали *da pofali* hogy dicsérjen), a szó közepén, ha в mint képzős elem hozzájárul egy x-n végződő tőhöz, soha! Tehát махва eltávolít úgy ejtendő, hogy machva szakasztott olyan hanggal *v* előtt, mint a milyen p. o. a махна 'eltávolított' aor.-ban hangzik.

Áttérek most már a ragozásra és szóképzésre és kezdem azzal, a mivel a szerző is kezdi, az articulussal, a bolgár nyelv e jellemző sajátásával.

2. Az egyesszám hímnemű articulusa.

Az articulus csak a hímnemű szók egyes számában okoz nehézséget, ez a nehézség is részben abból származik, hogy az írás elfedi a tényleg ejtett alakokat. Azért nem szabad az írott alakokból kiindulni, hanem magából az élő nyelvből. Mielőtt áttérek W. fejtegetéseire, előadom egy pár szóval, hogy milyen módon lehet ezt a dolgot is a kezdőnek egyszerűen megmagyarázni. A bolgárban a legtöbb hímnemű szó *ъ*-végű (столъ *szék*), a nőnemű *a*-végű (книга *könyv*), a köznemű *o*-végű (село *falu*); ilyen végűek többnyire a mellékevek hímnemű, nőnemű ill. köznemű alakja is; a latin *novus nova novum*-nak megfelel новъ нова, ново tehát новъ столъ új, szék, нова книга új könyv, ново село új falu. Articulussal azt mondják столътъ е новъ a szék új, книгата е нова a könyv új, селото е ново. Fölülletes vizsgálat után az ember azt hihetné, hogy a hímnemű articulus a mai bolgárban -тъ, a nőnemű -та, a köznemű -то, Weigand valóban azt hiszi, mert tapad az írott betűhöz. A ki azonban nem az írott alakot nézi, hanem az ejtett alakokat vizsgálja, más következtetéshez fog jutni. A bolgár azt mondja *sztol* szék, de *sztolъ* a szék, *grat* (градъ) város *gradъ* a város, *krъsz[t]* (крѣсть) kereszт, de *krъszтъ* (крѣстътъ) a kereszт, az articulus a hímnemben tehát igenis nem *t*, hanem *тъ*!! A szó végén álló *ъ* t. i. rég eltűnt, a szó belsejében álló azonban mai napig is megmaradt, a столъ már századok óta *sztol*-nak hangzik, de a столътъ (столъ + тъ) nagyon régi kapcsolatnak a szó belsejébe került *ъ* hangja épen azért megtartotta eredeti hangzását, mert nem állt a szó végén, vö. a малъкъ kicsi

melléknevet, a mely *matъk*-nak hangzik. És ez az *ъt* kiegyenlítés útján más tövekhez is ragadt, általános lett. A *roj* (рой) szó 'raj't jelent, 'a raj't mindig úgy mondják hogy *roj-ъt*, *čaj* (чай) teát jelent *čaj-ъt* a teát, a *moj* (мой) = lat. *meus* artículussal is használatos: *moj* vagy *moj-ъt* sztol az én széke — azt hogy 'székem' úgy mondják, hogy *столъ ми!* — *tvoj* (твой) = lat. *tuus*: *tvoj* v. *tvoj-ъt* sztol. Ugyancsak *ъt* járul hozzá a melléknevekhez is, csak hogy itt már nem a melléknév tövéhez, hanem egy régebben használatban volt és ma sem teljesen kiveszett alakjához járul, a mely egyes mellékneveknél kizárólag használatban van (p. o. *български* és egyáltalában minden *ски*-végű melléknév csakis ilyen alakban él már), a közönséges melléknevekben pedig megmaradt a vocativus előtt: *драги приятелю* kedves barátom! Ennél fogva a *nov* sztol 'új szék'-kel szemben 'az új széket' úgy mondják, hogy *novi-ъt* (az irodalmi nyelvben *novij-ъt*)! Ez az *ъt*-végű alak szorította ki a palatalis *ь*-végű szóknál is a régi alakot: a *конь* (ejtsd *kon*) ló szónak párja *konj-ъt*-nek hangzik, akár *конь-ъ*-nak írják, akár *коня-ъ*-nak, mert az teljesen közömbös, hogy a bolgár, a ki irodalmának újraébredése óta az oroszok írásszokását követi, mikép írja a *ъ*-kapcsolatot, a melyre az orosz nyelvben ép annyira nincs jel, mint nem volt az óbolgárban sem. A fönt említett *roj-ъt* 'a raj' alakot a bolgár csak megközelítőleg fejezi ki *роя-ъ*-tal, a *moj-ъt* sztol-t úgy írja, hogy *моя-ъ* *столъ*, a *novij-ъt* sztol 'az új szék' úgy íródik, hogy *новия-ъ* *столъ*, de az senkit tévedésbe nem ejthet, a ki ismeri az élő nyelvet, az semmit sem változtat a meglehetősen egyszerű tényálláson. WEIGANDnak igaz sikerült a tényállás ez egyszerű voltát teljesen elhomályosítani, a mihez hozzájárult még a sorrend is, a melyben a tényeket előadja.

W. mindjárt az első leczkében, a hol a kezdő először találkozik apró bolgár mondatocskákkal, az Alphabet und Aussprache cz. fejezet után, ott is a legelső lapon ilyeneket mond: Der Artikel wird an das Substantiv und Adjektiv angehängt, beim masc. -тъ z. B. *ножъ* (*nožot*) oder *ножа* (*noža*) das Messer. l. 16. l. Itt két nagy hibát követ el W.: 1. úgy tünteti fel a dolgot, mintha *ножъ* (ejtsd *nos*) kés és *ножъ-ъ* (*nozs-ъt*) a kés közt az élő nyelvben a bolgár nyelvérték számára a különbség az volna, hogy *t* járult hozzá artículus gyanánt, pedig tényleg *ъt* a különbség a két alak közt és *ъt* terjedt el mindenfelé a himnemű artículus gyanánt; 2. egészen ok nélkül kever bele az artículus egy másik alakját, a melyet *-a*-val írnak (*ножа*) es a melynek megbeszélését bátran halasztotta későbbre, hiszen maga mondja, hogy az irodalmi nyelv ezt accusativusnak használja (hogy milyen jögon, az mindegy).

Mit gondoljon a kezdő, ha neki mindjárt az első lépésnél azt mondják, hogy ножъ (ejtsd nos!)-ból úgy lesz *nozszt* vagy *nozza*, hogy *t* járul hozzá?! Arról nem is akarok szólni, hogy a szerző nem mondja meg, hogy a ножъ és ножа az első szótagon viseli a hangsúlyt, a mi nem értetődik magától, hisz a въсь iz-izlés szónak megfelelő alakja, a melyet a kezdő három lappal odább találja въсь'тъ, a mint W. is helyesen jelzi. A kezdő még fel sem ocsúdhatott meglepetéséből, hogy a bolgár nyelvben milyen különös hangfejlődések lehetségesek, hát három sorral lejjebb már új, még nagyobb meglepetés éri. Beim Adjektiv, mondja, wird beim Masc. nach Abfall des ѣ ein -иятъ (-*ijat*) angehängt. Hogy ezt az alakot következetesen helytelenül írja át -слабъ gyengé-ből слабиятъ (*slábijat*) stb., az még a legkisebb hiba. De hogy a himnemű articululus egyszer -тъ, máskor meg -иятъ, az méltán gondolkodóba ejtheti a kezdőt. A 20. lapon azután azt olvassa, hogy a царъ-féle himnemű szóknál az articululus -ятъ: царятъ, de hogy újabban egyre jobban terjed a царьтъ- ill. царьтъ-féle írás; azt már nem tudja meg a kezdő, hogy nem is hangzik ez az alak *carjat*-nak, hanem *carjyt* (vagy a hol a mássalhangzó jésítése már eltűnt úgy is hogy *carjt*). A gondolkodó tanítvány méltán csodálkozhatnak, hogy hát miért is terjedt el újabban a царьтъ (vagy egészen pongyola царьтъ) írás, mikor a царятъ írás W. tanítása szerint olyan híven visszaadja a tényleges kiejtést és mikor a царятъ mellett csakolyan царя alak is él, mint a ножъ mellett egy ножа! Jóval később halljuk, hogy az *й*-végű főnevek articulusa mindig ятъ: Die artikulierte Form lautet bei den auf -й ausgehenden Masc. immer -ятъ: случая [тъ der Zufall, края [тъ der Saum, wie bei den masc. Subst. -ь: конь ... конятъ das Pferd, und den Adj. боленъ krank, болниятъ der Kranke, l. 26. l. Pedig hát hangzani ('lautet') igenis *szlucajyt*-nak hangzik a случай articululusos alakja, a mint a конь-nak akár коньтъ akár конятъ-nak írt alakját конуьt-nak ejtik.

A tanítónak nagyon kell vigyáznia, hogy valahogy zavarba ne hozza a kezdőt W. helytelen és zavaros előadása. Épen a legeslegeső órákban (mert a tanító természetesen minél előbb át fog térni az első leczkére, a hol már apró mondatocskákra akad) nagyon fontos, hogy a kezdők ne képzeljék a bolgár nyelvet nehezebbnek, mint a milyen tényleg, pedig W. előadása nagyon is alkalmas arra, hogy annak tűntesse föl.

De hagyjuk egyelőre a nagyobb kérdéseket, vizsgáljuk az apróságokat, az intímabb vonásokat. Szó sincs róla e tekintetben van javítás szép számmal az új kiadásban, különösen a hangsúly, ha hibásan volt jelölve, sok-sok helyen ki van javítva — Conev beható bírálata nyomán, itt-ott a szók jelen-

tése is helyesebben van megállapítva ugyancsak e nagy' tekintély segítségével, de különben feltűnő e 'javított' kiadásban a botlások nagy száma, a melyek hűségesen belekerültek a második kiadásba is: ha a hiba néha még oly kirívó is, a szerző 10 év alatt sem veszi észre — néha valóságos csoda, hogy legalább a correctura olvasásánál bele nem botlik.

23. l. A himnemű főnevek többesszámában gyakran hiányzik egy, az egyesszámban a szó utolsó mássalhangzó előtt álló *e* vagy *ъ*, pl. търговци: лактъ: лакти stb., stb.; ide tartoznak W. szerint az *ъкъ*-végűek is, emlit is egyet, момъкъ: момци, a következő lapon pedig kivétel gyanánt említi а пламъкъ: пламъци és камъкъ: камъци szokat: pedig a dolog épen megfordítva áll, az egyetlen момъкъ legény szó őrizte meg ezt a régi szabályos változást, a mely a mellékneveknél még kivétel nélkül jelentkezik (макъкъ малка малко: több. малки) a többi *ъкъ*-végű szó (egy egész sereg!) a bolgárban, olyan hatalmasan működő kiegyenlődés hatása alatt az *ъ*-t megőrzi a többesben is: петъкъ пентек: петъци, подаръкъ ajándék: подаръци, данъкъ adó: данъци, остатъкъ maradék: остатъци stb.

30. l. 'дърво Baum pl. дървета Bäume, Brennholz' — szakasztott úgy mint az első kiadásban, de hibásan a helyett hogy: дърво Baum und Holz (!) pl. дървета Bäume, дърва Brennholz!

34. l. A vocativusról szóló fejezet egyáltalában a legnagyobb mértékben zavaros, de a *b*) pont szóról-szóra való ismétlése olyan figyelmetlenségnek a jele, a mely semmivel sem igazolható. Miután a szerző (elég hibásan) megállapította, hogy a himnemű főnevek voc. -a *c-n*, a nőnemű főnevek pedig *o-n* végződik, *b*) alatt azt mondja és újra ismétli: *b*) Beispiele für fem. (denen die msc. auf -a sich anschliessen); dabei ziehen die auf *ä* betonten Wörter den Akzent zurück.

N. ма́ма, ма́мо Mutter	войво́да, войво́до Führer
ма́йка, ма́йко Mutter	влади́ка, влади́ко Bischof
сестра́, céстро Schwester	[Ива́нка], Ива́нко Johann
неви́ца, неви́цо junge Frau	синъ, синко Sohn
Ма́ри'я, Ма́ри'о Maria,	братъ, бра́тко Bruder
А́на, А́но, Anna,	баща́, та́те, та́тко Vater.

Az első hasáb élén álló *N.*, a mint az *a*) pontból kitűnik Nominativust jelent és természetesen csak pongyolaság következtében tévedt el ide is, mert az *a*) pontban vele szemben álló és ott külön hasáb élén ékeskedő *Vok.* azaz Vokativus itt hiányzik, az *N.*-nek tehát nincs ezen a helyen semmi értelme. Első pillantásra nyilvánvaló, hogy a bal hasábban állanak a nőnemű példák, jobbra állanak az *a*-végű himnemű szók ('die

masc. auf -a'). Az első kettőnél nincs is baj, воѣвода és владика tényleg *a*-végű szók; a teljesen tudatlan olvasó talán a 3-ik sort is rendben találja: Иванка], Иванко Johann, legföljebb azt nem érti, hogy az Иванка a 2-ik kiadásban miért áll zárójelek közt, az első kiadásban ezek tényleg hiányzanak is. Mit is jelentenek ezek? Sokat, nagyon sokat, ámbar maga a szerző nem magyarázza meg őket, elárulják nekünk, hogy a szerző a 2-ik kiadás kialakulásának valamely stadiumában nem tudott mit csinálni azzal a Johann-nal, kit Иванка-nak hínak, holott a bolgár legények soha, de soha sem viselnek ilyen nevet; van köztük Петко, Божко, Стефко, Минко, Ивко, Милко stb. van szép számmal Иванко is, de Иванка vagy ehhez hasonló fiúnév nincs, az Иванка Bulgáriaszerte csakis leánynev lehet, már t. i. *N*-ban, azaz nominativusban, mert azt mindenki tudja, a ki csak némileg ismeri a bolgár nyelvet, hogy az Иванко-nak az accusativusa Иванка-nak hangzik, akár az Иванка-é is, no de az accusativusra még csak gondolni sem lehetne ebben az összefüggésben, ha az a külföldben itt merően fölösleges *N*. nem is okvetetlenkednék e csoport élén. Tehát a Johann bulgáruul Иванко, voc.-a is Иванко, míg az Иванка nevű leányokat vocativussal mindig úgy szólítják, hogy Иванке! Egy homályos érzésen a szerző nem jutott túl, érezte, hogy itt valami nincs rendjén, de sajnálta, úgy látszik, azt a parányi fáradságot, hogy a dolognak utána járjon.

Hogy a синъ és братъ szavak nem végződnek *a*-n, azt mindenki láthatja, tehát azt is, hogy nem tartoznak ide, de ha a fiam Иванко, öcsém Петко, hát olyan nagyon csodálatos, hogy hasonló becézőképzéssel őket синко ill. братко-nak is szólíthatom?!

Az utolsó szó végzetétől bátran ide tartozhatnék, az is igaz, hogy vocativusa részben *o*-n végződik, de mégis kicsit különös, ha valaki azt mondja, hogy a баща apa szóból a voc. szakasztott úgy képződik mint a майка anya vagy akár мама mama szóból (майко, мамо) és azután kisül, hogy a баща voc.-a --- тате ill. татко! Hát ha még arra is rájövünk, hogy van тато, татко nom. is.

Sietnem kell, hogy ezzel a fejezettel végezzek; még csak azt említem, hogy a köv. lapon *e*) alatt említett слънчице de-hogy is nőnemű -ица-végű szó vocativusa, az -це képzővel képezett köznemű kicsinyítőképzés, a melynek nom.-a is слънчице: топлото слънчице a meleg napocska, l. Андерсенъ Приказки I. 22. És még valamit, a mit lehetetlen elhallgatnom, ha hiven akarom jellemezni ezt az egész fejezetet. Az idetartozó gyakorlatokban is van valami egészen érthetetlen, egy mondat, a melynek se füle se farka: Азъ незнамъ, каквó го викатъ,

нашиятъ попъ е градски, szóról-szóra: Én nem tudom, mit híjják őt, a mi papunk művelt. Az I. kiadásban szakasztott ezt a képtelenséget olvassuk. Segítségünkre jön azonban némileg az összefüggés, három sorral följebb ugyanis egy mondatban ezt olvassuk: Ела, сине, какъ те викатъ? Gyere, fiam, hogy hínak? A későbbi mondatban talált каквô bizonyára sajtóhiba какъ helyett, de lappang itt még két sajtóhiba: а ви'катъ után nem vessző, hanem pont kell, erre azután nagy betűvel új mondat kezdődik, tehát nem нашиятъ hanem Нашиятъ! De hát correcturát nem olvasott a szerző?!

Az a germanismus, a melyet az 54. l. 2. sor találunk (Помнишъ ли въ писмото, гдѣто ти го писахъ отъ Парижъ?), épen azért különösen boszantó, mert a szerző figyelmetlensége következtében csúszott bele az I. kiadásból (l. 48. l. 9. s. alulról), pedig két lappal előbb c) alatt megtaláljuk a helyes mintamondatot, melynek képeére ez a hibás mondat csaknem szolgai hűséggel készült (помнишъ ли атласчето, дѣто ти го купи'хъ erinnerst du dich an den Atlas, den (wo) ich dir gekauft habe) és később a szerző külön is megemlíti, hogy a bolgár ige átható, tehát pusztá acc.-sal áll: помни sich erinnern (an etwas нѣщо Acc.) l. 120. l.

56. l. A számnevek alatt egy pongyolán szerkesztett és hibákkal tarkított mondat szóról-szóra megmaradt: Bei Personennamen, mondja W., werden gerne statt der gewöhnlichen Formen der Zahlwörter, die um die Silbe -ma vermehrten genommen, wonach die gewöhnliche Pluralform stehen darf. двáма синовѣ: ebenso три'ма, чети'рма, пети'ма, шести'ма, седми'на, осми'на, девети'ма etc. двамата die beiden, чети'рма братя die vier Brüder, aber sonst: двѣтъ страни beide Seiten. A példákból legföljebb sejthetjük, hogy ezek az alakok rendesen csak him-nem ű személynevek előtt állhatnak, ezt mindenesetre határozottan meg kellett volna mondani; azt mondják ugyanis, hogy четирма братя 4 fivér, de azt, hogy 4 nővér. azt csakis úgy mondják, hogy четире сестри, а двáма синове mellett azt mondják, hogy двѣ дѣтери, а двáма момци helyes, de двѣ момчета helyett semmikép sem mondható más kapcsolat. Csak ha férj és feleségről, férfi meg nőről beszélnek, használják szintén а двáма ketten, двамата а кеттô, и двамата mind а кеттô-féle kifejezéseket. Külön kellett volna а двáма ду'ми kifejezést megemlíteni, szóról-szóra 'két lélek' abban az értelemben, hogy két ember (azt hogy két lélek úgy mondják, hogy двѣ души'). Azután az utolsó három példa hibásan van fordítva: двамата nem die beiden, hanem die zwei, четирма братя nem die 4 Brüder, hanem csak 4 Brüder, двѣтъ страни nem beide Seiten, hanem die 2 Seiten. Ilyen egyszerű kifejezések

fordításában egy nyelvtanírónak csak nem volna szabad hibákat ejtenie, meg hozzá a nyelvtannak épen azon a helyén, a melyen másoknak meg akarja őket magyarázni!

A 69. l. megint a gyakorlatban bukkanunk gondatlanul ismételt hibára. Az a különös mondat az I. kiadásban is (l. 63. l.) szakasztott így hangzik: Концертътъ на Музиканото дружество ще се даде не въ петъкъ, а въ субота вечеръ, въ Военния клубъ, 10 ч. пр. обѣдъ, а ми azt jelenti, hogy 'A zeneegyesület hangversenye nem pénteken lesz, hanem szombaton este, a Tiszti kaszinóban, 10 ó. délelőtt'. Érteni, értjük, hogy ez a különös hiba mikép keletkezett. W. a mondatot németül oda adta valamely bolgár tanítványának, hogy fordítsa le, a bolgár az unalmas mondatok fordítása közben el-elszundikált és így lett a Sonnaabendből szombat este és ezt a szerző nem vette észre sem az első sem a második kiadás correcturájánál!

73. l. Небето се затъмни' (се изияни'). Der Himmel verdunkelt sich, bedeckt sich (wird hell). A bolgár mondat helyes, de W. nem értette meg és rosszul fordította, azért került ez ide, a hová nem illik, mert az bizony azt jelenti, hogy Az ég elsötétedett (kiderült) és elbeszélésből kiragadt részlet.

92. l. A въз- igekötő alatt a 2-ik kiadásban csakúgy mint az elsőben (l. 81. l.) azt a képtelenséget olvassuk; 1. in die Höhe, auf (възви'рамъ aufbrodeln, = kochen (възви'рамъ hinein stossen), pedig az első -ви'рамъ а (вря) ври iterativuma (водата ври а víz forr), а második -ви'рамъ а вря, вренъ. вре-hez tartozik (той се вре навсѣдъ ő mindenbe beleártja magát).

108. l. W. arról szólt, hogy a bolgár a főmondatban rendszeren а be nem fejezett ('imperfektiv') igék præsensét használja, és azután így folytatja:

Trotzdem kann aber auch, wenn auch seltener, ein ausgesprochen perf. Verbum im Præsens stehen:

1. Im Hauptsatze. a) Bei Aussprüchen allgemeiner Art, die für alle Zeiten Gültigkeit haben, tritt der Begriff der Zeit so in den Hintergrund, dass er von dem pf. Begriffe verdrängt wird, z. B. който излъже (pf.) веднажъ, не го върватъ (impf.) втори пътъ wer einmal lügt, dem glaubt man nicht ein zweites Mal. Man könnte ebenso gut sagen: Wer einmal gelogen hat oder wer einmal lügen wird, dem pflegt man nicht zu glauben; das Zeitliche ist nebensächlich, es soll vor allem der pf. Begriff «wer einmal eine Lüge ausspricht» hervorgehoben werden.

W. ezt hűségesen ismétli (l. I. k. 96. l.) és nem veszi észre, hogy a pf. ige, а melynek а főmondatban való hasz-

nálatát akarja megmagyarázni, nem is áll itt főmondatban! Az egész körülményes magyarázat tehát teljesen kárba veszett. De azután egy logikai nonsens is van ebben az újra föltálat magyarázatban. Mert azt készséggel elismerjük, hogy a helyett hogy wer einmal lügt, dem glaubt man nicht, bátran azt is lehetne mondani: Wer einmal gelogen hat, dem pflegt man nicht zu glauben, de azt csak nem lehet állítani, hogy e helyett azt is lehetne mondani: Wer einmal lügen wird, dem pflegt man nicht zu glauben, mert honnan tudom azt, hogy valaki hazudni fog, és mi jögon nem hiszek neki, még mielőtt hazudott!

Ugyanazon a lapon a 3. pont így kezdődik: Im Nebensatze, der mit da = dass eigenleitet ist, ist dagegen die Anwendung der pf. Form die Regel, die des impf. die Ausnahme es lejebb már a köv. lapon így folytatódik: Die Sätze mit da drücken meist Absicht und Wunsch aus, wobei dann natürlich [?] die Verbalhandlung als in der Zukunft vollendet, d. i. also pf. hingestellt wird, eine Vorstellung der dauernden unvollendeten Handlung dagegen nur seltener vorkommen wird: искамъ да дойде ich wünsche, dass er kommt, dass er das Kommen ausführt, nicht aber: dass er ein Kommender sei. Dagegen: искамъ да дохожда всеки денъ er soll jeden Tag kommen, also impf. eigentlich iterative Bedeutung. Nem szükséges a bolgár nyelv ismerete ahhoz, hogy az ember nyomban átlássa, hogy ez az egész okoskodás nem lehet helyes, nem lehet helyes még akkor sem, ha a szerző 10 év múlva szóról-szóra ismétli is, mert ki hiszi el, hogy a bolgár olyan bolond, hogy ha valamit tenni kíván, mindig a cselekvésnek csak a végét tartja szem előtt, nem akár hányszor tisztán csak a cselekvést magát, ha p. o. olvasni, írni, enni, inni, játszani, aludni akar, nem annyira az olvasásra-írásra, evésre-ivásra, játszásra, alvásra gondol, hanem ideges nyugtalansággal mindig csakis a cselekvés befejezett voltára gondol?! Még nagyobb tévedés azt mondani, hogy az imperfektiv igének da után voltaképp gyakorító jelentése van; szó sincs róla, az idézett mondatban sem az искамъ да 'akarom, hogy' ad az igének gyakorító jelentést, hanem дохожда всеки денъ egymagában is, mint főmondat is azt jelenti, hogy minden nap (tehát gyakran!) eljön, eljövöget. Az állítás olyannyira alapjában téves, hogy kár volna azt bolgár példákkal megezőfolni, a ki mégis kíváncsi rá, olvassa el Геров nagy szótárában az искамъ alatt található példákat.

Egészen hasonló hibába esett W. a 64. §-ben — 10 évvel ezelőtt és most sem talált azokon az alaptalan kijelentéseken kivetni valót. még az egészen helytelenül fölfogott példák magyarázatán sem változtatott egy betűt sem. Idézem először fejtegetését és azután a példákat: § 64. Beim Fut. (Bildung mit

ме, ist die pf. Form natürlich [?] bei weitem vorherrschend, weil es sich meist [?] um in der Zukunft eintretende oder vollendet gedachte, also perf. Tätigkeiten handelt, immerhin kommt auch die imp. (besonders die iterative) Form so oft vor, dass man nicht futurisch und pf. als unbedingt miteinander verbundene Begriffe auffassen darf, ebensowenig wie im Präsens conjunct. und pf., wenn auch meist beides miteinander verbunden ist.

Казватъ, че довечера ще се играе една нова комедия (das Eintreten der Handlung ist unbestimmt). Довечера ще се даде една нова комедия (die Handlung wird abends bestimmt eintreten). Ще платя ich werde bezahlen (auf einmal), ще плащамъ ich werde (allmählich) abzahlen oder ich werde schon noch zahlen (wobei ich absichtlich den Zeitpunkt im Unge- wissen lasse) l. 110. s. k. l.

Nem tudom, mit ért a szerző in der Zukunft eintretende Tätigkeit kifejezésen és épen azért nem tudom, hogy szabad-e azt mondani, in der Zukunft eintretende oder vollendet gedachte also perf. Tätigkeiten, csak azt tudom, hogy ha azt akarom bolgárul mondani, hogy 'holnap vasárnap van, holnap olvasni, írni, rajzolni, játszani fogok', perfektiv igének helye nincs (упрѣ ще чета, пиша, рисувамъ, ще си играя), nem 'perfektiv' cselekvés képe lebeg ilyenkor a beszélő szeme előtt, hanem olyan imperfektiv mint annak a rendje, a beszélő tisztán csak a cselekvések folyamatára gondol, örül annak, hogy húzamosan, kénye-kedve szerint foglalkozhatik neki kedves dolgokkal, az egyes cselekvéseknek dehogy is a végére gondol, ez nem is érdekli, hisz nyomban más kedves foglalkozásra térhet át és azt is csak mint folyamatban levőt (imperfektnek) tartja szem előtt. Hát a paraszt, ha elmondja, hogy jövő hétre mit tervez, hogy kaszálni, szántani, vetni fog, igazán 'natürlich bei weitem vorherrschend' pf. ígét fog használni? — ugyan miért? Igaz, használhat ilyent is, ha egy bizonyos rétet le akar kaszálni, egy darab földet föl akar még szántani, egy táblát be akar vetni, de semmikép sem lehet mondani, hogy ezt gyakrabban használja és hogy ilyen nyelvhasználat természetesen túlnyomó. De a legjobb szabálynál is többet ér a jól megválasztott példa, csak hogy a példák rosszak, olyan rosszak, hogy már rosszabbak alig is lehetnének. W. első példája így hangzik: казватъ, че довечера ще се играе една нова комедия (= azt mondják, hogy ma este egy új színdarabot fognak játszani). Ehhez azt a különös megjegyzést fűzi: Das Eintreten der Handlung ist unbestimmt. Minthogy a vele szembe állított példában perf. ige áll a jövő idő segédigéje után (ме се даде adni fognak) és e mellett az olvasható: die Handlung wird

abends bestimmt eintreten. a kezdőnek azt kell hinnie, hogy a befejezett ige a cselekvés beálltát határozottabban, biztosabban jelzi — pedig szó sincs róla. A szerző egy kis fogással élt és azt hitte, hogy az olvasó ezt nem veszi észre, vagy — talán maga sem vette észre és önmagát megesalta?! Ha azt mondja казватъ 'azt mondják', hogy ma este egy új színdarabot fognak játszani, akkor természetesen bizonytalan a cselekvés, én azt nem tudom biztosan, csak hallottam. De fordítsuk meg a dolgot, mondjuk Довечера ще се играе една нова комедия ma este egy új színdarabot fognak játszani, akkor nyomban biztossá válik a játszás, ámbár megmaradt változatlanul az imp. ige, és viszont mondjuk azt, hogy казватъ, че довечера ще се даде една нова комедия (azt mondják, hogy ma este új színdarabot fognak adni) és az a kijelentés, a melyben a perf. ige áll, nyomban bizonytalan lesz. W. tehát alaposan félreértette, hogy mi okozza a kifejezés bizonytalan vagy bizonyos voltát, ő azt hitte, a különböző igeactio (impf. v. pf.), pedig íme kitűnik, hogy egy tőle egészen független elem, a mondat előtt álló vagy hiányzó казватъ okozza a különbséget! W. tehát nem is ott keresi a különbséget, a hol keresendő, hanem erőszakosan belemagyaráz valamit az igeactiókba, a mihez ezeknek semmi közük. Tényleg mind a két mondat mint független főmondat is egyaránt helyes, csakúgy, a mint mind a kettő mint a казватъ-tól függő mondat is helyes, a különbség tisztán csak a beszélő fölfogásában rejlik: a ki azt mondja ще се играе tartósnak képzei a cselekvést, az előadás folyamatára gondol, a melyen talán jelen is lesz; a másik mondatban a tényt konstatálja, hogy egy új darabot fognak adni, annak előadását végre fogják hajtani, be fogják fejezni, biztosan vagy nem biztosan, arra nem is gondol.

Ép olyan rosszul vannak magyarázva a ще платя ich werde bezahlen (auf einmal) és a ще плащамъ ich werde (allmählich) abzahlen oder ich werde schon noch zahlen (wobei ich absichtlich den Zeitpunkt im Ungewissen lasse). — Maradjunk csak az utolsó megjegyzésnél, mintha az, a ki az impf. igtét használja (ще плащамъ) szándékosan bizonytalanságban hagyja az időpontot. De hátha az időpontot egészen határozottan kifejezi: всеки месецъ ще плащамъ за него 100 лв. minden hónapban 100 levát fogok érte fizetni. Vagy megfordítva, ha valaki azt mondja, ще платя, az valóban meghatározza a fizetés időpontját? Egy árva szóval sem, az sem igaz, hogy azzal kijelenti, hogy egyszerre ('auf einmal') fogja kifejezni, ő azt egészen bizonytalanságban hagyja, hogy mikor és mikép fogja fizetni, talán szándékosan is ('absichtlich'), mert talán eszé ágában sincs azt megfizetni, de talán azért is, mert tisztára

lehetetlen már most az időpontot és egyéb részleteket közelebb-ről meghatározni. Azt mondom valakinek, hogy ezt meg ezt az én számomra rendelje meg. a szükségeseket vegye meg. egyáltalában intézkedjék az én nevemben, majd mindent ki fogok fizetni (ще всичко платя, azaz mindennemű költség fedezését magamra vállalom). Azt, hogy egyszerre fizetem-e, vagy alkalom adtán, mikor, hol, mikép, azt ez a kifejezés teljesen homályban hagyja. A különbség tisztára az, hogy a beszélő képzetében a fizetés befejezése lebeg-e szem előtt (ще платя megfizetem) vagy a cselekvés mint olyan, annak tartama: ma d. u. nem érek rá, mert a munkásokat fizetem ki (ще плащамъ).

121. l. A 72. §-ban a мърси', -и'шъ, Aor. мърси'хъ, мърси' mint a alá került — tévedésből a вали' es regnet ige is, a melynek aor.-a валѣ'! A társaság is különös, a melyben W. föl-említi: 'вали' es regnet, на ~ drängen (aber валимъ wälzen)'! és mind ez megmaradt a 2. kiadásban, csak hogy itt a hiba már sokkal súlyosabb. A вали'-валѣ' ugyanis nem ide, hanem a következő csoportba tartozik, a melynek mintája горѣ'. -и'шъ, Aor. горѣ'хъ PP. горѣ'лъ. Hogy a szerző azt nem vette észre, az az 1. kiadásban is nagy hiba volt, de a másodikban egyenesen érthetetlen, mert itt arra törekedett, hogy minél teljesebben összeállítsa az idetartozó igéket és arra különös súlyt vet. Die Zahl der hierher gehörigen Verba, mondja, ist nicht gross, da es aber sehr wichtig ist, sie zu kennen, habe ich eine ziemlich vollständige Zusammenstellung gemacht. És azután csak úgy ömlik az idetartozó ige, közöttük olyanok mint ехѣ' 1. schallen. 2. ächzen, жумѣ' blinzeln, ламѣ' за гieren nach, люѣ' jucken, brennen, пѣхѣ' schnaufen, keuchen, сумѣ' summen, schnarchen, смѣдѣ' jucken, сврѣи' impers. jucken, még а пѣрдѣ' furzen is! De a mindennapi вали' esik az eső, aor. валѣ', pf. валѣ'ло hiányzik а *ziemlich vollständige Zusammenstellung*ből. Hiányzik, ámbár nem is kellett valami nagyon keresni, hiszen ott lábatlankodik az előtte való csoportban, а melyben semmi keresni valója nincs. Magában az annyira а mennyire teljes összeállításban pedig, а mely új а 2. kiadásban, nincs nagy köszönet, mert elvonja а kezdő figyelmét аз igazán sűrűn használt igéktől.

140. l. Nagy hiba, hogy а szerző egy teljesen hibás állítást egész körülményességében szóról-szóra ismételt, ámbár CONEV nagyon világosan megmagyarázta bírálatában, hogy аз mennyire alaptalan. W. fejtegetése így hangzik:

c) Eine dritte Art der Futurbildung, die die Gewissheit des Eintritts der Handlung in der Zukunft hervorhebt, besteht in der Verbindung von *имаѣ да* (besonders häufig in negativen Sätzen unveränderlich *нѣма да*) und dem Präsens:-

и́ма (мъ) да Ви ка́жа нѣ́що ich habe Ihnen etwas zu sagen, ich werde Ihnen etwas sagen. Каквó и́ма (пъ) да ми ка́жешъ was hast du mir zu sagen. азъ нѣ́ма да до́йда, ich werde bestimmt nicht kommen. Тоѡ нѣ́ма да умрѣ́ отъ гладъ der wird gewiss nicht vor Hunger sterben (= I. k. 123. l.). Конев apróра, igen egyszerű mondatokon kimutatja, hogy az egész okoskodás téves, de W. nyilván azt hiszi, hogy ő ezt jobban tudja, а ми minden esetre nagy elbizakodottság. Kiirom egészen C.-nek végtelenül egyszerű, világos magyarázatát, hogy mindenki lássa, hogy a bolgár tudós milyen türelemmel és jóakarattal ereszkedett le arra az alacsony niveaura, а mely W. fejtegetésében nyilvánul: Покрай обикновенитѣ двѣ бѣдни врѣмена Вайгандъ приема и едно третьо: 'имамъ да кажа', срѣщу което като отрицателно полага 'нѣма да кажа'. Самото съпоставяне на тия врѣмена едно до друго не е правилно, защото 'имамъ да кажа' не стои къмъ 'нѣма да кажа' тъй, както стоятъ другитѣ положителни глаголи къмъ съотвѣтнитѣ си отрицателни. Тука независимо отъ отрицанието има доста голѣма разлика и въ значението на тия двѣ форми: срѣщу 'имамъ да кажа' не 'стои нѣма да кажа', а 'нѣмамъ да кажа', а пъкъ 'нѣма да кажа' има насрѣща си като положителна форма 'ще кажа'. Споредъ това 'имамъ да кажа' не е особена нѣкоя форма за бѣдно врѣме, а си е цѣло изречение, както е съотвѣтното му по значение въ нѣмски ich habe (Ihnen etwas) zu sagen. Но и въ самата външна конструкция се забѣлѣзва разлика между двѣтѣ форми, понеже въ едната глагольтъ 'имамъ' е личенъ: 'имамъ да ти кажа, имашъ да ми кажешъ, има да ми каже, докато въ другата форма глагольтъ стои въ безлична форма и се не спрѣга: нѣма да кажа, нѣма да кажешъ, нѣма да кажемъ, нѣма да кажете и пр. l. i. h. 120. l.

Ebből, no meg természetesen a mindennapi nyelvhasználatból is világosan kitűnik, hogy 'имамъ да Ви кажа нѣщо' nem а jövő időnek egy bizonyos válfaja. 'die die Gewissheit des Eintritts der Handlung in der Zukunft hervorhebt', az se többet, se kevesebbet nem jelent, mint а magyar 'valami mondani valóm van neked'. Vö. p. o. колко 'имамъ да му давамъ mennyivel tartozom neki?' (szóról-szóra: wie viel habe ich ihm zu geben?), а melyből senki sem fogja kiérezni, hogy az illető biztosan meg fogja tartozását adni. Másrészt az, hogy азъ нѣма да дойда egyszerűen azt jelenti: 'nem fogok eljönni' és semmi egyéb, mint а közönségesen használt jövő tagadó párja, annak hogy азъ ще дойда el fogok jönni. А várт азъ ще дойда kifejezés ritka, csak а mora 'ich kann' előtt rendes а не ще használata, mivel нѣ́ма után да иgekötő áll а mora után már ma-

gában is többnyire да áll, úgy hogy a нѣма да fordulathoz kétszer kellene a да-s fordulathoz használni: rendesen azt mondják азъ ще дойда el fogok jönni. нѣма да дойда nem fogok eljönni, de не ще мога да дойда nem fogok eljöhetni. Attól nem kell megijedni, hogy a következő lapon a gyakorlatokban az olvasható, hogy не ще платя, az nem azt jelenti, hogy nem fogok fizetni, hanem az I. kiadásból (l. 124. l. 1. sor) hűségesen áthozott értelemzavaró sajtóhiba: не н. но olvasandó: 'de fizetni fogok'!

De abba kell hagynom az egyes esetek fölszörolását, hogy lehetőleg röviden, de összefüggésben szólhassak még egy pár fontos kérdéstről. Csak azt akarom még fölemlíteni, hogy наедно csak azt jelenti, hogy 'zusammen', nem azt is hogy 'unter vier Augen' (azt úgy mondják hogy наединѣ') l. 181 = I. 152, l.

Áttérek az aor.-alakokra.

3. Az aorisztos képzése.

A gyakorlati nyelvtan a 16. l. kezdődik, az aor.-sal a kezdő már a 26. l. ismerkedik meg. Ez kicsit gyors tempo; jobb lett volna előbb minél több igét præsens-alakban meggyakoroltatni, de nem ez a főhiba, hanem az, hogy a szerző az aor.-ról kezd beszélni, mielőtt az igék actiójáról szolt, mielőtt a kezdő a perfektiv és imperfectiv igék különbségét ismeri, mert ezekkel a fogalmakkal okvetetlenül előbb kell tisztában lennie a kezdőnek, mielőtt neki az aor. képzéséről szólhatunk. A szerző ezt elmulasztotta és azért ok nélkül komplikálja az aor. képzésének a kérdését és olyan zavaros képet ad róla, hogy azon eligazodni merő lehetetlenség. A zavar mindjárt az első lépésnél kezdődik, vagy nem bánom a másodikonál. Mert azt, hogy ни'тамъ kérdezek præsense ни'тамъ ни'ташъ ни'та ни'таме ни'тате ни'татъ, aor.-a pedig питахъ питá (2. és 3. sz.) питахме питахте питаха, az egyszerű dolog és könnyű azt megjegyezni, ámbár egy kis magyarázat nem ártott volna még itt sem. A kezdő az egyik lapon azt tanulja, hogy ни'та præs., пита pedig aor.-alak, a következő lapon azonban nem ezt az alakot találja, hanem látszólag a præs.-alakot, de aor.-jelentéssel korото докторътъ го пони'та mikor az orvos őt kérdezte, így az elbeszélésben és belőle csinált kérdések közt az utolsó sorban Що го пони'та докторътъ? Was fragte ihn der Doktor? Az aor. 1. személye a 26. lap szerint питахъ ich fragte, de a 27. l. közepén: ни'тамъ ich frage, пони'тахъ ich fragte (egyszer!). Hogy ez sajtóhiba, vagy tényleg úgy van-e helyesen, azt a kezdő körülbelül — egy fél év múlva tudja meg. De jön azután egészen más bökkenő is, úgy hogy a kezdő,

igazán kétségbe eshetik. A 26. l. közepén azt olvassa *платцамъ* ich bezahle Aorist *плати'хъ плати'* stb. ich bezahlte stb., vagy *провождамъ* ich begleite, sende Aor. *проводи'хъ* stb. ich sandte (begleitete). A kezdő ezek után bizonyára félve halad előre, kezdi olvasni a következő lapon közölt adomát és újra föllelékzik, hisz ez igazán könnyű, kedves kis adoma és ő mindent megért! Egyszerre azonban meghökken. Alig nyugodott bele abba, hogy a *пита* is aor., *попи'та* is (praes.-hangsúllyal) aor., egyszerre csak belebotlik a *плати'* alakba, a mely a 26. lapon olvasottak szerint csakis aor. lehet, itt pedig semmikép sem lehet az: *когато докторътъ го попи'та, колко трѣба да плати'* a mint az orvos őt megkérdezte, hogy mennyit kell fizetni. Megnézi W. jegyzeteit és nem hisz a szemének: *платцамъ* ich bezahle, да *плати'* dass er bezahlte! Hát ez micsoda? a *плати'* praes. is lehet, annyit is jelenthet, hogy bezahlte?! No de ez lehetetlen, hisz *плати'* az aor., az aor. pedig *платцамъ* praes.-ból származik, a melynek 3. személye *платца*, mert ha igazán van *плати'* praes.alak is, akkor csak nem bolond a bolgár, hogy az aor.-t *платца*-ból képezze, mikor képezheti egyenesen a *плати'* töből akár a *пита* aor.-t a *пи'та* praes.-ból, igaz. változó hangsúllyal. És igaza van ennek a kezdőnek, szent igaza; mennyivel egészségesebb esze járása, mint a szerzőé, a ki erő erejével elkerüli az egyszerű utat, hogy nagy kerülőn oda jusson, a hová egyenes uton mehetett volna. Ha ez a gondolkodó kezdő később azután rábukkan a *води* vezet igére, bizonyára *проводи* aor.-t sem fogja már a *провожда* töből képezni és talán sejtí, hogy a *проводи* aor. mellett van *проводи* praes.-alak is, hát még ha a nyelvtanító megmondta volna, hogy mikor kell az egyiket és mikor a másikat használni, milyen egyszerű lett volna az egész! Ako *го проводи* = ha őt küldi, de a főmondatban *проводи го* = küldte őt és *провожда го* = küldi őt! Igen ám, csak hogy a szerzőnk jónak látta ezeket csak — a 101. laptól kezdve magyarázni, az igaz. az aor. képzését azután is az egész könyv végéig úgy magyarázza, mintha még ott sem szólt volna erről! A további lépések, a melyeket a szerző tesz, hogy a kezdőt bevezesse az aor.-képzés titkaiba, nem szerencsésebbek. Tíz lappal odább, mikor már elfelejtette, hogy a *пита'хъ* aor.-on kívül már *плати'хъ* és *проводи'хъ* aor. is előfordult, így folytatja a 31. §-ben: Ausser dem Aoriste auf -ахъ (s. § 26) gibt es auch solche auf -ихъ, -ѣхъ, -охъ, die abgesehen vom Vokal, gleich flektiert werden. Következnek a példák, az első: *нами'рамъ* ich finde Aor. *намѣ'рихъ* stb. A *пи'тамъ* aor.-a a mint láttuk, *пита'хъ* volt, de nem így képződik a *нами'рамъ* igéből az aor., az úgy hangzik hogy *намѣ'рихъ*! Hát ez kétségbe ejtő, hát minden második bolgár ige

rendhagyó?! Dehogy, szó sincs róla, a **намѣ'рихъ** is egészen szabályos képzés, csakhogy nem a **нами'рамъ** praes.-ből, a mely tartós, be nem fejezett cselekvést jelent, hanem a **намѣ'ри** **намѣ'ринъ** **намѣ'ри** praes.-ből, a melyet azonban nem szokták használni főmondatban és azért csak да kötőszócskával szokás idézni: да **намѣ'ря** pl. **азъ го помолихъ да ми намѣ'ри** (praes.!) **квартира** megkértem, hogy 'találjon' (= keressen) nekem lakást, и **той ми намѣ'ри** (aor!) és ő keresett nekem. A bolgár **намѣ'ри** semmi egyéb mint на igekötő + **мѣ'ри** 'mér' ige, csak jelentése változott meg kicsit, abból, hogy ráméri (czeloz) az lett, talál!*) De szó sincs róla, hogy a **намѣ'ри** aor. nem volna azonos a **мѣри'** aor.-sal, csak a hangsúly helye nem szokott változni az ilyen összetételekben, mivel a **намѣ'ри** praes. főmondatban nem használatos, hanem csak olyan mellékmondatokban, mint да **намѣ'ри** hogy találjon, ако **намѣ'ри** ha talál, **корáто** **намѣ'ри**; az aor.-alakot tehát az azonos praes.-alakkal össze-
tévészteni nem lehet, míg a **мѣ'ри** mér aor.-a mindig **мѣри'**-nek hangzik, a mint már hallottuk, hogy **ни'та** kérdez és **питá** kérdezett hangsúlya különbözik, de **попи'та** lehet praes. is, aor. is.

Csakolyan ügyetlen a következő példa: **давамъ** ich gebe Aor. **дáдохъ** **дáде** **дáде** **дáдохме** **дáдохте** **дáдоха**. Ha a szerző már ezt az igét is meg akarta említeni, miért nem kezdte az **охъ** végű aoristusok bemutatását legalább a 2-ik példán, a melyben a viszony olyan világos és egyszerű: **чeтá** olvasok: **чeтохъ** olvastam és miért szorítkozott épen ennél a tanulságos példánál az egyes 1. személyére, mikor az összes alakok bemutatása egy csapásra az egész csoportra fényt derített volna:

praes. чeтá	aor. чeтохъ
чeтeмъ	чeтe
чeтe	чeтe
чeтeмъ	чeхтохмe
чeтeтe	чeтохтe
чeтáтъ	чeтохa .

Ehhez azután hozzátehetette volna, hogy minden idetartozó ige, a mely a praesensben a ragokon viseli a hangsúlyt, az aor.-ban a töre veti és hogy ez a hangsúlyváltozás az igekötős alakokban is állandóan megmarad: **прочeтохъ** stb., míg a **питá**-val szemben **попи'та**-t találunk, **мѣри'** mellett **намѣ'ри**-t!

*) Azért jobb lett volna a 2-ik -ихъ végű aor.-t első helyre tenni, mert hogy az **отговóрихъ** feleltem aor. nem **отговáрямъ** felelek tövéből származott, hanem a **говóри** beszél tövéből, az csak nyilván való, hiszen van egyszerű **говóрихъ** aor. is.

De nem folytatom, a tanítónak, ha csak némileg ismeri a bolgár nyelvet, ez is elég figyelmeztetésül, hogy annak a rettenetes zűrzavarnak elejét vegye, a melyet W. előadása a kezdő fejében okozhat. Egyszerű mondatokon meg fogja magyarázni a be nem fejezett és befejezett cselekvést jelentő igék praesensének a használatát, még mielőtt az aor. tárgyalásába bocsátkozik és végig az egész könyvön résen lesz, hogy az aor. képzését a lehető legegyszerűbb alapon magyarázza, hogy olyan fogalomzavart ne tűrjön, mintha az egyszerű мѣрихъ igenis a мѣря мѣришь мѣри igéből képződnek. az összetett намѣрихъ azonban намирамъ-ból, vagy mintha водихъ a води többől hajtott volna, de a проводихъ провожда-ból! Természetesen a дадохъ даде-féle alakokat sem fogja давамъ-ból képzettnek mondani, hiszen ott van a да дамъ, да дадеши, да даде perf. praesens. a mely szakasztott olyan viszonyban áll a дадохъ даде aor.-hoz, mint akár четѣ praes. az aor. чѣте-hez — igaz nem mondattani használatát nézve, de igenis az egyedül itt szóba jöhető szempontból, az alakképzés szempontjából. Mind-ezt, a mondattani momentumot is, tisztázhatja olyan egyszerű mondatcsekákon mint: давамъ ти adok neked. дадохъ ти adtam neked, ако ми даде ha nekem ad, даде ми adott nekem, szóval nem valami ördögös dolog az egész, csakhogy nem szabad a dolgot úgy előadni mint W. teszi.

4. Präpositionen und Präfixe.

A praepositiókról szóló rész egészben véve jó, használatuk többnyire egyszerű, tanulságos példákkal van illusztrálva, azonkívül ki is bővült ez a fontos fejezet. Csak kevés kifogásom van ellene. Nem helyes p. o., hogy olyan éles különbséget tesz az изъ és отъ praep. jelentése közt: изъ bezeichnet 1. die Richtung aus etwas heraus (отъ — von etwas her); ez helyes más szláv nyelvekben, de nem a bolgárban, a hol az отъ nemcsak azt jelenti, hogy tól-től, hanem jóformán aból-ból jelentésében is kizsorította az изъ praep.-t. Nem helyes az sem, hogy a szerző a между, при, прѣдъ alatt nem említi, hogy ép úgy felel a hová? kérdésre, mint a hol? kérdésre, a mit különösen a при praep.-nál jó lett volna megmondani, mert itt ez a használat új fejlődésnek az eredménye és mert ez vezetett a régi къ hoz-hez praep. elveszéséhez.

A прѣзъ alatt az utolsó példát ~ зимата 'den Winter hindurch' fordításához hozzá tehetné volna a szerző azt, hogy 'im Winter', hiszen a kezdő már a 3. gyakorlatban megtanulta azt, hogy прѣзъ зимата annyi mint im Winter és прѣзъ лѣтото im Sommer! l. 21. l. — a szerző ezt CONEV bírálatából tanulta,

mert bizony az 1. kiadásban ezen a helyen még a németes въ тѣмото állt. Az ujonnan hozzájött præpositiók egyike-másika bátran el is maradhatott volna, így p. o. a досъжно bezüglich, betreffs, a melyet W. még a bolgár-német szótárába sem vett föl és a melyre nem is tud okosabb példát, mint a következő: задълженията ~ построяването на международната линия die Verpflichtungen bezüglich des Baues der internationalen Linie.

De egészen véve a præpositióról szóló résszel meg lehetünk elégedve, annál kevésbé elégithet ki a vele szoros kapcsolatban tárgyalt præfixumok bemutatása. Mindenesetre tanácsos lett volna éles határvonalat húzni a kettő között, a mint ez bevett szokás, és præfixum név alatt itt csak az igekötőket (Verbalpräfixe) tárgyalni. Ezt a szerző nem tette, nála folyton, teljesen elmosódik a határ; ha a præpositiót a névszóval összeírják, W.-nak már nem præp., hanem præfixum, mintha valaki a német különirt vor Mittag, nach Mittag kifejezésekben a vor, nach szócskákat præpositióknak nevezné, de az egybeírt vormittag, nachmittag kifejezésekben præfixumoknak! Így került mindjárt az első helyen a без- a præfixumok közé: без- ohne bei Adj. und Subst.: безъу'ренъ windstill, бездѣ'тенъ kinderlos, безмѣ'жне Mannlosigkeit, pedig ezek nyilván præpositiós kifejezésekből továbbképzett szók, a præfixumok alatt semmi keresni valójuk nincs, de még a præpositiók alatt sem, ezek legfeljebb a szóképzés alatt emlithetők. Nem ide tartoznak olyanok sem, a melyekben a præp. csak egyszerűen össze van írva a névszóval: вслѣ'дствіе in der Folge, csak annyira nem mint akár a német infolge (dessen) vagy a bolgár въ'сето (szóról-szóra helyébe), a melyet W. намѣ'сто-val együtt helyesen a præp. alatt és csakis ott említett. A præfixek közé számítja W. a не-, ни-, нѣ- elemeket is, a melyek az ilyen összetételekben találhatók mint немощъ Unvermögen, Schwäche, неволя Zwangslage, Not, невиненъ unschuldig, никога nie, никѣ'дѣ, нигдѣ, нийдѣ nirgends, нѣ'колко einige, нѣ'кога, ingendwann, mintha a magyarban valaki a sehová, né'hány-félék első szótagját præfixumnak nevezné. Az ор- 1. pontja alatt a præfix czégér alatt mást nem említ mint præpositiós kifejezést, kivéve az utolsót, a melynek szörnyűséges magyarázata megmaradt, úgy mint az már az I. kiadásban is olvasható: отвѣ'сенъ senkrecht (von aufgehängt)!! A szerző ugyanis nem tud közönséges melléknevet megkülömböztetni a ptc. præt. pass.-tól és azt hiszi hogy отвѣ'сенъ másik része ptc. és azt jelenti, hogy aufgehängt. Pedig az több oknál fogva ki van zárva. Először отвѣ'сенъ нѣн. és 'közn. alakja отвѣ'сна, отвѣ'сно, míg a ptc.-ban az е állandó -вѣ'сена -вѣ'сено; de azután a szó nem is bolgár, hanem orosz,

az oroszban pedig a ptc. praet. pass. вѣшенъ, -вѣшена, -вѣшено! Az отвѣсенъ, отвѣсна, отвѣсно az oroszból átvett отвѣсъ Bleilotból képezett közönséges melléknév!

no alatt a szerző egyebek közt azt mondja: 2. Sehr häufig dient es zur Ableitung von Verben aus Adj. und Subst.: мракъ Dunkelheit, помрачавамъ verdunkeln; миръ Friede, помирявамъ versöhnen. Különös magyarázat! мракъból и-кépzővel мрачи' es ist dunkel ige származik, és no ige-kötővel egy befejezett cselekvésű átható ige lett да помрачи' dass er verdunkelt és ehhez egy iterativképzés помрачава er verdunkelt; arról, hogy a no szolgálna igék képzésére mellékv. főnevekből mesebeszéd, az az ige képzéséhez ép olyan kevésbé járult hozzá, mint akár a magyar el ige-kötő az *elsötétíteni* igében. А помирявамъ sem származott миръ-ból no ige-kötővel; a миръ-ból и képzővel мирн' ige lett Frieden stiften, beruhigen, besänftigen, ebből lett a perfektiv да помири' és ennek imperf. párja a помирявамъ. Mind ezt W.-nak ki is kellett volna fejtenie, épen az ige-kötők tárgyalása közben, ez lett volna egyúttal a legjobb alkalom, hogy a pf. és impf. igepárokat sok példában bemutassa, de ő még mindig nem látta az időt megérkezettnek, hogy ezt a fontos különbséget szóvá tegye, ámbár nyelvtanának már 95. lapján tart és már rengeteg, részben épen ezért meg nem emészthető anyagot tömött tanítványaiba. Tele hibával van a no 'präfix' 4. pontja is: 4. häufig bei Adv., auch bei Adj. und selbst Interjektionen: поневоля gewaltsam, понакога manchmal, полека sachte (eigentlich Comp. zu лека), послѣ, подирѣ nachher, помѣсеченъ monatlich, поврара! zum Teuffel! поневоля kényszerűségből semmi egyéb mint egy összeirt praep. kifejezés = по + неволя, egészen olyan mint no praepositio alatt a 3. pontban idézett по дълъ aus Schuldigkeit; понакога manchmal, olykor-olykor olyan kifejezés, mint по два лева két-két léva (mintegy két levánként); полека dehogy is Comp., hisz akkor a főhangsúly a no szócskán volna (vö. по-леко könynyebben); послѣ-ban a no megint praep., a szót azért írják egybe, mert a -слѣ egyedül már nem él — a szerb по-сле ez után mellett van до-сле eddig is, tehát egy kapcsolat a до praep.-val is; подирѣ nachher szóról-szóra azt jelenti 'nyomon', helyette a подира is járja = по praep. és ди-ря nyom! помѣсеченъ monatlich term. megint praep. kifejezésből képezett melléknév. De legczifrább a поврара. Mivel a поврара-t egybe írják, részben mert a hangsúly a praep.-ra esik és a вара варагъ-nak egy régiesebb, ragozott alakja, a no már nem praep., hanem praef. és erre az egyetlen példára támaszkodik az a kijelentés, hogy no 'präfix' häufig (bei Adv., auch bei Adj. und) selbst Interjektionen, mintha bizony nem volna a bolgár-

ban доврара, наврара fordulat is és mintha a по ill. a до vagy на прѣр. volna ludas abban, hogy azt interjectionának használják és nem az -- ördög, a враръ, ill. régi gen. acc.-a (врара)!

Nemsokára erre következnek megint összetételek a präfixek keretében: полу- halb: полуостровъ stb. А про alatt a 4. pontban egészen cifra dolgokat olvasunk: Es dient auch zu Ableitungen: хладенъ kühl -- прохладямъ kühlen, erfrischen, daraus прохлада Kühle, прохладенъ erfrischend, цвѣтъ Blüte — процвѣтывамъ aufblühen, gedeihen. Azt a kezdő is láthatja, hogy прохладямъ nem származhatik хладенъ-ből, a ki pedig ismeri a bolgár hangtörvényeket, tudja, hogy а прохладямъ csakis egy прохлади töből származhatik, ez pedig az egyszerű хлади hűsít igére megy vissza, a mely azonban természetesen szintén nem származik а хладенъ melléknévből, hanem а хладъ főnévből. Arról meg éppenséggel beszélni sem érdemes, hogy процвѣтывам nem származott а цвѣтъ szóból!

A tanítónak elég baja lesz, hogy ebből a zavaros fejezetből kiszedje azt, a mi hasznavehető: mindvégig szem előtt kell tartania, hogy itt csakis az igekötőkkel van dolga, azok használatával kell tisztába jönnie a tanulóknak, és minthogy az lehetetlen, ha a tanító nem beszél már most a perf. és impf. igéről, hát ezeket is ezen a helyen kell tárgyalnia, de az egybeírt präpositiós kifejezések és belőlük származott főnevek vagy melléznevek ép olyan kevéssé tartoznak ide, mint más apró szócskák (не-, ни-, нѣ-, полу-) való összetételek.

A szóképzésről nem kívánok részletesen foglalkozni, hiszen kisebb gyakorlati nyelvtanba nem való annak beható tárgyalása és Милетићnek igaza volt, mikor azt mondja: Nicht weniger hat der praktischen Seite des Buches auch der lange Exkurs in die Wortbildungslehre (54—72) geschadet, l. i. h. 104. l., de minthogy tapasztalatból tudom, hogy épen a gyengébb készségű tanítók előszeretettel foglalkoznak az ilyenekkel, legalább egy pontot élesebben meg akarok világítani, hogy kimutassam, hogy a szerző maga sem sokat ért ehhez a dologhoz. A ki tehát a bolgár nyelvet tanítani akarja, annak ezen a téren mélyebbre kell behatolnia a bolgár nyelv szerkezetébe, de tanítás közben egyáltalán nem szabad rendszeresen a szóképzéssel foglalkoznia; a szóképzésre igenis rá-rámutathat, egyszerű képzéseket alkalmilag csoportosíthat, hivatkozik arra, hogy hasonló képzést már ismerünk, tehát egy-egy új szót, a mellyel p. o. az olvasmányban találkozunk, könnyen megérthetünk, de a tudásnak és tanításnak elevennek kell lennie, attól óvakodjék, hogy a drága időt szócsoporthoz hosszadalmas tárgyalására fordítsa, mikor a mondat, a fordulat a fődolog.

5. Az *-e* kicsinyítő képző.

W. a szóképzés legelején foglalkozik a kicsinyítő és becmező képzésekkel, olyan módon, hogy mindjárt kitűnik, hogy neki erről a legzavarosabb fogalmai vannak. Idézniem kell az egész hosszú fejtegetést, hogy azután az egészre és egyes részeire megtehessem megjegyzéseimet:

Zur Bildung von *Diminutiven* und *Kosewörtern* dienen: *-че* (ausserordentlich beliebt), *-ецъ*, *-енце*, *-ле*, *це*, (an Neutra auf *-о*, *-е*) *-чецъ* (*че + ецъ*), *-ченце* (*че + енце*) *-ица* (an Fem.), *-чица*, *-ка* und *-ичка* (an Fem. an Stelle von *-ица*): Българинъ -- Българче junger Bulgare, топорче kleines Beil, пръст-че Fingerchen, пръстен-че Ringelchen, брат-че, -ецъ, -енце, -лѣ, -ченце Brüderchen, Brüderlein, хълм-ецъ Gipfelchen, конче Pferdchen, мъж-ецъ Männchen, Зърпчен (im Gaumen), дѣт-ѣнце Kindchen, цвѣт-енце Blümlein, ви-н-це Weinchen, сѣл-це Dörfchen, стад-це kleine Herde, дол-чинка Tälchen, чашка Gläschen, пти-ца Vogel, пти-чка, пти-че Vöglein, книга Buch, кни-жка Heft, Taschenbuch, пѣтелъ Hahn, — пѣтлѣ Hähnchen, смирѣничка eine demütige Frau, мълчели-вичка ein schweigsames Mädchen (Frau) l. 61. l.

A mi nyomban szembeötlök a hozzáértőnek és a legnagyobb csodálkozást kelti benne, az az a körülmény, hogy W., a ki a kicsinyítő képzők közé még az irodalomban olyan ritkán olvasható *-ле* képzőt is fölveszi, a ki azt mondja, hogy a *че* 'ausserordentlich beliebt', egy árva szóval sem említi a legalább is ép olyan kedvelt *е* képzőt, a mely nélkül soha sem keletkezett volna sem a *-че*, sem a *-ле* képző. Arra nem vetek súlyt, hogy ilyen képzés az árне (vö. lat. agnus) bárány, гърне fazék, дѣтѣ gyermek, жребѣ csikó, пи-ле madárfiók, csibe, прасѣ malacz, телѣ borju, mert tőszavuk elveszett, de egy rakás ide tartozó szón az *-е* képzős volta és kicsinyítő jelentése még ma is világosan meglátszik: ножъ kés, ножѣ késecske (W. szótárában Tassenmesser), пръстъ új: пръстѣ, обръчъ abroncs: обръче. Itt álljunk meg egy kicsikét! Tehát az обръче *е*-vel képezett kicsinyítő? Azzal ám, nem is *че*-vel, hiszen a *ч* benne van már a tőszóban is обръчъ: обръч-е! Hát ha más *че*-n végződő szavakban is nem *-че*, hanem csakis *-е* a képzős elem? Bizony ilyen szó van egy rakás és valóságos csoda, hogy a szerző, ha előbb nem tudta, ezt nyelvtanának egy helyéből ki nem következtette, a hol ez a tény kézzelfogható. A himnemű főnevek vocativusa hajdanában többnyire *е*-n végződött, de a bolgárban nagyon megritkult ezek száma. Ennek egyik okát W. is föl- említi: Die *-и* und *-к*- Stämme nehmen vielfach die Endung

-o, um Verwechselung mit dem Diminutivsuffix -че zu vermeiden, l. 33. l. Lássuk a példákat: a *ma* már ritkán használt *отѣцъ* atya szó *voc.-a* *отче* (olyan fordulatokban mint *отче нашъ* *pater noster*) *старець* öreg ember *voc.-a* *стърче*, *човѣкъ* ember *voc.-a* *човѣче*, de *W.* szerint a *търровець* *voc.-a* nemcsak *търрровче*, hanem *търрровецо* is, *юнакъ-é* nemcsak *юна́че*, hanem *юна́ко* is és hozzátehetjük, hogy a *търрровецо*, *юнако*-féle új alakok a rendesek. Vajjon miért? Erre is felel *W.*, mert *търрровче* kereskedőcskét is jelent, *юна́че* hősöcskét is. Helyes, csak az nem helyes, hogy a *voc.-ban* (*отче*, *човѣче*) a *че* szóvég *ц + e*, ill. *к + e*-ből lett volna, a kicsinyítőben (*търрровче*, *юна́че*) pedig *ц + че* ill. *к + че*-ből, mert ezeknél is a kicsinyítő képző -e; -че képző valamikor nem is volt, az csak később keletkezett helytelen szóelválasztás következtében. Hogy a *к е* előtt *ч*-vé válik, azt a kezdőnek különben is alkalma van gyakran tapasztalni: *пекá* sütők, *печѣнь*, *печѣ*, *печѣмъ*, *печѣте*, *пекáтъ*, *aor. пѣкохъ*, *пѣче*, *пѣкохме*, *пѣкохте*, *пѣкоха*. Hogy a *ц* eredetileg nem más mint *к*-nak bizonyos elváltozása (*вълкъ* farkas több. *вълци*) azt is könnyen elhiszi a tanítónak, különösen ha ez nem ad neki okot, hogy alapos tudásában kételkedjék, a *ц*:- *ч*-változás olyan korból való, a melyben még *к* volt, azaz az előtte vagy utána álló magas magánhangzó még nem támadta meg annyira. Tehát sok, nagyon sok *че*-végű kicsinyítő a régi -e képzővel képződött, úgy hogy a töszó *к*-ja (*ц*-je) *ч*-vé változott, csak ezek mintájára keletkezett azután sok új kicsinyítő, a melyeknél már *че* képzőről beszélhetünk. A boltgárban a legény *момъкъ* (tő *момк*- több. *момци*), a fiú *момчѣ* (mintegy 'legényke'), a leányt úri társaságban rendesen *момиче*-nek hívják, falun a felnőtt leány *момá*, ennek kicsinyítője *моми́ца* (a népdalban), ebből lett -e képzővel egészen szabályosan *моми́че*. Úgy mint *момче* keletkezett: *кракъ* láb — *крачѣ*, *вълкъ* farkas — *вълчѣ*, *бикъ* bika — *бичѣ*, *ези́къ* nyelv — *ези́че*, *елѣкъ* mellény — *елѣче*, *прѣсякъ* koldus — *прѣсяче*, *потѣкъ* patak — *потѣче*, *облакъ* felhő — *облаче*, *закъ* nyúl — *зайче*, *чиракъ* tanuló, inas — *чира́че*, *гъркъ* görög ember — *гърчѣ*, *гжска* lúd — *гжсчѣ*, *либа* — *бу́лка* feleség — *бу́лче* stb. stb. Hogy milyen gyakori ez a képzés, erről hadd adjon fogalmat az a pár sor, a melyeket *Геров* szótárában a *бу́лче* a. idéz:

Войни́че. младо пѣтници!
 Азе си имахъ едного,
 Едного сина Стояна,
 Та ми си войникъ отиде,
 Остави бу́лче подъ бу́ло.

Az első sorban olvasható *войниче*, csakúgy mint a *пѣтнице* *войникъ* katoná ill. *пѣтникъ* utas-ból *e*-vel képezett kicsinyítő, csakúgy mint maga a *булка*-ból a *булче*, a mely az utolsó sorban található. Igaz, valaki akadémizkodhatnék, hátha a *войниче* nem is kicsinyítő, hanem *vocativus*? Elvégre ez sem volna lehetetlen, mert előfordul *войниче* mint *voc.* is p. o. a *Царъ* и *войникъ* cz. mesében: *За кого дойде, войниче?* De mert a *войниче* *voc.* még sem olyan gyakori, a király lejjebb így szólítja a katonát: *Войникъ*. De már a *пѣтнице*, az nem lehet itt *voc.*, az teljesen ki van zárva, különben nem állhatna a jelző köznevelen (младо), a mint pl. ki van zárva, hogy *войниче* nem kicsinyítő volna a köv. verssorban: *Стояне, младо войниче*. Nem is nagy baj, ha valaki hasonló esetekben első perczben nem tudja, *voc.*-alakkal van-e dolga vagy kicsinyítőképzéssel, annál könnyebben érti meg, hogy a *ч* az egyikben csakúgy mint a másikon *k*-ből lett, hogy tehát a rag *v.* képző mind a két esetben csakis *e* lehetett és nem *че*! Ha valaki arra a bolond gondolatra találna jutni, hogy a *voc.* *e*-je meg a kics. *e*-képző kezdettől fogva azonos lett volna, megnyugtathatom, amaz mindig is *e* volt, már a közös indog. nyelvben — vö. latin *amicus*: *amice* — a másik még a régi bolgár nyelvben *nasalis* hangzó volt.

Említettem, hogy nagyon sok *че*-végű kicsinyítő *k*-végű szóból lett *-e* képzővel, jóval kevesebb van, a melynek *ч*-je *-e* előtt álló *ц*-ből való, de van ilyen is. A mint a *момица*-ból *моми'че* lett, úgy találunk *сестрица* húgocská-ból képezett *сестри'че* kicsinyítőt, látni való tehát, hogy gyakran kicsinyítő-ből újra kicsinyítő képződik, néha kettő is — a *момица*-ból *моми'чка*, a *сестрица*-ból *сестри'чка* továbbképzés is van.

Hogy némi fogalmat adjak arról, hogy milyen buja a képzés, megemlítem még, hogy mind a *момица* mind a *сестрица* tőszavából egyenesen is képződik *e*-vel kicsinyítő: *момá* — *моме*, *сестра* — *сестрэ*, erről szó lesz még később is. Most nézzünk csak még egy pár példát, a melyben a *че*-vég abból magyarazódik, hogy a tőszóban levő *ц* a hozzájáruló *-e* előtt *ч*-vé vált: *врабецъ* veréb (több. *врабци*) — *врабчэ*, *конѣцъ* szál, *цѣрна* — *кончэ*, *стѣрче* — (használatos *voc.*-nak is), *търговецъ* — *търговчэ*, *кладенецъ* kút — *кладенчэ*, *нашенецъ* (нашъ = *noster*) a mi vidékünk-ről való, földi — *нашенчэ*, *чужденецъ* (чуждъ idegen) idegen föld-ről való, idegen — *чужденчэ*, *каца* kád*, *хордо* — *качэ*, *звънѣцъ* csengettyű — *звънчэ*. De néha igazán nehéz megmondani, hogy a *че* *cs*-je *ц*-ből lett-e vagy *k*-ből vagy a sok *че*-n végző régi kicsinyítő képzésekből már különvált *че* képző-

*) A *каца* a már feledésbe ment *кадь*-ből képződött *ѣца* képzővel szakasztott úgy mint *дѣца* gyermekek (*дѣца*-ból), vö. *дѣтѣ* gyermek.

nek érzett alakulattal van-e dolgunk. Pl. a дръвче fácskát akár közvetlenül a дърво fa szóból származtathatjuk, de csak a kinek fogalma sincs a dologról, állíthatja, hogy valóban úgy keletkezett és nem egy másik kicsinyítőből a дръвче-ből. Az megint más kérdés, a beszélő nyelvérzeke szerint mikép származott, hiszen a nyelvérzek tévedhet, már azért is, mert gyakran közbeeső láncszemek hiányozhatnak a mai nyelvben. GEROV igaz azt mondja, hogy a дръвче дърво kicsinyítője, de ezt csak azért mondja, mert дръвче kis fát, fácskát, mintegy kis дърво-t jelent, arra a vitás kérdésre, hogy nem származhatnék-e a дръвче kicsinyítőből, nyilván nem is gondolt. De egy ANDERSEN-féle mese fordításában mintha a fordító tényleg a дръвче-t valami kisebbnek érezné, mint a дъвче-t, mintha a дръвче-t sem egyenesen a дърво-ból, hanem a kicsinyítő дръвче-ből származottnak érezné. A fenyőfáról szóló mesében ugyanis az egész piczike fácskát, a melyen még a nyulacska átugranak, дръвче-nek nevezi a fordító, l. 23. l.; de mikor a fácska megnő, úgy hogy a nyulak kénytelenek őt megkerülni, a дръвче-ből дръвце lesz, legalább így nevezi a fordító ezentúl, l. 24. és 26. l., tehát a дърво kicsinyítője дръвце és ennek kicsinyítője a дръвче! Igen ritkán áll kétféle kicsinyítőképzés így egymás mellett vagy mondjuk egymás után, hogy megállapíthatjuk, hogy az egyik a másiktól képződött és nem egyenesen a töből. Idézek még egy ilyen jellemző esetet, mert nagyon tanulságos. Sztrasimirov híres Оръѣца cz. regényében elmondja, hogy hőst Богданъ-nak keresztelték, de 4 éves koráig Божуето-nak hitták (azaz 'a Bozsce' — a то határozott articululus!) és ez a Божуето ötször is ismétlődik abban a bekezdésben, a melyben a kis Bogdan első éveiről szól. De azután egyszerre Божко lesz belőle és még ugyanazon a lapon nyolcszor ismétlődik a Божко név, csak hogy észre vegyük, hogy ez már nem kis fiú, nem Bozskocsa, hanem nagy fiú — Bozsko! Mert úgy-e nyilvánvaló, hogy a Божче(то) nem lehet egyéb mint a Божко becézőből képezett kicsinyítő.

És most ragadjunk ki W. föntidézett példái közül egyet: брат-че, -ецъ, -енце, -лѣ -ченце Brüderchen, Brüderlein. Vajjon az olyan bizonyos, hogy a брат-че közvetlenül a братъ-ból származott és hogy a képző -че? Dehogyan is bizonyos, sőt nem is valószínű. Már hallottuk, hogy a братъ vocativusa братко, azaz hogy a bolgár fivérét (öccsét, bátyját) becéző alakkal szokta szólítani; no most már ha egy fiút Божко-nak szólítanak, vagy még kisebb korában egy belőle képezett kicsinyítővel Божченак, hát miért nem lehetne a братко megszólítás helyett egy még kedvesebb братче-t használni, azaz miért kell a братче kicsinyítőt egyenesen a братъ töszóval kapcsolatba hozni, mikor az lehet братко-ból e-vel képezett szó és mikor ez a братче

első sorban megszólításra használatos! Szakasztott ugyanaz áll a *си'нко*:*си'нче* becézőkről: a *синъ* vocativusa, a mint feljebb láttuk, rendesen *си'нко*, ezzel a *си'нко*-val váltakozik a nyilván belőle es nem egyenesen a *синъ*-ből képezett *си'нче*. De visszatérek a *братче* képzésre, hogy megjegyezzem, hogy ha a *братко*: *братче* váltakozása nem utalna olyan erősen arra, hogy a *братче* alighanem a *братко*-ból származott, a *братче* akár *братецъ* (tő *брати*- több. *братци*!) kicsinyítőből is hajthatott volna, mint *звѣнецъ*-ből *звѣнчѣ*, l. fönt, hisz a *ц*-t csakúgy mint a *k*-t, *ч* váltotta föl az *-e* képző előtt. Tehát köznemű *че*- és himnemű (*e*) *цъ*-végű kicsinyítőkből egyaránt hajthatnak *че*-végű újabb kicsinyítő képzések, de azt pontosan megállapítani, hogy milyen *че*-végű szókban lett *ч* *ц*-ből, az merő lehetetlenség, azért nem is jó ezekről a képzésekről olyan gépies módon beszélni, a mint azt W. teszi. Ha a *братъ*-ból hajtott ide tartozó kicsinyítőképzésekről akarunk szólni, hát egyről sem mondhatjuk meg, hogy egyenesen a tőszóból hajtott, mint épen csak arról, a melyet W. meg sem említett, a melynek megértésére a kezdőt elő sem készíti, a *братѣ* (a népdalban gyakran találkozunk a *мое мило братѣ* fordulattal), a *братче* képzés már nem határozható meg teljes biztossággal, ámbár elég valószínű, hogy *братко*-ból hajtott, de elvégre lehetne *братецъ* kicsinyítője is, legkevésbé valószínű, hogy *че*-vel közvetetlenül a *братъ*-ból hajtott, a mivel természetesen nem akarom állítani, hogy egyik-másik beszélő nyelvérzéke nem hozza egyenesen a tőszóval kapcsolatba. A *братенче* szakasztott úgy viszonylik a meg nem említett *братѣ*-hez, mint a *братченче* *братче*-hez, vagy akár mint a *моми'ченче* a *моми'че*-hez. A nyelvtanban található sorrend (*брат-че*, *-ецъ*, *-енче*, *-лѣ*, *-ченче*) ékesen bizonyítja, hogy a szerzőnek minderről fogalma sincs, de bizonyítja ezt az a körülmény is, hogy a képzőbokat milyen módon bontja elemekre: *-чѣцъ* (*че* + *ецъ*) *-ченче* (*че* + *енче*.) A *-чѣцъ* nyilván félreértésen alapul, ilyen képzőbokor nincs, nincs is egyetlen példa rá W. összeállításában. Nem mondom, hogy nincs bolgár szó, a melynek utolsó része *чѣцъ* lehetne, van, hogyne volna, de abban nem *-чѣцъ*, hanem *-ецъ* a képző: *кракъ* láb - *крачѣцъ*, szakasztott olyan képzés mint *братъ* — *братецъ*, de soha az ilyen végű szó nem lehet *че*-vel képezett szónak a kicsinyítője, mert abból csak *ченче*-végű szó keletkezhetik, a mint láttuk is, hogy *братче*-ből *братченче* származott. De ez a *-ченче* sem bontható úgy részekre, a mint W. teszi *че* + *енче*, voltaképp egyáltalában nem bontható egyszerűen, gépiesen részekre, mert a *че*-ben, illetőleg mondjuk az *-e* képzőben (mert most már tudjuk, hogy eredetileg csak ez volt a képzős elem, a *ч* csak úgy nőtt hozzá, mert a *k*, *ц*-végű szókból *че*-végűek lettek az *e*- képző kapcsolatában) az

ен- már bizonyos fokig benne rejlik. Mondtuk, hogy régebben az -e képző helyén *ę* (*ě*) csengett, ez az *ę* ugyan szláv szempontból nem azonos az енѣ-ben mutatkozó ен-nel, de a két képzés eredeti nagy rokonságáról tanuskodik (vö. Vondrák VglGr. I. 493. k.), azért sokkal tudományosabb volna a ченне szóvéget че(н) + ѣ részekre bontani, de látni való, hogy magyarázat nélkül, úgy mint egy vegytani formulával, a szavak keletkezését egyáltalában nem lehet magyarázni.

Hátra van még az irodalomban ritka братѣ, a mely W. szerint -ле képzővel lett братъ-ból. Rendben van, de miből lett maga a -ле képző? Azt W. nem tudhatja, ha nem ismeri még az -e kicsinyítőképzőt sem. Hát az *l* elem sem egyéb, mint az új -че képezőben hozzátapadt *cs*, az is eredetileg a tőhöz tartozott és nem a képzőhöz, a mint ez W. másik példájában szinte kézzel fogható: прѣлъ Hahn — прѣлѣ Hähnchen. A прѣлъ többese прѣли', a tő tehát прѣл-, ergo — a képző -e. Ez csak világos, világos az előtt, a ki tudja, hogy csak úgy hemzseg a bolgár nyelv *e*-vel képezett kicsinyítő szavaktól (a mit igaz W. nem tud), hát még az előtt, a ki tudja, hogy más szláv nyelvben ilyen képzés nincs, csak még a szlovénben. Egészen szép magyarázat is van arra, hogy mikép érezhették lassanként ebben a két nyelvben az *l* elemet a képzéshez tartozónak: Das -le, mondja BELIC, ist wahrscheinlich von Füllen wie *kóza* Ziege, *kozlъ* Ziegenbock, *kozlѣ* Kitzchen abstrahiert, indem man *kozlѣ* mit *kóza* verband, so dass sich -le als Deminutivsuffix ergab, l. Arch. f. slav. Phil. 23 : 204 (Die Entwicklungsgeschichte der slav. Deminutiv- u. Amplificativsuffixe). B. értekezésében nem volt tekintettel a bolgár nyelvre, de magyarázata a bolgár nyelvre is ráillik, itt is a козлѣ, a mely eredetileg csakis fiatal kecskebakot jelenthetett, hiszen козѣлъ kecskebakból -e képzővel szabályosan képezett kicsinyítő, akár волъ ökörből волѣ, de mihelyt nőstény gidákra is kezdték használni, a козѣ szóból, -ле képzővel képezett szónak kezdték érezni és így keletkezett több meg több ilyen szó, a братъ-ból братѣ, градъ-ból градѣ stb., de прѣлъ: прѣлѣ nem ide tartozik, az régi *e*-képzés, az *l* pedig a tőhöz tartozik, akár úgy mint котѣлъ: котѣ, орѣлъ: орѣ, столѣ: стол stb.

De nem folytatom, W.-nak pedig egy pompás kis próbát ajánlok arról való meggyőződésére, hogy a *k*, *ц* végű tövekből keletkezett kicsinyítőknak a ч-je csakugyan a tőhöz tartozik és nem a képzőhöz. На а човѣкъ voc.-a човѣче és szakasztott olyan hangfejlődéssel a кракъ kicsinyítője крачѣ, а богъ: voc. божѣval szemben is várhatunk г: ж változást a kicsinyítőképzésnél, tehát nem csodálkozhatunk azon, hogy поръ szarv kicsinyítője пожѣ, hogy кни'ra könyv, levél-ből книжѣ képzést is találunk

(1. DUVERNOIS szótárában a книга és слово szokat), a книжлѣ képzés is, a melylyel különben sűrűbben találkozunk, ж-jét annak köszönheti, hogy a книга g-je a régibb книжé képzésben e előtt szabályosan ж-vé változott. És tehet W. még egy próbát is! A mikor к ч-vé, г ж-vé változik, a х м-sé változik, illetőleg változott valamikor; а сиромыхъ 'szegény ember' voc.-a még ma is lehet сиромаше (сиромашо mellett), de р. о. а духъ szónak nincs már külön vocativusa, hajdanában azonban bizony annak a voc.-a is душе volt, amint a szerb a szent lélekhez még ma is свети душе kiáltással fordul. Ha ilyen szóból -e képzővel kicsinyítő képződik, joggal várhatjuk tehát ugyanazt a változást és tényleg így lett мѣхъ мѣх, tömlő-ből egy gyakran használt мѣшѣ tömlőcske, a mely egyebek közt kis tömlőt jelent, a melybe sajtot tesznek, és ухо fül-nek kicsinyítője ушѣ.

E hosszú kitérés után nem kívánok már a szóképzésről szóló fejezettel foglalkozni, csak egy pár apróságra akarok még rámutatni.

70. l. Марковитѣ die Angehörigen des M. (Markóék). Jobb Маркови, articulus nélkül. Vazov nagy regényében többször találkozunk a Маркови kifejezéssel, egész fejezetnek is az a czíme: Пакъ у Маркови. Sztrasimirov Срѣца cz. regényében mindig így: Думкови, Ясенови, Гамилеви. Maga W. a 134. l. olyan szöveget közöl, a melyben az, hogy Denkoék kétszer is előfordul Денкови-alakban, az articulusos alak egészen szokatlan az irodalmi nyelvben, azért a 39. l. is Пѣтрови olvasandó a h. hogy Пѣтровитѣ, mindegy Péteréket jelenti-e vagy Petrovékat.

72. l. Az oroszeredetű ически-végű képzések közé belekeveredett valahogy а влади́шки: -ически zu -и́шки bulgari-siert (--- deutsch = isch), ist ein äusserst häufiges Suffix, um von gelehrten Wörtern Adj. zu bilden: полити́чески, демократи́чески, патриоти́чески, влади́шки bischöflich etc. Ez annál föltűnőbb botlás, mert közvetetlenül előtte a -ски képző alatt utolsó helyen olvasható човѣ́къ Mensch — човѣ́шки menschlich. На (човѣ́къ:) човѣ́шки rendben van, miért kellene (влади́ка:) влади́шки-nak tudákos szóból elnépiesedett szónak lennie, vö. még (юна́къ:) юна́шки, (про́сякъ:) про́сяшки, (се́ля'къ:) се́ля'шки, (войни́къ:) войни́шки stb. stb. Azután sem а влади́ка szó, sem а влади́шки képzés nem az oroszból való, az orosz nem is ismeri а влади́ка szót, a bolgár nyelvben pedig а влади́ка-ból józan észszel mást mint владишки-alakot nem is várhatunk.

Nyomban a szóképzés után következik az igenevek képzése.

6. Participialsuffixe.

Mindjárt az első bekezdés megmaradt abban a hibás szerkezetben, a melyet tíz évvel ezelőtt nyert:

I. a) *Part. Praesentis Activi* hat eine unveränderliche Endung auf -аіки für die Verba der *a*-Klasse, auf -ейки für die Verba der *i*- und *e*-Klasse, -яіки für vokalische Stämme l. 75. l. = I. 67. Pedig milyen könnyű lett volna azt Conev bírálata után kijavítani, egyszerűen ki kellett volna törölni az utolsó mondatrészt (-яіки für vokalische Stämme). A mulatságos benne az, hogy W. azt a példát, a melylyel C. bizonyítja, hogy az I. o. valamennyi igéje, akár mássalhangzón végződik a *tő*, akár magánhangzón, -ейки ragot kap, átveszi az új kiadásba (Зная - - знаейки да ich wusste), de úgy, mintha az nem egy általánosan érvényes tény illusztrálására szolgálna, hanem mintha ez valami egészen csodálatos kivétel volna, akár a vele egy sorban említett съмъ - - бидейки! Nem is törődik a szerző azzal, hogy знаа-ból az igehatározó -ейки hozzájárulásával képződik, úgy mint egyáltalában minden hangzóra végződő tőből (!), hanem ismétli az első kiadásból a пѣя énekelek-hez tartozó hibásan irt пѣяіки alakot пѣейки helyett.

A b) pont alatt a kép nem lehet olyan egyszerű, mert itt belejátszik az orosz hatás, a melyet jó lett volna egy szóval legálább megemlíteni; így igen nehezen fog a kezdő eligazodni. W. tárgyalásában sok egészen érthetetlen dologra bukkan a tanuló. Tegyük p. o., ha az itt szóban levő igenév az *e* és *i* igéknel -ещъ alakot mutat, hogy lehet az уча ce tanulok igének ez az alakja учащъ (d) Auch die Reflexiva bilden diese Part. уча ce studiere, учащата ce младѣжъ die studierende Jugend)? és miért kellett ezt az ő előadása szerint merően érthetetlen alakot egy egész csoport (a visszatérő igékből képezett igenév) mintájának választani?! На мѡля кѣрек-ből a jelenidejű igenév мѡлещъ, а мѡля ce fohászkodom, imádkozom igéből мѡлещъ ce, miért nem hangzik ez az alak az уча ce tanulok-ból is учещъ ce, miért tér el az alak még a hangsúlyban is: учащъ ce?! A tanító föladata lesz, hogy tanítványainak ilyen nagyon is jogosult kételyeit eloszlassa és hogy őket megnyugtassa. Meg fogja nekik mondani, hogy a bolgárban igenis az уча ce-ből is учещъ ce a rendes igenév, a hangsúly helye sem változik, de az учаща ce (младѣжъ) die studierende (Jugend) nem bolgár, hanem orosz, az oroszban pedig az -ещъ-nek egészen szabályosan megfelelő -ящій (ж ш ч után pedig ащій). Így érthető az is, hogy, a mint a b) pont alatt olvasható, а сѣу'жи szolgál i-tővű igéből az igenév szabályos képzéssel сѣу'жемъ, de az oroszból átvett

служащъ 'Diener, Beamter' hangzóban és a hangsúly helyében is eltér. Orosz hatást árul el minden -ущъ-végű alak is. Itt is megeshetik, hogy a hangsúly helye más, de nagyritkán még ennél is különösebb jelenséggel is találkozunk, azzal ugyanis, hogy egy-egy ott idézett igenévhez az egész bolgár nyelvben sem találunk hozzáillő igét, a nélkül, hogy a szerzőnek ez föltűnt volna. Ilyen a цвѣту'щъ blühend. Azt hogy blüht a bolgárban úgy mondják, hogy цвѣти', abból természetesen csak egy цвѣте'щъ igenév származhatik, de a blühend kifejezésére az oroszból átkerült melléknév gyanánt használt, цвѣту'щъ alak is szolgál, a mely idegen szó és csak idegen talajon magyarázható, de ott azután nagyon könnyen, hisz az oroszban azt hogy 'virágzik' úgy mondják, hogy цвѣтѣ'тъ és ennek a ptc. præs.-e nem lehet más mint цвѣту'щій. W. úgy tünteti föl a dolgot, mintha az ilyen ptc. a bolgárban lettek volna melléznevekké. Ez is csak zavart okozhat. Mert ha a kezdő tudja, hogy móра ich kann ptc. præs. мѡже'щъ és W. nyelvtanában azt olvassa: Viele der hierher gehörigen Wörter sind zu reinen Adj. geworden wie бѣ'дещъ zukünftig seiend stb. és egyszerre rábukkan a моч'и'щъ mächtig szóra, akkor talán azt higgye, hogy мѡже'щъ, ha ptc. maradt, azt megtartotta eredeti alakját, ragját és hangsúlyát, de mihelyt tiszta melléknévvé változott, mindez megváltozott?! Nem kellett volna ezeket a dolgokat kicsikét másképp csoportosítani és magyarázni? És mindenekelőtt nem kellett volna a szabályos alakokat, a melyeket a kezdő játszva maga képezhet száz meg száz igéből, élesen elválasztani az olyanoktól, a melyeket neki egyáltalában nem is szabad képeznie?!

A Part. præt. act. képzése egészben véve elég egyszerű, úgy hogy nem nehéz a kezdőnek, a ki ismeri az imperfectumot és aoristust, azt megmagyarázni. De nem mondhatni, hogy W. előadása mindig a legegyszerűbb, az alakok fordítása sem mindig szerencsés. W. szembeállítja az impf.-ből képezett ptc. præs. act. az aor.-ból képezett alakokkal ilyen módon:

Impf. купу'вахъ — купу'валъ einer, der zu kaufen pflegte.
Aorist. купи'хъ — купи'лъ einer, der den Kauf ausgeführt hat.

Impf. ви'ждахъ — ви'жалъ einer, der zu sehen pflegte.
Aorist. видѣ'хъ — видѣ'лъ einer, der erblickt hat (Adj. erfahren).

Impf. пи'сехъ — пи'сѣлъ einer, der schreibend war.
Aorist. писѣ'хъ — писѣ'лъ einer, der das Schreiben ausgeführt hat.

Impf. пѣ'ехъ — пѣ'ѣлъ einer, der singend war.
Aorist. пѣ'хъ — пѣ'лъ einer, der (das Lied) gesungen hat.

A mint a *купывалъ* imperfectum korántsem jelenti csak azt, hogy er pflegte zu kaufen, úgy a belőle hajtott *купывалъ* is legalább ép oly gyakran fordítható úgy hogy einer, der kaufte qui achetait. És ugyanaz áll a *виждахъ* — *виждалъ*-ról. A *пишелъ*, *пшелъ* fordítása einer, der schreibend, singend war természetesen még ennyire sem megfelelő, hisz ezt a németben még mondani sem lehet; mindezeket egyszerű mondatokban kellett volna bemutatni és ezeken megmagyarázni a kétféle alak használatát, a mi igen egyszerű lett volna, hisz a viszony a két alak közt szakasztott ugyanaz, mint az imperfectum és aoristus közt levő viszony, a melyekből az alakok hajtottak.

Az alakok képzését is egységesebben lehetett volna előadni. W. szerint a hangzóra végződő tőhöz *-лъ* járul (l. az eddig idézett példákat); *b)* alatt azt olvassuk: Die Aoriste auf *-дохъ*, *-тохъ* verwandeln diese Silbe in *-лъ*, z. B. *дадохъ* — *далъ*. Meg kell vallanom, nekem ennél jobban tetszik az a magyarázat, a mely már a hangtanban olvasható: Die Participia Pf. auf *-лъ* lassen die stammauslautenden *-т*, *-д* vor *л* fallen. *плетя* ich flechte, *плелъ* geflochten, *далъ* gegeben zu даде er gab l. 12. l. Anm. (Mondanom sem kell, hogy a német *geflochten*, *gegeben* természetesen nem felel meg a *плелъ* — *далъ* alakoknak!) De én egyáltalában kerültem volna a *далъ* példát, mert arról talán Weigand is tudja, hogy nem így keletkezett, hogy ebben soha nem is állott *д* az *л* előtt, hanem hogy ez egy rövidebb, nem kettőztetett *да*-tőből hajtott. Nem is volt semmi szükség e különben is rendhagyó ige fölemlítésére, mikor több egészen rendes *d*-tővű ige állt rendelkezésére, vö. *бодя* döfök, *сзую* aor. *бодохъ* ptc. præt. act. *болъ*, *крадя* lopok: *крадохъ*, *кралъ*, *предя* fonok, ich spinne: *прéдохъ*, (*прелъ*) *прéла* stb.

W. folytatja: *c)* die übrigen Aoriste auf *-охъ* haben *ълъ*. mit Ausfalle des *ъ* in fem. und neutrum: *могохъ* ich konnte — *могълъ*, *могла*, *могло*; *рэкохъ* ich sagte — *рэкълъ*; *пéкохъ* ich briet — *пéкълъ*; *пáсохъ* ich weidete — *пáсылъ* etc. Tehát úgy látszik ennek a ptc. képzésnek már egy harmadik módja. Pedig nyilvánvaló, hogy ennek is csak *-лъ* a jele, mert ha *плетя* mult igeneve *плелъ*, a *пéка*-é pedig *пéкълъ*, nem a képzés más, hanem a hangtani fejlődés: **плетл-*ből *плелъ* lett, mert *t* és *d*, ha közvetlenül *л* előtt állt a régi időben, a bolgárban mindig hasonult hozzá, vö. cseh *sedlo* falu bolgár село, ellenben minden más mássalhangzó *л* előtt megmaradt: **пéклъ*; *пéкла* *пéкло*, több. *пéкли* megmaradtak mai napig is, csak az egyes himnemű alak változott meg egy kicsit, **пéклъ* **pekl* lett, ebből pedig a kiejtés könnyítésével *пéклъ*, a mit a bolgár *пéклъ*-nek ír. Az *e)* pontban sincs minden rendjén, mindjárt a szerző első szavai bizonyos pongyolaságot

árulnak el. W. ugyanis azt mondja: *e*) Wie schon in § 36 II. angedeutet wurde, hat das Part. Perf. in Verbindung mit *съмъ*, also das sogenannte Perfect, und ebenso auch das Plusquamperfectum nicht genau die Bedeutung, wie das deutsche Perfect und Plusquamperfect, sondern es ist modal gefärbt. Igen ám, de W. nem vette észre, hogy az új kiadásban kihagyta az illető megjegyzést, a melyre itt céloz, l. 49. l. (az első kiadásban: Das blg. Perf. hat etwas modale Bedeutung, indem es mehr bei ungewissen Handlungen angewandt wird, l. 44. l.). Erre W. most csak később tér, a 92. §-ban, csak ott fog kitűnni, hogy fölfogása nem egészen helyes és hogy azért az sem áll föltétlenül, a mit itt a következő mondatban állít: Hier sei nur soviel gesagt, dass die deutschen Perfecta und Plusquamperfecta im Bulgarischen durch den Aorist oder das Imperf. wiedergegeben werden müssen, wenn der Erzähler selbst Zeuge der Handlung war.

A *ptc. praet. pass.* tárgyalása közben W. helyesen mondja, hogy gyakran melléknévvé vált. de itt is nyilvánvaló, a mint már fönt az *отвѣченъ* szó alatt megjegyeztem, l. 304. l., hogy a szerző nem tud éles határt vonni melléknév- és *ptc.*-képzés közt: *извѣстенъ* bekannt mindig is melléknév volt (nőn. alakja *извѣстна*!) és semmi köze sincs az *извѣстенъ* (hajdanában *извѣщенъ*!) benachrichtigt *ptc.*-hoz, a melynek *e*-je állandó ma is (fem. *извѣстена*!) és ősrégi ebben az alakban, míg az *извѣстенъ* melléknév valamikor *извѣстенъ* volt (fem. *извѣстна*!) l. 78. l.

De ideje, hogy rátérjek arra, a mi W. nyelvtanát mindamellett messze fölülemeli a közönséges nyelvtanok fölé. Az első nagy jelessége, hogy a hangsúly helyét, ha nem is eléggé következetesen, de mégis többnyire jelöli és hogy nagyjában helyesen jelöli. A második kiadás e tekintetben javult is, mert a szerző Conev beható bírálata alapján sok apró hibát kijavított. Egyes hibák igaz megmaradtak még ebben a kiadásban is és egy újabb kiadásnál alapos revisio annál inkább szükséges, mert a szövegeket tanácsos következetesen hangsúlyjelekkel ellátni, hogy a kezdő helytelen hangsúlyozást meg ne szokják. A szerző nagyon is fukarkodik e tekintetben, nyilván mert azt hiszi, hogy elég, ha egyszer-kétszer jelöli egy-egy szón vagy nyelvtani alakon a hangsúly helyét.

Mielőtt komolyabb kifogásokra áttérek, még egy pár apró hibát említek föl. Első helyen emlitem a *столъ* szók hibásan hangsúlyozott *столовѣ* többesét, a mely nem is lehet sajtóhiba, mert abba a csoportba van iktatva, a melyben a főnevek a többesben mind az *овѣ*-féle hangsúlyozást mutatják, l. 25. l. A szó az *a*) csoportban törlendő és a *b*) csoportba iktatandó a *снопъ*

után és többese természetesen kijavítandó: столóве. Az utolsó, zárjelek közé tett споръ példa elé pedig c) irandó!

A 42. l. II. Anm. 2. a h. hogy: aber столъ Stuhl столоvé olvasandó: столъ Stuhl столóве (!) aber! Az első kiadásban a szó a maga helyén a b) csoportban állt és többnyire helyesen volt hangsúlyozva (столо́ве)! l. 23. l., az új kiadásban is egy helyen, a melyet a szerző egyszerűen lemásolt az első kiadásból, megmaradt a helyes столóве (56. l. 1. sor).

A legtöbb egytagú hímnemű főnév többesszáma -ове ragot kap, de van olyan is, a mely -и ragot kap: Ausnahmen: зѣбъ Zahn, вѣлкъ Wolf, ракъ Krebs, прѣстъ Finger, плавь Floss, Legierung, und die Völkernamen, die alle -и haben, l. 25. l. Jó, jó, de mégis csak jobb lett volna az alakokat kiírni és a hangsúly helyét rajtuk megjelölni. Ezt a mulasztást a szerző a 42. l. sem teszi jóvá, a hol külön szól a hangsúlyról, mert ott csak annyit mond: Die einsilbigen Masculina, die и im Pl. haben (ракъ Pl. ра́ци Krebs), haben *festen*, die auf ове haben *beweglichen* Akzent. De hisz a зѣбъ többese зѣби' és вѣлкъ-é вѣлци'!

A 28. l. azt olvassuk a Neutra fölírás alatt: Die Neutra auf -о haben in Pl. -а, die auf -е haben я, doch haben die auf -це, -ще ausgehenden Neutra mit Bewahrung des Akzentes (én húztam alá!) einfaches а. A hozzá idézett példák igazolni látszanak a szabályt, de mit is bizonyíthat a сърце szív: сърца és а яйце tojás: яйца, hiszen a bolgárban a köznemű szókön (elsősorban a kéttagúakon) csak akkor változhatik meg a hangsúly helye, ha az egyesszámban az első szótagon van a hangsúly, olyan szóban, mint сърце, яйце, eo ipso nem változhatik a hangsúly, de már р. о. слънце нар (Sonne) többese igenis слънца — tehát W. megjegyzése hibás.

A tanuló a nyelvtan legelején tanulja, hogy да плати' azt jelenti, hogy 'fizessen'. l. 27. l., a 141. l. megint helyes hangsúlylyal találja a jövő időt ще платя' fizetni fogok, közben azonban a 126. l. d) alatt a helytelen платя hangsúlyozást találja, a mely annál könnyebben megzavarhatja, mert W. szótárában két helyen is ugyanezt találja! Ugyanaz a hiba ugyanazon a helyen megtalálható az I. kiadásban is, l. 112. l.

De ezek apróságok, nagyobb hiba, hogy W. egész szócsoporthoz képest lehetetlen hangsúlyozást tanít. A 29. l. ezeket mondja: Die mehr literarischen, aber sehr häufig gebrauchten Wörter auf ая[и]е, -ен[и]е, die dem deutschen substantivierten Infinitiv entsprechen, bewahren den Akzent: der Plur. lautet nach russischer Weise -ия oder volkstümlich -ера. Erre következnek a példák. Mindjárt az első mutatja, hogy a szerző nincs tisztában a dologgal:

пи'сане (das) Schreiben   пи'сания öfteres Schreiben
 писание Schrift (hl.)   писания Schriften.

Először a пи'сане-féle, népies főnevekből ritkán találunk többszámot - nem szólok a népies képzésekről, mint ходенеjárás: ходенета, l. Cankof, Gram. der bulg. Sprache, 1852, 24. l., пи'тане kérdés: пи'танета u. o. 119. l. - hirtelenében csak egy példát tudnék rá fölhozni Conev egy értekezéséből:*) първото изказване е по-старо, а второто по-ново, ала и двѣтъ изказвания, сѣ по смисълъ еднакви, l. Диалектни студии (= Сборникъ Мин. XX. k.) 53. l., tehát изказване kifejezősmód több. изказвания. Ilyen esetekben igenis nem változik a hangsúly (изказване: изказвания), de mihelyt a többszámban az orosz -ания alakot használjuk, más hangsúlyozás lehetetlen, mint - az orosz, tehát писания, akár iratokat jelent, akár öfteres Schreiben, ha ugyan valamikor ezt is jelenti. Vö. p. o. Милетиѡ egy értekezésében, a mely felelet Conevnek előbb említett értekezésére отчетътъ върху първото си пѣтуване és valamivel lejjebb Съгласно съ това наистина азъ успѣхъ въ послѣдвали сетѣ пѣтувания stb., l. Источнитѣ български говори (= Сборникъ Мин. XXI. k.) 8. l.; tehát (първото) пѣтуване (az első) utazás, de többese пѣтувания, а mi úgy hangsúlyozandó: пѣтуване, de mindig пѣтувания.***) A mint lehetetlen volna egy *пѣтувания, úgy lehetetlen a W.-nál található чѣтения, мѡления, ходения-féle hangsúlyozás, de a szerzőnek annyira nem sértik a fülét az ilyen rettenetes alakok, hogy még egyszer ismétli a 43. l. c) a.: die auf -ен[и]е, -ан и]е werden im Pl. wie im Sing. betont: мѡлене — мѡления Bitte, пи'тане ли'тания, пи'сане - пи'сания Schreiben.

Még az a oristus hangsúlyáról kellene szólanom, de annyira kifogytam a helyből, hogy nem fejtegethetem apróra azt

*) Azóta még egy példára bukkantam egy tavaly megjelent könyvben: песимистичниятъ българинъ не понася искусственнитѣ подклаждания, скоро ще почнатъ помѣтания и недвусмыслени подигравки, l. Страшмироѡ Червени страници 1917 64. l. — tehát egymás mellett a népies подклаждания (olv. подклаждания) és az oroszos többszám подмѣтания (olv. подмѣтания) két rokonértelmű főnévből.

**) Hasonló eset, mikor Гечевъ Български правописъ cz. iratának 2. kiadásában az V. fejezet czíme úgy hangzik, hogy Двѣ официални правописни упѣтвания отъ 1899. год., (olv. упѣтвания), de magában a szövegben az 'utasítás'-t (egyes számban) a szerző folyton-folyvást упѣтване-nak mondja, а mit természetesen csakis упѣтване-nak lehet olvasni. Hogy az упѣтване-nak rendes többese упѣтвания, tehát más tőből származik, а mely mert idegen származású, más helyen viselheti és viseli is hangsúlyát, arra különösen jellemző az 54. l., а hol 7-szer (mondd hétszer) találjuk а népies упѣтване egyes számot, de többese ott is упѣтвания-nak van írva.

a különbséget, a mely a W.-féle hangsúlyozás közt és a rendes irodalmi hangsúlyozás közt fönnforog. E helyett arra a bolgár elbeszélésre utalok, a mely a keleti ker. akadémia kiadásában jelent meg *Hangsúlyozott szerb és bolgár olvasmányok* cz. alatt. A szöveget, Veličkov Тарасъмътъ cz. elbeszélését, Conev tanár úr volt szíves hangsúlyjelekkel ellátni, úgy hogy a tanító a legnagyobb megnyugvással veheti mintául és nagy haszonnal olvastathatja tanítványaival. Az igekötős igékre nézve W. elvben elismeri (l. 120., 124., 138. ll.) ugyanazt a gyakorlatot, de maga ingadozik itt is;*) de még erősebben a na-képzős igéknél, a melyekről azt állítja, hogy az aor. a szó végén viseli a hangsúlyt, l. 128. l., de maga helyesen használ лѣнахмѣ, останахмѣ, върнахмѣ, (129), ди́гна, бли́кнаха (139), сти́гнахте- (159) féle alakokat, közbe igaz akadunk станáхмѣ (129), хванáхъ- (139) félékre, sőt még ilyen igekötős alakokra is, mint p. o. втруна́, извикна́хмѣ (129), és ugyanaz az ingadozás mutatkozik a perfectumban is: ми́нали (166, 2. bekezdés), de a köv. sorban már пусна́ли, а 3. sorban летна́ли, vagy más hangsúlyozás az aor.-ban, mint a perf.-ban: 115. l. utolsó sor helyesen падна́хъ, de aor. падна́хъ, szóval a legnagyobb tarkaságban, pedig mennyivel egyszerűbb lett volna, ha itt következetesen a töre vetette volna a hangsúlyt, a mint széltiben dívik az irodalmi nyelvben, hisz a praes.- (vagy impf.-) alakokkal való összekeveredés veszedelme itt fönn nem forog. A legokosabb, ha a tanító az aoristusnál mindig szem előtt tartja azt, a mit W. a 138. l. kifejtett és a sok ide-oda ingadozó hangsúlyozás közül azt fogadja el irányadóul, a mely az itt kifejtetteknek szorosan megfelel. Csak a четѣ-féle igéknél állandó, egyszerű és összetett igéknél egyaránt az aor. eltérő hangsúlyozása: чѣтохъ чѣте чѣтохмѣ stb.

Hátra van még a legsúlyosabb hiba, a melyet W. a hangsúly terén ejtett, az t. i. hogy nem törődik a hangsúlytalan szócskákkal, ennélfogva nem is állapítja meg, hogy rendesen hangsúlytalan szócskák milyen körülmények közt vesznek föl mégis hangsúlyt. A 18. l. a következőket olvassuk: азъ сѣмъ (as som) ich bin, ти си (ti si) du bist, той е (toj ie) er ist, ние сме (nie sme) wir sind, вие сте (vie ste) ihr seid, тѣ сѣ (te so) sie sind. A szerző sehol egy árva szóval sem említi, hogy ezek így hangsúlyozandók: азъ сѣмъ, ти́ си, то́и е, ни́е сме, ви́е сте, тѣ́ сѣ, vagyis, hogy сѣмъ, си, е, сме, сте, сѣ hangsúlytalanok! A mondatokból meg épenséggel nem tanulhatja az

*) 126 c) вложѣ вложи́хъ, 138. l. végig ragozva mintának: вложи́хъ, и́, и́, и́хмѣ, и́хте, и́ха, mintha a szerző nem venné észre, hogy ez igekötős ige (в + ложихъ), tehát W. szabálya szerint is вложихъ, вложи stb. hangsúlyozandó.

ilyeneket a kezdő, W. egész rendszere ezt merően lehetetlenné teszi; először az egytagú szókat nem hangsúlyozza, azután a mondatokban egyáltalában nem jelöli következetesen a hangsúly helyét. Lássunk példát: A 18. l. mindjárt a 2. gyakorlatban ezt olvassuk: Женáта е много ху'бава. Az *e* = ist szócska igenis hangsúlytalan, de minthogy a много szón sincs a hangsúly helye jelölve, a kezdő természetesen ezt nem is sejtheti, annál kevésbé, mert a szerző említést sem tesz arról, hogy egyáltalában vannak hangsúlytalan szócskák is. Vagy ha ugyanott az első mondat így hangzik: Азъ съмъ глáдeнъ като вълкъ, a hol egyáltalában csak a глáдeнъ szón van hangsúly jelölve, pedig a mondatot így kellett volna írni: Азъ съмъ глáдeнъ като вълкъ (a като is rendesen hangsúlytalan). Ha éponséggel egy szón sincs hangsúly: кой е тамъ? honnan tudja a kezdő, hogy ezt úgy kell olvasni: ко́й е та́мъ? Vagy nézzük a 3. gyakorlatban a 21. l. az első mondatot: То́й е по-мла́дъ отъ ме́не. A kezdő sehogy sem tudhatja, hogy ez egyetlenegy javítással egészen helyesen volna hangsúlyozva: То́й е по-мла́дъ отъ ме́не, hiszen még azt sem tudja, hogy *e* hangsúlytalan, hát még azt, hogy a praepositiók is rendesen hangsúlytalanok, hogy amaz az előtte való szóhoz tapad (enklitikon), emez a következőhöz (proklitikon). Hát még az utolsó mondatban! Не е бо́лна, но е сла́ба, helyesen írva: Не é бо́лна, но é сла́ба, azaz ne után a *e* (és szakasztott így összes társai is: съмъ си сме ете сж!) mindig hangsúlyos, de a második mondatcscában megint hangsúlytalan, mint rendesen. De ezt a kezdő csak nem találhatja ki maga! Azt sem tudhatja a kezdő, hogy a személyes névmásoknak vannak hangsúlyos és hangsúlytalan alakjai, mert abból p. o., hogy a szerző a ме́не, те́бе, не́ро, не́му alakokat hangsúlyozza és a velük változó, tényleg hangsúlytalan egytagú alakokat: ме — ми, те — ти, го — му szócskákat nem hangsúlyozza, nem következik semmi sem, az lehet — pongyolaság is, hiszen a hangsúlyos alakokat sem látja el hangsúlyjellel, ha egytagúak, a nom. азъ, ти', то'й, тб' alakokat, vagy a mindig nyomatékos нaсъ — нaмъ, тб'хъ — тб'мъ alakokat sem, pedig нaсъ azt jelenti, hogy m i n k e t, szemben az enklitikon ни bennünket szócskával, нaмъ erősen kiemelt nekünk-nek felel meg, a ни 'nekünk' súlytalan stb. stb. Egészen mulatságos a 'ней, и' pár, a melynek elseje azt jelenti, hogy n e k i és nem másnak = нeм. i h r, a másik pedig egy egyszerű súlytalan 'neki'. Igaz W. megmondja, hogy Der Dat. f. и' erhált meist den Akzent, um ihn von и = und zu unterscheiden, de minthogy semmit sem szól arról, hogy pl. a мы neki (ihm) társa mindig hangsúlytalan és hogy maga аз az и'-nek irt и neki (ihr) is mindig, de mindig hangsúlytalan, a kezdő törheti a fejét, az igazi tényállást ki nem veheti W.

előadásából. Okosabb is lett volna, ha W. nem azt mondta volna, hogy Der Dat. f. *n'* erhält meist den Akzent, hanem azt mondta volna, das Akzentzeichen, vagy ha azt mondta volna, Den Dat. f. *n* schreibt man in der Regel *n'*, um ihn von *n* = und zu unterscheiden és ha hozzátette volna, obwohl er natürlich unbetont ist; dem betonten ihr entspricht immer die vollere Form *нѣй*, sowie dem unbetonten Dat. Msc. *мы* die vollere Form *нѣмы*. Vagy a jövő idő segédigéje! W., a hol először bemutatja a jövő időt, így írja az alakokat: *мѣ дамъ мѣ дадемъ мѣ даде* stb., azaz megtartja rossz szokását itt is, hogy az egytagú szóra hangsúlyjelt nem vet: *мѣ дамъ*; ebből tehát a kezdő nem következtetheti, hogy a *мѣ* mindig hangsúlytalan, hiába is következtetné, már a következő lépésnél fölsülne, mert azt, hogy 'nem fogok adni' bizony-bizony úgy mondják, hogy *не щѣ дамъ*, tehát a tagadószócska után a segédige mindig hangsúlyos, szakasztott úgy mint a *съмъ си* stb. szócskák is. W.-nak úgy látszik minderről fogalma sincs, legalább a 49. l. két ízben is épen a tagadószócskára veti a hangsúlyt: *не съмъ ли купувалъ* (a h. hogy *не съмъ ли к.*) és *Не сте ли видѣли моята панка?* (a h. hogy *не сте ли*). Külömben pedig egyáltalában nem jelöli ilyen kapcsolatokban a hangsúly helyét. A második helyen CONEV külön föl is hívja a szerző figelmét arra, hogy a *не сте ли* hangsúlyozás hibás és hogy a helyett *не сте ли* irandó, de W., a helyett hogy okult volna rajta, fönnakadt azon, hogy a lapszám helytelenül volt idézve, a 43. l. nem találta meg ezt a fordulatot, tehát nem javította ki a 45. l. sem, és nem is tanulta meg egyáltalában, hogy nem a tagadószócskán van ilyenkor a hangsúly, hanem a rákövetkező segédigén. Hogy még ma is azt hiszi, hogy *не сте ли* a helyes hangsúlyozás, kitűnik azokból a furcsaságokból is, a melyek a 179. l. a kérdő *ли* particula tárgyalása közben olvashatók: *Ли*, mondja ott, das dem betonten Worte nachgestellt wird (aber nie *не ли*) és lejjebb a példák közt: *Seid ihr nicht gewesen* = *не сте ли били* (nicht *не ли* *сте били*). *Не сте ли доволни!* --- azaz W., a ki tévesen azt hiszi, hogy a *не сте* közül a hangsúly az első és nem a második szócskára esik, külön konstatálja, hogy mind-amellet, hogy a *ли* szócska nyomban a hangsúlyos szó után következik, a bolgár azt mondja, hogy *не сте ли*, a mi pedig egészen természetes, mihelyt tudjuk, hogy a hangsúly a *сте*-re esik, tehát a *ли* helyzete itt is egészen szabályos: *не сте ли?*

El-elvértve igaz W. is beszél úgy melleleg hangsúlytalan szóról, p. o. a perfectum alatt: Man sagt ohne Unterschied *билъ съмъ* oder *азъ съмъ билъ*, nicht aber darf man einen Satz mit dem unbetonten *съмъ* beginnen, l. 49. l. De hogy mennyire nem tudja élesen elválasztani a hangsúlytalan szócs-

kákat a hangsúlyos szóktól, azt csattanósan bizonyítja a következő hely: Über die Stellung ist zu bemerken, dass das unbetonte Hilfsverb *сѣмъ, бѣхъ, бихъ* nie am Anfange des Satzes stehen darf, sondern immer einem betonten Worte folgt, l. 80. l. Ebből csak annyi igaz, hogy a *сѣмъ* mindig hangsúlytalan (ha csak tagadó szócskára nem következik: не *сѣмъ*!) és mondat élén nem állhat, de *бѣхъ, бихъ* igenis lehet hangsúlyos, amaz éppen azért mindig *bjach*-nak hangzik, és a mondat élén is állhat, a miről a kezdő is meggyőződhetik mindjárt a következő lapon álló gyakorlatból. Ott ugyanis azt olvassuk: *Бѣхте ли били добъръ да ми направите една малка услуга? бихъ Ви помолихъ, да ми заемете нѣколко лева до утрѣ.* Megjegyzem, hogy a *бихъ* *Ви* csak W. rossz szokása következtében öltött ilyen alakot — ő egytagú szókra nem vet hangsúlyjelt, *бихъ* csak olyan hangsúlyos mint *бѣхте*! Külömben az ilyenekre nézve is irányadóul szolgálhat a tanítónak a fent említett hangsúlyos szöveg.

A nyelvtannak egy jellemző és a többi nyelvtanoktól erősen elütő oldala az igealakok beható és sokoldalú tárgyalása. Ennek a rendkívüli bonyolult témának teljes kimerítése nem is való gyakorlati nyelvtanba, nem is tagadható, hogy W. sokkal többet gyömöszölt bele nyelvtanába, mint a mennyi egy kis gyakorlati nyelvtanba belefér és mint a mennyit a kezdő megemésztethet, no és hozzátehetjük, mint a mennyiről a szerzőnek magának, tudományos készségének megis szerény fokán tiszta fogalmai vannak. De az tagadhatatlan, hogy nagy munkát végzett és hogy sok mindenféle finom megkülönböztetésről tudomást szerezhethet a kezdő, a melyekről a többi nyelvtanok mélységesen hallgatnak. A nagy 7. fejezet (l. 101—166. l.), a melynek főcíme *Das Verbum*, tele van finom megfigyelésekkel, a melyeket érdemes újra meg újra elolvasni. Igaz a szerző ok nélkül tarkítja előadását fölösleges terminusokkal és szövegeit hiábavaló és zavaró jelekkel, az is igaz, hogy nem tudja, hogy a gyakorlati nyelvtanításnál a jó példa a fő és a példa tiszta megértése, a pusztá philosophálás itt teljesen értéktelen, de a kezdő lassanként így is el fog jutni a főfogalmak elsajátításához és a fölösleges terminusokat és játszi jeleket le fogja idővel magától rázni. Ebben a tanító is támogathatja, ha nyomatékka rámutat a 105. lapon mondottakra és azokat kiindulópontul figyelmébe ajánlja tanítványainak. Ott ugyanis az olvasható: Für die Flexion des Verbums selbst ist die Scheidung in zwei Gruppen ausreichend: 1. die Gruppe der imperfektiven Verba stb.; 2. die Gruppe der perfektiven Verba stb. Ehhez a tanító hozzáteheti, hogy nemcsak az igeragozás szempontjából ez a két csoport különböztetendő meg mindenek előtt, hanem az

igék mondattani használatára nézve is ez az alapvető megkülönböztetés a fő, a többi distinctio mind mellékes. De hogy a szerző különben még a nehezebb mondattani kérdésekkel is meg tud küzdeni, azt mutatják a perfektiv igékből képezett imperfectum használatáról szóló fejtegetései, l. 137. l. Helyes az is, a mit a szerző a perfectum használatáról mond, l. 142. l., csak kár, hogy szóról-szóra lenyomatta az I. kiadás fejtegetését és nem vette tekintetbe azt a megjegyzést, a melyet MILETIĆ bírálataiban rá tett. Idézem M. szavait: Der Gebrauch des Perfektes is im § 92 nicht genau definiert, weil man sich derselben Form auch beim Erzählen eigener Erlebnisse bedienen kann, wenn nur der Erzähler sie mit gewisser Unbestimmtheit in bezug auf die Zeit der Handlung oder auf andere sie begleitende Umstände angibt, l. Arch. f. Slav. Phil. 31 : 611. Három példája közül csak az utolsót idézem: много пъти съмъ мислилъ за тая работа. Innen van, hogy a bolgár p. o. azt mondja: азъ съмъ се дълго училъ френски; азъ съмъ се родилъ въ 1852. г. stb. Arról nem is akarok szólni, hogy a tagadó mondatban éppen a perf. a rendes alak, ha az ember a saját élményeiről is beszél, igaz éppen azért, mert az, a mit nem éltem meg, voltaképp nem élmény: до сега не съмъ получилъ още извѣстие. CÖNEV is tett olyan megjegyzést, ha nem is ezen a helyen, a melyet a szerző nyelvtanának több helyén meg kellett volna szivlelnie. W. ugyanis több helyen közöl adomákat, a melyeket németből fordított, l. 27, 37, 59. l. és ezekben aorisztust használ, holott a bolgár ilyenkor perfectumot használ, a mi magából W. könyvéből is kitűnik, a mikor eredeti bolgár adomát közöl, l. 154. és 166. l. Éppen ezért a 144. l. a II. csoportban az első két mondat helyes, a III. csoportban végig hibásan aor. (egyszer impf.) áll. perf. h.

A 143. l. finom megjegyzéseket találunk a plusquamperfectum használatáról. De az ilyen finomabb részleteket se lehet nyugodtan élvezni, folyton zavarja, bántja valami az embert. A szerző beteges igyekezete, hogy minden használatra megfelelő terminust gyártson, sehol sem nyilvánul meg inkább mint a Bildung und Gebrauch der Modi cz. fejezetben. Mindjárt az első paragrafusban vastag betűkkel így ijesztgeti a kezdőt: § 94. *Jussiv, Finalis, Potentialis, Dubitativ, Optativ*, pedig már két sorral lejjebb kitűnik, hogy olyan nagy apparatusra nem is volt szükség, mert a szerző maga is mondja: Für den Jussiv, Finalis, Optativ, Potentialis, Dubitativ kommt nur eine einzige Ausdrucksweise in Betracht — nincs is másról szó, mint hogyes mondatokról (да conj. + præs.), a melyek a szerint más-más színezetet nyernek, hogy az előttük álló ige mit jelent. Egy sorozat egyszerű, német fordítástól kísért mondat sokkal tanul-

ságosabb lett volna, mint ezek a nagyképű terminusok, a melyekre semmi szükség sincs. Alig lehet nagyobb ellentétet képzelni, mint e mondattani fejtegetések közt és a primitív, durva mód közt, a mint a szerző az igealakok keletkezését magyarázza. A Bildung des Perfectivs cz. fejezetben lépten-nyomon ilyeneket olvasunk: *a)* Mit Konsonantenwechsel плащамъ bezahlen, плащя (sajtóhiba плащ' h.) l. 126. l., a part.-præt. act. képzése alatt ezt olvassuk: *b)* Die Aoriste auf -дохъ, -тохъ verwandeln diese Silbe in -лъ z. B. дадохъ — далъ, tehát a legfölszínesebb, semmikép sem elfogadható magyarázatokat; itt pedig a szerző olyan éles distinctiókat kíván a kezdőtől mint p. o. a következő mondatban: Wenn also ein Nebensatz, sei er Objektsatz, Relativsatz oder Adverbialsatz, finalen, optativischen, potentiales oder dubitativen Sinn hat, so muss die Konj. да angewandt werden, l. 146. l. Szó sincs róla, nekem ezek a finom mondattani fejtegetések még mindig sokkal jobban tetszenek, mint azok a rettenetes szóképzési és alaktani magyarázatok, különösen ha úgy mint az utoljára említett helyen a példák is jól meg vannak válogatva. Egészben véve meg is kell engedni, hogy az igék tárgyalása közben a szerző rengetek sok anyagot hordott össze, a melynek megértése a kezdőnek nem fog egykönnyen, nem is egyszerre sikerülni, de a melynek lassanként való elsajátítása őt az olvasmányra való áttérésre kellően előkészíteni alkalmas. Hogy néha nagyon is göröngyös az út, a melyen a szerző a kezdőt vezeti, azt meg kell szokni és a tanítónak kötelessége, a mennyire csak lehet, ezt az utat folyton egyengetni, simitgatni. Az épen említett fejezetben, a mely azt a címet viseli, hogy Bildung und Gebrauch der Modi, kétségtelenül sok finom megfigyelést tartalmaz, csak igyekezni kell a tanítónak, hogy lehetőleg egyszerűbb formákra öntse át az ott mondottakat, hogy pl. rámutasson arra, hogy külön Eventualis, Präsumptiv nincs is a bolgár nyelvben, hogy ezek pusztá szórszálhasogatások. Hogy mi rejlik voltakép az úgynevezett Eventualis mögött, azt megmondta már МІЛЕТІЧ. Die Verbalform, mondja, welche vom Verfasser «Eventualis» genannt (§ 96) wird, ist nichts weiter als die übliche Iterativform, welche auch konditionelle Bedeutung haben kann, z. B. *iznašam, obázdam, otivam, kazvam* usw. Im Hauptsatze, wenn der Nebensatz mit «ako» beginnt, bedeuten die letzten: ich könnte austragen, melden, gehen, sagen usw. Die Iterativa auf *-vam* sind am meisten produktiv geworden, deswegen sind sie auch die üblichsten, aber es ist nicht richtig, dass es in formeller Hinsicht eine besondere Form «Eventualis» gibt. Die Formen mit der Endung *-vram*, wie *otivvram, izlekuvram*, welche in § 96 angeführt sind, bestehen tatsächlich nicht und sind nichts weiter

als künstliche Bildungen der einheimischen Grammatiker, welche meinten, dass die spezielle konditionelle Bedeutung sich auf Verschiedenheit der Form stützt, also *otivam* iterativ, *otivvam* aber konditional sei, *lekuvam* iterativ, *lekuvvam* konditional usw. Auf solche Weise hat man künstliche Verbalformen gebildet, wie z. B. die vom Verfasser zitierte Form *právvaš*: *Kakvo právvas* — was könnte man da machen? Die richtige nationale und zugleich literarische Form in diesem Falle ist die einfach iterative: *naprávam naprávaš*, also; *Kakvo naprávaš ti?* = was könntest du machen (anfangen), l. i. h. 611 sk. Vö. A. Тодоров Периодическо Списание 1883 VI. 163 l. és ИЛИЕВ Синтаксисъ на българския езикъ 1888 75. l. 152 §. Még mesterkéltebb, a mit W. a *Präsumptiv* alatt mond, l. 150. l. Egész okoskodása téves, téves azért, mert félreismeri a bolgár perfectum természetét. A bolgár a perfectumot akkor használja első sorban, mikor nem maga volt annak szem- vagy fültanuja, a mit elmond. Azt, hogy 'a tanító megbüntette a tanítványt', a bolgár ha maga látta aor.-ban mondja el: *Учителѣтъ наказа ученика*, ha mástól hallotta, perf.-mal: *Учителѣтъ наказалѣ ученика*. Hasonló külömbiséget találunk a plqpf.-ban: *Учителѣтъ бѣше* (impf.) *наказалѣ ученика* der Lehrer hatte den Schüler bestraft, mondja az, a ki a büntetés szemtanuja volt, *учителѣтъ билѣ* (pf.) *наказалѣ ученика* azonban az, a ki csak mástól tudja a dolgot, de azért épenséggel nem kételkedik benne. Ha kételkedik benne, a bolgár olyan fordulatot használ, a melyről W. sehol említést sem tesz, ekkor kiteszi a *e* segédigét: *учителѣтъ е билѣ наказалѣ ученика*. Minden izében helytelen, a mit W.-nál olvasunk e mondatról és egyáltalában a perfectum használatáról ezen az egész lapon. E helytelen fölfogásból ered, hogy ha nem épen lehetetlen, de legalább is nyakatekert mondatot farag, mint a milyen a következő: *Той билѣ четѣлѣ вѣстника, корáто му извѣстили, че умрѣлѣ синѣтъ му*. Ez a mondat állítólag így fordítandó németre: er soll die Zeitung gelesen haben, als man ihm verkündete, dass sein Sohn gestorben ist, pedig a legközelebb fekvő fordítása ez: er hatte die Zeitung gelesen, als man ihm die Kunde brachte stb. és azért mondja CONEV bírálatában, l. 121., hogy a *билѣ* itt fölösleges, e nélkül (*той четѣлѣ вѣстника*) a mondat ugyanis sokkal természetesebb színezetet kap: er las die Zeitung, als stb. Arra meg épenséggel nincs semmi szükség, hogy ezt úgy fordítsuk, hogy er soll . . . gelesen haben, hisz a bolgárnak módjában van, azt külön éreztetni a hallgatóval, hogy kételkedik a neki referált tényállásban (*той е четѣлѣ вѣстника*!). Az, hogy ő maga nem látta, hogy az illető akkor olvasott, az igenis a bolgár kifejezésből kitűnik nyomban. mert ha maga látta volna,

imperfectumot használt volna és nem pf.-t: той четѣше вѣстника, de abból nem következik, hogy minden perfectum eo ipso kételkedést fejez ki, hisz akkor alig használná a bolgár történetírásban, a biographiában következetesen a perfectumot!

Még csak a rendhagyó igékre van egy pár megjegyzésem. Ez a fejezet sok ujat tartalmaz, a mi fájdalom nem mindig hibátlan. A fontos 101 § részben új és egy pár fontos és helyes megjegyzéssel bővült, csak azon csodálkozunk, hogy kimaradt belőle az отивамъ 'megyek' fölemlítése! Azt is jó lett volna megmondani, hogy да-*val* az ида *menést* jelent, a jövést ilyenkor дойда-*val* kell kifejezni.

A 102. § egészen új és nem mindenben kifogástalan. А *мога* (mora) — jobb lett volna megfordítva: *mora* (мoжа) és még jobb a hangsúly helyének a jelölésével: *mōra* (мoжа)! — mondom а *мога* (mora) mellett hiányzik a jelentés (könnyen); az impf. nem *можахъ* und *можехъ* hanem helyesen írva csak *можехъ* (vö. a 7. l. II. Orthographische Regel!) 'Impt. помози s. § 89 b)' h. jobb lett volna *помогни*! a 89 sajtóhiba 98 h. А *хапъ* beissen, stechen a. a *хапъ* szót is olvassuk: *хапъ* Biss, Stich, Pille; a pilulát jelentő *хапъ* szó török eredetű, tehát természetesen nem tartozik ide, annak pedig semmi nyomát sem találok a szótárakban (a Weigand-félet kivéve), hogy van bolgár eredetű *хапъ* szó is, a melynek Biss, Stich volna a jelentése. А *къня* szó igenis azt jelenti, hogy *baden*, de hozzá kellett volna tenni, hogy átható ige, tehát = *füreszteni*! Így a kezdő kénytelen azt hinni, hogy ez az ige annyit jelent, mint a magyar *fürdeni*, mert a bolgárra fordítandó mondatok közt ilyen mondatot is talál: *Habt ihr schon im neuen Bade gebadet?* l. 160. l. pedig ezt nem szabad ám az egyszerű *къня* igével fordítani, hanem reflexivumot kell használni: *къпахте ли се* (vagy *къпали ли сте се*)?

Egészen új a 103. §, de egészen rossz is. А három első ige nem tartozik ide. А *коля* schlachten 2. személye *колемъ* és nem *колишъ, csak mert az éjszakkeleti nyelvjárásokban a hangsúlytalan *e-i*-nek hangzik, gyakori a *колишъ* írás is. Ugyanez áll a *меля* mahlen ígéről, a melynek többi alakjai *мелемъ*, *меле* stb., csakúgy mint a *стеля* ausbreiten ígéről: *стелемъ* *стеле* stb. Az utóbbinak aor.-a *стяхъ*; ennek mintájára képezett a szerző a *простирамъ* *präes.*-hez is egy hibás *прострахъ* aor.-t (helyesen *прострѣхъ* l. 125. l.) de megfoghatlan, hogy mikép kerül ez a *простирамъ* egyáltalában ebbe a csoportba! Az első három ide nem tartozó igékre következik kilencz tökéletesen rendes ige *вoдъ*, *вoзя*, *нося*, a melyeknek semmi keresni valójuk nincs az Unregelmässige Verba cím alatt. Ezekre következik a *спя* *спишъ* schlafen ige (Aor. *спяхъ*), a mely valóban rendhagyó.

annyira hogy teljesen magában áll. De milyen oktalanság, ha a szerző ehhez hozzáteszi: 'hat im Präs. oft die Form *чнѣ* statt *чнѣ*! mintha ez valahogy összefüggésben állana az ige rendhagyó voltával és mintha az egész bolgár nyelvben csak egyetlen egy ige is volna, a melynek *прѣс.* egyes 1. személyében, ha mássalhangzóra я következik, nem írának, sőt ejtenének is számtalanszor *а-т* (*говоря — говора, моля — мола* stb. stb.); ezt egészen más helyen kellett volna említenie, nem is külön egy igénél, mint annak a specziális tulajdonságát. Hasonló hiba, ha az utolsó igénél azt mondja: 'Ehenso *вря* und *впа*, *вримъ* kochen (Aor. *врѣхъ*)', mert az iskolai helyesírás szerint csak *вря* helyes, de azután nagy hiba, hogy a szerző nem mondja meg pontosan, hogy voltakép mit jelent ez az ige, mert a németben a kochen azt is jelentheti, hogy főzni, azt is, hogy főlni, forrani. No és most már kedvem volna, pályadíjat kifizetni a kezdők között! De ez kegyetlenség volna, mert bizonyára nem a legeszesebb nyerné meg. Mert ugy-e az éleseszű tanítvány joggal így okoskodnék: minthogy a szerző külön kiemeli, hogy a *прѣс.* egy 1. személyében kétféle alak hallható *вря* és *впа*, az ige csak átható lehet, tehát főzést jelent, semmi esetre sem lehet a jelentése az hogy föl. forr, mert ez az ige rendesen személytelen, nehéz volna tehát az élő nyelvhasználatból konstatálni, hogy az 1. személye, a mely *nincs*, így is meg úgy is hangzik. De egészen kétségtelenné teszi föltevésemet, folytatja még mindig ez az éleseszű tanítvány, az a körülmény, hogy az idetartozó gyakorlatokban a következő két mondat olvasható: Was kochst du da? Ich koche Eier. Szó sincs róla ez az okoskodás egészen helyén volna, ha W. ilyen apróságokkal törődne. Tény az, hogy *вря* is *впа* is, már mint az 1. személy, alig használatos, mert *ври* azt jelenti hogy forr: *водата ври* das Wasser kocht (tehát intr.!) és hogy az a két mondat a gyakorlatba úgy került, hogy W. az egyik kochenre keresett példát és — a másikra talált! Az átható kochen igét természetesen nem is lehet a mi igénkkel fordítani, azt a *варѣ* igével kell fordítani, a melyet igaz W. föl sem említett, mert itt semmi keresni valója sincs, csakúgy mint annak a két kis mondatnak sincs itt mit keresnie.

A 104. §-ben új az a zavaros két sor, a mely így hangzik: *каплямъ* husten, husteln pf. *капля*, -ешъ; *капляхъ*, *каплялъ* (auch *капла*, *каплахъ*, *каплалъ*). A *капля* dehogy 'pf.' párja a *каплямъ*-nak, hanem csak olyan impf., egyébként *каплямъ*-nál az irodalomban sűrűbben használt alak. Jellemző, hogy maga W. a következő lapon egy mondatban nem a *каплямъ*, hanem a *капля*-ból képezett imperfectumat használja: *Цѣлата нощъ женѣта капляше*! Az is különös, hogy W. azt

mondja, hogy a кашля кашляхъ кашлялъ mellett кашла кашлахъ кашлялъ járja, mert ezek sehogysem párhuzamos jelenségek: a кашля h. irt és ejtett кашла a többi személyekkel (кашлѣнь, кашле stb.) kiegyenlített kiejtés, a mely, a mint hallottuk, minden hasonló прѣс.-nél található, míg a кашлахъ, кашлялъ a кашля-hoz tartozó egyetlen lehetséges aor. ill. pf., míg a кашляхъ кашлялъ megint a кашлямъ прѣс.-nek egyetlen impf. ill. pf.-a. A кашля pedig teljesen elválasztandó a кашлямъ-tól, nem is ide való, hanem a 69. §-be. És ha a кашля 2-ik személye, a mint W. a 163. l. helyesen írja, кашлѣшь, akkor a 173. l. sem kellett volna egy mondatban azt írni, hogy да се закашли.

De ha mind azt, a mit szeretnék elmondani, kifejténém, ennek a bírálatnak nem volna se hossza se vége. Nem foglalkozhattam a nyelvtanban talált minden apró hibácskával, de fontosabb dolgot alig hagytam szó nélkül, úgy hogy mindenki, a ki W. nyelvtanát használni akarja a tanításnál, elkerülheti a nagyobb hibákat. Hogy magának is sokat kell dolgoznia, hogy folyton tanulnia kell és a bolgár nyelvet megfigyelve, azzal tisztában kell lennie. Hogy mindennek előtt azon is kell segítenie, hogy W. nyelvtana nem nagyon gyakorlati, hogy minél előbb át kell térnie könnyű olvasmányokra, hogy a tanítványok egészségesebb és egyszerűbb szöveghez jussanak, azt maga is észre fogja venni, örömmel hozzá is fog ehhez a munkához látni, mihelyt csak lehet, mert van-e nagyobb gyönyörűség a nyelvtanítóra nézve, mint bevezetni a tanítványait az idegen szöveg megértésébe? és van-e a fogyatékos nyelvtan biztosabb ellenszere, mint a jó olvasókönyv szorgalmas forgatása?

ASBÓTH OSZKÁR.

Die Erforschung der indogermanischen Sprachen unter Mitwirkung von A. BRÜCKNER, K. v. ETMAYER, N. JOKL, J. KARST, E. KIECKERS, H. REICHEL, A. THUMB, R. THURNEISEN, A. WALDE herausgegeben von WILHELM STREITBERG. — I. *Griechisch, Italisch, Vulgärlatein, Keltisch.* — Strassburg. Trübner, 1916. VIII+312 l. 10 M.

Az 1916. évben éppen száz éve mult, hogy a német Fr. Bopp, 'Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache' [Frankfurt a. M. 1816] című első művével az indogermán összehasonlító nyelvtudományt — a dán R. K. Rask prioritása ellenére — megalapította. E disciplina terén azóta is németek fejtették ki a legélénkebb és legeredményesebb tevékenységet, úgy hogy az indogermanisztika nagyban és egészben véve tagadhatatlanul

német tudományszaknak tekinthető. Nem csoda tehát, ha a németek ma szinte becsületbeli kötelességüknek tekintik az indogermán összehasonlító nyelv kutatás első évszázadának történetét összefoglalni.

E feladat szolgálatában áll a kiváló német szakértőnk közreműködésével W. STREITBERG szerkesztésében megjelenendő *‘Geschichte der indogermanischen Sprachwissenschaft seit ihrer Begründung durch Franz Bopp’* cz. gyűjteményes mű, a K. BRUGMANN és CHR. BARTHOLOMAE által kiadandó *‘Grundriss der indogermanischen Sprach- und Altertumskunde’* integráló része. A *‘Geschichte’* két főrészből fog állani, a melyek közül az első egy kötetben az általános indogermanisztika fejlődését, a második pedig négy kötetben az egyes indogermán nyelvek kutatásának történetét fogja vázolni. A tervezett öt kötet közül egy már megjelent: a második főrész első kötete — még az első főrész előtt, mivel a világháború a munkaprogrammban mindenféle lényegbe vágó eltolódásokat okozott.

A tervbe vett *‘Geschichte’* nagy jelentőségét szinte fölösleges hangsúlyozni. A BENFEY-féle *‘Geschichte der Sprachwissenschaft’* [1869] megjelenése óta hasonló természetű terjedelmesebb összefoglalás egyáltalában nem látott napvilágot: az azóta megjelent legjobb összefoglaló művek is, mint a DELBRÜCK-féle *‘Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen’* [1880, ⁵ 1908] vagy a THOMSEN-féle *‘Sprogvidenskabens Historie’* [1902], bár kitűnő, de mégis csak első tájékozódásra való vázlatok, a melyekben csak az indogermanisztika fejlődésének legkiemelkedőbb momentumai vannak tárgyalva, ellenben az egyes idg. különnyelvekre vonatkozó kutatások menete legfőlebb ha néhány szóval van érintve. Már pedig a múlt század nyolczvanas évei óta éppen a különnyelvi kutatások terén oly óriási tevékenység fejlődött ki, a melyet teljes egészében és minden részletében áttekinteni — már a munkakörök specializálódásának szükségessége folytán is — ma már jóformán a lehetetlenséggel határos. Mivel tehát az újabbkori nyelvtudománynak egyik bélyegző vonása a specializálódás, azért a különnyelvi kutatások részleteinek összefüggő historikus-kritikai tárgyalása és méltatása égető szükség és valóságos jótétemény lesz.

A kezünkben lévő kötet három nagy fejezetben a *görög, itáliai és kelta nyelvbúvárlat történetét* tárgyalja s tehát méltán számot tarthat többek között a class. philologusok és romanisták érdeklődésére is.

Az *első* fejezet, a *görög* nyelv kutatás története [p. 3-126], A. THUMB posthumus munkája, a melyet E. KIECKERS egészített ki és rendezett sajtó alá. Szóba kerül itt: a classica philologia tevékenysége, a görög grammatika Bopp befolyása alatt, G. CURTIUS és kora, az újabb kor, a kutatások jelenlegi állása [kiejtés, vocalismus, conso-

nantismus, accentus, nomen, verbum, syntaxis], a szónyomozás, a görög nyelv fejlődése. A második fejezet két részben az *italiai nyelvekre* és a *vulgáris latinra* vonatkozó kutatások történetét ismerteti [p. 127—280] s A. WALDE, illetőleg K. v. ETTMAYER tollából való. E fejezet első részének tartalma: új [ó-latin] anyag feltárása, etymologia, az oscus-umber dialektusok, a többi itáliai nyelvek; aztán a latin kiejtés, hangsúlyozás, vocalismus, consonantismus, tőképzéstan, declinatio, verbális flexio, syntaxis. A második rész megint két részre oszlik; ezek közül az első a vulgáris latin elméletét és forrásait tárgyalja s így tagolódik föl: az elmélet a 15. századtól Diez fellépéséig; a legfontosabb munkák Diez óta; ólatin, későlatin és vulgárlatin; a feliratok és glossák latinsága, a latin grammatikusok; vulgáris latin és kölcsönshó-nyomozás, romanizálódás és dialektusalakulás a vulgáris latinban; a második rész tartalma: a grammatikai kutatás Diez óta: hang-, alak- és mondatlan. — A harmadik fejezet, a mely a többieknel természetsszerűleg jóval rövidebb, a *kelta nyelv*-kutatás történetét foglalja magában [p. 281—305], R. THURNEYSEN munkája és az előbbi fejezetek szellemében tagolódik. A kötetet egy H. HARTMANN által készített *nérmutató* zárja be [p. 306—312].

További részletek a dolog természetéhez képest már hely szűke miatt sem közölhetők, de — a mint a közölt tartalmi vázlatból is kitűnik — a kutatások menetének minden csak némileg is lényeges phasisa és momentuma tekintetbe van véve — a kutatók és műveik jelentőségének józan mérlegelésével s oly tudományos tárgyilagossággal, a mely voltaképpen magától értetődik ugyan, de az ez idő szerint uralkodó internationalis miseriák miatt mégis külön felemlítésre érdemes [l. pl. BURNOUF: p. 8; V. HENRY: p. 39—40, 43; PEZZI: p. 42; MEILLET: p. 124 etc.] és hozzá rendkívül világos és könnyen olvasható módon, úgyhogy a munkát a távolabb álló is minden nehézség nélkül, sőt élvezettel fogja olvashatni.

Ha a folytatás e kezdethez méltó lesz, a mi egy pillanatig sem kétséges, akkor a 'Geschichte der indogermanischen Sprachwissenschaft' kétségkívül a német indogermanisztika egyik büszkesége lesz.

SCHMIDT JÓZSEF.

Az Arany János-Társaság pályázata.

A temesvári Arany János-Társaság pályázatot hirdet olyan műre, a mely irodalmilag értékes és kimerítő megvilágítását nyújtja Arany nyelv-művészetének. A pályatétel: Arany nyelv-művészete.

A pályadíj ezer korona.

A műnek Arany összes műveire, tehát műfordításaira is ki kell terjeszkednie. Bárki pályázhat.

**A jeligés levéllel ellátott művet 1919. január 15-ig
kell a Társaság főtitkárához betérjeszteni.**

A kéziratot a Társaság nem adja vissza s első közlésének jogát fenntartja magának. Az eredményről a Társaság 1919. február havi közgyűlésén dönt.

Temesvárott, 1918. február hó.

Sztura Szilárd dr. s. k.,
ügyvezető alelnök.

Csukovits Sándor s. k.,
főtitkár.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben.....	1.60
— Szláv jövevényszavaink I.....	2.---
— A j > gy változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelv-járásokban.....	1.20
Bálint Gábor. Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3. füzet. Egy-egy füzet.....	2.---
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr.....	—40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai.....	—20
— Nyelvünk újabb fejlődése.....	—40
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat.....	—60
— A mondat dualismusa.....	1.20
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a com-mentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra.....	—80
— Szórend és accentus.....	—80
Budenz József. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről.....	—30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet.....	4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Armin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet» czimű II. értekezésére.....	—40
— Erdei- és hegyi-cseremisiz szótár. (Vocabularium cseremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremisiz szógyűjteményéből és az Ujtestamentum cseremisiz fordításából.....	1.---
— Moksa- és erza-mordvin nyelvtan.....	1.---
Calepinus latin-magyar szótára. Kiadta Melich János.....	10.---
Coellus (Bánffy) Gergely. Szent Agoston reguláinak magyar fordítása (1537) Kiadta Dézsi Lajos.....	2.---
Finály Henrik. A besztercei szószerzet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. — Az eredeti kéziratról kiadta, értelmező jegyzetekkel kísérte és teljes szövegmegjegyzéssel ellátta.....	4.---
Földi János magyar grammatikája. Közzéteszi Gulyás Károly.....	6.---
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metenzési német nyelvjárás hangtana.....	1.50
Goldziher Ignác dr. A buddhismus hatása az iszlámra.....	—80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről.....	—20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál.....	—60
— A pogány arabok költészetének hagyománya.....	1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében.....	1.---
— Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről.....	—40
— Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben.....	—80
Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyűjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyűjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta.....	6.---
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szó-jegyzékkel.....	3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján.....	6.---
— A számlálás módja és az év hónapjai.....	—40
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve.....	1.20
Joannovics György. Értsük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében).....	—60
— S. örendi tanulmányok I. rész — 60, II. rész.....	—80
Komjáthy B. Epistolae Pauli lingua Hungarica donatæ. Krakó 1533.....	6.---
Kőrösi Csoma Sándor emlékezetére. Előadások. 1. szám. Gróf Kuun Géza: Ismereteink Tibetről.....	1.50
2. szám. Goldziher Ignác: A buddhismus hatása az iszlámra.....	—80
3. szám. Thury József. A középkori török nyelv ismertetése.....	—80
Kúnos Ignác dr. Három karagöz-játék.....	2.---
— Kis-Ázsia török dialektusairól.....	—90
— Naszreddin Hodsa tréfi. Török (kis-ázsiai) szövegét gyűjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta.....	3.---
— Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet.....	10.---
— és Munkácsi Bernát dr. A belviszonyragok használata a magyarban.....	1.---
Gróf Kuun Géza. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről.....	—80
— A sémi magánhangzokról.....	—75
— Adatok Krim történetéhez.....	—40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit.....	10.---
Magyarországi Német Nyelvjárások. Szerk. Petz Gedeon. 1. Gedeon A. Az alsó-metenzési német nyelvjárás hangtana.....	1.50
2. Lhdenschmidt Mihály: A verbászi német nyelvjárás.....	—90
3. Gréb Gyula: A székesi felföld német nyelvjárása.....	1.80
4. Hajnal Márton: Az isztiméri német nyelvjárás hangtana.....	1.20

Magyarországi Német Nyelvjárások. Szerk. Petz Gedeon. 5. Kräuter Ferencz :	
A niczkyfalvai német nyelvjárás hangtana	1.—
6. Schäfer Illés: A kalaszói nyelvjárás hangtana	1.20.
7. Mráz Gusztáv: A dobainai nyelvjárás	2.40
Mayr Aurél dr. A lány aspiraták kiejtéséről a zendben	—20.
— Az úgynevezett lány aspiraták phonetikus értékéről az ó-indben	1.20
Melich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Veress Ignác másolata felhasználásával közrebocsátotta. bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta	5.—
— Melyik nyelvjárás-ból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? (A középfrank nyelvjárás térképével)	1.20
— A brassói latin-magyar szótár-töredék	—60
— Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 1590-ből	3.—
— Révai Miklós nyelvtudománya	1.—
Molnár Albert. (Szenczi) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással	9.—
Munkacsí Bernát. Árja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék a bevezetésül: A kérdés története	12.—
— Budenz József emlékezete	1.20
— Vogul népköltési gyűjtemény. I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításuk. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	3.—
Kiegészítő füzet	6.—
II. kötet: Istenek hősi énekei, regái és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításuk. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
III. kötet: Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításuk. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	10.—
IV. kötet: Életképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításuk. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
— Votják népköltészeti hagyományok	4.—
— Votják szótár. 4 füzet	16.—
Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Guary-codex	2.—
Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex)	3.—
V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csmeze-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György	12.—
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Rudenz József, Szarvas Gábor és Szilády Aron. Közzéteszi Volf György. Tartalma:	
IV. és V. kötet: Erdy-codex. Egy-egy kötet	4.—
VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex	4.—
IX. és X. kötet: Érsekújvári-codex. Egy-egy kötet	4.—
XI. kötet: Debreczeni-codex. — Gömői-codex	4.—
XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex	4.—
XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex. Miskolczi-töredék	4.—
XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Batthyányi-codex. — Czech-codex	4.—
XV. kötet: Székelyudvarhelyi codex. — Guary-codex. — Nádor-codex. — Lázár Zelma-codex. — Birk-codex. — Piry-hártya.	6.—
Pestl Gábor. Wy Testamentum magyar nyelven	6.—
Révai Joan Nicolaus. Elaboratio grammatica hungarica. Vol. III. Ed. Sigismundus Simonyi	6.—
Simonyi Zsigmond. A jelzők mondattana	5.—
Szegedi Gergely Énekeskönyve 1569-ből	5.—
Magyarország Történelmi Földrajza a Hunyadiak korában. Irta: Dr. Csánki Dezso. I. k. 1890. XII és 790 lap. Ár	14.—
II. k. 1893. VIII és 862 lap. Ár	14.—
III. k. 1897. VI és 698 lap.	14.—
V. k. 1913. VIII és 973 lap.	20.—

*Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában
Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.*